

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Οικονομικών και Κοινωνικών

Επιστημών

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Διδακτορική Διατριβή

Ξένες Άμεσες Επενδύσεις, Διεθνοποίηση, Οικονομική

Ανάπτυξη και Ανταγωνιστικότητα:

Η Περίπτωση της Ελλάδας

Αθανάσιος Φ. Καλογερέσης

Επιβλέπων Καθηγητής: Λόης Λαμπριανίδης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Μέλη τριμελούς επιτροπής: Ηλίας Κατσίκας, Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Χρήστος Πιτέλης, Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2003

Για τους γονείς μου

και

την Κατερίνα

Κατάλογος περιεχομένων

Ευρετήριο Πινάκων.....	vii
Ευρετήριο Γραφημάτων.....	ix
Κατάλογος Συντομογραφιών.....	xi
Πρόλογος.....	xiii
Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή.....	1
1.1. Το αντικείμενο της διατριβής.....	1
1.2. Τα ερευνητικά ερωτήματα.....	1
1.3. Μεθοδολογία.....	3
1.3.1. Το ζήτημα των δεδομένων.....	4
1.4. Διάρθρωση.....	5
Κεφάλαιο 2. Παγκοσμιοποίηση.....	7
2.1. Η νέα διεθνής πραγματικότητα.....	7
2.2. Σύντομη ιστορική αναδρομή.....	8
2.2.1. Τα πρώιμα στάδια.....	8
2.2.2. Η Βιομηχανική Επανάσταση.....	10
2.2.3. 1870 – 1914.....	12
2.2.4. 1914 – 1945.....	14
2.2.5. Η μεταπολεμική περίοδος.....	15
2.3. Η Πολυεθνική Επιχείρηση.....	16
2.3.1. Αρχαϊκές μορφές παραγωγής στο εξωτερικό.....	16
2.3.2. Η ΠΕ έως τα τέλη του 19ου αιώνα.....	17
2.3.3. Η περίοδος 1870 – 1917.....	20
2.3.4. Η περίοδος του μεσοπολέμου (1914 – 1940).....	25
2.3.5. Η μεταπολεμική περίοδος.....	27
2.3.6. Η ΠΕ σήμερα.....	28
Κεφάλαιο 3. Ξένες Άμεσες Επενδύσεις: Το Θεωρητικό Πλαίσιο.....	47
3.1. Οι πρώιμες προσεγγίσεις.....	48
3.1.1. Stephen Hymer: Ο πρωτοπόρος.....	48
3.1.2. Η θεωρία του κύκλου ζωής προϊόντος.....	50
3.2. Οι σύγχρονες θεωρίες.....	53
3.2.1. Η θεωρία της εσωτερικευσης.....	53
3.2.2. Η εκλεκτική προσέγγιση.....	56
3.2.3. Η Ιαπωνική προσέγγιση.....	59
3.2.4. Το Μονοπάτι Ανάπτυξης Επενδύσεων.....	64
3.2.5. Πρόσφατες εξελίξεις στη θεωρία της ΠΕ: η θεωρία των πόρων.....	68
3.3. Συμπεράσματα.....	76
Κεφάλαιο 4. Οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης.....	83
4.1. Το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας της σχέσης ΞΑΕ - ανάπτυξης.....	83
4.1.1. Η προσέγγιση της ΔΕΔ.....	83
4.1.2. Οι προσεγγίσεις των θεωρητικών της ανάπτυξης.....	87
4.1.3. Μια προσπάθεια σύνθεσης.....	90

4.2.	ΞΑΕ και ανταγωνιστικότητα	91
4.3.	Η εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ.....	97
4.3.1.	Επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης: Εξαγωγές.....	98
4.3.2.	Επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης: εγχώριες επενδύσεις.....	105
4.3.3.	Επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης: απασχόληση.....	109
Κεφάλαιο 5. Η Ελληνική οικονομία στα πλαίσια των νέων συνθηκών.....		115
5.1.	Συνοπτική αναδρομή των εξελίξεων της ελληνικής οικονομίας.....	115
5.2.	Οι πρόσφατες εξελίξεις στις ροές διεθνούς εμπορίου	120
5.2.1.	Ο επαναπροσανατολισμός του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου	120
5.2.2.	Το ελληνικό ενδοκλαδικό εμπόριο	122
5.3.	ΞΑΕ και Ελλάδα.....	129
5.3.1.	Τα πρώτα στάδια: η περίοδος από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	129
5.3.2.	Η μεταπολεμική περίοδος I: 1950-1975	133
5.3.3.	Η μεταπολεμική περίοδος II: 1976 – σήμερα	139
5.4.	Οι Ελληνικές ΞΑΕ.....	141
5.4.1.	Οι διαστάσεις του φαινομένου	142
5.4.2.	Η πρώτη περίοδος της διεθνοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων (1990-1998)	143
5.4.3.	Η δεύτερη περίοδος της διεθνοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων (1998-σήμερα).....	156
Κεφάλαιο 6. Εμπειρική διερεύνηση της σχέσης ΞΑΕ – Ανάπτυξης.....		169
6.1.	Στόχοι και μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας	169
6.2.	Το ΜΑΕ και ανάπτυξη	171
6.2.1.	Η διερεύνηση του ΜΑΕ με τη χρήση διαστρωματικών στοιχείων	172
6.2.2.	Η διερεύνηση του ΜΑΕ με τη χρήση χρονοσειρών.....	177
6.3.	Μία εναλλακτική προσπάθεια ανάλυσης της σχέσης ΞΑΕ – ανάπτυξης: η περίπτωση της Ελλάδας.	179
6.3.1.	Ανάλυση της σχέσης εισερχόμενων ΞΑΕ – ανάπτυξης.....	179
6.3.2.	Ανάλυση της σχέσης εξερχόμενων ΞΑΕ – ανάπτυξης	190
6.4.	Επιπτώσεις των εξερχόμενων ΞΑΕ: το επίπεδο της επιχείρησης.....	197
6.4.1.	Το δείγμα των επιχειρήσεων.....	198
6.4.2.	Η ερευνητική μεθοδολογία.....	200
6.5.	Συμπεράσματα	209
Κεφάλαιο 7. Συμπεράσματα.....		213
7.1.	Η ερμηνεία των φαινομένων.....	213
7.2.	Η μέτρηση	214
7.3.	Οι ΞΑΕ και ΠΕ στον χρόνο και τον χώρο.....	215
7.4.	Ελλάδα: συμπίεση και απόκλιση	217
7.5.	Οι επιπτώσεις της διεθνοποίησης.....	218
Κεφάλαιο 8. Βιβλιογραφία.....		221

Κεφάλαιο 9. Παραρτήματα.....	237
-------------------------------------	------------

Ευρετήριο Πινάκων

2.1	Λόγος εξαγωγών μεταποιημένων προϊόντων προς ΑΕΠ.....	13
2.2	Λόγος περιουσιακών στοιχείων ΠΕ στο εξωτερικό προς παγκόσμιο ΑΕΠ (%).....	14
2.3	Λόγος εξαγωγών μεταποιημένων προϊόντων προς προστιθέμενη αξία μεταποίησης.....	14
2.4	Εκτιμώμενο απόθεμα συσσωρευμένων ΞΑΕ κατά χώρα προέλευσης (1914 - 60)	26
2.5	Εκτιμώμενο απόθεμα συσσωρευμένων ΞΑΕ κατά χώρα προορισμού (1914 - 60)	27
2.6	Επιλεγμένοι δείκτες ΞΑΕ και διεθνούς παραγωγής (1982-2002).....	29
2.7	Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προέλευσης (δισ. \$ ΗΠΑ)	30
2.8	Αριθμός μητρικών και θυγατρικών κατά χώρα ή/ και ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (2002).....	30
2.9	Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ από αναπτυσσόμενες χώρες κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προέλευσης (δισ. \$ ΗΠΑ).....	34
2.10	Συμπληρωματικοί δείκτες αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ	34
2.11	Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προορισμού (δισ. \$ ΗΠΑ)	36
2.12	Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ σε αναπτυσσόμενες χώρες κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προορισμού (δισ. \$ ΗΠΑ).....	37
2.13	Συμπληρωματικοί δείκτες αποθεμάτων εισερχόμενων ΞΑΕ.....	38
2.14	Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ επτά επιλεγμένων χωρών κατά χώρα προορισμού.....	41
2.15	Κλαδική κατανομή ροών εισερχόμενων ΞΑΕ, Μ.Ο. περιόδου 1999-2000 (δισ. \$ ΗΠΑ)	43
2.16	Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ επτά επιλεγμένων χωρών κατά τομέα / κλάδο οικονομικής δραστηριότητας.....	44
2.17	Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ επτά επιλεγμένων χωρών κατά τομέα / κλάδο οικονομικής δραστηριότητας.....	45
3.1	Η ερμηνεία τύπων διεθνούς παραγωγής με τη χρήση της εκλεκτικής προσέγγισης.....	58
5.1	Οι δέκα διψήφιοι κλάδοι με τους υψηλότερους δείκτες ΑΣΠ και οι δέκα με τους χαμηλότερους (1995).....	119
5.2	Η διαχρονική εξέλιξη του ελληνικού ΕΚΕ με επιλεγμένες χώρες και προϊόντα (δείκτες G-L τριτοβάθμιων κατηγοριών προϊόντων 1989 – 1997)	127
5.3	Ποσοστά ΕΚΕ στο συνολικό εμπόριο με επιλεγμένες χώρες σε δύο κλάδους (1998).....	128
5.4	Εισροή ξένων κεφαλαίων στην ελληνική οικονομία, 1830-1931 (εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα).....	130
5.5	Κλαδική κατανομή των συνολικών αποθεμάτων ξένων κεφαλαίων στην ελληνική οικονομία.....	131
5.6	Εξέλιξη βασικών μεγεθών της μεταποίησης στην Ελλάδα 1867-1920.....	133

5.7 Ξένη βοήθεια στην Ελλάδα κατά το διάστημα Οκτωβρίου 1947 – Δεκεμβρίου 1951	134
5.8 Σύνολο κινήσεως κεφαλαίων που πραγματοποιήθηκαν υπό το καθεστώς του Ν.Δ. 2687/53, 1954-1975.....	135
5.9 Κλαδική διάρθρωση των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν υπό το καθεστώς του Ν.Δ. 2687/53 (1954-1973).....	136
5.10 Προέλευση των κεφαλαίων που επενδύθηκαν υπό το καθεστώς του Ν.Δ. 2687/53 (1954-1973).....	136
5.11 Συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο στη Βουλγαρία από τις ελληνικές επιχειρήσεις που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα (\$US).....	147
5.12 Χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ πολυεθνικών και μη επιχειρήσεων (2001).....	157
5.13 Κλάδοι δραστηριοποίησης των μητρικών επιχειρήσεων του δείγματος (NACE)	158
5.14 Βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων του δείγματος.....	159
5.15 Ελληνικές επενδύσεις κατά ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες (1998).....	162
5.16 Ελληνικές επενδύσεις κατά ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες (2003).....	164
5.17 Γεωγραφικός προσανατολισμός των ελληνικών ΠΕ σύμφωνα με το επίπεδο εξωστρέφειάς τους (αριθμό θυγατρικών)	165
6.1 Έλεγχος ADF για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών στις μεταβλητές	182
6.2 Κριτήρια για την επιλογή της υστέρησης του συστήματος.....	183
6.3 Ο έλεγχος συνολοκλήρωσης Johansen	185
6.4 Η εκτίμηση του υποδείγματος VEC	186
6.5 Η αιτιότητα κατά Granger στο υπόδειγμα	189
6.6 Αποτελέσματα των ελέγχων για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών.....	193
6.7 Κριτήρια για την επιλογή της υστέρησης του υποδείγματος.....	193
6.8 Ο έλεγχος συνολοκλήρωσης	194
6.9 Η εκτίμηση του υποδείγματος VEC	196
6.10 Αποτελέσματα παλινδρομήσεων στην αποδοτικότητα επενδυμένων κεφαλαίων.....	204
6.11 Αποτέλεσμα παλινδρομήσεως του ποσοστού εξαγωγών επί του κύκλου εργασιών	205
6.12 Αποτέλεσμα παλινδρομήσεως του ποσού των εξαγωγών.....	206
6.13 Αποτελέσματα παλινδρόμησης στον αριθμό των επενδυτικών σχεδίων στο εξωτερικό	208
9.1 Οι επιχειρήσεις που περιλήφθηκαν στην ανάλυση	245

Ευρετήριο Γραφημάτων

3.1	Ο κύκλος ζωής προϊόντος.....	51
3.2	Στρατηγικές εσωτερίκευσης μίας μικρής καινοτόμου επιχείρησης	55
3.3	Επιπτώσεις των ΞΑΕ σύμφωνα με την Ιαπωνική προσέγγιση	61
3.4	Το Μονοπάτι Ανάπτυξης Επενδύσεων.....	65
5.1	Μεταβολή ΑΕΠ Ελλάδος, 1961-1999 (σταθερές τιμές 1995)	116
5.2	Σύνθεση ελληνικών εξαγωγών.....	117
5.3	Εξέλιξη του ΑΣΠ των 10 βασικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας.....	118
5.4	Κατανομή των συνολικών ελληνικών εξαγωγών σε ευρύτερες περιοχές (1989 – 1998).....	121
5.5	Μεταβολή των ελληνικών εξαγωγών (1988 – 1998), 1988=100	122
5.6	Ενδεικτική κλαδική κατανομή των εισερχόμενων ΞΑΕ κατά χώρα προέλευσης (1954 – 1970)	137
5.7	Ποσοστιαία συμμετοχή χωρών στις συνολικές εισερχόμενες επενδύσεις πέντε βασικών κλάδων.....	138
5.8	Η εξέλιξη των εισερχόμενων ΞΑΕ (1970-2001).....	139
5.9	Μεταβολή των κατά κεφαλήν εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα και οκτώ επιλεγμένες χώρες (1970-1990)	140
5.10	Μεταβολή των κατά κεφαλήν εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα και οκτώ επιλεγμένες χώρες (1991-2001)	141
5.11	Κατανομή των ελληνικών θυγατρικών (1996)	145
5.12	Εξέλιξη του αριθμού και της μέσης απασχόλησης των ελληνικών θυγατρικών στη Βουλγαρία (1990-1999).....	146
5.13	Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 1990.....	160
5.14	Τα στάδια εξέλιξης της Επενδυτικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων του δείγματος.....	161
5.15	Κατανομή των ελληνικών θυγατρικών (1997)	167
6.1	Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τις ΗΠΑ (1980-2001).....	174
6.2	Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τη Μ. Βρετανία (1980-2001).....	174
6.3	Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τη Γερμανία (1980-2001).....	174
6.4	Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τη Γαλλία (1980-2001).....	175
6.5	Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για την Ιαπωνία (1980-2001)	175
6.6	Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για την Πορτογαλία (1965-1995)	178
6.7	Η διαχρονική (1970-2002) εξέλιξη των πέντε μεταβλητών	181
6.8	Η εξέλιξη των μεταβλητών.....	184
6.9	Τα διαγράμματα συναρτήσεων αντίδρασης ώθησης.....	190
6.10	Η διαχρονική εξέλιξη των μεταβλητών	192
9.1	Ο κύκλος ζωής προϊόντος του Vernon	238
9.2	Η αλυσίδα αξίας του Porter	239
9.3	Η προσέγγιση ΠΣΠ.....	240
9.4	Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 1993.....	241
9.5	Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 1998.....	241

9.6 Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 2003	242
--	-----

Κατάλογος Συντομογραφιών

BFIA:	Bulgarian Foreign Investment Agency
ESP:	Environment / Systems / Policy
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade
GDP:	Gross Domestic Product
HIIT:	Horizontal Intra-Industry Trade
IB:	International Business
IDP:	Investment Development Path
IIT:	Intra-Industry Trade
ILO:	International Labour Organisation
IMF:	International Monetary Fund
ROA:	Return on Assets
ROE:	Return on Equity
UNCTAD:	United Nations Conference on Trade and Development
UNRRA:	United Nations Relief and Rehabilitation Administration
VIIT:	Vertical Intra-Industry Trade
ΑΕΠ:	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΣΠ:	Αποκαλυμμένο Συγκριτικό Πλεονέκτημα
ΓΣΔΕ	Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου
ΔΕΔ:	Διεθνής Επιχειρηματική Δραστηριότητα
ΔΕΔ:	Διεθνής Επιχειρηματική Δραστηριότητα
ΔΙΠΕΚ:	Διαβαλκανικό και Παρευξείνιο Επιχειρηματικό Κέντρο
ΔΝΤ:	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
E&A:	Έρευνα και Ανάπτυξη
ΕΕ:	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΕ:	Ενδο-Κλαδικό Εμπόριο
ΕΣΥΕ:	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας
ΕΤΕ:	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ΚΕΘ:	Καθαρή Επενδυτική Θέση
ΚΕΚΕ:	Κάθετο Ενδο-Κλαδικό Εμπόριο
ΛΑΧ:	Λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες
ΜΑΕ:	Μονοπάτι Ανάπτυξης Επενδύσεων
NBX:	Νέες Βιομηχανοποιημένες Χώρες
ΕΑΕ:	Ξένες Άμεσες Επενδύσεις
ΟΕΚΕ:	Οριζόντιο Ενδο-Κλαδικό Εμπόριο
ΟΟΣΑ:	Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη
ΠΕ:	Πολυεθνική Επιχείρηση
ΠΣΠ:	Περιβάλλον / Συστήματα / Πολιτική
ΤτΕ:	Τράπεζα της Ελλάδος
ΣΕΒΕ:	Σύνδεσμος Εξαγωγέων Β. Ελλάδος
ΧΚΑΕ:	Χώρες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης

Πρόλογος

Αφορμή για τη συγγραφή της παρούσας διατριβής υπήρξε η ενασχόλησή μου με τα ζητήματα της διεθνούς επενδυτικής δραστηριότητας των ελληνικών επιχειρήσεων στα πλαίσια της Ερευνητικής Μονάδας Περιφερειακής Ανάπτυξης και Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Πιο συγκεκριμένα, η άμεση ή έμμεση εμπλοκή μου σε δύο, τουλάχιστον, ερευνητικά προγράμματα σχετικά με τις ελληνικές Ξένες Άμεσες Επενδύσεις (ΞΑΕ) μου επέτρεψε να συνειδητοποιήσω την εντυπωσιακά περιορισμένη έκταση της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας, στα πλαίσια της οποίας το ζήτημα των επιπτώσεων στην ελληνική οικονομία ήταν κάτι που ελάχιστα είχε απασχολήσει τους ερευνητές.

Έτσι, είναι μάλλον προφανές ότι ο άνθρωπος που καθόρισε την εξέλιξη αυτής της διατριβής, όπως άλλωστε και την έως τώρα πορεία μου στον χώρο του Πανεπιστημίου και της έρευνας είναι ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Λόης Λαμπριανίδης. Ως επιβλέπων καθηγητής, στενός συνεργάτης, αλλά πάνω από όλα φίλος, ήταν ενεργά παρών σε όλες τις στιγμές, καλές και κακές, μετριάζοντας τις απογοητεύσεις (και τους ενθουσιασμούς), ενθαρρύνοντας στα αδιέξοδα και διαρκώς καθοδηγώντας με στον τελικό στόχο. Χωρίς τη συμβολή του, η παρούσα (αλλά και οποιαδήποτε άλλη) διατριβή δεν θα είχε πραγματοποιηθεί ποτέ. Τον ευχαριστώ εκ βαθέων, όχι μόνο για τη συμβολή του στη συγγραφή της διατριβής, αλλά κυρίως για την πίστη του στον άνθρωπο, στην οποία ελπίζω να φανώ αντάξιος.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στα άλλα δύο μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής. Τον Ηλία Κατσίκια, Αν. Καθηγητή στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, του οποίου ο ρεαλισμός, στα αρχικά κυρίως – αλλά όχι μόνο – στάδια της διατριβής, απομάκρυνε το ενδεχόμενο της άσκοπης περιπλάνησης στα αμέτρητα μονοπάτια της οικονομικής θεωρίας, συμβάλλοντας δραστικά στην αποτελεσματική εστίαση του θέματος, και τον Χρήστο Πιτέλη, Αν Καθηγητή στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες πηγές έμπνευσης της θεωρητικής, αλλά πολύ περισσότερο της εμπειρικής ανάλυσης.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον Άκη Παναγιωτίδη, Lecturer στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Loughborough University και την Κατερίνα Κύρτσου, Λέκτορα στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για τη βοήθειά τους στην οικονομετρική ανάλυση, καθώς επίσης και το προσωπικό της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, τις εταιρίες που ανταποκρίθηκαν στα ερωτηματολόγια και συμμετείχαν στις συνεντεύξεις και την Τράπεζα της Ελλάδος. Επίσης, ευχαριστώ θερμά τους Νίκο Βαρσακέλη, Αν. Καθηγητή στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του ΑΠΘ και Γιάννη Χατζηδημητρίου, Επίκουρο Καθηγητή στο Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για τις εύστοχες και λεπτομερείς παρατηρήσεις τους στα τελικά προσχέδια της διατριβής. Ακόμη και αν κάποιες από τις παρατηρήσεις (των παραπάνω και αρκετών άλλων που ευγενικά βοήθησαν) δεν εντάχθηκαν τελικά στη διατριβή, αποτέλεσαν σημαντική τροφή για σκέψη και παρακαταθήκη για το μέλλον.

Καθώς η συγγραφή μίας διδακτορικής διατριβής θεωρείται (και σε σημαντικό βαθμό είναι) μία μοναχική διαδικασία, πέρα από την επιστημονική στήριξη (η οποία προήλθε κυρίως, αλλά όχι μόνο, από τους ανθρώπους που αναφέρθηκαν παραπάνω), εξίσου – αν όχι περισσότερο – σημαντική είναι και η ψυχολογική και συναισθηματική στήριξη. Έτσι, για άλλη μία φορά στάθηκα τυχερός να έχω στο πλάι μου πολλούς φίλους (τόσους που είναι δύσκολο να τους αναφέρω ονομαστικά) που έκαναν υπομονή στις παραξενιές και την αναγκαστική ασυνέπεια του υποψήφιου διδάκτορα και από την αρχή έως το τέλος με ενθάρρυναν. Καταρχάς, τους συναδέλφους στην ΕΜΠΑΠ, Αρτέμη Κουρτέση και Ιωάννα Μπέλλα, αλλά και του υπόλοιπους υποψήφιους διδάκτορες του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, η συμπόρευση με τους οποίους έκανε πολύ λιγότερο μοναχική την πορεία μου, αλλά και όλο το προσωπικό του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου, που την τελευταία δεκαετία έχει αποτελέσει τη δεύτερη οικογένειά μου. Επίσης τους φίλους στη Θεσσαλονίκη που με ανέχτηκαν, αλλά και τους παιδικούς μου φίλους στην Κέρκυρα που όσο και αν τους αμελώ, εξακολουθούν αδιαπραγμάτευτα να με αγαπάνε.

Βέβαια, κανένα από τα έως σήμερα μικρά προσωπικά επιτεύγματα δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς την έμπρακτη, υλική και συναισθηματική στήριξη της οικογένειάς μου, την οποία - παρά το γεγονός ότι ο Πατέρας μου φαντάζομαι δεν επιθυμεί ευχαριστίες - βαθιά ευγνωμονώ.

Τέλος, επιθυμώ να ευχαριστήσω την Κατερίνα Κόλλια, η οποία, παρά το γεγονός ότι υπήρξε ο άνθρωπος που υπέστη τις περισσότερες αρνητικές συνέπειες (με ομολογουμένως απεριόριστη υπομονή) κατά τη διάρκεια των τελευταίων τεσσάρων ετών, με στήριξε όσο κανείς άλλος.

Θεσσαλονίκη, 17 Δεκεμβρίου 2003.

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή

1.1. Το αντικείμενο της διατριβής

Ένας από τους όρους που κυριάρχησαν στον καθημερινό, αλλά και επιστημονικό λόγο κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα είναι αναμφίβολα η παγκοσμιοποίηση. Η δυνατότητα ανταγωνισμού στο νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, οι ευκαιρίες, αλλά και οι απειλές (και όλα αυτά πολύ συχνά σε διαστάσεις πολύ μεγαλύτερες από τις πραγματικές) απέκτησαν έναν έντονο χαρακτήρα συμβολισμού για το τέλος της χιλιετίας και τις αρχές της επόμενης. Είναι ωστόσο σαφές ότι ο κόσμος μας έχει αλλάξει ριζικά και η αλλαγή γίνεται αισθητή από το χαμηλότερο έως το υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης.

Δεν έχουν περάσει περισσότερα από 20 χρόνια όταν μία κινηματογραφική ταινία που προβάλλονταν στην Αμερική, έφθανε στις ελληνικές αίθουσες δύο χρόνια αργότερα και είναι αδύνατο να λησμονηθεί ο ενθουσιασμός που προκαλούσε η άφιξη κάποιου συγγενή από την εξωτική... Αγγλία, ιδίως όταν συνοδεύονταν από κάποιο δώρο (συνήθως κάποιο ζευγάρι αθλητικά παπούτσια τα οποία ποτέ δεν θα έφταναν στη μικρή ελληνική αγορά). Κοιτάζοντας πίσω, ο απλός παρατηρητής μένει έκπληκτος μπροστά στις αλλαγές που συντελέστηκαν σε μόλις 20 χρόνια. Σίγουρα, η παραπάνω ανάμνηση είναι προσωπική, εξίσου σίγουρα, όμως θα υπάρχει κάποια αντίστοιχη για κάθε αναγνώστη.

Ο μεμονωμένος εργαζόμενος και καταναλωτής όλο και πιο συχνά αισθάνεται την εξάρτηση από τις νέες τεχνολογίες και τις απειλές και ευκαιρίες από την εύκολη μετακίνηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Όλο και περισσότερο αισθάνεται την ανασφάλεια από την έλευση μεταναστών από χώρες που βρίσκονται αρκετές εκατοντάδες ή χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά, ενώ οι ετικέτες των προϊόντων που καταναλώνει πολύ συχνά προέρχονται από χώρες που δύσκολα θα μπορούσε να εντοπίσει στο χάρτη.

Από την άλλη πλευρά, επιχειρήσεις, αλλά και ολόκληροι κλάδοι βρίσκονται κάτω από ολοένα αυξανόμενες ανταγωνιστικές πιέσεις οι οποίες μπορεί να προέρχονται από την άλλη άκρη της γης. Τέλος, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που είχαν κατά τη διάρκεια αρκετών αιώνων οικοδομηθεί από τις περισσότερες χώρες τίθενται υπό έντονη αμφισβήτηση.

1.2. Τα ερευνητικά ερωτήματα

Η διατριβή επιχειρεί να κατανοήσει τους παράγοντες που κινητοποιούν τις διαδικασίες επέκτασης των επιχειρήσεων στο εξωτερικό, κυρίως μέσω των Ξένων Άμεσων Επενδύσεων (ΞΑΕ). Προς αυτόν τον σκοπό διαμορφώνεται ένα διττό ερευνητικό ερώτημα, που δεν είναι άλλο από το ποια είναι: (α) τα βασικά αίτια και (β) οι συνέπειες της διεθνοποίησης των επιχειρήσεων.

Στα πλαίσια του παραπάνω επιχειρείται η διερεύνηση μίας σειράς ερωτημάτων που περιλαμβάνουν τις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης του φαινομένου της Πολυεθνικής Επιχείρησης (ΠΕ) και των μορφών που αυτή προσλαμβάνει των

θεωρητικών προσεγγίσεων που επιχειρούν την ερμηνεία τόσο της ΠΕ όσο και των ΞΑΕ. Τέλος, των επιπτώσεων των ΞΑΕ, τόσο στον φορέα της επένδυσης (δηλαδή την ΠΕ), όσο και στις οικονομίες υποδοχής και προέλευσης της.

Η βιβλιογραφία που πραγματεύεται, είτε εμμέσως, είτε ως βασικό αντικείμενο έρευνας την ΠΕ και τις ΞΑΕ είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη και προέρχεται από έναν μεγάλο αριθμό επιστημονικών πεδίων. Ωστόσο, όσον αφορά τη διερεύνηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ, η συντριπτική πλειοψηφία των σχετικών συνεισφορών, είτε προέρχονται από τη θεωρία της Διεθνούς Επιχειρηματικής Δραστηριότητας (ΔΕΔ), είτε από τον ευρύτερο χώρο της οικονομικής επιστήμης (θεωρία της επιχείρησης, θεωρία διεθνούς εμπορίου κ.ά.), είτε, τέλος, από τη θεωρία της στρατηγικής των επιχειρήσεων έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Συγκεκριμένα, αφορούν κυρίως την ερμηνεία και αξιολόγηση των επιπτώσεων στις χώρες υποδοχής των ΞΑΕ. Το ζήτημα των επιπτώσεων των εκροών ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης και στην αποδοτικότητα των ίδιων των ΠΕ έχει απασχολήσει τη βιβλιογραφία πολύ λιγότερο.

Κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δεκαετιών (έως περίπου τα μέσα της δεκαετίας του 1980) η παραπάνω αντίφαση ήταν μάλλον αναμενόμενη. Η ιστορία ενός περίπου αιώνα ΞΑΕ με κύριο χαρακτηριστικό τις επενδύσεις λίγων αναπτυγμένων κρατών προς τις λιγότερο Αναπτυγμένες Χώρες (ΛΑΧ) είχε ως αποτέλεσμα την επικέντρωση της έρευνας στον ρόλο αυτών των δραστηριοτήτων στην δημιουργία σχέσεων εξάρτησης των ΛΑΧ από τις αναπτυγμένες χώρες.

Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1980, αλλά κυρίως τη δεκαετία του 1990 το φαινόμενο των ΞΑΕ σταδιακά άλλαξε χαρακτήρα. Από τη μία πλευρά ο παραδοσιακός προσανατολισμός των ΞΑΕ στην εκμετάλλευση των πρώτων υλών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και των παραδοσιακών βιομηχανικών κλάδων των αναπτυγμένων χωρών, μεταβάλλεται, με τις ΠΕ να στρέφονται κυρίως σε τεχνολογικά προηγμένους κλάδους και ιδίως υπηρεσίες (Ozawa, 1992; UN, 1995).

Από την άλλη πλευρά, όλο και περισσότερες χώρες εντάσσονται στον διεθνή καταμερισμό των ΞΑΕ, τόσο ως εισαγωγείς, όσο και ως εξαγωγείς ΞΑΕ. Επιπλέον, το συμβατικό σχήμα κατά το οποίο η χώρα προέλευσης της ΞΑΕ είναι πιο αναπτυγμένη από τη χώρα υποδοχής αρχίζει να καταρρίπτεται.

Οι δύο παραπάνω εξελίξεις συνεπάγονται ότι οι συνέπειες των εξερχόμενων ΞΑΕ αποκτούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αφενός γιατί αφορούν περισσότερες χώρες, και αφετέρου γιατί μπορούν πλέον να θεωρούνται αμφίδρομες.

Για τους παραπάνω λόγους η διατριβή επικεντρώνεται στη μελέτη των επιπτώσεων των εξερχόμενων ΞΑΕ στις οικονομίες προέλευσής τους. Επιπλέον, στα πλαίσια των μεταβολών που αναφέρθηκαν παραπάνω, τα ζητήματα των επιπτώσεων στην οικονομία προέλευσης αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ελληνική περίπτωση. Έτσι, επιδιώκεται η διερεύνηση των παρακάτω ερευνητικών ερωτημάτων:

- Ποιες είναι οι κύριες μορφές με τις οποίες εμφανίζεται η διεθνοποίηση των ελληνικών επιχειρήσεων;
- Ποιες είναι οι πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου; Η διεθνής βιβλιογραφία, πιθανώς λόγω του πολύ μεγάλου αριθμού μικρών ελληνικών

επενδύσεων, τείνει να υποεκτιμήσει την ελληνική παρουσία¹. Αυτή η υποεκτίμηση είναι σε μεγάλο βαθμό κατανοητή, λόγω της συχνά άτυπης μορφής του μεγάλου αριθμού των ελληνικών επιχειρήσεων.

- Πως διαμορφώθηκε ιστορικά και γεωγραφικά η εξωστρέφεια των ελληνικών επιχειρήσεων,
- Ποιοι είναι οι τρόποι εκδήλωσης αυτής της εξωστρέφειας (εμπόριο, ΞΑΕ)
- Ποια είναι οι επιπτώσεις στην αποδοτικότητα των από την ίδρυση θυγατρικών στο εξωτερικό.

Τα παραπάνω ερωτήματα επικεντρώνονται στο επίπεδο της επιχείρησης. Ωστόσο, η διατριβή εξετάζει και τις επιπτώσεις στο επίπεδο της συνολικής οικονομίας. Συγκεκριμένα επιχειρείται η διερεύνηση των επιπτώσεων της διεθνοποίησης στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας μέσω:

- Της εξακρίβωσης της θέσης της Ελλάδας στο Μονοπάτι Ανάπτυξης των Επενδύσεων (investment development path).
- αν η εντονότερη συμμετοχή της Ελλάδας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα έχει επιπτώσεις στην παραγωγική δομή της χώρας και τη σύνθεση των εξαγωγών.
- ένα από τα προβλήματα που θα επιδιωχθεί να απαντηθούν είναι αν η εξαγωγική δραστηριότητα ή σε ένα επόμενο στάδιο οι ΞΑΕ οδηγούν σε αύξηση της παραγωγικότητας, ή αν τελικά οι επιτυχημένες στην εσωτερική αγορά επιχειρήσεις είναι αυτές που γίνονται επιτυχημένοι εξαγωγείς. Στην Ελλάδα τείνει τα τελευταία έτη το πρώτο να γίνει σλόγκαν (κυρίως για πολιτική χρήση), ενώ στη διεθνή βιβλιογραφία δεν εμφανίζεται η σχέση ως στατιστικά σημαντική

1.3. Μεθοδολογία

Προκειμένου να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε μία αρκετά σύνθετη ερευνητική μεθοδολογία που περιελάμβανε:

Επισκόπηση δευτερογενών πηγών. Όπως φαίνεται από τη βιβλιογραφία πραγματοποιήθηκε μία αρκετά εκτενής επισκόπηση της διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας. Επίσης πραγματοποιήθηκε μία πολύ μεγάλης έκτασης συλλογή δευτερογενών στατιστικών στοιχείων τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στην εμπειρική διερεύνηση των ερωτημάτων.

¹ Αυτή η υποεκτίμηση είναι πολύ συχνά ιδιαίτερα εμφανής. Για παράδειγμα η βάση δεδομένων Bocconi (1997) εντόπισε 10 ελληνικές επενδύσεις από ένα σύνολο 2.385 θυγατρικών σε 12 ΧΚΑΕ κατά την περίοδο 1985-1996. Ενώ μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μελέτη βασίστηκε σε σχετικά μεγάλες επενδύσεις που επηρεάζουν τον 'έκσυγχρονισμό και τη μετάβαση των βιομηχανικών και χρηματοοικονομικών κλάδων της περιοχής της ΚΑΕ', δε μπορεί να ειπωθεί εύκολα το ίδιο και για την έγκυρη έκδοση της ΕΕ 'EU Direct Investment Yearbook' στο οποίο η Ελλάδα μαζί με την Ιρλανδία είναι οι μόνες χώρες μέλη της ΕΕ για τις οποίες δεν υπάρχουν στοιχεία. Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί ότι για πρώτη φορά το 2003 γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στην ελληνική επενδυτική δραστηριότητα στο εξωτερικό από την ετήσια έκδοση 'World Investment Report' της UNCTAD.

Έρευνα πεδίου. Πέρα το γεγονός ότι αρχικά δεν είχε προβλεφθεί η διενέργεια έρευνας πεδίου, τα απογοητευτικά συμπεράσματα της πρώτης φάσης συλλογής δευτερογενών στοιχείων μετέβαλαν τα αρχικά σχέδια. Αποφασίστηκε η ταχυδρομική αποστολή ενός αρκετά σύντομου ερωτηματολογίου (Παράρτημα V) σε όλες τις επιχειρήσεις που είχαν ήδη περιληφθεί στο δείγμα (βλ. Πίνακας 9.1). Συνολικά απεστάλησαν 302 ερωτηματολόγια, ενώ η διαδικασία πραγματοποιήθηκε ξανά, τη δεύτερη φορά μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (το οποίο αποδείχθηκε αρκετά πιο αποτελεσματικό). Ωστόσο, τα ποσοστά απαντήσεων δεν υπερέβησαν το 10%, που αν και για τα ελληνικά δεδομένα μπορεί να θεωρηθεί αρκετά ικανοποιητικό μέγεθος, δεν επέτρεπε την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Έτσι, συνεχίστηκε η προσπάθεια συλλογής δευτερογενών στοιχείων, στα οποία τελικά στηρίχθηκε το εμπειρικό μέρος. Τα δεδομένα των ερωτηματολογίων απλά συμπλήρωσαν τα όποια κενά.

1.3.1. Το ζήτημα των δεδομένων

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της ανάλυσης του φαινομένου των ΞΑΕ γενικότερα (είτε δηλαδή αφορά εισερχόμενες, είτε εξερχόμενες ροές και πολύ περισσότερο – όπως θα δούμε παρακάτω – αποθέματα) είναι η γενική απουσία ή ο αποσπασματικός χαρακτήρας των αντίστοιχων δευτερογενών στοιχείων.

Η καθύλην αρμόδια υπηρεσία για την καταγραφή των ΞΑΕ στην Ελλάδα είναι η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ). Δηλαδή, η ΤτΕ είναι ο φορέας που έχει την ευθύνη της παροχής σε όλους τους σχετικούς διεθνείς οργανισμούς των πληροφοριών σχετικά με τις ελληνικές ΞΑΕ (τόσο τις εισερχόμενες, όσο και τις εξερχόμενες). Δυστυχώς, έως το 1999 (έτος κατά το οποίο πραγματοποιήθηκε η πρώτη προσπάθεια έρευνας – συλλογής στοιχείων από τις ίδιες τις επιχειρήσεις), ο χαρακτήρας των πληροφοριών σχετικά με τις ΞΑΕ που η Τράπεζα δημοσίευε, φαίνεται ότι απείχε σημαντικά από τα πραγματικά μεγέθη.

Ωστόσο, ακόμη και μετά το 1999, η κατάσταση δεν βελτιώθηκε δραματικά, καθώς η ΤτΕ δεν έχει κανέναν τρόπο να επιβάλλει την ανταπόκριση των επιχειρήσεων στα ερωτηματολόγια της. Οι επιχειρήσεις απλά αρνούνται να απαντήσουν, παρά το γεγονός ότι προβλέπονται με αρκετή σαφήνεια κυρώσεις, οι οποίες, κατά τα φαινόμενα, δεν επιβάλλονται.

Ωστόσο, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι πριν από δύο δεκαετίες η κατάσταση ήταν πολύ καλύτερη. Αν και αυτό αφορά μόνο τις εισερχόμενες ΞΑΕ, όπως φαίνεται στο κεφ. 5.3.2, το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ΞΑΕ εισέρχονταν μέσω του Ν.Δ. 2687/53, υπάρχουν ιδιαίτερα αναλυτικά στοιχεία για την περίοδο από το 1953 έως περίπου και το 1980.

Δυστυχώς, όσον αφορά τα πρόσφατα (και πολύ μεγαλύτερου ενδιαφέροντος) στοιχεία η εικόνα είναι απολύτως απογοητευτική. Έτσι, μόνο ένα πολύ μικρό μέρος των δεδομένων προήλθε από την ‘καθύλην αρμόδια’ υπηρεσία, και συγκεκριμένα, οι συνολικές εισροές και εκροές για την περίοδο 1999-2001. Όπως φαίνεται στις σχετικές ενότητες (κεφ. 6.3.1, 6.3.2 και 6.4.1) η εξεύρεση των δεδομένων υπήρξε μία εξαιρετικά επίπονη, χρονοβόρα και δαπανηρή διαδικασία. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από έντυπες πηγές (ετήσιες εκθέσεις επιχειρήσεων, έντυποι οδηγοί της ICAP

και εκδόσεις της ΕΣΥΕ), από ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων (IMF, UNCTAD, ILO και ICAP), από αναζήτηση του διαδικτύου, από έρευνα πεδίου, καθώς και από προηγούμενες έρευνες της Ερευνητικής Μονάδας Περιφερειακής Ανάπτυξης και Πολιτικής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

1.4. Διάρθρωση

Η διατριβή ξεκινάει με μία περιγραφή του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου που επέτρεψε τη διαμόρφωση του φαινομένου των ΞΑΕ και της ΠΕ (Κεφάλαιο 2). Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο μέρη: Το πρώτο μέρος αναλύει τις μεταβολές του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού και οικονομικού περιβάλλοντος με ιδιαίτερη έμφαση στη διαμόρφωση (από την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης έως σήμερα) των παραγόντων εκείνων που οδήγησαν στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον. Το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου επικεντρώνεται στην ιστορική εξέλιξη και τη διαμόρφωση των φαινομένων των ΞΑΕ και της ΠΕ.

Στη συνέχεια (Κεφάλαιο 3) περιγράφονται και σχολιάζονται κριτικά οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τόσο τις ΞΑΕ, όσο και τις ΠΕ. Στο Κεφάλαιο 4 περιγράφεται η βιβλιογραφία (τόσο θεωρητική όσο και εμπειρική) που πραγματεύεται από τη μία πλευρά, τις επιπτώσεις των εισερχόμενων και εξερχόμενων ΞΑΕ στις οικονομίες υποδοχής και προέλευσης (με σαφή έμφαση στις επιπτώσεις των εξερχόμενων ΞΑΕ στις οικονομίες προέλευσης), όσο και των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην αποδοτικότητα των επιχειρήσεων, δηλαδή των ΠΕ.

Η ελληνική περίπτωση, δηλαδή η περιγραφή της διαμόρφωσης της θέσης της Ελλάδας στο διεθνή καταμερισμό των ΞΑΕ αναλύεται στο Κεφάλαιο 5. Συγκεκριμένα, εξετάζεται η ιστορική διαμόρφωση των εισροών ΞΑΕ και των επιπτώσεων τους στις διάφορες περιόδους ανάπτυξης του ελληνικού κράτους, αλλά και το, σχετικά πολύ πιο πρόσφατο, φαινόμενο των ελληνικών εξερχόμενων ΞΑΕ.

Το Κεφάλαιο 6, βασιζόμενο στο υπόβαθρο των δύο προηγούμενων κεφαλαίων αποτελεί μία από τις πρώτες προσπάθειες εμπειρικής διερεύνησης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην ελληνική οικονομία, αλλά και στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των ελληνικών ΠΕ. Τέλος, τα βασικά ευρήματα και συμπεράσματα περιλαμβάνονται στο Κεφάλαιο 7.

Κεφάλαιο 2. Παγκοσμιοποίηση

2.1. Η νέα διεθνής πραγματικότητα

Κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας οι περίοδοι κατά τις οποίες οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών πολιτειακών οντοτήτων ήταν ανύπαρκτες είναι πάρα πολύ λίγες και μάλλον αποτελούν την εξαίρεση. Η παγκόσμια οικονομία ποτέ δεν ήταν πραγματικά κατατμημένη ή αυστηρά περιορισμένη ανάμεσα στα διάφορα κράτη. Από την άλλη πλευρά, η παγκόσμια οικονομία ή μέρη της δεν ήταν ποτέ απολύτως ολοκληρωμένη. Φαίνεται ότι ακόμη και οι μεγάλες αυτοκρατορίες του 19ου αιώνα, οι οποίες από πολλές απόψεις ήταν οι πρόγονοι των περιφερειακών ζωνών ελεύθερου εμπορίου, καθώς και οι τόποι γέννησης των πρώτων πολυεθνικών επιχειρήσεων, δεν ήταν ποτέ πραγματικά ενοποιημένες. Το γεγονός ότι οι ενώσεις αυτού του είδους είχαν επιβληθεί μέσω στρατιωτικής ισχύος και ουσιαστικά λειτουργούσαν για την ικανοποίηση των αναγκών των αποικιοκρατικών δυνάμεων ήταν μάλλον και η αιτία που τις οδήγησε σε - πολύ συχνά εκρηκτική - αποσύνθεση.

Ωστόσο, γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1970 φαίνεται ότι η ήδη διεθνοποιημένη παγκόσμια οικονομία και κοινωνία (ή οι απανταχού οικονομίες και κοινωνίες) άρχισε να περνάει σε ένα ποιοτικά διαφορετικό στάδιο, αυτό της παγκοσμιοποίησης. Παρότι υπάρχουν συγγραφείς που υποστηρίζουν ότι η περίοδος που διανύουμε δεν είναι η πρώτη περίοδος παγκοσμιοποίησης (Williamson, 1998), υπάρχουν δύο βασικές διαφορές μεταξύ της τρέχουσας και των αντίστοιχων παλαιότερων περιόδων. Η πρώτη αφορά την έκταση του φαινομένου, καθώς στην προηγούμενη περίοδο παγκοσμιοποίησης (1850-1914) οι χώρες που συμμετείχαν και εμμέσως ή αμέσως επηρεάζονταν, περιοριζόνταν σε γενικές γραμμές στη ζώνη του Ατλαντικού. Η δεύτερη βασική διαφορά αφορά την ένταση, ή αλλιώς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου και είναι μάλλον η ουσιαστική ειδοποιός διαφορά. Το σημαντικότερο με άλλα λόγια χαρακτηριστικό της περιόδου που διανύουμε είναι η έντονη δομική αλληλεξάρτηση της συντριπτικής πλειοψηφίας των οικονομιών, κάτι που δεν ίσχυε στην προηγούμενη περίοδο.

Τι είναι λοιπόν η παγκοσμιοποίηση; Παρότι η ύπαρξη του φαινομένου δε φαίνεται να αμφισβητείται πλέον, δεν υπάρχει μία συγκροτημένη θεωρία (Amin & Thrift, 1994), παρά μόνο προσπάθειες ορισμού του φαινομένου. Ένας από τους πιο ενδιαφέροντες ορισμούς είναι και ο παρακάτω, που δόθηκε από τον McGrew (1992):

«Η παγκοσμιοποίηση σήμερα αναφέρεται στην αφθονία των δεσμών και διασυνδέσεων μεταξύ των κρατών και των κοινωνιών που αποτελούν το παγκόσμιο σύστημα. Περιγράφει τη διαδικασία μέσω της οποίας γεγονότα, αποφάσεις και δραστηριότητες από τη μία πλευρά του κόσμου έχουν σημαντικές συνέπειες για άτομα και κοινότητες σε πολύ μακρινά σημεία του κόσμου. Η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται από δύο διαφορετικά φαινόμενα: έκταση (εξάπλωση) και ένταση (εμβάθυνση). Από τη μία πλευρά, καθορίζει μία κατηγορία διαδικασιών που αφορούν το μεγαλύτερο μέρος της υδρογείου ή λειτουργούν παγκόσμια. Έτσι το φαινόμενο

έχει μια χωρική διάσταση. Από την άλλη πλευρά υπονοεί μία εντατικοποίηση των επιπέδων αλληλεπίδρασης, αλληλοσύνδεσης και αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών και κοινωνιών που αποτελούν την παγκόσμια κοινότητα. Έτσι, παράλληλα με την εξάπλωση υπάρχει και μία εμβάθυνση των παγκόσμιων διαδικασιών.»

Η διαφορά λοιπόν της παγκοσμιοποίησης με τις προηγούμενες περιόδους εντοπίζεται κυρίως σε δύο σημεία. Το πρώτο έχει να κάνει με την έκταση, ή με άλλα λόγια τον αριθμό των χωρών που πλέον εμπλέκονται. Η περίοδος που διανύουμε είναι η πρώτη κατά την οποία σχεδόν καμία χώρα δε βρίσκεται εκτός του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος². Το δεύτερο σημείο που διαφοροποιεί τη σημερινή περίοδο είναι η ένταση των σχέσεων. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, κατά τις προηγούμενες περιόδους, η κύρια μορφή διεθνών συναλλαγών ήταν αυτή της αγοράς η οποία βέβαια εξακολουθεί να υφίσταται, ωστόσο σε προηγούμενες μορφές διεθνοποίησης αποτελούσε το κυρίαρχο στοιχείο. Πρόκειται δηλαδή για μία επιφανειακή μορφή παγκοσμιοποίησης. Σε μία ολοκληρωμένη μορφή παγκοσμιοποίησης, αντίθετα, μία τυπική παγκοσμιοποιημένη οικονομική οντότητα³ συναλλάσσεται ταυτόχρονα με έναν πολύ μεγάλο αριθμό άλλων οικονομικών οντοτήτων σε όλον τον κόσμο, στα πλαίσια ενός ευρύτατου δικτύου αλυσίδων προσθήκης αξίας, με ποικίλες μορφές οικονομικών συναλλαγών, ενώ όλες αυτές οι συναλλαγές συντονίζονται πλήρως για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της οντότητας.

2.2. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Η παγκόσμια οικονομία ποτέ δεν ήταν πραγματικά κατατμημένη, ή αυστηρά ορισμένη και περιορισμένη ανάμεσα στα διάφορα κράτη. Ωστόσο, φαίνεται ότι ακόμη και οι μεγάλες αυτοκρατορίες που άκμασαν μεταξύ του 15^{ου} και 19ου αιώνα, οι οποίες από πολλές απόψεις ήταν οι πρόγονοι των περιφερειακών ζωνών ελεύθερου εμπορίου, δεν ήταν ποτέ πραγματικά ενοποιημένες. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της μακράς αυτής περιόδου δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις εκείνες που επέτρεψαν να φτάσουμε στη σημερινή κατάσταση.

2.2.1. Τα πρώιμα στάδια

Η περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας μπορεί να εντοπιστεί η πρώτη σημαντική αλλαγή είναι η εκατονταετία μεταξύ 1450 και 1560, ο 'μεγάλος 16^{ος} αιώνας' σύμφωνα με τον Wallerstein (1979). Η σημαντικότερη αιτία για τη ριζική αυτή αλλαγή ήταν μια τεχνική επανάσταση και συγκεκριμένα η δημιουργία πλοίων ικανών για υπερατλαντικά ταξίδια που επέτρεψαν την ανακάλυψη και την ένταξη στο παγκόσμιο

² Ακόμη και ο αριθμός των χωρών που εκούσια βρίσκονται εκτός του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος είναι κατά την τρέχουσα περίοδο εξαιρετικά μικρός.

³ Η οποία μπορεί να είναι ιδιωτική ή δημόσια επιχείρηση ή οργανισμός, ή ακόμη και το κράτος.

οικονομικό σύστημα (που τότε περιορίζονταν ουσιαστικά στην Ευρώπη) όλων των ηπείρων⁴.

Ακόμη και πριν από την περίοδο αυτή δεν μπορούμε να μιλάμε για τελείως αυτόνομες οικονομικές οντότητες, καθώς σε πολλές περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις που επέτρεπαν την άρση της απομόνωσης. Αρκετές φορές δημιουργήθηκαν αυτοκρατορίες οι οποίες κάλυπταν το μεγαλύτερο ή απλά ένα πολύ μεγάλο μέρος του γνωστού σε αυτές κόσμου⁵. Ωστόσο, το εμπόριο που πραγματοποιούνταν έως εκείνη την περίοδο λόγω της έλλειψης των απαραίτητων τεχνικών μέσων πραγματοποιούνταν με δύο βασικούς τρόπους. Ο πρώτος ήταν το τοπικό εμπόριο που πραγματοποιούνταν μεταξύ των πόλεων και της ενδοχώρας τους και αφορούσε κατά κύριο λόγο τα είδη πρώτης ανάγκης. Ο δεύτερος τρόπος ήταν το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων που αφορούσε είδη πολυτελείας (κυρίως μεταξωτά υφάσματα και μπαχαρικά). Αν και συνέδεε όλον τον τότε γνωστό κόσμο, η έκτασή του ήταν πολύ περιορισμένη καθώς αφορούσε ένα πολύ μικρό τμήμα του συνολικού πληθυσμού.

Η περίοδος που αρχίζει περίπου με την άλωση της Κωνσταντινούπολης θα γεννήσει και τις πρώτες ναυτικές δυνάμεις η ανάπτυξη των οποίων θα κινηθεί σταδιακά από την κεντρική – ανατολική Μεσόγειο (όπου κυριαρχούσε η Οθωμανική αυτοκρατορία μαζί με έναν αριθμό ιταλικών πόλεων-κρατών, κυρίως Βενετία και Γένοβα) προς τη Δυτική Μεσόγειο με την Ισπανία να υποκαθιστά τις Ιταλικές πόλεις. Περί τα μέσα του 17^{ου} αιώνα η ναυτική ισχύς και η οικονομική κυριαρχία είχε περάσει σε έναν μικρό αριθμό χωρών της Βορειο-Δυτικής Ευρώπης και είχε αρχίσει να σχηματίζεται ο πρώτος διεθνής καταμερισμός της εργασίας (η οριστική μορφή του οποίου θα ξεκαθάριζε σύντομα) χωρίζοντας τον κόσμο σε τρία μέρη, τον πυρήνα, που αποτελούνταν από τις χώρες της ΒΔ Ευρώπης, την ημι-περιφέρεια, που κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης Ευρώπης και την περιφέρεια, τον υπόλοιπο δηλαδή κόσμο⁶.

Στην περίοδο αυτή εντοπίζονται και οι ιδεολογικές και τεχνικές βάσεις της σημερινής περιόδου. Στο ιδεολογικό και πολιτικό-πολιτειακό επίπεδο οι δύο σημαντικότερες εξελίξεις ήταν η ανάδυση του εθνικού κράτους και σε ένα δεύτερο βαθμό η επικράτηση της προτεσταντικής ηθικής έναντι του καθολικισμού στη ΒΔ Ευρώπη⁷. Η

⁴ Εκτός της Ανταρκτικής που ανακαλύφθηκε αρκετά αργότερα, ενώ η εκμετάλλευσή της σύντομα απαγορεύτηκε.

⁵ Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ωστόσο εξίσου σημαντική ήταν και η αυτοκρατορία των Χαν στην Ασία, αλλά και των Ίνκας που έλεγχαν ολόκληρη τη Νότια Αμερική, έως την έλευση των πρώτων Ισπανών εποίκων.

⁶ Σχετικά με την αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομίας ως σύστημα ήδη από τον 16^ο αιώνα έχουν εκφραστεί αμφιβολίες, τόσο όσον αφορά τη συστημική ανάλυση, όσο και για τη συμβολή του εμπορίου με την περιφέρεια στην οικονομική ανάπτυξη της Ευρώπης. Σχετική και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η συζήτηση μεταξύ των Wallerstein (1983) και O'Brien (1983) γύρω από τους ορισμούς της περιφέρειας και των σχέσεων της με τον πυρήνα.

⁷ Η σύνδεση των διαφόρων εκδοχών του Προτεσταντισμού (μεταξύ αυτών κυρίως αυτή του Καλβινισμού) με την ανάπτυξη του καπιταλισμού οφείλεται στο Γερμανό κοινωνιολόγο Max Weber (1904-1905). Σύμφωνα με τον τελευταίο, ο Καλβινισμός μέσω του δόγματός του προδεδικασμένου πέτυχε την αλλαγή της στάσης των κοινωνιών της Β. Ευρώπης απέναντι στην εργασία δίνοντάς της μία ηθική διάσταση, εκ διαμέτρου αντίθετη με την τότε

δημιουργία των πρώτων αστικών τάξεων που οι παραπάνω εξελίξεις επέτρεψαν οδήγησε τον κόσμο στην τεχνική επανάσταση που άλλαξε οριστικά και αμετάκλητα τη μορφή του, τη βιομηχανική επανάσταση.

2.2.2. Η Βιομηχανική Επανάσταση

Ο όρος βιομηχανική επανάσταση (*revolution industrielle*) χρησιμοποιήθηκε αρχικά στη Γαλλία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με σκοπό να καταδείξει τη σημασία της σημαντικής εκμηχάνισης της γαλλικής παραγωγής που λάμβανε χώρα εκείνη την περίοδο και σε αντιδιαστολή με την επανάσταση του 1789⁸.

Όσον αφορά τον ορισμό του φαινομένου, μετά από 100 και πλέον έτη ιστορικής ανάλυσης, δεν έχουν απομείνει πολλά σημεία διαφορών. Οι περισσότεροι από τους αναλυτές συμφωνούν ότι η χρησιμοποίηση μηχανικών μέσων στην παραγωγή ορισμένων προϊόντων (στην αρχή του βαμβακιού) είχε ως αποτέλεσμα τη ριζική μεταβολή του τρόπου παραγωγής σε όλους τους κλάδους, την αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και την κατακόρυφη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού. Είναι ωστόσο εξαιρετικά διδακτικές για τη σημερινή συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης (πρέπει να σημειωθεί ότι η βιομηχανική επανάσταση επέφερε πολύ σημαντικότερες μεταβολές από αυτές που εκτιμάται ότι θα επιφέρει η παγκοσμιοποίηση) οι διαφοροποιήσεις των αναλυτών σε επιμέρους στοιχεία της βιομηχανικής επανάστασης.

Πρώτον, ο ίδιος ο όρος 'επανάσταση'. Παρότι σε ένα πρώτο επίπεδο και σε όλες τις περιπτώσεις σημαίνει έντονη αλλαγή, φαίνεται ότι υπάρχει μια υποκατάσταση μεταξύ ταχύτητας και βάθους. Έτσι, ο όρος χρησιμοποιείται με την ίδια ευκολία για την επανάσταση του 1821 και την γαλλική επανάσταση, όσο και για την 'εμπορική επανάσταση του μεσαίωνα', την 'επιστημονική επανάσταση' του 16^{ου} αιώνα. Έτσι, παρότι οι πρώτοι αναλυτές έκαναν λόγο για απότομη αλλαγή, φαίνεται ότι πλέον είναι κοινώς αποδεκτό ότι στην περίπτωση της βιομηχανικής επανάστασης η έμφαση ήταν στο βάθος⁹ (Landes, 1998). Σε ένα δεύτερο επίπεδο υπάρχει μία αρκετά έντονη διαμάχη στη διεθνή βιβλιογραφία (η οποία επίσης θα είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την

επικρατούσα αντίληψη που αντιμετώπιζε την εργασία ουσιαστικά ως καταναγκασμό. Για μία συνοπτική ανάλυση της θεωρίας του Weber, αλλά και των αντιδράσεων που προκάλεσε βλ. Landes (1998:174-181).

⁸ Επίσης, ένας από τους πρώτους χρήστες του όρου ήταν ο Marx στο 'Das Kapital'. Ωστόσο, ο όρος βιομηχανική επανάσταση ουσιαστικά καθιερώθηκε από τον άγγλο πολιτικό Arnold Toynbee (Cameron, 1985).

⁹ Ενδεικτικό της μάλλον αργόσυρτης διαδικασίας επέκτασης της βιομηχανικής επανάστασης ήταν η ίδια η εξέλιξη των μηχανών που συνδέθηκαν άρρηκτα με την τελευταία. Η πρώτη ατμομηχανή κατασκευάστηκε από τον Thomas Newcomen το 1705, μόλις επτά χρόνια από την εφεύρεσή της από τον Thomas Savery. Ωστόσο η μηχανή αυτή ήταν τόσο αντοικονομική που επί εξήντα χρόνια χρησιμοποιούνταν μόνο για την άντληση νερού από ανθρακωρυχεία (όπου η καύσιμη ύλη, ο άνθρακας, ήταν σχεδόν δωρεάν). Από εκείνη την πρώτη ατμομηχανή έως τον ατμοστρόβιλο του Charles Parsons (1884), που ήταν η τελευταία εξέλιξη της ατμομηχανής πριν αντικατασταθεί από τις μηχανές εσωτερικής καύσης πέρασαν περίπου 200 χρόνια (Landes, 1998). Από την άλλη πλευρά, ακόμη και στη Μ. Βρετανία (Landes, 1998), αλλά κυρίως στις χώρες της Δ. Ευρώπης (Cameron, 1985) η ατμομηχανή δεν κατάφερε ποτέ να υποκαταστήσει πλήρως τη παραγωγή ενέργειας από το νερό. Τέλος, χαρακτηριστικοί της όχι και τόσο απότομης αλλαγής που επέφερε η βιομηχανική επανάσταση ήταν οι ιδιαίτερα χαμηλοί ρυθμοί αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, οι οποίοι ακόμη και τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες σπάνια υπερέβαιναν το 1% κατ'έτος (κατά την περίοδο 1820-1870 – Crafts, 2000).

ανάλυση που θα ακολουθήσει) σχετικά με την έκταση του φαινομένου¹⁰. Έτσι, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, μία νέα γενιά ιστορικών (Harley, 1982· Crafts, 1985· Crafts and Harley, 1992 και Cameron, 1993) υποστηρίζει την άποψη ότι η βιομηχανική επανάσταση δεν ήταν ένα 'κύμα εφευρέσεων και συσκευών που παρέσυρε ολόκληρη τη Μ. Βρετανία', όπως υποστήριζε ο Ashton το 1971. Αντίθετα, σύμφωνα με τις σύγχρονες προσεγγίσεις, αυτό που ονομάζεται βιομηχανική επανάσταση ήταν ένα αρκετά στενότερο φαινόμενο, αποτέλεσμα της τεχνικής αλλαγής σε δύο κυρίως κλάδους, την επεξεργασία βάμβακος και τη σιδηρουργία.

Η δεύτερη σημαντική διαφοροποίηση των ερευνητών αφορά τη διάρκεια, με κύρια έμφαση στην έναρξη, του φαινομένου, καθώς και (σε άμεση συνάρτηση με το παραπάνω), στο μοντέλο που υιοθετήθηκε από τις διάφορες χώρες. Έτσι, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο δεκαετιών άρχισαν να αμφισβητούνται κάποιες από τις κυρίαρχες απόψεις σχετικά με την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης, όχι τόσο στη Μ. Βρετανία, όπου το φαινόμενο γεννήθηκε. Αν και όπως ήδη αναφέραμε παραπάνω οι νέες εφευρέσεις που ουσιαστικά οριοθετούν την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης φαίνεται ότι δεν υιοθετήθηκαν αμέσως από όλους τους κλάδους, ούτε εξαπλώθηκαν με καταγιστικούς ρυθμούς η έναρξη του φαινομένου τοποθετείται γύρω στο 1770¹¹. Όπως αναφέρει ο Landes (1998:193):

«...Σε αυτή τη βάση, η βρετανική βιομηχανική επανάσταση διήρκησε περίπου για έναν αιώνα, περίπου από το 1770 έως το 1870, 'ολόκληρο το διάστημα μεταξύ του παλαιού συστήματος και της σχετικά σταθερής σχέσης των διαφόρων όψεων της βιομηχανίας στα πλαίσια του νέου συστήματος'».

Αυτό που ωστόσο είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον για την ανάλυσή μας είναι το μοντέλο που ακολουθήθηκε στις διάφορες χώρες της Ευρώπης. Το βρετανικό μοντέλο χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία ενός συγκεκριμένου αγαθού σε κάθε μεμονωμένη αγορά· στα καταναλωτικά αγαθά των βαμβακερών υφασμάτων, στα κεφαλαιουχικά αγαθά του σιδήρου και του χάλυβα και στα ενδιάμεσα αγαθά του άνθρακα (Cameron, 1985:9). Είναι σαφής ο κυρίαρχος ρόλος του τελευταίου τόσο για την επιτυχία του μοντέλου, αφού πάνω του στηρίχθηκαν οι περισσότερες καινοτομίες στην παραγωγή των δύο πρώτων, όσο και για τη δυνατότητα αναπαραγωγής του. Έτσι, χώρες ή καλύτερα περιοχές όπως το Βέλγιο ή η Ρηνανία που ήταν εξαιρετικά πλούσιες σε άνθρακα ακολούθησαν σε γενικές γραμμές το βρετανικό μοντέλο, έχοντας τη δυνατότητα να αναπτύξουν βαριά βιομηχανία, κάτι που δεν κατάφεραν άλλες περιοχές όπως η Γαλλία που έπρεπε να συνεχίσουν να στηρίζονται στην ενέργεια που προέρχονταν από το νερό. Οι περιοχές που δεν είχαν ούτε αυτή τη δυνατότητα, όπως η νότια και η ανατολική Ευρώπη, απλά συνέχισαν για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα να παίζουν το ρόλο που είχε προδιαγραφεί κατά την αμέσως προηγούμενη περίοδο,

¹⁰ Για μία ενδιαφέρουσα ανάλυση της διαμάχης γύρω από την έκταση της βιομηχανικής επανάστασης βλ. Temin (1997).

¹¹ Για μία ενδιαφέρουσα συνοπτική ανάλυση σχετικά με τις απόψεις γύρω από την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης, αλλά και των διαφορών μεταξύ των 'κλασικών' και των 'νέων' οικονομικών ιστορικών βλ. Cameron (1985), από την πλευρά των 'νέων' και Landes (1998) από την πλευρά των κλασικών.

δηλαδή αυτόν την περιφέρειας, έως τουλάχιστον το 1914, οπότε και άρχισε η εκβιομηχάνισή τους.

Η βιομηχανική επανάσταση, ανεξάρτητα από τις διαφωνίες στη σχετική βιβλιογραφία αποτέλεσε τη σημαντικότερη έως σήμερα μεταβολή τους όρους οργάνωσης της παραγωγής, αλλά και όλων σχεδόν των κοινωνιών δίνοντας μία σχεδόν προφητική εικόνα των εξελίξεων που επρόκειτο να ακολουθήσουν. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Landes (1998:195)

«...Παράδοξο: η βιομηχανική επανάσταση έφερε τον κόσμο πολύ κοντύτερα, κάνοντάς τον πολύ μικρότερο και ομοιογενή. Ωστόσο η ίδια επανάσταση θρυμμάτισε την υδρόγειο διαχωρίζοντας τους νικητές από τους ηττημένους. Δημιουργώντας πολλαπλούς κόσμους».

Το τέλος της περιόδου αυτής (γύρω περίπου στα 1870) βρήκε τον κόσμο σε μία κατάσταση πολύ διαφορετική από ότι στην αρχή της περιόδου. Πιο συγκεκριμένα, για μία μικρή ομάδα κρατών στη Β. Αμερική και τη Δ. Ευρώπη η βιομηχανική επανάσταση είχε δώσει τη δυνατότητα κυριαρχίας στην παγκόσμια πλέον οικονομία. Το σημαντικότερο ίσως αποτέλεσμα ήταν η ανάδειξη μίας χώρας, της Μ. Βρετανίας, ως κυρίαρχης δύναμης στην παγκόσμια οικονομία. Τέλος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι οι χώρες αυτές είχαν μπει σε μία τροχιά ανάπτυξης η οποία σχεδόν εγγυούνταν την διαιώνιση του σαφούς διαχωρισμού μεταξύ νικητών και νικημένων.

2.2.3. 1870 – 1914

Η επόμενη περίοδος είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανάλυσή μας, καθώς σηματοδοτεί την πρώτη περίοδο εντατικοποίησης του διεθνούς εμπορίου και των ΕΑΕ, σύμφωνα με τον Feenstra (1998) «...μία χρυσή περίοδος εμπορίου και επενδύσεων παγκοσμίως».

Η θέση της Μ. Βρετανίας ως της κυρίαρχης βιομηχανικά και οικονομικά δύναμης άρχισε κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής να υποχωρεί, ενώ στο τέλος της οι ΗΠΑ ήταν ο αδιαμφισβήτητος κυρίαρχος της παγκόσμιας οικονομίας¹².

Η πρώτη αυτή περίοδος έντονης διεθνοποίησης παρουσιάζει έναν μεγάλο αριθμό ομοιοτήτων, αλλά και πολλές διαφοροποιήσεις με τη σημερινή περίοδο. Έτσι, για πολλές από τις αναπτυγμένες χώρες η αξία του διεθνούς εμπορίου μεταποιημένων προϊόντων ως ποσοστό του ΑΕΠ βρίσκονταν το 1913 σε επίπεδα που μόλις κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες επιτεύχθηκαν ξανά, ενώ αρκετές από τις αναπτυγμένες χώρες δεν είχαν καταφέρει κατά το 1990 να ξεπεράσουν το μέγεθος του 1913 (Πίνακας 2.1).

¹² Το 1913 οι ΗΠΑ είχαν ήδη υψηλότερο κατά κεφαλή ΑΕΠ από τη Μ. Βρετανία (Crafts, 2000). Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία το 1870 οι ΗΠΑ ήταν η έκτη πλουσιότερη (κατά κεφαλή) χώρα στον κόσμο. Ωστόσο κατά τη διάρκεια των 43 ετών της περιόδου 1870-1913 πέτυχε αύξηση του κατά κεφαλή ΑΕΠ ίση με 116%, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για τη Μ. Βρετανία ήταν 54%, δηλαδή αρκετά κάτω από το μισό των ΗΠΑ.

Πίνακας 2.1 Λόγος εξαγωγών μεταποιημένων προϊόντων προς ΑΕΠ

Χώρα	1890	1913	1960	1970	1990
Αυστραλία	15,7	21,0	13,0	11,5	13,4
Καναδάς	12,8	17,0	24,5	18,0	22,0
Δανία	24,0	30,7	26,9	23,3	24,3
Γαλλία	14,2	15,5	9,9	11,9	17,1
Γερμανία	15,9	19,9	14,5	16,5	24,0
Ιταλία	9,7	14,4	10,0	12,8	15,9
Ιαπωνία	5,1	12,5	8,8	8,3	8,4
Νορβηγία	21,8	25,5	24,9	27,6	28,8
Σουηδία	23,6	21,2	18,8	19,7	23,5
Ην. Βασίλειο	27,3	29,8	15,3	16,5	20,6
ΗΠΑ	5,6	6,1	3,4	4,1	8,0
Κόσμος	6,0	9,0	8,0	10,0	13,0

Πηγή: Crafts (2000)

Αντίστοιχα εντυπωσιακά είναι και τα μεγέθη των ΞΑΕ. Όπως φαίνεται στον σχετικό πίνακα (Πίνακας 2.2) τα περιουσιακά στοιχεία του συνόλου των πολυεθνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό αντιπροσώπευαν κατά το 1900 υψηλότερο ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ από ότι το 1980.

Ωστόσο, για την πλήρη κατανόηση της διαφοράς μεταξύ των δύο περιόδων (δηλαδή της σημερινής και αυτής που τελείωσε το 1914) δεν αρκεί η μελέτη των παραπάνω στοιχείων (τόσο σχετικά με το διεθνές εμπόριο, όσο και με τις ΞΑΕ) καθώς δίνουν μία μερική μόνο εικόνα της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Σε αυτά τα πλαίσια, όπως δείχνει ο Πίνακας 2.3, ο οποίος είναι αντίστοιχος με τον Πίνακα 2.1 οι εξαγωγές μεταποιημένων προϊόντων ως προς το σύνολο της προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης στις περισσότερες χώρες ακολούθησαν μία ανοδική πορεία, καθόλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Η σύγκριση των δύο σχετικών πινάκων υποδεικνύει μία μεταβολή στη σύνθεση των εξαγωγικών ροών των αναπτυγμένων χωρών από τα προϊόντα της μεταποίησης προς τις υπηρεσίες.

Όσον αφορά τις ΞΑΕ, σίγουρα τα στοιχεία που εμφανίζει ο Πίνακας 2.2 εκπλήσσουν, καθώς έως και σήμερα η διεθνής επενδυτική δραστηριότητα θεωρείται μεταπολεμικό φαινόμενο, ενώ οι εταιρίες που είχαν εμπλακεί σε παραγωγή εκτός των εθνικών τους συνόρων αντιμετώπιζονταν ως εξαίρεση που αφορούσε αποκλειστικά έναν πολύ μικρό αριθμό αμερικανικών επιχειρήσεων (π.χ. Singer, IBM κ.ά.). Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, στην ενότητα σχετικά με τις ΞΑΕ (κεφ. 2.3, σ. 16) η αλήθεια είναι τελείως διαφορετική καθώς ένας πολύ μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων από έναν αρκετά μεγάλο αριθμό χωρών είχαν επεκταθεί παραγωγικά εκτός των συνόρων τους ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα.

Ωστόσο, η πλειοψηφία των δραστηριοτήτων αυτών είχε διαφορετικά από τα σημερινά χαρακτηριστικά, το σημαντικότερο εκ των οποίων ήταν η στρατηγική τοποθέτηση των μητρικών απέναντι στις θυγατρικές τους, από την οποία απουσίαζε η λογική του παγκόσμιου. Οι θυγατρικές δραστηριοποιούνταν κυρίως σε μεγάλες αγορές, ή σε χώρες πλούσιες σε πρώτες ύλες, έχοντας αρκετά μεγάλη ανεξαρτησία από τη μητρική επιχείρηση. Επιπλέον, κατά τις τελευταίες δεκαετίες οι ΠΕ παίζουν πολύ

σημαντικότερο ρόλο στη μεταφορά τεχνολογίας, αλλά και δικτυώνονται πολύ περισσότερο με επιχειρήσεις των χωρών που τις φιλοξενούν (Crafts, 2000).

Πίνακας 2.2 Λόγος περιουσιακών στοιχείων ΠΕ στο εξωτερικό προς παγκόσμιο ΑΕΠ (%)

1870	6,9	1945	4,9
1900	18,6	1960	6,4
1914	17,5	1980	17,7
1930	8,4	1995	56,8

Πηγή: Crafts (2000)

Ωστόσο, ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι τα στοιχεία σχετικά με το διεθνές εμπόριο και τη διεθνή επενδυτική δραστηριότητα που αποκαλύπτονται στους Πίνακες 2.1 και 2.2 δίνουν μία στρεβλή εικόνα της πραγματικότητας λόγω της μεταβολής των ποιοτικών χαρακτηριστικών της σύγχρονης διεθνούς επιχειρηματικής δραστηριότητας και εμπορίου, δεν παύουν να είναι εξαιρετικά σημαντικά.

Πίνακας 2.3 Λόγος εξαγωγών μεταποιημένων προϊόντων προς προστιθέμενη αξία μεταποίησης

Χώρα	1890	1913	1960	1970	1990
Αυστραλία	27,2	35,6	24,4	25,6	38,7
Καναδάς	29,7	39,4	37,6	50,5	69,8
Δανία	47,4	66,2	60,2	65,9	85,9
Γαλλία	18,5	23,3	16,8	25,7	53,5
Γερμανία	22,7	29,2	24,6	31,3	57,8
Ιταλία	14,4	21,9	19,2	26,0	43,9
Ιαπωνία	10,2	23,9	15,3	15,7	18,9
Νορβηγία	46,2	55,2	60,0	73,2	74,8
Σουηδία	42,5	37,5	39,7	48,8	73,1
Ην. Βασίλειο	61,5	76,3	33,8	40,7	62,8
ΗΠΑ	14,3	13,2	9,6	13,7	35,8

Πηγή: Crafts (2000)

2.2.4. 1914 –1945

Η περίοδος αυτή ήταν ίσως η πιο ταραχώδης στην ανθρώπινη ιστορία, καθώς χαρακτηρίστηκε από δύο παγκόσμιους πολέμους και στο μεσοδιάστημα την εντονότερη οικονομική κρίση που γνώρισε η παγκόσμια οικονομία. Τα γεγονότα της περιόδου αυτής οδήγησαν σε μία κάμψη της πορείας της παγκοσμιοποίησης.

Πρώτα ο 1^{ος} παγκόσμιος πόλεμος (ΠΠ) είχε σημαντικότερες συνέπειες στις χώρες που συμμετείχαν και όχι μόνο, οι οποίες κυρίως εστιάζονταν στα προβλήματα προσαρμογής που προκλήθηκαν από την παγκόσμια υπερπροσφορά αγροτικών προϊόντων, καθώς και την απώλεια σημαντικών εξαγωγικών αγορών για τις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες (Kindleberger, 1973).

Με το τέλος του πολέμου και πριν ακόμη από τη μεγάλη κρίση άρχισε η εφαρμογή των πρώτων μέτρων προστατευτισμού κυρίως από την πλευρά των ΗΠΑ με αποκορύφωμα (τόσο σε συμβολικό, όσο και σε πραγματικό επίπεδο) τη θέσπιση το 1930 του δασμού Smoot-Hawley ο οποίος οδήγησε σε έναν δασμολογικό πόλεμο μεταξύ των ΗΠΑ και των ισχυρών ευρωπαϊκών οικονομιών.

Το σημαντικότερο ωστόσο πλήγμα στην παγκόσμια οικονομία δόθηκε από τη μεγάλη κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1930. Ανεξάρτητα από τις προστατευτικές πολιτικές και τις επιπτώσεις του 1^{ου} ΠΠ τρία φαίνεται ότι ήταν τα σημαντικότερα αίτια της μεγάλης ύφεσης (Crafts, 2000): το ακατάλληλο διεθνές νομισματικό σύστημα, το ευάλωτο τραπεζικό σύστημα και οι ανελαστικές αγορές εργασίας.

Τέλος, ο 2^{ος} ΠΠ έδωσε το οριστικό χτύπημα στην παλαιά τάξη πραγμάτων. Το σύνολο σχεδόν της Ευρωπαϊκής ηπείρου, ακόμη και οι χώρες που βρίσκονταν στην πλευρά των νικητών βρέθηκαν με το τέλος του πολέμου κατεστραμμένες, ενώ ως αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος τόσο στο οικονομικό, όσο και στο πολιτικό επίπεδο βρέθηκαν οι ΗΠΑ για τις οποίες άρχιζε μια χρυσή εποχή οικονομικής ανάπτυξης.

Παρόλες τις συνέπειες και των τριών αυτών γεγονότων, οι οποίες είναι αναμφισβήτητες, υπάρχει ένα πολύ λεπτό σημείο το οποίο σε μεγάλο βαθμό έχει έως σήμερα αγνοηθεί. Από το 1914, και τα τρία αυτά γεγονότα οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα, κατέστη δυνατή, τόσο στο επίπεδο της πολιτικής, όσο και στο επίπεδο της οικονομίας, η εμφάνιση φαινομένων με χαρακτήρα σχεδόν παγκόσμιο και επιπτώσεις που επηρέαζαν όλες τις οικονομίες του κόσμου. Ήδη δηλαδή από το 1914 μπορεί κανείς να μιλάει για τον κόσμο ως ένα σύστημα, έστω ασθενώς και ασαφώς δομημένο.

2.2.5. Η μεταπολεμική περίοδος.

Για την ακρίβεια, η αρχιτεκτονική του κόσμου που θα διαμορφώνονταν μετά τον 2^ο ΠΠ, σε αδρές τουλάχιστον γραμμές, σχεδιάστηκε πριν το τέλος του πολέμου. Σε μία διεθνή συνδιάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο Bretton Woods (του οποίου το όνομα χαρακτηρίζει ολόκληρη την περίοδο, έως και το 1973) της πολιτείας New Hampshire των ΗΠΑ θεμελιώθηκε θεσμικά η νέα παγκόσμια πραγματικότητα, μέσω της σύστασης δύο νέων διεθνών οργανισμών, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ – IMF) και της Διεθνούς Τράπεζας Ανασυγκροτήσεως και Ανάπτυξης, που αργότερα μετονομάστηκε σε Παγκόσμια Τράπεζα.

Μετά τις παλινωδίες και το χάος που προκάλεσε η απορύθμιση της περιόδου του μεσοπολέμου, ο στόχος του συστήματος του Bretton Woods ήταν η σταθεροποίηση και ρύθμιση των διεθνών συναλλαγών στη βάση ενός συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών στις οποίες το δολάριο των ΗΠΑ θα είχε έναν κεντρικό ρόλο. Η δεύτερη βασική αρχή πάνω στην οποία θα στηρίζονταν το νέο σύστημα ήταν το ελεύθερο εμπόριο, καθώς είχε ήδη γίνει συνείδηση ότι η κατάσταση που διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό και στις προστατευτικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν την περίοδο. Για την προώθηση του στόχου αυτού μερικά χρόνια αργότερα (το 1947) δημιουργήθηκε ο τρίτος διεθνής

οργανισμός που θα καθόριζε τη μορφή του συστήματος, η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ – GATT – Dicken, 1998).

Το σύστημα αυτό ταυτίστηκε με μία από τις περιόδους ταχύτερης (αλλά και σταθερότερης) οικονομικής ανάπτυξης η οποία τερματίστηκε, μαζί με το σύστημα, το 1973 με την πρώτη πετρελαϊκή κρίση. Η κρίση βέβαια φαίνεται ότι ήταν μόνο η αφορμή, καθώς τα πραγματικά αίτια εντοπίζονται στην αδυναμία των ΗΠΑ να ανταποκριθούν στον κεντρικό ρόλο που το σύστημα τους απέδιδε για δύο λόγους (Kitson and Michie, 1995): Ο πρώτος λόγος ήταν η σαφής προτεραιότητα των ΗΠΑ στις ανάγκες της εσωτερικής τους πολιτικής, οι οποίες από κάποια στιγμή και έπειτα άρχισαν να γίνονται ασύμβατες με τον κεντρικό ρόλο της χώρας στη διεθνή σκηνή και ο δεύτερος, και ίσως σημαντικότερος, λόγος ήταν, ιδίως μετά το τέλος της δεκαετίας του 1950, η απώλεια της αδιαμφισβήτητης πρωτοκαθεδρίας των ΗΠΑ από χώρες / ομάδες χωρών των οποίων η οικονομική ισχύς άρχισε να αυξάνεται ταχύτατα, όπως η Ιαπωνία και η νεοσυσταθείσα ΕΟΚ.

Η κατάρρευση του συστήματος είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη μίας περιόδου (η οποία διαρκεί έως σήμερα) έντονης αστάθειας και ανακατατάξεων, καθώς και πολύπλοκων διεργασιών σε πάρα πολλά επίπεδα, οι οποίες διαμορφώνουν ένα πρωτοφανώς πολυπρόσωπο παγκόσμιο σύστημα, από το οποίο αφενός ελάχιστες χώρες απουσιάζουν, αφετέρου έχει αυξηθεί ο αριθμός των πρωταγωνιστών. Το τελευταίο αφορά όχι μόνο τον αριθμό των χωρών των οποίων το επίπεδο του ΑΕΠ πλησίασε αυτό των ΗΠΑ, αλλά και (περισσότερο ή λιγότερο) νέων παραγόντων του διεθνούς γίγνεσθαι, όπως οι διακρατικές ενώσεις (π.χ. ΕΕ), αλλά και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις (ΠΕ), η εξέλιξη των οποίων, αλλά και ο ρόλος που σήμερα διαδραματίζουν θα αναλυθεί στην επόμενη ενότητα (κεφ. 2.3).

2.3. Η Πολυεθνική Επιχείρηση¹³

Όπως διαφάνηκε από την προηγούμενη ενότητα, ο ρόλος των ΠΕ ως παράγοντα διαμόρφωσης του παγκόσμιου οικονομικού γίγνεσθαι ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτος πριν το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα. Προκειμένου, ωστόσο, να γίνει κατανοητός ο σημερινός ρόλος, και κυρίως οι λόγοι για τους οποίους είναι τόσο σημαντική η ΠΕ, αλλά και οι επιπτώσεις της, είναι απαραίτητη μία, έστω και σύντομη, αναδρομή στην εξέλιξή της.

2.3.1. Αρχαϊκές μορφές παραγωγής στο εξωτερικό¹⁴

Η αρχαία ιστορία πολλών λαών είναι γεμάτη με παραδείγματα δραστηριοτήτων στις οποίες με μία προσεκτική εξέταση θα μπορούσαν να εντοπιστούν πολλά από τα

¹³ Το τμήμα αυτό στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εξαιρετική ανάλυση της ιστορίας των ΕΑΕ του Dunning (1993, σσ 96-136).

¹⁴ Ο διαχωρισμός των περιόδων ανάπτυξης της ΠΕ ακολουθούν σε γενικές γραμμές αυτόν που έχει προτείνει ο Dunning (1993). Ωστόσο, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας σχετικά με την ιστορία της ΠΕ (που επικεντρώνεται σε τρεις κυρίως περιόδους, δηλαδή την περίοδο 1870-1917 και τις προ και μετά αυτής περιόδους) χρησιμοποιούν σε γενικές γραμμές ανάλογο διαχωρισμό.

χαρακτηριστικά της σύγχρονης ΠΕ. Τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι ίσως οι αποικισμοί των αρχαίων ελληνικών πόλεων, οι οποίες υπό την πίεση κυρίως των ελλείψεων σε πρώτες ύλες δημιούργησαν ιδιαίτερα εκτεταμένα δίκτυα συγγενών πόλεων σε πολύ μεγάλες εκτάσεις και πολύ συχνά με διάρκεια πολύ μεγαλύτερη από την αυτή των μεγαλύτερων σύγχρονων ΠΕ. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά αυτών των δραστηριοτήτων δεν έχουν αναλυθεί επαρκώς από την οπτική της οικονομικής επιστήμης και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι 'πρόγονοι' της σύγχρονης ΠΕ εντοπίζονται στη μεσαιωνική Ευρώπη.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, ωστόσο, οι λόγοι που ώθησαν στην ανάληψη παραγωγικών δραστηριοτήτων εκτός συνόρων έμειναν λιγότερο ή περισσότερο अपαράλλακτοι από την αρχαιότητα έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Dunning (1993: 97) οι λόγοι ήταν τρεις. 1. Η επιθυμία υποβοήθησης του εμπορίου και των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων, σύμφωνα με τις ανάγκες του κράτους ή αυτόνομων παραγωγών και καταναλωτών. 2. Η απόκτηση νέων γαιών και νέων πηγών πλούτου και 3. Η ανακάλυψη νέων διεξόδων εκμετάλλευσης των εγχώριων αποταμιεύσεων.

Ένα ακόμη κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων δραστηριοτήτων αυτού του τύπου ήταν ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους, το οποίο αμέσως ή εμμέσως αναμειγνύονταν στις περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες στο εξωτερικό. Το χαρακτηριστικό αυτό μάλιστα ενυπάρχει σε τόσο διαφορετικές δραστηριότητες τις οποίες χωρίζουν διαστήματα πολλών αιώνων όπως οι αποικισμοί της αρχαιότητας και οι μεγάλες εμπορικές εταιρίες του 16^{ου} αιώνα (όπως για παράδειγμα η Βρετανική και η Ολλανδική εταιρία των Ανατολικών Ινδιών). Σε αρκετές άλλες περιπτώσεις, ιδίως κατά τη διάρκεια του μεσαίωνα, οι φορείς ήταν ιδιώτες, όπως για παράδειγμα η Χανσεατική συνομοσπονδία η οποία αποτελούνταν από μία ομάδα εμπόρων από την πόλη Lubeck της Γερμανίας. Για παράδειγμα, ο Dunning (1993) αναφέρεται στις δραστηριότητες της Χανσεατικής συνομοσπονδίας, μεταξύ των οποίων σημαντικές ήταν οι επενδύσεις στη γεωργία της Πολωνίας και την κτηνοτροφία της Μ. Βρετανίας, αλλά και κάποιες επενδύσεις σε εμπορικές εταιρίες τόσο της Βρετανίας, όσο και της Ολλανδίας.

Ωστόσο, στις περισσότερες από τις περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν οι δραστηριότητες περιορίζονταν στα πλαίσια αυτοκρατοριών και είχαν ως σκοπό την εκμετάλλευση των αποικιών τους. Επιπλέον, οι πραγματικές άμεσες επενδύσεις που πραγματοποιούνταν ήταν λίγες, καθώς ο κύριος στόχος ήταν η ενίσχυση του εμπορίου. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά συνεπάγονται ότι οι δραστηριότητες αυτές δύσκολα μπορούν να χαρακτηριστούν ΞΑΕ. Στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε να μιλάμε για τη δημιουργία των μορφωμάτων τα οποία θα συνέβαλαν στη δημιουργία των πρωτολειών ΞΑΕ της επόμενης περιόδου.

2.3.2. Η ΠΕ έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Αυτό που ουσιαστικά χωρίζει την περίοδο αυτή από την προηγούμενη είναι βέβαια η βιομηχανική επανάσταση. Οι αλλαγές που σταδιακά επήλθαν (βλ. κεφ. 2.2.2) λόγω της βιομηχανικής επανάστασης άλλαξαν ριζικά τη μορφή της επιχείρησης. Η βιομηχανική επανάσταση ήταν που έδωσε ώθηση στη δημιουργία του εργοστασίου ως

μορφή οργάνωσης της παραγωγής. Παράλληλα, άλλαξε την ιδιοκτησιακή δομή, αλλά και τον τρόπο διοίκησης των επιχειρήσεων, με την υποκατάσταση των οικογενειακών δυναστειών, οι οποίες ήταν τόσο ιδιοκτήτες όσο και διαχειριστές των επιχειρήσεων, από τις μετοχικές επιχειρήσεις τη διαχείριση των οποίων ανέλαβαν επαγγελματίες μάνατζερ¹⁵ (Dunning, 1993). Αυτή, ωστόσο, ήταν μία μόνο από τις μεταβολές. Μπορεί, όπως ήδη είδαμε, να μη συνέβησαν όλες τόσο απότομα, όσο πριν από λίγα χρόνια πιστευόνταν, ωστόσο σταδιακά άρχισε να αυξάνεται η ζήτηση για προϊόντα τα οποία δεν μπορούσαν να παραχθούν στις χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής και κυρίως να βελτιώνεται το επίπεδο της διαθέσιμης τεχνολογίας.

Παρότι η ΠΕ δεν είχε ακόμη πάρει την τελική της μορφή, οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν ένα κύμα ΞΑΕ, οι οποίες προέρχονταν κυρίως από τη Μ. Βρετανία, αλλά και από έναν μικρό αριθμό άλλων χωρών (κυρίως ΗΠΑ, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, Σουηδία και Ελβετία). Οι κύριοι τύποι ΠΕ της περιόδου ήταν οι ακόλουθοι τρεις (Dunning, 1993):

1^ο: Ο αυτόνομος επιχειρηματίας. Πρόκειται ουσιαστικά για επιχειρηματίες οι οποίοι επενδύουν σε μία ξένη χώρα, περιορίζοντας ή διακόπτοντας τις δραστηριότητές τους στην χώρα προέλευσης. Κατά τη διάρκεια της υπό διερεύνηση περιόδου οι μετακινήσεις τέτοιων επιχειρηματιών ήταν ιδιαίτερα συχνές και αφορούσαν τόσο αμερικάνους επιχειρηματίες οι οποίοι κατευθύνονταν στην Ευρώπη, αλλά κυρίως αυτούς που είχαν προορισμό τις ΗΠΑ προερχόμενοι κυρίως από τη Μ. Βρετανία.

Σύμφωνα με την Wilkins (1988), στο βαθμό που δεν υπήρχε μητρική επιχείρηση στη χώρα προέλευσης, το μεταναστευτικό αυτό κεφάλαιο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ΞΑΕ. Ωστόσο, αν και όντως δεν πρόκειται για ΞΑΕ (κυρίως γιατί ο φορέας δεν είναι ΠΕ), η αγνόηση του φαινομένου θα ήταν λανθασμένη για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος είναι ότι κάποιες από τις επιπτώσεις αυτού του φαινομένου φαίνεται να μοιάζουν ιδιαίτερα με αυτές των ΞΑΕ. Έτσι, για παράδειγμα η μεταφορά τεχνολογίας και γνώσης από τη χώρα προέλευσης στην χώρα προορισμού φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα σημαντική. Μάλιστα, στην προσπάθεια αναζήτησης των αιτιών παρακμής της κραταιάς βρετανικής βιομηχανίας, οι μετακινήσεις αυτές έχουν πολύ συχνά θεωρηθεί ως ένα από τα βασικά αίτια. Για παράδειγμα στο Cain and Hopkins (1980: 476) αναφέρεται ότι μία από τις αιτίες εκβιομηχάνισης των ανταγωνιστών της Μ. Βρετανίας στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας ήταν η αδυναμία απαγόρευσης της μετανάστευσης του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, ενώ οι εξαγωγές κεφαλαίων από τη Μ. Βρετανία κατά τη διάρκεια αυτής, αλλά και της επόμενης περιόδου, συχνά θεωρήθηκαν ως η αιτία της στασιμότητας της βρετανικής οικονομίας (για μία περιεκτική επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. Pollard, 1985). Ο δεύτερος λόγος αφορά το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει το φαινόμενο για την ανάλυση ενός σημαντικού τμήματος των ελληνικών ΞΑΕ κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του '90 (βλ. κεφ. 5.4.2.ii)

¹⁵ Ενώ η εργοστασιακή οργάνωση ξεκίνησε από τη Μ. Βρετανία, ως ένα από τα βασικά συστατικά της βιομηχανικής επανάστασης, η αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης και διοίκησης οφείλεται στις ΗΠΑ και τη Γερμανία (Charman, 1985). Η καθυστέρηση προσαρμογής των βρετανικών επιχειρήσεων στα νέα αυτά πρότυπα θεωρείται ότι έπληξε σημαντικά την ανταγωνιστικότητά τους (Chandler, 1980).

2^{ος}: Ο χρηματοδότης καπιταλιστής. Πρόκειται για τη σημαντικότερη (σε όγκο επενδυμένων κεφαλαίων) κατηγορία επενδύσεων στο εξωτερικό και ταυτόχρονα την πιο ετερογενή. Ο Dunning (1993: 100) διακρίνει τρεις υποκατηγορίες επενδυτών αυτού του τύπου, οι οποίες είχαν δύο κοινά χαρακτηριστικά: το πρώτο αφορά το γεγονός ότι η ύπαρξή τους σε μεγάλο βαθμό εξαρτιόνταν από την (συχνά πολύ μεγάλη) ικανότητά τους για άντληση κεφαλαίων (κυρίως από τις χρηματιστηριακές αγορές του Λονδίνου) τα οποία χρηματοδοτούσαν τις δραστηριότητές τους στο εξωτερικό. Το δεύτερο έχει να κάνει με τη σχετικά μικρή εμπλοκή τους στην ουσιαστική διαχείριση των επιχειρήσεων που δημιουργούσαν ή εξαγόραζαν. Αν και αυτό, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θα έπρεπε να είναι αρκετό για να μην χαρακτηρίζονται ΠΕ, ωστόσο στις περισσότερες περιπτώσεις τα ποσοστά συμμετοχής τους υπερέβαιναν τα συμβατικά κατώτατα όρια με αποτέλεσμα να έχουν, τουλάχιστον εν δυνάμει, ουσιαστικό ή τον κύριο λόγο στις αποφάσεις των επιχειρήσεων. Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι καθώς οι μητρικές ήταν ουσιαστικά επιχειρήσεις επενδύσεων χαρτοφυλακίου, η μεταφορά τεχνολογίας ή επιχειρηματικότητας ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη.

Η πρώτη τέτοια υποκατηγορία αφορούσε *επιχειρήσεις οι οποίες ιδρύονταν από ντόπιους επιχειρηματίες, στηριζόμενες σε κεφάλαια τα οποία προέρχονταν από το εξωτερικό* (κυρίως από το Λονδίνο). Οι κλάδοι στους οποίους δραστηριοποιούνταν οι επιχειρήσεις αυτές εντοπιζόνταν κυρίως στην παροχή δημοσίων υπηρεσιών (π.χ. ύδρευση) και σιδηροδρόμους, αλλά και σε φυτείες και εξορύξεις. Σύμφωνα με τον Dunning (1993: 101) εκτιμάται ότι το 1914 υπήρχαν 2640 τέτοιες επιχειρήσεις¹⁶.

Η δεύτερη υποκατηγορία αφορά το φαινόμενο που η Wilkins (1988) ονόμασε *αυτόνομη επιχείρηση* (free standing company). Οι ομοιότητες με την προηγούμενη κατηγορία είναι μεγάλες, πρωτίστως το βασικό κίνητρο, που δεν ήταν άλλο από τη διοχέτευση των άφθονων βρετανικών (κυρίως) κεφαλαίων σε κάποια κερδοφόρα επιχειρηματική ιδέα στο εξωτερικό. Ωστόσο ήταν πολύ περισσότερο συνδεδεμένες με την οικονομία της χώρας προέλευσης. Ουσιαστικά πρόκειται για επιχειρήσεις οι οποίες διατηρούσαν κάποια μικρά γραφεία και ένα διοικητικό συμβούλιο τα οποία έπαιζαν το ρόλο της μητρικής και συνήθως δραστηριοποιούνταν σε μία μόνο χώρα και σε έναν μόνο κλάδο. Οι κλάδοι δραστηριοποίησης δεν διέφεραν σημαντικά από αυτούς του προηγούμενου τύπου και παρότι υπήρχαν τέτοιου είδους επιχειρήσεις με έδρα στη Γερμανία, τις ΗΠΑ, τη Γαλλία, το Βέλγιο και ίσως σε κάποιες άλλες χώρες, το φαινόμενο ήταν κυρίως βρετανικό και όπως αναφέρει η Wilkins (1988:30) υπήρχαν στην κυριολεξία χιλιάδες αυτόνομες επιχειρήσεις, οι οποίες ήταν και η πλειοψηφία των βρετανικών ΞΑΕ.

Η τρίτη υποκατηγορία ήταν οι *επενδυτικοί όμιλοι* με έδρα κυρίως τη Μ. Βρετανία. Αυτοί ήταν όμιλοι που εξέφραζαν οικογενειακά και επιχειρηματικά συμφέροντα των οποίων η φήμη επέτρεπε τη διαχείριση ενός μεγάλου αριθμού θυγατρικών επιχειρήσεων, πάλι εμπορικών και εξορυκτικών, αλλά επίσης χρηματοοικονομικών και κάποιων μεταποιητικών δραστηριοτήτων, σχεδόν αποκλειστικά στο εξωτερικό

¹⁶ Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι ιδίως για αυτή την υποκατηγορία έχει ασκηθεί κριτική από την Wilkins (1988:32).

(Charman, 1985:231). Οι (συγκριτικά πολύ λιγότερες από τις δύο προηγούμενες υποκατηγορίες) επιχειρήσεις αυτές δραστηριοποιούνταν σε συγκεκριμένες ευρύτερες περιοχές (Άπω Ανατολή, Ρωσία, Λ. Αμερική και Αφρική) και αρκετές από αυτές ήταν, για τα δεδομένα της περιόδου, πραγματικά γιγαντιαίες, ενώ αρκετές, έστω και με πολύ διαφορετική μορφή εξακολουθούν να υφίστανται σήμερα¹⁷. Ωστόσο, τα πολύ βασικά τους χαρακτηριστικά, σε τελική ανάλυση, δε διαφέρουν από αυτά των δύο πρώτων υποκατηγοριών

3^ο: Οι εμβρυϊκές ΠΕ. Εκτός από τις δύο προηγούμενες κατηγορίες δραστηριοτήτων στο εξωτερικό, υπήρξε και ένας, μάλλον περιορισμένος σε σχέση με τις άλλες δύο περιπτώσεις, αριθμός επιχειρήσεων οι οποίες *έχοντας ήδη μία ικανοποιητική θέση στην αγορά της χώρας τους, επιδίωξαν μία επέκταση των δραστηριοτήτων τους σε άλλες χώρες*. Οι επιχειρήσεις αυτές κατά κύριο λόγο κατευθύνονταν προς άλλες αναπτυγμένες χώρες (οι χώρες προέλευσής τους φυσικά ήταν οι ίδιες με τις προηγούμενες κατηγορίες, δηλαδή ένας μικρός αριθμός χωρών από τον αναπτυγμένο κόσμο) με σκοπό την παρασκευή προϊόντων για τις τοπικές αγορές.

Με άλλα λόγια, οι πρώτες πραγματικές ΠΕ δημιουργήθηκαν κατά την περίοδο αυτή. Η πρώτη αμερικάνικη άμεση επένδυση πραγματοποιήθηκε από τον Samuel Colt, ιδιοκτήτη της ομώνυμης επιχείρησης κατασκευής όπλων το 1852 (Dunning, 1993). Ακολούθησαν και άλλες επενδύσεις και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, ωστόσο, αν και οι επιχειρήσεις που πραγματοποίησαν τις επενδύσεις αυτές ήταν πολυεθνικές, σύμφωνα με τα κριτήρια που σήμερα χρησιμοποιούνται για τον ορισμό της ΠΕ, για διάφορους λόγους που θα αναλυθούν στην επόμενη ενότητα, η σύγχρονη ΠΕ άρχισε να αναπτύσσεται γύρω στο 1880.

2.3.3. Η περίοδος 1870 – 1917

Όσον αφορά τα συνολικά μεγέθη των επενδυμένων κεφαλαίων στο εξωτερικό, η κατάσταση κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής φαινομενικά δεν είχε αλλάξει δραματικά. Έτσι, ο κύριος εξαγωγέας κεφαλαίων εξακολούθησε να είναι η Μ. Βρετανία, ενώ από την άλλη πλευρά η κύρια μορφή οργάνωσης του φαινομένου εξακολουθούσε να είναι ο χρηματοδότης καπιταλιστής. Η Wilkins (1988:30) αναφέρει ότι υπήρχαν στην κυριολεξία χιλιάδες αυτόνομες επιχειρήσεις σε ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων. Αυτό, από την άλλη πλευρά, αποτέλεσε και τη μεγάλη αδυναμία των βρετανικών επιχειρήσεων οι οποίες αδυνατούσαν να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, που όπως είδαμε (κεφ. 2.2.3) αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες περιόδους ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας, διαμορφώθηκαν οι συνθήκες εκείνες και οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της σύγχρονης ΠΕ. Οι κύριοι παράγοντες που προκάλεσαν αυτή την αλλαγή ήταν δύο. Ο

¹⁷ Για παράδειγμα, οι εταιρίες Matheson & Co και Jardine, Skinner & Co (με έτη ίδρυσης το 1832 και 1840 αντίστοιχα) οι οποίες συγκαταλέγονταν μεταξύ των 15 σημαντικότερων επιχειρήσεων με βάση την Άπω Ανατολή (Charman, 1985: 248), αφού συγχωνεύθηκαν το 1912 εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Άλλο παράδειγμα είναι η De Beers, η επιχείρηση που έως σήμερα διατηρεί το σχεδόν αποκλειστικό παγκόσμιο μονοπώλιο στην αγορά διαμαντιών.

βασικότερος ήταν οι εξελίξεις στη διαθέσιμη τεχνολογία. Νέες μορφές μεταφορών και επικοινωνιών, όπως οι σιδηρόδρομοι, τα ατμόπλοια, ο τηλεγράφος, ο ηλεκτρισμός και η μηχανή εσωτερικής καύσης, αλλά και νέες τεχνολογίες αποθήκευσης και παραγωγής όπως η ανταλλαξιμότητα των μερών και οι νέες μηχανές συνεχούς παραγωγής (Dunning, 1993) αύξησαν τις δυνατότητες επέκτασης, αλλά και συντονισμού των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων σε έκταση αδιανόητη για τις προηγούμενες περιόδους. Οι τεχνολογίες αυτές απαιτούσαν υψηλότερη και σταθερότερη ποιότητα εισροών (τεχνολογίας, εργασίας κλπ.), οι οποίες επιπλέον ήταν και περισσότερο γεωγραφικά διασπαρμένες, ενώ ταυτόχρονα ήταν πολύ πιο περίπλοκες από τις παλαιότερες με την έννοια ότι στηρίζονταν σε έναν μεγαλύτερο αριθμό παραγωγικών διαδικασιών τόσο οριζόντιων όσο και κάθετων, οι οποίες συνήθως ήταν απαραίτητο να συντονίζονται από μία επιχείρηση.

Οι εξελίξεις αυτές αναπόφευκτα οδήγησαν στο δεύτερο παράγοντα, που αφορούσε στην αλλαγή στην οργανωτική δομή των επιχειρήσεων και ως αποτέλεσμα στη μεγέθυνσή τους. Σύμφωνα με τον Chandler (1980):

«Η σύγχρονη μεταποιητική επιχείρηση δεν μεγάλωσε με την απλή επέκταση του εργοστασίου. Αντίθετα, αυτές οι επιχειρήσεις μεγάλωσαν με την προσθήκη νέων μονάδων παραγωγής και διανομής, με την προσθήκη γραφείων πωλήσεων και προμηθειών, με την προσθήκη μονάδων παραγωγής πρώτων υλών και ενδιάμεσων εισροών, με την απόκτηση ναυτιλιακών επιχειρήσεων, σιδηροδρομικών αμαξών, αγωγών και άλλων μεταφορικών μέσων, και ακόμη με την κατασκευή ερευνητικών εργαστηρίων.»

Με άλλα λόγια, η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών απαιτούσε την αλλαγή της οργανωτικής δομής των επιχειρήσεων. Η κατακόρυφη αύξηση των συναλλαγών (εσωτερικών και εξωτερικών) σήμαινε ότι οι συγκεντρωτικές (πολύ συχνά οικογενειακές) μορφές διοίκησης της προηγούμενης περιόδου ήταν ανεπαρκείς και έκανε απαραίτητη την πρόσληψη περισσότερων μανάτζερ με αποτέλεσμα τη μείωση του λόγου προσωπικού παραγωγής προς προσωπικό διοίκησης. Η τυπική οργανωτική δομή των αμερικανικών επιχειρήσεων της περιόδου απαιτούσε τη συγκέντρωση όλων των διοικητικών δραστηριοτήτων σε μεγάλα πολυώροφα κτίρια, στα οποία ανώτεροι μανάτζερ μέσω οργανωμένων τμημάτων (τυπικά, τα τμήματα παραγωγής, πωλήσεων, προμηθειών, χρηματοοικονομικής οργάνωσης, εσωτερικών συναλλαγών και E&A ήταν τα σημαντικότερα) επέβλεπαν των εργασία των κατώτερων μανάτζερ. Υπεύθυνος για τη συνολική επίβλεψη της λειτουργίας κάθε τμήματος ήταν ο σχετικός αντιπρόεδρος και το διοικητικό συμβούλιο.

Όπως αναφέρει ο Chandler (1980: 400), λίγο πριν το 1914 το διοικητικό προσωπικό πολλών από τις μεγάλες αμερικανικές επιχειρήσεις αριθμούσε 100 άτομα, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις ο αριθμός υπερέβαινε τους 300 ή 400 μανάτζερ. Είναι σαφές ότι καμία οικογένεια δε θα ήταν δυνατό να καλύψει όλες αυτές τις θέσεις με μέλη της.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι κατά την περίοδο που εξετάζουμε τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των επιχειρήσεων άρχισαν να στηρίζονται όλο και λιγότερο στο συγκριτικό πλεονέκτημα των χωρών προέλευσής τους και όλο και

περισσότερο στην ικανότητά τους να καινοτομούν. Προκειμένου να εκμεταλλευτούν, αλλά και να προστατεύσουν τα oligopolιακά τους πλεονεκτήματα στο μέγιστο δυνατό βαθμό, οι επιχειρήσεις αυτές άρχισαν σταδιακά να δραστηριοποιούνται σε ξένες αγορές.

Σε αντίθεση με την επικρατούσα άποψη¹⁸, σύμφωνα με την οποία οι ΠΕ έως και πολύ μετά τον 2^ο ΠΠ δραστηριοποιούνταν πρωτίστως στην εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών των ΛΑΧ, η επέκταση σε ξένες αγορές των ΠΕ πραγματοποιήθηκε σχεδόν ταυτόχρονα (Dunning 1993: 105) και προς τα πίσω και προς τα εμπρός.

Η επέκταση προς τα πίσω αφορούσε την εξασφάλιση του ελέγχου και της παραγωγής των πρώτων υλών που αποτελούσαν τις ενδιάμεσες εισροές για τα επόμενα (και βασικά) στάδια παραγωγής των επιχειρήσεων, δηλαδή ΞΑΕ σε αναζήτηση α' υλών. Η επέκταση προς τα εμπρός από την άλλη πλευρά αφορούσε την εξασφάλιση του ελέγχου της παραγωγής προϊόντων τα οποία χρησιμοποιούσαν ως ενδιάμεσες εισροές προϊόντα της ΠΕ, δηλαδή ΞΑΕ σε αναζήτηση αγορών. Όπως είναι αναμενόμενο, η πρώτη κατηγορία αφορούσε ΞΑΕ που κατευθύνονταν προς τις ΛΑΧ, ενώ οι επενδύσεις της δεύτερης κατηγορίας κατευθύνονταν προς άλλες αναπτυγμένες χώρες.

Μία ελλειπτική ανάγνωση της βιβλιογραφίας σχετικά με τις ΞΑΕ της περιόδου αρκεί για να εκπλαγεί ο αναγνώστης από τον μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων, τόσο από την Αμερική, όσο και από την Ευρώπη, οι οποίες ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχαν προχωρήσει σε επενδύσεις σε άλλες αναπτυγμένες χώρες. Ακολουθώντας το δικό του αναλυτικό πλαίσιο (το οποίο περιγράφεται παρακάτω) ο Dunning (1993) διακρίνει τρεις κατηγορίες παραγόντων οι οποίες οδήγησαν τις επιχειρήσεις σε αυτή την απόφαση. Προκειμένου να γίνουν περισσότερο κατανοητοί θα χρησιμοποιηθεί το παράδειγμα της βρετανικής εταιρίας Dunlop (Jones, 1984).

Η πρώτη κατηγορία αφορά στην κατοχή από την επιχείρηση κάποιου πλεονεκτήματος σε σχέση με τους ανταγωνιστές της. Στις περισσότερες περιπτώσεις ταυτίζεται με την κατοχή κάποιας συγκεκριμένης τεχνογνωσίας η οποία πολύ συχνά είναι κατοχυρωμένη με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Στο παράδειγμα της Dunlop, ένας από τους ιδρυτές της επιχείρησης, ο John Boyd Dunlop έγινε το 1889 κάτοχος της ευρεσιτεχνίας του ελαστικού με αεροθάλαμο. Δε φαίνεται να είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι μόλις τρία χρόνια αργότερα η εταιρία είχε ανοίξει δύο νέα εργοστάσια, και μάλιστα στις χώρες προέλευσης των βασικών της ανταγωνιστών, τη Γαλλία και τη Γερμανία, ενώ μόλις ένα χρόνο αργότερα ξεκίνησε η λειτουργία της θυγατρικής στις ΗΠΑ.

Η δεύτερη κατηγορία παραγόντων αφορά κυρίως τη γεωγραφία της επένδυσης, δηλαδή το γιατί πραγματοποιήθηκε στις συγκεκριμένες χώρες και όχι σε κάποιες άλλες. Οι παράγοντες που εμφανίζονται εδώ (Dunning, 1993: 106-108) είναι τέσσερις.

¹⁸ Κυρίως όσον αφορά στην Ελλάδα. Η αντίληψη αυτή είναι πολύ πιθανό να οφείλεται στο γεγονός ότι κατά την περίοδο που εξετάζουμε, και μάλλον έως αρκετά πρόσφατα, η Ελλάδα ήταν μία χώρα της λεγόμενης 'περιφέρειας' στα πλαίσια του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι οι ΞΑΕ που προσέλκυε είχαν σκοπό κυρίως την εκμετάλλευση α' υλών.

Ο πρώτος αφορά τους περιορισμούς στις εισαγωγές (κυρίως μέσω της επιβολής υψηλών δασμών) οι οποίοι άρχισαν να εντείνονται κατά τη διάρκεια της υπό εξέτασης περιόδου. Ο δεύτερος παράγοντας είναι η ανταγωνιστική στρατηγική των επιχειρήσεων, δηλαδή αντιδράσεις στην, αναμενόμενη ή εκδηλωμένη, συμπεριφορά των ανταγωνιστών. Ο τρίτος έχει να κάνει με τη μείωση του κόστους παραγωγής και μεταφοράς των προϊόντων, ενώ ο τελευταίος είναι η επιδίωξη ικανοποίησης των ιδιαίτερων αναγκών και προτιμήσεων των καταναλωτών.

Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρέασαν τις επενδυτικές αποφάσεις της Dunlop. Οι δύο πρώτες επενδύσεις της εταιρίας (στη Γαλλία και τη Γερμανία) πραγματοποιήθηκαν κάτω από την πίεση της νομοθεσίας των δύο χωρών η οποία επέβαλε ως απαραίτητο όρο για την αναγνώριση μίας ευρεσιτεχνίας, αυτή να εφαρμόζεται εντός των εθνικών της συνόρων. Αντίστοιχα, στην Ιαπωνία (επένδυση που πραγματοποιήθηκε το 1909), η ύπαρξη υψηλών δασμολογικών εμποδίων επηρέασε σημαντικά τη λήψη της απόφασης. Όσον αφορά το δεύτερο παράγοντα, οι επενδύσεις στην Ινδία, την Ιρλανδία και τη Ν. Αφρική (οι οποίες πραγματοποιήθηκαν μετά την εξεταζόμενη περίοδο, στα μέσα της δεκαετίας του 1930) φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκαν κυρίως ως αντίδραση στις επενδυτικές αποφάσεις των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων. Σχετικά με τον τρίτο, αλλά και τον τέταρτο παράγοντα, φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα σημαντικοί για την αμερικάνικη επένδυση, καθώς η αγορά των ΗΠΑ ήταν η μεγαλύτερη του κόσμου, κάνοντας ασύμφορη την εξυπηρέτησή της από άλλα εργοστάσια, ενώ οι προδιαγραφές των εκεί προϊόντων έπρεπε να είναι διαφορετικές.

Η τρίτη και τελευταία κατηγορία παραγόντων αφορούσε το *γιατί μία επιχείρηση αποφάσιζε να επενδύσει και να μη χρησιμοποιήσει κάποιον άλλο τρόπο επέκτασης στις εν λόγω αγορές*. Γιατί δηλαδή μία επιχείρηση αποφάσισε να εσωτερικεύσει τη λειτουργία της αγοράς. Ο πρώτος λόγος αφορούσε τις εξελίξεις στη δομή της ΠΕ όπως αυτές αναλύθηκαν από τον Chandler (1980), σύμφωνα με τον οποίο οι ΞΑΕ ήταν η φυσική εξέλιξη των μεγάλων επιχειρήσεων. Ο δεύτερος λόγος αφορά στην ανάγκη των επιχειρήσεων να μειώσουν το κόστος διεκπεραιώσεων που συνεπάγεται η επέκταση στο εξωτερικό.

Όσον αφορά το παράδειγμά μας, η Dunlop, ως τυπική βρετανική επιχείρηση απέκτησε τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που περιγράφει ο Chandler 30 περίπου χρόνια μετά την πραγματοποίηση των πρώτων της ΞΑΕ, με την απομάκρυνση της οικογένειας du Cross (στην οποία ανήκε το μεγαλύτερο μέρος των μετοχών και της διοίκησης έως τότε) από τη διοίκηση της εταιρίας. Συνεπώς, ο πρώτος λόγος προφανώς δεν ισχύει. Ωστόσο η επιχείρηση είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της σημαντικότητας του δεύτερου λόγου: το μερίδιο της μητρικής επιχείρησης στις θυγατρικές τόσο της Γαλλίας, όσο και της Γερμανίας ήταν μειοψηφικό. Ωστόσο, μόλις 10 έτη αργότερα, η αγορά των ελαστικών είχε μεταβληθεί σημαντικά με σημαντική αύξηση της ζήτησης (καθώς είχε ήδη ξεκινήσει η εποχή του αυτοκινήτου, το οποίο ακολούθησε τη μοτοσικλέτα) και νέους ανταγωνιστές. Έτσι, η μητρική βρέθηκε στη δυσάρεστη θέση να μην μπορεί να επηρεάσει την εξέλιξη, τις αποφάσεις και τον εκσυγχρονισμό των θυγατρικών της. Επιπλέον, η ποιότητα των προϊόντων ήταν πολύ χαμηλότερη από τα πρότυπα της επιχείρησης με αποτέλεσμα να αδυνατούν να

σταθούν ικανοποιητικά απέναντι στον ανταγωνισμό. Έτσι, στα 1909 και 1910 εξαγοράστηκαν και οι δύο επιχειρήσεις από τη μητρική, ώστε να διασφαλιστεί η ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος.

Οι παράγοντες που επηρέασαν την επέκταση προς τα πίσω δεν ήταν πάντα πολύ διαφορετικοί από αυτούς που περιγράφηκαν παραπάνω. Είδαμε ότι οι τεχνολογικές μεταβολές που συντελέστηκαν ήδη από τις αρχές της περιόδου που εξετάζουμε μετέβαλαν σημαντικά και τις ανάγκες των επιχειρήσεων σε α' ύλες και ενδιάμεσες εισροές. Έτσι, πέρα από την αύξηση στην ποσότητα, άρχισαν να γίνονται απαραίτητες και εισροές οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στις αναπτυγμένες χώρες. Επιπλέον, άρχισε να αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία στη συνέπεια στην παροχή αυτών των προϊόντων, καθώς είχαν αρχίσει να μετατρέπονται σε τμήματα εκτεταμένων αλυσίδων αξίας, η αστάθεια ενός κρίκου των οποίων, θα μπορούσε να έχει σημαντικές συνέπειες για ολόκληρη την αλυσίδα, ενώ εξίσου σημαντική έγινε και η συνέπεια στην ποιότητα αυτών των εισροών. Τέλος, άρχισαν να αναπτύσσονται μεγάλες και τυποποιημένες αγορές, οι οποίες βρίσκονταν κυρίως στις αναπτυγμένες χώρες. Αυτό σήμαινε ότι οι επιχειρήσεις των χωρών αυτών είχαν τον πρώτο λόγο στην τροφοδοσία των νέων αυτών αγορών.

Κάτω από μία ελαφρώς διαφορετική οπτική, οι λόγοι για τους οποίους μία επιχείρηση θα επιθυμούσε τον άμεσο έλεγχο των ενδιάμεσων εισροών της είναι τρεις (Dunning, 1993) και σχετίζονται με τον πραγματικό ή προβλεπόμενο περιορισμό, ή έλεγχο των διακυμάνσεων του κόστους διεκπεραιώσεων: Ο πρώτος αφορά τον έλεγχο των εισροών με σκοπό την προστασία, αλλά και την ενδυνάμωση της θέσης της στην αγορά, μέσω του αποκλεισμού των ανταγωνιστών της από την πρόσβαση στις ίδιες εισροές. Ο δεύτερος έχει να κάνει με την αποφυγή απρόβλεπτων συμπεριφορών από τους προμηθευτές των ενδιάμεσων εισροών και ο τρίτος αφορά τη διασφάλιση της ποιότητας των εισροών.

Έτσι, πριν την έναρξη του 1^{ου} Παγκόσμιου Πολέμου, η διεθνοποίηση της παραγωγής είχε ήδη αρχίσει να παίρνει την οργανωτική μορφή που την χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό έως και τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ταυτόχρονα, ο όγκος των ΞΑΕ κατά τη διάρκεια της περιόδου αυξήθηκε σημαντικά (Πίνακας 2.4 και Πίνακας 2.5), αφού όπως αναφέρει ο Dunning (1993:116), τα περίπου 14,5 δις. δολάρια που εκτιμάται ότι είχε φτάσει το ύψος των αποθεμάτων ΞΑΕ το 1914 ισοδυναμούσε περίπου με το 35% του συνολικού μακροχρόνιου διεθνούς χρέους της περιόδου.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της περιόδου ήταν η ιδιαίτερα σημαντική επίδραση των ξένων κεφαλαίων στην οικονομία αρκετών από τις χώρες υποδοχής, καθώς αποτελούσαν σημαντικό τμήμα των συνολικών επενδυμένων κεφαλαίων. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1880-1913 περίπου το 50% των συνολικών κεφαλαίων που επενδύθηκαν στη ρωσική μεταποίηση προέρχονταν από το εξωτερικό (Dunning, 1993:116), κάτι που όπως αναλύεται στο επόμενο κεφάλαιο συνέβη και στην ελληνική οικονομία.

Η γεωγραφική κατανομή των ΞΑΕ της περιόδου καταγράφεται στους δύο σχετικούς πίνακες (Πίνακας 2.4 και Πίνακας 2.5). Όπως ήδη αναφέραμε, παρά το γεγονός ότι η θέση της Μ. Βρετανίας ως του απόλυτα κυρίαρχου βιομηχανικού κράτους είχε αρχίσει

να εξασθενεί, η χώρα εξακολουθούσε να είναι ο μεγαλύτερος ξένος επενδυτής, συνεισφέροντας το 44,6% των συνολικών κεφαλαίων το 1914, ενώ οι ΗΠΑ είχαν ήδη καταλάβει τη δεύτερη θέση με 18,6%. Όσον αφορά την υποδοχή των ΞΑΕ, όπως είναι αναμενόμενο, οι υπανάπτυκτες χώρες απορροφούσαν το μεγαλύτερο μέρος των ΞΑΕ (62,8%), ενώ η διασπορά των κεφαλαίων αυτών ήταν εντυπωσιακά ευρεία.

Αντίστοιχη ήταν και η κατανομή των ΞΑΕ σε κλάδους. Έτσι, το σύνολο σχεδόν των ΞΑΕ που είχαν ως στόχο την αναζήτηση α' υλών (που το 1914 αποτελούσε το 55% των συνολικών παγκόσμιων ΞΑΕ) κατευθύνονταν προς τις υπανάπτυκτες χώρες. ενώ οι επενδύσεις σε σιδηροδρόμους και υπηρεσίες (εμπόριο, διανομές, υπηρεσίες κοινής ωφέλειας και τράπεζες), που αφορούσαν το 20% και 10% αντίστοιχα των παγκόσμιων επενδύσεων πραγματοποιούνταν τόσο σε αναπτυγμένες όσο και σε υπανάπτυκτες χώρες. Αντίθετα, το σύνολο σχεδόν των επενδύσεων στη μεταποίηση κατευθύνθηκε προς τις αναπτυγμένες χώρες (Dunning, 1993)

2.3.4. Η περίοδος του μεσοπολέμου (1914 – 1940)

Παρά το γεγονός ότι η περίοδος αυτή ήταν ιδιαίτερα ταραχώδης, καθώς τα δύο όρια της είναι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, ενώ η μεγαλύτερη ίσως κρίση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος πραγματοποιήθηκε στα πλαίσιά της, κατά τη διάρκεια των 25 αυτών ετών παρουσιάστηκε μία ικανοποιητική αύξηση του επιπέδου των ΞΑΕ (Πίνακας 2.4 και Πίνακας 2.5)

Ωστόσο, όπως φαίνεται παρακάτω, ο μεγάλος κερδισμένος από την πολιτική αναταραχή της περιόδου ήταν οι ΗΠΑ, καθώς το μερίδιό τους στις συνολικές εξερχόμενες ΞΑΕ αυξήθηκε σημαντικά (αν και εξακολουθούσε να παραμένει μικρότερο από αυτό της Μ. Βρετανίας).

Επιπλέον, το συμπέρασμα ότι η διεθνής επενδυτική δραστηριότητα παρέμεινε ανεπηρέαστη από τις πολιτικές εξελίξεις, επιβιώνει μόνο σε ένα πρώτο, επιφανειακό επίπεδο. Στην πραγματικότητα, η πολιτική ήταν ένας από τους σημαντικούς διαμορφωτικούς παράγοντες της κατάστασης στη διάρκεια της περιόδου.

Ένα παράδειγμα είναι η σημαντική μείωση των γερμανικών εξερχόμενων ΞΑΕ. Τόσο η διστακτικότητα των γερμανικών επιχειρήσεων να επενδύσουν στο εξωτερικό μετά την ήττα στον 2^ο ΠΠ, όσο και η έλλειψη κεφαλαίων και συναλλάγματος, συνέβαλαν ώστε οι γερμανικές επενδύσεις στο εξωτερικό από 10,3% του συνόλου, το 1914, να μειωθούν στο 1,3% λίγο πριν τον 2^ο ΠΠ. Ο τρόπος αντίδρασης των γερμανικών επιχειρήσεων, ώστε να συνεχίσουν να εκμεταλλεύονται τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα, ήταν η δημιουργία καρτέλ, στις συμφωνίες για τη δημιουργία των οποίων υπήρχαν συνήθως και όροι απαγόρευσης επένδυσης στις εθνικές αγορές των άλλων μελών. Σύντομα αυτή η μορφή οργάνωσης της αγοράς βρήκε και άλλους μιμητές και επεκτάθηκε σε αρκετούς κλάδους της ευρωπαϊκής βιομηχανίας.

Πίνακας 2.4 Εκτιμώμενο απόθεμα συσσωρευμένων ΞΑΕ κατά χώρα προέλευσης (1914 - 60)

	1914		1938		1960	
	εκ. \$	%	εκ. \$	%	δισ. \$	%
Αναπτυγμένες χώρες	14.582	100,0	26.350	100,0	65,4	98,9
B. Αμερική	2.802	19,2	8.000	30,4	34,4	52,0
ΗΠΑ	2.652	18,2	7.300	27,7	31,9	48,3
Καναδάς	150	1,0	700	2,7	2,5	3,8
Δ. Ευρώπη	11.000	75,4	16.850	63,9	27,8	42,1
Μ. Βρετανία	6.500	44,6	10.500	39,8	10,8	16,3
Γερμανία	1.500	10,3	350	1,3	0,8	1,2
Γαλλία	1.750	12,0	2.500	9,5	4,1	6,2
Βέλγιο					1,3	2,0
Ιταλία					1,1	1,7
Ολλανδία	1.250	8,6	3.500	13,3	7	10,6
Σουηδία					0,4	0,6
Ελβετία					2,3	3,5
Λ. Αναπτυγμένες χώρες	780	5,3	1.500	5,7	3,2	4,8
Ρωσία	300	2,1	450	1,7		
Ιαπωνία	300	2,1	750	2,8	0,5	0,8
Αυστραλία					0,2	0,3
Ν. Ζηλανδία	180	1,2	300	1,1		
Ν. Αφρική						
Λοιπές					2,5	3,8
Αναπτυσσόμενες χώρες					0,7	1,1
Σύνολο	14.582	100,0	26.350	100,0	66,1	100,0

Πηγή: Dunning (1993:117)

Παρότι η περίπτωση της Γερμανίας είναι μία εξαίρεση και οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι ήταν ο ηττημένος ενός παγκόσμιου πολέμου, οι περιορισμοί στην οικονομία του οποίου επιβάλλονταν από έξω, η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από μία έξαρση μέτρων προστατευτισμού των εθνικών αγορών (μέσω τόσο δασμολογικών, όσο και μη δασμολογικών μέτρων), η παράκαμψη των οποίων αποτέλεσε την αιτία πολλών από τις (αμυντικές) επενδύσεις της περιόδου (Dunning, 1993: 123).

Το δεύτερο σημαντικό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου ήταν ότι άρχισαν να γίνονται περισσότερο εμφανείς οι σημαντικές διαρθρωτικές διαφορές μεταξύ της αμερικάνικης επιχείρησης (και ΠΕ) και των υπόλοιπων επιχειρήσεων. Σταδιακά, και όλο και πιο συχνά, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου οι αμερικάνικες επιχειρήσεις άρχισαν να στηρίζουν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα (τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας τους) όχι μόνο στην κατοχή συγκεκριμένων άυλων πόρων, αλλά στον τρόπο με τον οποίο οργάνωναν την εκμετάλλευση αυτών των πόρων στο εξωτερικό και το εσωτερικό. Πιο συγκεκριμένα, οι θυγατρικές άρχισαν να αντιμετωπίζονται όχι ως απλές προσθήκες στον κορμό της μητρικής επιχείρησης, αλλά ως τμήματα εκτεταμένων διεθνών δικτύων προσθήκης αξίας. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιόδους είναι σαφής η ροπή προς κάθετη ολοκλήρωση και οριζόντια διαφοροποίηση.

Πίνακας 2.5 Εκτιμώμενο απόθεμα συσσωρευμένων ΞΑΕ κατά χώρα προορισμού (1914 - 60)

	1914		1938		1960	
	εκ. \$	%	εκ. \$	%	δισ. \$	%
Αναπτυγμένες χώρες	5.235	37,2	8.346	34,3	36,7	67,6
Β. Αμερική	2.250	16,0	4.096	16,8	20,5	37,8
ΗΠΑ	1.450	10,3	1.800	7,4	7,6	14,0
Καναδάς	800	5,7	2.296	9,4	12,9	23,8
Ευρώπη	2.500	17,7	2.200	9,0	12,5	23,0
Δ. Ευρώπη	1.100	7,8	1.800	7,4	12,5	23,0
εκ της οποίας Μ. Βρετανία	(200)	(1,4)	(700)	(2,9)	(5)	(9,2)
Α. Ευρώπη	1.400	9,9	400	1,6		
Εκ της οποίας Ρωσία	(1.000)	(7,1)				
Αυστραλασία και Ν. Αφρική	450	3,2	1.950	8,0	3,6	6,6
Ιαπωνία	35	0,2	100	0,4	0,1	0,2
Αναπτυσσόμενες χώρες	8.850	62,8	15.969	65,7	17,6	32,4
Λατινική Αμερική	4.600	32,7	7.481	30,8	8,5	15,7
Αφρική	900	6,4	1.799	7,4	3	5,5
Ασία	2.950	20,9	6.068	25,0	4,1	7,6
εκ της οποίας Κίνα	(1.100)	(7,8)	(1.400)	(5,8)		
Ινδία και Κεϋλάνη	(450)	(3,2)	(1.359)	(5,6)	(1,1)	(2,0)
Ν. Ευρώπη					0,5	0,9
Μέση ανατολή	400	2,8	621	2,6	1,5	2,8
Σύνολο	14.085	100,0	24.315	100,0	54,3	100,0

Πηγή: Dunning (1993:118)

Όσον αφορά τον πρωτογενή τομέα, κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής ουσιαστικά μορφοποιήθηκε ο κλάδος πετρελαίου, περίπου όπως είναι γνωστός σήμερα. Παρά το γεγονός ότι έως τότε, οι ευρωπαϊκές πετρελαϊκές επιχειρήσεις ήταν αυτές που κυρίως επένδυναν στο εξωτερικό με σκοπό την παραγωγή, ενώ αντίθετα οι αμερικάνικες επεκτείνονταν με κύριο στόχο την πώληση του αμερικάνικου πετρελαίου, ήταν οι τελευταίες που άλλαξαν την εικόνα του κλάδου, επενδύοντας τεράστια ποσά για την αναζήτηση και άντληση πετρελαίου σε περιοχές όπως η Λατινική Αμερική, η Ρωσία και η Μέση Ανατολή. Οι μόνες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που κατάφεραν να ακολουθήσουν, μεταβάλλοντας την ιδιοκτησιακή τους δομή, ήταν η Shell και η BP.

Ο άλλος κλάδος του πρωτογενή τομέα που γνώρισε κάποια μεγέθυνση τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν οι εξορύξεις, στις οποίες, παρά το γεγονός ότι πάλι τον πρώτο λόγο είχαν οι αμερικάνικες και βρετανικές επιχειρήσεις, υπήρξε σημαντική παρουσία και άλλων ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, κυρίως βελγικών, γαλλικών και γερμανικών.

2.3.5. Η μεταπολεμική περίοδος

Η σχεδόν απόλυτη κυριαρχία των ΗΠΑ στη διεθνή παγκόσμια σκηνή, έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 είναι αναμενόμενο να αντανακλάται και στις ΞΑΕ τις περιόδου. Το γεγονός ότι οι ΗΠΑ ήταν η μόνη χώρα που ουσιαστικά βγήκε αλώβητη από τον 2^ο ΠΠ και ήταν αυτή που έπαιξε τον κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση του παγκόσμιου μεταπολεμικού οικονομικού συστήματος (βλ. κεφ. 2.2.5) επέτρεψε την

κυριαρχία της χώρας, η οποία το 1960 κατείχε περίπου τα δύο τρίτα όλων των μεταπολεμικών ΞΑΕ (Dunning, 1993: 125).

Η περίοδος αυτή μπορεί εύκολα να χαρακτηριστεί ως η φάση ωρίμανσης του παγκόσμιου καπιταλισμού (Cantwell, 1989). Παρά το γεγονός ότι έως το 1960 ο λόγος των παγκόσμιων ΞΑΕ προς το παγκόσμιο ΑΕΠ και τις ροές εμπορίου δεν αυξήθηκε εντυπωσιακά, ο οργανωτικός μετασχηματισμός, που περιγράφηκε σε αδρές γραμμές στις προηγούμενες ενότητες, άρχισε να υιοθετείται από όλο και περισσότερες επιχειρήσεις, ενώ μία σειρά εφευρέσεων διευκόλυνε σημαντικά την οργάνωση εξαιρετικά εκτεταμένων αλυσίδων αξίας.

Επιπλέον, ήδη από τα πρώτα έτη της μεταπολεμικής περιόδου άρχισαν (αν και πολύ αργά και σταδιακά) να μεταβάλλονται, σχεδόν ταυτόχρονα, τόσο η γεωγραφική, όσο και η κλαδική κατανομή των παγκόσμιων ΞΑΕ. Άρχισε δηλαδή να αυξάνεται ο ρόλος των αναπτυγμένων χωρών ως προορισμός ΞΑΕ, σε βάρος των ΛΑΧ, ενώ ταυτόχρονα, οι επενδύσεις στον πρωτογενή τομέα (ιδίως τη γεωργία και δευτερευόντως τις εξορύξεις) άρχισαν σταδιακά να υποχωρούν προς όφελος της μεταποίησης.

Ωστόσο, η σημερινή εικόνα, όσο και αν αυτό ακούγεται παράδοξο, είναι πολύ διαφορετική από αυτήν που είχε διαμορφωθεί στις αρχές τις δεκαετίας του 1960. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν στο δεύτερο μισό της μεταπολεμικής περιόδου οδήγησαν σε μεταβολές, τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές, που επηρέασαν τις παγκόσμιες ΞΑΕ, ίσως περισσότερο δραματικά από οποιαδήποτε άλλη φάση της ιστορίας τους.

2.3.6. Η ΠΕ σήμερα

Ο εξαιρετικά σημαντικός ρόλος των ΞΑΕ στην παγκόσμια οικονομία προκύπτει άμεσα από μία απλή εξέταση του σχετικού συγκεντρωτικού πίνακα (Πίνακας 2.6). Το έτος 2002, τα παγκόσμια αποθέματα ΞΑΕ ανέρχονταν περίπου στο ποσό των 7 τρις. δολαρίων, έχοντας περίπου δεκαπλασιαστεί στη διάρκεια μίας εικοσαετίας. Ταυτόχρονα, τα συνολικά περιουσιακά στοιχεία των θυγατρικών των ΠΕ, κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου υπερδεκαπλασιάστηκαν, οι πωλήσεις τους σχεδόν οκταπλασιάστηκαν, ενώ η συνολική τους απασχόληση σχεδόν τριπλασιάστηκε.

Από την άλλη πλευρά, πολύ πιο αποκαλυπτική της σχετικής σημασίας των ΞΑΕ είναι η σύγκρισή τους με άλλες παραμέτρους της παγκόσμιας οικονομίας. Έτσι, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου οι ΞΑΕ αυξήθηκαν πολύ ταχύτερα από το ΑΕΠ και τον ακαθάριστο σχηματισμό παγίου κεφαλαίου, ενώ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αυξήθηκαν ταχύτερα και από το διεθνές εμπόριο. Η εξαιρετικά σημαντική επέκταση της σημασίας των ΞΑΕ κατά την τελευταία δεκαετία προκύπτει επίσης από το γεγονός ότι ενώ κατά τη διάρκεια της περιόδου 1982-1990 ο λόγος των πωλήσεων των ξένων θυγατρικών προς το ΑΕΠ δεν αυξήθηκε σημαντικά (από 25,3% το 1982 αυξήθηκε σε 26,2% το 1990), εντός δέκα περίπου ετών υπερδιπλασιάστηκε, φθάνοντας το 54,9% το 2002.

Τέλος, εντυπωσιακός είναι και ο ρυθμός αύξησης του αριθμού των ΠΕ. Συγκεκριμένα, ο Dunning (1993: 15) αναφέρει ότι το 1988 εκτιμούνταν ότι υπήρχαν 17.500 – 20.000 ΠΕ, αριθμός ο οποίος το 2002 (Πίνακας 2.8) είχε υπερτριπλασιαστεί φθάνοντας τις 63.834 ΠΕ.

Πίνακας 2.6 Επιλεγμένοι δείκτες ΞΑΕ και διεθνούς παραγωγής (1982-2002)

	Αξία σε τρέχουσες τιμές (δισ. Δολάρια)					Ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%)				
	1982	1990	2002	1986- 1990	1991- 1995	1996- 2000	1999	2000	2001	2002
Εισροές ΞΑΕ	59	209	651	23,1	21,1	40,2	57,3	29,1	-40,9	-21,0
Εκροές ΞΑΕ	28	242	647	25,7	16,5	35,7	60,5	9,5	-40,8	-9,0
Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ	802	1.954	7.123	14,7	9,3	17,2	19,4	18,9	7,5	7,8
Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ	595	1.763	6.866	18,0	10,6	16,8	18,2	19,8	5,5	8,7
Διεθνείς Ε&Σ		151	370	25,9	24,0	51,5	44,1	49,3	-48,1	-37,7
Πωλήσεις ξένων θυγατρικών	2.737	5.675	17.685	16,0	10,1	10,9	13,3	19,6	9,2	7,4
Ακαθάριστο προϊόν ξένων θυγατρικών	640	1.458	3.437	17,3	6,7	7,9	12,8	16,2	14,7	6,7
Συν. περιουσιακά στοιχεία ξένων θυγατρικών	2.091	5.899	26.543	18,8	13,9	19,2	20,7	27,4	4,5	8,3
Εξαγωγές ξένων θυγατρικών	722	1.197	2.613	13,5	7,6	9,6	3,3	11,4	-3,3	4,2
Απασχόληση ξένων θυγατρικών (χιλ.)	19.375	24.262	53.094	5,5	2,9	14,2	15,4	16,5	-1,5	5,7
ΑΕΠ (σε τρέχουσες τιμές)	10.805	21.672	32.227	10,8	5,6	1,3	3,5	2,6	-0,5	3,4
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	2.286	4.819	6.422	13,4	4,2	1,0	3,5	2,8	-3,9	1,3
Εισπράξεις αμοιβών για δικαιώματα χρήσης	9	30	72	21,3	14,3	6,2	5,7	8,2	-3,1	
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	2.053	4.300	7.838	15,6	5,4	3,4	3,3	11,4	-3,3	4,2

Πηγή: UNCTAD (2003: 3)

Οι χώρες προέλευσης των ΞΑΕ

Οι αναπτυγμένες χώρες εξακολουθούν να αποτελούν την κύρια πηγή των παγκόσμιων ΞΑΕ (Πίνακας 2.7). Ωστόσο, στη διάρκεια της τελευταίας δεκαπενταετίας, η συμμετοχή των αναπτυσσόμενων χωρών αυξήθηκε σημαντικά, από το 2,8% των παγκόσμιων αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ το 1988, στο 11,8% το 2000.

Ωστόσο, το πλέον εντυπωσιακό χαρακτηριστικό των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, όσον αφορά την προέλευση των ΞΑΕ είναι η μείωση της συμμετοχής των προερχόμενων από τις ΗΠΑ ΠΕ, οι οποίες το 1967 κατείχαν περισσότερο από το 50% των συνολικών αποθεμάτων ΞΑΕ. Το 2000 το αντίστοιχο ποσοστό είχε διαμορφωθεί στο 21%. Η δραματική αυτή μείωση του ποσοστού των ΗΠΑ, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην ανάκαμψη των ευρωπαϊκών οικονομιών και σε κάποιο βαθμό της Ιαπωνίας, αλλά, όπως ήδη αναφέρθηκε, και στην αύξηση της συμμετοχής των αναπτυσσόμενων χωρών. Το 1967 η συμμετοχή των 7 σημαντικότερων ευρωπαϊκών χωρών και της Ιαπωνίας ήταν περίπου 39%, ενώ το 2000 είχε ανέλθει στο 48%. Ωστόσο, η σχετική μείωση της συμμετοχής της Ιαπωνίας κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, συνέβαλε στην ανάδειξη της ΕΕ ως της σημαντικότερης ευρύτερης περιοχής προέλευσης ΞΑΕ, με το 51,7% των συνολικών παγκόσμιων αποθεμάτων ΞΑΕ να προέρχονται από την ΕΕ, ποσοστό που ανέρχεται στο 56,7% αν συνυπολογιστούν και οι υπόλοιπες χώρες της Δυτικής Ευρώπης.

Πίνακας 2.7 Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προέλευσης (δις. \$ ΗΠΑ)

	1967			1973			1980			1990			2000		
	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ
Αναπτυγμένες χώρες	109.3	97.3	4.8	205.0	97.1	5.1	505.2	96.9	6.2	1,645.5	95.6	9.5	5,348.6	87.9	20.7
ΗΠΑ	56.6	50.4	7.1	101.3	48.0	7.7	215.4	41.3	7.8	430.5	25.0	7.5	1,293.4	21.3	13.2
Αγγλία	15.8	14.1	14.5	15.8	7.5	9.1	80.4	15.4	15.0	229.3	13.3	23.2	902.1	14.8	63.2
Ιαπωνία	1.5	1.3	0.9	10.3	4.9	2.5	19.6	3.8	1.8	201.4	11.7	6.6	278.4	4.6	5.8
Γερμανία	3.0	2.7	1.6	11.9	5.6	3.4	43.1	8.3	4.6	148.5	8.6	8.8	470.6	7.7	25.2
Ελβετία	2.5	2.2	10.0	7.1	3.4	16.2	21.5	4.1	20.0	66.1	3.8	28.9	227.7	3.7	95.1
Ολλανδία	11.0	9.8	33.1	15.8	7.5	25.8	42.1	8.1	23.7	106.9	6.2	36.3	309.5	5.1	83.8
Καναδάς	3.7	3.3	5.3	7.8	3.7	6.1	23.8	4.6	8.9	84.8	4.9	14.7	227.0	3.7	32.4
Γαλλία	6.0	5.3	7.0	8.8	4.2	3.8	24.3	4.7	3.6	120.2	7.0	9.9	432.7	7.1	33.4
Ιταλία	2.1	1.9	2.8	3.2	1.5	2.4	7.3	1.4	1.6	57.3	3.3	5.2	180.3	3.0	16.8
Σουηδία	1.7	1.5	5.7	3.0	1.4	6.1	3.6	0.7	2.8	50.7	2.9	21.3	123.1	2.0	53.8
Λ. Αναπτυσμ. Χώρες	5.4	4.8	0.8	20.0	9.5	1.7									
Αυστρία							0.5	0.1	0.7	4.3	0.2	2.6	24.8	0.4	13.2
Βέλγιο/Λουξεμβούργο							6.0	1.2		40.6	2.4		381.7	6.3	
Δανία							2.1	0.4	3.0	7.3	0.4	5.5	64.0	1.1	39.4
Φινλανδία							0.7	0.1	1.4	11.2	0.7	8.2	52.1	0.9	43.0
Γιβραλτάρ							0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Ελλάδα							2.9	0.6	6.0	2.9	0.2	3.5	5.7	0.1	5.1
Ισλανδία							0.1	0.0	1.7	0.1	0.0	1.2	0.7	0.0	7.7
Ιρλανδία										2.7	0.2	5.8	18.5	0.3	19.4
Μάλτα													0.2	0.0	6.0
Νορβηγία							0.6	0.1	0.9	10.9	0.6	9.4	44.2	0.7	27.3
Πορτογαλία							0.5	0.1	1.7	0.9	0.1	1.3	17.8	0.3	16.7
Ισπανία							1.9	0.4	0.9	15.7	0.9	3.0	165.9	2.7	29.6
Ν. Αφρική							5.7	1.1	7.1	15.0	0.9	13.4	32.3	0.5	25.7
Ισραήλ							0.2	0.0	0.8	1.2	0.1	2.2	9.4	0.2	8.5
Αυστραλία							2.3	0.4	1.4	30.5	1.8	9.8	81.0	1.3	20.9
Ν. Ζηλανδία							0.5	0.1	2.3	6.4	0.4	14.7	5.5	0.1	10.8
Αναπτυσσόμενες χώρες	3.0	2.7	0.6	6.1	2.9	0.6	16.3	3.1	1.0	75.6	4.4	2.4	720.9	11.8	11.4
Σύνολο	112.3	100.0	4.0	211.1	100.0	4.2	521.5	100.0	5.4	1,721.5	100.0	8.3	6,086.4	100.0	18.5

Πηγή: Dunning (1993: 17) για τα έτη 1967-1973 και UNCTAD FDI database για τα έτη 1980 - 2000¹⁹

Πίνακας 2.8 Αριθμός μητρικών και θυγατρικών κατά χώρα ή/ και ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (2002)

Χώρα / ευρύτερη γεωγραφική περιοχή	Μητρικές		Θυγατρικές	
	Αρ. Επιχειρ.	%	Αρ. Επιχειρ.	%
Αναπτυγμένες χώρες	49.048	76,8	105.830	12,22
Δυτική Ευρώπη	39.715	62,2	79.546	9,18
Ε.Ε.	34.291	53,7	67.591	7,80
Αυστρία	935	1,4	2.607	0,3
Βέλγιο/ Λουξεμβούργο	988	1,5	1.504	0,1
Δανία	9.356	14,6	2.305	0,2
Φινλανδία	900	1,4	2.030	0,2
Γαλλία	1.922	3,0	9.473	1,0
Γερμανία	8.522	13,3	13.826	1,6
Ελλάδα	155	0,2	697	0,0
Ιρλανδία	39	0,0	1.225	0,1
Ιταλία	1.017	1,5	1.843	0,2
Ολλανδία	1.608	2,5	3.132	0,3
Πορτογαλία	600	0,9	3.000	0,3
Ισπανία	857	1,3	7.465	0,8
Σουηδία	4.260	6,6	4.656	0,5
Μ. Βρετανία	3.132	4,9	13.828	1,6
Λ. Δυτική Ευρώπη	5.424	8,5	11.955	1,3
Γιβραλτάρ			21	0,0
Ισλανδία	18	0,0	55	0,0
Μάλτα			1.000	0,1
Νορβηγία	900	1,4	5.105	0,5
Ελβετία	4.506	7,0	5.774	0,6

¹⁹ Μεταξύ των δύο πηγών (καθώς ο Dunning, 1993, δεν στηρίχθηκε στα ίδια στοιχεία) υπάρχουν ορισμένες μικρές διαφοροποιήσεις, οι οποίες, ωστόσο, δεν αλλοιώνουν τη συνολική εικόνα. Εκτός από τη χρήση διαφορετικών πηγών, για κάποιο λόγο ο Dunning (1993) περιλαμβάνει στις αναπτυγμένες χώρες και έναν αριθμό αφρικανικών χωρών, κάτι που μάλλον αλλοιώνει περισσότερο την εικόνα των εισροών ΞΑΕ.

Β. Αμερική	4.674	7,3	19.437	2,2
Καναδάς	1.439	2,2	3.725	0,4
ΗΠΑ	3.235	5,0	15.712	1,8
Λ. Αναπτυσμ. Χώρες	4.659	7,3	6.847	0,7
Αυστραλία	682	1,0	2.352	0,2
Ισραήλ		0,0	30	0,0
Ιαπωνία	3.760	5,8	3.359	0,3
Ν. Ζηλανδία	217	0,3	1.106	0,1
Αναπτυσσόμενες χώρες	14.786	23,1	760.283	87,7
Αφρική	1.202	1,8	7.049	0,8
Ν. Αφρική	941	1,4	2.044	0,2
Τυνησία	142	0,2	2.503	0,2
Νιγηρία	48	0,1	66	0,0
Λ. Χώρες Αφρικής	71	0,1	2.436	0,2
Λατινική Αμερική και Καραϊβική	2.022	3,1	45.383	5,2
Βραζιλία	1.225	1,9	8.050	0,9
Χιλή	478	0,7	3.173	0,3
Κολομβία	302	0,4	2.220	0,2
Μεξικό			25.708	2,9
Αργεντινή			1.123	0,1
Περου	10	0,0	1.183	0,1
Λ. Χώρες Λ. Αμερ. & Καραϊβ.	7	0,01	3.926	0,4
Ασία	10.712	16,7	465.179	53,7
Νότια, Ανατολική & Νοτιοανατολική Ασία	9.934	15,5	445.272	51,4
Κίνα	350	0,5	363.885	42,0
Χονγκ-Κονγκ	348	0,5	9.132	1,0
Ινδία	187	0,2	1.416	0,1
Ινδονησία	313	0,4	2.241	0,2
Μαλαισία			15.567	1,8
Πακιστάν	59	0,0	582	0,0
Φιλιππίνες			14.802	1,7
Ν. Κορέα	7.460	11,6	12.909	1,4
Σιγκαπούρη			14.052	1,6
Ταϊβάν	606	0,9	2.841	0,3
Ταϊλάνδη			2.721	0,3
Βιετνάμ			1.544	0,1
Λ. Χώρες Νότιας, Ανατολ. & ΝΑ Ασίας	611	0,9	3.580	0,4
Δυτική Ασία	751	1,1	11.672	1,3
Κύπρος			3.185	0,3
Ομάν	92	0,1	351	0,0
Σ. Αραβία			1.461	0,1
Τουρκία	653	1,0	6.311	0,7
Λ. Χώρες Δυτ. Ασίας	6	0,0	364	0,0
Κεντρική Ασία			7.687	0,8
Αρμενία			1.604	0,1
Καζακστάν			1.865	0,2
Κυργιζία			4.004	0,4
Λ. Χώρες Κεντρ. Ασίας			214	0,0
Ν. Ειρηνικού	27	0,0	548	0,0
ΧΚΑΕ	850	1,3	242.672	28,0
Αλβανία			2.422	0,2
Λευκορωσία			393	0,0
Βοσνία Ερζεγοβίνη			16	0,0
Βουλγαρία	26	0,0	7.153	0,8
Κροατία	70	0,1	353	0,0
Τσεχία	660	1,0	71.385	8,2
Εσθονία			3.066	0,3
Ουγγαρία			26.645	3,0
Λετονία			210	0,0
Λιθουανία	16	0,0	1.893	0,2
Πολωνία	58	0,0	14.469	1,6
Μολδαβία			2.402	0,2
Ρουμανία	20	0,0	89.911	10,3
Ρωσία			7.793	0,9
Σερβία & Μαυροβούνιο			22	0,0
Σλοβακία			5.560	0,6
Σλοβενία			1.617	0,1
ΠΓΔΜ			7.362	0,8
Ουκρανία			7.362	0,8
Σύνολο	63.834	100,0	866.113	100,0

Πηγή: UNCTAD (2003: 222-223)

Αντίστοιχα, στη δυτική Ευρώπη έχει την έδρα της και η πλειοψηφία των ΠΕ (62,2%) ενώ και πάλι η ΕΕ έχει τον πρώτο λόγο αποτελώντας την έδρα του 53,7% των ΠΕ (Πίνακας 2.8). Από την άλλη πλευρά, το σχετικά μικρό ποσοστό των ΗΠΑ στο συνολικό αριθμών των ΠΕ υποδεικνύει το μεγαλύτερο μέσο μέγεθος των αμερικανικών ΠΕ.

Όσον αφορά τις επιδόσεις των μεμονωμένων χωρών, η Μ. Βρετανία, που κατέχει τη δεύτερη θέση μεταξύ των χωρών προέλευσης εξερχόμενων ΞΑΕ επιδεικνύει αξιοσημείωτη σταθερότητα, καθώς στη διάρκεια ολόκληρης της περιόδου που εξετάζεται η συμμετοχή της κυμαίνεται μεταξύ 14% - 15%. Το ίδιο δεν φαίνεται να ισχύει και για τις χώρες που ακολουθούν στη σχετική κατάταξη. Έτσι, η Ιαπωνία από την τρίτη θέση που βρίσκονταν το 1988 με περίπου 10% των συνολικών αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ, το 2000 βρέθηκε στην έκτη θέση, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό είχε υποδιπλασιαστεί. Η σημαντική αυτή μείωση φαίνεται να είναι άμεσο αποτέλεσμα της κρίσης στην οποία βρίσκεται η ιαπωνική οικονομία, ολόκληρη σχεδόν τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Παρότι η περίπτωση της Ιαπωνίας δεν είναι μοναδική, καθώς υπήρξαν ανακατατάξεις και στις άλλες θέσεις, προκαλεί εντύπωση για δύο κυρίως λόγους: ο πρώτος είναι προφανής και έχει να κάνει με το γεγονός ότι γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η Ιαπωνία προέβαλε ως το ανερχόμενο 'αντίπαλο' δέος απέναντι στις έως τότε κυρίαρχες ΗΠΑ και Μ. Βρετανία, ενώ ο δεύτερος αφορά μία έμμεση επιβεβαίωση του γεγονότος ότι οι ΠΕ δεν μπορούν (τουλάχιστον ακόμη) να αντιμετωπίζονται καθ'ολοκλήρου έξω από τα πλαίσια που θέτει η μητρική τους οικονομία.

Από την άλλη πλευρά, αν κάποιος επιθυμεί να αναζητήσει τις μεγαλύτερες ανατροπές στις χώρες προέλευσης ΞΑΕ έχει περισσότερες πιθανότητες να τις βρει μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών. Μάλιστα, η αύξηση της συνολικής συμμετοχής τους κατά εννέα ποσοστιαίες μονάδες (Πίνακας 2.7), σε μεγάλο βαθμό αποκρύπτει τις σημαντικές ανακατατάξεις που πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό της πολύ ευρείας και εξαιρετικά ετερογενούς αυτής ομάδας.

Ο Πίνακας 2.9 περιγράφει με μεγαλύτερη λεπτομέρεια τις αξιοσημείωτες αυτές μεταβολές. Οπωσδήποτε, η σημαντικότερη εξέλιξη της περιόδου ήταν η εκρηκτική αύξηση στις οικονομίες της ΝΑ Ασίας, η οποία ξεκίνησε από τις επονομαζόμενες 'τίγρεις του Ειρηνικού' (Ν. Κορέα, Ταϊβάν, Χονγκ-Κονγκ και Σιγκαπούρη) για να επεκταθεί και σε έναν αριθμό άλλων χωρών (η δεύτερη 'γενιά' των τίγρεων περιελάμβανε τις Μαλαισία, Ταϊλάνδη και Φιλιππίνες), με την τεραστίων διαστάσεων Κίνα να παίζει πλέον τον πρωτεύοντα ρόλο στην περιοχή. Έτσι, η Ασιατική ήπειρος από το 38% των συνολικών αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ των αναπτυσσόμενων χωρών, που το 1980 ισοδυναμούσε με μόλις 1,2% των παγκόσμιων αποθεμάτων, έφθασε το 2000 να αποτελεί την περιοχή προέλευσης του 80% των αναπτυσσόμενων χωρών, ή αλλιώς του 9,6% των παγκόσμιων αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ.

Σχεδόν το σύνολο αυτού του μεγέθους προέρχεται από τις χώρες της ΝΑ Ασίας, και κυρίως την Κίνα (στην οποία ανήκει πλέον και το Χονγκ-Κονγκ) να κυριαρχεί ξεκάθαρα (με 54,3% των εκροών των αναπτυσσόμενων χωρών ή 6,4% των συνολικών

παγκόσμιων). Το ποσοστό αυτό την τοποθετεί στην 6^η θέση της παγκόσμιας κατάταξης, ξεπερνώντας την Ιαπωνία, η οποία πλέον καταλαμβάνει την 7^η θέση.

Αν και ως απόλυτα μεγέθη οι παραπάνω κατατάξεις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι προφανές ότι όσον αφορά την επίπτωση των εξερχόμενων ΞΑΕ στις οικονομίες προέλευσής τους, τα μεγέθη αυτά πρέπει να σταθμιστούν με το μέγεθος των οικονομιών. Ένας ικανοποιητικός δείκτης είναι ο λόγος των αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ προς το ΑΕΠ των χωρών όπως φαίνεται και στους δύο σχετικούς πίνακες (Πίνακας 2.7 για τις αναπτυγμένες και Πίνακας 2.9²⁰ για τις αναπτυσσόμενες χώρες).

Εξαιρώντας το Χονγκ-Κονγκ, που πλέον αποτελεί έδρα πολλών κινέζικων ΠΕ²¹, και σε κάθε περίπτωση αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση χώρας (όπως, άλλωστε και η Σιγκαπούρη), οι μικρότερες ευρωπαϊκές χώρες εμφανίζουν τους υψηλότερους λόγους. Οι παραδοσιακές χώρες εξαγωγές ΞΑΕ (Ελβετία, Ολλανδία και Σουηδία, αλλά και οι υπόλοιπες Σκανδιναβικές χώρες) ξεχωρίζουν (Πίνακας 2.7), ενώ σε μόλις μία δεκαετία ξένης επενδυτικής δραστηριότητας το ποσοστό της Ελλάδας ανέρχεται στο 5%. Όπως είναι αναμενόμενο, οι μεγάλες χώρες (κυρίως οι ΗΠΑ, αλλά και η Κίνα και η Ινδία από τις αναπτυσσόμενες χώρες) εμφανίζουν πολύ χαμηλότερους λόγους, ενώ εντύπωση προκαλεί το ιδιαίτερα χαμηλό μέγεθος της Ιαπωνίας, που είναι οριακά μεγαλύτερο από αυτό της Ελλάδας. Μοναδική εξαίρεση σε αυτό αποτελεί η Μ. Βρετανία, η οποία, αν και σχετικά μεγάλη χώρα, παρουσιάζει πολύ υψηλό λόγο (το 2000 ήταν ο τρίτος υψηλότερος μεταξύ των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών), κάτι που επιβεβαιώνει την παραδοσιακά ιδιαίτερη σημασία των ΞΑΕ στην Βρετανική οικονομία.

Βέβαια, σε κάθε περίπτωση, κάτι που αφορά και το μέγεθος των εξερχόμενων ΞΑΕ κατά κεφαλήν, αλλά και τους λόγους ΞΑΕ/ εισαγωγές και ΞΑΕ/ εξαγωγές (Πίνακας 2.10) το πιο προφανές εύρημα όλης της ανάλυσης που προηγήθηκε είναι ότι παρά τις οποιεσδήποτε βραχυχρόνιες αυξομειώσεις, η μακροχρόνια τάση των εξερχόμενων ΞΑΕ υπήρξε σε όλη τη διάρκεια της πρόσφατης περιόδου έντονα θετική, ενώ επιπλέον, φαίνεται ότι οι ΞΑΕ αποτελούν πλέον μία στρατηγική επιλογή ανάπτυξης που δεν περιορίζεται στα πολύ μεγάλα ή παραδοσιακά βιομηχανικά κράτη (τα οποία βέβαια εξακολουθούν να δημιουργούν τη συντριπτική πλειοψηφία των ΞΑΕ), αλλά που με τη σταδιακή μεταβολή της φύσης των ΞΑΕ γίνεται διαθέσιμη και στις επιχειρήσεις μικρότερων και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών.

²⁰ Από την ανάλυση αυτή εξαιρούνται οι πολύ μικρές αναπτυσσόμενες χώρες που λειτουργούν ως φορολογικοί παράδεισοι (όπως οι Νήσοι Καϊμάν, οι Βερμούδες ή η Λιβερία) οι οποίες εμφανίζουν αποθέματα ΞΑΕ πολλαπλάσια του ΑΕΠ τους. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων (πιθανώς σε όλες τις περιπτώσεις) η σχέση ΠΕ – χώρας περιορίζεται στην ετήσια πληρωμή κάποιου συμβολικού φόρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση της Λιβερίας, η οποία ήδη το 2000 είχε εμπλακεί σε καταστροφικό εμφύλιο πόλεμο.

²¹ Κάτι που γίνεται σαφές από τη σύγκριση με τη Σιγκαπούρη, τη μοναδική χώρα με τόσα κοινά στοιχεία με το Χονγκ-Κονγκ, η οποία, παρότι αύξησε τις εξερχόμενες ΞΑΕ της, δεν είναι δυνατό να συγκριθεί με τις επιδόσεις του Χονγκ-Κονγκ.

Πίνακας 2.9 Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ από αναπτυσσόμενες χώρες κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προέλευσης (δισ. \$ ΗΠΑ)

	1980			1990			2000		
	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ
Αναπτυσσόμενες χώρες	16,3	100,0	1,0	75,6	100,0	2,4	720,9	100,0	11,4
Αμερική	9,0	54,9	1,2	19,4	25,6	1,8	120,9	16,8	5,4
Νότιος Αμερική	7,0	42,7	1,5	11,6	15,3	1,5	62,3	8,6	5,0
Αργεντινή	6,0	36,7	7,8	6,1	8,1	4,3	20,9	2,9	7,3
Βραζιλία	0,7	4,0	0,3	2,4	3,2	0,5	13,3	1,8	2,2
Χιλή	0,0	0,3	0,2	0,2	0,2	0,6	18,3	2,5	25,9
Κολομβία	0,1	0,8	0,4	0,4	0,5	1,0	3,0	0,4	3,7
Βενεζουέλα	0,0	0,1	0,0	2,2	3,0	4,6	5,8	0,8	4,8
Λοιπή Αμερική	2,0	12,2	0,8	7,8	10,4	2,6	58,6	8,1	6,2
Βερμούδες	0,7	4,5	118,5	1,6	2,0	97,3	14,9	2,1	600,4
Νήσοι Καϋμάν	0,0	0,0	5,6	0,7	0,9	140,3	16,2	2,3	1.560,5
Μεξικό	0,1	0,8	0,1	0,6	0,8	0,2	8,3	1,1	1,4
Παναμάς	0,8	5,0	21,3	4,2	5,5	78,8	4,0	0,6	40,5
United States Virgin Islands	-	-	..	-	-	..	15,8	2,2	..
Αφρική	1,2	7,1	0,5	8,2	10,8	2,9	14,9	2,1	3,9
Λιβερία	0,0	0,3	4,3	0,5	0,6	36,0	1,5	0,2	172,5
Νιγηρία	0,0	0,1	0,0	2,6	3,4	9,1	4,4	0,6	10,6
Ασία	6,2	37,9	0,9	47,7	63,1	2,7	582,7	80,8	15,2
Δυτική Ασία	1,4	8,9	0,7	6,5	8,5	3,4	10,2	1,4	1,6
Μπαχρέιν	0,6	3,7	19,5	0,7	1,0	17,0	1,7	0,2	21,8
Ιράν	-	-	..	-	-	..	1,3	0,2	1,3
Κουβέιτ	0,6	3,5	2,0	3,7	4,8	19,9	1,4	0,2	3,8
Σ. Αραβία	0,2	1,5	0,2	1,9	2,5	1,8	2,1	0,3	1,2
Τουρκία	-	-	..	-	-	..	2,5	0,3	1,3
Κεντρική Ασία	-	-	-	-	-	-	0,6	0,1	2,1
Λοιπή Ασία	4,7	29,1	1,1	41,3	54,6	2,6	572,0	79,3	18,2
Κίνα	-	-	..	2,5	3,3	0,7	25,8	3,6	2,4
Χονγκ-Κονγκ	0,1	0,9	0,5	11,9	15,8	15,9	365,8	50,7	224,9
Ταϊβάν	0,1	0,6	0,2	12,9	17,0	8,0	49,2	6,8	15,9
Ινδία	0,2	1,4	0,1	0,3	0,4	0,1	1,3	0,2	0,3
Ινδονησία	-	-	..	0,1	0,1	0,1	2,3	0,3	1,5
Ν. Κορέα	0,1	0,8	0,2	2,3	3,0	0,9	50,6	7,0	11,1
Μαλαισία	0,2	1,2	0,8	2,7	3,5	6,1	18,7	2,6	20,8
Φιλιππίνες	0,2	1,0	0,5	0,2	0,2	0,3	2,0	0,3	2,6
Σιγκαπούρη	3,7	22,8	31,7	7,8	10,3	21,3	53,0	7,4	57,5
Ταϊλάνδη	0,0	0,1	0,0	0,4	0,5	0,5	2,4	0,3	2,0
Ευρώπη	-	-	..	-	-	..	1,6	0,2	3,5
ΧΚΑΕ	-	-	..	0,4	0,5	0,3	16,9	2,3	2,6
Ουγγαρία	-	-	..	0,2	0,3	0,6	2,1	0,3	4,5
Ρωσία	-	-	-	-	-	-	11,8	1,6	4,7

Πηγή: UNCTAD FDI database

Πίνακας 2.10 Συμπληρωματικοί δείκτες αποθεμάτων εξερχόμενων ΞΑΕ

	ΞΑΕ Κατά κεφαλήν (\$ ΗΠΑ)			ΞΑΕ ως % εισαγωγών			ΞΑΕ ως % εξαγωγών		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001	1980	1990	2001
Σύνολο	227,7	393,2	1.074,5	29,5	51,7	100,5	30,2	52,9	103,8
Αναπτυγμένες χώρες	644,3	1.926,2	5.950,8	35,6	63,0	132,8	39,2	66,1	143,3
Καναδάς	970,1	3.062,6	7.882,9	38,0	68,8	107,3	35,1	66,5	94,1
ΗΠΑ	934,8	1.689,8	4.832,3	83,8	83,3	117,1	95,5	109,4	189,1
Αυστρία	70,2	552,9	3.256,9	2,2	8,7	37,4	3,0	10,4	39,5
Βέλγιο/Λουξεμβούργο	8,4	33,8	..	9,3	34,4	..
Δανία	403,1	1.428,4	12.010,4	10,7	22,8	143,6	12,3	20,9	135,3
Φινλανδία	154,2	2.251,6	10.824,9	4,7	41,6	184,2	5,2	42,3	131,2
Γαλλία	450,6	2.118,2	8.670,3	18,0	51,3	176,2	20,9	55,5	176,2
Γερμανία	550,9	1.869,0	6.265,7	22,9	42,9	105,7	22,4	36,2	90,1
Γιβραλτάρ
Ελλάδα	303,1	290,1	483,5	27,7	14,9	19,0	56,7	36,4	56,2
Ισλανδία	260,6	294,2	3.277,0	6,0	4,5	40,1	6,5	4,7	47,8
Ιρλανδία	..	778,6	6.221,7	..	13,2	47,6	..	11,5	29,1
Ιταλία	129,7	1.009,6	3.171,6	7,3	31,5	76,7	9,4	33,6	75,0

	ΞΑΕ Κατά κεφαλήν (\$ ΗΠΑ)			ΞΑΕ ως % εισαγωγών			ΞΑΕ ως % εξαγωγών		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001	1980	1990	2001
Μάλτα	563,1	8,5	11,5
Ολλανδία	2.976,4	7.149,7	20.617,2	47,6	84,5	168,9	49,6	81,1	152,0
Νορβηγία	137,4	2.566,2	9.530,0	3,3	40,0	138,9	3,0	32,0	72,9
Πορτογαλία	52,4	90,9	2.479,8	5,5	3,6	65,6	11,0	5,5	104,1
Ισπανία	51,4	398,2	4.658,1	5,7	17,9	121,1	9,3	28,2	161,5
Σουηδία	429,8	5.926,0	13.881,0	10,7	93,5	195,7	11,6	88,1	163,2
Ελβετία	3.400,8	9.670,2	32.976,2	59,1	94,8	306,8	72,5	103,6	302,9
Μ. Βρετανία	1.427,9	3.983,5	15.835,1	69,6	102,2	293,7	73,0	123,8	352,7
Ν. Αφρική	196,9	413,1	662,2	29,0	81,7	102,1	22,4	63,8	99,0
Ισραήλ	47,4	259,0	1.586,0	1,8	7,0	33,5	3,2	10,1	33,7
Ιαπωνία	167,9	1.630,6	2.356,9	13,9	85,6	86,0	15,0	70,0	74,4
Αυστραλία	155,1	1.806,4	4.551,2	10,1	72,7	137,8	10,3	76,7	138,9
Ν. Ζηλανδία	169,8	1.904,0	1.742,9	9,7	67,3	49,7	9,8	68,1	48,4
Αναπτυσσόμενες χώρες	11,0	22,4	168,2	4,7	10,8	40,5	3,7	10,2	38,5
Αμερική	29,2	50,7	262,2	8,6	16,9	25,3	9,6	14,2	27,4
Ν. Αμερική	30,0	40,8	183,3	11,0	21,4	43,3	11,2	13,9	40,6
Αργεντινή	213,5	187,7	553,1	56,9	149,8	102,1	74,8	49,4	77,8
Βραζιλία	5,4	16,2	64,0	2,6	10,6	18,9	3,2	7,6	19,0
Χιλή	3,8	13,6	1.433,9	0,7	2,3	128,1	0,9	2,1	126,6
Κολομβία	4,8	11,5	71,2	2,9	7,2	23,7	3,5	5,9	24,9
Βενεζουέλα	1,5	114,8	247,6	0,2	30,5	33,8	0,1	12,8	22,5
Λ. Αμερική	26,6	79,4	442,6	4,9	12,6	13,1	6,4	14,6	15,8
Βερμούδες	13.284,4	26.299,7	191.492,0	212,2	260,5	1.571,7	1.964,9	2.583,3	33.703,6
Νήσοι Καϋμάν	292,2	26.369,8	482.073,0
Μεξικό	2,0	6,9	119,5	0,6	1,3	6,9	0,8	1,4	7,6
Παναμάς	..	5,1	***
US Virgin Islands	135.019,0
Αφρική	5,2	24,2	26,0	2,0	11,7	16,1	1,5	12,0	15,5
Λιβερία	25,6	211,3	510,3	9,0	215,7	329,8	8,0	113,3	257,9
Νιγηρία	0,1	30,1	38,1	0,1	46,0	40,8	0,0	19,0	22,0
Ασία	6,5	18,0	179,8	3,3	9,3	47,2	2,3	9,0	43,1
Δ. Ασία	99,4	161,0	58,2	2,8	11,8	6,8	0,9	7,4	5,2
Μπαχρέιν	1.730,0	1.468,3	3.001,3	17,2	19,4	45,9	16,7	19,1	35,3
Ιράν	24,3	10,1	6,5
Κουβέιτ	413,3	1.709,0	888,2	8,7	92,2	23,9	2,9	52,0	10,8
Σ. Αραβία	24,9	121,6	82,8	0,8	7,8	5,6	0,2	4,2	2,3
Τουρκία	44,5	7,1	10,8
Κεντρική Ασία	-	-	21,4	-	-	7,4	-	-	5,8
Λ. Ασία	5,0	15,8	189,1	3,5	9,1	53,8	4,2	9,3	50,7
Κίνα	..	2,2	21,8	..	4,7	11,3	..	4,0	10,4
Χονγκ-Κονγκ	29,4	2.089,6	53.842,5	0,7	14,5	186,4	0,7	14,5	197,4
Ταϊβάν	5,5	635,6	2.444,6	0,5	23,5	51,0	0,5	19,2	44,6
Ινδία	0,3	0,3	2,0	1,6	1,2	4,2	2,7	1,6	4,7
Ινδονησία	..	0,4	11,5	..	0,4	6,7	..	0,3	4,4
Ν. Κορέα	3,3	53,7	867,4	0,6	3,3	28,9	0,7	3,5	27,1
Μαλαισία	14,3	149,7	837,5	1,8	9,1	25,7	1,5	9,1	21,5
Φιλιππίνες	3,6	2,5	27,6	2,1	1,2	6,8	3,0	1,9	6,6
Σιγκαπούρη	1.540,0	2.588,6	15.391,0	15,5	12,8	54,5	19,2	14,8	51,9
Ταϊλάνδη	0,3	7,4	41,0	0,1	1,2	4,2	0,2	1,8	4,0
Ευρώπη	140,8	7,7	11,1
ΧΚΑΕ	..	5,0	70,9	..	1,3	8,5	..	1,2	8,2
Ουγγαρία	..	19,0	441,4	..	2,3	13,0	..	2,1	14,3
Ρωσία	-	-	99,6	-	-	24,4	-	-	14,0

Πηγή: UNCTAD FDI database

Οι χώρες προορισμού των ΞΑΕ

Οι αναπτυγμένες χώρες παίζουν πρωτεύοντα ρόλο και ως προορισμοί ΞΑΕ, αν και, όπως είναι αναμενόμενο, η διασπορά εδώ είναι πολύ μεγαλύτερη. Πιο συγκεκριμένα, ενώ ολόκληρη σχεδόν τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου η συμμετοχή των αναπτυγμένων χωρών αυξάνονταν, στην υπό εξέταση περίοδο (1967-2000) η αύξηση των ποσοστών των ΗΠΑ και της Ευρώπης φαίνεται ότι προήλθε κυρίως από ανακατανομή των μεριδίων εντός των αναπτυγμένων χωρών, καθώς τα ποσοστά των αναπτυσσόμενων διατηρήθηκαν σχετικά σταθερά.

Πίνακας 2.11 Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προορισμού (δισ. \$ ΗΠΑ)

	1967			1973			1980			1990			2000		
	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ
Σύνολο	105,5	100,0	3,8	208,4	100,0	4,1	635,5	100,0	6,1	1.871,6	100,0	8,7	6.258,3	100,0	18,8
Αναπτυγμένες χώρες	73,2	69,4	3,2	153,7	73,8	3,8	406,2	63,9	5,0	1.392,2	74,4	7,9	4.167,7	66,6	15,6
Δ. Ευρώπη	31,4	29,8	4,2	73,8	35,4	5,6	232,1	36,5	6,2	780,8	41,7	10,3	2.498,2	39,9	25,8
Μ. Βρετανία	7,9	7,5	7,2	24,1	11,6	13,9	63,0	9,9	11,8	203,9	10,9	20,6	435,4	7,0	30,5
Γερμανία	3,6	3,4	1,9	13,1	6,3	3,8	36,6	5,8	3,9	119,6	6,4	7,1	449,1	7,2	24,1
Ελβετία	2,1	2,0	8,4	4,3	2,1	9,8	8,5	1,3	7,9	34,2	1,8	15,0	81,9	1,3	34,2
Αυστρία							3,2	0,5	4,0	9,9	0,5	6,1	30,4	0,5	16,1
Βέλγιο/ Λουξεμβούργο							7,3	1,1		58,4	3,1		431,1	6,9	
Δανία							4,2	0,7	6,1	9,2	0,5	6,9	64,4	1,0	39,6
Φινλανδία							0,5	0,1	1,0	5,1	0,3	3,8	24,3	0,4	20,0
Γαλλία							56,1	8,8	8,2	100,0	5,3	8,2	257,8	4,1	19,9
Ελλάδα							4,5	0,7	9,3	7,9	0,4	9,4	12,5	0,2	11,1
Ιρλανδία							1,7	0,3	7,9	3,4	0,2	7,2	65,1	1,0	68,2
Ιταλία							8,9	1,4	2,0	58,0	3,1	5,3	113,0	1,8	10,5
Μάλτα							0,2	0,0	13,8	0,5	0,0	20,1	3,0	0,0	84,7
Ολλανδία							19,2	3,0	10,8	68,7	3,7	23,3	243,4	3,9	65,9
Νορβηγία							6,6	1,0	10,4	12,4	0,7	10,7	30,4	0,5	18,8
Πορτογαλία							3,7	0,6	12,3	10,6	0,6	14,8	28,2	0,4	26,5
Ισπανία							5,1	0,8	2,3	65,9	3,5	12,8	144,5	2,3	25,8
Σουηδία							2,9	0,4	2,2	12,6	0,7	5,3	82,7	1,3	36,1
ΗΠΑ	9,9	9,4	1,2	20,6	9,9	1,6	83,0	13,1	3,0	394,9	21,1	6,9	1.214,3	19,4	12,4
Λοιπές	31,9	30,2	4,2	59,3	28,5	4,2									
Ν. Αφρική							16,5	2,6	20,5	9,2	0,5	8,2	43,5	0,7	34,5
Ισραήλ							1,6	0,3	7,4	2,9	0,2	5,6	21,5	0,3	19,4
Αυστραλία							13,2	2,1	7,9	73,6	3,9	23,7	113,3	1,8	29,2
Ν. Ζηλανδία							2,4	0,4	10,3	7,9	0,4	18,2	25,1	0,4	49,4
Ιαπωνία	0,6	0,6	0,3	1,6	0,8	0,4	3,3	0,5	0,3	9,9	0,5	0,3	50,3	0,8	1,1
Αναπτυσσόμενες χώρες	32,3	30,6	6,4	54,7	26,2	5,4	229,3	36,1	9,9	476,4	25,5	12,7	1.968,7	31,5	30,6
Αφρική	5,6	5,3	9,0	10,2	4,9	8,7	17,8	2,8	5,8	41,1	2,2	11,5	98,9	1,6	22,9
Ασία	8,3	7,9	3,9	15,3	7,3	3,6	160,0	25,2	13,0	315,4	16,9	14,6	1.243,2	19,9	31,6
Λατιν. Αμερική & Καραϊβική	18,5	17,5	15,8	28,9	13,9	12,3	50,3	7,9	6,5	117,0	6,3	10,4	613,1	9,8	30,5
Λοιπές			0,3	0,1	0,1										
Ωκεανία							1,2	0,2	22,7	2,3	0,1	29,0	3,5	0,1	37,6
Ευρώπη										0,7	0,0	0,7	10,0	0,2	18,7
ΧΚΑΕ										3,0	0,2	1,5	121,8	1,9	18,9

Πηγή: Dunning (1993a) για τα έτη 1967, 1973 και UNCTAD FDI database για τα υπόλοιπα έτη²²

Όσον αφορά την κατανομή σε μεμονωμένες χώρες, κατά το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου, οι ΗΠΑ ήταν ο σημαντικότερος προορισμός ΞΑΕ, αν και όχι τόσο ξεκάθαρα όσο στην περίπτωση των εκροών, καθώς οι εισροές στις μεγάλες

²² Βλ. υποσημείωση 19.

ευρωπαϊκές χώρες ήταν ενίοτε οριακά μεγαλύτερες από αυτές των ΗΠΑ και συχνά οριακά μικρότερες. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η Ευρώπη, ως ευρύτερη γεωγραφική ενότητα, έπαιξε και εξακολουθεί να παίζει τον σημαντικότερο ρόλο.

Από την άλλη πλευρά, οι σημαντικότερες ανακατατάξεις πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό των αναπτυσσόμενων χωρών με τη σταδιακή υποχώρηση της σημασίας τόσο της Λατινικής Αμερικής, όσο και της Αφρικής, τα ποσοστά των οποίων μειώθηκαν σημαντικά την περίοδο έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Πίνακας 2.11), και την αντίστοιχη αύξηση της σημασίας της Ασίας.

Πίνακας 2.12 Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ σε αναπτυσσόμενες χώρες κατά χώρα / ευρύτερη περιοχή προορισμού (δισ. \$ ΗΠΑ)

	1980			1990			2000		
	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ	Αξία	%	% ΑΕΠ
Αμερική	50,3	21,9	6,5	117,0	24,6	10,4	613,1	31,1	30,5
Ν. Αμερική	29,2	12,8	5,9	66,7	14,0	8,5	377,0	19,1	30,0
Αργεντινή	5,3	2,3	6,9	9,1	1,9	6,4	73,1	3,7	25,6
Βραζιλία	17,5	7,6	7,4	37,1	7,8	8,0	196,9	10,0	33,1
Χιλή	0,9	0,4	3,2	10,1	2,1	33,2	42,9	2,2	60,9
Λοιπή Αμερική	21,1	9,2	7,4	50,3	10,6	14,7	236,1	12,0	31,5
Μεξικό	8,1	3,5	3,6	22,4	4,7	8,5	97,2	4,9	16,9
Αφρική	17,8	7,8	5,8	41,1	8,6	11,5	98,9	5,0	22,9
Ασία	160,0	69,8	13,0	315,4	66,2	14,6	1.243,2	63,1	31,6
Δυτική Ασία	-	-	***	31,3	6,6	5,9	57,8	2,9	8,5
Κεντρική Ασία	-	-	-	-	-	-	16,9	0,9	39,5
Λοιπή Ασία	161,2	70,3	21,1	284,1	59,6	17,4	1.168,5	59,4	36,4
Κίνα	6,3	2,7	3,1	24,8	5,2	7,0	348,3	17,7	32,3
Χονγκ-Κονγκ	124,3	54,2	436,2	148,2	31,1	198,1	429,0	21,8	263,8
Ταϊβάν	2,4	1,0	5,8	9,7	2,0	6,1	27,9	1,4	9,0
Ινδία	1,2	0,5	0,6	1,7	0,4	0,5	18,9	1,0	4,1
Ινδονησία	10,3	4,5	13,2	38,9	8,2	34,0	60,6	3,1	39,6
Ν. Κορέα	1,3	0,6	2,1	5,9	1,2	2,3	62,8	3,2	13,7
Μαλαισία	5,2	2,3	20,7	10,3	2,2	23,4	52,7	2,7	58,8
Σιγκαπούρη	6,2	2,7	52,9	28,6	6,0	77,9	95,7	4,9	103,8
Ταϊλάνδη	1,0	0,4	3,0	8,2	1,7	9,6	24,5	1,2	20,0
Ωκεανία	1,2	0,5	22,7	2,3	0,5	29,0	3,5	0,2	37,6
Ευρώπη	-	-	..	0,7	0,1	0,7	10,0	0,5	18,7
ΧΚΑΕ	-	-	..	3,0	0,6	1,5	121,8	6,2	18,9
Τσεχία	-	-	-	-	-	-	21,6	1,1	42,6
Ουγγαρία	-	-	..	0,6	0,1	1,7	19,8	1,0	43,4
Πολωνία	-	-	..	0,1	0,0	0,2	33,6	1,7	21,3
Ρωσία	-	-	-	-	-	-	19,3	1,0	7,7

Πηγή: UNCTAD FDI database

Έκτοτε, η κατάσταση σταθεροποιήθηκε με τη Λατινική Αμερική να ανακτά αρκετό χαμένο έδαφος, ενώ η Αφρική παρέμεινε σε γενικές γραμμές περιθωριοποιημένη. Ωστόσο, παρότι πολλές χώρες συμμετέχουν (για την ακρίβεια έχουν πραγματοποιηθεί ΞΑΕ σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες), εύκολα παρατηρείται η αυξημένη βαρύτητα των μεγάλων χωρών στις δύο σημαντικές ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές. Από τη μία πλευρά η Βραζιλία έχει απορροφήσει περίπου τις μισές ΞΑΕ της νοτίου Αμερικής (Λατινική Αμερική, Κεντρική Αμερική και Καραϊβική), ενώ πολύ σημαντικότερος είναι ο ρόλος της Κίνας στην Ασία. Επιπλέον, η σημασία των δύο αυτών χωρών έχει γίνει πολύ μεγάλη σε παγκόσμιο επίπεδο, με την Κίνα να γίνεται το 2002 ο

σημαντικότερος προορισμός κεφαλαίων για ΞΑΕ παγκοσμίως (UNCTAD, 2003), κάτι που αποτυπώνεται πολύ πιο έντονα από τον αριθμό των εγκατεστημένων θυγατρικών, συγκεντρώνοντας το 42% των θυγατρικών παγκοσμίως. Τέλος, εντυπωσιακή είναι και αύξηση των ποσοστών (από 0,6% το 1990 σε 6,2% το 2000) των ΧΚΑΕ, οι οποίες μέσα σε μία μόλις δεκαετία κατόρθωσαν να μπουν δυναμικά στον χάρτη της παγκόσμιας κατανομής ΞΑΕ (Πίνακας 2.8).

Όσον αφορά τις επιπτώσεις των εισερχόμενων ΞΑΕ στις χώρες υποδοχής, όπως είναι αναμενόμενο, ο λόγος αποθεμάτων εισερχόμενων ΞΑΕ προς ΑΕΠ είναι υψηλότερος στις αναπτυσσόμενες χώρες, χωρίς, ωστόσο, η διαφορά να είναι θεαματική. Όπως και στην περίπτωση των εκροών ΞΑΕ, οι επιπτώσεις φαίνονται να είναι σημαντικότερες στις μικρότερες χώρες. Η Σιγκαπούρη και το Χονγκ-Κονγκ εμφανίζουν πάλι τους υψηλότερους δείκτες, ενώ στη Λατινική Αμερική, η χώρα που εμφανίζει τον υψηλότερο δείκτη είναι η Χιλή, που είναι η μικρότερη χώρα από αυτές που παρουσιάζονται στον σχετικό πίνακα (Πίνακας 2.12). Από την άλλη πλευρά, στην Ευρώπη ο υψηλότερος δείκτης το 2000 εμφανίζεται στη Μάλτα, ενώ δεν προκαλεί έκπληξη η δεύτερη θέση της Ιρλανδίας, που εξάλλου οφείλει σε πολύ μεγάλο βαθμό την πρόσφατη εντυπωσιακή της οικονομική ανάπτυξη στις πολύ αυξημένες εισροές ΞΑΕ της τελευταίας 20ετίας.

Αντίθετη από την πορεία της Ιρλανδίας φαίνεται ότι ήταν αυτή της Ελλάδας, η οποία το 1980 κατατάσσονταν στην έκτη θέση μεταξύ των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών, και μάλιστα με πολύ μικρή διαφορά από τις πέντε χώρες με υψηλότερους δείκτες. Είκοσι έτη αργότερα (το 2000) η χώρα κατατάσσεται στην προτελευταία θέση, πριν την Ιταλία, κάτι που σε γενικές γραμμές καταδεικνύει το γεγονός ότι η χώρα βρέθηκε ουσιαστικά εκτός της διεθνούς κατανομής των ΞΑΕ. Ακόμη πιο προβληματική είναι η εικόνα που προκύπτει από την εξέλιξη του μεγέθους των εισερχόμενων κατά κεφαλήν ΞΑΕ (Πίνακας 2.13), στις οποίες η Ελλάδα κατατάχθηκε τελευταία το 2001. Ενδεικτική είναι η σύγκριση με την Ισπανία και την Πορτογαλία, οι οποίες ενώ το 1980 είχαν πολύ χαμηλότερα κατά κεφαλήν μεγέθη από την Ελλάδα, το 2001 το μέγεθος της Ελλάδας ισοδυναμούσε με όχι περισσότερο από 41% του πορτογαλικού και 33% του Ισπανικού μεγέθους. Όσο για την Ιρλανδία, η οποία ωστόσο αποτελεί μία ιδιαίζουσα περίπτωση, το κατά κεφαλήν απόθεμα εισερχόμενων ΞΑΕ της, ήταν το 2001 περίπου 8.000 \$ ΗΠΑ υψηλότερο από το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας.

Πίνακας 2.13 Συμπληρωματικοί δείκτες αποθεμάτων εισερχόμενων ΞΑΕ

	ΞΑΕ Κατά κεφαλήν (\$ ΗΠΑ)			ΞΑΕ ως % εισαγωγών			ΞΑΕ ως % εξαγωγών		
	1980	1990	2001	1980	1990	2001	1980	1990	2001
Σύνολο	156,6	367,0	1.039,9	33,3	54,0	103,6	33,9	55,6	106,9
Αναπτυγμένες χώρες									
Αμερική	512,5	1.600,1	4.544,7	28,4	53,3	101,4	31,3	55,9	109,4
Καναδάς	2.209,2	4.075,0	6.496,4	86,6	91,6	88,5	80,0	88,4	77,5
ΗΠΑ	360,4	1.550,0	4.620,3	32,3	76,4	111,9	36,8	100,3	180,8
Ευρώπη	631,1	1.971,6	6.060,1	25,4	47,3	108,1	28,5	48,9	104,6
Γιβραλτάρ	1.275,0	9.849,3	19.982,8
Ιρλανδία	487,1	970,1	19.479,9	14,9	16,5	149,2	19,7	14,4	91,0
Ολλανδία	1.354,6	4.596,9	17.841,8	21,7	54,3	146,2	22,6	52,2	131,5

Ελβετία	1.346,0	5.010,9	12.595,9	23,4	49,1	117,2	28,7	53,7	115,7
Δανία	818,5	1.788,3	12.075,8	21,7	28,5	144,4	25,0	26,2	136,1
Σουηδία	343,2	1.476,4	9.200,9	8,5	23,3	129,7	9,2	22,0	108,2
Μάλτα	481,8	1.292,1	8.509,9	16,7	23,7	128,6	32,4	41,2	173,9
Μ. Βρετανία	1.118,6	3.542,2	8.343,3	54,5	90,9	154,8	57,2	110,1	185,8
Νορβηγία	1.609,7	2.921,4	7.392,9	38,9	45,5	107,7	35,5	36,4	56,6
Γερμανία	467,9	1.505,9	5.864,1	19,5	34,6	98,9	19,0	29,2	84,3
Γαλλία	1.041,1	1.763,3	5.221,4	41,6	42,7	106,1	48,3	46,2	106,1
Φινλανδία	113,1	1.029,3	5.072,5	3,5	19,0	86,3	3,8	19,3	61,5
Αυστρία	419,0	1.278,8	4.260,0	12,9	20,1	48,9	18,1	24,0	51,6
Ισπανία	136,9	1.677,1	3.968,0	15,1	75,3	103,1	24,8	118,7	137,6
Πορτογαλία	375,3	1.067,9	3.256,3	39,4	41,8	86,2	79,0	64,4	136,7
Ισλανδία	***	576,0	2.224,4	***	8,7	27,2	***	9,2	32,4
Ιταλία	157,6	1.022,3	1.876,8	8,8	31,9	45,4	11,4	34,0	44,4
Ελλάδα	469,2	777,7	1.323,4	42,9	40,0	52,0	87,8	97,5	153,8
Βέλγιο/Λουξεμβούργο	10,2	48,5	..	11,3	49,4	..
Ν. Αφρική	568,4	253,5	1.144,4	83,9	50,1	176,4	64,7	39,1	171,1
Ασία	40,6	99,9	549,8	3,2	5,1	19,4	3,6	4,3	17,0
Ισραήλ	430,0	651,2	3.740,7	16,5	17,5	78,9	29,2	25,4	79,5
Ιαπωνία	28,0	79,7	395,2	2,3	4,2	14,4	2,5	3,4	12,5
Ωκεανία	878,6	4.029,1	5.682,7	55,7	158,5	170,3	56,8	166,0	170,6
Αυστραλία	904,2	4.360,8	5.746,5	58,8	175,4	173,9	60,0	185,3	175,3
Ν. Ζηλανδία	759,3	2.362,3	5.359,1	43,2	83,6	152,9	43,6	84,5	148,7
Αναπτυσσόμενες χώρες	70,8	118,7	435,7	48,1	58,9	114,8	39,7	57,2	109,5
Αμερική	138,7	267,5	1.315,0	40,5	90,6	174,7	45,0	79,9	191,5
Ν. Αμερική	120,7	226,0	1.191,2	44,0	117,4	280,8	44,6	76,9	263,7
Χιλή	79,5	768,5	3.145,2	15,3	130,0	281,1	18,8	120,2	277,8
Αργεντινή	190,2	279,3	2.034,5	50,7	222,9	375,5	66,6	73,5	286,1
Βραζιλία	143,7	251,0	1.271,1	70,0	164,9	376,1	86,8	118,2	376,7
Λοιπή Αμερική	176,4	354,4	1.569,1	36,5	68,9	104,7	45,7	84,4	129,1
Μεξικό	120,0	269,4	1.155,3	36,6	51,5	66,9	45,0	55,1	73,1
Αφρική	41,0	70,9	141,6	20,4	49,7	101,6	16,2	51,7	95,9
Ασία	65,8	106,3	369,9	59,2	55,0	100,4	44,0	53,5	91,7
Δυτική Ασία	***	169,6	259,7	***	29,0	33,3	***	22,8	25,3
Κεντρική Ασία	-	-	273,6	-	-	125,7	-	-	107,8
Λοιπή Ασία	70,1	102,1	380,1	91,2	61,0	111,1	99,9	62,9	105,1
Χονγκ-Κονγκ	24.667,2	25.976,6	64.917,5	553,7	179,6	224,7	629,2	180,4	238,0
Σιγκαπούρη	2.569,1	9.469,8	25.395,6	25,8	47,0	89,9	32,0	54,2	85,7
Μαλαισία	375,5	578,2	2.355,1	48,0	35,3	72,2	39,9	35,0	60,6
Ταϊβάν	136,3	480,0	1.432,4	12,2	17,8	29,9	12,2	14,5	26,1
Ν. Κορέα	34,8	136,8	1.003,4	6,0	8,4	33,5	7,6	9,0	31,4
Ταϊλάνδη	21,3	150,0	443,9	10,6	24,8	45,5	15,1	35,6	43,4
Κίνα	6,4	21,8	313,0	31,3	46,4	162,2	34,5	39,9	148,5
Ινδονησία	68,3	213,1	267,0	94,8	178,1	155,2	46,9	151,4	102,6
Ινδία	1,7	2,0	21,8	7,9	7,1	45,0	13,7	9,3	51,2
Ωκεανία	282,8	412,7	529,6	49,5	70,6	110,0	58,7	99,3	122,5
Ευρώπη	..	29,2	548,3	..	3,5	45,5	..	4,7	70,7
ΧΚΑΕ	..	31,2	471,2	..	6,7	56,7	..	6,6	54,6
Τσεχία	-	-	2.608,5	-	-	74,8	-	-	78,6
Ουγγαρία	..	54,9	2.376,0	..	6,6	69,9	..	5,9	77,2
Πολωνία	..	2,9	1.100,0	..	1,3	84,4	..	0,8	117,6
Ρωσία	-	-	150,7	-	-	36,9	-	-	21,1

Πηγή: UNCTAD FDI database

Η ανάλυση που προηγήθηκε και αφορά τη συνολική εικόνα είναι πολύ ενδιαφέρουσα, ωστόσο τείνει να αποκρύψει ορισμένες – ιδιαίτερα σημαντικές – λεπτομέρειες της γεωγραφίας της διεθνούς παραγωγής. Για τον σκοπό αυτό, ο

Πίνακας 2.14 που ακολουθεί περιγράφει τη γεωγραφική κατανομή των εξερχόμενων ΞΑΕ επτά (πολύ διαφορετικών μεταξύ τους) αναπτυγμένων χωρών, από την εξέταση της οποίας προκύπτουν τα παρακάτω σημεία:

Παρά το γεγονός ότι οι γενικές τάσεις (σχετικά με τη σημαντικότητα των ευρύτερων ομάδων χωρών) ισχύουν και για τις μεμονωμένες χώρες, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις (βλ. τη σημαντική διαφορά στα ποσοστά των ΞΑΕ της Ισπανίας και της Μ. Βρετανίας που έχουν απορροφηθεί από τις αναπτυγμένες χώρες)

Οι κοντινοί προορισμοί είναι συνήθως οι σημαντικότεροι. Έτσι, ο μεγαλύτερος όγκος των ΞΑΕ που προέρχονται από ευρωπαϊκές χώρες κατευθύνεται προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες, και συχνά γειτονικές. Για παράδειγμα οι σημαντικότεροι προορισμοί των σουηδικών ΞΑΕ στην Ευρώπη είναι οι όμορες της Φινλανδία και Νορβηγία, ενώ στην περίπτωση του Λουξεμβούργου, το γειτονικό Βέλγιο αποτελεί το σημαντικότερο προορισμό. Από την άλλη πλευρά, ο σημαντικότερος επενδυτικός προορισμός του Καναδά είναι οι ΗΠΑ, ενώ η Ιαπωνία παρουσιάζει έντονη επενδυτική δραστηριότητα τις χώρες της ΝΑ Ασίας.

Εξίσου σημαντική είναι και η ψυχολογική και πολιτισμική απόσταση. Έτσι, οι αγγλοσαξονικές χώρες (Μ. Βρετανία, Καναδάς, Αυστραλία) παρουσιάζουν πολύ υψηλά επίπεδα ΞΑΕ μεταξύ τους, αλλά και με τις ΗΠΑ, παρά το γεγονός ότι συχνά βρίσκονται σε πολύ μεγάλη απόσταση. Ωστόσο, η σημασία των κοινών πολιτισμικών στοιχείων (και κυρίως της κοινής γλώσσας) δεν φαίνεται πουθενά εντονότερα από την Ισπανία, όπου αποκαλύπτεται από τη σημαντική επενδυτική δραστηριότητα της χώρας στην ευρύτερη περιοχή της Λατινικής Αμερικής.

Υπό αυτήν την οπτική μπορεί, σε σημαντικό βαθμό, να ερμηνευθεί και η προτίμηση της μεγάλης πλειοψηφίας των ελληνικών ΠΕ στις αγορές των ΧΚΑΕ και κυρίως της Βαλκανικής. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, η ουσιαστική μείωση τόσο της γεωγραφικής (με το άνοιγμα των πρώην κομμουνιστικών οικονομιών στην οικονομία της αγοράς), όσο και της ψυχολογικής απόστασης²³, ουσιαστικά προκάλεσαν την έναρξη της ελληνικής επενδυτικής δραστηριότητας στο εξωτερικό.

²³ Μέσω της επανακάλυψης των κοινών – κληροδοτημένων από την κοινή ιστορική πορεία του απώτερου παρελθόντος – χαρακτηριστικών, όσο και της ύπαρξης ελληνικών κοινοτήτων (νέων ή παλαιότερων) στις συγκεκριμένες περιοχές.

Πίνακας 2.14 Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ επτά επιλεγμένων χωρών κατά χώρα προορισμού

	Λουξεμβούργο	Καναδάς	Ιαπωνία ¹	Μ. Βρετανία	Αυστραλία	Ισπανία ¹	Σουηδία
Περιοχή/ χώρα	1999	2002	2001	2001	2001	2001	2002
Σύνολο σε εγχώριο νόμισμα	326.639	431.819	70.950.122	619.940	178.911	172.405	1.391.952
Αναπτυγμένες χώρες	85,5	75,7	71,7	90,1	83,3	49,8	59,8
Δ. Ευρώπη	83,0	24,6	25,3	59,2	18,3	40,4	46,7
ΕΕ	77,9	23,0	24,7	54,2	18,2	37,0	43,0
Αυστρία		0,2	0,1	0,4			0,1
Βέλγιο/Λουξεμβούργο		1,1		11,3	0,2	10,7	
Βέλγιο	17,3	1,0	0,5				-0,4
Λουξεμβούργο		0,1	0,4				2,2
Δανία		0,0	0,0	0,4			3,7
Φινλανδία		0,0	0,0	0,1			16,4
Γαλλία	8,9	1,0	1,8	4,1	0,0	2,6	2,0
Γερμανία	10,4	2,1	1,6	2,6	0,5	6,3	4,5
Ελλάδα		0,0	0,0	0,2			0,0
Ιρλανδία	13,2	3,8	0,6	3,8			1,0
Ιταλία		0,6	0,4	0,7	0,1	2,9	1,4
Ολλανδία		3,2	6,0	27,4	1,4	5,0	4,9
Πορτογαλία			0,1	0,1		4,0	0,2
Ισπανία	10,4	0,2	0,6	1,3			0,8
Σουηδία		0,1	0,2	1,7			
Μ. Βρετανία		10,5	12,7		15,4	3,5	6,3
Απροσδιόριστα	17,8				0,5		
Δ. Δυτική Ευρώπη		1,6	0,6	5,0		0,0	3,7
Γιβραλτάρ			0,0				0,0
Ισλανδία			0,0				0,0
Νήσος του Μαν				2,4			
Λιχτενστάιν			0,0				0,0
Μονακό			0,0				0,0
Νορβηγία		0,1	0,2	0,7			5,4
Ελβετία		1,5	0,4	2,0		3,4	-1,8
Απροσδιόριστα	5,1				0,1		
Β. Αμερική	2,4	46,7	41,7	27,7	55,2	8,7	12,6
Καναδάς			1,8	1,9	1,3		0,0
ΗΠΑ	2,4	46,7	39,9	25,8	53,9		12,6
Δ. Αναπτυγμένες χώρες		4,4	4,6	3,2	9,8	0,7	0,4
Αυστραλία		2,0	4,2	1,9			-0,1
Ισραήλ		0,0	0,0				0,1
Ιαπωνία		2,1		0,3	0,6		0,3
Ν. Ζηλανδία		0,2	0,4	0,2	9,1		0,0
Ν. Αφρική		0,0	0,1	0,8	0,1	0,0	0,1
Απροσδιόριστα	0,1						
Αναπτυσσόμενες χώρες		21,1	28,1	8,9	13,8	47,4	3,5
Αφρική		0,8	0,8	0,8	0,0	0,0	0,3
Β. Αφρική		0,1	0,0				0,3
Δ. Αφρική		0,1	0,8	0,2			0,0
Λατινική Αμερική και Καραϊβική		16,2	9,7	3,6	5,5	46,6	1,2
Αργεντινή		0,3	0,1			15,1	0,1
Βραζιλία		1,0	1,2	0,4		15,3	0,5
Ασία		4,1	17,2	4,4	7,4	0,7	2,1
Δ. Ασία		0,2	0,6	0,4			0,4
Κεντρική Ασία			0,0				0,0
Νότια, Ανατολική & Νοτιοανατολική Ασία		3,6	16,7	4,0	5,1		1,6
ΧΚΑΕ		2,7	0,3	0,8		1,3	3,5
Απροσδιόριστα	14,5	0,4		0,2	2,9		33,2

1: αφορά άθροισμα ροών των ετών 1989-2001

Πηγή: UNCTAD World Investment Directory

Κλαδική κατανομή της διεθνούς παραγωγής

Ο Πίνακας 2.15 παρουσιάζει την κλαδική κατανομή των παγκόσμιων εισερχόμενων ροών ΞΑΕ όπως διαμορφώθηκε τη διετία 1999-2000. Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση του πίνακα είναι τα εξής:

Η σημασία του πρωτογενούς τομέα είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, τόσο όσον αφορά τις αναπτυγμένες, όσο και τις αναπτυσσόμενες χώρες (οι οποίες βέβαια παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά). Στο εσωτερικό του πρωτογενούς τομέα οι επενδύσεις στη γεωργία και στις δύο κατηγορίες χωρών είναι εξαιρετικά περιορισμένες, και στο σύνολο των εισερχόμενων ροών αφορούσαν μόλις το 0,1%. Αντίθετα, τη συντριπτική πλειοψηφία του πρωτογενούς τομέα καταλαμβάνουν οι εξορύξεις, όπου κυρίαρχο ρόλο παίζει ο κλάδος του πετρελαίου.

Στον δευτερογενή τομέα, οι σημαντικότεροι κλάδοι μπορούν να διακριθούν σε δύο ευρείες κατηγορίες. Η πρώτη αφορά κλάδους έντασης κεφαλαίου (Κοκ, πετρελαϊκά προϊόντα και πυρηνικά καύσιμα και Χημικά προϊόντα), ενώ η δεύτερη ομάδα χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ένταση γνώσης (Μέταλλα και μεταλλικά προϊόντα, και Ηλεκτρικός και ηλεκτρονικός εξοπλισμός). Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι κατεξοχήν κλάδοι έντασης εργασίας (ένδυμα και ξυλεία), εμφανίζουν πολύ περιορισμένα ποσοστά ακόμη και στις αναπτυσσόμενες χώρες^{24, 25}. Με την εξαίρεση ορισμένων κλάδων (Κοκ, πετρελαϊκά προϊόντα και πυρηνικά καύσιμα και Κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, δέρμα) δεν φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην κλαδική κατανομή του δευτερογενούς τομέα μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Όπως θα δούμε παρακάτω, τα εθνικά χαρακτηριστικά και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα επηρεάζουν πολύ περισσότερο την κλαδική κατανομή των ΞΑΕ.

Ο τριτογενής τομέας είναι με μεγάλη διαφορά ο σημαντικότερος, ιδίως για τις αναπτυγμένες χώρες (71% των συνολικών εισροών).

²⁴ Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η φθηνή εργασία έχει πάψει να αποτελεί ένα από τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των αναπτυσσόμενων χωρών, αφού όλοι οι κλάδοι περιλαμβάνουν και δραστηριότητες έντασης εργασίας, για τη γεωγραφική κατανομή των οποίων δεν υπάρχουν διαθέσιμες πληροφορίες.

²⁵ Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι επενδύσεις στους κλάδους αυτούς, ακριβώς επειδή πρόκειται για δραστηριότητες έντασης κεφαλαίου, χαρακτηρίζονται από μικρότερες απαιτήσεις σε κεφαλαιακές εισροές, και ως εκ τούτου μικρότερο συνολικά κατά μονάδα κόστος.

Πίνακας 2.15 Κλαδική κατανομή ροών εισερχόμενων ΞΑΕ, Μ.Ο. περιόδου 1999-2000 (δισ. \$ ΗΠΑ)

Τομέας / Κλάδος	Αναπτυγμένες χώρες		Αναπτυσσόμενες χώρες		Σύνολο	
	Αξία	%	Αξία	%	Αξία	%
Πρωτογενής	22,2	2,1	17,8	8,9	40,0	3,2
Γεωργία	0,3	0,0	1,1	0,5	1,4	0,1
Εξορύξεις	21,2	2,0	16,2	8,1	38,3	3,1
Απροσδιόριστα	0,7	0,1	0,5	0,2	1,2	0,1
Δευτερογενής	217,2	21,0	61,8	30,8	280,5	22,6
Τρόφιμα, ποτά, καπνός	7,5	0,7	3,9	1,9	12,4	1,0
Κλωστοϋφαντουργία, ένδυση, δέρμα	5,4	0,5	1,6	0,8	7,0	0,6
Ξυλεία και προϊόντα ξύλου	5,9	0,6	0,4	0,2	6,4	0,5
Εκδόσεις, εκτυπώσεις	5,1	0,5		0,0	5,1	0,4
Κοκ, πετρελαϊκά προϊόντα και πυρηνικά καύσιμα	36,1	3,5	0,3	0,1	36,4	2,9
Χημικά προϊόντα	32,6	3,2	7,1	3,5	39,7	3,2
Ελαστικά και πλαστικά προϊόντα	2,3	0,2	0,2	0,1	2,5	0,2
Μη μεταλλικά ορυκτά	4,8	0,5	0,5	0,2	5,4	0,4
Μέταλλα και μεταλλικά προϊόντα	13,4	1,3	1,5	0,7	15,0	1,2
Μηχανήματα και εξοπλισμός	32,9	3,2	8,6	4,3	41,6	3,4
Ηλεκτρικός και ηλεκτρονικός εξοπλισμός	39,2	3,8	9,5	4,7	48,7	3,9
Εργαλεία ακριβείας	1,3	0,1		0,0	1,3	0,1
Μεταφορικά μέσα	17,0	1,6	2,8	1,4	19,9	1,6
Λ. Μεταποιητικές βιομηχανίες	5,5	0,5	2,4	1,2	7,9	0,6
Απροσδιόριστα	8,1	0,8	22,9	11,4	31,2	2,5
Τριτογενής	734,2	71,0	113,2	56,3	849,7	68,5
Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο και νερό	16,8	1,6	9,7	4,8	26,5	2,1
Κατασκευές	2,5	0,2	1,9	0,9	4,4	0,4
Εμπόριο	54,4	5,3	16,3	8,1	71,5	5,8
Ξενοδοχεία και εστιατόρια	2,7	0,3	2,4	1,2	5,1	0,4
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες	126,2	12,2	15,8	7,9	143,0	11,5
Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες	284,8	27,5	24,4	12,1	309,3	24,9
Επιχειρηματικές δραστηριότητες	213,2	20,6	33,8	16,8	247,1	19,9
Υγεία και κοινωνικές υπηρεσίες	0,2	0,0	0,1	0,0	0,3	0,0
Παροχή προσωπικών και κοινωνικών υπηρεσιών	3,7	0,4	2,4	1,2	6,1	0,5
Λ. Υπηρεσίες	26,3	2,5	4,9	2,4	31,2	2,5
Απροσδιόριστα	3,6	0,3	1,5	0,7	5,2	0,4
Ιδιωτικές αγοραπωλησίες περιουσιακών στοιχείων	0,4	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0
Απροσδιόριστα	60,1	5,8	8,1	4,0	68,3	5,5
Σύνολο	1.034,2	100,0	200,9	100,0	1.239,9	100,0

Πηγή: UNCTAD (2003: 192)

Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών, τόσο όσον αφορά τον κλάδο, όσο και τις χώρες δραστηριοποίησης. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των αναπτυγμένων χωρών, όπως δείχνει ο Πίνακας 2.16, χώρες με σημαντικές πλουτοπαραγωγικές πηγές, όπως ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Μ. Βρετανία²⁶, προσελκύουν ΞΑΕ στον πρωτογενή τομέα (αν και μόνο η Αυστραλία στη γεωργία, η οποία εξάλλου έχει πολύ μικρή βαρύτητα) σε ποσοστά αρκετά υψηλότερα από αυτά του μέσου όρου των αναπτυσσόμενων χωρών.

²⁶ Η κατάταξη της Μ. Βρετανίας στις πλούσιες σε πλουτοπαραγωγικές πηγές χώρες δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση, και οφείλεται στην ύπαρξη των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων της Β. Θάλασσας.

Πίνακας 2.16 Αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ επτά επιλεγμένων χωρών κατά τομέα / κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Τομέας/ κλάδος	Λουξεμβούργο	Καναδάς	Ιαπωνία ¹	Μ. Βρετανία	Αυστραλία	Ισπανία ¹	Σουηδία
	2000	2002	2000	2001	2001	2001	2001
Σύνολο σε εγχώριο νόμισμα	1.003.430	349.388	11.385.098	366.515	208.413	116.497	981.000
Πρωτογενής		16,2		11,6	17,6	1,5	
Γεωργία				0,0	0,6	0,2	
Εξορύξεις και πετρέλαιο		16,2		11,6	17,0	1,3	
Δευτερογενής	19,5	52,3	35,5	25,1	27,3	27,0	68,4
Τρόφιμα, ποτά, καπνός		10,6	0,6	1,6			2,9
Κλωστοϋφαντ., ένδυση, δέρμα			0,1	4,9			
Κλωστοϋφαντουργία							
Ξύλο		4,2					8,0
Κοκ, πετρελαϊκά προϊόντα και πυρηνικά καύσιμα			3,0				
Χημικά προϊόντα		9,5	8,0	4,3			28,4
Ελαστικά και πλαστικά προϊόντα			0,7				
Προϊόντα μη-μεταλλικών ορυκτών			0,1				
Μέταλλα και μεταλλικά προϊόντα		6,6	1,4	2,9			
Μηχανήματα και εξοπλισμός		3,1	20,4				
Ηλεκτρικός και ηλεκτρονικός εξοπλισμός		7,3					
Μηχανές γραφείου, λογιστικής και υπολογισμών				1,9			
Οχήματα		10,9		4,1			23,5
Λ. Μεταποιητικές βιομηχανίες			1,1	5,4			
Απροσδιόριστα δευτερογενούς							5,6
Τριτογενής	80,5	31,6	64,5	63,3	44,9	71,5	30,3
Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο και νερό				3,6	4,5	0,1	7,2
Κατασκευές		2,8	0,1	0,8	1,9	2,5	2,4
Εμπόριο		0,4	15,7	11,0	12,4	7,4	6,8
Χονδρικό εμπόριο					10,9		
Διανομές		0,4			1,5		
Ξενοδοχεία και εστιατόρια		1,4		1,3	1,3	1,4	
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες		2,3	10,3	16,1	2,6	15,4	
Μεταφορές και αποθήκευση		1,0	0,3		2,6		
Ταχυδρομεία και επικοινωνίες		1,2	10,0				
Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες	66,8	19,2	22,3	19,3	13,9	7,2	4,0
Χρηματοοικονομική διαμεσολάβηση	61,8						4,0
Νομισματική διαμεσολάβηση	61,8						
Ασφάλειες και συντάξεις	5,0						
Επιχειρηματικές δραστηριότητες			1,3	15,4	9,0	8,4	36,1
Αγοραπωλησίες γης				2,8			
Λ. Επιχειρηματικές δραστηριότητες			12,6				
Εκπαίδευση		0,0					
Υγεία και κοινωνικές υπηρεσίες							
Λ. Υπηρεσίες			0,7	2,2		1,4	9,8
Απροσδιόριστα τριτογενούς	13,8						
Απροσδιόριστα		0,0		0,0	10,2		1,3

1: αφορά άθροισμα ροών των ετών 1989-2001

Πηγή: UNCTAD World Investment Directory

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο που δίνει τόσο ο Πίνακας 2.16, όσο και ο Πίνακας 2.17, είναι ότι οι ροές ΞΑΕ (εισερχόμενες, αλλά και οι εξερχόμενες) δεν μπορούν να ιδωθούν ανεξάρτητα από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των οικονομιών. Το παραπάνω επιχείρημα θυμίζει σε κάποιο βαθμό τη σχετική συζήτηση για τα αίτια του ΕΚΕ (βλ. κεφ. 5.2.2), όπου ενώ η θεωρία προβλέπει μεγαλύτερη σημασία των χαρακτηριστικών της αγοράς, στην πλειοψηφία των εμπειρικών ερευνών τα εθνικά χαρακτηριστικά αποδείχθηκαν εξίσου ή περισσότερο σημαντικά. Στην περίπτωση των ΞΑΕ τα χαρακτηριστικά της αγοράς και ιδίως τα ολιγοπωλιακά χαρακτηριστικά της ΠΕ έχουν επίσης συχνά θεωρηθεί ο σημαντικότερος διαμορφωτικός παράγοντας των

ΕΑΕ. Ωστόσο, όπως φαίνεται στους δύο πίνακες (Πίνακας 2.16 και Πίνακας 2.17) και εδώ τα εθνικά χαρακτηριστικά παίζουν σημαντικό ρόλο.

Πίνακας 2.17 Αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ επτά επιλεγμένων χωρών κατά τομέα / κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

	Λουξεμβούργο	Καναδάς	Ιαπωνία ¹	Μ. Βρετανία	Αυστραλία	Ισπανία ¹	Σουηδία
Τομέας/ κλάδος	1999	2002	2000	2001	2001	2001	2001
Σύνολο σε εγχώριο νόμισμα	326.639	431.819	70.950.122	619.940	178.911	162.667	1.277.000
Πρωτογενής		7,7	2,8	12,6	4,5	8,7	
Γεωργία			0,4	0,0		0,2	
Εξορύξεις και πετρέλαιο		7,7	2,4	12,5	4,5	8,6	
Δευτερογενής		31,3	34,1	31,7	59,1	12,7	59,5
Τρόφιμα, ποτά, καπνός		2,1	3,9	6,8			1,6
Κλωστοϋφαντ., ένδυση, δέρμα			1,2	6,1			
Ξύλο		2,2	0,8				8,3
Χημικά προϊόντα		2,8	4,3	9,2			7,8
Μέταλλα και μεταλλικά προϊόντα		11,3	2,5	2,6			
Μηχανήματα και εξοπλισμός		1,2	2,7				
Ηλεκτρικός και ηλεκτρονικός εξοπλισμός		6,7	10,2				
Μηχανές γραφείου, λογιστικής και υπολογισμών				0,6			
Οχήματα		5,1	4,8	2,2			35,6
Λ. Μεταποιητικές βιομηχανίες			3,8	4,2			
Τριτογενής	28,6	60,9	61,9	55,7	32,5	78,6	39,2
Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο και νερό				2,8	0,6	7,3	2,5
Κατασκευές		2,1	0,7	0,4	1,4	0,9	4,5
Εμπόριο		0,0	9,5	4,4	1,8	2,9	4,2
Χονδρικό εμπόριο					1,7		
Διανομές		0,0			0,1		
Ξενοδοχεία και εστιατόρια		2,8		1,5		1,1	
Μεταφορές, αποθήκευση και επικοινωνίες		8,8	7,7	25,0	1,8	20,2	
Μεταφορές και αποθήκευση		3,8			1,8		
Ταχυδρομεία και επικοινωνίες		5,0					
Χρηματοοικονομικές υπηρεσίες	28,6	41,3	18,2	13,9	23,5	22,7	16,9
Χρηματοοικονομική διαμεσολάβηση	25,6						12,5
Νομισματική διαμεσολάβηση	25,6						
Ασφάλειες και συντάξεις	3,1						4,5
Επιχειρηματικές δραστηριότητες		3,7	25,8	5,8	3,5	22,3	
Αγοραπωλησίες γης			13,0				
Λ. Επιχειρηματικές δραστηριότητες			12,8				
Εκπαίδευση		1,6					
Λ. Υπηρεσίες			0,1	2,0		1,1	11,1
Απροσδιόριστα	71,4	0,0	1,1		3,8		1,3

1: αφορά άθροισμα ροών των ετών 1989-2001

Πηγή: UNCTAD World Investment Directory

Μόνο η αλληλεξάρτηση των δύο ομάδων παραγόντων, δηλαδή η επίδραση του συγκριτικού πλεονεκτήματος στη διαμόρφωση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων φαίνεται ικανή να εξηγήσει γιατί, για παράδειγμα, τόσο ο Καναδάς, όσο και η Σουηδία (βλ. Blomström and Kokko, 1994) παρουσιάζουν τόσο υψηλή συγκέντρωση ΞΑΕ (τόσο εισερχόμενων όσο και εξερχόμενων) στον κλάδο του ξύλου και των προϊόντων ξύλου. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και των δύο χωρών στηρίχθηκαν στην εκμετάλλευση των πλούσιων πρώτων υλών τους επηρεάζοντας τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των επιχειρήσεων (για παράδειγμα οι σουηδικές επιχειρήσεις

πρωταγωνιστούν στους κλάδους επίπλου, μηχανών υλοτομίας, αλλά και παραγωγής υδροηλεκτρικής ενέργειας).

Αυτό, όπως θα δούμε ισχύει σε μεγάλο βαθμό και στην ελληνική περίπτωση. Δηλαδή, οι ελληνικές ΞΑΕ αντανakλούν τη δομή και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της μητρικής τους οικονομίας. Στο βαθμό που η ελληνική οικονομία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα σε κλάδους σχετικά χαμηλής προστιθέμενης αξίας (π.χ. τρόφιμα, ένδυμα κλπ.) αυτή θα είναι και η εικόνα της επενδυτικής δραστηριότητας στο εξωτερικό.

Όπως άλλωστε έγινε σαφές από την ανάλυση που προηγήθηκε, τόσο όσον αφορά τις πρόσφατες τάσεις στις παγκόσμιες ΞΑΕ, όσο και την ιστορική της εξέλιξη οι συνθήκες στην εγχώρια αγορά επηρεάζουν πολύ περισσότερο τον χαρακτήρα των ΞΑΕ από ότι οι ίδιες οι ΞΑΕ επηρεάζουν την εγχώρια οικονομία. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι Βρετανικές ΠΕ των αρχών του 20^{ου} αιώνα ήρθαν γρήγορα σε επαφή με το πολύ αποτελεσματικότερο αμερικάνικο μοντέλο οργάνωσης της επιχείρησης, η δυνατότητα προσαρμογής τους σαφώς επηρεάστηκε από τη δυσκαμψία της βρετανικής οικονομίας και δεν πραγματοποιήθηκε παρά αρκετές δεκαετίες αργότερα. Με αντίστοιχο τρόπο, σύμφωνα με τον Γιαννίτση (1983), οι προηγμένες τεχνολογικά ΞΑΕ που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα κυρίως τη δεκαετία του 1960, όπως περιγράφονται στο επόμενο κεφάλαιο, δεν κατάφεραν να ενταχθούν ή καλύτερα να συμπαρασύρουν την τεχνολογικά καθυστερημένη ελληνική βιομηχανία σε ανώτερα επίπεδα ανάπτυξης. Κατά τα φαινόμενα, υπαίτιος για αυτό δεν ήταν οι ΞΑΕ, αλλά ο χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας.

Κεφάλαιο 3. Ξένες Άμεσες Επενδύσεις: Το Θεωρητικό Πλαίσιο.

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η ανάπτυξη του θεωρητικού υποβάθρου που αναπτύχθηκε κυρίως από τη δεκαετία του '50 και μετέπειτα στις προσπάθειες ερμηνείας του φαινομένου των ΞΑΕ.

Πριν από οποιαδήποτε προσπάθεια περιγραφής του θεωρητικού πλαισίου των ΞΑΕ είναι απαραίτητο να δοθεί μία μεθοδολογική επεξήγηση. Η θεωρία των ΞΑΕ αφορά την προσπάθεια ερμηνείας των αιτιών που οδηγούν τις επιχειρήσεις κάποιας χώρας στην ανάληψη παραγωγής σε κάποια άλλη χώρα. Ο παραπάνω σύντομος και πολύ γενικός ορισμός αρκεί προκειμένου να γίνει σαφές ότι η οπτική είναι κυρίως μακροοικονομική, καθώς ο κύριος παράγοντας διαμόρφωσης των ΞΑΕ σύμφωνα με τη λογική αυτή είναι το επίπεδο του επιτοκίου. Θα πρέπει λοιπόν να γίνει σαφές ότι πρόκειται για κάτι αρκετά διαφορετικό από την θεωρία της Πολυεθνικής Επιχείρησης (ΠΕ), η οποία επιχειρεί να ερμηνεύσει τους λόγους που βρίσκονται πίσω από την ιδιοκτησία από κάποια επιχείρηση περιουσιακών στοιχείων με σκοπό την παραγωγή κάποιων αγαθών σε περισσότερες από μία χώρες. Οι διαφορές μεταξύ των δύο θα φανούν στις επόμενες ενότητες αυτού του κεφαλαίου. Ωστόσο, στη συνέχεια θα χρησιμοποιηθούν πολύ συχνά και οι δύο όροι και όπου δεν γίνεται σαφής η διάκριση θα αφορά την ΠΕ.

Μία πλήρης βιβλιογραφική επισκόπηση της θεωρίας των ΞΑΕ είναι δυστυχώς αδύνατη, κυρίως λόγω της έκτασης που θα έπρεπε να προσλάβει. Για λόγους οικονομίας λοιπόν, η ανάλυση που ακολουθεί θα περιλάβει τις σημαντικότερες συνεισφορές και τις κυριότερες σχολές σκέψης γύρω από το αντικείμενο. Πιο συγκεκριμένα, το κεφάλαιο κατανέμεται σε δύο κύρια μέρη· το πρώτο περιλαμβάνει τις πρώτες προσπάθειες ανάλυσης του φαινομένου, έξω από τα πλαίσια των συμβατικών εργαλείων της διεθνούς οικονομικής. Αν και καμία από αυτές δεν μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένη θεωρία²⁷, αποτέλεσαν ωστόσο τις βάσεις στις οποίες στηρίχθηκαν οι πιο σύγχρονες ολοκληρωμένες θεωρίες. Αυτές αναλύονται στο δεύτερο μέρος.

Αμέσως μετά το τέλος το 2^ο ΠΠ ο όγκος των ΞΑΕ παγκοσμίως άρχισε να αυξάνεται με αρκετά γρήγορους ρυθμούς. Ήταν αναμενόμενο λοιπόν ότι αργά ή γρήγορα το φαινόμενο θα προσέλκυε την προσοχή των οικονομολόγων. Οι πρώτες, ανεπαρκείς ωστόσο, προσπάθειες ερμηνείας του φαινομένου²⁸ πήγαζαν από το γνωστικό πεδίο της διεθνούς οικονομικής. Για την ακρίβεια, οι ΞΑΕ θεωρούνταν ως ένα τμήμα της θεωρίας του διεθνούς κεφαλαίου. Πιο συγκεκριμένα, οι ατέλειες των διεθνών κεφαλαιαγορών θεωρήθηκε ότι είναι ικανές να εξηγήσουν τις ΞΑΕ με την απλή λογική ότι οι επιχειρήσεις επενδύουν σε εκείνες τις περιοχές στις οποίες οι

²⁷ Για παράδειγμα, ο Hymer ενδιαφέρονταν γι την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των ΠΕ από την οπτική της βιομηχανικής οργάνωσης. Ο Vernon από την άλλη πλευρά χρησιμοποίησε τα αναλυτικά εργαλεία της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου και της θεωρίας της εγκατάστασης για να εξηγήσει τους λόγους που οδηγούν μία επιχείρηση στην έναρξη παραγωγικών δραστηριοτήτων στο εξωτερικό (Dunning 1993a).

²⁸ Για μία ανάλυση των προσπαθειών αυτών βλ. Dunning (1973)

χρηματοοικονομικές αποδόσεις είναι υψηλότερες, και η λογική αυτή εφαρμόζονταν με τον ίδιο τρόπο που εφαρμόζονταν στις κεφαλαιακές ροές

3.1. Οι πρώιμες προσεγγίσεις

3.1.1. *Stephen Hymer: Ο πρωτοπόρος*

Ο Stephen Hymer ήταν ο οικονομολόγος που άλλαξε τον τρόπο αντίληψης και ερμηνείας του φαινομένου των ΞΑΕ. Με τη διδακτορική του διατριβή (Hymer, 1960) έδωσε ουσιαστικά καινούργια ώθηση στην ανάλυση των ΞΑΕ και επηρέασε δραστικά όλες σχεδόν τις μετέπειτα θεωρίες.

Η καινοτομία του Hymer εντοπίζεται στο ότι δεν προσπάθησε να ερμηνεύσει το φαινόμενο βασισμένος στη θεωρία της διεθνούς οικονομικής, αλλά κυρίως της βιομηχανικής οργάνωσης²⁹. Με τον τρόπο αυτό έφερε για πρώτη φορά την επιχείρηση ως ερμηνευτικό εργαλείο στο κέντρο της ανάλυσης, κάτι που είχε ως αποτέλεσμα τη μετατόπιση της εστίασης από το διεθνές εμπόριο στη διεθνή παραγωγή.

Σύμφωνα με τον Hymer η αδυναμία της θεωρίας των κεφαλαιακών ροών έγκειται στο ότι δεν ερμηνεύει τον ουσιαστικό έλεγχο που ασκείται από μία ΠΕ σε μία άλλη επιχείρηση που βρίσκεται σε άλλη χώρα. Προσπαθώντας λοιπόν να αναλύσει τους παράγοντες που οδηγούν την επέκταση των δραστηριοτήτων μίας επιχείρησης εκτός των εθνικών της συνόρων αναφέρει δύο κύριους λόγους (Hymer, 1993).

1. Ότι είναι συχνά επικερδής ο έλεγχος επιχειρήσεων σε περισσότερες από μία χώρες προκειμένου να εξαλειφθεί ο μεταξύ τους ανταγωνισμός και
2. Όταν κάποιες επιχειρήσεις έχουν κάποιο πλεονέκτημα σε μία συγκεκριμένη δραστηριότητα μπορεί να τους συμφέρει η εκμετάλλευση αυτού του πλεονεκτήματος μέσω της δημιουργίας ξένων θυγατρικών.

Συνήθως, οι επιχειρήσεις που λειτουργούν σε κάποια χώρα θα είναι επιχειρήσεις της ίδιας χώρας. Αυτό οφείλεται σε έναν αριθμό εμποδίων εισόδου σε κάθε εθνική αγορά που αντιμετωπίζουν οι ξένες επιχειρήσεις. Αυτά τα εμπόδια είναι δυνατό να αφορούν διακρίσεις από την κυβέρνηση της χώρας, από τους καταναλωτές ή από τους προμηθευτές. Όπως και να έχει το θέμα, οι εγχώριες επιχειρήσεις επιπλέον έχουν συνήθως καλύτερη αντίληψη του εγχώριου επιχειρηματικού περιβάλλοντος, που μπορεί να αφορά παραμέτρους όπως μεταξύ άλλων τη νομοθεσία, την κουλτούρα και τις προτιμήσεις των καταναλωτών.

Βασίζομενος στην ανάλυση του Bain (1956) σχετικά με τα εμπόδια εισόδου στην αγορά και επεκτείνοντάς την για να περιλάβει τα εμπόδια εισόδου σε μία ξένη αγορά, ο Hymer υποστήριξε ότι μία επιχείρηση είναι απαραίτητο να διαθέτει κάποια πλεονεκτήματα τα οποία να είναι δυνατόν να αντισταθμίσουν τα μειονεκτήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω. Συγκεκριμένα, αναγνώρισε τέσσερις κατηγορίες

²⁹ Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Cantwell (2000: 15) η ανάλυση της αρχικής προσέγγισης του Hymer πηγάζει από τη θεωρία της επιχείρησης και όχι τη βιομηχανική οικονομική, αφού παρουσιάζει την ΠΕ ως μία επιχείρηση που είναι ενεργητικός παράγοντας και όχι παθητικός αποδέκτης της οργάνωσης της αγοράς.

πλεονεκτημάτων (Graham, 2002: 37): α) 'προνομιακή πρόσβαση σε φθηνότερους συντελεστές παραγωγής σε σχέση με τον ανταγωνισμό, β) συνάρτηση παραγωγής χαμηλότερου κόστους, γ) πρόσβαση σε καλύτερα (φθηνότερα ή πιο εκτεταμένα) δίκτυα διανομής και δ) διαφοροποίηση προϊόντος μέσω της ενσωμάτωσης κάποιων χαρακτηριστικών που απουσιάζουν από ανταγωνιστικά προϊόντα. Μια από τις καινοτομίες του Hymer ήταν ότι θεώρησε πως τα πλεονεκτήματα αυτά δημιουργούνται πρώτα στην μητρική αγορά της επιχείρησης και ακολούθως μπορεί να αποδειχθεί περισσότερο επικερδές για την επιχείρηση να τα εκμεταλλευτεί στο εξωτερικό.

Ωστόσο, η στήριξη της δημιουργίας αυτών των πλεονεκτημάτων (τα οποία δημιουργούνται μεν στην εγχώρια αγορά, αλλά μπορούν να χρησιμοποιηθούν και σε ξένες αγορές) στα εμπόδια εισόδου του Bain (1956) είναι ίσως το σημαντικότερο πρόβλημα της συνεισφοράς αυτής του Hymer, καθώς στην ουσία δημιουργούν ένα κυκλικό επιχείρημα το οποίο περιγράφεται ως εξής (Graham, 2002: 37):

Μια επιχείρηση έχει πλεονεκτήματα έναντι των αντιπάλων της γιατί έχει πετύχει οργανωτικές οικονομίες σε κλίμακα ανέφικτη από αυτούς τους αντιπάλους. Ωστόσο, η κλίμακα αυτή έχει επιτευχθεί γιατί η επιχείρηση έχει ορισμένα πλεονεκτήματα έναντι των αντιπάλων

Παρά την προφανή αυτή ανεπάρκεια, αφού όπως αναφέρει ο Graham (2002) την περίοδο που ο Hymer έγραφε τη διατριβή του είχαν ήδη αρχίσει οι πρώτες προσπάθειες αναζήτησης των πηγών της καινοτομίας, η ανακάλυψη της σημασίας των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας ήταν ένα επίτευγμα που ουσιαστικά άλλαξε τον τρόπο αντίληψης της ΠΕ.

Επιπλέον, προσπάθησε να δώσει απάντηση στο ερώτημα που έχει να κάνει με την απόφαση για παραγωγή από την ίδια την ΠΕ στο εξωτερικό, σε σχέση με την παροχή των δικαιωμάτων παραγωγής σε κάποια άλλη επιχείρηση στην χώρα υποδοχής. Για άλλη μία φορά οι ατέλειες της αγοράς φαίνεται ότι δίνουν την απάντηση σε αυτό το ερώτημα, καθώς όσο μεγαλύτερες είναι, τόσο πιθανότερη γίνεται η εκμετάλλευση από την ίδια την ΠΕ των πλεονεκτημάτων της στο εξωτερικό.

Η συμβολή του έργου του Hymer είναι πραγματικά ανεκτίμητη, όπως θα φανεί άλλωστε και παρακάτω στην περιγραφή των σύγχρονων θεωριών τις οποίες έχει βαθύτατα επηρεάσει. Για πρώτη φορά η επιχείρηση, αλλά και οι ατέλειες των αγορών μπήκαν στο κέντρο της ανάλυσης της διεθνούς παραγωγής και παρότι δεν πρόκειται για μία ολοκληρωμένη θεωρία, είναι σίγουρα η μόνη από τις πρώιμες θεωρίες που επηρέασε τόσο βαθιά και προσέγγισε τις σύγχρονες θεωρίες των ΞΑΕ και της λειτουργίας της ΠΕ.

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας παρουσιάστηκε μία σχετική αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος γύρω από το έργο του Hymer. Αφορμή για αυτή την αναζωογόνηση, παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας δεν έπαψε ποτέ να είναι επίκαιρος (αφού όπως αναφέρει ο Pitelis (2002) το κεντρικό επιχείρημα του Hymer που αφορά τη σημασία του ελέγχου (δηλαδή της ισχύος επί της αγοράς) και της ολιγοπωλιακής αλληλεπίδρασης για την ερμηνεία της ΠΕ αποτέλεσε συστατικό

στοιχείο για την πλειοψηφία των μεταγενέστερων θεωριών³⁰) ήταν ένα άρθρο παραγνωρισμένο για περισσότερο από 20 έτη.

Το άρθρο αυτό (Hymer, 1990) δημοσιεύθηκε το 1968 στο γαλλικό περιοδικό *Revue Economique* και παρέμεινε ουσιαστικά άγνωστο ως τη μετάφραση και επαναδημοσίευσή του το 1990. Εκεί ο Hymer υποστηρίζει ότι οι αποτυχίες της αγοράς προκαλούν την ανάπτυξη της μεγάλης επιχείρησης. Στηριζόμενος στη θεωρία του Coase (1937) ο Hymer ήταν ουσιαστικά ο πρώτος συγγραφέας που μίλησε για τα πλεονεκτήματα της εσωτερικευσης της αγοράς, αρκετά χρόνια πριν την ανάπτυξη της σχετικής αυτόνομης θεωρίας (βλ. ενότητα 3.2.1). Στη βάση της ανάλυσης υπήρχε η πεποίθηση του Hymer ότι οι ατέλειες των αγορών κάποια στιγμή θα οδηγήσουν στην πλήρη μονοπώληση της παγκόσμιας οικονομίας.

Παρά την προφανή αυτή αδυναμία³¹, η συνεισφορά του Hymer στη θεωρία της ΠΕ, έτσι όπως διαμορφώνεται σήμερα, είναι κεφαλαιώδους σημασίας. Αφενός υπήρξε ο οικονομολόγος που άλλαξε τον τρόπο θεώρησης της ΠΕ, ενώ, αφετέρου, θεμελίωσε τη σύγχρονη ανάλυση της ΠΕ. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι η θεωρία της εσωτερικευσης εξελίχθηκε ανεξάρτητα από τη σχετική συνεισφορά του, η ουσία είναι ότι με την εξαίρεση των χωροθετικών παραγόντων που εισήχθησαν αργότερα, η πλειοψηφία των συστατικών στοιχείων της σύγχρονης ανάλυσης της ΠΕ απορρέουν από την ανάλυση του Hymer³².

3.1.2. Η θεωρία του κύκλου ζωής προϊόντος

Η θεωρία αυτή είναι το κύριο αποτέλεσμα ενός σημαντικού ερευνητικού προγράμματος του πανεπιστημίου Harvard με αντικείμενο τη διερεύνηση των επιπτώσεων των αμερικανικών ΞΑΕ, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Raymond Vernon.

Η θεωρητική αυτή προσέγγιση βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στη συμβατική θεωρία του διεθνούς εμπορίου, αλλά και τη θεωρία του τόπου εγκατάστασης. Ήταν ωστόσο αρκετά αντισυμβατική ώστε να δώσει λιγότερη έμφαση στο κύριο εργαλείο της κλασικής διεθνούς οικονομικής, αυτό του συγκριτικού πλεονεκτήματος και να στηριχθεί σε πρωτότυπα εργαλεία όπως το χρόνο της καινοτομίας, τις επιπτώσεις των οικονομιών κλίμακας, αλλά και το ρόλο της αβεβαιότητας στη διαμόρφωση του εμπορίου (Vernon, 1966).

³⁰ Σχετικά με τις θεωρίες της ολιγοπωλιακής αλληλεπίδρασης βλ. Graham (1978), θεωρίες 'διαίρει και βασίλευε' Peoples & Sugden (2002), ενώ ουσιαστικά αποτελεί τον ένα από τους τρεις πυλώνες της εκλεκτικής προσέγγισης (αυτών των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας).

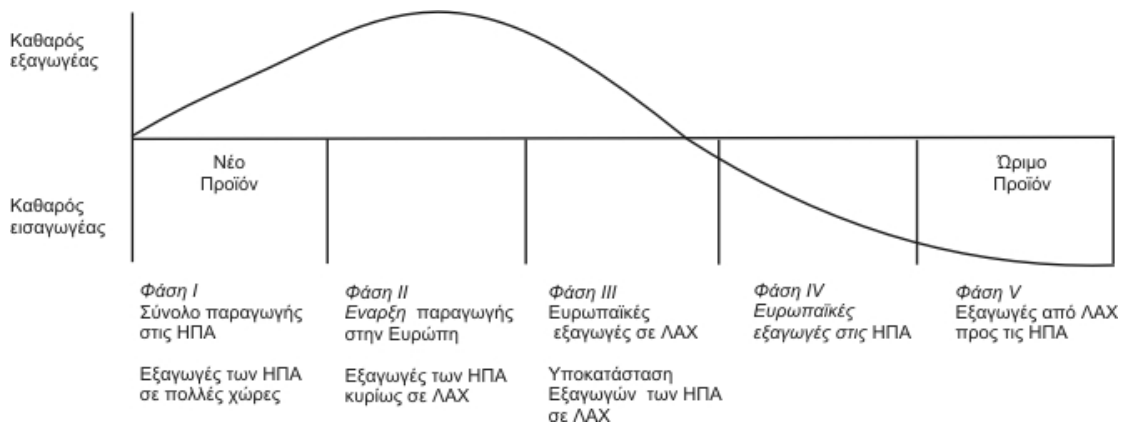
³¹ Ο Hymer θεωρούσε ότι μόνο θεσμικοί παράγοντες θα μπορούσαν να περιορίσουν τη μεγέθυνση των επιχειρήσεων. Δηλαδή αγνόησε αφενός τα όρια της μεγέθυνσης των επιχειρήσεων που είχαν ήδη αναφερθεί από τον Coase (1937) λόγω της οργανωτικής πολυπλοκότητας, αλλά και την αντίδραση των άλλων επιχειρήσεων, η οποία μπορεί μεν να οδηγήσει σε ολιγοπωλιακές καταστάσεις, αλλά όχι σε μονοπώληση της οικονομίας (βλ. Knickerbrocker, 1973).

³² Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη ζωή, αλλά και τη συνολική συνεισφορά του Hymer βλ. Graham (2002), Yammin (2000) και Pitelis (2002).

Πριν ξεκινήσει η περιγραφή των βασικών χαρακτηριστικών της θεωρίας πρέπει να σημειωθεί ότι η περίοδος πραγματοποίησης της έρευνας, ήταν η κατεξοχήν περίοδος της οικονομικής πρωτοκαθεδρίας των ΗΠΑ. Το κατά κεφαλήν εισόδημα στη χώρα ήταν περίπου διπλάσιο από αυτό του μέσου όρου των χωρών της Δ. Ευρώπης, αλλά και οι περισσότερες καινοτομικές επιχειρήσεις της εποχής ήταν συγκεντρωμένες εκεί. Είναι σαφές ότι στη σύγχρονη εξαιρετικά περίπλοκη πραγματικότητα τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά, ωστόσο, απλουστεύοντας προκειμένου να γίνουν περισσότερο κατανοητά τα επιχειρήματα, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στη θέση των ΗΠΑ βρίσκονται σήμερα περισσότερες από μία αναπτυγμένες χώρες. Οι επιπλέον περιοριστικοί παράγοντες της θεωρίας είναι ότι αφορά την καινοτομία σε ορισμένα μόνο προϊόντα και συγκεκριμένα αυτά που υποκαθιστούν εργασία με κεφάλαιο. Ωστόσο, ακόμη και αυτό, λίγο περιορίζει τη γενικότητα της θεωρίας, καθώς φαίνεται ότι αφορά μόνο τις ΗΠΑ. Όπως καταδεικνύεται παρακάτω, για άλλες χώρες οι πρώτες ύλες είναι δυνατό να πάρουν τη θέση της εργασίας ως τον παράγοντα που πρέπει να υποκατασταθεί.

Το βασικό σημείο της θεωρίας είναι ότι, παρότι υποθέτει ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένα τεχνολογικά ή άλλα πλεονεκτήματα που απολαμβάνουν οι επιχειρήσεις κάποιας χώρας σε σχέση με αυτές των υπολοίπων χωρών, οι παραγωγοί κάθε χώρας είναι σε θέση να γνωρίζουν καλύτερα τις ανάγκες, αλλά και τους περιορισμούς της συγκεκριμένης αγοράς. Έτσι, οι παραγωγοί των ΗΠΑ (μιας χώρας με υψηλό εισόδημα και κόστος εργασίας) ήταν πρωτοπόροι στην καινοτομία προϊόντων υποκατάστασης εργασίας, όπως οι ραπτομηχανές, οι γραφομηχανές και τα τρακτέρ. Οι γερμανικές επιχειρήσεις από την άλλη πλευρά, εισήγαγαν καινοτομίες στα πλαστικά, ίσως ως αντίδραση στην σχετική έλλειψη πρώτων υλών.

Γράφημα 3.1 Ο κύκλος ζωής προϊόντος

Πηγή: Dicken (1998: 183)

Η θεωρία του κύκλου ζωής προϊόντος σε γενικές γραμμές περιγράφεται στο Γράφημα 3.1³³. Στην πρώτη φάση της ζωής του, το προϊόν, παράγεται ολοκληρωτικά στη χώρα που εδρεύει η καινοτόμος επιχείρηση (μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η χώρα αυτή είναι οι ΗΠΑ). Οι λόγοι που οδηγούν σε αυτή την απόφαση δεν έχουν να κάνουν μόνο με το σχετικό κόστος των συντελεστών παραγωγής και το μεταφορικό κόστος.

Περισσότερο σημαντικό φαίνεται να είναι άλλοι λόγοι όπως η υποστήριξη που είναι διαθέσιμη στους παραγωγούς για την τελειοποίηση των χαρακτηριστικών των προϊόντων τους, η χαμηλή ελαστικότητα τιμής των προϊόντων, λόγω της έντονης διαφοροποίησης και τέλος η καλύτερη οργάνωση της αγοράς που επιτρέπει την καλύτερη δυνατή πληροφόρηση των παραγωγών σχετικά με έναν αριθμό παραγόντων όπως οι διαστάσεις της αγοράς, οι αντιδράσεις των ανταγωνιστών, οι τελικές προδιαγραφές των εισροών και του τελικού προϊόντος κ.ά.

Στην πρώτη αυτή φάση, όλες οι ξένες αγορές εξυπηρετούνται μέσω εξαγωγών. Μετά την πρώτη αυτή φάση εξέλιξης του προϊόντος οι αμέσως επόμενες εξελίξεις συνήθως πραγματοποιούνται στο εσωτερικό της χώρας, συνήθως με τη μετακίνηση της παραγωγής σε κάποια περιοχή χαμηλότερου κόστους.

Όταν ωστόσο αυξηθεί η ζήτηση για το προϊόν στις άλλες αναπτυσσόμενες αγορές, η αμερικανική επιχείρηση προχωράει στην έναρξη παραγωγής και σε αυτές τις χώρες. Οι λόγοι που παρατίθενται για τη λήψη αυτής της απόφασης, παρότι υπερβαίνουν την παραδοσιακή αιτιολόγηση του χαμηλότερου κόστους, δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικοί με τα κριτήρια των μεταγενέστερων θεωριών. Σε αυτά τα πλαίσια γίνεται μία αναφορά στα ιδιαίτερα πλεονεκτήματα που μπορεί να απολαμβάνουν οι επιχειρήσεις, όπως κάποια ευρεσιτεχνία, εμπόδια εισόδου και η απειλή ανταγωνισμού στη χώρα εξαγωγής, χωρίς ωστόσο να δίνεται ιδιαίτερο βάρος στην ανάλυσή τους.

Οι νέες αυτές παραγωγικές μονάδες εκμεταλλεζόμενες κυρίως το χαμηλότερο κόστος εργασίας εκτός από τις ίδιες τις αγορές τους, σύντομα αρχίζουν να εξυπηρετούν και τρίτες χώρες γεγονός που σηματοδοτεί τη υποκατάσταση των αμερικανικών εξαγωγών προς αυτές τις αγορές από την παραγωγή και τις εξαγωγές τρίτων χωρών. Στα τελευταία μάλιστα στάδια του κύκλου ζωής του προϊόντος οι θυγατρικές της αμερικανικής επιχείρησης εξάγουν και στην ίδια την αγορά των ΗΠΑ.

Το τελευταίο στάδιο ωρίμανσης του προϊόντος είναι άλλη μία σημαντική συνεισφορά της θεωρίας, η οποία έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή (H-O) θεωρία του διεθνούς εμπορίου, σύμφωνα με την οποία οι λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες είναι δυνατό να εξάγουν μόνο προϊόντα έντασης εργασίας. Αντίθετα, σύμφωνα με τη θεωρία του κύκλου ζωής του προϊόντος στο τελευταίο στάδιο ανάπτυξης του προϊόντος οι ΗΠΑ εισάγουν το προϊόν όχι μόνο από τις άλλες αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά και από ΛΑΧ.

³³ Το γράφημα, όπως φαίνεται και στην πηγή προέρχεται από τον Dicken (1998: 183), ο οποίος αναφέρει ως πηγή του διαγράμματος τον Wells (1972). Η διαγραμματική αναπαράσταση του Vernon (1966) είναι αρκετά διαφορετική (βλ. Παράρτημα 1), χωρίς ωστόσο να αλλοιώνονται ουσιαστικά τα κύρια επιχειρήματα.

Όπως και η συνεισφορά του Hymer, έτσι και η θεωρία του κύκλου ζωής του προϊόντος δεν μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένη θεωρία των ΞΑΕ ή της ΠΕ. Ωστόσο, περιέχει ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για την ανάλυση των δύο φαινομένων. Έτσι, παρότι η σημερινή πραγματικότητα είναι εξαιρετικά πιο περίπλοκη από αυτή που περιγράφεται από τη θεωρία, και σίγουρα δεν μπορεί να περιγραφεί από μία απλή εξελικτική διαδικασία, η θεωρία του κύκλου ζωής του προϊόντος συνεισέφερε στη σύγχρονη θεωρία των ΞΑΕ μέσω της εισαγωγής ενός δυναμικού στοιχείου στη θεωρία της διεθνούς παραγωγής (Dunning, 1993b), καθώς και μίας χωρικής διάστασης (Dicken, 1998). Όχι πολύ αργότερα από τη συγγραφή του άρθρου που έκανε γνωστές τις θέσεις του Vernon, ο ίδιος αμφισβήτησε την καθολικότητα της θεωρίας (Vernon, 1979) και αναγνώρισε την ανάγκη αναθεώρησής της, ως μία θεωρία ικανή να ερμηνεύσει κυρίως την αρχή της διεθνούς δραστηριότητας νέων ΠΕ, όχι μόνο από τις ΗΠΑ. Η σημαντικότητα ωστόσο της συνεισφοράς του παραμένει.

3.2. Οι σύγχρονες θεωρίες

Όπως έγινε ήδη σαφές στην προηγούμενη ενότητα (κεφ. 3.1) η βασική διαφορά των σύγχρονων θεωριών είναι η επιδίωξη κατασκευής γενικευμένων προσεγγίσεων, χρησιμοποιώντας, όπως είναι αναμενόμενο στοιχεία των ατελών θεωριών, που θα ενοποιούν τη θεωρία των διεθνών κεφαλαιαγορών, με τη θεωρία της επιχείρησης και τη θεωρία του διεθνούς εμπορίου (Casson, 1982: 49). Στα πλαίσια αυτών των προσπαθειών διαμορφώθηκαν δύο κύρια ρεύματα: το πρώτο αφορά μία προσέγγιση κυρίως μικροοικονομική, οι βασικοί εκπρόσωποι της οποίας είναι η θεωρία της εσωτερίκευσης και η εκλεκτική προσέγγιση. Η δεύτερη προσέγγιση είναι μακροοικονομική με βασικό εκπρόσωπο αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε 'ιαπωνική προσέγγιση', η οποία στηρίζεται στη νεοκλασική θεωρία του διεθνούς εμπορίου. Στην κατηγορία αυτή, για λόγους που θα αναλυθούν παρακάτω θα περιληφθεί και η θεωρία του 'μονοπατιού ανάπτυξης επενδύσεων', (MAE) – [investment development path, (IDP)] η οποία είναι μία από τις πιο σοβαρές προσπάθειες συνδυασμού των δύο κατηγοριών.

3.2.1. Η θεωρία της εσωτερίκευσης

Η θεωρία της εσωτερίκευσης (internalization theory) δεν είναι κάτι καινούργιο, ούτε μια θεωρία που διαμορφώθηκε αποκλειστικά για την ερμηνεία του φαινομένου των ΞΑΕ. Αυτό που θα χαρακτήριζε καλύτερα τη θεωρία της εσωτερίκευσης είναι ότι πρόκειται για τμήμα της θεωρίας της επιχείρησης (Casson, 1991). Ο οικονομολόγος στον οποίο οφείλεται η ύπαρξη της θεωρίας είναι ο Coase (1937). Στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει την επιχείρηση θεώρησε ότι είναι αποτέλεσμα των ατελειών της αγοράς (Coase, 1937: 5)

«Εκτός της επιχείρησης οι κινήσεις των τιμών καθοδηγούν την παραγωγή, η οποία συντονίζεται μέσω μίας σειράς ανταλλακτικών διεκπεραιώσεων (exchange transactions) στην αγορά. Εντός της επιχείρησης αυτές οι διεκπεραιώσεις εξαλείφονται και στη θέση της περίπλοκης δομής της αγοράς με ανταλλακτικές διεκπεραιώσεις έρχεται ο επιχειρηματίας – συντονιστής που διευθύνει την

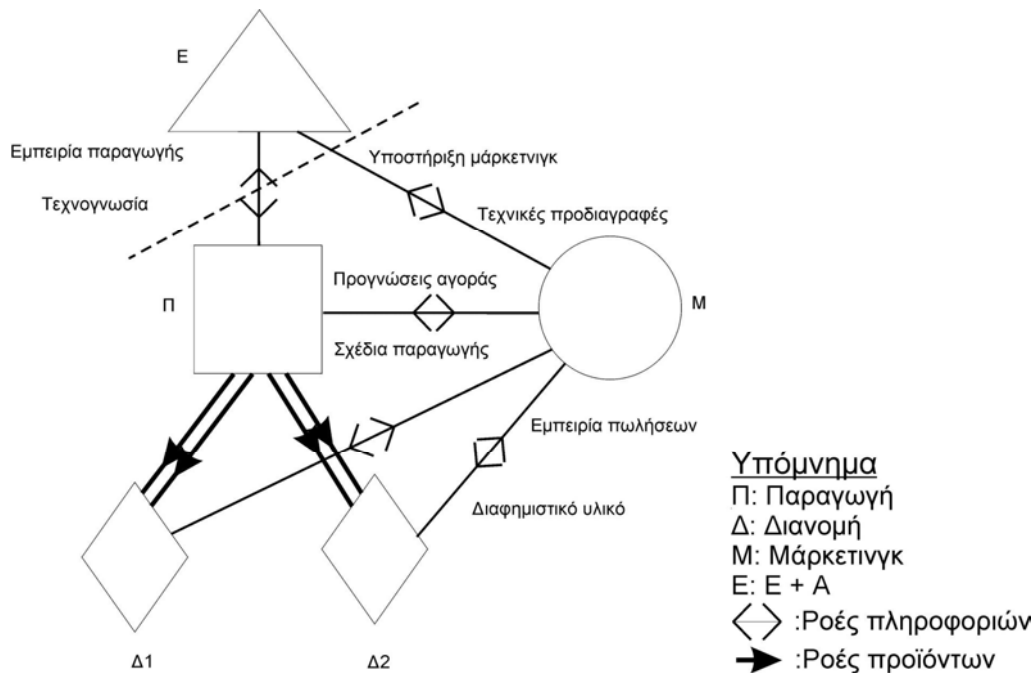
παραγωγή. Είναι ξεκάθαρο ότι πρόκειται για διαφορετικές μεθόδους συντονισμού της παραγωγής»

Με άλλα λόγια, η επιχείρηση εσωτερικεύει τις λειτουργίες της αγοράς στο βαθμό που το κόστος αυτής της εσωτερίκευσης είναι μικρότερο από το κόστος χρήσης των μηχανισμών της αγοράς. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Coase, το πόσο μεγάλη μπορεί να γίνει μία επιχείρηση (κάτι που σχετίζεται άμεσα με την δυνατότητα επέκτασης εκτός των εθνικών της συνόρων), εσωτερικεύοντας ανταλλαγές του διεθνούς εμπορίου είναι κυρίως συνάρτηση της μειωμένης αποτελεσματικότητας που το μεγάλο μέγεθος συνεπάγεται. Εκτός όμως από το μέγεθος, διαπίστωνε ότι το κόστος οργάνωσης και οι απώλειες λόγω λαθών θα έτειναν να αυξάνουν με τη χωρική διεύρυνση των εσωτερικευμένων διεκπεραιώσεων, εκτιμώντας από την άλλη πλευρά ότι τεχνολογικές μεταβολές όπως το τηλέφωνο και ο τηλεγράφος θα έτειναν να αυξήσουν το μέγεθος της επιχείρησης και κατά συνέπεια και τη χωρική της διεύρυνση.

Το έργο του Coase, που για 40 περίπου έτη αγνοήθηκε και μόλις το 1975 επανήλθε στην επικαιρότητα με το έργο του Williamson (1975), χρησιμοποιήθηκε για την ερμηνεία των φαινομένων της διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας. Όπως επιγραμματικά αναφέρει ο (Casson, 1991):

«Η εσωτερίκευση αφορά ατέλειες στις αγορές των ενδιάμεσων προϊόντων. Τα ενδιάμεσα προϊόντα κινούνται μεταξύ δραστηριοτήτων στα πλαίσια του παραγωγικού τομέα. Οι ατέλειες της αγοράς δημιουργούν κόστος διεκπεραιώσεων και αυτό το κόστος πολύ συχνά ελαχιστοποιείται για το σύνολο του τομέα μέσω της μετακίνησης αλληλεξαρτώμενων δραστηριοτήτων υπό κοινή ιδιοκτησία και έλεγχο. Με αυτόν τον τρόπο η εσωτερίκευση απαντά στην ερώτηση 'Γιατί υπάρχουν επιχειρήσεις με πολλές μονάδες – πώς μπορούν να αντεπεξέλθουν στον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων με μία μονάδα;' Από αυτή την οπτική, η Πολυεθνική Επιχείρηση είναι απλά ένας ειδικός τύπος επιχείρησης με πολλές μονάδες».

Γράφημα 3.2 Στρατηγικές εσωτερίκευσης μίας μικρής καινοτόμου επιχείρησης

Πηγή: Casson (1991)

Η γενικότητα της θεωρίας έγκειται στο ότι όροι 'ενδιάμεσο προϊόν' και 'δραστηριότητα' μπορεί να λάβουν έναν μεγάλο αριθμό ερμηνειών. Έτσι, η εσωτερίκευση υλικών³⁴ ροών ενδιάμεσων προϊόντων μεταξύ μίας μονάδας που βρίσκεται σε υψηλότερο σημείο στην παραγωγική διαδικασία και μίας άλλης που βρίσκεται σε χαμηλότερο μπορεί να ερμηνεύσει την κάθετη ολοκλήρωση η οποία υποκαθιστά τη λειτουργία της αγοράς μεταξύ της πρωτογενούς παραγωγής και της μεταποίησης. Από την άλλη πλευρά η εσωτερίκευση άυλων ροών τεχνογνωσίας μπορεί να οδηγήσει σε ένα συνδυασμό κάθετης και οριζόντιας ολοκλήρωσης (Casson, 1991).

Ο βασικός σκοπός της θεωρίας της εσωτερίκευσης είναι η ερμηνεία της ιδιοκτησιακής δομής της επιχείρησης. Τα ζητήματα της γεωγραφίας της παραγωγής (που έχουν πρωτεύουσα σημασία στην περίπτωση των ΞΑΕ) δεν μπορούν να ερμηνευτούν από την ίδια τη θεωρία χωρίς τη χρήση της θεωρίας της εγκατάστασης, δηλαδή με τη χρήση δεδομένων όπως οι οικονομίες κλίμακας, το μεταφορικό κόστος και οι διαφορές στα αποθέματα α' υλών.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της θεωρίας φαίνονται αρκετά καθαρά στο Γράφημα 3.2. Εκεί απεικονίζονται τέσσερις διαφορετικές δραστηριότητες, οι οποίες με τις κατάλληλες συνδέσεις μεταξύ τους είναι δυνατό να δώσουν πέντε διαφορετικές ιδιοκτησιακές στρατηγικές. Στο ένα άκρο βρίσκεται η πλήρης ενοποίηση, κατά την οποία η λειτουργία της αγοράς υποκαθίσταται πλήρως μεταξύ όλων των δραστηριοτήτων. Μεταξύ της πλήρους ολοκλήρωσης και της πλήρους ανεξαρτησίας βρίσκονται επιλογές όπως η δικαιοπαροχή (licensing), η χρήση δικτύου πωλήσεων

³⁴ Ο όρος υλικό εδώ χρησιμοποιείται σε αντιδιαστολή του όρου άυλο.

και η υπεργολαβία. Έτσι, αν ξεκινώντας από μία πλήρως καθετοποιημένη επιχείρηση αφαιρέσουμε (όπως φαίνεται με τη διακεκομμένη γραμμή³⁵) τη μονάδα E + A (E) η δικαιοπαροχή γίνεται αυτομάτως η στρατηγική οργάνωσης της επιχείρησης. Αν αποκοπεί η μονάδα παραγωγής (Π) η στρατηγική γίνεται η υπεργολαβία, ενώ στην περίπτωση αποκοπής της μονάδας μάρκετινγκ (Μ) η στρατηγική γίνεται το δίκτυο πωλήσεων.

Αν τώρα κάποια από τις δραστηριότητες βρίσκεται στο εξωτερικό αυτό που υποστηρίζει η θεωρία της εσωτερίκευσης είναι ότι απλά θα εισέλθουν κάποιες επιπρόσθετες παράμετροι στις αποφάσεις για εσωτερίκευση ή όχι, οι οποίες προφανώς θα διαφέρουν μεταξύ των διαφορετικών δραστηριοτήτων και κλάδων. Πίσω από όλες αυτές τις αποφάσεις και στο επίκεντρο της εσωτερίκευσης βρίσκεται η θεωρία του κόστους διεκπεραιώσεων. Έτσι για παράδειγμα έλλειψη γνώσης σχετικά με μία ξένη αγορά τείνει να αυξήσει το κόστος διεκπεραιώσεων κάνοντας την εσωτερίκευση μία ελκυστική στρατηγική.

Η ίδια η θεωρία της εσωτερίκευσης δε δημιουργεί μία καθαρή διεθνή θεωρία της επιχείρησης (Casson, 1991), ενώ η βασική της ισχύς φαίνεται να είναι η χρήση της θεωρίας του κόστους διεκπεραιώσεων η οποία μπορεί να έχει εφαρμογές σε ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών.

Ωστόσο, η θεωρία έχει αρκετές ελλείψεις. Η σημαντικότερη ίσως από αυτές είναι ότι η προσέγγισή της είναι σχεδόν αποκλειστικά μικροοικονομική. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι εξετάζει τις ΞΑΕ κυρίως μέσα από το πρίσμα των λειτουργιών των ΠΕ, ενώ ζητήματα όπως για παράδειγμα οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην ευημερία μένουν αναπάντητα. Επίσης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η θεωρία της εσωτερίκευσης μπορεί να δώσει απαντήσεις που αφορούν τη στρατηγική διεθνοποίησης. Αυτό σημαίνει ότι αδυνατεί να διευκρινίσει ένα δεύτερο ζήτημα, που βρίσκεται στο κέντρο της ΠΕ και αφορά τους λόγους μεγέθυνσης της επιχείρησης (άρα και της ΠΕ). Όπως αναλύεται παρακάτω (κεφ. 3.2.5) τις ικανοποιητικότερες απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα δίνει η θεωρία των πόρων.

3.2.2. Η εκλεκτική προσέγγιση

Όπως είδαμε, όλες οι θεωρίες που περιγράφηκαν έως τώρα ήταν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό μερικές. Ακόμη και η θεωρία της εσωτερίκευσης, παρότι μπορεί να θεωρηθεί ότι αφορά όλες τις μορφές ΠΕ δεν παύει να είναι θεωρία της επιχείρησης και συγκεκριμένα της πολυεθνικής.

Η πρώτη προσπάθεια κατασκευής μίας συνολικής θεωρίας των δραστηριοτήτων προσθήκης αξίας στο εξωτερικό ήταν η εκλεκτική προσέγγιση³⁶ του John H. Dunning.

³⁵ Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι αν από μία πλήρως ολοκληρωμένη επιχείρηση αφαιρεθεί μία μονάδα εξωτερικούνται δύο δεσμοί, γεγονός που μπορεί να έχει σημαντικές συνέπειες για το κόστος οργάνωσης της επιχείρησης.

³⁶ Παρότι στα πρώτα κείμενά του ο Dunning περιέγραφε τις θέσεις του ως θεωρία (Dunning, 1981b), αργότερα χρησιμοποίησε τον νεότερο όρο 'παράδειγμα' (paradigm). Ο λόγος ήταν ότι «...Είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι δεν είναι δυνατή η κατασκευή μίας μοναδικής θεωρίας που να είναι δυνατό να δοκιμαστεί λειτουργικά και να ερμηνεύει όλες τις μορφές της παραγωγής υπό ξένη ιδιοκτησία – με τον ίδιο τρόπο που είναι αδύνατη η κατασκευή

Οι λόγοι για την επιλογή του χαρακτηρισμού 'εκλεκτική' είναι τρεις (Dunning, 1981b): ο πρώτος έχει να κάνει με τη χρήση και των τριών κύριων προσεγγίσεων που ανέκυψαν από τη δεκαετία του 1960 (δηλαδή της βιομηχανικής οργάνωσης, της εγκατάστασης και των αποτυχιών της αγοράς), δεύτερο ότι αφορά όλους τους τύπους ΞΑΕ και τρίτο ότι είναι δυνατό να ερμηνεύσει όλους τους τρόπους εμπλοκής σε συναλλαγές με το εξωτερικό (δηλ. ΞΑΕ, εξαγωγές ή δικαιιοπαροχές), αλλά και να εκτιμήσει ποια από αυτές θα προτιμηθεί.

Η βασική υπόθεση της εκλεκτικής προσέγγισης είναι ότι μία επιχείρηση θα εμπλακεί σε διεθνείς δραστηριότητες προσθήκης αξίας αν ικανοποιούνται οι τρεις παρακάτω συνθήκες:

1. Αν η επιχείρηση διαθέτει καθαρά πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας (I) στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων αγορών σε σχέση με επιχειρήσεις άλλων χωρών. Τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας αφορούν κυρίως την αποκλειστική κατοχή άυλων περιουσιακών στοιχείων ή οικονομίες κοινής διακυβέρνησης.
2. Στην περίπτωση που ισχύει η παραπάνω συνθήκη, τότε συμφέρει η χρήση αυτών των πλεονεκτημάτων από την ίδια την επιχείρηση, παρά η χρήση ή ενοικίασή τους σε κάποια άλλη επιχείρηση. Δηλαδή συμφέρει την επιχείρηση η εσωτερίκευση των διαδικασιών που κάνουν χρήση αυτών των πλεονεκτημάτων. Πρόκειται δηλαδή για πλεονεκτήματα εσωτερίκευσης (E).
3. Τέλος, εφόσον ικανοποιούνται και οι δύο πρώτες συνθήκες πρέπει να υπάρχουν και κάποια πλεονεκτήματα χωροθέτησης (X) ώστε να είναι επικερδής για την επιχείρηση η εκμετάλλευση των περιουσιακών της στοιχείων στο εξωτερικό αντί του εσωτερικού. Σε αντίθετη περίπτωση θα είναι προτιμότερη η εξυπηρέτηση των ξένων αγορών με κάποιον άλλο τρόπο, όπως για παράδειγμα μέσω εξαγωγών.

Από την παράθεση των τριών βασικών αξόνων της εκλεκτικής προσέγγισης γίνεται αρκετά σαφής η σχέση της με προηγούμενες θεωρίες από τις οποίες αντλεί στοιχεία και τις συνθέτει. Όσον αφορά τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας είδαμε ήδη ότι ο Hymer ήταν ο πρώτος που είχε υποστηρίξει ότι η επιχείρηση πρέπει να έχει κάποια ιδιαίτερα πλεονεκτήματα τα οποία να της δίνουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για να εμπλακεί σε διεθνή παραγωγή. Όπως φαίνεται από την απλή περιγραφή αυτά τα πλεονεκτήματα μπορεί να πάρουν έναν πολύ μεγάλο αριθμό μορφών, από υλικές

μίας γενικευμένης θεωρίας που να ερμηνεύει όλες τις μορφές του εμπορίου ή τη συμπεριφορά όλων των τύπων επιχείρησης ... (Τ)ην ίδια στιγμή είναι δυνατή η μορφοποίηση γενικών προσεγγίσεων των ΠΕ και της δραστηριότητας των ΠΕ που να διαμορφώνουν ένα θεμελιώδες πλαίσιο και να επιδιώκουν την αναγνώριση ομάδων μεταβλητών σχετικών με την ερμηνεία όλων των τύπων παραγωγής υπό ξένη ιδιοκτησία...» (Dunning, 1993a). Αργότερα, ο ίδιος όρος χρησιμοποιήθηκε και για τη θεωρία της εσωτερίκευσης από έναν από τους ιδρυτές της (Buckley, 1990) ο οποίος αναγνώρισε ότι στο βαθμό που οι αποτυχίες της αγοράς που δημιουργούν τις επιχειρήσεις διαφέρουν μεταξύ τους, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για θεωρία. Αν και η προέλευση της λέξης 'paradigm' είναι προφανώς ελληνική, η απόδοσή της με τη λέξη 'παράδειγμα', θα αποτελούσε ένα απλό αντιδάνειο από την αγγλική· αυτό δεν θα αποτελούσε πρόβλημα αν η λέξη δεν χρησιμοποιούνταν ήδη στην ελληνική, με αρκετά διαφορετικό νόημα, καθιστώντας πιθανή τη σύγχυση του αναγνώστη. Αυτός είναι ο λόγος που μας οδήγησε στη υιοθέτηση του πιο δόκιμου όρου 'προσέγγιση'.

εισροές (εργασία, κεφάλαιο, φυσικούς πόρους) έως άυλες εισροές που αφορούν τεχνολογία, πληροφορία, επιχειρηματικές και οργανωτικές ικανότητες.

Πίνακας 3.1 Η ερμηνεία τύπων διεθνούς παραγωγής με τη χρήση της εκλεκτικής προσέγγισης

Τύποι διεθνούς παραγωγής	(I) Πλεονεκτήματα Ιδιοκτησίας (Το 'γιατί' της ΠΕ δραστηριότητας)	(X) Πλεονεκτήματα Χωροθέτησης (Το 'που' της παραγωγής)	(E) Πλεονεκτήματα Εσωτερικευσης (Το 'πως' της εμπλοκής)	Στρατηγικοί στόχοι των ΠΕ	Παραδείγματα τύπων δραστηριοτήτων που ευνοούν τις ΠΕ
Αναζήτησης φυσικών πόρων	Κεφάλαιο, τεχνολογία, πρόσβαση σε αγορές' συμπληρωματικά περιουσιακά στοιχεία' μέγεθος και διαπραγματευτικές δυνάμεις	Παρουσία φυσικών πόρων και σχετικής υποδομής επικοινωνιών και μεταφορών' φορολογικά και άλλα κίνητρα	Εξασφάλιση σταθερότητας των προμηθειών στις σωστές τιμές' έλεγχος αγορών	Προνομιούχα πρόσβαση στους πόρους σε σχέση με τους ανταγωνιστές	(α) Πετρέλαιο, χαλκός, βωξίτης, μπανάνες, ανανάς, κακάο, ξενοδοχεία (β) Μεταποίηση στο εξωτερικό, προϊόντα ή διαδικασίες έντασης εργασίας
Αναζήτησης αγορών	Κεφάλαιο, τεχνολογία, πληροφορίες, ικανότητες μάνατζμεντ και οργάνωσης' πλεονάζουσα E&A και άλλες ικανότητες' οικονομίες κλίμακας' δυνατότητα δημιουργίας προσκόλλησης στο προϊόν (brand loyalty)	Κόστος υλικών και εργασίας' μέγεθος και χαρακτηριστικά της αγοράς. Κυβερνητική πολιτική (π.χ. σε σχέση με κανονισμούς και εισαγωγικούς ελέγχους, επενδυτικά κίνητρα κ.ά.)	Επιθυμία μείωσης κόστους διεκπεραιώσεων και πληροφοριών, άγνοια καταναλωτών, ή αβεβαιότητα κ.ά. ' η προστασία εμπορικών δικαιωμάτων	Προστασία υφιστάμενων αγορών, αντίδραση σε συμπεριφορά ανταγωνιστών' αποτροπή ανταγωνιστών ή δυναμικών ανταγωνιστών από την κατάκτηση νέων αγορών.	Η/Υ, φαρμακευτικά προϊόντα, μηχανοκίνητα οχήματα, τσιγάρα, μεταποιημένα τρόφιμα, αεροπορικές υπηρεσίες.
Αναζήτησης αποτελεσματικότητας (α) προϊόντων (β) διαδικασιών	Όπως παραπάνω, αλλά επίσης πρόσβαση σε αγορές' οικονομίες φάσματος, γεωγραφική διαφοροποίηση και διεθνή αναζήτηση εισροών	(α) Οικονομίες εξειδίκευσης προϊόντων και συγκέντρωσης. (β) Χαμηλό κόστος εργασίας' Ύπαρξη κινήτρων για επτόπου παραγωγή	(α) Όπως για τη δεύτερη κατηγορία καθώς και κέρδη από οικονομίες κοινής διακυβέρνησης (β) Οικονομίες κάθετης ολοκλήρωσης και οριζόντιας διαφοροποίησης	Ως τμήμα της ορθολογικής οργάνωσης της παραγωγής του προϊόντος σε περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο και/ή απολαβή πλεονεκτημάτων στην εξειδίκευση της διαδικασίας	(α) μηχανοκίνητα οχήματα, ηλεκτρικές συσκευές, επιχειρηματικές υπηρεσίες, κάποιες δραστηριότητες E&A (β) Καταναλωτικά ηλεκτρονικά είδη, υφάσματα και ενδύματα, κάμερες, φαρμακευτικά προϊόντα
Αναζήτησης στρατηγικών πόρων	Οποιοδήποτε από τα τρία παραπάνω προσφέρει δυνατότητες για συνέργια με υφιστάμενα πόρους	Οποιοδήποτε από τα τρία παραπάνω προσφέρει τεχνολογία, αγορές και άλλους πόρους στους οποίους μειονεκτεί η επιχείρηση	Οικονομίες κοινής διακυβέρνησης' βελτιωμένο ανταγωνιστικό ή στρατηγικό πλεονέκτημα' μείωση ή διασπορά κινδύνου	Ενίσχυση της παγκόσμιας καινοτομικής ή παραγωγικής ανταγωνιστικότητας' απόκτηση νέων γραμμών παραγωγής ή αγορών	Κλάδοι που παρουσιάζουν υψηλό δείκτη παγιοποίησης και που προσφέρουν σημαντικές οικονομίες κλίμακας ή συνέργιας.
Εμπορίου και διανομής (εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο)	Πρόσβαση σε αγορές' προϊόντα προς διανομή	Πηγή εισροών και τοπικές αγορές' ανάγκη προσέγγισης των πελατών' υποστήριξη μετά την πώληση, κ.ά.	Ανάγκη προστασίας της ποιότητας των εισροών' ανάγκη εξασφάλισης σημείων πωλήσεων και αποφυγή κακής απόδοσης ή υποεκπροσώπησης των ξένων αντιπροσώπων	Είτε ως είσοδο στις νέες αγορές, ή ως τμήμα της περιφερειακής ή παγκόσμιας στρατηγικής μάρκετινγκ.	'Ένας μεγάλος αριθμός προϊόντων, ιδίως αυτά που απαιτούν επαφή με υπεργολάβους και τελικούς καταναλωτές.
Υπηρεσίες υποστήριξης	Εμπειρία πελατών στις χώρες υποδοχής	Διαθεσιμότητας αγορών, ιδίως αυτών των 'βασικών' πελατών	Διάφορα (βλ. παραπάνω κατηγορίες)	Ως τμήμα της περιφερειακής ή παγκόσμιας στρατηγικής διαφοροποίησης προϊόντος ή γεωγραφικής διαφοροποίησης.	(α) Λογιστικές υπηρεσίες, διαφήμιση, τράπεζες, καταναλωτικά αγαθά. (β) Όπου οι χωρικές διασυνδέσεις είναι σημαντικές (π.χ. αεροπορικές εταιρίες και ναυτιλία.

Πηγή: Dunning (1993)

Ωστόσο, η κατοχή τέτοιων πλεονεκτημάτων από μία επιχείρηση μπορεί να ερμηνεύσει μόνο το ανταγωνιστικό της πλεονέκτημα σε σχέση με τους ανταγωνιστές στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας δεν μπορούν από μόνα τους να θεωρηθούν ως οι λόγοι που θα οδηγήσουν μία επιχείρηση στην παραγωγή στο εξωτερικό, αφού μπορεί απλούστατα να προχωρήσει σε εξαγωγές ή στην πώληση ή ενοικίαση κάποιων από αυτά τα πλεονεκτήματα. Σε πάρα πολλές (ίσως τις περισσότερες) περιπτώσεις οι επιλογές αυτές είναι πράγματι προτιμότερες από τις ΕΑΕ.

Ωστόσο, είδαμε ότι ο πραγματικός κόσμος δεν χαρακτηρίζεται από τέλεια ανταγωνιστικές καταστάσεις, στις οποίες οι αγορές είναι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος διεκπεραιώσεων. Όπως φάνηκε παραπάνω τις περισσότερες απαντήσεις στο ζήτημα της εσωτερικευσης έχει ήδη δώσει η σχετική θεωρία. Ότι δηλαδή πολύ συχνά λόγω των ατελειών των αγορών οι επιχειρήσεις προτιμούν την εσωτερικευση των λειτουργιών τους και την εκμετάλλευση των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας από τις ίδιες. Πολύ περισσότερο μάλιστα στις διεθνείς αγορές, όπου εκτός από τα οικονομικά μπορεί να υπεισέλθουν και άλλου τύπου εμπόδια, όπως πολιτικά, ή έλλειψη πληροφόρησης σχετικά με τη λειτουργία των ξένων αγορών, τις προτιμήσεις των καταναλωτών κλπ.

Τέλος, αν η επιχείρηση έχει πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας τα οποία θεωρεί ότι τη συμφέρει να εσωτερικεύσει τα πλεονεκτήματα χωροθέτησης (X) θα οδηγήσουν την απόφαση σχετικά με το πού θα παράγει. Τα χωροθετικά πλεονεκτήματα χαρακτηρίζουν κάποια συγκεκριμένη χώρα ή περιοχή, γεγονός που σημαίνει ότι μία επιχείρηση πρέπει πάντα να συγκρίνει μεταξύ των πλεονεκτημάτων χωροθέτησης δύο ή περισσότερων περιοχών, αφού τα πλεονεκτήματα αυτά δεν είναι δυνατό να μετακινηθούν. Έτσι, ως πλεονεκτήματα χωροθέτησης χαρακτηρίζονται (Dunning, 1993 σελ. 81): η χωρική κατανομή φυσικών πόρων και αγορών, οι τιμές και η ποιότητα των εισροών και η παραγωγικότητα, τα επενδυτικά κίνητρα, ή αντικίνητρα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνίας υποδοχής, οι οικονομίες συγκέντρωσης E&A κλπ. Ο Πίνακας 3.1 απεικονίζει τον τρόπο συνδυασμού των τριών πλεονεκτημάτων. Είναι σαφές ότι για να διεθνοποιήσει κάποια επιχείρηση την αλυσίδα προσθήκης αξίας³⁷ της είναι απαραίτητη η ύπαρξη και των τριών πλεονεκτημάτων.

Από την παραπάνω συνοπτική ανάλυση γίνεται σαφές ότι η εκλεκτική προσέγγιση δεν είναι θεωρία της ΠΕ ούτε των ΞΑΕ³⁸. Ωστόσο, φαίνεται ότι αποτελεί το πιο αξιόπιστο πλαίσιο ανάλυσης των δραστηριοτήτων των ΠΕ.

3.2.3. Η Ιαπωνική προσέγγιση

Όπως ήδη είδαμε στην εισαγωγή η Ιαπωνική προσέγγιση είναι η σημαντικότερη προσπάθεια ερμηνείας των ΞΑΕ κάτω από μία συμβατική³⁹ μακροοικονομική οπτική. Αυτό σε ένα μεγάλο βαθμό καθορίζει τα βασικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της θεωρίας. Τα πρώτα αφορούν τη δυνατότητα ένταξης των ΞΑΕ στα πλαίσια του ευρύτερου οικονομικού συστήματος, απαντώντας σε ερωτήματα τα οποία αδυνατεί να

³⁷ Μία αλυσίδα προσθήκης αξίας ή αλυσίδα παραγωγής είναι 'μία ακολουθία λειτουργιών που συνδέονται μέσω διεκπεραιώσεων στην οποία κάθε στάδιο προσθέτει αξία στη διαδικασία παραγωγής του προϊόντος ή της υπηρεσίας (Dickens, 1998). Η έννοια της αλυσίδας προσθήκης αξίας έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς συγγραφείς σε έναν μεγάλο αριθμό αντικειμένων (βλ. Dickens, 1998: 15). Ωστόσο ο παραπάνω ορισμός φαίνεται ότι έχει επικρατήσει. Διαγραμματικά η εκδοχή του Porter (1990: 41) είναι αυτή που θεωρείται ότι εξηγεί καλύτερα την έννοια και είναι η πλέον δημοφιλής (Παράρτημα 2).

³⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι η εκλεκτική προσέγγιση είναι βασικό συστατικό στοιχείο της θεωρίας του κύκλου ανάπτυξης επενδύσεων (Dunning, 1981b), η οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει τις ΞΑΕ σε μακροοικονομικό επίπεδο και με αυτή τη λογική κατατάσσεται στη δεύτερη κατηγορία θεωριών (δηλ. τις μακροοικονομικές - βλ. κεφ. 3.2.3).

³⁹ Υπό την έννοια ότι στηρίζεται σε εργαλεία της κλασικής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου.

προσεγγίσει η μικροοικονομική προσέγγιση. Έτσι, ζητήματα όπως οι επιπτώσεις στην ανεργία, το ισοζύγιο πληρωμών και την παραγωγικότητα σε επίπεδο χώρας αποτελούν κεντρικά σημεία της θεωρίας. Από την άλλη πλευρά, η εξάρτηση της προσέγγισης από τη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος αποκαλύπτει αυτομάτως και τις αδυναμίες της, καθώς οι υποθέσεις της θεωρίας βρίσκονται πολύ μακριά από την πραγματικότητα. Τα παραπάνω καθορίζουν και άλλη μία σημαντική διαφορά μεταξύ της Ιαπωνικής προσέγγισης και όλων των υπολοίπων που αναλύθηκαν έως τώρα, δηλαδή ότι η πρώτη προσπαθεί να καθορίσει 'το τι θα έπρεπε να συμβαίνει' (normative approach) ενώ οι υπόλοιπες προσπαθούν να ερμηνεύσουν 'το τι συμβαίνει' (positive approach).

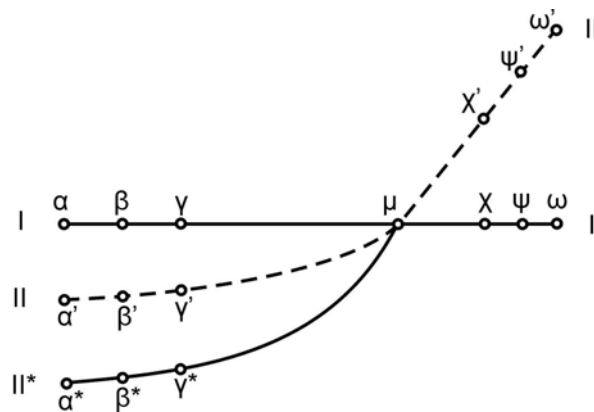
Η θεωρία συνοψίζεται σε ένα βασικό θεώρημα, πέντε πορίσματα και τέσσερις προτάσεις εφαρμοσμένης πολιτικής τα οποία συνοπτικά παρουσιάζονται παρακάτω (Kojima, 1982).

Σύμφωνα με το βασικό θεώρημα της θεωρίας οι ΞΑΕ θα έπρεπε να προέρχονται από το συγκριτικά μειονεκτικό κλάδο της χώρας που πραγματοποιεί την επένδυση, ο οποίος μπορεί να είναι ο κλάδος στον οποίο η χώρα υποδοχής έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Δηλαδή η ΞΑΕ θα πρέπει να εκμεταλλεύεται και ταυτόχρονα να ενισχύει το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας υποδοχής.

Η λογική και οι επιπτώσεις του θεωρήματος απεικονίζονται στο Γράφημα 3.3. Η γραμμή I-I απεικονίζει το κόστος παραγωγής μίας σειράς προϊόντων στην Ιαπωνία, όπου ως μονάδα κάθε προϊόντος θεωρείται η ποσότητα του προϊόντος που παράγεται με 100 γεν. Η διακεκομμένη γραμμή II-II δείχνει το κόστος παραγωγής των αντίστοιχων προϊόντων στην Ελλάδα. Έτσι, στο σημείο μ, το κόστος παραγωγής (αν θεωρήσουμε ότι η ισοτιμία €/ γεν είναι ένα προς ένα) του προϊόντος μ είναι 100 γεν στην Ιαπωνία και 100 € στην Ελλάδα. Καθώς μετακινούμαστε προς τα αριστερά το κόστος παραγωγής της Ελλάδας μειώνεται για να φθάσει στο σημείο α και α' η ίδια ποσότητα του προϊόντος α να παράγεται στην Ιαπωνία με 100 γεν και στην Ελλάδα με 30 €. Αντίθετα στα σημεία ω και ω' η ίδια ποσότητα προϊόντος παράγεται στην Ιαπωνία για 100 γεν και στην Ελλάδα για 250 €. Αυτό σημαίνει ότι η Ελλάδα έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή των προϊόντων που βρίσκονται αριστερά του σημείου μ, ενώ αντίστροφα το συγκριτικό πλεονέκτημα της Ιαπωνίας βρίσκεται στην παραγωγή των προϊόντων που βρίσκονται δεξιά του μ. Σύμφωνα με τα παραπάνω είναι προφανές ότι σε συνθήκες ανυπαρξίας ΞΑΕ η Ιαπωνία θα εισάγει τα προϊόντα α, β και γ από την Ελλάδα, ενώ θα εξάγει τα προϊόντα χ, ψ και ω.

Σύμφωνα με το θεώρημα η Ιαπωνία θα πρέπει να επενδύσει στην Ελλάδα στους κλάδους που βρίσκονται αριστερά του μ (δηλαδή στους κλάδους στους οποίους έχει συγκριτικό μειονέκτημα). Αυτού του είδους η επένδυση θα έχει ως αποτέλεσμα τη μεταφορά πιο προχωρημένης τεχνολογίας στους κλάδους που παράγουν τα προϊόντα α', β' και γ' στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους παραγωγής στα σημεία α*, β* και γ*, στην καμπύλη II*-II. Αυτό σημαίνει ότι οι εισαγωγές της Ιαπωνίας από την Ελλάδα θα γίνουν φθηνότερες και ίσως σε μεγαλύτερη ποσότητα.

Γράφημα 3.3 Επιπτώσεις των ΞΑΕ σύμφωνα με την Ιαπωνική προσέγγιση

Πηγή: Kojima (1982)

Αν αντίθετα οι επενδύσεις πραγματοποιηθούν από τους κλάδους που βρίσκονται δεξιά του μ , ίσως το αποτέλεσμα να είναι πάλι η μείωση του κόστους των κλάδων χ' , ψ' και ω' στην Ελλάδα, αυξάνοντας ωστόσο ταυτόχρονα το κόστος παραγωγής στους αντίστοιχους κλάδους της Ιαπωνίας. Σε αυτή την περίπτωση οι εξαγωγές από την Ιαπωνία θα έπρεπε να είναι η προτιμότερη λύση, αφού στην περίπτωση που πραγματοποιηθεί ΞΑΕ στην παραγωγή κάποιου από τα παραπάνω προϊόντα, στην καλύτερη περίπτωση (αυτή κατά την οποία το κόστος παραγωγής των χ , ψ και ω μείνει αμετάβλητο) το όφελος του καταναλωτή θα είναι μηδενικό, καθώς το χ θα εξακολουθήσει να είναι φθηνότερο από το χ^{*40} . Στη χειρότερη περίπτωση (αυτή κατά την οποία θα αυξηθεί το κόστος παραγωγής των χ , ψ και ω) ο καταναλωτής θα βρεθεί σε χειρότερη θέση.

Τα πορίσματα που πηγάζουν από το παραπάνω θεώρημα έχουν ως εξής:

1. Η προσέγγιση κάνει δυνατή τη δημιουργία μίας θεωρίας που θα περιέχει τόσο το διεθνές εμπόριο, όσο και τις ΞΑΕ.
2. Οι ΞΑΕ που παίρνουν τη μορφή που περιγράφει το θεώρημα δεν υποκαθιστούν το διεθνές εμπόριο, αλλά το συμπληρώνουν⁴¹, καθώς οι ΞΑΕ της Ιαπωνίας στους κλάδους στους οποίους παρουσιάζει συγκριτικό μειονέκτημα θα έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση των εισαγωγών της από την Ελλάδα.
3. Η μεταφορά τεχνολογίας από την πιο προηγμένη χώρα είναι ευκολότερη και πιο αποτελεσματική και για τις δύο πλευρές, στους κλάδους στους οποίους η προηγμένη χώρα έχει συγκριτικό μειονέκτημα, λόγω του μικρότερου τεχνολογικού κενού μεταξύ των δύο χωρών.

⁴⁰ Δεν εμφανίζεται στο γράφημα, ωστόσο βρίσκεται χαμηλότερα από το χ' .

⁴¹ Θα πρέπει να τονιστεί ότι το όλο πλαίσιο συζήτησης της θεωρίας καθορίζεται από τη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος κατά την οποία, εφόσον η Ιαπωνία έχει συγκριτικό μειονέκτημα στην παραγωγή των προϊόντων αριστερά του μ , αποκλείεται να τα εξαγει στην Ελλάδα. Κατά συνέπεια, οι ΞΑΕ σε αυτούς τους κλάδους αποκλείεται να μειώσουν τις εξαγωγές της Ιαπωνίας. Παρακάτω (κεφ. 4.3), με τη χαλάρωση των (μάλλον ανεδαφικών) υποθέσεων της θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος οι έννοιες της υποκατάστασης και συμπληρωματικότητας θα αποκτήσουν ένα αρκετά διαφορετικό περιεχόμενο.

4. Η Ιαπωνική προσέγγιση βασιζόμενη στη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος είναι μία θεωρία γενικής ισορροπίας, ενώ τόσο η θεωρία της εσωτερικευσης, όσο και η εκλεκτική προσέγγιση είναι θεωρίες μερικής ισορροπίας.
5. Η ανάληψη ΞΑΕ είναι επικερδής σε αυτούς τους κλάδους που έχουν τη δυνατότητα ανάπτυξης συγκριτικού πλεονεκτήματος, καθώς αυτού του είδους οι ΞΑΕ έχουν τη δυνατότητα μεταφοράς ανώτερης τεχνολογίας, η οποία θα καταστήσει δυνατές τις εξαγωγές από αυτούς τους κλάδους.

Οι εφαρμογές της θεωρίας είναι πολυποίκιλες και μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω:

Η ανάπτυξη των ΞΑΕ της Ιαπωνίας ακολούθησε μία πολύ διαφορετική πορεία από αυτή των ΗΠΑ και των χωρών της Δ. Ευρώπης, ιδίως όσον αφορά στην εξασφάλιση των απαραίτητων φυσικών πόρων. Οι δυτικές χώρες πέτυχαν την εξασφάλιση των πόρων μέσω ΞΑΕ (κάθετης ολοκλήρωσης). Από την άλλη πλευρά, οι ιαπωνικές επιχειρήσεις μέσω διαφορετικού τύπου μακροχρόνιων συνεργασιών που προωθούν το εμπόριο. Συνήθως αυτό σημαίνει ότι πραγματοποιείται κάποια επένδυση με σκοπό το εμπόριο, που ως βασική επιδίωξη έχει την εξασφάλιση μίας σταθερής εισροής πρώτων υλών⁴².

Η επιλογή από τις χώρες υποδοχής του τύπου ΞΑΕ, τόσο όσον αφορά τον κλάδο, όσο και το επίπεδο της τεχνολογίας που θα ενσωματώνει είναι ιδιαίτερα σημαντική. Σύμφωνα με τη θεωρία, δεν είναι σκόπιμη η παράκαμψη κάποιων σταδίων στην τεχνολογία. Με άλλα λόγια μία χώρα χαμηλής ανάπτυξης πρέπει να δεχθεί πρώτα επενδύσεις έντασης εργασίας και σταδιακά να αρχίσει να αυξάνει το τεχνολογικό περιεχόμενο των επενδύσεων που δέχεται. Αυτό σημαίνει ότι οι εισερχόμενες ΞΑΕ μπορούν να παίξουν το ρόλο του 'παιδαγωγού' μέσω της μεταφοράς όλων εκείνων των παραγόντων που θα έχουν ως αποτέλεσμα τη μετακίνηση σε μία ανώτερη συνάρτηση παραγωγής. Λόγω αυτού του ρόλου των ΞΑΕ είναι προτιμότερη η δημιουργία κοινοπρακτικών σχημάτων με τοπικούς επιχειρηματίες για τη μεγιστοποίηση της διάχυσης των επιπτώσεων των ΞΑΕ. Όταν θεωρηθεί ότι οι ΞΑΕ πέτυχαν σε αυτόν τον ρόλο του παιδαγωγού θα πρέπει να αποσύρονται αφήνοντας τις θέσεις τους σε εγχώριες επιχειρήσεις και να μετακινούνται σε άλλες ΛΑΧ για να παίξουν αυτόν τον ρόλο.

⁴² Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι ο βασικός αυτός άξονας της θεωρίας αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Έκτοτε, ο τρόπος οργάνωσης των ΠΕ έχει αρχίσει να αλλάζει. Ο τελευταίος σταθμός στην εξέλιξη της οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων γενικότερα, αλλά και των διεθνών οικονομικών σχέσεων ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, είναι η σταδιακή μετάβαση από τον ιεραρχικό καπιταλισμό στον συνεργατικό καπιταλισμό (Dunning, 1997). Σταδιακά, κάποια τμήματα της αλυσίδας αξίας απομακρύνονται από τις ιεραρχίες και ανατίθενται σε άλλες ιεραρχίες. Δημιουργούνται έτσι πολύ στενά πλέγματα συνεργασιών μεταξύ διαφορετικών εταιριών οι οποίες πολύ συχνά βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες. Πρώτος ο Best (1990) μίλησε για τη διαμόρφωση της νέας αυτής τάξης πραγμάτων, τον «νέο ανταγωνισμό» όπως ο ίδιος την ονόμασε, που χαρακτηρίζεται από την ευέλικτη παραγωγή, τη συνεχή βελτίωση των προϊόντων, τα δίκτυα των σχετιζόμενων διαδικασιών και τις αποκεντρωμένες οργανωτικές δομές σε αντιπαράθεση με το κυρίαρχο φορντικό σύστημα παραγωγής.

Λόγω της εξάρτησης της προσέγγισης από τη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος, οι ΞΑΕ μεταξύ αναπτυγμένων χωρών δεν μπορεί παρά να θεωρηθούν προσπάθειες κυρίως αποφυγής εμπορικών φραγμών. Η υλοποίησή τους συνήθως πραγματοποιείται στους κλάδους στους οποίους η χώρα υποδοχής έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, με αποτέλεσμα την αποτυχία δημιουργίας πρόσθετου οφέλους. Αυτό βέβαια δεν ισχύει για τις ίδιες (ιδίως τις μεγάλες ΞΑΕ) οι οποίες αποκομίζουν τεράστια οφέλη, κυρίως μέσω των μονοπωλιακών συνθηκών που δημιουργούν στους κλάδους που δραστηριοποιούνται.

Από την παραπάνω συνοπτική περιγραφή της θεωρίας είναι προφανείς οι διαφορές με τις δύο προηγούμενες προσεγγίσεις, οι οποίες θεωρούνται και κυρίαρχες. Η κριτική που μπορεί να ασκηθεί στην προσέγγιση είναι πολύπλευρη.

Πρώτον, φαίνεται ότι μπορεί να ερμηνεύσει πιο αποτελεσματικά ιαπωνικές ΞΑΕ. Στην Ιαπωνία οι γενικές εμπορικές επιχειρήσεις (*shogo sosha*⁴³), οι διεθνείς τράπεζες, αλλά κυρίως τα οριζόντια σχήματα συνεργασίας (*keiretsu*⁴⁴), που έχουν τη δυνατότητα συνολικότερης εκτίμησης του διεθνούς συγκριτικού πλεονεκτήματος παίζουν καθοριστικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις ΞΑΕ. Αντίθετα στην περίπτωση των δυτικών χωρών, η συνολικότερη αντίληψη του συγκριτικού πλεονεκτήματος απουσιάζει σχεδόν ολοσχερώς.

Δεύτερον, και αυτό αποτελεί πολύ πιο ουσιαστική κριτική, χώρες με χαμηλή και φθίνουσα διεθνή ανταγωνιστικότητα είναι πολύ πιθανό να προσελκύσουν ΠΕ που επικεντρώνονται σε απλή συναρμολόγηση και άλλες δραστηριότητες χαμηλής προστιθέμενης αξίας. Ωστόσο, επειδή οι επιχειρήσεις αυτές στηρίζονται στις συνολικές τεχνολογικές δυνατότητες των μητρικών τους, οι οποίες συνήθως είναι πολύ υψηλότερες από αυτές των τοπικών ανταγωνιστών τους, μπορεί να αποδειχθούν ικανές στην εκδίωξη των τελευταίων από την αγορά. Με αυτόν τον τρόπο μειώνουν τις τεχνολογικές ικανότητες των τοπικών ανταγωνιστών τους και πιθανότατα τη συνολική δεκτικότητα της οικονομίας στην τεχνολογική διασπορά που θα μπορούσε να έχει η ΞΑΕ (κάτι που σε κάποιο βαθμό είχε προβλεφθεί από την ιαπωνική προσέγγιση, χωρίς ωστόσο να θεωρηθεί ιδιαίτερα σημαντικό και πολύ περισσότερο χωρίς να θεωρηθεί πιθανό να προέλθει από ιαπωνικές επιχειρήσεις – Kojima, 1982). Το αποτέλεσμα αυτό ονομάστηκε 'Δούρειος Ίππος' για να χαρακτηρίσει κάποιες ιαπωνικές ΞΑΕ στις ΗΠΑ και τη Μ Βρετανία στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Cantwell & Dunning, 1991).

⁴³ Πρόκειται ουσιαστικά για επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται σε έναν πολύ μεγάλο αριθμό κλάδων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Mitsubishi που εκτός από κατασκευαστής αυτοκινήτων και ηλεκτρονικών συσκευών, δραστηριοποιείται σε έναν μεγάλο αριθμό ετερόκλητων δραστηριοτήτων όπως: ναυπήγηση πλοίων, σιδηροοδία, ασφάλειες, τράπεζες, εξορύξεις, επεξεργασία και πώληση πετρελαίου, οργάνωση ταξιδιών κλπ.

⁴⁴ Το σύστημα *keiretsu* αποτελεί το μεταπολεμικό πλαίσιο σχέσεων των μεγάλων επιχειρήσεων και μεγάλων τραπεζών της Ιαπωνίας. Οι σχετιζόμενες επιχειρήσεις οργανώνονται γύρω από μία μεγάλη τράπεζα (π.χ. Mitsui, Mitsubishi, και Sumitomo) και κάθε μία κατέχει ποσοστά κεφαλαίου όλων των υπόλοιπων επιχειρήσεων και της τράπεζας, ενώ διατηρούν στενούς δεσμούς συνεργασίας. Η ένταξη στο πλαίσιο επιτρέπει την επίτευξη μακροχρόνιων σταθερών σχέσεων και σταθερών προμηθευτών και πελατών. Από την άλλη πλευρά, η ουσιαστική αποκοπή από το εξωτερικό περιβάλλον μεταφράζεται σε δυσχέρεια αντιδράσεων σε εξωτερικά ερεθίσματα.

Πίσω από όλη την κριτική της ιαπωνικής προσέγγισης βρίσκεται το γεγονός ότι είναι προσκολλημένη στη νεο-κλασική θεωρία του διεθνούς εμπορίου (Dunning, 1993). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι αγνοεί την ύπαρξη αποτυχιών της αγοράς, αλλά και του κόστους διεκπεραιώσεων στη διαμόρφωση των διεθνών οικονομικών σχέσεων.

Είναι σαφές ότι η ιαπωνική προσέγγιση είναι εξαιρετικά χρήσιμη, καθώς παρά τις σχετικές προσπάθειες από τις μικροοικονομικές προσεγγίσεις (βλ. Buckley, 1985: 119) εξακολουθεί να αποτελεί τη μοναδική προσπάθεια κατασκευής ενός υποδείγματος γενικής ισορροπίας (Kojima και Ozawa, 1984) με ανάλυση των επιπτώσεων στην ευημερία. Φαίνεται ωστόσο ότι προκειμένου να αποτελέσει ένα ικανοποιητικό πλαίσιο ερμηνείας των ΞΑΕ είναι απαραίτητο να αναγνωρίσει την αδυναμία της νεο-κλασικής προσέγγισης να εξηγήσει όλες τις μορφές διεθνών συναλλαγών. Αυτό άλλωστε έχει ήδη πραγματοποιηθεί στη θεωρία διεθνούς εμπορίου μέσω των λεγόμενων 'νέων' θεωριών που ενσωματώνουν την ύπαρξη των ατελειών των αγορών των οικονομικών κλίμακας και του κόστους διεκπεραιώσεων στην ερμηνεία του διεθνούς εμπορίου.

3.2.4. Το Μονοπάτι Ανάπτυξης Επενδύσεων

Η βασική αρχή του Μονοπατιού Ανάπτυξης Επενδύσεων (ΜΑΕ) βρίσκεται στη συνειδητοποίηση ότι η σχέση μεταξύ εισερχόμενων και εξερχόμενων ΞΑΕ κάθε χώρας συναρτάται συστηματικά με την οικονομική της ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι κάθε χώρα περνά από πέντε στάδια ανάπτυξης (βλ. Γράφημα 3.4) τα οποία συσχετίζονται άμεσα με την θέση της χώρας ως καθαρού εξαγωγέα ή εισαγωγέα επενδύσεων⁴⁵. Δημιουργός του ΜΑΕ είναι ο Dunning (1983a, 1993 και 1997) με αποτέλεσμα η εκλεκτική προσέγγιση να είναι βασικό στοιχείο ερμηνείας του.

Έτσι, η συσχέτιση που περιγράφηκε παραπάνω θα εξαρτηθεί από την ανάπτυξη των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας (των ανταγωνιστικών δηλαδή πλεονεκτημάτων) των εγχώριων επιχειρήσεων σε σχέση με αυτές των άλλων χωρών, των τοπικών πόρων και δυνατοτήτων της χώρας (δηλαδή των πλεονεκτημάτων χωροθέτησης) και τέλος του βαθμού στον οποίο οι εγχώριες επιχειρήσεις θα αποφασίσουν να συνδυάσουν τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας τους με τα πλεονεκτήματα χωροθέτησης της χώρας τους ή κάποιας άλλης χώρας δια της εσωτερικεύσης ή όχι των απαραίτητων διεκπεραιώσεων (ο οποίος εξαρτάται άμεσα από τους δύο προηγούμενους παράγοντες).

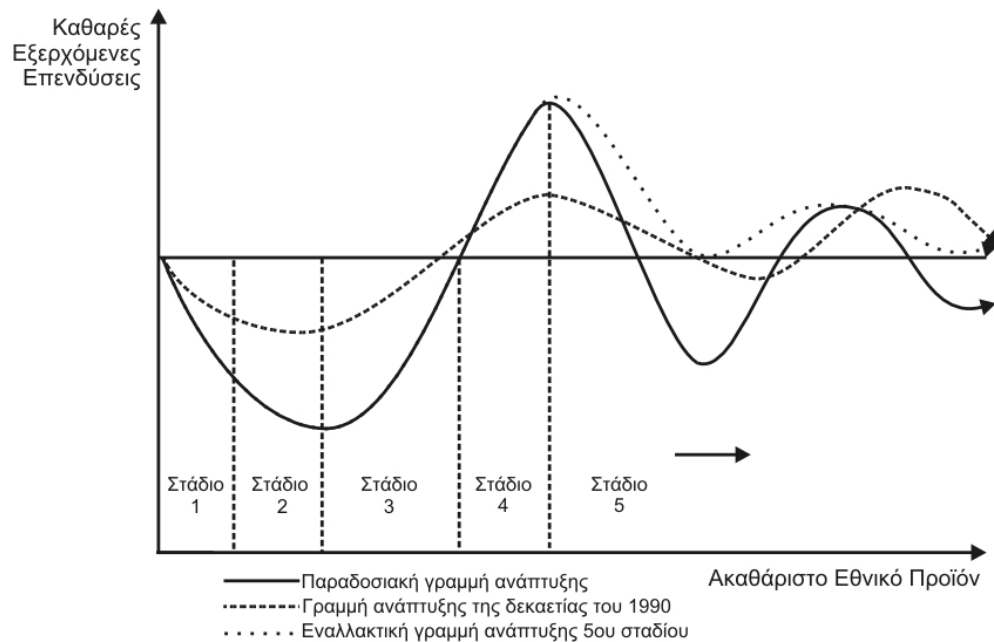
Τα πέντε στάδια (Γράφημα 3.4) περιγράφονται ως εξής (Dunning, 1997):

Στο πρώτο στάδιο ανάπτυξης των επενδύσεων οι εξερχόμενες επενδύσεις είναι ανύπαρκτες ή σχεδόν ανύπαρκτες. Από την άλλη πλευρά, το χαμηλό επίπεδο

⁴⁵ Η θεωρία των σταδίων οικονομικής ανάπτυξης αποδίδεται κυρίως στον Rostow (1960), ο οποίος είχε προσδιορίσει την ύπαρξη πέντε σταδίων: το πρώτο στάδιο ήταν αυτό της παραδοσιακής κοινωνίας, του οποίου κύριο χαρακτηριστικό είναι η κυριαρχία της αγροτικής παραγωγής και η στασιμότητα. Εξωγενείς παράγοντες θα θέσουν σε κίνηση τη διαδικασία μετάβασης στο επόμενο στάδιο, αυτό των προϋποθέσεων της απογείωσης. Από αυτό έως το τελευταίο στάδιο η ανάπτυξη είναι ενδογενής. Παρά το ότι και σε αυτή τη θεωρία αναγνωρίζονταν σημαντικός ρόλος στο διεθνές εμπόριο, προκαλεί σχετική έκπληξη το γεγονός ότι δεν αναφέρεται ούτε στο πρώτο (Dunning, 1983a) ούτε στο πιο πρόσφατο έργο του Dunning (1997) σχετικά με το ΜΑΕ.

ανάπτυξης της χώρας (χαμηλή εγχώρια ζήτηση, ακατάλληλες κυβερνητικές πολιτικές, κακές ή ανύπαρκτες υποδομές και η χαμηλή ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού) έχουν ως αποτέλεσμα πολύ χαμηλά πλεονεκτήματα χωροθέτησης για τις ΠΕ. Εξαιρέση αποτελούν οι επενδύσεις για αναζήτηση φυσικών πόρων, αν και σε πολύ χαμηλό επίπεδο, καθώς εκτός από τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, οι κυβερνητικές πολιτικές σε αυτή τη φάση χαρακτηρίζονται από έντονο προστατευτισμό. Σήμερα, οι περισσότερες χώρες της Αφρικής καθώς και ελάχιστες ασιατικές χώρες βρίσκονται σε αυτό το στάδιο. Οι περισσότερες χώρες της Ασίας έχουν ήδη μετακινηθεί σε επόμενα στάδια.

Γράφημα 3.4 Το Μονοπάτι Ανάπτυξης Επενδύσεων

Πηγή: Dunning (1997)

Σημ.: Σχετικά με την εναλλακτική γραμμή ανάπτυξης του 5^{ου} σταδίου βλ. κεφ. 6.2.1, σελ. 172

Στο δεύτερο στάδιο οι εξερχόμενες ΞΑΕ εξακολουθούν να βρίσκονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Αντίθετα, οι εισερχόμενες ΞΑΕ αρχίζουν να ανέρχονται ταχύτατα. Ο ρόλος της κυβερνητικής πολιτικής είναι εξαιρετικά σημαντικός για τη μετάβαση σε αυτό το στάδιο. Αν και αρχικά η σχετική μεγέθυνση της εγχώριας αγοράς είναι ο παράγοντας που θα προσελκύσει τις πρώτες επενδύσεις οι οποίες θα υποκαταστήσουν εξαγωγές στη χώρα (οι οποίες μπορεί να οφείλονται σε μεγάλο βαθμό σε δασμολογικά και άλλα εμπόδια), ο καθοριστικότερος ίσως παράγοντας για την αύξηση των εισερχόμενων επενδύσεων είναι η δημιουργία ελκυστικών πλεονεκτημάτων χωροθέτησης.

Από την άλλη πλευρά, στη φάση αυτή τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας και εσωτερικευσης και κατά συνέπεια και το επίπεδο των εξερχόμενων επενδύσεων που αρχίζει σταδιακά να αυξάνεται εξαρτάται άμεσα από την κυβερνητική πολιτική. Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία πλεονεκτημάτων, αυτή εξαρτάται από την βιομηχανική πολιτική η οποία συνήθως επιδιώκει την ανάπτυξη υποστηρικτικών κλάδων της

γεωργίας ενώ η δεύτερη κατηγορία, επηρεάζεται από τους παράγοντες 'ώθησης' των ΕΑΕ (κίνητρα για εξαγωγές και ανάπτυξη τεχνολογίας). Οι εξερχόμενες επενδύσεις σε αυτή τη φάση αναμένεται να είναι αναζήτησης αγορών ή υποστήριξης εμπορίου σε γειτονικές χώρες, ή αναζήτησης στρατηγικών πόρων σε αναπτυγμένες χώρες.

Ωστόσο, παρά την έναρξη εξερχόμενων επενδύσεων, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 3.4, σε όλη τη διάρκεια του δεύτερου σταδίου οι εισερχόμενες επενδύσεις αυξάνουν πολύ πιο γρήγορα από τις εξερχόμενες. Ο ρυθμός αύξησης των καθαρών εισερχόμενων επενδύσεων αρχίζει να μειώνεται στο τέλος του δεύτερου σταδίου.

Στο τρίτο στάδιο η κατάσταση αντιστρέφεται με το ρυθμό αύξησης των εξερχόμενων επενδύσεων να επιταχύνεται, ταυτόχρονα με τη επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης των εισερχόμενων επενδύσεων. Το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας στην παραγωγή προϊόντων έντασης εργασίας αρχίζει να μειώνεται και οι επενδύσεις σε αυτούς τους κλάδους αρχίζουν να πραγματοποιούνται σε χώρες που βρίσκονται στα προηγούμενα στάδια του ΜΑΕ. Αυτό σημαίνει ότι και τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας των ξένων επιχειρήσεων σύντομα αρχίζουν να χαρακτηρίζονται από πιο προηγμένη τεχνολογία, καθώς οι εγχώριες επιχειρήσεις τις ανταγωνίζονται αποτελεσματικά.

Η περαιτέρω μεγέθυνση της εγχώριας αγοράς, αλλά και βελτίωση της ποιότητας των υποδομών, μεταβολές που επιτρέπουν την εκμετάλλευση οικονομιών κλίμακας, αυξάνουν τα πλεονεκτήματα χωροθέτησης της χώρας και ενθαρρύνουν την είσοδο πιο προηγμένων τεχνολογικά επενδύσεων.

Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στη διαμόρφωση των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας των εγχώριων επιχειρήσεων αρχίζει να μειώνεται, καθώς τα πλεονεκτήματα των ίδιων των επιχειρήσεων τα οποία στηρίζονται στην πολυεθνικότητα των επιχειρήσεων αρχίζουν να γίνονται πιο σημαντικά και είναι ίδια με αυτά των πιο προηγμένων χωρών σε όλους τους κλάδους, εκτός από αυτούς που θεωρούνται κλάδοι αιχμής. Ωστόσο η συμβολή της είναι απαραίτητη για την μετακίνηση στο επόμενο στάδιο, μέσω του δομικού μετασχηματισμού που θα οδηγήσει τους φθίνοντες κλάδους σε επενδύσεις στο εξωτερικό.

Το τέταρτο στάδιο επιτυγχάνεται όταν οι εξερχόμενες επενδύσεις εξισωθούν ή υπερβούν τις εισερχόμενες. Η είσοδος στο στάδιο αυτό σηματοδοτεί αλλαγές (όπως άλλωστε και η είσοδος σε όλα τα προηγούμενα στάδια) και στα τρία πλεονεκτήματα της χώρας και των επιχειρήσεών της. Τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων τείνουν να πηγάζουν κυρίως από την πολυεθνικότητα τους. Δηλαδή, μειώνεται η σημασία των φυσικών περιουσιακών στοιχείων όπως κεφάλαιο και υψηλή τεχνολογία εις βάρος άυλων στοιχείων όπως η πρόσβαση στις αγορές, οι οικονομίες φάσματος και η γεωγραφική διαφοροποίηση. Από την άλλη πλευρά, τα πλεονεκτήματα χωροθέτησης παύουν να στηρίζονται στους φυσικούς πόρους της χώρας, οι οποίοι δίνουν τη θέση τους σε τεχνητούς πόρους (καθώς το κόστος του κεφαλαίου είναι πλέον χαμηλότερο από το κόστος της εργασίας). Τέλος, κυρίως λόγω του μεταβαλλόμενου χαρακτήρα των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας οι επιχειρήσεις της χώρας θα έχουν την τάση όλο και μεγαλύτερης εσωτερίκευσης των αγορών.

Οι εισερχόμενες επενδύσεις προέρχονται κυρίως από χώρες που βρίσκονται στο ίδιο στάδιο ανάπτυξης, οι οποίες επιδιώκουν την ορθολογικότερη οργάνωση των

δραστηριοτήτων τους και την αναζήτηση πόρων και σε λίγες περιπτώσεις από χώρες προηγούμενων σταδίων. Οι εξερχόμενες από την άλλη πλευρά επενδύσεις κατευθύνονται τόσο σε χώρες χαμηλότερων σταδίων, στις οποίες κατευθύνονται οι φθίνοντες κλάδοι αναζητώντας χαμηλότερο κόστος εργασίας, όσο και σε χώρες του ίδιου σταδίου με στόχους ίδιους με αυτούς των εισερχόμενων επενδύσεων. Αυτό σημαίνει ότι στο στάδιο αυτό είναι αναμενόμενη η εμφάνιση όλο και υψηλότερων επιπέδων ενδοκλαδικών ΞΑΕ μεταξύ χωρών που βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης.

Στο πέμπτο και τελευταίο στάδιο ανάπτυξης οι καθαρές εξερχόμενες επενδύσεις δεν παρουσιάζουν σταθερά αυξητική τάση (όπως φαίνεται αν το τέταρτο στάδιο θεωρηθεί ότι είναι το τελευταίο), αλλά κυμαίνεται μεταξύ θετικών και αρνητικών ρυθμών αύξησης, όπως έδειξε το παράδειγμα των ΗΠΑ αρχικά και στη συνέχεια των υπόλοιπων προηγμένων χωρών που εισήλθαν στο πέμπτο στάδιο. Το στάδιο αυτό είναι μία σχετικά νέα προσθήκη (Dunning, 1997)⁴⁶, καθώς στην αρχική εκδοχή του ΜΑΕ (Dunning, 1983a) τα στάδια ήταν τέσσερα (όπως απεικονίζονται από τη διακεκομμένη γραμμή στο Γράφημα 3.4).

Η διακύμανση αυτή δε σημαίνει ότι μειώνονται είτε οι εξερχόμενες, είτε οι εισερχόμενες επενδύσεις· στην πράξη συμβαίνει το αντίθετο, καθώς αυτό που αλλάζει είναι ο ρυθμός αύξησης. Το τελευταίο αυτό στάδιο, στο οποίο βρίσκονται σήμερα λίγες, πολύ ανεπτυγμένες χώρες, χαρακτηρίζεται από τη σύγκλιση των οικονομικών δομών των χωρών (με αποτέλεσμα την τάση εξομοίωσης των πλεονεκτημάτων χωροθέτησης) και την αύξηση των διεθνών διεκπεραιώσεων που εσωτερικεύονται. Δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο να υποστηριχθεί ότι οι επιχειρήσεις των χωρών του πέμπτου σταδίου λαμβάνουν τις επενδυτικές τους αποφάσεις, κυρίως όσον αφορά επενδύσεις σε άλλες χώρες του ίδιου σταδίου, σαν να επρόκειτο για επενδύσεις στο εσωτερικό της χώρας. Ταυτόχρονα ο εθνικός χαρακτήρας των επιχειρήσεων γίνεται όλο και πιο ασαφής.

Το ΜΑΕ δεν είναι μία θεωρία των ΞΑΕ ούτε της ΠΕ. Μπορεί ωστόσο να θεωρηθεί ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο κατανόησης της σχέσης μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και ΞΑΕ και κατά κάποιο τρόπο, όπως και η εκλεκτική προσέγγιση στην οποία στηρίζεται, μία ακόμη προσέγγιση. Ο βασικός λόγος που δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως θεωρία (Dunning, 1997) είναι ότι συγκρίνει δύο διαφορετικά φαινόμενα, τις ΞΑΕ και τις δραστηριότητες των ΠΕ που είναι ένα ουσιαστικά μικροοικονομικό φαινόμενο (υπό την έννοια ότι τα κίνητρα διαφοροποιούνται όχι μόνο σε επίπεδο κλάδου, αλλά και σε επίπεδο επιχείρησης και άρα δεν μπορούν να αθροιστούν σε ένα εθνικό μέγεθος), με την ανάπτυξη που είναι ένα καθαρά μακροοικονομικό μέγεθος. Δίνει ωστόσο μία δυναμική διάσταση στο φαινόμενο των ΞΑΕ, ενώ τέλος φαίνεται να επαληθεύεται από τα εμπειρικά στοιχεία (Dunning, 1997).

⁴⁶ Όπως πρόσφατη είναι και η ονομασία ΜΑΕ, καθώς αρχικά ονομάζονταν Κύκλος Ανάπτυξης Επενδύσεων (Dunning, 1983a).

3.2.5. Πρόσφατες εξελίξεις στη θεωρία της ΠΕ: η θεωρία των πόρων

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της θεωρίας των πόρων (resource-based theory), η βασική αδυναμία όλων των προηγούμενων θεωριών της ΠΕ, είναι δυνατό να εντοπιστεί στην αποτυχία τους να εξετάσουν το υποκείμενο των ΞΑΕ δηλαδή την ίδια την πολυεθνική επιχείρηση. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι ακόμη και σε θεωρίες ‘μικροοικονομικού’ χαρακτήρα, η επιχείρηση παραμένει ένα ‘μαύρο κουτί’, δηλαδή ένας παράγοντας του οποίου οι αντιδράσεις θεωρούνται λιγότερο ή περισσότερο γνωστές και προβλέψιμες, και άρα, χωρίς ενδιαφέρον για την ανάλυση. Για παράδειγμα, ακόμη και στη θεωρία της εσωτερικευσης, η επιχείρηση απλά αντιδρά σε ανεπάρκειες του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Μία από τις πρώτες προσπάθειες εισόδου στο εσωτερικό της επιχείρησης⁴⁷ ήταν η έκδοση ενός βιβλίου με τίτλο η ‘Θεωρία της Μεγέθυνσης της Επιχείρησης’ από την Edith Penrose (1959) που αποτέλεσε τη θεμέλια λίθο αυτού που αργότερα ονομάστηκε ‘θεωρία των πόρων’. Μέχρι τότε (κάτω από την επιρροή της, έως και σήμερα, κυρίαρχης νεοκλασικής προσέγγισης), η θεωρία της επιχείρησης αντιμετώπιζε την ίδια την επιχείρηση ως έναν παράγοντα της θεωρίας της γενικής ισορροπίας. Ωστόσο, καθώς κάτω από αυτή την οπτική, όπως επισημαίνει η Penrose (1995: 11) αυτό που κυρίως ενδιαφέρει είναι το προϊόν και η διανομή του, ο ρόλος της επιχείρησης περιορίζεται στον προσδιορισμό των τιμών και της διανομής των πόρων, ενώ η ίδια η επιχείρηση παραμένει στο περιθώριο.

Η Penrose (1995) έθεσε για πρώτη φορά την επιχείρηση στο επίκεντρο της ανάλυσης. Ωστόσο η προσπάθεια της δεν επικεντρώνονταν στην ‘ιδεατή’ επιχείρηση – αποκύημα της νεοκλασικής αναγκαιότητας, αλλά σε πραγματικές επιχειρήσεις. Έτσι, η επιχείρηση ορίστηκε (Penrose, 1995: 31):

«...ταυτόχρονα ως ένας διοικητικός (administrative) οργανισμός και ένα σύνολο παραγωγικών πόρων· η γενική της λειτουργία είναι η οργάνωση της χρήσης των ‘ιδίων’ της πόρων σε συνδυασμό με άλλους πόρους που προμηθεύεται εκτός της επιχείρησης για την παραγωγή και πώληση προϊόντων με σκοπό το κέρδος.»

Περιγράφοντας την επιχείρηση ως ένα σύνολο παραγωγικών πόρων, η Penrose δεν αναφέρονταν, φυσικά, στους γνωστούς ‘παραγωγικούς συντελεστές’ της νεοκλασικής προσέγγισης (κεφάλαιο και εργασία), ή τουλάχιστον όχι με τον τρόπο που οι παραγωγικοί συντελεστές χρησιμοποιούνται στη νεοκλασική ανάλυση, δηλαδή ως γενικές και αδιαφοροποίητες κατηγορίες στις οποίες όλες οι επιχειρήσεις έχουν πρόσβαση, και το μόνο που τις διακρίνει μεταξύ των διαφορετικών επιχειρήσεων είναι η ποσότητά τους και όχι τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά. Αντίθετα, για τη συγγραφέα (Penrose, 1995: 24-25), παρότι οι παραγωγικοί πόροι μπορούν καταρχήν να χωριστούν σε υλικούς, οι οποίοι θα μπορούσαν να ταυτιστούν με το κεφάλαιο της

⁴⁷ Οι προγενέστερες προσπάθειες είχαν επιχειρήσει να ερμηνεύσουν την εξέλιξη της επιχείρησης με βιολογικούς όρους. Οι προσπάθειες αυτές είχαν απασχολήσει την Penrose σε προηγούμενα έργα της (βλ. Penrose, 1952).

νεοκλασικής προσέγγισης και ανθρώπινους, δηλαδή εργασία, είναι δυνατή η περαιτέρω ανάλυσή τους και μάλιστα με αρκετά μεγάλη ακρίβεια.

Έτσι, οι μεν υλικοί πόροι αποτελούνται από υλικά αντικείμενα, δηλαδή εργοστάσια, εξοπλισμό, γη και φυσικούς πόρους, πρώτες ύλες, ημιτελή προϊόντα, άχρηστα και υποπροϊόντα, ακόμη και απούλητα αποθέματα προϊόντων. Κάποια από τα παραπάνω αναλώνονται άμεσα και ολοκληρωτικά κατά την παραγωγική διαδικασία, ενώ άλλα έχουν περισσότερο μόνιμο χαρακτήρα, συνεχίζοντας να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ακόμη και για πολύ μεγάλα διαστήματα. Κάποια αγοράζονται, ενώ κάποια άλλα μετασχηματίζονται κατά την παραγωγή σε άλλους υλικούς πόρους. Με άλλα λόγια, οι υλικοί πόροι είναι τα πράγματα που η επιχείρηση αγοράζει, νοικιάζει, ή παράγει, αλλά και οι ιδιότητες και οι χρήσεις τους με τις οποίες η επιχείρηση είναι εξοικειωμένη.

Οι ανθρώπινοι πόροι, από την άλλη πλευρά, απαρτίζονται από το ανειδίκευτο και ειδικευμένο προσωπικό παραγωγής, το γραμματειακό προσωπικό, τα στελέχη διοικητικών, χρηματοοικονομικών, νομικών υπηρεσιών και τη διοίκηση. Κάποιοι από τους παραπάνω μπορεί να είναι μόνιμο προσωπικό της επιχείρησης, αντιπροσωπεύοντας μία σημαντική επένδυση, ενώ κάποιοι άλλοι μπορεί να είναι προσωρινοί. Με αυτή τη λογική, η απώλειά τους, ακόμη και του μη-μόνιμου προσωπικού, μπορεί να αποτελεί μία σημαντική απώλεια για την επιχείρηση, σε όρους κόστους ή χαμένων ευκαιριών, παρότι είναι πιθανό για μεγάλα διαστήματα να μην προσφέρουν το μέγιστο των υπηρεσιών που θα μπορούσαν.

Γίνεται δηλαδή κατανοητό ότι για τη θεωρία των πόρων ο συμβατικός διαχωρισμός μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας είναι σαφώς περιοριστικός, καθώς αγνοεί την ιδιαίτερη σημασία, για την επιχείρηση, κάποιων πόρων, σε σχέση με τους υπόλοιπους. Ωστόσο, στη βάση της θεωρίας των πόρων δε βρίσκεται αυτός ο προσδιορισμός της ποικιλομορφίας τους, καθώς δε συμβάλλουν οι ίδιοι οι πόροι στην παραγωγική διαδικασία, αλλά οι υπηρεσίες που οι τελευταίοι μπορούν να προσφέρουν. Η διαπίστωση αυτή είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς αποτελεί τη βάση της διαφοροποίησης των επιχειρήσεων. Έτσι, ακόμη και αν δύο επιχειρήσεις έχουν τους ίδιους ακριβώς πόρους, ο τρόπος συνδυασμού των υπηρεσιών τους είναι σχεδόν αδύνατο να είναι ταυτόσημος, με αποτέλεσμα να διαφέρουν τα προϊόντα τους.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι διαφορές στο τελικό αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας είναι εξασφαλισμένες, καθώς είναι αδύνατο δύο επιχειρήσεις να διαθέτουν τους ίδιους ακριβώς παραγωγικούς πόρους, η Penrose (1995: 31) εισάγει και έναν άλλο παράγοντα ο οποίος διασφαλίζει τη διαφορετικότητα των επιχειρήσεων, που δεν είναι άλλος από την ‘παραγωγική ευκαιρία’ (productive opportunity) της επιχείρησης. Η παραγωγική ευκαιρία είναι το σύνολο των παραγωγικών δυνατοτήτων που οι καινοτόμοι επιχειρηματίες⁴⁸ βλέπουν και μπορούν να εκμεταλλευθούν. Το

⁴⁸ Χρησιμοποιείται ο όρος ‘καινοτόμος επιχειρηματίας’ αντί απλά ‘επιχειρηματίας’ καθώς δεν υπάρχει λέξη που να αποδίδει στην ελληνική την αγγλική λέξη ‘entrepreneur’ που χρησιμοποιεί η Penrose για να χαρακτηρίσει το υποκείμενο της ‘παραγωγικής ευκαιρίας’. Ο καινοτόμος επιχειρηματίας διαφέρει από τον μάνατζερ, καθώς ο πρώτος έχει τα γενικά σουμπετεριανά χαρακτηριστικά της καινοτομικότητας, δηλαδή είναι αυτός που αναλαμβάνει (μεταξύ άλλων) τη διασφάλιση της αποδοχής από την επιχείρηση νέων ιδεών στην παραγωγική διαδικασία και ριζικήλευθρων αλλαγών στη δομή και τη στρατηγική της επιχείρησης, είναι με λίγα λόγια

σημαντικότερο είναι ότι αυτή προσδιορίζει και το ρυθμό μεγέθυνσης της επιχείρησης κάθε δεδομένη περίοδο.

Έτσι, γίνεται λίγο έως πολύ σαφές ότι ο ρυθμός μεγέθυνσης (ή και τα όριά της) δεν μπορεί να καθοριστεί ως μία σταθερά και αμετάβλητη (ή προβλέψιμη) πορεία προς κάποιο 'άριστο' επίπεδο ισορροπίας, αφού η ίδια εξαρτάται από μεταβλητές οι οποίες είναι λίγο ή καθόλου προβλέψιμες. Από τη μία πλευρά έχουμε τους πόρους της επιχείρησης οι οποίοι διαρκώς μεταβάλλονται, ενώ η συσσωρευμένη εμπειρία αναδεικνύει νέους τρόπους συνδυασμού τους, καθώς και το διαρκώς μεταβαλλόμενο εξωτερικό περιβάλλον, ενώ από την άλλη υπάρχει ο πολύ σημαντικός ρόλος της καινοτομίας (enterprise). Χωρίς την 'ψυχολογική προδιάθεση' (psychological predisposition) για την ανακάλυψη ευκαιριών, η οποία απαιτεί κόπο, αλλά και τη δέσμευση κάποιων πόρων της επιχείρησης, η αλλαγή (με τα χαρακτηριστικά της καινοτομίας) είναι μάλλον αδύνατο να έρθει⁴⁹.

Ωστόσο, ο σημαντικότερος παράγοντας στην αναπτυξιακή πορεία μίας επιχείρησης, κυρίως όσον αφορά την κατεύθυνση, είναι η ύπαρξη αχρησιμοποίητων παραγωγικών υπηρεσιών. Όπως είδαμε οι παραγωγικές υπηρεσίες είναι το προϊόν των παραγωγικών πόρων κάθε επιχείρησης και γενικά κάθε πόρος μπορεί να συνεισφέρει ένα σύνολο παραγωγικών υπηρεσιών. Ωστόσο, λόγω της αδιαιρετότητας των περισσότερων πόρων, είναι συνήθως αδύνατη η διεκπεραίωση κάποιας παραγωγικής διαδικασίας χρησιμοποιώντας όλες τις πιθανές υπηρεσίες των εμπλεκόμενων πόρων. Το παραπάνω μπορεί να γίνει πολύ πιο κατανοητό χρησιμοποιώντας ένα παράδειγμα από τους ανθρώπινους πόρους. Ας υποθέσουμε, λοιπόν, ότι μία ελληνική επιχείρηση σχεδιάζει την εξαγωγική της επέκταση στην αγορά της Γερμανίας και για το σκοπό αυτό προσλαμβάνει για το τμήμα πωλήσεων ένα στέλεχος με γνώσεις γερμανικής. Οι υπηρεσίες που το στέλεχος προσφέρει αφορούν τις διαπραγματεύσεις με τους Γερμανούς αντιπροσώπους, την υποστήριξη της προσαρμογής των προϊόντων στη νέα αγορά (προδιαγραφές ασφαλείας Γερμανίας κλπ.). Είναι βέβαια αφελές να πιστέψει κανείς ότι ο εργαζόμενος αυτός μπορεί να προσφέρει μία και μόνο υπηρεσία – τη χρήση της γερμανικής γλώσσας. Όλες οι υπόλοιπες υπηρεσίες που θα μπορούσε να προσφέρει⁵⁰ παραμένουν αχρησιμοποίητες, έως ότου γίνουν αντιληπτές από τη διοίκηση της επιχείρησης, η οποία σε συνδυασμό με τις εξωτερικές συνθήκες τις διοχετεύσει σε κάποια νέα παραγωγική διαδικασία, η οποία, βέβαια, θα δημιουργήσει με τη σειρά της νέες αχρησιμοποίητες παραγωγικές υπηρεσίες.

υπεύθυνος της αλλαγής, της εξέλιξης, ενώ ο δεύτερος είναι υπεύθυνος για την εφαρμογή των αλλαγών, την προσαρμογή της επιχείρησης στις νέες συνθήκες (Penrose, 1995, υποσ. 1, σ. 31).

⁴⁹ Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι η καινοτομική επιχειρηματικότητα, σύμφωνα με την συγγραφέα δεν εξαρτάται μόνο από τα ιδιαίτερα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των στελεχών της επιχείρησης, αλλά είναι κάτι που καλλιεργείται από την ίδια την επιχείρηση και η αναπαραγωγή της είναι μία από τις σημαντικότερες λειτουργίες της.

⁵⁰ Μπορούν να γίνουν πολλές ρεαλιστικές υποθέσεις για τον χαρακτήρα τους, όπως ότι μιλάει άλλες δύο ξένες γλώσσες, ή ότι έχει γνώσεις πληροφοριακών συστημάτων διοίκησης, ή ότι είναι ιδιαίτερα οργανωτικός χαρακτήρας κλπ.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται σαφής ο κεντρικός ρόλος της γνώσης στην κατά Penrose επιχείρηση. Η χρήση της συσσωρευμένης, από τις καθημερινές λειτουργίες της επιχείρησης, γνώσης είναι που δίνει τη δυνατότητα αναγνώρισης των νέων ευκαιριών που οδηγούν στη μεγέθυνση της επιχείρησης. Γίνεται έτσι κατανοητή η προσπάθεια ερμηνείας της επιχείρησης με όρους οργανικούς, ωστόσο η επιχείρηση δεν είναι φυσικός οργανισμός, αλλά κοινωνικός οργανισμός. Η σημαντικότερη επίπτωση του παραπάνω είναι ότι μία επιχείρηση είναι περισσότερο από το άθροισμα των ικανοτήτων, δεξιοτήτων, και υπηρεσιών των πόρων της, καθώς η ίδια δημιουργεί και αναπαράγει γνώση.

Οι απόψεις της Penrose αποτέλεσαν χωρίς αμφιβολία τη βάση της θεωρίας των πόρων, η οποία κατά την τελευταία δεκαετία έχει αποτελέσει μία από τις κεντρικές θεωρητικές προσεγγίσεις κυρίως για τη θεωρία της στρατηγικής διοίκησης (Kay, 2000)⁵¹. Ωστόσο, η θεωρία των πόρων εξελίχθηκε ραγδαία, κατά την τελευταία 20ετία, με αφητηρία τον Wenerfelt (1984), ο οποίος, όπως και οι περισσότεροι μετέπειτα συγγραφείς από το χώρο της στρατηγικής διοίκησης, χρησιμοποίησε τη συμβολή της Penrose για τη δημιουργία στρατηγικών με στόχο την πρόσοδο. Έτσι, ο Barney (1991) προχώρησε στον προσδιορισμό κάποιων χαρακτηριστικών των πόρων της επιχείρησης τα οποία είναι απαραίτητα για τη δημιουργία ενός βιώσιμου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, όπως: η χρησιμότητα στην εκμετάλλευση ευκαιριών ή αντιμετώπιση απειλών του περιβάλλοντος, η μη διαθεσιμότητά του μεταξύ των ανταγωνιστών, η δυσκολία αντιγραφής και η αδυναμία υποκατάστασης. Έτσι, για πολλούς συγγραφείς της διοίκησης επιχειρήσεων ο ρόλος της θεωρίας των πόρων, και μέσω αυτής η συμβολή της Penrose, ήταν να καθοδηγήσει τους μάνατζερ στην επιβολή επί των ανταγωνιστών τους και στην επίτευξη μεγαλύτερης κερδοφορίας, κάτι, που, όπως υποστηρίζουν οι Rugman and Verbeke (2002), τουλάχιστον όσον αφορά την Penrose δεν φαίνεται να αποτέλεσε ποτέ μία από τις επιδιώξεις της.

Η σημαντική συμβολή της θεωρίας των πόρων είναι ότι οι παράγοντες ανάπτυξης των επιχειρήσεων εντοπίζονται στο εσωτερικό της επιχείρησης. Πολύ γρήγορα, ο άριστος συνδυασμός, συνήθως άυλων, πόρων⁵², αλλά και η συνεχής ανανέωση των βασικών ικανοτήτων της επιχείρησης⁵³ έγιναν κεντρικό αντικείμενο συζήτησης του στρατηγικού μάνατζμεντ. Παρότι η θεωρία αυτή, όπως άλλωστε και η κυρίαρχη στην ερμηνεία της ΠΕ θεωρία της εσωτερίκευσης, δεν κατασκευάστηκε για να ερμηνεύσει την ΠΕ σύντομα έγινε αντιληπτό ότι θα μπορούσε να βρει πεδίο εφαρμογής και στην ΠΕ.

⁵¹ Για την επιρροή της Penrose στη θεωρία των πόρων βλ. Rugman & Verbeke (2002) και Pitelis & Wahl (1998).

⁵² Οι Prahalad και Hamel (1990), επικεντρώνοντας στη συλλογική μάθηση στα πλαίσια της επιχείρησης για τον καλύτερο συντονισμό των διαφορετικών ικανοτήτων και τεχνολογιών, καθιέρωσαν τον όρο 'βασικές ικανότητες' (core competences), η εκμετάλλευση και καλλιέργεια των οποίων, αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος.

⁵³ Το στοιχείο αυτό του δυναμισμού που είναι απαραίτητο για τη δημιουργία ενός βιώσιμου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος δημιούργησε τον όρο 'δυναμική δυνατότητα' (dynamic capability, βλ. Eisenhardt and Martin, 2000 και Teece et al, 1997).

Όσον αφορά την ίδια την Penrose, παρότι η ΠΕ αποτέλεσε ένα από τα βασικά αντικείμενα έρευνας της, αυτή έγινε κυρίως έξω από τα πλαίσια της θεωρίας των πόρων (Rugman and Verbeke, 2002: 776). Αντίθετα, εξέτασε την ΠΕ κάτω από μία οπτική δύναμης επί της αγοράς (κατά Hymer). Αυτό, σύμφωνα με τον Kay (2002: 210) μπορεί να έχει να κάνει με την ενασχόλησή της με τον κλάδο των πετρελαιοειδών, ο οποίος έκανε δύσκολη την εφαρμογή της θεωρίας των πόρων για τρεις λόγους, ο σημαντικότερος από τους οποίους είναι ότι 'η διαφοροποίηση είχε μόνο μικρή σημασία για τις δραστηριότητες των εταιριών πετρελαίου...'

Σύμφωνα με τον Kay (2002: 212) η πρώτη φορά που πραγματικά εφαρμόστηκε το έργο της Penrose στην ερμηνεία της ΠΕ ήταν από τον Wolf (1977), κατά τον οποίο οι εναλλακτικές κατευθύνσεις επέκτασης των επιχειρήσεων (επέκταση στο εσωτερικό της χώρας στον ίδιο κλάδο, διαφοροποίηση κλάδου, ή διαφοροποίηση στο εξωτερικό – είτε μέσω εξαγωγών είτε μέσω ΞΑΕ) αποτελούν εναλλακτικούς τρόπους εκμετάλλευσης των υπο-απασχολούμενων πόρων της επιχείρησης.

Ο Caves (1982) προσέγγισε επίσης την ΠΕ χρησιμοποιώντας τη θεωρία των πόρων, παρότι ο ίδιος δεν το αναγνωρίζει ρητά. Αυτό γίνεται αντιληπτό από το γεγονός ότι ενώ η θεωρία της εσωτερικής επέκτασης, στην οποία στηρίζεται ο Caves, θεωρείται καταλληλότερη για την κατανόηση του τρόπου (mode) επέκτασης (δηλαδή της επιλογής μεταξύ ΞΑΕ, εξαγωγών, εκχώρησης δικαιωμάτων κλπ – βλ. Kay, 2002: 213), ο ίδιος ο Caves ασχολείται με την ανάλυση των κατευθύνσεων της επέκτασης (δηλαδή αν αυτή θα πραγματοποιηθεί στο εσωτερικό ή το εξωτερικό). Έτσι, λόγω του σταθερού κόστους που κάθε επιχείρηση αντιμετωπίζει κατά την είσοδό της σε μία ξένη αγορά, ο Caves θεωρεί ότι οι επιχειρήσεις που διαθέτουν ανεκμετάλλευτους παραγωγικούς πόρους θα τείνουν να επεκταθούν στην εγχώριά τους αγορά. Ωστόσο, κάποια στιγμή, καθώς η εγχώρια αγορά φθάνει στον κορεσμό, οι ευκαιρίες διαφοροποίησης εξαντλούνται, με αποτέλεσμα η έξοδος στο εξωτερικό να γίνεται το επόμενο λογικό στάδιο. Συνεπώς στη θεωρία της εσωτερικής επέκτασης, θεώρησε ότι οι επιχειρήσεις θα προτιμήσουν να επεκταθούν πρώτα στις χώρες που χαρακτηρίζονται από τις μεγαλύτερες ομοιότητες με τη χώρα προέλευσης (όσον αφορά τη γλώσσα, την κουλτούρα κλπ.) για τη μείωση του κόστους προσαρμογής.

Μία ιδιαίτερα σημαντική συμβολή στην ανάλυση της ΠΕ μέσα από το πλαίσιο της θεωρίας των πόρων είναι αυτή των Kogut and Zander (1993), οι οποίοι, επηρεασμένοι από την εξελικτική θεωρία των Nelson and Winter (1982), αντιμετώπισαν την επιχείρηση ως μία κοινότητα εξειδικευμένη στη δημιουργία και εσωτερική μεταβίβαση γνώσης. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς διερεύνησαν εμπειρικά την απόφαση των επιχειρήσεων να μεταβιβάσουν την ικανότητα κατασκευής νέων προϊόντων εσωτερικά (δηλ. μέσω ΞΑΕ), ή εξωτερικά (δηλ. παρέχοντάς την σε τρίτους), καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι όσο πιο άτυπη (σιωπηρή – tacit) είναι η γνώση που απαιτείται για την κατασκευή του προϊόντος⁵⁴, τόσο πιο πιθανή είναι ανάληψη

⁵⁴ Για να προσεγγίσουν το βαθμό 'σιωπηρότητας' (tacitness) χρησιμοποίησαν τρεις διαφορετικούς και αλληλοσυμπληρούμενους δείκτες: τη δυνατότητα κωδικοποίησης (codifiability), δηλαδή κατά πόσο η διαδικασία μπορεί να περιγραφεί· τη δυνατότητα διδασκαλίας και τέλος την πολυπλοκότητα της διαδικασίας. Σε μία logit ανάλυση με εξαρτημένη μεταβλητή την πραγματοποίηση ΞΑΕ ή άλλου τρόπου μεταφοράς της διαδικασίας, οι τρεις παραπάνω δείκτες χρησιμοποιήθηκαν ως ανεξάρτητες μεταβλητές και βρέθηκε ότι επηρεάζουν την απόφαση.

ΞΑΕ. Αμφισβητώντας τον χαρακτήρα της γνώσης ως δημόσιου αγαθού, υποστήριξαν ότι δεν επαρκούν οι αποτυχίες της αγοράς (στις οποίες στηρίζεται η θεωρία εσωτερικευσης – κόστους διεκπεραιώσεων) για την ερμηνεία των λόγων που προκαλούν τις ΞΑΕ, αλλά ότι οι επιχειρήσεις που διενεργούν ΞΑΕ είναι πιο αποτελεσματικές στην εσωτερική μεταφορά γνώσης.

Η προσέγγιση, ωστόσο, των Kogut and Zander αποτελεί μία μάλλον περιοριστική εφαρμογή της θεωρίας των πόρων (μάλιστα δεν γίνεται καμία αναφορά στο έργο της Penrose), καθώς επικεντρώνεται στην, κάπως γενικευμένη, γνώση της επιχείρησης, η οποία είναι ορθότερο να ειπωθεί ως υπηρεσία που παρέχουν οι πόροι (κάποιοι ή όλοι) της επιχείρησης. Εντούτοις, οι υπηρεσίες των διαφόρων πόρων μπορεί να είναι πολύ διαφορετικές, αλλά και με σημαντικά διαφορετικές συνέπειες για την κατεύθυνση της μεγέθυνσης της επιχείρησης, όπως έδειξε ο Kay (2002).

Ο τελευταίος, χρησιμοποίησε ένα σχετικά απλό παράδειγμα (Kay, 2002: 214-219) για να δείξει τη δυνατότητα εφαρμογής της θεωρίας των πόρων στην ΠΕ, αλλά, και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, και τα όριά της. Συγκεκριμένα, περιέγραψε μία υποθετική επιχείρηση, η οποία παράγει πορτοφόλια στη χώρα προέλευσής της. Οι πόροι της επιχείρησης ομαδοποιούνται σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: πόροι μάρκετινγκ⁵⁵, παραγωγικοί πόροι⁵⁶, πόροι E&A και πόροι χώρας⁵⁷. Όσον αφορά τις πρόσθετες υπηρεσίες που ο κάθε πόρος μπορεί να προσφέρει, είναι δυνατό να διακριθούν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά την περαιτέρω εξειδίκευση των πόρων για παροχή υπηρεσιών παρόμοιων με αυτές που ήδη προσφέρουν, ενώ η δεύτερη απαιτεί τη διαφοροποίηση των προσφερόμενων υπηρεσιών. Ο διαχωρισμός αυτός είναι απαραίτητος, καθώς στην πρώτη περίπτωση η εκμετάλλευση των πόρων θεωρείται ότι μπορεί να είναι πληρέστερη⁵⁸. Υποθέτοντας, λοιπόν, ότι η επιχείρηση έχει αχρησιμοποίητους πόρους και ότι καμία από τις πιθανές στρατηγικές επέκτασης δεν είναι πιο κερδοφόρα από τις υπόλοιπες, η επιχείρηση είναι αντιμέτωπη με τέσσερις στρατηγικές επιλογές.

Η πρώτη επιλογή αφορά την εξειδίκευση της επιχείρησης με στόχο την απόκτηση μεγαλύτερου μεριδίου της εγχώριας αγοράς πορτοφολιών. Η στρατηγική αυτή συνεπάγεται κοινή χρήση των υπηρεσιών των υφιστάμενων πόρων, καθώς τα περισσότερα πορτοφόλια είναι δυνατό να παραχθούν από τις υφιστάμενες παραγωγικές μονάδες της επιχείρησης, να εκμεταλλευτούν το μάρκετινγκ, το δίκτυο διανομής της επιχείρησης, αλλά και τις υπηρεσίες E&A της επιχείρησης. Τέλος η επιχείρηση εξακολουθεί να λειτουργεί στο γνώριμο πλαίσιο της χώρας προέλευσής της.

⁵⁵ Περιλαμβάνουν τη διαφήμιση, την έρευνα αγοράς, τη διανομή και το δυναμικό πωλήσεων.

⁵⁶ Περιλαμβάνουν τις εγκαταστάσεις, τον εξοπλισμό, το εργατικό δυναμικό και τις ύλες.

⁵⁷ Περιλαμβάνουν το νομικό πλαίσιο, την οικονομία, το πολιτικό πλαίσιο, τη γλώσσα και την κουλτούρα.

⁵⁸ Η διάκριση μεταξύ των δύο κατηγοριών κάθε άλλο παρά εύκολη είναι και φαίνεται ότι εξαρτάται από το πόσο ανομοιογενείς είναι οι υφιστάμενες σε σχέση με τις νέες (διαφοροποιημένες) δραστηριότητες. Έτσι, στο παράδειγμα του Kay, η διάθεση πορτοφολιών είναι διαφορετική και κατά συνέπεια απαιτεί διαφορετική εξειδίκευση από τη διάθεση τσαντών. Η διάκριση αναμφίβολα θα ήταν πολύ πιο εύκολη αν αντί για τσάντες η επιχείρηση επέλεγε να επεκταθεί σε έπιπλα και ακόμη περισσότερο σε Η/Υ.

Η δεύτερη επιλογή αφορά τη διαφοροποίηση της επιχείρησης με επέκταση σε νέες αγορές στο εσωτερικό της χώρας (π.χ. γυναικείες τσάντες). Όπως και στην πρώτη περίπτωση η επιχείρηση θα εξακολουθήσει να χρησιμοποιεί τους υπάρχοντες πόρους χώρας, χωρίς ωστόσο, να ισχύσει το ίδιο για όλους τους πόρους των άλλων τριών κατηγοριών. Για παράδειγμα, κάποια από τα μηχανήματα που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή των πορτοφολιών μπορεί να μην είναι κατάλληλα για την κατασκευή τσαντών.

Στις δύο υπόλοιπες επιλογές επέκτασης, λόγω των εμποδίων που παρεμβάλλονται από την είσοδο σε μία ξένη αγορά, γίνεται αδύνατη η κοινή χρήση ολόκληρων κατηγοριών πόρων. Στην περίπτωση των εξαγωγών πορτοφολιών γίνεται αδύνατη η κοινή χρήση των πόρων μάρκετινγκ και χώρας, ενώ στην περίπτωση ΞΑΕ για την παραγωγή πορτοφολιών σε άλλη χώρα, οι μόνοι πόροι που είναι δυνατό να συνεισφέρουν και στις δύο διαδικασίες (δηλαδή στην παραγωγή και στις δύο χώρες) είναι οι πόροι E&A. Οι συνέπειες της αδυναμίας κοινής χρήσης των πόρων είναι ότι η επιχείρηση είναι πλέον αναγκασμένη να επενδύσει για την απόκτηση και δημιουργία ίδιων ή παρεμφερών πόρων και στις δύο χώρες.

Η σχηματοποίηση αυτή, παρά την απλοϊκότητά της είναι δυνατό να συμβάλλει στην κατανόηση της σημασίας της θεωρίας των πόρων για την ερμηνεία της ΠΕ. Ακολουθώντας τον Caves (1982), η πολυεθνική επέκταση φαίνεται να είναι η τελευταία μίας σειράς επιλογών (η οποία ακολουθεί τη σειρά: διαφοροποίηση → εξαγωγές → ΠΕ). Επιπλέον, παρέχει θεωρητική υποστήριξη σε μία σειρά εμπειρικών ευρημάτων σχετικά με την ΠΕ, όπως:

1. ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι πιο πιθανό να γίνουν πολυεθνικές (καθώς είναι πιο πιθανό να έχουν ήδη περάσει από τα δύο πρώτα στάδια, εξαντλώντας τις δυνατότητες εγχώριας επέκτασης), δικαιολογώντας ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη συγκέντρωση των περιουσιακών στοιχείων των περισσότερων ΠΕ στο εσωτερικό των χωρών προέλευσής τους,
2. ότι οι ΠΕ τείνουν να εμφανίζουν μεγαλύτερη ένταση E&A, ότι οι κλάδοι που εμφανίζουν μεγαλύτερη συγκέντρωση τείνουν να έχουν την μεγαλύτερη αντιπροσώπευση μεταξύ των ΠΕ (καθώς η συγκέντρωση συχνά παίζει ρόλο αντίστοιχο με την E&A στην παραγωγή γνώσης),
3. ότι οι ΠΕ τείνουν να εμφανίζουν μεγαλύτερη ένταση διαφήμισης, καθώς εκτός από τους πόρους E&A, κάποιοι από τους πόρους μάρκετινγκ, είναι δυνατό να έχουν κοινή χρήση (κυρίως αναγνωρίσιμα σήματα) και τέλος
4. ότι οι ΠΕ τείνουν να προτιμούν την επέκταση πρώτα σε χώρες με μικρότερη 'ψυχική απόσταση', δηλαδή χώρες που χαρακτηρίζονται από κοινή γλώσσα ή κοινά πολιτισμικά στοιχεία (θρησκεία κλπ).

Το σημαντικότερο, βέβαια, σημείο της ανάλυσης του Kay (2002) είναι η διαπίστωση ότι η προσέγγιση των πόρων είναι χρήσιμη για την ανάλυση της κατεύθυνσης της επέκτασης. Για την ανάλυση της μορφής (δηλαδή για το αν η επιχείρηση θα

προχωρήσει στην κατεύθυνση που έχει επιλέξει μόνη⁵⁹ ή με συνεργάτες) είναι απαραίτητη η χρήση της θεωρίας εσωτερικευσης. Δηλαδή, η θεωρία των πόρων δεν μπορεί να αποτελέσει μία ολοκληρωμένη θεωρία της ΠΕ, όπως άλλωστε και όλες οι άλλες θεωρίες που έχουν προταθεί. Αυτό, κατά τα τελευταία χρόνια, έχει δώσει μία σειρά προσπαθειών (εκτός από αυτή του εκλεκτικού παραδείγματος) σύνθεσης των διαφορετικών προσεγγίσεων οι οποίες στηρίζονται είτε στη θεωρία των πόρων, των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας, της εσωτερικευσης, της ολιγοπωλιακής αλληλεπίδρασης, της χωροθέτησης κ.ά. (βλ. Pitelis, 2000: 82).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθούν και δύο άλλοι παράγοντες, η σημασία των οποίων θεωρούμε ότι είναι μεγάλη για την ερμηνεία της ΠΕ (και ιδίως της ελληνικής ΠΕ – τα χαρακτηριστικά της οποίας αναλύονται σε άλλο σημείο – κεφ. 5.4.1.ii), παρότι έχουν σε μεγάλο βαθμό αγνοηθεί από την βιβλιογραφία της ΠΕ. Το πρώτο είναι οι συνθήκες ζήτησης, οι οποίες σύμφωνα με τον Pitelis (2000), μπορεί να λειτουργήσουν τόσο ως παράγοντες ώθησης (push factors), όσο και ως παράγοντες έλξης (pull factors) των ΞΑΕ. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις περιπτώσεις πτωτικής αποτελεσματικής εγχώριας ζήτησης, χαμηλά αναμενόμενα επίπεδα κερδοφορίας και μεγέθυνσης, ενώ στη δεύτερη κατηγορία βρίσκονται οι ταχύτεροι αναμενόμενοι ρυθμοί ανάπτυξης και κερδών. Σε μία εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων της ζήτησης στις ΞΑΕ ο Pitelis (1996) βρήκε ότι οι εξερχόμενες ΞΑΕ επηρεάζονται αρνητικά⁶⁰ από το δείκτη κερδών της επιχείρησης και τη μεταβολή της αποτελεσματικής ζήτησης στο εσωτερικό της χώρας προέλευσης, ενώ οι συνθήκες ζήτησης έχουν απασχολήσει και τον Dunning (1998), ο οποίος τις εισάγει στην ανάλυσή του μέσω των παραγόντων χωροθέτησης.

Ο δεύτερος παράγοντας αφορά το (σχετικά περιορισμένης έκτασης) σώμα της διεθνούς βιβλιογραφίας που ερμηνεύει την ΞΑΕ ως ένα μηχανισμό διάσπασης του εργατικού δυναμικού μέσω πρακτικών ‘διαίρει και βασίλευε’ (Peoples and Sugden, 2002). Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι οι τέλει αγορές εργατικού δυναμικού είναι απλά ανύπαρκτες. Αυτό συμβαίνει γιατί από τη μία πλευρά ο αριθμός των πιθανών εργοδοτών δεν είναι ποτέ αρκετά μεγάλος ώστε να εγγυηθεί την ύπαρξη τέλει ανταγωνισμού. Επιπλέον, δεδομένου του μικρού τους αριθμού, οι εργοδότες είναι πολύ πιθανό να έρθουν σε σύμπραξη ώστε να μειώσουν ακόμη περισσότερο τον ανταγωνισμό και κατά συνέπεια και τους μισθούς. Από την άλλη πλευρά, οι εργάτες, με δεδομένη την κατάσταση από την πλευρά της ζήτησης εργασίας, ως μοναδικό περιθώριο αντίδρασης έναντι της προοπτικής εκμετάλλευσής τους από τους εργοδότες έχουν την αύξηση της διαπραγματευτικής τους δύναμης μέσω του συνδικαλισμού. Ωστόσο, στο συνδικαλισμό υπάρχει ένα τεράστιο πρόβλημα συντονισμού. Ακόμη και αν θεωρηθεί ότι είναι εφικτός ο συντονισμός και η

⁵⁹ Στις επιλογές που μία επιχείρηση έχει αν αποφασίσει να προχωρήσει μόνη ο Kay (2002: 226) αναφέρει τις εξαγωγές και τις ΞΑΕ. Στην αντίθετη περίπτωση αναφέρονται οι κοινοπραξίες, οι εκχωρήσεις δικαιωμάτων, οι υπεργολαβίες και οι δικαιοπαροχές. Σε άλλα σημεία της διατριβής οι εξαγωγές δεν περιλαμβάνονται στην πρώτη κατηγορία. Η διαφορά αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι ο Kay, όπως φαίνεται, αναφέρεται σε εξαγωγές τελικών προϊόντων (για τα οποία είναι απαραίτητη η επένδυση για απόκτηση πόρων μάρκετινγκ, κάτι όχι απαραίτητο για ενδιάμεσα προϊόντα), τα οποία αποτελούν ένα μόνο τμήμα των συνολικών εξαγωγών.

⁶⁰ Και οι δύο σχέσεις ήταν στατιστικά σημαντικές, με αρκετά ικανοποιητικό συντελεστή προσδιορισμού.

συνεννόηση όλων των εργατών στα πλαίσια μίας χώρας, ο παγκόσμιος συντονισμός είναι πρακτικά αδύνατος⁶¹.

Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις έχουν στη διάθεσή τους ένα μέσο στάθμισης της διαπραγματευτικής ισχύος των εργατών, που δεν είναι άλλο από την πολυεθνικότητα. Δηλαδή, οι ΠΕ μετεγκαθιστώντας (ή απειλώντας να μετεγκαταστήσουν) κάποια τμήματα της παραγωγικής τους διαδικασίας έχουν ουσιαστικά τη δυνατότητα να διασπάσουν την όποια συνδικαλιστική ενότητα, πετυχαίνοντας τους στόχους τους (δηλαδή την αύξηση των κερδών).

3.3. Συμπεράσματα

Η βασική προσπάθεια αυτού του κεφαλαίου ήταν να περιγραφούν οι θεωρητικές προσπάθειες απάντησης σε δύο βασικά ερωτήματα: το πρώτο αφορά τις συνθήκες δημιουργίας και επέκτασης της ΠΕ. Συγκεκριμένα, το ερώτημα είναι διττό, συγκεκριμένα: α) πως καθορίζεται η κατεύθυνση της επέκτασης (δηλαδή γιατί μία επιχείρηση επιλέγει να επεκταθεί στο εξωτερικό και όχι στο εσωτερικό) και β) πως καθορίζεται η μορφή της επέκτασης (δηλαδή γιατί η επιχείρηση αποφασίζει να εκμεταλλευτεί τα ανταγωνιστικά της πλεονεκτήματα στο εξωτερικό μόνη της και όχι σε συνεργασία με άλλες επιχειρήσεις ή με εξαγωγές). Το δεύτερο ερώτημα αφορά τη διαμόρφωση του φαινομένου των ΞΑΕ, έξω από την ΠΕ.

Παρότι σήμερα είναι αρκετά σαφές ότι ΞΑΕ και ΠΕ είναι δύο διαφορετικά πράγματα, τα οποία βρίσκονται σε τελείως διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης και ερμηνεύονται με τη χρήση τελείως διαφορετικών εργαλείων, μόλις κάτι περισσότερο από 50 χρόνια πριν, η διάκριση ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Παρά το γεγονός ότι η πρώτη ουσιαστική συνεισφορά στη θεωρία της ΠΕ πραγματοποιήθηκε το 1958 από τον Dunning (1958), ο διαχωρισμός αυτός δεν πραγματοποιήθηκε πριν τη δημοσίευση της διδακτορικής διατριβής του Hymer (1974). Αυτός ήταν ουσιαστικά ο πρώτος που παρατήρησε την ουσιαστική αντίφαση μεταξύ των προβλέψεων της θεωρίας των διεθνών κεφαλαιαγορών και της πραγματικότητας (Graham, 2002). Πιο συγκεκριμένα, ενώ η κλασική θεωρία προέβλεπε ότι οι ΞΑΕ θα έπρεπε να κατευθύνονται από χώρες με υψηλά αποθέματα κεφαλαίων (και σχετικά χαμηλές αποδόσεις) προς χώρες με χαμηλά αποθέματα, οι ΞΑΕ των ΗΠΑ αμέσως μετά το τέλος του 2^{ου} ΠΠ, αντί να κατευθυνθούν προς τις κατεστραμμένες από τον πόλεμο χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, κατευθύνονταν με ιδιαίτερη ένταση προς χώρες όπως η Μ. Βρετανία και ο Καναδάς. Οι δύο αυτές χώρες είχαν ουσιαστικά βγει αλώβητες από τον πόλεμο, ενώ επιπλέον, ήταν μεταξύ των πλουσιότερων κεφαλαιακά χωρών του κόσμου. Το εύρημα αυτό δεν μπορούσε να ερμηνευτεί με τη χρήση των παραδοσιακών εργαλείων της θεωρίας των διεθνών κεφαλαιαγορών.

Με άλλα λόγια, ο διαχωρισμός αυτός οφείλεται στον Hymer, ο οποίος επίσης καθιέρωσε και τη χρήση των εργαλείων της βιομηχανικής οικονομικής για την ανάλυση των φαινομένων που σχετίζονται με τις ΞΑΕ και κυρίως τη μελέτη της ΠΕ.

⁶¹ Στους λόγους περιλαμβάνονται τόσο θεσμικά προβλήματα όσο και πολιτιστικοί παράγοντες (βλ. Peoples & Sugden, 2002: 255-256).

Δεδομένου αυτού, θα πρέπει να αναγνωρισθεί ότι την ίδια περίπου περίοδο η Penrose (1995 [1959]) υποστήριξε ότι η ανάπτυξη των μεγάλων επιχειρήσεων θα έπρεπε να εξεταστεί έξω από τα πλαίσια της κλασικής οικονομικής θεωρίας. Οι δύο αυτοί οικονομολόγοι υπήρξαν δύο από τις σημαντικότερες προσωπικότητες που διαμόρφωσαν τη θεωρία της ΠΕ.

Οι απαντήσεις στο πρώτο γενικό ερώτημα έρχονται από τρεις βασικές κατευθύνσεις. Οι δύο από αυτές δηλαδή η θεωρία της εσωτερίκευσης (ενότητα 3.2.1) και η θεωρία των πόρων (ενότητα 3.2.5) αναλύθηκαν αρκετά διεξοδικά, ενώ η τρίτη στηρίζεται ουσιαστικά στην παράδοση του Hymer και περιλαμβάνει όλες αυτές τις προσεγγίσεις που στηρίζονται στη δύναμη επί της αγοράς⁶² για να ερμηνεύσουν την ανάπτυξη της ΠΕ.

Ξεκινώντας από την τρίτη προσέγγιση, υποστηρίζει ότι λόγω των ατελειών των αγορών, οι επιχειρήσεις έχουν την τάση να αυξάνουν σταδιακά το μερίδιό τους στην εγχώρια αγορά. Καθώς το μέγεθος των επιχειρήσεων (και το μερίδιό τους στην εγχώρια αγορά) αυξάνει, μέσω επέκτασης της παραγωγικής τους δυναμικότητας, αλλά και εξαγορών, αυξάνουν και τα κέρδη. Αυτή η συμπεριφορά αναπόφευκτα οδηγεί στη διαμόρφωση μίας ολιγοπωλιακής αγοράς στα πλαίσια της οποίας τα περιθώρια περαιτέρω επέκτασης σύντομα εξαντλούνται. Έτσι, δίνεται το έναυσμα για την έναρξη μίας δεύτερης φάσης μεγέθυνσης και συγκέντρωσης, αυτή τη φορά στο εξωτερικό, η οποία (τουλάχιστον αρχικά) χρηματοδοτείται από τα υπερκέρδη της εσωτερικής αγοράς.

Με αυτόν τον τρόπο η ΠΕ, αυξάνοντας τη συγκέντρωση των αγορών και επιτυγχάνοντας την αύξηση του μεριδίου της στις αγορές τελικών προϊόντων, λειτουργεί καταστροφικά για τον ανταγωνισμό και είναι σε θέση να αυξήσει τα κέρδη της λόγω των εναλλακτικών επιλογών χωροθέτησης, οι οποίες της επιτρέπουν να ασκήσει πολιτικές τύπου 'διαίρει και βασίλευε'.

Η δεύτερη θεωρητική προσέγγιση είναι αυτή της εσωτερίκευσης. Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στο κλασικό έργο του Coase (1937) ο οποίος επιχείρησε μία κριτική στη συμβατική νεοκλασική οικονομική εισάγοντας στο πλαίσιο της ίδιας της νεοκλασικής ανάλυσης την έννοια του κόστους διεκπεραίωσης σε μία προσπάθεια καθορισμού των ορίων μεταξύ αγοράς και επιχείρησης. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι η επιχείρηση θα τείνει να εσωτερικεύσει τις λειτουργίες της αγοράς στο βαθμό που το κόστος αυτής της εσωτερίκευσης είναι μικρότερο από το κόστος χρήσης των μηχανισμών της αγοράς.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του πλεονεκτήματος της εσωτερίκευσης (σε αντιδιαστολή με τη χρήση της αγοράς) προέρχεται από τον McManus (1972), ο οποίος θεωρείται ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη θεωρία του Coase, μάλιστα αρκετά χρόνια μετά τη συγγραφή του σχετικού άρθρου. Το παράδειγμα αφορά τη δημιουργία της καναδικής θυγατρικής της ξενοδοχειακής επιχείρησης Holliday Inn των ΗΠΑ. Η επιχείρηση είχε τη δυνατότητα να εκχωρήσει βραχυχρόνια δικαιώματα χρήσης των σημάτων της σε όσους μεμονωμένους επιχειρηματίες ενδιαφέρονταν. Αυτό, ωστόσο,

⁶² βλ. Π.χ. Cowling & Sugden (1987).

θα ισοδυναμούσε με ένα τεράστιο κόστος επίβλεψης και ελέγχου τήρησης των προτύπων της επιχείρησης. Αντ'αυτού, η επιχείρηση σύναψε συμφωνία αποκλειστικής συνεργασίας με μία καναδική επιχείρηση, η οποία ανέλαβε εξολοκλήρου τη διαδικασία παροχής των δικαιωμάτων και του ελέγχου. Στην πρώτη περίπτωση τα κόστη διεκπεραίωσης θα αφορούσαν τις δαπάνες για έναν πολύ μεγάλο αριθμό ελεγκτών (ίσως εκατοντάδων), οι οποίοι με την εγκαθίδρυση της θυγατρικής περιορίστηκαν στους 15.

Δηλαδή η θεωρία της εσωτερίκευσης αφορά κυρίως ζητήματα ελέγχου και αναζήτησης ασφάλειας από τις επιχειρήσεις. Είτε μιλάμε για το κόστος των καθημερινών συμβολαίων με τους εργάτες (στα οποία στηρίχθηκε η ανάλυση του Coase, 1937) είτε για την προστασία της δημιουργημένης γνώσης της επιχείρησης (γύρω από την οποία περιστρέφεται ο μεγάλος όγκος της σύγχρονης βιβλιογραφίας, βλ. Buckley & Casson, 1976), οι δυσλειτουργίες και τα εμπόδια της αγοράς, αλλά και η απρόβλεπτη συμπεριφορά των οικονομικών παραγόντων είναι οι βασικοί παράγοντες που οδηγούν την επιχείρηση στην εσωτερίκευση.

Ωστόσο, είναι προφανές ότι η θεωρία της εσωτερίκευσης δίνει μία μόνο απάντηση στο διττό ερώτημα της ανάπτυξης της ΠΕ, και μάλιστα αυτής που ουσιαστικά έπεται, δηλαδή του τρόπου με τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η επέκταση (αν δηλαδή η επιχείρηση θα προχωρήσει στην κατεύθυνση – ας υποθέσουμε στην επέκταση στο εξωτερικό - που έχει επιλέξει μόνη ή χρησιμοποιώντας τις λειτουργίες της αγοράς). Το γιατί, και κατά συνέπεια την κατεύθυνση που θα πάρει η επένδυση μπορεί να απαντηθεί πολύ ικανοποιητικότερα από την τρίτη προσέγγιση, που δεν είναι άλλη από τη θεωρία των πόρων.

Η θεωρία των πόρων, που στηρίζεται στο έργο της Penrose (1995), προχωράει ένα ακόμη βήμα προς την κατεύθυνση της εισόδου στο εσωτερικό της επιχείρησης. Αντιμετωπίζει δηλαδή την επιχείρηση ως ένα σύνολο πόρων, τόσο υλικών (εργοστάσια, εξοπλισμό, γη και φυσικούς πόρους, πρώτες ύλες, ημιτελή προϊόντα, άχρηστα και υποπροϊόντα, ακόμη και απούλητα αποθέματα προϊόντων), όσο και ανθρώπινων (ανειδίκευτο και ειδικευμένο προσωπικό παραγωγής, γραμματειακό προσωπικό, στελέχη διοικητικών, χρηματοοικονομικών, νομικών υπηρεσιών και προσωπικό διοίκησης). Έτσι, η λειτουργία της επιχείρησης συνίσταται ουσιαστικά στην οργάνωση αυτών των πόρων, αλλά και άλλων πόρων που είναι διαθέσιμοι στην αγορά.

Ακριβώς εκεί, δηλαδή στους πόρους της επιχείρησης, βρίσκεται η πηγή ώθησης της ανάπτυξης της επιχείρησης. Λόγω της αδιαιρετότητας των περισσότερων πόρων, είναι συνήθως αδύνατη η διεκπεραίωση κάποιας παραγωγικής διαδικασίας χρησιμοποιώντας όλες τις πιθανές υπηρεσίες των εμπλεκόμενων πόρων. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν πόροι των οποίων οι υπηρεσίες υποαπασχολούνται έως ότου γίνουν αντιληπτές από τη διοίκηση της επιχείρησης, η οποία σε συνδυασμό με τις εξωτερικές συνθήκες τις διοχετεύσει σε κάποια νέα παραγωγική διαδικασία, η οποία, βέβαια, θα δημιουργήσει με τη σειρά της νέες χρησιμοποιήσιμες παραγωγικές υπηρεσίες. Έτσι, γίνονται κατανοητοί οι μηχανισμοί επέκτασης της επιχείρησης.

Η αντίληψη του ουσιαστικά διαφορετικού χαρακτήρα των τριών προσεγγίσεων είναι ιδιαίτερα σημαντική στην προσπάθεια ερμηνείας της ΠΕ, καθώς κάθε μία (κάτι που ισχύει με μεγαλύτερη σαφήνεια για τις δύο τελευταίες) δίνει απαντήσεις σε διαφορετικά ερωτήματα.

Έτσι, η ερώτηση γιατί πολλές ελληνικές επιχειρήσεις αναπτύχθηκαν στο εξωτερικό, μπορεί να απαντηθεί από την προσέγγιση των πόρων με πολύ μεγαλύτερη πειστικότητα. Η ερμηνεία του Kamaras (2001) για την ανάπτυξη της ελληνικής επενδυτικής δραστηριότητας φαίνεται (παρά το γεγονός ότι δεν γίνεται σχετική αναφορά) να στηρίζεται σε κάποιον βαθμό στην προσέγγιση. Συγκεκριμένα, μετά το πρώτο στάδιο εξαγωγών, πολλές επιχειρήσεις αντιλήφθηκαν ότι είχαν αποκτήσει ή ήταν εύκολο να αποκτήσουν πόρους (στην περίπτωση αυτή κυρίως ανθρώπινο δυναμικό) που θα μπορούσε να τους επιτρέψει να 'ξεφύγουν' από τον έντονο ανταγωνισμό της ελληνικής αγοράς. Ωστόσο, η ερώτηση του γιατί επέλεξαν την ίδρυση θυγατρικών και όχι άλλον τρόπο επέκτασης απαντάται πιο πειστικά με τη χρήση της θεωρίας της εσωτερίκευσης. Η αναταραχή που επικράτησε στην περιοχή για αρκετά μεγάλο διάστημα, η απουσία υποδομών, αλλά και κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού φαίνεται ότι συνέβαλαν στον πολύ μικρό αριθμό εναλλακτικών στρατηγικών (εκχωρήσεις δικαιωμάτων, και δικαιοπαροχές⁶³)

Από την άλλη πλευρά, λόγω του χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας και ιδιαίτερα της σχετικά ασθενούς και μικρού μεγέθους ελληνικής μεταποίησης, η θεωρία της δύναμης επί της αγοράς, μπορεί να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά πολύ λίγων ελληνικών επιχειρήσεων, οι οποίες, επιπλέον, κατά κύριο λόγο επεκτάθηκαν σε συγκεκριμένες και περιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, ή σε φωλιές αγοράς.

Ωστόσο, είναι προφανές, ότι υπάρχουν και κάποια άλλα ερωτήματα τα οποία δεν είναι δυνατό να απαντηθούν με τη χρήση των θεωριών αυτών. Για παράδειγμα, το γιατί η έξοδος αυτή των ελληνικών επιχειρήσεων πραγματοποιήθηκε τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ή γιατί κάποιοι συγκεκριμένοι κλάδοι έχουν πολύ μεγαλύτερη σημασία από κάποιους άλλους, δηλαδή ερωτήματα που αφορούν τη διαμόρφωση του φαινομένου των ΞΑΕ, μένουν αναπάντητα.

Για να ολοκληρωθεί η εικόνα, κάποιος πρέπει να στηριχθεί και σε πιο μακροσκοπικές θεωρίες. Η πρώτη συνεισφορά αυτού του τύπου πραγματοποιήθηκε από τον Vernon (1966) και ήταν ουσιαστικά μία αντίδραση στη συμβατική θεωρία H-O-S του διεθνούς εμπορίου⁶⁴. Στηριζόμενη σε πρωτότυπα εργαλεία όπως ο χρόνος της καινοτομίας, οι επιπτώσεις των οικονομιών κλίμακας, αλλά και ο ρόλος της αβεβαιότητας στη διαμόρφωση του εμπορίου διαμόρφωσε μία θεωρία η οποία για αρκετά χρόνια κυριάρχησε στη βιβλιογραφία του διεθνούς εμπορίου και συνεχίζει να επηρεάζει τη σκέψη πολλών οικονομολόγων.

⁶³ Εντούτοις, κάποιες εναλλακτικές στρατηγικές, όπως οι υπεργολαβίες και οι κοινοπραξίες εφαρμόστηκαν εκτεταμένα. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται ότι ο έλεγχος από την ελληνική πλευρά ήταν περίπου τόσο διασφαλισμένος όσο στην περίπτωση της ΞΑΕ.

⁶⁴ Αντίστοιχη με την αντίδραση του Hymer (1974) στην κλασική μικροοικονομική θεωρία.

Το μοντέλο 'κύκλου ζωής του προϊόντος' όπως ονομάστηκε διακρίνει πέντε στάδια στην ανάπτυξη του προϊόντος, τα οποία συνοδεύονται από αντίστοιχες μετακινήσεις στην περιοχή ή χώρα παραγωγής του. Στο πρώτο στάδιο, κατά τη διάρκεια του οποίου το προϊόν θεωρείται καινοτομικό, παράγεται στη χώρα όπου πραγματοποιήθηκε η καινοτομία και από εκεί εξάγεται σε όλον τον κόσμο, ενώ στο τελευταίο στάδιο, το προϊόν παράγεται σε κάποια ή κάποιες ΛΑΧ. Η συνοπτική περιγραφή αυτής της πορείας αποκαλύπτει τη σημασία του μοντέλου 'κύκλου ζωής του προϊόντος', η οποία αφορά την εισαγωγή ενός δυναμικού στοιχείου στην ανάλυση της εξέλιξης των ΞΑΕ, καθώς επίσης και την εισαγωγή της γεωγραφίας στην ανάλυση.

Και τα δύο αυτά στοιχεία έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των δύο μεταγενέστερων μακροοικονομικών προσεγγίσεων. Η πρώτη είναι αυτή του ΜΑΕ, σύμφωνα με την οποία εκτιμάται ότι υπάρχει μία προβλέψιμη σχέση μεταξύ της ΚΕΘ κάθε χώρας και του επιπέδου ανάπτυξής της.

Η προσέγγιση αυτή, που δανείζεται στοιχεία τόσο από τη θεωρία των σταδίων του Rostow (1960), όσο και από τον κύκλο ζωής του προϊόντος στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εκλεκτική προσέγγιση του Dunning (1993) διακρίνει την ύπαρξη πέντε σταδίων.

Στο πρώτο στάδιο ανάπτυξης των επενδύσεων οι εξερχόμενες επενδύσεις είναι ανύπαρκτες ή σχεδόν ανύπαρκτες, ενώ οι εισερχόμενες περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά στην αναζήτηση φυσικών πόρων. Στο δεύτερο στάδιο η βελτίωση του επιπέδου ανάπτυξης αρχίζει να προσελκύει περισσότερες ΞΑΕ, ενώ οι εξερχόμενες ΞΑΕ παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα. Στο τρίτο στάδιο η κατάσταση αντιστρέφεται με το ρυθμό αύξησης των εξερχόμενων επενδύσεων να αυξάνεται, ταυτόχρονα με τη μείωση του ρυθμού αύξησης των εισερχόμενων επενδύσεων. Το τέταρτο στάδιο επιτυγχάνεται όταν οι εξερχόμενες επενδύσεις εξισωθούν ή υπερβούν τις εισερχόμενες, ενώ στο πέμπτο και τελευταίο στάδιο η ΚΕΘ κυμαίνεται μεταξύ θετικών και αρνητικών τιμών, ενώ ταυτόχρονα τόσο οι εισερχόμενες, όσο και οι εξερχόμενες ΞΑΕ συνεχίζουν να αυξάνονται.

Χρησιμοποιώντας τόσα διαφορετικά στοιχεία από ιδιαίτερα ετερόκλητες θεωρίες το ΜΑΕ δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως θεωρία των ΞΑΕ ούτε της ΠΕ. Επιπλέον, όπως φάνηκε και στο κεφάλαιο 6.2, η μορφή του, έτσι όπως έχει περιγραφεί, εμπειρικά, δεν φαίνεται να επαληθεύεται ικανοποιητικά. Παρόλα αυτά, αποτελεί μία από τις λίγες προσπάθειες ανάλυσης των αναπτυξιακών συνεπειών των ΞΑΕ, αλλά και των συνεπειών τις οικονομικής ανάπτυξης στις ΞΑΕ.

Αντίστοιχες είναι και οι επιδιώξεις της τρίτης μακροοικονομικής προσέγγισης, της λεγόμενης Ιαπωνικής προσέγγισης. Στηριζόμενη σε μεγάλο βαθμό στην παραδοσιακή θεωρία Η-Ο-Σ του διεθνούς εμπορίου, η οποία πηγάζει από τη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος, η Ιαπωνική προσέγγιση είναι η μοναδική προσπάθεια σε μακροοικονομικό επίπεδο που θα μπορούσε να ονομαστεί θεωρία.

Το βασικό σημείο της θεωρίας είναι ότι οι ΞΑΕ θα έπρεπε να προέρχονται από το συγκριτικά μειονεκτικό κλάδο της χώρας που πραγματοποιεί την επένδυση, ο οποίος κλάδος μπορεί να είναι αυτός στον οποίο η χώρα υποδοχής έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Δηλαδή η ΞΑΕ θα πρέπει να ενισχύει το συγκριτικό πλεονέκτημα της

χώρας υποδοχής. Αν συμβεί αυτό, θα υπάρξει αύξηση της ευημερίας και στα δύο μέρη. Ωστόσο, αυτό το 'αν' είναι και το πιο προβληματικό σημείο της θεωρίας. Συγκεκριμένα, όπως το μοντέλο του κύκλου ζωής του προϊόντος ουσιαστικά στηρίχθηκε σε μία συγκεκριμένη φάση ανάπτυξης της αμερικάνικης οικονομίας και μίας πολύ συγκεκριμένης συγκυρίας της παγκόσμιας οικονομίας, κατά τη διάρκεια της οποίας η αμερικανική οικονομία ήταν αναμφισβήτητα κυρίαρχη, έτσι και η Ιαπωνική προσέγγιση στηρίχθηκε στην εμπειρία της συγκεκριμένης χώρας. Μόλις η Ιαπωνία σταμάτησε να επενδύει αποκλειστικά στις ΛΑΧ της ΝΑ Ασίας, η αξιοπιστία της θεωρίας καταποντίστηκε.

Έτσι, ενώ η στήριξη της αυτή στα συμβατικά εργαλεία ανάλυσης του διεθνούς εμπορίου επιτρέπουν τη διερεύνηση ζητημάτων όπως οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην ανεργία, το ισοζύγιο πληρωμών και την παραγωγικότητα σε επίπεδο χώρας αποτελούν κεντρικά σημεία της θεωρίας. Από την άλλη πλευρά, η εξάρτηση της προσέγγισης από τη θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος αποκαλύπτει αυτομάτως και τις αδυναμίες της, καθώς οι υποθέσεις της θεωρίας βρίσκονται πολύ μακριά από την πραγματικότητα.

Μέσα στη διάρκεια σχετικά λίγων ετών, ουσιαστικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, η αντίληψη του φαινομένου των ΞΑΕ και της ΠΕ εξελίχθηκε ραγδαία. Από τη σχετικά απλοϊκή θεώρηση των ΞΑΕ ως ένα τμήμα των διεθνών κεφαλαιαγορών, η σημερινή κατάσταση, με έναν μεγάλο αριθμό των θεωριών που προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη διεθνή επενδυτική δραστηριότητα, δείχνει μάλλον χαοτική. Ωστόσο, από μία άλλη οπτική, η πληθώρα των θεωριών δεν μπορεί παρά να είναι ενδεικτική της πολυπλοκότητας των φαινομένων, αλλά και του αριθμού των ζητημάτων που χρήζουν διερεύνησης.

Κεφάλαιο 4. Οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης

Παρότι όπως φάνηκε από το προηγούμενο κεφάλαιο που ασχολήθηκε με τη θεωρία των ΞΑΕ, ένα πολύ σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας ασχολείται κυρίως με τις συνθήκες εκείνες που οδηγούν μία επιχείρηση στην ανάληψη παραγωγικών ή άλλων δραστηριοτήτων στο εξωτερικό, ο τελικός στόχος μίας θεωρίας των ΞΑΕ δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από την ανάλυση των επιπτώσεων στην εθνική ευημερία και αποτελεσματικότητα. Η εμπειρική ωστόσο διερεύνηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ στη γενική ευημερία και την αποτελεσματικότητα είναι ιδιαίτερα δύσκολη λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα του φαινομένου, παρότι όπως θα δειχθεί παρακάτω έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες. Έτσι, ο κύριος όγκος των εμπειρικών ερευνών για τις επιπτώσεις των ΞΑΕ αφορά κυρίως επιμέρους επιπτώσεις μερικής ισορροπίας. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει πλέον ένας πολύ μεγάλος όγκος ερευνών σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ στην απασχόληση, στις εξαγωγές, στις επενδύσεις, στη διάρθρωση των οικονομιών κλπ (οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω), οι οποίες ωστόσο είναι μερικές, δηλαδή συνήθως αφορούν συγκεκριμένους κλάδους σε συγκεκριμένες χώρες και χρονικές περιόδους. Όλα αυτά τα δεδομένα δεν είναι δυνατό να δώσουν μία συνολική εικόνα ‘γενικής ισορροπίας’.

Το παρών κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο κύρια μέρη. Το πρώτο αφορά την επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ στην ευημερία και την ανάπτυξη. Το δεύτερο αποτελεί μία επισκόπηση της ιδιαίτερα εκτεταμένης βιβλιογραφίας σχετικά με τις μερικές επιπτώσεις των ΞΑΕ.

4.1. Το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας της σχέσης ΞΑΕ - ανάπτυξης

Όπως είναι αναμενόμενο, το πλαίσιο ανάλυσης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στηρίζεται στις θεωρίες των ΞΑΕ που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Όπως είδαμε, κάποιες από αυτές όπως η θεωρία του ΜΑΕ μπορούν να θεωρηθούν αυτούσιες ως θεωρίες που ερμηνεύουν τη σχέση ανάπτυξης – ΞΑΕ, ενώ κάποιες άλλες όπως η Ιαπωνική και η εκλεκτική προσέγγιση, όπως θα δούμε παρακάτω (κεφ. 4.1.1), με κάποιες επιπρόσθετες υποθέσεις επιδιώκουν την ερμηνεία της παραπάνω σχέσης. Εκτός όμως από τις προσπάθειες των θεωρητικών της προσέγγισης της Διεθνούς Επιχειρηματικής Δραστηριότητας - ΔΕΔ (international business – IB), οι οποίες παρεμπιπτόντως δεν θεωρούνται τμήμα της καθιερωμένης οικονομικής σκέψης (βλ. Ozawa και Castello, 2001: 219), ο ρόλος των ΞΑΕ έχει ιδιαίτερα απασχολήσει τους θεωρητικούς της ανάπτυξης – και ιδιαίτερα των νέων θεωριών της μεγέθυνσης (new growth theories) και της ενδογενούς ανάπτυξης. Στις δύο επόμενες ενότητες (κεφ. 4.1.1 και 4.1.2) θα περιγραφούν οι δύο αυτές προσεγγίσεις.

4.1.1. Η προσέγγιση της ΔΕΔ

Στα πλαίσια των προσεγγίσεων της ΔΕΔ μια από τις πρώτες προσπάθειες διερεύνησης της σχέσης ΞΑΕ και ανάπτυξης είναι αυτή που πραγματοποιήθηκε από τον Ozawa (1992). Το βασικό χαρακτηριστικό της προσπάθειας αυτής είναι η χρήση εργαλείων

από αρκετά διαφορετικές σχολές και προσεγγίσεις της οικονομικής σκέψης⁶⁵, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι απομακρύνεται από το κέντρο της προσέγγισης η νεοκλασική θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος.

Η προσέγγιση στηρίζεται σε πέντε δομικά χαρακτηριστικά της διεθνούς οικονομίας τα οποία θεωρεί αυταπόδεικτα και παρόντα σε κάθε περίπτωση. Τα πέντε δομικά αυτά χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω:

1. ύπαρξη διαφοροποιήσεων στις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης μεταξύ των οικονομιών,
2. δημιουργία και διακίνηση άυλων αγαθών (τεχνολογία, δεξιότητες κλπ) από τις επιχειρήσεις,
3. ύπαρξη μίας ιεραρχίας οικονομιών, η οποία ουσιαστικά προέρχεται από μία...
4. ...φυσική αλληλουχία δομικής αναβάθμισης και ανάπτυξης (σύμφωνης με τη λογική των σταδίων ανάπτυξης) και
5. απομάκρυνση από πολιτικές υποκατάστασης εισαγωγών προς πιο ανοιχτές πολιτικές προώθησης εξαγωγών με έναν ταυτόχρονο περιορισμό του ρόλου του κράτους στην ρύθμιση του οικονομικού συστήματος.

Το αποτέλεσμα της ύπαρξης των παραπάνω στοιχείων είναι η ενίσχυση των ευεργετικών αποτελεσμάτων του εμπορίου (κατά Ricardo) και η εμφάνιση αυτού που ο συγγραφέας χαρακτηριστικά ονομάζει 'υπερμεγέθυνση' (supergrowth) όπως εμφανίστηκε στις χώρες της ΝΑ Ασίας. Οι μηχανισμοί που οδηγούν σε αυτή την υπερμεγέθυνση μπορούν να περιγραφούν σχηματικά από το παρακάτω σενάριο συνέργιας ΞΑΕ και ανάπτυξης:

1^ο στάδιο: μία υπανάπτυκτη χώρα υιοθετεί μία ανοικτή πολιτική προώθησης εξαγωγών με αποτέλεσμα τη μείωση των στρεβλώσεων των αγορών. Η κίνηση αυτή που ουσιαστικά δίνει την πρωτοκαθεδρία στις δυνάμεις της αγοράς επιτρέπει πλέον στη χώρα να ενταχθεί στην παγκόσμια ιεραρχία των οικονομιών και να ωφεληθεί από αυτήν.

2^ο στάδιο: επιτρέπει την προσέλκυση ΞΑΕ σε κλάδους έντασης εργασίας (κατά κύριο λόγο), σύμφωνα με τη λογική του συγκριτικού πλεονεκτήματος, το οποίο κατά το στάδιο αυτό είναι η φθηνή εργασία.

3^ο στάδιο: αφορά την περίοδο κατά την οποία αρχίζει να παρουσιάζεται στενότητα εργατικού δυναμικού με ταυτόχρονες ανοδικές πιέσεις στους μισθούς.

4^ο στάδιο: πρόκειται για το πλέον ενδιαφέρον σημείο στη θεωρία, καθώς αφορά την περίοδο κατά την οποία πραγματοποιείται η μεταβολή του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας. Οι αυξανόμενοι μισθοί έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος, το οποίο με τις κατάλληλες πολιτικές μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της εγχώριας αποταμίευσης. Από την άλλη πλευρά αρχίζουν να

⁶⁵ Κάτι που άλλωστε, όπως πρέπει να έχει ήδη γίνει κατανοητό από την έως τώρα ανάλυση, αποτελεί γενικό χαρακτηριστικό των προσεγγίσεων της ΔΕΔ.

αυξάνονται οι δεξιότητες του εργατικού δυναμικού. Όλα τα παραπάνω οδηγούν σε μία μεταβολή της σύνθεσης των πόρων της χώρας με τη μείωση του ανειδίκευτου και φθηνού εργατικού δυναμικού και τη σταδιακή αύξηση του κεφαλαίου και του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού.

Αναπόφευκτα, αρχίζει να δημιουργείται μία ασυμβατότητα πόρων. Καθώς το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας αρχίζει να μετακινείται προς κλάδους έντασης κεφαλαίου (φυσικού αλλά και ανθρώπινου), οι κλάδοι έντασης εργασίας στους οποίους στηρίχθηκε η έως τώρα ανάπτυξη αρχίζουν να γίνονται όλο και λιγότερο ανταγωνιστικοί (καθώς αυξάνεται το κόστος εργασίας) με αποτέλεσμα την εμφάνιση πιέσεων για μετακίνηση της εγχώριας βιομηχανίας σε τμήματα υψηλότερης προστιθέμενης αξίας. Η αδυναμία ριζικής και καθολικής αναδιάρθρωσης της εγχώριας βιομηχανίας έχει ως αποτέλεσμα την αναζήτηση φθηνού εργατικού δυναμικού από τους κλάδους έντασης εργασίας σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, η χώρα από υποδοχέας ΞΑΕ γίνεται εξαγωγέας (όχι μόνο σε κλάδους έντασης εργασίας, αλλά και αναζήτησης σταθερών πηγών πρώτων υλών για την υποστήριξη της αναπτυσσόμενης εγχώριας βιομηχανίας), εισερχόμενη σε ένα τελειώς διαφορετικό στάδιο ανάπτυξης.

5^ο στάδιο: Το τελευταίο στάδιο είναι αυτό στο οποίο βρίσκονται οι Νέες Βιομηχανικές Χώρες (NBX) της ΝΑ Ασίας. Λόγω του χαρακτήρα των απαιτούμενων εισροών κατά τη φάση αυτή, οι οποίες πρέπει κατά ένα όλο και μεγαλύτερο βαθμό να κατασκευάζονται (γνώση, δεξιότητες κλπ) ο ρόλος του κράτους αποκτά ιδιαίτερη σημασία τόσο στην παροχή της απαραίτητης υποδομής (εκπαίδευση, τεχνική υποδομή κ.ά.) όσο και στην αποτελεσματική ρύθμιση των αγορών.

Η προσέγγιση του Ozawa ήταν ιδιαίτερα σημαντική καθώς αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια ανάλυσης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στον διαρθρωτικό μετασχηματισμό των χωρών υποδοχής. Παρότι εν μέρει προχώρησε ένα βήμα τη θεωρία του MAE προσπαθώντας να εξηγήσει τους μηχανισμούς που προκαλούν τη σχέση ΞΑΕ – ανάπτυξης με ένα δυναμικό (διαχρονικό) τρόπο, δεν παύει να χαρακτηρίζεται από τα μειονεκτήματα του συνόλου της Ιαπωνικής προσέγγισης στην οποία βασίζεται. Με άλλα λόγια, παρότι προτείνεται ως γενική θεωρία δεν φαίνεται να είναι ικανή να ερμηνεύσει τις επιπτώσεις των ΞΑΕ σε όλους τους κλάδους, αλλά ούτε και σε όλες τις χώρες. Είναι προφανές ότι μπορεί να είναι πολύ χρήσιμη για την ερμηνεία των μηχανισμών που οδήγησαν στην είσοδο κάποιων ΛΑΧ στο στίβο των ΞΑΕ και ίσως να μπορούσαν να οδηγήσουν και κάποιες άλλες, ωστόσο θα ήταν μάλλον αδύνατο να θεωρηθεί ως μία θεωρία που θα μπορούσε να εξηγήσει τους μηχανισμούς και τις επιπτώσεις από τις επενδύσεις μεταξύ αναπτυγμένων χωρών (που αποτελούν και την πλειοψηφία των ΞΑΕ), καθώς και σε κλάδους οι οποίοι δε συμφωνούν με την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος.

Από την άλλη πλευρά κάποια στοιχεία της είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την ερμηνεία κάποιων όψεων της ελληνικής πραγματικότητας και των επιπτώσεων των ΞΑΕ (κυρίως εξερχόμενων, αλλά και εισερχομένων), όπως τα ζητήματα της σύνθεσης των ελληνικών ΞΑΕ προς το εξωτερικό και των επιπτώσεων στην ελληνική οικονομία, τα οποία θα αναλυθούν διεξοδικότερα παρακάτω (κεφ. 5.3).

Η αλληλεπίδραση ΞΑΕ και ανάπτυξης, παρότι (όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο) ήταν ένα από τα ζητήματα που απασχόλησαν την Ιαπωνική προσέγγιση από την αρχή, επιχειρήθηκε να ερμηνευτεί και από λιγότερο μακροσκοπικές σχολές σκέψης. Έτσι, ο Dunning (1993: 264-284) χρησιμοποιώντας για ακόμη μία φορά την εκλεκτική προσέγγιση ερμηνείας των ΞΑΕ ως κύριο ερμηνευτικό εργαλείο, προσπάθησε να εξηγήσει την αλληλεπίδρασή της με άλλες τέσσερις θεωρίες κατασκευάζοντας ένα αρκετά περίπλοκο ερμηνευτικό πλαίσιο⁶⁶ το οποίο μπορεί συνοπτικά να περιγραφεί ως εξής:

Η εκλεκτική προσέγγιση χρησιμοποιείται ως το γενικό υπόβαθρο του πλαισίου. Με άλλα λόγια, θεωρεί σε όλες τις περιπτώσεις ότι οι επιπτώσεις των ΞΑΕ θα εξαρτηθούν από τα πλεονεκτήματα ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων που επενδύουν και τα πλεονεκτήματα εγκατάστασης των χωρών στις οποίες πραγματοποιείται η επένδυση. Τα δύο παραπάνω πλεονεκτήματα θα διαμορφώσουν και την επιλογή των επιχειρήσεων να εσωτερικεύσουν τις αγορές. Είναι προφανές ότι η εκλεκτική προσέγγιση είναι ανεπαρκής για την πλήρη ανάλυση της σχέσης ΞΑΕ – ανάπτυξης, καθώς εξετάζει κυρίως τη μία πλευρά της εξίσωσης (αυτή των ΞΑΕ και της δημιουργίας τους). Έτσι, εισάγεται στην ανάλυση η επίδραση τεσσάρων άλλων υποδειγμάτων τα οποία στην αλληλεπίδραση με την εκλεκτική προσέγγιση δίνουν μία πληρέστερη εικόνα των συνολικών επιπτώσεων. Τα υποδείγματα / θεωρίες είναι:

Η προσέγγιση Περιβάλλοντος / Συστημάτων / Πολιτικής (ΠΣΠ – Environmental / Systems / Policy – ESP) που αναπτύχθηκε από τους Koorman και Montias (1971 – βλ Γράφημα 9.3 - Παράρτημα II). Η προσέγγιση αυτή έχει χρησιμοποιηθεί για την κατηγοριοποίηση των χωρών σύμφωνα με την εξέλιξη των οικονομικών και κοινωνικών τους δομών και συστημάτων. Τα τρία αλληλεξαρτώμενα στοιχεία της προσέγγισης αφορούν: α) το περιβάλλον, δηλαδή τους ανθρώπινους και φυσικούς πόρους, το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και το πολιτιστικό και ιστορικό υπόβαθρο. β) Το οικονομικό σύστημα που αφορά τον τρόπο οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων (καπιταλισμός, σοσιαλισμός, μικτή οικονομία) και γ) πολιτική, που αφορά τις μακροοικονομικές, τις μικροοικονομικές (κλαδικές πολιτικές, πολιτική εμπορίου, ανταγωνισμού κλπ) και άλλες πολιτικές (π.χ. εκπαίδευση, προστασία του καταναλωτή κλπ).

Η δεύτερη θεωρία είναι το διαμάντι των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων του Porter (1990 – τα χαρακτηριστικά του περιγράφονται στο κεφ. 4.2), έξω από το σχήμα του οποίου, αλλά με σημαντική επιρροή στη διαμόρφωσή τους βρίσκεται η κυβερνητική πολιτική, αλλά και η τύχη.

Η τρίτη ομάδα θεωριών αφορά αυτό που ονομάζει παράδειγμα συσσώρευσης και αναδιάρθρωσης των περιουσιακών στοιχείων. Στηρίζεται στη θεωρία της σωρευτικής τεχνολογικής αλλαγής (Pavitt, 1987 και Cantwell, 1989) και έχει τρεις αρχές. Σύμφωνα με την πρώτη μία αλλαγή στο τεχνολογικό επίπεδο (και κατ' επέκταση στους ανθρώπινους και οργανωτικούς πόρους μίας επιχείρησης) λειτουργεί σωρευτικά και

⁶⁶ Για ακόμη μία φορά η προσέγγιση του Dunning θα μπορούσε να θεωρηθεί εκλεκτική καθώς χρησιμοποιεί τέσσερις διαφορετικές θεωρίες για να κατασκευάσει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο.

δεν είναι ανεξάρτητη. Η δεύτερη αρχή υποστηρίζει ότι οι ικανότητες μίας επιχείρησης ή ενός κλάδου αναπτύσσονται προσθετικά με αποτέλεσμα κάθε μεταβολή να μην είναι άμεσα ορατή. Η τρίτη και σημαντικότερη στα πλαίσια την παρούσας ανάλυσης αρχή υποστηρίζει ότι η εξέλιξη της συσσώρευσης και αναδιάρθρωσης των περιουσιακών στοιχείων εξαρτάται από στοιχεία τα οποία είναι χαρακτηριστικά κάθε επιχείρησης, κλάδου ή χώρας.

Η τελευταία ομάδα θεωριών που ολοκληρώνει την προσέγγιση του Dunning είναι αυτές που ακολουθούν τη λογική ή την προσέγγιση της θεωρίας των σταδίων ανάπτυξης του Rostow (1960). Η προσέγγιση του Ozawa που περιγράφηκε παραπάνω ήταν η πρώτη προσπάθεια ερμηνείας της σχέσης ΞΑΕ - ανάπτυξης βασιζόμενη σε αυτό το δυναμικό πλαίσιο, ενώ και το ΜΑΕ είναι άλλη μία προσέγγιση που στηρίζεται στη θεωρία των σταδίων ανάπτυξης.

Είναι προφανές ότι και οι τέσσερις παραπάνω θεωρίες ασχολούνται με θέματα που επηρεάζουν τόσο την ελκυστικότητα μίας χώρας στις ΞΑΕ, ή τις δυνατότητες των εθνικών επιχειρήσεων να προχωρήσουν σε ΞΑΕ, όσο και επηρεάζονται από την παρουσία ξένων επιχειρήσεων ή την έξοδο εθνικών επιχειρήσεων. Τα ακριβή χαρακτηριστικά και οι μηχανισμοί της αλληλεπίδρασης είναι τόσο περίπλοκοι ώστε η κατασκευή μίας γενικής θεωρίας ερμηνείας της σχέσης ΞΑΕ - ανάπτυξης, όπως για παράδειγμα αυτή που κατασκεύασε ο Ozawa να θεωρείται από τον Dunning ουσιαστικά αδύνατη. Όπως φάνηκε και από το σχετικό σχόλιο για τη θεωρία του Ozawa, είναι απαραίτητο κατά περίπτωση να λαμβάνονται υπόψη όχι μόνο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ΠΕ που προχωράει σε ΞΑΕ, αλλά και τα χαρακτηριστικά της ίδιας της ΞΑΕ, για να αναφερθεί κανείς μόνο στη μία πλευρά της εξίσωσης, καθώς από την άλλη υπάρχουν και τα χαρακτηριστικά των δύο χωρών. Αυτοί οι περιορισμοί από μόνοι τους ίσως να μη φαίνονται αρκετοί για να αποτρέψουν τη δημιουργία μίας γενικής θεωρίας. Αν, ωστόσο, κάποιος δει τη συνολική εικόνα, δηλαδή την ανάπτυξη ως ένα φαινόμενο που επηρεάζεται από έναν πολύ μεγάλο αριθμό παραγόντων, ένας από τους οποίους είναι και οι ΞΑΕ (ή η απουσία τους), τότε γίνεται κατανοητή η δυσκολία του εγχειρήματος.

Αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος για τον οποίο η προσέγγιση του Dunning είναι εξαιρετικά χρήσιμη, αφού δίνει με έναν αρκετά πλήρη τρόπο τα όρια αυτής της πολυπλοκότητας προσδιορίζοντας το σύνολο σχεδόν των παραμέτρων που επηρεάζουν τη σχέση ΞΑΕ-ανάπτυξης, αλλά και την κατεύθυνση των εκάστοτε επιρροών. Επίσης προσδιορίζει ένα γενικό πλαίσιο εξέτασης του φαινομένου. Καθιστά ωστόσο σαφές ότι κάθε ΞΑΕ είναι ένα ιδιαίτερο φαινόμενο για το οποίο προκειμένου να διερευνηθεί η επίπτωση στην ανάπτυξη πρέπει να γίνουν ορισμένες πολύ σαφείς υποθέσεις.

4.1.2. Οι προσεγγίσεις των θεωρητικών της ανάπτυξης

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η αντιμετώπιση των ΞΑΕ από τους θεωρητικούς της ανάπτυξης είναι απαραίτητη μία, έστω και πολύ σύντομη, περιγραφή των σχετικών θεωριών και της εξέλιξής τους.

Σε όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου αναπτύχθηκαν τρεις κύριες κατηγορίες θεωριών. Η πρώτη κατηγορία αφορά εκείνες τις θεωρίες που στηρίζονταν στον μοντέλο Harrod-Domar. Κεντρικό σημείο και καθοριστικός παράγοντας για το τελευταίο ήταν οι αποταμιεύσεις και επενδύσεις (και τελικά η συσσώρευση κεφαλαίου) ως βασικοί προσδιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης. Οι αδυναμίες της θεωρίας (βλ. Solow, 1994) γρήγορα οδήγησαν στην ανάπτυξη της νεοκλασικής θεωρίας της ανάπτυξης (Solow, 1956) η οποία ουσιαστικά μετατρέποντας τις επενδύσεις σε ενδογενή παράγοντα του ρυθμού ανάπτυξης προσπάθησε να λύσει τα προβλήματα της προηγούμενης κατηγορίας θεωριών. Στην περίπτωση των νεοκλασικών θεωριών κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες (οι εξωγενείς) της ανάπτυξης ήταν η αυτόνομη επέκταση του πληθυσμού και η τεχνολογική εξέλιξη (Shaw, 1992).

Η τυπική συνάρτηση παραγωγής της νεοκλασικής θεωρίας είναι η εξής: $Y = Ae^{u} K^{\alpha} L^{1-\alpha}$, όπου Y είναι το ΑΕΠ, K είναι το απόθεμα ανθρώπινου και φυσικού κεφαλαίου και L είναι το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Το e^{u} είναι ο εξωγενής ρυθμός τεχνολογικής εξέλιξης, ενώ A είναι το αρχικό επίπεδο τεχνολογίας που χαρακτηρίζει τη συγκεκριμένη χώρα (Pack, 1994). Έτσι, στο μοντέλο αυτό η αύξηση των επενδύσεων χάνει το ρόλο της πανάκειας, καθώς μία αύξηση των επενδύσεων θα οδηγήσει σε μία προσωρινή επιτάχυνση της ανάπτυξης για κάποιο διάστημα, αλλά καθώς θα αυξηθεί ο λόγος κεφαλαίου – εργασίας, το οριακό προϊόν του κεφαλαίου θα μειωθεί και η οικονομία θα επιστρέψει σε μία σταθερή κατάσταση. Έτσι ο μόνος παράγοντας που φαίνεται να μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη ανάπτυξη είναι το τεχνολογικό επίπεδο, το οποίο, όπως και στις Harrod-Domar θεωρίες προσδιορίζεται εξωγενώς.

Τη βασική αυτή αδυναμία προσπαθούν να λύσουν οι νέες θεωρίες μεγέθυνσης (ή αλλιώς οι θεωρίες της ενδογενούς μεγέθυνσης). Η διαφοροποίηση της τελευταίας από τις δύο προηγούμενες θεωρίες έγκειται στο ότι η τεχνολογία θεωρείται πλέον ενδογενής μεταβλητή (Romer, 1986, Lucas, 1988). Τα βασικά χαρακτηριστικά της θεωρίας αντανακλούνται από την εξίσωση $Y=AK$, όπου το A περιλαμβάνει εκείνους τους παράγοντες που επηρεάζουν την τεχνολογία, ενώ το K αφορά το κεφάλαιο και την εργασία. Η βασική διαφορά των δύο εξισώσεων έγκειται στο ότι στην εξίσωση της νεοκλασικής θεωρίας υπάρχουν φθίνουσες αποδόσεις στο κεφάλαιο, οι οποίες απουσιάζουν από τις νέες θεωρίες. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της υπόθεσης ότι μία επένδυση (είτε αυτή αφορά κεφάλαιο, είτε ανθρώπινο δυναμικό) δημιουργεί εξωτερικές οικονομίες οδηγώντας σε αύξηση της παραγωγικότητας που υπερβαίνει το όφελος αυτού που πραγματοποίησε την επένδυση (Pack, 1994). Με περισσότερο πρακτικούς όρους, υπάρχει μία διαφοροποίηση μεταξύ της ατομικής απόδοσης της επένδυσης (η οποία είναι πάντα φθίνουσα) και της κοινωνικής απόδοσης (η οποία για να μπορέσει να λειτουργήσει το μοντέλο πρέπει να είναι τουλάχιστον σταθερή). Ο βασικός μηχανισμός είναι η δημιουργία γνώσης η οποία διαχέεται στο σύνολο της οικονομίας, δημιουργώντας αύξουσες αποδόσεις.

Μέσω της σύντομης περιγραφής που προηγήθηκε μπορεί εύκολα να γίνει κατανοητός ο σημαντικός ρόλος των ΞΑΕ στην ανάπτυξη σύμφωνα με τη θεωρία της ενδογενούς

ανάπτυξης. Δεν είναι ωστόσο η πρώτη φορά όπου οι ΞΑΕ θεωρούνται σημαντικές για την ανάπτυξη.

Η προαναφερθείσα σημαντικότητα των επενδύσεων για την ανάπτυξη σύμφωνα με τη θεωρία Harrod-Domar είχε μετατρέψει τις ΞΑΕ σε έναν πολύ σημαντικό αναπτυξιακό παράγοντα. Όπως επισημαίνει ο Streeten (1974) η κυρίαρχη αντίληψη εκείνη την περίοδο ήταν πως μία φτωχή χώρα δεν μπορούσε να αυξήσει το χαμηλό της λόγο αποταμιεύσεων προς εθνικό εισόδημα πολύ γρήγορα, γιατί αυτό αναπόφευκτα θα οδηγούσε σε χαμηλό επίπεδο επενδύσεων. Με άλλα λόγια, ο χαμηλός λόγος επενδύσεων ήταν προϊόν αλλά και αιτία της φτώχειας, κάνοντας τις εισροές κεφαλαίου από το εξωτερικό απαραίτητες για την αύξηση των επενδύσεων. Ωστόσο, παρότι σε πολλές περιπτώσεις οι ΞΑΕ ήρθαν, δε συνέβη το ίδιο και με την ανάπτυξη. Έτσι, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 το ποσοστό των ακαθάριστων επενδύσεων σε σχέση με το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν είχε φτάσει σε πολλές ΛΑΧ το 20% (Streeten, 1974), όταν ο Rostow υποστήριζε ότι η αύξηση του παραπάνω λόγου από 5 σε 10% θα αρκούσε για την είσοδο μίας χώρας στο στάδιο απογείωσης. Ελάχιστες, ωστόσο, ΛΑΧ κατάφεραν να αυξήσουν σημαντικά το ρυθμό ανάπτυξής τους.

Οι επιπτώσεις των ΞΑΕ, αντίθετα, αναμένονταν να είναι πολύ διαφορετικές σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, κατά την οποία, μία αύξηση των επενδύσεων, είτε προέρχεται από το εσωτερικό, είτε από το εξωτερικό, θα έχει μόνο προσωρινές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της χώρας στην οποία πραγματοποιείται η επένδυση⁶⁷, ο ρόλος που οι ΞΑΕ μπορούν να παίξουν είναι εν δυνάμει πολύ διαφορετικός για τη θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης.

Όπως είναι σαφές οι λόγοι για τους οποίους οι ΞΑΕ είναι σημαντικοί για τη θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης είναι πολύ διαφορετικοί από αυτούς για τη νεοκλασική θεωρία. Προκειμένου να γίνει κατανοητή αυτή η σημασία πρέπει να δοθεί ένας αρκετά διαφοροποιημένος – ποιοτικά – ορισμός των ΞΑΕ, σύμφωνα με τον οποίο μία ΞΑΕ είναι ένα συνονθύλευμα κεφαλαίου, τεχνογνωσίας, τεχνολογίας (De Mello, 1997), αλλά και δεξιοτήτων σχετικά με το μάρκετινγκ και τη διοίκηση. Υπό αυτό το πρίσμα πολλοί από τους παράγοντες που σύμφωνα με τη θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης μπορούν να οδηγήσουν σε ανάπτυξη, όπως η εκμάθηση στην πράξη (learning by doing – Arrow, 1962), η δημιουργία ανθρώπινου δυναμικού (Lucas, 1988), οι επενδύσεις σε E&A (Grossman & Helpman, 1991), ή η διάχυση γνώσης (knowledge spillovers, Romer, 1986) είναι δυνατό να μεταφερθούν μέσω των ΞΑΕ.

Σε αυτά τα πλαίσια, λοιπόν, οι ΞΑΕ μετατρέπονται σε παράγοντες ιδιαίτερα σημαντικούς για την ανάπτυξη, ιδίως δε για την ανάπτυξη των ΛΑΧ. Εδώ εντοπίζεται και ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της θεωρίας της ενδογενούς ανάπτυξης σχετικά με τις ΞΑΕ, ότι δηλαδή σχεδόν κατά κανόνα, όπως θα φανεί και από το επόμενη ενότητα, ενώ σύμφωνα με τη θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης οι ΞΑΕ αναμένεται να έχουν σημαντικές (έστω και διαφορετικές) επιπτώσεις τόσο στη χώρα

⁶⁷ Βεβαίως με την ίδια λογική προσωρινή είναι και η επίπτωση μίας ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσής της, καθώς δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ως τίποτε άλλο από μία προσωρινή μείωση του επιπέδου επενδύσεων στο εσωτερικό της χώρας. Είναι επιπλέον σαφές ότι για τη θεωρία Harrod-Domar οι επιπτώσεις των εξερχόμενων ΞΑΕ είναι πολύ σημαντικές στο βαθμό που οδηγούν σε μείωση των εγχώριων επενδύσεων.

υποδοχής, όσο και στη χώρα προέλευσης, οι εμπειρικές προσπάθειες διερεύνησης της σχέσης περιορίζονται στις επιπτώσεις των ΞΑΕ στις αναπτυσσόμενες χώρες υποδοχής. Εντοπίζεται με άλλα λόγια ένα ιδιαίτερα σημαντικό κενό της διεθνούς βιβλιογραφίας, η κάλυψη του οποίου θα αποτελέσει έναν από τους στόχους της διατριβής.

4.1.3. Μια προσπάθεια σύνθεσης

Όπως ήδη αναφέραμε, οι δύο βασικές προσεγγίσεις ερμηνείας των ΞΑΕ και των επιπτώσεών τους ακολούθησαν δύο τελείως διαφορετικούς δρόμους, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι στις περισσότερες περιπτώσεις αγνοείται πλήρως η ύπαρξη του 'αντίπαλου δέους', καθώς ελάχιστοι είναι οι συγγραφείς και από τις δύο πλευρές που αναφέρουν έργα της ανταγωνιστικής προσέγγισης. Έτσι λοιπόν, οι μεν θεωρητικοί της ενδογενούς ανάπτυξης θεωρούν ότι η προσέγγιση της ΔΕΔ βρίσκεται ολοκληρωτικά εκτός του κύριου σώματος της οικονομικής επιστήμης. Από την άλλη πλευρά όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Lall (1993: 9):

«Υπάρχει, ωστόσο, μία προσέγγιση στατιστικής ανάλυσης που σχετίζει τα αποθέματα ή / και τις ροές των ΞΑΕ με τους ρυθμούς μεγέθυνσης των χωρών υποδοχής. Ο μεγαλύτερος όγκος αυτής της ανάλυσης 'έχει υποφέρει τόσο από την έλλειψη θεωρητικής καθοδήγησης και σε μερικές περιπτώσεις από κορεσμό ειδικών ισχυρισμών από τους ερευνητές' (Caves, 1982: 275). Οι μεθοδολογικές της ανεπάρκειες καθιστούν τα συμπεράσματα ύποπτα και η σχετική βιβλιογραφία δεν ανασκοπείται εδώ...»

Ενώ το χάσμα φαίνεται (και ουσιαστικά εξακολουθεί να είναι) αγεφύρωτο, διαφαίνονται κάποιες προοπτικές συγκερασμού. Η πρώτη τέτοια προσπάθεια προήλθε από τους Ozawa και Castello (2001). Η πρωτοτυπία της προσέγγισης δεν αφορά στην ένταξη των ΞΑΕ στα πλαίσια των μοντέλων της θεωρίας της ενδογενούς ανάπτυξης, αφού αφενός αυτό έχει ήδη γίνει⁶⁸, ενώ αφετέρου, ο στόχος τους είναι ουσιαστικά ο ακριβώς αντίθετος, δηλαδή η διερεύνηση των ιδεών της προσέγγισης της ΔΕΔ σε σύγκριση με την κυρίαρχη θεωρία έξω από '...την ακαμψία (το μαθηματικό φορμαλισμό) της νεοκλασικής ανάλυσης.'

Χρησιμοποιώντας την εκλεκτική προσέγγιση του Dunning, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι ο συνδυασμός της δράσης των κυβερνήσεων (οι οποίες ελέγχουν τους περισσότερους παράγοντες που η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης έχει προσδιορίσει ως καθοριστικούς στη διαδικασία της ενδογενούς ανάπτυξης – βλ. κεφ. 4.1.2) και των ΠΕ (των οποίων ο ρόλος στη μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας είναι εξαιρετικά σημαντικός) μπορεί να εμπλουτίσει σημαντικά την αντίληψή μας σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη. Αυτό γίνεται πολύ

⁶⁸ Παρότι, ο αναγνώστης του άρθρου εύκολα αποκομίζει την εντύπωση ότι η προσπάθεια είναι η πρώτη του είδους. Αυτό που στην πραγματικότητα φαίνεται να συμβαίνει είναι ότι ενώ η θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης είχε ήδη καταφέρει να ενσωματώσει τις ΞΑΕ στη μεθοδολογία της (δηλαδή την κατασκευή οικονομικών μοντέλων βλ. De Mello, 1997, Borensztein, De Gregorio and Lee, 1995 και Balasubramanyam et al, 1996), το αντίθετο δεν είχε επιδιωχθεί ποτέ από την πλευρά των θεωρητικών της ΔΕΔ.

περισσότερο κατανοητό αν κατανοήσει κανείς τις επιχειρήσεις ως τους διαμορφωτές των πλεονεκτημάτων ιδιοκτησίας και αντίστοιχα τις κυβερνήσεις ως διαμορφωτές των πλεονεκτημάτων χωροθέτησης. Τότε μόνο γίνεται σαφές ότι το τρίτο συστατικό της εκλεκτικής προσέγγισης (δηλαδή η εσωτερίκευση και πολύ περισσότερο η αποτελεσματικότητά της και η μεγιστοποίηση των ωφελειών από αυτήν) εξαρτάται τόσο από την ΠΕ, όσο και από την κυβέρνηση.

Είναι σαφές ότι η παραπάνω προσέγγιση έχει (τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως) σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις δύο προηγούμενες, καθώς φαίνεται ικανή να συνδυάσει την περισσότερο μακροσκοπική προσέγγιση της θεωρίας της ενδογενούς ανάπτυξης με τις θεωρίες της ΔΕΔ, ώστε να μπορέσουν να δοθούν απαντήσεις σε πιο σύνθετα ζητήματα της οικονομικής ανάπτυξης. Τα πλεονεκτήματα του συνδυασμού των δύο θεωριών συνίστανται στο γεγονός ότι η πρώτη, η οποία είναι μάλλον προτιμότερη για την εξέταση ενός δυναμικού φαινομένου όπως η ανάπτυξη, ενώ οι δεύτερες, οι οποίες (καθώς στηρίζονται στη θεωρία της επιχείρησης και τη βιομηχανική οργάνωση) είναι περισσότερο μικροοικονομικού χαρακτήρα.

4.2. ΞΑΕ και ανταγωνιστικότητα

Είναι σαφές ότι η ανάλυση των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην ανταγωνιστικότητα εξαρτώνται από τον ορισμό της ανταγωνιστικότητας. Η έννοια της ανταγωνιστικότητας των εθνικών οικονομιών στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας έχει αποτελέσει ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα της οικονομικής θεωρίας και πολιτικής από τα πρώτα της βήματα.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών η συζήτηση περί εθνικής ανταγωνιστικότητας έχει αποκτήσει μία νέα δυναμική, στα πλαίσια αφενός της παγκοσμιοποίησης και των διαρκώς μειούμενων περιθωρίων άσκησης αυτόνομης εθνικής οικονομικής πολιτικής και αφετέρου της δημιουργίας ενός μικρού αριθμού μεγάλων ομάδων χωρών, μεταξύ των οποίων ο ανταγωνισμός δείχνει να εντείνεται.

Από την άλλη πλευρά, η σύγκλιση των λιγότερο αναπτυγμένων οικονομιών θεωρείται ότι συνδέεται με την αύξηση της εθνικής ανταγωνιστικότητας, καθώς στους περισσότερους ορισμούς της τελευταίας περιλαμβάνεται ως όρος η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου.

Η πρόσφατη συζήτηση περί ανταγωνιστικότητας ξεκίνησε από το βιβλίο του Porter (1990). Σύμφωνα με τον Porter *η έννοια της εθνικής ανταγωνιστικότητας ουσιαστικά δεν υφίσταται για το σύνολο οποιασδήποτε οικονομία*. Αντ' αυτού, είναι πολύ πιο χρήσιμη η εξέταση της ανταγωνιστικότητας σε επίπεδο κλάδου ή υποκλάδου. Βεβαίως, τα ενδογενή χαρακτηριστικά των χωρών παίζουν σημαντικό ρόλο, ως ένας από τους παράγοντες που σχηματίζουν το ανταγωνιστικό 'διαμάντι'. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν την επιτυχία ενός κλάδου κάποιας χώρας είναι:

- οι συνθήκες των συντελεστών παραγωγής
- οι συνθήκες ζήτησης,
- οι σχετιζόμενοι και υποστηρικτικοί κλάδοι και

- η στρατηγική των εταιριών, η δομή και οι ανταγωνιστικές συνθήκες του κλάδου.

Ωστόσο, ο ορισμός που μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει πρόσφατα επικρατήσει είναι αυτός του ΟΟΣΑ σύμφωνα με τον οποίο ανταγωνιστικότητα είναι 'ο βαθμός στον οποίο ένα κράτος μπορεί, σε ελεύθερες και δίκαιες συνθήκες αγοράς, να παράγει υλικά αγαθά και υπηρεσίες τα οποία περνούν επιτυχώς τον έλεγχο των διεθνών αγορών, διατηρώντας συγχρόνως και αυξάνοντας τα πραγματικά εισοδήματα των πολιτών του στο μακροχρόνια διάστημα' (προσαρμοσμένο από το Πιτέλης, 1998: 28). Τα προβλήματα ενός τέτοιου ορισμού φαίνονται από την πρώτη σχεδόν ματιά. Καταρχάς, μία χώρα μπορεί να έχει καλές επιδόσεις και σε συνθήκες αγοράς που δεν είναι δίκαιες και ελεύθερες. Από την άλλη πλευρά (και βέβαια αυτό εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως το μέγεθος της εθνικής αγοράς, το κατά πόσο οι κλάδοι χαρακτηρίζονται από οικονομίες κλίμακας κ.λπ.) η ικανότητα μίας χώρας να αντεπεξέρχεται τον διεθνή ανταγωνισμό στο εσωτερικό της είναι συνήθως εξίσου σημαντική με την επιτυχία στις διεθνείς αγορές. Τέλος, είναι μάλλον προφανές ότι ο ορισμός αυτό, όπως και όλοι οι ορισμοί αυτής της κατηγορίας διέπεται από (και μάλλον σιωπηρά ενσωματώνει θεωρώντας σωστή) μία νεοκλασική λογική περί ανάπτυξης καθώς δεν αναφέρεται καθόλου σε ζητήματα δικαιοσύνης στη δημιουργία και κατανομή του πλούτου.

Από την άλλη πλευρά ο Krugman (1994) χωρίς να αναφέρεται σε ζητήματα δικαιοσύνης απορρίπτει συλλήβδην όλες τις θεωρίες (και καταυτόν φιλολογίες) περί διεθνούς ανταγωνιστικότητας με το επιχείρημα ότι αμέσως ή εμμέσως στηρίζονται στον ανταγωνισμό μεταξύ κρατών ο οποίος ως έννοια είναι παράλογος. Σύμφωνα με αυτόν εφόσον τα κράτη δεν μπορούν να 'κλείσουν' λόγω της αδυναμίας τους να ανταγωνιστούν, αλλά κυρίως επειδή οι διεθνείς οικονομικές σχέσεις δεν είναι ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος ο όρος διεθνής ανταγωνιστικότητα δεν έχει νόημα και θα πρέπει να υποκατασταθεί με την παραγωγικότητα που είναι μέγεθος άμεσα μετρήσιμο και συγκρίσιμο.

Εμμέσως δηλαδή ο Krugman θεωρεί ότι αν η ανταγωνιστικότητα απογυμνωθεί από παράγοντες σχετικούς με την ευημερία (και αυτό πρέπει προφανώς κατά τη γνώμη του να συμβεί) δεν απομένει τίποτε άλλο από την παραγωγικότητα.

Μία τέτοια λογική είναι και αυτή που θα υποστηρίζεται σε αυτή τη. Πρέπει, ωστόσο να πάρει κανείς μία απόσταση από τη λογική του Krugman, καθώς από τη μία πλευρά τόσο σε χώρες με ισχυρές οικονομίες (όπως οι ΗΠΑ που συνήθως αποτελούν το σημείο αναφοράς του Krugman) αλλά πολύ περισσότερο σε μικρές - μεσαίες χώρες το θεσμικό πλαίσιο και το μακροοικονομικό περιβάλλον επηρεάζουν (αλλά και διαστρεβλώνουν, όπως φαίνεται ότι συμβαίνει στην Ελλάδα), την εικόνα σχετικά με την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας ως σύνολο. Από την άλλη πλευρά, μπορεί να γίνει δεκτό ότι υπάρχει μία σχέση μεταξύ των επιδόσεων της οικονομίας και της ευημερίας της χώρας, καθώς σε τελική ανάλυση αν δεν επηρεάζεται η ευημερία οι θετικές ή αρνητικές επιδόσεις της οικονομίας είναι αδιάφορες.

Στη διατριβή αυτή, λοιπόν, θεωρήθηκε σκόπιμη η χρησιμοποίηση του όρου ανταγωνιστικότητα, καθιστώντας ωστόσο σαφές ότι ο όρος δεν ενέχει απαραίτητα

κάποια υπόνοια ανταγωνισμού μεταξύ των χωρών κατά τον τρόπο που εννοείται ο ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων, καθώς μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις η αυξημένη ανταγωνιστικότητα κάποιας χώρας μπορεί να προκαλέσει ζημιά σε κάποια άλλη χώρα και αυτό για συγκεκριμένους κλάδους και χρονικά διαστήματα.

Για την ώρα θεωρούμε ότι ο καλύτερος ορισμός της ανταγωνιστικότητας πηγάζει από τους προσδιοριστικούς παράγοντες που ο Πιτέλης (1998: 31) έχει δώσει για την παραγωγικότητα. Προσαρμόζοντας λοιπόν θα μπορούσε υποστηριχθεί ότι η ανταγωνιστικότητα εξαρτάται σε πρώτο βαθμό από :

- τους ανθρώπινους πόρους,
- την τεχνολογία και την καινοτομικότητα,
- τις οικονομίες μοναδιαίου κόστους και
- τις υποδομές.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο οι παράγοντες αυτοί δεν είναι δυνατό να ιδωθούν έξω από το ευρύτερο τους περιβάλλον, δηλαδή το μακροοικονομικό περιβάλλον και το θεσμικό πλαίσιο.

Παρότι σε γενικές γραμμές η θετική συσχέτιση του διεθνούς εμπορίου με την ανταγωνιστικότητα θεωρείται δεδομένη, η βιβλιογραφία σχετικά με την επιρροή των ΞΑΕ στην ανταγωνιστικότητα είναι αρκετά μικρότερη και το σημαντικότερο είναι ότι κάποια θετική συσχέτιση δε θεωρείται αυταπόδεικτη.

Παρότι η βιβλιογραφία σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ είναι αρκετά πλούσια (βλ. Κοκο, 1999 για μία επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας) η βιβλιογραφία που εξετάζει την επίδρασή τους στην ανταγωνιστικότητα των εθνικών οικονομιών φαίνεται ότι είναι περιορισμένη. Σημαντική είναι η συνεισφορά του Dunning (1992) ο οποίος επιδιώκει την ανάλυση των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην ανταγωνιστικότητα χρησιμοποιώντας ως αναλυτικό εργαλείο το 'διαμάντι' του Porter.

Πιο συγκεκριμένα θεωρεί ότι οι ΞΑΕ (είτε αυτές κατευθύνονται προς το εξωτερικό, είτε προέρχονται από το εξωτερικό – οι επιπτώσεις είναι σημαντικές, αν και όχι ίδιες και στις δύο περιπτώσεις) μπορούν να ιδωθούν ως ένας επιπλέον εξωγενής παράγοντας – μαζί με τη συγκυρία και την κυβερνητική πολιτική, που είναι οι εξωγενείς παράγοντες που όρισε ο Porter – που επηρεάζουν την ανταγωνιστικότητα, μέσω της επιρροής σε όλες σχεδόν τις πλευρές του διαμαντιού. Αν και η ανάλυση του Dunning ακολουθεί τη λογική του Porter, δηλαδή είναι έντονα περιγραφική και τείνει να στηρίζεται σε συγκεκριμένα παραδείγματα χάνοντας ίσως σε στιγμές την πειστικότητά της λόγω της γενίκευσης, φαίνεται να σκιαγραφεί ικανοποιητικά τις πραγματικές διαδικασίες. Η ενότητα αυτή περιορίζεται στην εξέταση των επιπτώσεων από τις εξερχόμενες ΞΑΕ.

Έτσι, οι εξερχόμενες ΞΑΕ είναι δυνατό να επηρεάσουν την ανταγωνιστικότητα της χώρας προέλευσης μέσω της επίδρασής τους:

Στις συνθήκες ζήτησης, δηλαδή τη δομή και το περιεχόμενο της ζήτησης. Οι εταιρίες που επενδύουν στο εξωτερικό τείνουν να μετατρέπονται σε αγωγούς των συνθηκών ζήτησης που επικρατούν στη χώρα επένδυσης. Είναι αυτονόητο ότι αυτό μπορεί,

ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες και στις δύο αγορές να λειτουργήσει θετικά, αλλά και αρνητικά. Είναι δηλαδή δυνατό μία επιχείρηση που επενδύει στο εξωτερικό να αντιμετωπίσει πιο 'δύσκολες' και απαιτητικές συνθήκες ζήτησης που θα την οδηγήσουν (αν καταφέρει να αντεπεξέλθει στον ανταγωνισμό) στη βελτίωση των διαδικασιών της και στην παροχή προηγμένων αγαθών και υπηρεσιών τόσο στο εξωτερικό όσο και στην εγχώρια αγορά με θετικές επιπτώσεις στη χώρα προέλευσης⁶⁹. Η αντίθετη περίπτωση, όπου δηλαδή μία επιχείρηση επενδύει σε χώρα με χαμηλότερη ποιότητα ζήτησης με αντίστοιχα αρνητικές συνέπειες στην ποιότητα των εγχωρίως παρεχόμενων αγαθών και υπηρεσιών είναι εξίσου πιθανή.

Στις συνθήκες των συντελεστών παραγωγής. Η επενδυτική δραστηριότητα μίας επιχείρησης εκτός συνόρων είναι δυνατό να επεκτείνει την ιδιοκτησία συντελεστών παραγωγής και εκτός των συνόρων και επιπλέον ανοίγοντας νέες αγορές στο εξωτερικό ή προστατεύοντας υφιστάμενες αγορές να επιτρέψει στους εγχώριους συντελεστές παραγωγής να χρησιμοποιηθούν πιο αποτελεσματικά. Από την άλλη πλευρά υπάρχει ο προφανής κίνδυνος, οι ΞΑΕ να οδηγήσουν σε απώλεια συντελεστών παραγωγής που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν πιο αποδοτικά στο εσωτερικό της χώρας. Είναι σαφές ότι δεν είναι δυνατή η οποιαδήποτε γενίκευση πάνω σε κάποια από τις δύο αυτές επιδράσεις, καθώς ακόμη και σε επίπεδο κλάδου θα μπορούσαν να διακριθούν περιπτώσεις μεμονωμένων επιχειρήσεων που ανήκουν στη μία ή την άλλη κατηγορία.

Στο επίπεδο ανταγωνισμού. Όσον αφορά και αυτή την πλευρά του διαμαντιού οι ΞΑΕ είναι δυνατό να έχουν θετικές ή/ και αρνητικές επιπτώσεις. Με τη χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής, της ανώτερης τεχνογνωσίας και τεχνολογίας μία επιχείρηση είναι δυνατό να γίνει περισσότερο ανταγωνιστική στο εσωτερικό με ευεργετικές επιπτώσεις για το επίπεδο ανταγωνισμού και την αποτελεσματικότητα και ανταγωνιστικότητα στη συγκεκριμένη αγορά. Από την άλλη πλευρά, το άνοιγμα μίας δυναμικής επιχείρησης στο εξωτερικό είναι δυνατό να μειώσει το ενδιαφέρον της επιχείρησης για την εγχώρια αγορά, ιδίως αν η τελευταία είναι μικρή (όπως η Ελλάδα και άλλες πιο αναπτυγμένες βιομηχανικά Ευρωπαϊκά χώρες) με αποτέλεσμα τη μείωση του ανταγωνισμού. Η άλλη πλευρά του ίδιου νομίσματος (αυτού των αρνητικών επιπτώσεων) είναι η υπερβολική ισχυροποίηση μίας διεθνοποιημένης επιχείρησης και η συνεπαγόμενη προσπάθεια ελέγχου της αγοράς.

Στους σχετιζόμενους και υποστηρικτικούς κλάδους. Η συνέργια ομοειδών ή όχι επιχειρήσεων και οι οικονομίες συγκέντρωσης παίζουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στην ανάλυση του Porter. Η τυπική περίπτωση της πολυεθνικής επιχείρησης (η μεγάλη πολυεθνική) είναι ίσως η πιο τυπική περίπτωση εκμετάλλευσης των οικονομιών συγκέντρωσης, καθώς πολύ συχνά οι πολυεθνικές επιχειρήσεις παράγουν εξαιρετικά διαφοροποιημένα προϊόντα και κατουσία αποτελούν συμπλέγματα πολλών μικρότερων επιχειρήσεων οι οποίες εκμεταλλεύονται οικονομίες συγκέντρωσης. Η επίδραση ωστόσο της παραγωγής στο εξωτερικό επί των εγχωρίων

⁶⁹ Υποθέτουμε, αν και αυτή η υπόθεση στην ανάπτυξη της διατριβής θα χαλαρώσει κατά τη διερεύνηση των κατάλληλων βιομηχανικών πολιτικών, ότι η οποιαδήποτε βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα κάποιας εταιρίας ή ομάδας εταιριών δεν είναι δυνατό να οδηγήσει σε μονοπωλιακές καταστάσεις.

clusters δεν είναι τόσο προφανής. Το παράδειγμα των ιαπωνικών αυτοκινητοβιομηχανιών, οι οποίες προμηθεύονται το μεγαλύτερο μέρος των ανταλλακτικών τους από τα clusters της Ιαπωνίας φαίνεται ότι λειτούργησε θετικά για την ανταγωνιστικότητα της Ιαπωνικής οικονομίας. Από την άλλη πλευρά το παράδειγμα της βρετανικής αυτοκινητοβιομηχανίας, η προτίμηση της οποίας προς προμηθευτές της κεντρικής Ευρώπης οδήγησε στην αποδυνάμωση των αντίστοιχων βρετανικών cluster, δείχνει για ακόμη μία φορά ότι και τα δύο ενδεχόμενα είναι πιθανά.

Μία προσπάθεια διερεύνησης των παραπάνω επιπτώσεων θα μπορούσε να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις και η περαιτέρω ανάπτυξη των παραπάνω θα μπορούσε να δώσει ένα ικανοποιητικό θεωρητικό πλαίσιο για την ανάλυση των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην ανταγωνιστικότητα. Ωστόσο υπάρχει και ένας αριθμός άλλων παραγόντων που δεν περιλαμβάνονται ρητά στην ανάλυση του Porter και κατ'έκταση ούτε σε αυτή του Dunning. Οι περισσότεροι από αυτούς πηγάζουν από το γεγονός ότι κάθε περίπτωση είναι δυνατό να έχει τελείως διαφορετικές επιπτώσεις.

Όπως γίνεται σαφές από τα παραπάνω, οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην εθνική ανταγωνιστικότητα, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να μετρηθούν στα πλαίσια ενός τόσο πολυσύνθετου πλαισίου, όπως αυτό που περιγράφηκε. Ωστόσο, στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας έχει αναπτυχθεί (κυρίως μέσω των θεωρητικών της 'επιχειρηματικότητας'⁷⁰) μια εναλλακτική προσέγγιση που εστιάζει στις επιπτώσεις των ΞΑΕ στην αποτελεσματικότητα της μεμονωμένης επιχείρησης (βλ. McDougall and Oviat, 1996· Lu and Beamish, 2001).

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η ανταγωνιστικότητα της μεμονωμένης επιχείρησης δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι εκφράζει απαραίτητα και εθνική ανταγωνιστικότητα, καθώς η πρώτη είναι μία μάλλον αναγκαία προϋπόθεση για την ύπαρξη της δεύτερης, χωρίς, ωστόσο να είναι και ικανή. Όπως αναλύθηκε παραπάνω, η εθνική ανταγωνιστικότητα, εκτός από το επίπεδο της παραγωγής, αναφέρεται επίσης και στο επίπεδο της διανομής, καθώς και τα δύο επίπεδα επηρεάζουν την κοινωνική ευημερία, η οποία κατέχει κεντρικό ρόλο στον ορισμό της εθνικής ανταγωνιστικότητας. Αν βέβαια θεωρηθεί σωστή η άποψη του Krugman (1994), τότε η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων είναι αυτή που σε τελική ανάλυση αποτελεί τον μοναδικό δείκτη μέτρησης της ευημερίας μίας κοινωνίας.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο των παραπάνω προσπαθειών είναι ότι ως βασικό ερμηνευτικό εργαλείο χρησιμοποιείται η θεωρία των πόρων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η προσέγγιση αγνοεί τις άλλες ερμηνείες της ΠΕ, στηριζόμενη αποκλειστικά στη θεωρία των πόρων (καθώς όπως αναλύθηκε παραπάνω, η θεωρία των πόρων δεν είναι μόνη της ικανή για την ερμηνεία της ΠΕ), αλλά ότι η χρήση της τελευταίας, καθιστά εφικτή την ενδελεχή ανάλυση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων που

⁷⁰ Η θεωρία της επιχειρηματικότητας αποτελεί έναν υποκλάδο της θεωρίας του Μάνατζμεντ, που έχει ως κύριο αντικείμενο έρευνας την (συνήθως μικρού ή μεσαίου μεγέθους) καινοτομική επιχείρηση, βλ. τα περιοδικά *Journal of Small Business Management*, *Entrepreneurship Theory and Practice* κ.ά.

οδηγούν στην αποτελεσματικότητα και τους τρόπους που αυτά επηρεάζονται από την πολυεθνικότητα της επιχείρησης.

Σύμφωνα λοιπόν με την παραπάνω προσέγγιση, η σχέση ΞΑΕ-ανταγωνιστικότητας⁷¹ δεν είναι γραμμική. Κατά τα πρώτα στάδια εμπλοκής, η ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης τείνει να μειωθεί, καθώς η επιχείρηση βρίσκεται αντιμέτωπη με το κόστος προσαρμογής στις συνθήκες μίας ξένης χώρας (Hymer, 1974). Είναι σημαντικό ότι ανεξάρτητα με το αν οι ΞΑΕ θεωρούνται ένα επόμενο φυσικό στάδιο εξέλιξης μετά τις εξαγωγές, με την έννοια ότι είναι σχετικά απλούστερο για μία επιχείρηση να εμπλακεί σε ΞΑΕ, αν προηγουμένως πραγματοποιεί εξαγωγές, σε σύγκριση με το ενδεχόμενο οι ΞΑΕ να αποτελούν το πρώτο στάδιο διεθνοποίησης της επιχείρησης, οι δύο στρατηγικές (εξαγωγές – ΞΑΕ) θεωρείται ότι απαιτούν αρκετά διαφορετικές οργανωτικές δομές και διοικητικούς πόρους (Roth, 1992· Ramaswamy, 1995).

Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές επιβάλλουν τη συγκεντροποίηση της λήψης αποφάσεων για τον αποτελεσματικότερο συντονισμό της κατανομής των πόρων στις διάφορες αγορές, ενώ οι ΞΑΕ είναι πιθανό να οδηγήσουν σε σημαντική αποκέντρωση (αν και αυτό σε τελική ανάλυση εξαρτάται από πολλούς παράγοντες) για αποτελεσματικότερη προσαρμογή στις τοπικές ιδιαιτερότητες. Επιπλέον, οι δεξιότητες που απαιτούνται από την πλευρά των στελεχών που αναλαμβάνουν την υλοποίηση των δύο στρατηγικών είναι πολύ διαφορετικές, καθώς οι εξαγωγές απαιτούν κυρίως γνώσεις πωλήσεων, ενώ οι ΞΑΕ προϋποθέτουν μία μεγαλύτερη ποικιλία δεξιοτήτων και πιο σφαιρική αντίληψη των πραγμάτων. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που μπορεί να οδηγήσουν σε μία σύγκρουση των δύο στρατηγικών με αρνητικά αποτελέσματα για την ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης (οι Lu and Beamish, 2001: 571, θεωρούν ότι ο ανταγωνισμός αυτός είναι δυνατό να ενταθεί σε τέτοιο βαθμό, εξελισσόμενο σε αυτό που ονομάζουν ‘κανιβαλισμό’).

Σε ένα επόμενο στάδιο, η γνώση που η επιχείρηση συσσωρεύει από την αυξημένη εμπλοκή σε ΞΑΕ επιτρέπει την ευκολότερη προσαρμογή των πόρων της στις συνθήκες ξένων αγορών, με αποτέλεσμα από κάποιο μέγεθος ΞΑΕ και έπειτα, οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα να είναι θετικές.

Σε κάποιο σημείο, ωστόσο, η συσσώρευση της γνώσης από τις δραστηριότητες στο εξωτερικό δεν επαρκεί για την αντιμετώπιση της πολυπλοκότητας, η οποία διαρκώς αυξάνεται με την συνεχή επέκταση των ΞΑΕ σε νέες χώρες και πιθανώς νέες δραστηριότητες, με αποτέλεσμα, από κάποιο σημείο και μετά οι επιπλέον ΞΑΕ να οδηγούν σε μείωση της ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης.

Η συνεισφορά της παραπάνω προσέγγισης φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντική στην κατανόηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ. Κατά πρώτον, είδαμε ότι παρέχει μία θεωρητική εξήγηση για τη σχέση ΞΑΕ-εξαγωγών, η οποία προβλέπεται ότι θα είναι αρνητική, όχι όμως με την αυστηρή έννοια της υποκατάστασης η οποία πηγάζει από τον ανταγωνισμό των δύο στρατηγικών για την κάλυψη της ζήτησης των προϊόντων

⁷¹ Πολύ συχνά, αντί για τον όρο ανταγωνιστικότητα χρησιμοποιείται ο όρος απόδοση (performance), καθώς ο τελευταίος αφορά πολύ πιο συγκεκριμένα και μετρήσιμα μεγέθη (συνήθως, δε, εκφράζεται μέσω κάποιου χρηματοοικονομικού δείκτη).

της επιχείρησης στο εξωτερικό, που όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα αποτελεί την κυρίαρχη ερμηνεία, αλλά από την αλληλεπίδραση στο επίπεδο της παραγωγής.

Ωστόσο, η σημαντικότερη συνεισφορά των σχετικά πρόσφατων αυτών προσπαθειών είναι ότι, με όχημα τη θεωρία των πόρων, αποτελούν μία από τις λίγες συστηματικές προσπάθειες εισόδου στο εσωτερικό της επιχείρησης, προκειμένου να ερμηνεύσουν τις επιπτώσεις των ΞΑΕ στην επιχείρηση-φορέα, τον τρόπο δηλαδή που οι πόροι της επιχείρησης ανταποκρίνονται και προσαρμόζονται στις ειδικές απαιτήσεις λειτουργίας μίας ΠΕ σε σχέση με μία εθνική επιχείρηση.

4.3. Η εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ

Από την παράθεση των κύριων θεωρητικών προσεγγίσεων γίνεται σαφές ότι και η εμπειρική διερεύνηση (η οποία σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό θα πρέπει να στηρίζεται στη θεωρία) θα πρέπει να χαρακτηρίζεται με τη σειρά της από μεγάλη ετερογένεια. Αν ακολουθηθεί ο σχετικός προβληματισμός του Dunning (1993), ένας ερευνητής έχει εκ πρώτης όψεως τρεις επιλογές σχετικά με την εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ.

Η πρώτη αφορά την εξέταση μίας μόνο μεταβλητής (π.χ. του παραγόμενου προϊόντος) και στη συνέχεια η διερεύνησή της από διάφορες οπτικές γωνίες, όπως για παράδειγμα από την πλευρά της χώρας, του κλάδου και της μεμονωμένης επιχείρησης.

Η δεύτερη αφορά την εξέταση των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών των χωρών προέλευσης και υποδοχής. Ως παράδειγμα σχετικά με τη δεύτερη αυτή οπτική αναφέρει τον Sreeten (1974) ο οποίος πρότεινε την 'ανάλυση των κενών' (gap analysis) προκειμένου να αξιολογηθεί η συνεισφορά των ΞΑΕ στην ανάπτυξη. Συγκεκριμένα προσδιορίζει τέσσερα κενά, η κάλυψη των οποίων ουσιαστικά προσδιορίζει την επίπτωση μίας ΞΑΕ. Τα κενά αυτά είναι:

- Κενό πόρων μεταξύ των επιθυμητών επενδύσεων και των εγχώριων αποταμιεύσεων.
- Κενό διεθνών συναλλαγών, ή κενό διεθνούς εμπορίου, δηλαδή η διαφορά μεταξύ των απαιτήσεων σε ξένο συνάλλαγμα με τις εισροές διεθνούς συναλλάγματος.
- Κενό προϋπολογισμού μεταξύ των στόχων που τίθενται για έσοδα και τα τελικώς πραγματοποιηθέντα έσοδα από φόρους στο εσωτερικό.
- Κενό δεξιοτήτων σε όλο το φάσμα των παραγωγικών δραστηριοτήτων το οποίο καλύπτεται από την ξένη διοίκηση αλλά και την εκπαίδευση του εγχώριου εργατικού δυναμικού, τόσο στις βασικές τεχνικές ικανότητες όσο και στο μάνατζμεντ.

Η τρίτη επιλογή αφορά την εξέταση των επιπτώσεων σε συγκεκριμένες εκφάνσεις της οικονομίας και της κοινωνίας. Μεταξύ αυτών μπορεί να βρίσκονται οι εξαγωγές, η απασχόληση, οι εγχώριες επενδύσεις, η παραγωγικότητα, η ανταγωνιστικότητα κλπ.

Παρότι θα επιδιωχθεί η πληρέστερη κάλυψη της σχετικής βιβλιογραφία οι στόχοι της διατριβής οριοθετούν σε γενικές γραμμές την έκτασή της⁷², αλλά κυρίως το εύρος της. Η κύρια παράμετρος που θα καθορίζει τις επόμενες ενότητες (κεφ. 4.3.1, 4.3.2 και 4.3.3) είναι η προσπάθεια διερεύνησης των επιπτώσεων στην οικονομία προέλευσης των ΞΑΕ. Με αυτόν τον τρόπο αυτομάτως αποκλείεται το μεγαλύτερο ίσως τμήμα της σχετικής βιβλιογραφίας⁷³.

Το μεγαλύτερο μέρος αυτών που ακολουθεί (ως αντανάκλαση της διεθνούς βιβλιογραφίας) βρίσκεται στα πλαίσια της τρίτης επιλογής, δηλαδή της ανάλυσης των επιπτώσεων των εξερχόμενων ΞΑΕ επί συγκεκριμένων παραμέτρων της οικονομίας προέλευσης.

4.3.1. *Επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης: Εξαγωγές*

Όπως θα δούμε και παρακάτω οι θεωρητικές εκτιμήσεις για τις επιπτώσεις των ΞΑΕ και αυτό ισχύει και για τις εξαγωγές είναι δυνατό να δώσουν μία σειρά αποτελεσμάτων. Έτσι, για να εστιάσουμε στις εξαγωγές ας υποθέσουμε ότι μία ελληνική επιχείρηση κατασκευής ετοιμού ενδύματος πραγματοποιεί μία επένδυση στη Βουλγαρία. Η εξαγωγή συμπερασμάτων είναι αδύνατη με αυτά τα δεδομένα για μία σειρά από λόγους. Έτσι, αν υποθέσουμε ότι η επιχείρηση δεν εξήγαγε στη Βουλγαρία πριν την επένδυση, τότε το πιθανότερο είναι ότι μετά την επένδυση θα αρχίσει να εξάγει τις ενδιάμεσες εισροές που είναι απαραίτητες για τα στάδια της παραγωγής που μεταφέρθηκαν στη Βουλγαρία. Αν από την άλλη πλευρά η επιχείρηση εξήγαγε στη Βουλγαρία και η εκεί επένδυση αφορά την παραγωγή τελικού προϊόντος που θα απευθυνθεί στη Βουλγαρική αγορά, τότε οι συνολικές επιπτώσεις μπορεί να είναι είτε θετικές είτε αρνητικές. Συγκεκριμένα, θα είναι θετικές αν οι προκαλούμενες εξαγωγές ενδιάμεσων προϊόντων, αλλά και οι εξαγωγές άλλων προϊόντων της εταιρίας που διευκολύνθηκαν από τη δημιουργία 'καλής εικόνας' της επιχείρησης λόγω της δημιουργίας του εργοστασίου στη Βουλγαρία, υπερβούν τη μείωση των εξαγωγών του προϊόντος που πλέον παράγεται στο νέο εργοστάσιο. Αν ωστόσο, δεν αυξηθούν οι εξαγωγές άλλων προϊόντων, τότε οι επιπτώσεις θα είναι αρνητικές.

Οι σχετικές υποθέσεις που μπορούν να πραγματοποιηθούν είναι σχεδόν αναρίθμητες. Ωστόσο αφορούν σε γενικές γραμμές τη στρατηγική της συγκεκριμένης επιχείρησης και ως εκ τούτου μπορούν να ελεγχθούν. Υπάρχει όμως μία άλλη, καθοριστικής σημασίας, υπόθεση που δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί και αφορά το τι θα συνέβαινε αν η επένδυση δεν πραγματοποιούνταν καθόλου. Δυστυχώς παρά την ευνόητη σημαντικότητα της υπόθεσης οι απαντήσεις που κατά περίπτωση θα δοθούν (και όπως θα δούμε παρακάτω έχουν δοθεί αρκετές φορές) δεν μπορεί παρά να είναι εικασίες.

⁷² Εξάλλου, ο τεράστιος όγκος της σχετικής βιβλιογραφίας (δηλαδή της βιβλιογραφίας που εξετάζει τη σχέση ΞΑΕ – ανάπτυξης - σχετικά βλ. Lall, 1993) θα έκανε μία πλήρη επισκόπηση ουσιαστικά αδύνατη.

⁷³ Ωστόσο, επειδή η βιβλιογραφία σχετικά με τις επιπτώσεις στην οικονομία υποδοχής είναι συγκριτικά πιο πλούσια, εμπεριέχει κάποιες ιδέες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη δική μας ανάλυση, οι οποίες θα ήταν λάθος να παραληφθούν, πολύ περισσότερο καθώς η σχέση αυτή ελέγχεται εμπειρικά (κεφ. 6.3.1)

Στην πλειοψηφία ωστόσο των περιπτώσεων αξιολόγησης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στις εξαγωγές οι αναλύσεις είναι εκ των υστέρων, οπότε και όλες οι παραπάνω υποθέσεις απλά δεν ελέγχονται. Αυτός ίσως και να είναι ο λόγος για τον οποίο δε φαίνεται να υπάρχει κάποια συμφωνία σχετικά με τη συμπληρωματικότητα ή την υποκατάσταση μεταξύ ΞΑΕ και εξαγωγών. Δηλαδή, εκτός του ότι, όπως θα δούμε παρακάτω, χρησιμοποιούνται διαφορετικές οικονομετρικές μεθοδολογίες και εξετάζονται τελείως διαφορετικά δείγματα, πολύ συχνά επιτρέπεται να παρεισφρήσουν τελείως διαφορετικές υποθέσεις.

Μία από τις πρώτες προσπάθειες διερεύνησης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στις εξαγωγές μιας χώρας ήταν αυτή των Lipsey and Weiss (1981). Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς εξέτασαν τις εξαγωγές σε 44 προορισμούς για το έτος 1970 από τις ΗΠΑ και 13 άλλες αναπτυσσόμενες χώρες. Ως ανεξάρτητες μεταβλητές χρησιμοποιήθηκαν τα χαρακτηριστικά των χωρών προορισμού και η παραγωγή σε αυτές από θυγατρικές εταιρειών με βάση τις ΗΠΑ και των άλλων με βάση τις 13 υπόλοιπες αναπτυσσόμενες χώρες. Κατ'ουσίαν αυτό που οι συγγραφείς επιδίωξαν ήταν η χρήση των στοιχείων ενός πολύ απλού μοντέλου διεθνούς εμπορίου (με εξωγενείς μεταβλητές τα χαρακτηριστικά των χωρών προορισμού – μέγεθος, συμμετοχή σε κάποιο εμπορικό μπλοκ και απόσταση) και η προσθήκη κάποιων μεταβλητών που αντιπροσωπεύουν ΞΑΕ με σκοπό τη διερεύνηση των επιπτώσεων των τελευταίων στο εξωτερικό εμπόριο.

Η μόνη σημαντική μεταβλητή που, σύμφωνα με τους συγγραφείς, εξαιρέθηκε ήταν η εμπορική πολιτική της χώρας προορισμού, η οποία πολύ συχνά παίζει σημαντικό ρόλο υπέρ της απόφασης επένδυσης σε κάποια χώρα, καθώς είναι δυνατό υψηλοί δασμοί ή άλλοι περιορισμοί να μην επιτρέπουν τις εξαγωγές, κάνοντας την επένδυση, λιγότερο ή περισσότερο επιτακτική. Επιπλέον σύμφωνα με τους συγγραφείς, η παράλειψη αυτή αναμένεται να λειτουργήσει μεροληπτικά υπέρ της υποκατάστασης μεταξύ ΞΑΕ και εξαγωγών.

Τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων βρίσκονται σε αντίθεση με αυτό που θεωρητικά θα περιμέναμε, καθώς σε όσους κλάδους τα αποτελέσματα ήταν στατιστικά σημαντικά, η επίπτωση των ΞΑΕ στις εξαγωγές ήταν θετική. Μία πρώτη προσπάθεια ερμηνείας των φαινομενικά παράδοξων αποτελεσμάτων γίνεται για τις ομάδες των μεταλλουργικών και μηχανολογικών προϊόντων, μέσω της δημιουργίας, ιδίως για τη δεύτερη ομάδα, μιας δέσμευσης για τη συγκεκριμένη αγορά η οποία αναβαθμίζει την ΠΕ και κυρίως τη φήμη της στα μάτια των αγοραστών της, κάτι που επηρεάζει θετικά και τις εξαγωγές της μητρικής στη συγκεκριμένη χώρα.

Τρία χρόνια αργότερα οι ίδιοι ερευνητές επανήλθαν (Lipsey και Weiss, 1984) με μία προσπάθεια με τους ίδιους στόχους, η οποία όμως χρησιμοποιούσε διαφορετική προσέγγιση με σκοπό την απομάκρυνση της μεροληψίας που θα μπορούσε να δημιουργηθεί από την ύπαρξη στενών πολιτισμικών δεσμών μεταξύ δύο χωρών. Έτσι, χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα σε επίπεδο επιχείρησης.

Στο άρθρο αυτό γίνεται αναφορά στις θεωρητικές προσδοκίες σχετικά με τη σχέση ΞΑΕ και εξαγωγών. Έτσι, αν το μερίδιο μιας επιχείρησης σε μία ξένη αγορά προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά της επιχείρησης (όπως η κατοχή κάποιας

ευρεσιτεχνίας ή ένα νέο προϊόν) και αν η επιχείρηση παράγει ένα μόνο προϊόν, τότε οι εξαγωγές και οι επενδύσεις δεν μπορεί παρά να είναι υποκατάστατα.

Όταν ωστόσο αρχίσει κανείς παρεκκλίνει από τις εξαιρετικά αυστηρές και περιοριστικές αυτές υποθέσεις τότε τα αποτελέσματα δεν είναι τόσο προφανή. Οι συγγραφείς δίνουν τρία παραδείγματα στα οποία φαίνεται με σαφήνεια ότι οι υποθέσεις σε μεγάλο βαθμό δε στέκουν. Η ύπαρξη, για παράδειγμα, άλλων βοηθητικών (υποστηρικτικών) δραστηριοτήτων, όπως δίκτυο πωλήσεων ή παροχής υπηρεσιών μπορεί να μετακινήσει την καμπύλη ζήτησης για τα προϊόντα της εταιρίας προς τα δεξιά. Δεύτερο παράδειγμα είναι η περίπτωση παραγωγής τόσο τελικών όσο και ενδιάμεσων προϊόντων από την επιχείρηση, όπου μπορεί να εμφανίζεται υποκατάσταση στο τελικό προϊόν, η οποία, ωστόσο, είναι δυνατό να υπεραντισταθμίζεται από τις εξαγωγές των ενδιάμεσων προϊόντων. Τέλος, αν η επιχείρηση παράγει περισσότερα από ένα τελικά προϊόντα, η υλοποίηση ΞΑΕ για την παραγωγή ενός από αυτά τα προϊόντα είναι δυνατό να αυξήσει τη ζήτηση για τα υπόλοιπα προϊόντα της επιχείρησης τα οποία εισάγονται.

Όπως και στο προηγούμενο άρθρο τους οι δύο συγγραφείς διαπίστωσαν στις περισσότερες περιπτώσεις μεγάλη και στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ εξαγωγών και ΞΑΕ, δηλαδή μεγαλύτερος όγκος παραγωγής από θυγατρικές συμβάδιζε με υψηλότερο όγκο εξαγωγών από τη μητρική. Το πιο ενδιαφέρον ίσως στοιχείο είναι ότι ακόμη και στην περίπτωση των εξαγωγών τελικών προϊόντων δεν φαίνεται να υπήρχε υποκατάσταση με τα προϊόντα των θυγατρικών.

Η σημασία των επιπρόσθετων ή διαφοροποιημένων υποθέσεων φαίνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια στην προσέγγιση των Head and Ries (2001) οι οποίοι χρησιμοποίησαν μία βάση 932 Ιαπωνικών επιχειρήσεων για ένα διάστημα 25 ετών. Καταρχήν τα ευρήματά τους συμφωνούν με την υπόθεση της συμπληρωματικότητας. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει για όλες τις περιπτώσεις, καθώς προκύπτει ο σημαντικός ρόλος της κάθετης ολοκλήρωσης στην συμπληρωματικότητα, καθώς για κάποιες επιχειρήσεις που δεν είναι καθετοποιημένες (δηλαδή παράγουν τα ίδια προϊόντα στην Ιαπωνία και τις ΗΠΑ), η παραγωγή στις ΗΠΑ υποκαθιστά τις εξαγωγές των μητρικών.

Είναι αρκετά σαφές ότι εντός του, λιγότερο ή περισσότερο, κοινού πλαισίου των τριών προηγούμενων προσπαθειών η συμπληρωματικότητα θα είναι το κυρίαρχο φαινόμενο. Σχηματικά, το πλαίσιο έχει ως εξής: Υπάρχουν δύο κράτη με ανοικτές οικονομίες (δηλαδή πραγματοποιείται εμπόριο μεταξύ τους) ενώ οι επιχειρήσεις παράγουν περισσότερα από ένα προϊόντα. Η απόφαση των επιχειρήσεων⁷⁴ ενός από τα δύο κράτη να επενδύσουν και να παράγουν στο άλλο κρότος προκαλεί μία σειρά αντιδράσεων οι οποίες έχουν ως εξής:

- Υποκατάσταση των εξαγωγών των παραγόμενων στη νέα μονάδα προϊόντων από τη μητρική επιχείρηση.

⁷⁴ Αν αυτό που θα εξεταστεί είναι μία μεμονωμένη επιχείρηση ή ένας κλάδος είναι για το παρόν επιχείρημα αδιάφορο.

- Αύξηση των εξαγωγών των ενδιάμεσων εισροών που απαιτούνται για την παραγωγή των νέων προϊόντων.
- Αύξηση των εξαγωγών άλλων προϊόντων της μητρικής επιχείρησης, καθώς η λειτουργία της νέας μονάδας βοηθάει στην εξοικείωση των καταναλωτών της χώρας που δέχεται την ΞΑΕ στην ευρύτερη εικόνα της επιχείρησης.
- Αύξηση των εξαγωγών και των υπολοίπων επιχειρήσεων αφενός λόγω της βελτίωσης της γενικής εικόνας των προϊόντων που προέρχονται από την χώρα προέλευσης της ΞΑΕ (επίπτωση στην πλευρά της ζήτησης), αλλά και λόγω της πιθανής διάχυσης της γνώσης σχετικά με τη λειτουργία της ξένης αγοράς που οδηγεί σε κατάλληλες προσαρμογές τόσο στα προϊόντα, όσο και στις μεθόδους προώθησής τους (επίπτωση από την πλευρά της προσφοράς).

Η πρώτη αντίδραση είναι αυτή που η θεωρία που ήδη παρατέθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αναμένει. Με άλλα λόγια, όταν μία επιχείρηση αποφασίζει να επενδύσει στο εξωτερικό το κάνει γιατί θεωρεί ότι η κίνηση αυτή είναι περισσότερο συμφέρουσα από τις εξαγωγές. Έτσι, σύμφωνα με τους Buckley and Casson (1981) ενώ οι εξαγωγές περιλαμβάνουν υψηλότερο μοναδιαίο κόστος, λόγω του υψηλότερου μεταφορικού κόστους και πιθανών δασμών από την παραγωγή στο εξωτερικό, η τελευταία συνεπάγεται ένα υψηλότερο πάγιο κόστος. Αυτό σημαίνει ότι σε χαμηλά επίπεδα πωλήσεων μία επιχείρηση θα προτιμήσει να εξάγει προκειμένου να αποφύγει το υψηλό πάγιο κόστος της επένδυσης στο εξωτερικό, την οποία θα πραγματοποιήσει μόνο όταν οι πωλήσεις αυξηθούν.

Βέβαια, το παραπάνω αφορά ένα εξαιρετικά αφαιρετικό πλαίσιο στο οποίο οι επιχειρήσεις που προχωρούν σε ΞΑΕ παράγουν ένα μόνο προϊόν και αυτό που εξετάζεται είναι η επίπτωση στις εξαγωγές του συγκεκριμένου αυτού προϊόντος.

Από την άλλη πλευρά εμφανίστηκαν στην πρόσφατη βιβλιογραφία συγγραφείς οι οποίοι άνοιξαν το δρόμο για την αιτιολόγηση της υποκατάστασης. Πρώτοι ήταν οι Lipsey and Weiss (1984) και ο Rugman (1990) με τα τρία επιχειρήματα που ήδη αναφέρθηκαν. Από την άλλη πλευρά υπέχει και η σχέση της κάθετης παραγωγής που πάλι αναφέρθηκε από τους Lipsey and Weiss (1984). Έτσι τα τρία τελευταία ενδεχόμενα γίνονται πλέον πιθανά.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η καθαρή επίπτωση (δηλαδή η συνολική μείωση ή αύξηση των εξαγωγών) θα εξαρτηθεί κατά κύριο λόγο από το μέγεθος των δύο πρώτων αντιδράσεων. Έτσι, αν η επιχείρηση δεν είναι καθετοποιημένη, η αύξηση των εξαγωγών των ενδιάμεσων εισροών θα είναι μικρή ή και ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα η συνολική επίπτωση να είναι αρνητική. Επιπλέον, είναι πολύ πιθανό να υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ κλάδων, καθώς κάποιοι χαρακτηρίζονται από υψηλότερο βαθμό καθετοποίησης.

Είναι ωστόσο προφανές ότι το πλαίσιο που περιγράφηκε παραπάνω είναι μάλλον περιοριστικό, ενώ η χαλάρωση των υποθέσεων του οδηγεί σε διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων. Ένα παράδειγμα χαλάρωσης των υποθέσεων αφορά την ύπαρξη δύο χωρών. Αν θεωρηθεί ότι υπάρχουν περισσότερες από δύο χώρες τότε είναι αναμενόμενο να περιμένει κανείς ότι, ιδίως αν η χώρα της επένδυσης δεν είναι πολύ

μεγάλη αγορά, η επένδυση θα έχει ως σκοπό την κάλυψη της ζήτησης και σε γειτονικές χώρες.

Αυτή είναι η προσέγγιση που χρησιμοποίησε ο Svensson (1996) για τη διερεύνηση της σχέσης ΞΑΕ – εξαγωγών. Αυτός προσπαθώντας να εξηγήσει γιατί θεωρεί σημαντικές τις πωλήσεις των θυγατρικών στην ανάλυση των επιπτώσεων των ΞΑΕ αναφέρει ότι έχει ήδη αναφερθεί η τάση των ΞΑΕ να κατευθύνονται προς τις χώρες με τα μικρότερα μειονεκτήματα κόστους και συναλλαγών, όπως για παράδειγμα τους ιστορικούς δεσμούς και τις στενές εμπορικές σχέσεις. Οι αναφορές αυτές αφορούν την Ιαπωνία (Tsurumi, 1976), τη Σουηδία (Swedenborg, 1979) και τη Γαλλία (Michalet and Delapierre, 1976).

Ο Svensson (1996) εισάγει μία αρκετά σημαντική παράμετρο, η οποία έως τότε είχε αγνοηθεί, δηλαδή την υποκατάσταση των εξαγωγών της μητρικής σε τρίτες χώρες από τις εξαγωγές της θυγατρικής προς τις χώρες αυτές. Συνήθως όταν πραγματοποιείται μία οριζόντια ΞΑΕ η εξυπηρέτηση της αγοράς στην οποία πραγματοποιείται η επένδυση δεν αποτελεί το μοναδικό στόχο, ο οποίος είναι η εξυπηρέτηση μίας ευρύτερης περιοχής με περισσότερο ή λιγότερο κοινά χαρακτηριστικά, θεσμοθετημένα (π.χ. μέσω κάποιας οικονομικής ενώσεως) ή όχι.

Όπως είναι εύκολα κατανοητό, η απουσία εξαγωγών με τη μορφή ενδιάμεσων προϊόντων προς τις χώρες αυτές οδηγεί σε μείωση των εξαγωγών τελικών προϊόντων της μητρικής η οποία είναι αδύνατο να αντισταθμιστεί, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της χώρας στην οποία πραγματοποιείται η επένδυση.

Ο Svensson, χρησιμοποιώντας ένα δείγμα σουηδικών επιχειρήσεων κατά το διάστημα 1974-1990, εντόπισε υποκατάσταση μεταξύ ΞΑΕ και συνολικών εξαγωγών, δηλαδή εξαγωγών τόσο στη χώρα στην οποία πραγματοποιήθηκε η επένδυση, όσο και στις χώρες στις οποίες εξάγει η θυγατρική επιχείρηση. Δυστυχώς η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε δεν επιτρέπει την άμεση σύγκρισή της με την υπόλοιπη βιβλιογραφία η οποία παρουσιάζει κατά κύριο λόγο αντίθετα αποτελέσματα. Η ιδιαιτερότητα αυτή έχει να κάνει με τον τρόπο χειρισμού των δύο βασικών του μεταβλητών (των εξαγωγών και της παραγωγής στο εξωτερικό) τις οποίες διαιρεί με το σύνολο των πωλήσεων της ΠΕ (δηλαδή της μητρικής και των θυγατρικών της). Έτσι ενώ οι υπόλοιποι ερευνητές εξετάζουν συνήθως την επίπτωση των ΞΑΕ στο απόλυτο μέγεθος των εξαγωγών ο Svensson εξετάζει την επίπτωση στο λόγο των εξαγωγών στο σύνολο των πωλήσεων. Ωστόσο, ο λόγος αυτός τείνει να μειωθεί με την αύξηση των ΞΑΕ αν οι εξαγωγές δεν μεταβληθούν, ακόμη δε και αν αυξηθούν κατά ένα μέγεθος μικρότερο από την αύξηση των ΞΑΕ. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μία σχετική προκατάληψη στα αποτελέσματά του υπέρ της υποκατάστασης.

Υποκατάσταση μεταξύ ΞΑΕ και εξαγωγών φαίνεται να υπάρχει επίσης όταν οι ΞΑΕ δεν προκύπτουν αυθόρμητα, όπως η θεωρία προβλέπει (για όποιους από τους λόγους έχουν ήδη αναφερθεί), αλλά ως προσπάθεια παράκαμψης μίας προστατευτικής πολιτικής⁷⁵. Εξετάζοντας τις ιαπωνικές επενδύσεις σε ηλεκτρονικά προϊόντα στην ΕΕ.

⁷⁵ Δηλαδή θεωρώντας ως καθοριστικής σημασίας παράγοντα αυτό που οι Lipsey and Weiss (1981) παρέλειψαν, δηλαδή την εμπορική πολιτική του κράτους υποδοχής.

κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 οι Belderbos and Sleuwaegen (1998), αφού πρώτα διαπίστωσαν ότι η απόφαση των ιαπωνικών επιχειρήσεων να επενδύσουν στην ΕΕ επηρεάζονταν σημαντικά από την ύπαρξη ή όχι προστατευτικών μέτρων, διαπίστωσαν ότι οι ιαπωνικές ΞΑΕ, στην πλειονότητα των περιπτώσεων υποκατέστησαν εξαγωγές. Υπήρξαν ωστόσο ορισμένες διαφοροποιήσεις, καθώς οι επιχειρήσεις με μεγαλύτερη ένταση Ε&Α, μάρκετινγκ, ανθρώπινου κεφαλαίου, αλλά και υψηλότερο λόγο κόστους κεφαλαίου / εργασίας, εξήγαγαν συγκριτικά περισσότερο. Επίσης οι συγγραφείς διαπίστωσαν για μία ακόμη φορά τη σημασία της καθετοποίησης, καθώς επιχειρήσεις που είχαν επενδύσει σε δίκτυα διανομής αύξησαν τις εξαγωγές τους.

Στο σύνολο της βιβλιογραφίας που παρατέθηκε υπάρχει μία προφανής σύγχυση. Είτε εξετάζονται δεδομένα σε επίπεδο επιχείρησης, είτε σε επίπεδο κλάδου, είναι αδύνατος ο διαχωρισμός του αποτελέσματος υποκατάστασης (που προβλέπει θεωρία) από το αποτέλεσμα συμπληρωματικότητας (Blonigen, 2001). Η παραπάνω αδυναμία μπορεί να ερμηνεύσει τη συνεχή εμφάνιση της συμπληρωματικότητας ακόμη και στο επίπεδο της επιχείρησης. Εφόσον η πλειοψηφία των επιχειρήσεων που συνήθως εξετάζονται παράγουν περισσότερα από ένα προϊόντα είναι αναμενόμενο να υπάρχει συμπληρωματικότητα η οποία προέρχεται από τη ζήτηση άλλων προϊόντων της επιχείρησης ή / και συμπληρωματικότητα η οποία προέρχεται από εισαγωγές ενδιάμεσων προϊόντων.

Η λύση στο παραπάνω πρόβλημα δεν μπορεί παρά να είναι η εξέταση των επιπτώσεων σε επίπεδο προϊόντος. Πάνω σε αυτή τη λογική ο Blonigen (2001) εξέτασε τη σχέση ΞΑΕ και εξαγωγών από Ιαπωνία προς τις ΗΠΑ για 10 συγκεκριμένα προϊόντα ανταλλακτικών αυτοκινήτων, καθώς και για 14 τελικά καταναλωτικά προϊόντα και πάλι από την Ιαπωνία προς τις ΗΠΑ. Τα αποτελέσματα σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις επιδεικνύουν καθαρή υποκατάσταση των εξαγωγών από τα προϊόντα που παράγονται εγχωρίως.

Η συνεισφορά του Blonigen κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντική καθώς είναι μία από τις λίγες περιπτώσεις στις οποίες η θεωρία (η οποία υποστηρίζει την υποκατάσταση) επαληθεύεται εμπειρικά. Η ριζική διαφορά του συγγραφέα από όλες τις προηγούμενες προσπάθειες έγκειται στη χρησιμοποίηση για πρώτη φορά δεδομένων σε επίπεδο προϊόντος. Όλες οι προηγούμενες προσπάθειες στη μετάβασή τους σε υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης μετακινούνταν από το επίπεδο της χώρας στο επίπεδο του κλάδου και από εκεί στο επίπεδο της επιχείρησης. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το προϊόν δεν είναι υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης από το επίπεδο της επιχείρησης (εκτός αν είναι δυνατή η ανάλυση κατά προϊόντα συγκεκριμένων επιχειρήσεων), πρόκειται απλά για διαφορετικό επίπεδο ανάλυσης.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον θέμα μεταξύ αυτών με τα οποία ασχολείται τη βιβλιογραφία σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ στις εξαγωγές, είναι οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στο δίκτυο συνεργασιών των επιχειρήσεων που πραγματοποιούν τις ΞΑΕ και κυρίως στις επιχειρήσεις που συνδέονται με σχέσεις υπεργολαβίας.

Ανάλογα λοιπόν με τη σχέση των μητρικών με τους υπεργολάβους τους, αλλά και κυρίως με τη θέση των τελευταίων στην αλυσίδα προσθήκης αξίας φαίνεται ότι είναι

πιθανή μία σειρά από ενδεχόμενα (Svensson, 1996). Το πρώτο είναι η υποκατάστασή τους με ξένους υπεργολάβους από τις μητρικές. Το δεύτερο αφορά τη συνέχιση των σχέσεων όπως ήταν πριν την ΞΑΕ. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι πέρα από την αύξηση των εξαγωγών των ενδιάμεσων προϊόντων από τη μητρική υπάρχει άλλος ένας παράγοντας αύξησης εξαγωγών για να αντισταθμιστεί η μείωση (αν βεβαίως αυτή υφίσταται) των εξαγωγών των τελικών προϊόντων. Η τρίτη περίπτωση, που φαίνεται ότι έχει συμβεί σε αρκετές περιπτώσεις στις ελληνικές ΞΑΕ (ιδίως στην περίπτωση του κλάδου του έτοιμου ενδύματος) είναι η έξοδος των ίδιων των υπεργολάβων, οι οποίοι ακολουθούν τους εντολείς τους ή οδηγούνται από τις πιέσεις τους, οπότε ακόμη και αν τα κίνητρα ουσιαστικά διαφέρουν, πρόκειται για άλλη μια περίπτωση ΞΑΕ.

Φαίνεται ότι ένας μεγάλος αριθμός παραγόντων προσδιορίζει ποιο από τα τρία ενδεχόμενα τελικά θα προκριθεί. Ωστόσο, σημαντικότερος παράγοντας είναι η χώρα προέλευσης των ΞΑΕ, καθώς οι ιστορικές συνθήκες, και σε μικρότερο βαθμό ο κλάδος δραστηριοποίησης, διαμορφώνουν την κυρίαρχη κουλτούρα που καθορίζει τους τρόπους συνεργασίας, αλλά και το βαθμό δέσμευσης των συνεργαζόμενων επιχειρήσεων.

Έτσι, ενώ οι Σουηδικές ΠΕ μετά από κάποιο διάστημα παραγωγικής δραστηριοποίησης στο εξωτερικό άρχισαν να εγκαταλείπουν του υπεργολάβους τους (Blomström and Kokko 1994) δε φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο και με τις ιαπωνικές επιχειρήσεις.

Σύμφωνα με τους Head and Ries (2001), τουλάχιστον στην αυτοκινητοβιομηχανία οι ΞΑΕ τείνουν να αυξάνουν τις εξαγωγές των συνεργαζόμενων εταιριών παραγωγής ανταλλακτικών. Το εύρημα είναι τουλάχιστον εντυπωσιακό, καθώς η Ιαπωνική αυτοκινητοβιομηχανία στις ΗΠΑ υποχρεώθηκε σε προμήθεια πολλών ενδιάμεσων προϊόντων από την αγορά της Ιαπωνίας.

Η συμπεριφορά αυτή των ιαπωνικών επιχειρήσεων αποδίδεται κυρίως (Belderbos και Sleuwaegen, 1998) στην ύπαρξη των καθετοποιημένων keiretsu τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξαγωγική συμπεριφορά των ιαπωνικών επιχειρήσεων. Και από αυτούς διαπιστώθηκε ότι οι υπεργολάβοι (μέλη ενός καθετοποιημένου keiretsu⁷⁶) αυξάνουν τις εξαγωγές τους προς τις χώρες στις οποίες πραγματοποιήθηκε η ΞΑΕ από τη μητρική.

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο της βιβλιογραφίας είναι ότι οι επιπτώσεις στις εξαγωγές εξαρτώνται και από τον τρόπο εισόδου στην αγορά, δηλαδή, αν η μητρική προχώρησε σε πρωτογενή (greenfield) επένδυση ή προτίμησε την εξαγορά μίας υπάρχουσας επιχείρησης. Δυστυχώς, για μία ακόμη φορά τα συμπεράσματα είναι αντικρουόμενα.

Έτσι, σύμφωνα με τον Svensson (1996), οι εξαγορασμένες θυγατρικές τείνουν να είναι λιγότερο ενοποιημένες με τη μητρική, με αποτέλεσμα να προσελκύουν πολύ λιγότερες εξαγωγές ενδιάμεσων προϊόντων από τη μητρική. Αντίθετα, οι Belderbos and Sleuwaegen, (1998) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι ΠΕ που επεκτάθηκαν

⁷⁶ Στη συγκεκριμένη μάλιστα περίπτωση όπως είδαμε παραπάνω ο κλάδος ήταν τα ηλεκτρονικά και όχι η αυτοκινητοβιομηχανία όπως στην προηγούμενη περίπτωση.

εξαγοράζοντας υπάρχουσες επιχειρήσεις στην ΕΕ ήταν μεταξύ των λίγων περιπτώσεων⁷⁷ που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς τους να αυξάνουν τις εξαγωγές τους. Σύμφωνα με τους συγγραφείς αυτό συνέβη γιατί η εξαγορά προσέφερε στις μητρικές αυξημένη πρόσβαση στις νέες αγορές μέσω των υφιστάμενων δικτύων και συνεργασιών των εξαγορασμένων επιχειρήσεων.

Αυτό μπορεί να έχει εξαιρετικά σημαντικές επιπτώσεις στην περίπτωση των ελληνικών ΞΑΕ, οι οποίες σε πολύ μεγάλο βαθμό αφορούσαν την εξαγορά υφιστάμενων μονάδων (κυρίως στις προβλεπόμενες περιπτώσεις ελληνικών ΞΑΕ στην Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια). Από την άλλη βέβαια πλευρά θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ελληνικές εξαγορές αφορούσαν κατά κύριο λόγο πρώην κρατικές επιχειρήσεις οι οποίες ήταν απαραίτητο να αναδιαρθρωθούν ολοκληρωτικά με αποτέλεσμα σε κάποιες περιπτώσεις τα παραπάνω να μην ισχύουν (σε κάποιες άλλες βέβαια, εξίσου προβλεπόμενες, περιπτώσεις οι ελληνικές επιχειρήσεις υποχρεώθηκαν να αποκοπούν από την ελληνική οικονομία)

Συμπερασματικά, είναι σαφές ότι οι ΞΑΕ επηρεάζουν τις εξαγωγές της χώρας προέλευσής τους. Ωστόσο, για να διευκρινιστεί πως τις επηρεάζουν η ερώτηση πρέπει να τροποποιηθεί. Με άλλα λόγια, αν το ερώτημα είναι τι θα συμβεί εάν η θυγατρική παράγει το ίδιο ακριβώς προϊόν με την μητρική, τότε, όπως προβλέπει και η θεωρία των ΞΑΕ, οι εξαγωγές θα υποκατασταθούν πλήρως. Βέβαια, αυτό είναι ένα εύρημα που λίγο μπορεί να ενδιαφέρει, καθώς δεν αφορά παρά ένα μόνο τμήμα των επιπτώσεων, ενώ ο χαρακτήρας του υπόλοιπου είναι πολύ λιγότερο προφανής. Έτσι, η σχετική βεβαιότητα για την υποκατάσταση των εξαγωγών διατηρείται, ακόμα και όταν ο βαθμός ανάλυσης γίνει το προϊόν σε επίπεδο χώρας.

Όταν όμως η εστίασή μας ξεφύγει από το επίπεδο του προϊόντος και μεταφερθεί στην επιχείρηση ή τον κλάδο η κατάσταση αλλάζει δραματικά, καθώς υπεισέρχεται ένας αριθμός παραμέτρων που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Έτσι, όπως ειπώθηκε ήδη η χώρα προέλευσης της ΞΑΕ μπορεί να παίξει καθοριστικό ρόλο, όπως και ο κλάδος δραστηριοποίησης. Ωστόσο φαίνεται ότι ο σημαντικότερος παράγοντας (ο οποίος βεβαίως επηρεάζεται άμεσα από τους δύο προηγούμενους) είναι ο βαθμός καθετοποίησης της επιχείρησης.

4.3.2. Επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης: εγχώριες επενδύσεις

Άμεσα σχετιζόμενες με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ στις εξαγωγές είναι και οι επιπτώσεις στις εγχώριες επενδύσεις. Η κατεύθυνση της σχέσης είναι σχεδόν αυτονόητη, καθώς μία μείωση των εξαγωγών θα έχει ως αποτέλεσμα μία συνακόλουθη μείωση των επενδύσεων. Ωστόσο οι εξαγωγές είναι μόνο ένας από τους δύο μηχανισμούς μέσω των οποίων οι ΞΑΕ επιδρούν επί των επενδύσεων.

Ο δεύτερος μηχανισμός αφορά την αναπόφευκτη στενότητα πόρων για τη χρηματοδότηση των επενδύσεων. Δηλαδή, μεταξύ των διαφόρων επενδυτικών σχεδίων μίας επιχείρησης υπάρχει ανταγωνισμός και η απόφαση για την υλοποίηση

⁷⁷ Καθώς όπως είδαμε το τελικό συμπέρασμα των συγγραφέων για τη συνολική επίπτωση των ΞΑΕ στις επενδύσεις ήταν ότι οδηγούν σε μείωση.

ενός σχεδίου έχει αναπόφευκτα επιπτώσεις στα υπόλοιπα σχέδια, ιδίως αν η ΠΕ ιδωθεί ως μία ενιαία οντότητα και όχι ως ένα απλό άθροισμα αυτόνομων επιχειρήσεων⁷⁸.

Η ακραία περίπτωση απουσίας αλληλεπιδράσεων παρουσιάζεται χαρακτηριστικά από τους Stevens and Lipsey (1988) με τη μορφή μίας ΠΕ η οποία αντιμετωπίζει τέλειες αγορές κεφαλαίου και παράγει σε δύο εργοστάσια τα οποία είναι τελείως αυτόνομα, τόσο όσον αφορά τις εισροές όσο και τα προϊόντα τους. Η ισχύς αυτών των υποθέσεων συνεπάγεται ότι οι δύο δραστηριότητες της ΠΕ είναι τελείως ανεξάρτητες, αφού αφενός τα προϊόντα των δύο εργοστασίων δεν είναι ανταγωνιστικά (δηλαδή δεν επηρεάζονται οι εξαγωγές του εργοστασίου της χώρας προέλευσης), ενώ οι τέλειες αγορές κεφαλαίου συνεπάγονται τη δυνατότητα άντλησης απεριόριστων κεφαλαίων και για τις δύο επενδύσεις. Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο πλαίσιο σημαίνει ότι οι οποιοσδήποτε επενδυτικές αποφάσεις της ΠΕ για το εξωτερικό δεν επηρεάζουν τις εγχώριες επενδύσεις τους.

Ωστόσο, είναι επίσης προφανές ότι ένα τέτοιο πλαίσιο βρίσκεται αρκετά μακριά από την πραγματικότητα. Όπως ειπώθηκε παραπάνω (κεφ. 4.3.1) οι ΞΑΕ σαφώς επηρεάζουν το επίπεδο των εξαγωγών της μητρικής (αν και όταν η αναφορά γίνεται στο επίπεδο της επιχείρησης η επιρροή είναι συνήθως θετική), ενώ και οι αγορές κεφαλαίων σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως τέλειες.

Αν λοιπόν διαχωριστούν οι δύο παραπάνω μηχανισμοί, αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παρούσα ανάλυση είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ εγχώριων και ξένων επενδύσεων που προέρχεται από τη στενότητα χρηματοδότησης. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των διαφόρων επενδυτικών σχεδίων μίας ΠΕ προέρχεται κυρίως από το γεγονός ότι αν το κόστος των δανειζόμενων κεφαλαίων αυξάνει καθώς αυξάνεται η δανειακή εξάρτηση μίας επιχείρησης, τότε οι διάφορες επενδυτικές προτάσεις θα συναγωνίζονται για πρόσβαση στα φθηνότερα ίδια κεφάλαια της επιχείρησης και επιπλέον, το κάθε επενδυτικό σχέδιο θα αυξάνει το κόστος όλων των επομένων (Severn, 1972).

Η εμπειρική διερεύνηση της παραπάνω ανταγωνιστικής σχέσης (αν και σχετικά μικρή σε όγκο) επιβεβαιώνει σε γενικές γραμμές την ύπαρξη αλληλεπίδρασης μεταξύ εγχώριων και διεθνών επενδύσεων. Ο μεγαλύτερος όγκος των σχετικών ερευνών αφορά στη βιομηχανία των ΗΠΑ (Stevens, 1969· Severn, 1972· Stevens and Lipsey, 1988), ωστόσο έχουν πραγματοποιηθεί σχετικές μελέτες τόσο για επιχειρήσεις της Ολλανδίας (Belderbos, 1992), ενώ ο Caves (1982: 166) αναφέρει το σχετικό έργο του McClain (1974)⁷⁹ που αναφέρεται στις επιχειρήσεις της Μ. Βρετανίας. Επιπλέον, ακολουθήθηκαν αρκετά διαφορετικές μεθοδολογίες, αλλά και χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικά δείγματα. Έτσι, για παράδειγμα, ο McClain (1974) και οι Stevens and Lipsey (1988) χρησιμοποίησαν χρονοσειρές μεμονωμένων επιχειρήσεων, ενώ ο

⁷⁸ Αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και τέτοιες περιπτώσεις επιχειρήσεων, ωστόσο ακόμη και έτσι, λόγω των ατελειών των αγορών υπάρχουν αλληλεπιδράσεις.

⁷⁹ McClain D.S. (1974). Foreign Investment in the United States Manufacturing and the Theory of Direct Investment. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή MIT.

Belderbos (1992) εξέτασε τους κλάδους τροφίμων και μεταλλικών και ηλεκτρονικών προϊόντων της Ολλανδίας.

Όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις, παρά τη διαφορετικότητά τους κατέληξαν στην ύπαρξη αλληλεπίδρασης μεταξύ των επενδύσεων στο εξωτερικό και το εσωτερικό, με τις δύο αυτές περιπτώσεις να λειτουργούν ανταγωνιστικά. Με άλλα λόγια, μία επένδυση στο εξωτερικό είναι δυνατό να έχει ως αποτέλεσμα τη ματαίωση κάποιου επενδυτικού σχεδίου στο εσωτερικό.

Από την άλλη πλευρά, ο Feldstein (1994) επιχείρησε την μέτρηση του μεγέθους της υποκατάστασης για το σύνολο της οικονομίας, πραγματοποιώντας τη μοναδική, ίσως, ανάλυση γενικής ισορροπίας⁸⁰. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η επίπτωση στις επενδυτικές αποφάσεις της μεμονωμένης επιχείρησης από την απόφαση της πραγματοποίησης της επένδυσης στο εξωτερικό, είναι όντως ιδιαίτερα σημαντική, δεν δίνει παρά μία πολύ μερική εικόνα. Για παράδειγμα, μπορεί μία επιχείρηση να αποφασίσει να μην επενδύσει στο εσωτερικό καθώς θεωρεί ότι μία ΞΑΕ είναι περισσότερο συμφέρουσα. Σε αυτό το σημείο η μικροοικονομική ανάλυση τελειώνει με τις εγχώριες επενδύσεις να μειώνονται. Αν ωστόσο το κεφάλαιο που θα είχε χρησιμοποιηθεί για την εγχώρια επένδυση χρηματοδοτήσει μία άλλη (άλλης επιχείρησης - εγχώρια) επένδυση, το συνολικό ύψος των εγχώριων επενδύσεων δεν θα επηρεαστεί καθόλου. Αν, ωστόσο, η ΞΑΕ μειώσει τα διαθέσιμα στο εσωτερικό κεφάλαια, τότε η συνολική εγχώρια επένδυση θα μειωθεί.

Εξετάζοντας τις επιπτώσεις των αμερικανικών ΞΑΕ στις χώρες του ΟΟΣΑ, ο Feldstein (1994) επιβεβαίωσε αυτό που ο ίδιος με τον Harioka (Feldstein and Harioka, 1980) είχαν υποστηρίξει 14 χρόνια πριν, ότι δηλαδή οι αποταμιεύσεις ενός κράτους τείνουν να επενδύονται στη χώρα προέλευσής τους. Με άλλα λόγια, το πρώτο ενδεχόμενο της προηγούμενης παραγράφου δεν ισχύει. Συγκεκριμένα, εκτίμησε ότι η εκροή ενός δολαρίου έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της εγχώριας επένδυσης κατά ένα δολάριο, στην περίπτωση που θεωρηθεί ότι το σύνολο της χρηματοδότησης προέρχεται από τη μητρική, ποσό που μειώνεται στα 20 έως 38 σέντς αν συνυπολογιστεί η χρηματοδότηση από ξένες πηγές.

Θα πρέπει ωστόσο να υπογραμμιστεί ότι η ύπαρξη αυτής της ανταγωνιστικής σχέσης, αλλά και το μέγεθός της εξαρτάται και από το εκάστοτε θεσμικό καθεστώς που ισχύει σε κάθε χώρα. Έτσι, σύμφωνα με τους Blomström και Kokko (1994) οι ιδιαίτερες ρυθμίσεις των σουηδικών κεφαλαιαγορών περιόριζαν τις δυνατότητες των σουηδικών ΠΕ να χρηματοδοτούν τις ΞΑΕ τους από τη Σουηδία, έως το 1986, με αποτέλεσμα η υποκατάσταση μεταξύ εγχώριων και ξένων επενδύσεων μέχρι εκείνη την περίοδο να είναι ιδιαίτερα χαμηλή. Αντίθετα, από το 1986 (οπότε και οι σχετικοί περιορισμοί χαλάρωσαν) και μετά, εκτιμάται ότι η συμπεριφορά των Σουηδικών ΠΕ άρχισε να συγκλίνει προς αυτή των ΠΕ άλλων κρατών. Αυτή η αλλαγή σύμφωνα με τους συγγραφείς αποτέλεσε το έναυσμα για μία έντονη συζήτηση στη Σουηδία σχετικά με

⁸⁰ Όλες οι αναλύσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι ουσιαστικά μικροοικονομικές αναλύσεις μερικής ισορροπίας, καθώς φτάνουν έως και στο επίπεδο του κλάδου.

τους λόγους της μείωσης των εγχώριων επενδύσεων στη χώρα κατά την αρχή της δεκαετίας του 1990.

Οι αδυναμίες όλων των παραπάνω προσπαθειών, ιδίως όσον αφορά σε αυτές που επιχειρούν να αναλύσουν τις επιπτώσεις των ελληνικών ΞΑΕ στις εγχώριες επενδύσεις, είναι εμφανείς. Καταρχάς, και οι τρεις χώρες για τις οποίες έχουμε τις σχετικές αναλύσεις βρίσκονται σε αρκετά (ή πολύ - ανάλογα με την περίπτωση) διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης από την Ελλάδα, με μερικές από τις μεγαλύτερες ΠΕ του κόσμου. Αυτό έχει μία σειρά συνεπειών:

Η διαφορική ανάπτυξη φθινόντων και μη, κλάδων που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περίπτωση της Ελλάδας δε φαίνεται να έχει απασχολήσει τη διεθνή βιβλιογραφία. Αυτό εγείρει και ένα σημαντικό μεθοδολογικό πρόβλημα το οποίο είναι σίγουρο ότι θα αντιμετωπίσει όποιος θελήσει να εξετάσει το ζήτημα για την περίπτωση της Ελλάδας, καθώς οι ΞΑΕ σε φθίνοντες κλάδους πολύ συχνά δεν οδηγούν μόνο σε μείωση των εγχώριων επενδύσεων, αλλά και σε καθολική μετεγκατάσταση των επιχειρήσεων⁸¹ (Λαμπριανίδης κ.ά., 1997). Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι οι Braunerhjelm and Oxelheim (2000) εξετάζοντας την περίπτωση των Σουηδικών ΞΑΕ κατέληξαν σε (φαινομενικά) αντίθετα αποτελέσματα. Συγκεκριμένα, χώρισαν τις Σουηδικές ΠΕ σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

Οι επιχειρήσεις τύπου Schumpeter: περιλαμβάνει επιχειρήσεις στις οποίες κυρίαρχο ρόλο παίζουν οι οικονομίες κλίμακας στο επίπεδο της επιχείρησης, δηλαδή η γνώση (η οποία ταυτόχρονα και όχι τυχαία είναι ιδιαίτερα σημαντικός παραγωγικός συντελεστής) χρησιμοποιείται χωρίς κόστος και διαχέεται ελεύθερα σε όλες τις μονάδες της επιχείρησης ανεξάρτητα από τον τόπο παραγωγής.

Οι επιχειρήσεις τύπου H-O: ανήκουν σε περισσότερο 'παραδοσιακούς' κλάδους, οι οποίοι στηρίζονται πολύ λιγότερο στη γνώση και στους οποίους οι οικονομίες κλίμακας εντοπίζονται στο επίπεδο της μονάδας, καθώς τα διάφορα τμήματα της αλυσίδας προσθήκης αξίας είναι πολύ πιο αυτόνομα από αυτά της πρώτης κατηγορίας επιχειρήσεων. Τέλος, τα πλεονεκτήματα αυτών των κλάδων εξαρτώνται έντονα από εθνικά χαρακτηριστικά και χωρικά προσδιορισμένους παραγωγικούς συντελεστές.

Σύμφωνα με τους Braunerhjelm and Oxelheim (2000), οι αναμενόμενες επιπτώσεις των ΞΑΕ στις εγχώριες επενδύσεις διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των δύο διαφορετικών κατηγοριών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, εμφανίζουν ριζικά διαφορετική οργάνωση, δηλαδή βαθμό οριζόντιας ή κάθετης ολοκλήρωσης, εξάρτηση στη γειτνίαση με αγορές, αλλά και διαφορετική οργάνωση αγορών. Έτσι, καθώς οι κλάδοι τύπου Schumpeter μπορούν να χωρίζουν την αλυσίδα προσθήκης αξίας σε σαφώς διακριτά τμήματα είναι πολύ πιο πιθανή η εμφάνιση σχέσης υποκατάστασης από ότι στους κλάδους τύπου H-O.

⁸¹ Η σοβαρότητα αυτού του προβλήματος οφείλεται κυρίως στην απουσία ικανοποιητικών δευτερογενών στοιχείων σχετικά με τις ΞΑΕ στην Ελλάδα, τόσο για το σύνολο της οικονομίας, όσο και στο επίπεδο μεμονωμένων κλάδων. Ο μόνος τρόπος να αντιμετωπιστεί αυτό το πρόβλημα είναι η ανάλυση σε επίπεδο επιχείρησης, η οποία είναι πρακτικά αδύνατη αν οι επιχειρήσεις έχουν ήδη κλείσει.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η παραπάνω ανάλυση έχει στηριχθεί στις γενικές υποθέσεις, αλλά και τα ευρήματα των θεωριών της 'νέας' γεωγραφίας σύμφωνα με την οποία η απόφαση σχετικά με τον τρόπο εφοδιασμού μίας ξένης αγοράς είναι συνάρτηση τόσο του κόστους παραγωγής, όσο και του κόστους μεταφοράς των προϊόντων, με αποτέλεσμα τα ευρήματα να διαφέρουν ανάλογα με τη γειτνίαση των αγορών.

Το σημαντικότερο, ωστόσο στοιχείο της παραπάνω ανάλυσης είναι ότι καθώς διαφορετικοί κλάδοι αντιδρούν με διαφορετικό τρόπο, αμφισβητείται ο ρόλος της χρηματοδότησης στην εκτίμηση των επιπτώσεων των ΞΑΕ στις εγχώριες επενδύσεις. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ανάλυση της ελληνικής περίπτωσης, κατά την οποία, σε γενικές γραμμές (λόγω των ιστορικών ατελειών του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος) οι επιχειρήσεις έχουν ακολουθήσει ένα αρκετά ιδιόμορφο μοντέλο ανάπτυξης το οποίο στηρίζεται κυρίως στα ίδια κεφάλαια των επιχειρήσεων, κάτι που θα έκανε μία ανάλυση στηριγμένη στο επίπεδο της χρηματοδότησης ιδιαίτερα προβληματική.

4.3.3. Επιπτώσεις των ΞΑΕ στην οικονομία προέλευσης: απασχόληση

Όπως και οι εγχώριες επενδύσεις, έτσι και η απασχόληση επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από την αλληλεπίδραση ΞΑΕ – επιπέδου εγχώριας παραγωγής (και εξαγωγών). Είναι δηλαδή σαφές ότι αν οι ΞΑΕ οδηγήσουν σε μείωση των εξαγωγών, αυτή με τη σειρά της θα οδηγήσει σε μείωση της εγχώριας απασχόλησης. Φαίνεται δηλαδή ότι είναι δυνατή η ύπαρξη μίας σχέσης υποκατάστασης μεταξύ εγχώριας απασχόλησης και απασχόλησης της θυγατρικής στο εξωτερικό.

Όπως, άλλωστε, φάνηκε και από την ανάλυση που προηγήθηκε σχετικά με τα αίτια των ΞΑΕ (Κεφάλαιο 3), σύμφωνα με τις περισσότερες από τις πρώιμες θεωρίες, αλλά όχι μόνο, το χαμηλότερο κόστος εργασίας στις χώρες χαμηλότερης ανάπτυξης είναι ένας από τους βασικότερους ερμηνευτικούς παράγοντες του φαινομένου. Έτσι οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην απασχόληση αποτέλεσε το σημαντικότερο ίσως σημείο της κριτικής σχετικά με τις επιπτώσεις των δραστηριοτήτων των ΠΕ στις οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών προέλευσης. Η σχετική συζήτηση ξεκίνησε, όπως είναι αναμενόμενο, στις ΗΠΑ τις δεκαετίες '60 και '70, ενώ κατά την τελευταία δεκαετία απασχόλησε έντονα την κοινή γνώμη και τους αναλυτές χωρών όπως η Ιαπωνία, η Γαλλία και η Γερμανία (Agarwal, 1997).

Ωστόσο, όπως ειπώθηκε ήδη (κεφ. 4.3.1), η σχέση υποκατάστασης μεταξύ ΞΑΕ και εξαγωγών κάθε άλλο παρά σαφής και καθολική είναι. Γρήγορα έγινε σαφές ότι ακόμη και στην περίπτωση πλήρους απουσίας αλληλεπιδράσεων στο επίπεδο της παραγωγής, οι ΞΑΕ θα επηρέαζαν με διαφορετικό τρόπο. Συγκεκριμένα, μέσω της μετεγκατάστασης συγκεκριμένων σταδίων της παραγωγικής διαδικασίας είναι πιθανή η μεταβολή των αναγκών σε εργασία στο εσωτερικό της χώρας προέλευσης (Kravis & Lipsey, 1988). Έτσι, αν η παραγωγή της ξένης θυγατρικής είναι μεγαλύτερης έντασης εργασίας η λειτουργία της είναι δυνατό να οδηγήσει σε μείωση της απασχόλησης στη χώρα προέλευσης, χωρίς να επηρεαστεί το επίπεδο παραγωγής ή οι εξαγωγές. Η πιθανότητα ύπαρξης αυτής της σχέσης, καθώς και η μορφή και τα χαρακτηριστικά που αυτή μπορεί να πάρει βρέθηκαν κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες στο επίκεντρο

της κριτικής σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ στις χώρες προέλευσης, όσο και της έρευνας σχετικά με αυτές τις επιπτώσεις.

Όπως και στην έρευνα σχετικά με τις επιπτώσεις στις εξαγωγές και τις επενδύσεις, που αναλύθηκαν στις δύο προηγούμενες ενότητες, έτσι και εδώ η εμπειρική διερεύνηση ουσιαστικά περιορίζεται σε τρεις χώρες, τις ΗΠΑ, τη Σουηδία και την Ιαπωνία, καθώς είναι οι μόνες στις οποίες τέτοιου είδους στοιχεία είναι διαθέσιμα. Η περίπτωση της απασχόλησης, ωστόσο, παρουσιάζει αρκετές ιδιαιτερότητες, η σημαντικότερη από τις οποίες είναι ότι οι διαφορές μεταξύ των κρατών δε φαίνεται να επηρεάζονται τόσο από τη χρήση διαφορετικής μεθοδολογίας στην ανάλυση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των εξαγωγών, αλλά από τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των χωρών και το συγκριτικά πλεονεκτήματα στα οποία στηρίζονται οι επιχειρήσεις τους.

Έτσι, στις επιχειρήσεις των ΗΠΑ, οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν έντασης κεφαλαίου, αλλά και γνώσης, οι ΞΑΕ έχουν ως αποτέλεσμα τη μεταβολή της αναλογίας των συντελεστών παραγωγής, με μείωση της απασχόλησης και παράλληλη αύξηση του ύψους των αμοιβών. Με άλλα λόγια, οι ΞΑΕ προσφέρουν στις επιχειρήσεις της χώρας τη δυνατότητα μεγαλύτερης προσαρμογής της παραγωγικής τους διαδικασίας, αυξάνοντας το λόγο κεφαλαίου – εργασίας, καθώς και το λόγο εξειδικευμένης – ανειδίκευτης εργασίας, μέσω της μεταφοράς των τμημάτων της παραγωγικής τους διαδικασίας που είναι έντασης (ανειδίκευτης) εργασίας σε χώρες χαμηλότερου κόστους εργασίας. Οι Kravis και Lipsey (1988) έφθασαν σε αυτά τα συμπεράσματα εξετάζοντας 11 κλάδους του τομέα των υπηρεσιών (589 μητρικές επιχειρήσεις) και 6 κλάδους της μεταποίησης (1214 μητρικές). Οι σημαντικότερες μεταβολές, όπως είναι αναμενόμενο εμφανίστηκαν στους κλάδους της μεταποίησης, καθώς εκεί το ποσοστό της ανειδίκευτης εργασίας είναι μεγαλύτερο από ότι στις υπηρεσίες.

Οι Blomström et al (1997) προχώρησαν την παραπάνω ανάλυση ένα βήμα παραπέρα, επιχειρώντας την επαλήθευση της σχέσης μέσω του διαχωρισμού των επιπτώσεων από τις ΞΑΕ σε αναπτυγμένες και ΛΑΧ, χρησιμοποιώντας ένα δείγμα 1104 μητρικών επιχειρήσεων. Αυτό τους επέτρεψε τον, έμμεσο⁸², έλεγχο της υπόθεσης ότι οι θέσεις εργασίας που χάνονται στις ΗΠΑ αφορούν κυρίως ανειδίκευτη εργασία. Σχεδόν το σύνολο των απωλειών προήλθε από επενδύσεις σε ΛΑΧ. Συγκεκριμένα, έφθασαν στο συμπέρασμα ότι μία αύξηση των καθαρών πωλήσεων της μητρικής κατά 1 εκ. δολάρια θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της εγχώριας απασχόλησης κατά έξι εργαζόμενους, ενώ κάθε επιπλέον εκατομμύριο δολάρια πωλήσεων από θυγατρική σε αναπτυγμένη χώρα οδηγεί σε μείωση κατά έναν εργαζόμενο. Ωστόσο, με δεδομένο το επίπεδο πωλήσεων της μητρικής, οι πωλήσεις ύψους 1 εκ. δολ. από μία θυγατρική σε ΛΑΧ θα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της εγχώριας απασχόλησης κατά 18 εργαζόμενους. Με άλλα λόγια, ακόμη και αν οι πωλήσεις των δύο εταιριών (μητρικής και θυγατρικής σε ΛΑΧ) αυξηθούν κατά το ίδιο ποσό, το αποτέλεσμα θα είναι μείωση της συνολικής απασχόλησης.

⁸² Έγινε δηλαδή η υπόθεση ότι η μείωση της απασχόλησης που προέρχεται από εντονότερη δραστηριότητα σε ΛΑΧ αφορά ανειδίκευτους εργάτες στις ΗΠΑ, ενώ αντίθετα, αυτή που προέρχεται από άλλες αναπτυγμένες χώρες, αφορά άλλες (περισσότερο εξειδικευμένες και καλύτερα αμειβόμενες) κατηγορίες εργαζόμενων.

Χρησιμοποιώντας μία αρκετά διαφορετική μεθοδολογία, η οποία έχει ως σκοπό την εύρεση της ελαστικότητας υποκατάστασης μεταξύ της απασχόλησης σε διάφορες περιοχές, οι Brainard and Riker (1997) επιβεβαίωσαν σε κάποιο βαθμό τα παραπάνω ευρήματα, καθώς εντόπισαν υποκατάσταση μεταξύ της απασχόλησης στη μητρική και τις θυγατρικές της. Αν και το μέγεθος αυτής της υποκατάστασης θεωρήθηκε από τους συγγραφείς ιδιαίτερα μικρό, ωστόσο δε φαίνεται να διαφέρει σημαντικά από τα ευρήματα των άλλων ερευνητών και μάλιστα με τα ίδια γενικά χαρακτηριστικά, καθώς η υποκατάσταση βρέθηκε να είναι αρκετά μεγαλύτερη μεταξύ των μητρικών και των θυγατρικών με έδρα ΛΑΧ από ότι αυτές που εδρεύουν σε αναπτυσσόμενες χώρες. Πολύ μεγαλύτερη υποκατάσταση εντοπίστηκε μεταξύ των θυγατρικών (ιδίως δε μεταξύ αυτών που είναι εγκατεστημένες σε ΛΑΧ), κάτι που σημαίνει ότι η απασχόληση εκεί είναι πολύ πιο ευαίσθητη σε μεταβολές των μισθών χωρών του ίδιου επιπέδου ανάπτυξης.

Από την άλλη πλευρά, οι επιπτώσεις στην απασχόληση στη Σουηδία φαίνεται να είναι πολύ διαφορετικές. Χρησιμοποιώντας την ίδια περίπου μεθοδολογία που χρησιμοποίησαν και για την ανάλυση της περίπτωσης των ΗΠΑ, οι Blomström et al (1997) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι ΞΑΕ τείνουν να δημιουργούν περισσότερη απασχόληση και στη χώρα προέλευσης (Σουηδία), κάτι που εκ πρώτης όψεως θα μπορούσε να αιτιολογηθεί από τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε υποστηρικτικές των ΞΑΕ λειτουργίες. Ωστόσο, στη συνέχεια τα ευρήματά τους έρχονται να καταρρίψουν αυτό το συμπέρασμα, αλλά και την κοινώς αποδεκτή θέση ότι οι ΞΑΕ αν μη τι άλλο δημιουργούν καλύτερες θέσεις εργασίας στη χώρα προέλευσης, καθώς, όπως προκύπτει, η αύξηση αυτή της απασχόλησης δεν αφορά υψηλόμισθα στελέχη (white collar), αλλά αντίθετα χαμηλότερα αμειβόμενους και λιγότερο εξειδικευμένους εργάτες (blue collar)⁸³.

Για άλλη μία φορά την ερμηνεία φαίνεται ότι μπορεί να δώσει η δομή της ίδιας της σουηδικής οικονομίας. Το συγκριτικό πλεονέκτημα της Σουηδικής οικονομίας στηρίζεται σε φυσικές πλουτοπαραγωγικές πηγές, όπως η ξυλεία, τα ορυχεία και η υδροηλεκτρική ενέργεια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα προϊόντα με υψηλή περιεκτικότητα των παραπάνω συντελεστών (μεταλλικά προϊόντα, προϊόντα από ξύλο και χαρτί) να είναι κυρίαρχα στις Σουηδικές εξαγωγές προς την ΕΕ, ενώ μηχανολογικός εξοπλισμός, ηλεκτρονικά και μεταφορικά μέσα αποτελούν τις κυριότερες εισαγωγές (Blomström & Kokko, 1994).

Με άλλα λόγια, οι Σουηδικές ΠΕ θα έπρεπε να εκμεταλλευτούν το συγκριτικό αυτό πλεονέκτημα της Σουηδικής οικονομίας και να στηριχθούν σε αυτό για την ανάπτυξή τους. Δηλαδή, οι θυγατρικές των Σουηδικών ΠΕ θα έπρεπε να επικεντρωθούν στην παραγωγή προϊόντων υψηλής τεχνολογίας, αφήνοντας για τις μητρικές την παραγωγή εκείνων των προϊόντων στα οποία η Σουηδική οικονομία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα.

⁸³ Κάτι που, όπως θα πρέπει να σημειώσουμε, αφορά κυρίως τις ΞΑΕ που κατευθύνονται σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες (οι οποίες αποτελούν και τη πλειοψηφία των σουηδικών ΞΑΕ), και όχι τις ΞΑΕ σε ΛΑΧ, οι οποίες λειτουργούν με τρόπο αντίστοιχο με αυτόν των αμερικάνικων ΞΑΕ, αυξάνοντας δηλαδή την απασχόληση των ανώτερων στελεχών (white collar).

Παρότι αυτό δείχνει να μην είναι προς το συμφέρον της Σουηδικής οικονομίας, είναι αυτό που τελικά φαίνεται να συμβαίνει, καθώς σταδιακά οι θυγατρικές άρχισαν να αναλαμβάνουν περισσότερα στάδια στην παραγωγική διαδικασία, αφήνοντας για τις μητρικές λειτουργίες στα χαμηλότερα στάδια της αλυσίδας προσθήκης αξίας.

Παραδόξως, οι ιαπωνικές ΞΑΕ έχουν αντίστοιχες συνέπειες στην απασχόληση στην Ιαπωνία με αυτές της Σουηδίας (Lispsey et al, 2000). Φαίνεται δηλαδή ότι οι ιαπωνικές ΞΑΕ δεν έχουν ως στόχο τη μεταφορά των δραστηριοτήτων έντασης εργασίας σε ΛΑΧ. Ωστόσο, οι ίδιοι οι συγγραφείς αδυνατούν να δώσουν μία πλήρη ερμηνεία του αποτελέσματος αυτού, περιοριζόμενοι στη μεγαλύτερη ανάγκη για υποστηρικτικές των ΞΑΕ λειτουργίες στη χώρα προέλευσης οι οποίες οδηγούν στην αύξηση της απασχόλησης. Η αιτιολόγηση αυτή βέβαια δύσκολα μπορεί να σταθεί αυτόνομα, καθώς η Ιαπωνική οικονομία και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα στα οποία στηρίζονται οι επιχειρήσεις της προσεγγίζουν πολύ περισσότερο το αμερικάνικο μοντέλο και όχι το σουηδικό.

Από την άλλη πλευρά, τα ευρήματα αυτά φαίνεται να ενισχύουν την Ιαπωνική προσέγγιση ερμηνείας των ΞΑΕ (Kojima, 1982 και Kojima & Ozawa, 1984), η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μία πιο ολοκληρωμένη ερμηνεία της διαφοράς των επιπτώσεων στην απασχόληση στην Ιαπωνία και τις ΗΠΑ. Όπως αναλύθηκε στη σχετική ενότητα (κεφ. 3.2.3), η προσέγγιση υποστηρίζει την ύπαρξη μεγάλων διαφορών στα χαρακτηριστικά των δυτικών (κυρίως αυτών που προέρχονται από τις ΗΠΑ) και των ιαπωνικών ΞΑΕ.

Όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας, αυτό που θα έπρεπε να περιμένει κανείς είναι η ύπαρξη αρκετά σημαντικών επιπτώσεων στην απασχόληση από τις ελληνικές ΞΑΕ, τουλάχιστον κατά τα πρώτα στάδια της επέκτασής τους. Ο Agarwal (1997), ο οποίος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι θεωρεί ότι στη συντριπτική πλειοψηφία τους οι ΞΑΕ δεν οδηγούν σε υποκατάσταση εργασίας, ακολουθώντας την συνήθη πρακτική διακρίνει τρεις τύπους επενδύσεων, τις επενδύσεις σε αναζήτηση πρώτων υλών, τις επενδύσεις σε αναζήτηση αγορών και τις επενδύσεις σε αναζήτηση αποτελεσματικότητας⁸⁴ και θεωρεί ότι μόνο ο τελευταίος είναι δυνατό να οδηγήσει σε υποκατάσταση εργασίας. Ενώ το ποσοστό των παγκόσμιων ΞΑΕ που μπορεί να ταξινομηθεί στην τρίτη αυτή κατηγορία είναι πολύ μικρό για να έχει σημαντικές επιπτώσεις στις χώρες προέλευσης, αποτέλεσε ένα πολύ σημαντικό ποσοστό των ελληνικών ΞΑΕ, με εξαιρετικά δυσμενείς βραχυχρόνιες συνέπειες στην παραγωγική δομή ολόκληρων περιοχών στη χώρα, οι οποίες αναλύονται παρακάτω (κεφ. 5.4)

Συμπερασματικά, είναι μάλλον σαφές ότι η διεθνής εμπειρία έχει δείξει ότι *οι επιπτώσεις των ΞΑΕ στην απασχόληση της χώρας προέλευσης επηρεάζεται από έναν αρκετά μεγάλο αριθμό παραγόντων και είναι πολύ δύσκολο να γίνουν γενικεύσεις*. Έτσι, εκτός από τα χαρακτηριστικά και το συγκριτικό πλεονέκτημα κάθε οικονομίας που αναφέρθηκε παραπάνω ως ο σημαντικότερος λόγος, φαίνεται να παίζουν σημαντικό

⁸⁴ Σε αντίθεση, ωστόσο, με τον Dunning (1993) θεωρεί ότι η τελευταία αυτή κατηγορία έχει ως μοναδικό κίνητρο το χαμηλότερο κόστος εργασίας με αποτέλεσμα να αφορά ελάχιστους κλάδους έντασης εργασίας και κυρίως το ένδυμα και την κλωστοϋφαντουργία.

ρόλο ο κλάδος, τα κίνητρα για την επένδυση, το ανταγωνιστικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής, καθώς και η αγορά εργασίας και οι μακροοικονομικές συνθήκες (Agarwal, 1997).

Κεφάλαιο 5. Η Ελληνική οικονομία στα πλαίσια των νέων συνθηκών

Ο στόχος του παρόντος κεφαλαίου δεν είναι η πλήρης περιγραφή και ανάλυση των εξελίξεων της ελληνικής οικονομίας, θέμα για το οποίο υπάρχει εκτεταμένη συζήτηση. Αντίθετα επιδιώκουμε την ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που θα συμβάλλουν στην πληρέστερη κατανόηση τόσο των αιτίων που οδηγούν τις ελληνικές επιχειρήσεις στις επενδύσεις στο εξωτερικό, όσο και των επιπτώσεων που αυτή η συμπεριφορά έχει για την ελληνική οικονομία.

5.1. Συνοπτική αναδρομή των εξελίξεων της ελληνικής οικονομίας

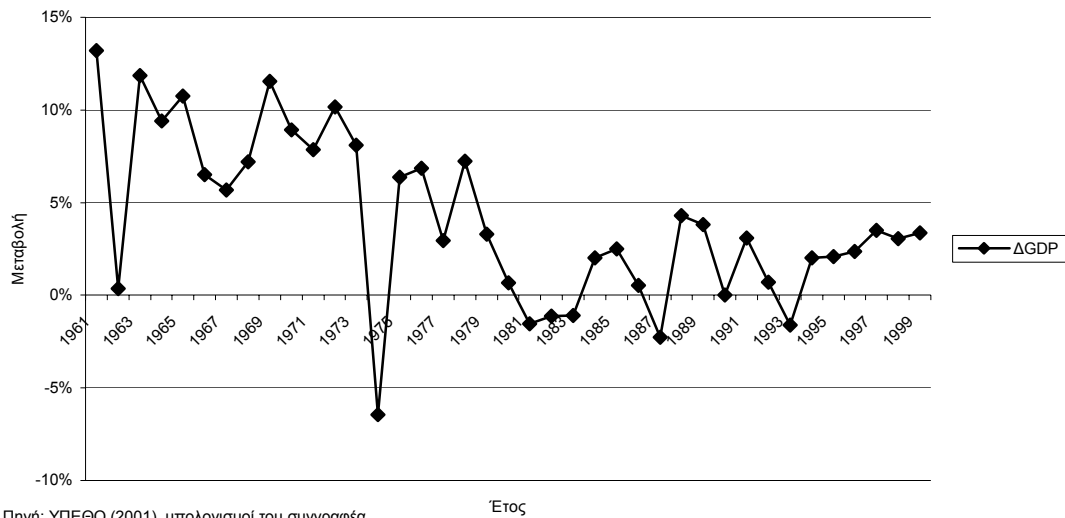
Η σημαντικότερη ίσως μεταβολή στη διάρθρωση της οικονομίας του νέου ελληνικού κράτους συντελέστηκε κατά τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Από το τέλος του εμφυλίου, έως και τις αρχές περίπου της δεκαετίας του 1970, η Ελλάδα, από μία σχεδόν αμιγώς αγροτική οικονομία είχε μετατραπεί σε μία από τις πιο γρήγορα αναπτυσσόμενες βιομηχανικές οικονομίες του κόσμου, με ρυθμούς ανάπτυξης που έως το 1973 ήταν χαμηλότεροι μόνο από αυτούς της Ιαπωνίας.

Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.1, οι ρυθμοί ανάπτυξης του ΑΕΠ της χώρας, με την εξαίρεση του έτους 1962 ήταν σταθερά υψηλότεροι του 5%, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις ήταν ίσοι ή μεγαλύτεροι του 10%. Σύμφωνα με τον Cristodoulakis (2000), καθώς κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 η Ελλάδα αναπτύσσονταν με ρυθμούς που κυμαινόνταν στο 7%, όταν το αντίστοιχο μέγεθος για το μέσο όρο των ευρωπαϊκών χωρών ήταν 4%, αν οι ρυθμοί αυτοί διατηρούνταν, γύρω στα τέλη του προηγούμενου αιώνα η σύγκλιση της Ελλάδας με τις οικονομίες των υπολοίπων Ευρωπαϊκών χωρών θα είχε πραγματοποιηθεί.

Παρά τη σημαντική μείωση του ρυθμού ανάπτυξης το 1974, η Ελλάδα συνέχισε να αναπτύσσεται αρκετά γρήγορα, και πάντως ταχύτερα από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές οικονομίες, και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Ωστόσο, η διαφορά του ρυθμού σήμαινε ότι πλέον η σύγκλιση θα χρειαζόνταν περίπου διπλάσιο χρόνο (81 έτη- Cristodoulakis 2000). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 παρουσιάστηκε περαιτέρω μείωση του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ της Ελλάδας, ο οποίος, επιπλέον, ήταν μικρότερος από τον ευρωπαϊκό, με αποτέλεσμα η ελληνική οικονομία να αποκλίνει από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές οικονομίες.

Όπως είναι αναμενόμενο, αυτή η σχετική στασιμότητα της χώρας (πολύ συχνά σε συνδυασμό με τα πολύ υψηλά, έως τα μέσα περίπου της προηγούμενης δεκαετίας, επίπεδα πληθωρισμού) έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον και έχει γίνει αντικείμενο ανάλυσης από έναν μεγάλο αριθμό ερευνητών σε μία προσπάθεια ανακάλυψης των αιτιών, αλλά και προτάσεων πολιτικής για την αντιμετώπιση, αλλά και την αποφυγή επανάληψης μίας παρόμοιας κρίσης.

Γράφημα 5.1 Μεταβολή ΑΕΠ Ελλάδος, 1961-1999 (σταθερές τιμές 1995)

Ανάμεσα στις αιτίες που έχουν κατά καιρούς προταθεί για τη σημαντική αυτή κάμψη, η σημαντικότερη είναι μία συνολική αλλαγή πολιτικής η οποία εντοπίζεται στο 1974. Συγκεκριμένα, ο Alogoskoufis (1995), ο οποίος με χαρακτηριστικό τρόπο αποκαλεί τις προ και μετά 1974 περιόδους ‘τα δύο πρόσωπα του Ιανού’⁸⁵, θεωρεί ότι το πρώτο (το προ του 1974) ‘καθεστώς’ χαρακτηρίζονταν από την ύπαρξη και αποτελεσματική λειτουργία μηχανισμών συντονισμού και δέσμευσης, οι οποίοι οδήγησαν σε υψηλά μεγέθη επενδύσεων και ανάπτυξης, καθώς και σε χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού.

Πιο συγκεκριμένα, οι μηχανισμοί αυτοί παρείχαν στους ιδιώτες επενδυτές εγγυήσεις σχετικά με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, τη φορολογική νομοθεσία, ενώ επέτρεπαν και τον άμεσο έλεγχο των εργατικών ενώσεων από το κράτος. Οι τρεις παραπάνω παράγοντες εξασφάλιζαν υψηλές αποδόσεις επενδυμένων κεφαλαίων. Πέραν αυτών, η συμμετοχή της δραχμής στο σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods αποτελούσε εγγύηση ενός σταθερού και προβλέψιμου νομισματός, ενώ ταυτόχρονα επέβαλε μία δημοσιονομική πειθαρχία. Τέλος, η απελευθέρωση των αγορών που πραγματοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950, αλλά και η ισχυρή νομισματική επιτροπή αποτέλεσαν δύο μηχανισμούς συντονισμού που κατένειμαν πόρους και αποταμιεύσεις ιδιαίτερα αποτελεσματικά.

Από το 1974 άρχισε η σταδιακή κατάρρευση των περισσότερων από τους παραπάνω μηχανισμούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία του δημοσίου να εγγυηθεί την απόδοση των επενδύσεων. Επιπλέον, η κατάρρευση του συστήματος των σταθερών ισοτιμιών και η αδυναμία αντικατάστασής του από ένα εξίσου αποτελεσματικό σύστημα οδήγησαν σε ένα ιδιαίτερα ασταθές διεθνές νομισματικό περιβάλλον. Από την άλλη πλευρά, όλη η προηγούμενη περίοδος, με αποκορύφωμα την περίοδο της δικτατορίας, είχαν δημιουργήσει πολύ έντονα αιτήματα αυτονομίας και δικαιώματος λόγου του εργατικού κινήματος, αναδιανομής του εισοδήματος και ενίσχυσης του ρόλου του κράτους. Κατά τα φαινόμενα, η αντίδραση σε αυτά τα αιτήματα ήταν

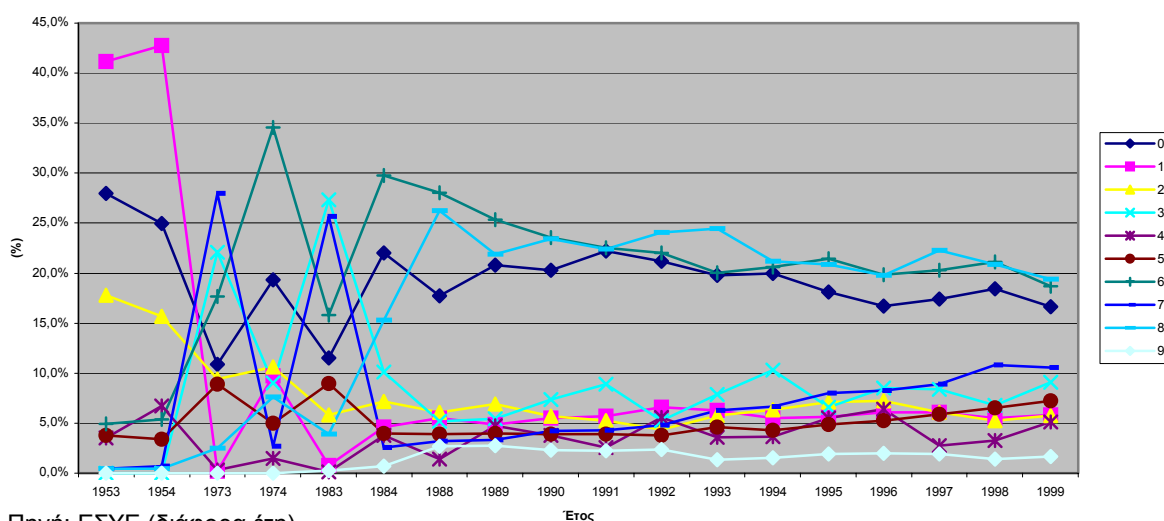
⁸⁵ Ο Ιανός, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή μυθολογία ήταν ο θεός του πολέμου, ο οποίος είχε δύο πρόσωπα.

σπασμωδική χωρίς τη δημιουργία των απαραίτητων ρυθμιστικών μηχανισμών, κάτι που οδήγησε σε περαιτέρω αύξηση της αβεβαιότητας, καθώς η έλλειψη θεσμικών μηχανισμών που να ρυθμίζουν το ρόλο του εργατικού κινήματος, έκανε τις συγκρούσεις σχεδόν αναπόφευκτες, ενώ η χρηματοδότηση της αναδιανομής και της ενίσχυσης του ρόλου του κράτους προήλθαν σχεδόν αποκλειστικά από αύξηση του εξωτερικού χρέους και των φόρων.

Η μεγάλη σημασία της μεταβολής των πολιτικών αναγνωρίζεται και από τον Christodoulakis (2000), με μόνη ουσιαστική διαφορά το έτος καμπής, το οποίο δεν θεωρεί ότι είναι το 1974, αλλά το 1980, όταν η τότε κυβέρνηση για πρώτη φορά αύξησε απότομα τις δημόσιες δαπάνες, μείωσε τους φόρους και προχώρησε σε σημαντική πιστωτική επέκταση. Ανάλογη τακτική ακολουθήθηκε και από την επόμενη κυβέρνηση με αύξηση μισθών, μεγέθυνση του δημοσίου τομέα και της απασχόλησης σε αυτόν, αλλά και των παροχών και του αριθμού των δικαιούχων του ασφαλιστικού συστήματος. Οι παραπάνω κινήσεις είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του ελλείμματος του δημοσίου κατά 7% του ΑΕΠ κατά τη διάρκεια της περιόδου 1981-1985.

Η δραματική μεταβολή στη δομή της ελληνικής οικονομίας αντανακλάται κυρίως στις εξαγωγές των ελληνικών προϊόντων⁸⁶.

Γράφημα 5.2 Σύνθεση ελληνικών εξαγωγών

Πηγή: ΕΣΥΕ (διάφορα έτη)

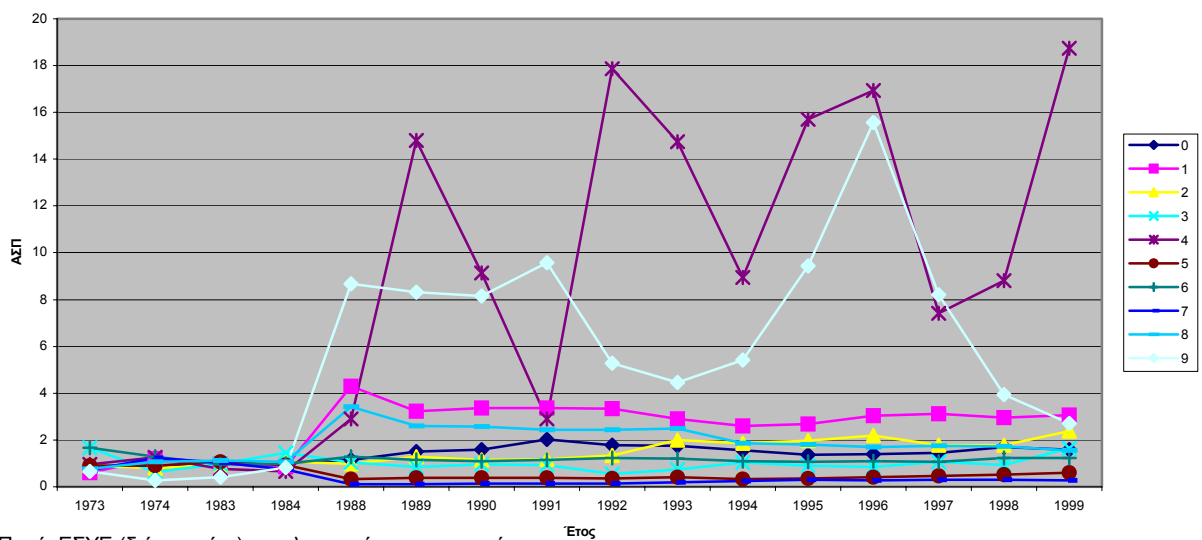
Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.2, οι κατηγορίες προϊόντων 1 (Ποτά και καπνός), 0 (Τρόφιμα και ζώα ζωντανά) και 2 (Πρώτες ύλες μη εδώδιμες, εκτός από καύσιμα), αφορούσαν το 1953 (περίοδο κατά την οποία άρχιζε η ανωτέρω

⁸⁶ Για την ταξινόμηση των βασικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας χρησιμοποιούνται οι κλάδοι της ΤΤΔΕ (Rev. 3): 0. Τρόφιμα και ζώα ζωντανά, 1. Ποτά και καπνός, 2. Πρώτες ύλες μη εδώδιμες, εκτός από καύσιμα, 3. Ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κλπ, 4. Λάδια και λίπη ζωικής ή φυτικής προέλευσης, 5. Χημικά προϊόντα και συναφή μ.α.κ, 6. Βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη, 7. Μηχανήματα και υλικό μεταφορών (εκτός πλοίων), 8. Διάφορα βιομηχανικά προϊόντα και 9. Εμπορεύματα και συναλλαγές που δεν δύνανται να ταξινομηθούν.

μεταβολή της ελληνικής οικονομίας) το 87% των ελληνικών εξαγωγών. Σχεδόν 50 χρόνια αργότερα (το 1999) το αντίστοιχο ποσοστό είχε διαμορφωθεί στο 28%.

Θα πρέπει, ωστόσο να σημειωθεί (και αυτό φαίνεται αρκετά καθαρά στο Γράφημα 5.2) ότι η μεταβολή αυτή δεν ήταν μία σταδιακή διαδικασία, καθώς ήδη στα τέλη της δεκαετίας του 1960 είχε διαμορφωθεί μία κατάσταση η οποία παραμένει με μικρές διαφοροποιήσεις έως σήμερα. Οι πληροφορίες που αποκρύπτονται από την εξέταση μόνο των εξαγωγών ή των εισαγωγών για τη δομή, αλλά και τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας (ιδιαίτερα της μεταποίησης) φαίνονται στο αποκαλυμμένο συγκριτικό πλεονέκτημα⁸⁷ κατά κλάδο

Γράφημα 5.3 Εξέλιξη του ΑΣΠ των 10 βασικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας

Πηγή: ΕΣΥΕ (διάφορα έτη), υπολογισμοί του συγγραφέα

Από την εξέταση του σχετικού γραφήματος (Γράφημα 5.3) προκύπτουν σχετικά εύκολα, δύο βασικά συμπεράσματα: το πρώτο αφορά το σχετικά χαμηλό ύψος των δεικτών για την πλειοψηφία των κλάδων της ελληνικής οικονομίας, ενώ το δεύτερο

⁸⁷ Ως Αποκαλυμμένο Συγκριτικό Πλεονέκτημα (ΑΣΠ) του κλάδου i ορίζεται το πηλίκο της ποσοστιαίας συμμετοχής των εξαγωγών του κλάδου στο σύνολο των εξαγωγών προς την ποσοστιαία συμμετοχή των εισαγωγών του κλάδου στο σύνολο των εισαγωγών:

$$ΑΣΠ_i = \frac{X_i / \sum X}{M_i / \sum M}$$

Όπου X_i οι εξαγωγές του κλάδου i , M_i , οι εισαγωγές του κλάδου i , ενώ $\sum X, \sum M$ είναι το σύνολο των εξαγωγών και το σύνολο των εισαγωγών αντίστοιχα.

Όπως είναι προφανές το ΑΣΠ χρησιμοποιείται ως μία ένδειξη του συγκριτικού πλεονεκτήματος της οικονομίας με τους κλάδους στους οποίους σημειώνονται οι υψηλότεροι δείκτες να είναι αυτοί στους οποίους η υπό εξέταση οικονομία έχει το μεγαλύτερο συγκριτικό πλεονέκτημα.

έχει να κάνει με τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των κατηγοριών προϊόντων. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται ότι ο κλάδος στον οποίο η ελληνική οικονομία έχει το σημαντικότερο ΑΣΠ είναι ο κλάδος 4 (Λάδια και λίπη ζωικής ή φυτικής προέλευσης) και δευτερευόντως ο κλάδος 9 (Εμπορεύματα και συναλλαγές που δεν δύνανται να ταξινομηθούν). Αμφότεροι κλάδοι, παρά τις αξιοσημείωτες διακυμάνσεις βρίσκονται σε πολύ υψηλότερα επίπεδα από όλους τους υπόλοιπους, ενώ τρίτος (και με αξιοσημείωτη σταθερότητα) βρίσκεται ο κλάδος 1 (ποτά και καπνός).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η μεταβολή της δομής της ελληνικής οικονομίας προς προϊόντα και υπηρεσίες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας είναι μάλλον φαινομενική, καθώς οι κλάδοι στους οποίους η ελληνική οικονομία απολαμβάνει υψηλό συγκριτικό πλεονέκτημα εξακολουθούν να συνδέονται άμεσα με την πρωτογενή παραγωγή. Το παραπάνω είναι περισσότερο εμφανές στον Πίνακα 5.1 στον οποίο απεικονίζονται οι δέκα διψήφιοι κλάδοι με τους υψηλότερους δείκτες ΑΣΠ και αντίστοιχα οι δέκα κλάδοι με τους χαμηλότερους δείκτες. Σχεδόν όλοι οι κλάδοι με υψηλούς δείκτες είναι είτε έντασης εργασίας, είτε φυσικών πόρων.

Πίνακας 5.1 Οι δέκα διψήφιοι κλάδοι με τους υψηλότερους δείκτες ΑΣΠ και οι δέκα με τους χαμηλότερους (1995)

Υψηλοί δείκτες ΑΣΠ	
42-Σταθερά φυτικά έλαια και λίπη	17,642
26-Υφαντικές ίνες (εκτός των μάλλινων) και τα προϊόντα τους	14,683
28-Μεταλλοφόρα ορυκτά και μεταλλικά υπολείμματα	14,460
34-Αέριο, φυσικά και μεταποιημένο	10,450
05-Λαχανικά και φρούτα	8,361
84-Ενδύματα και εξαρτήματα ένδυσης	5,289
27-Ακατέργαστα λιπάσματα και ακατέργαστα υλικά	5,062
12-Καπνός και προϊόντα καπνού	3,866
68-Μη-σιδηρούχα μέταλλα	3,262
03-Ψάρια, οστρακόδερμα, μαλάκια	2,182
Χαμηλοί δείκτες ΑΣΠ	
75-Μηχανές γραφείου & εξοπλισμός αυτόματης επεξεργασίας δεδομένων	0,104
41-Ζωικά έλαια και λίπη	0,101
23-Ακατέργαστο ελαστικό (συμπ. συνθετικό και ανακυκλ.)	0,066
25-Πολτός και απορρίμματα χαρτιού	0,062
78-Οδικά οχήματα (συμπ. Αερόστρωμα)	0,060
88-Φωτογραφικές συσκευές, οπτικά προϊόντα, ρολόγια	0,052
94-Ζώα, ζωντανά, μ.α.κ, συμπ. ζώα ζωολογικού κήπου	0,041
00-Ζώα ζωντανά, κυρίως εδάδιμα	0,035
32-Άνθρακας, κοκ	0,010
35-Ηλεκτρικό ρεύμα	0,000

5.2. Οι πρόσφατες εξελίξεις στις ροές διεθνούς εμπορίου

Για περισσότερο από τέσσερις δεκαετίες, η Ελλάδα αποτελούσε μία εξαίρεση οικονομίας ανοικτής αγοράς στην Ανατολική Ευρώπη, ενώ το γεγονός ότι συνόρευε με τρεις κομμουνιστικές χώρες (Αλβανία, Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία) σήμαινε ότι ήταν γεωγραφικά απομονωμένη από τους γειτονικούς της εμπορικούς εταίρους. Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε απότομα το 1989, καθώς μετά από ένα μεγάλο διάστημα, δόθηκε στην ελληνική οικονομία η δυνατότητα επανασύνδεσης με την πραγματική της ενδοχώρα, δηλαδή τις χώρες των Βαλκανίων και τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων σήμανε έναν σταδιακό επαναπροσδιορισμό της ελληνικής οικονομίας, η οποία άρχισε να προσανατολίζεται προς τις χώρες στα βόρεια σύνορά της. Οι δύο βασικότερες ενδείξεις της σημαντικής αυτής μεταβολής είναι αφενός οι ελληνικές ΞΑΕ (που αναλύονται στο κεφ. 5.4.2.ι) και αφετέρου το εξωτερικό εμπόριο, που εξετάζεται στην παρούσα ενότητα. Σε αντίθεση με τις συμβατικές προσεγγίσεις των μεταβολών του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου, που συνήθως περιορίζονται στην (σε μεγάλο βαθμό περιγραφική) ανάλυση του όγκου των εμπορευματικών ροών, η προσέγγιση που υιοθετείται εδώ, που στηρίζεται στην ανάλυση του Ενδο-Κλαδικού Εμπορίου (ΕΚΕ – Intra-Industry Trade, ΙΙΤ), επιχειρεί μία πρώτη ανάλυση της φύσης, τους προσδιοριστικούς παράγοντες και τις συνέπειες του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

5.2.1. Ο επαναπροσανατολισμός του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου

Δύο παράγοντες, που όπως αναλύθηκε και στην προηγούμενη ενότητα επηρέασαν σημαντικά την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, αποτέλεσαν τις σημαντικότερες εξωγενείς μεταβλητές στη διαμόρφωση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου. Η πρώτη ήταν η εισδοχή της χώρας στην ΕΟΚ το 1981 και η δεύτερη, ήταν η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων.

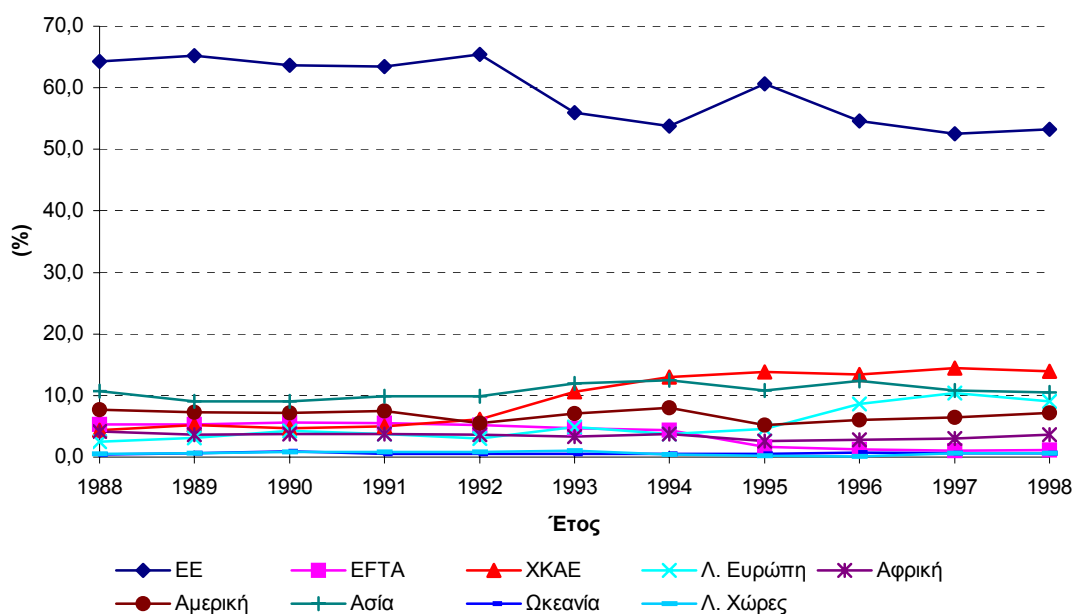
Αμφότεροι παράγοντες οδήγησαν σε μία αυξανόμενη εξάρτηση της χώρας, τόσο όσον αφορά τις εισαγωγές, όσο και τις εξαγωγές της από την Ευρωπαϊκή ήπειρο. Πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος της ΕΕ ως του πλέον σημαντικού εξαγωγέα στη χώρα, άρχισε να γίνεται πιο εμφανής σε βάρος της Ασίας και της Αφρικής⁸⁸ και σε μικρότερο βαθμό των ΧΚΑΕ. Από την άλλη πλευρά, η συμμετοχή της Αμερικής παρέμεινε σταθερή ολόκληρη την περίοδο. Η συμμετοχή της Αφρικής και της Ασίας δείχνει να σταθεροποιείται και ακόμη να αυξάνει οριακά στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ταυτόχρονα, οι ελληνικές εξαγωγές που κατευθύνονταν προς την ΕΕ άρχισαν να

⁸⁸ Το εμπόριο με τις περιοχές αυτές περιορίζεται σε έναν σχετικά μικρό αριθμό χωρών. Όσον αφορά την Ασία, περίπου 50% των εισαγωγών της Ελλάδας προέρχεται από τρεις χώρες (Ιαπωνία, Ν. Κορέα και Κίνα), ενώ ένα επιπρόσθετο 25% προέρχεται από δύο πετρελαιοπαραγωγές χώρες (Ιράν και Σ. Αραβία). Οι ελληνικές εξαγωγές από την άλλη πλευρά, κατευθύνονται κυρίως προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής, οι οποίες απορροφούν περίπου τα 2/3 των ελληνικών εξαγωγών στην Ασία. Περίπου οι μισές από τις παραπάνω εξαγωγές κατευθύνονται προς την Κύπρο. Στην περίπτωση της Αφρικής, οι σημαντικότεροι εμπορικοί εταίροι της Ελλάδας είναι οι μεσογειακές χώρες της Β. Αφρικής (Μαρόκο, Αλγερία, Τυνησία, Λιβύη και Αίγυπτος), ενώ η διαφορά με την Ασία είναι ότι στην περίπτωση της Αφρικής, οι ίδιες πέντε χώρες παίζουν σημαντικό ρόλο, τόσο στις εισαγωγές, όσο και στις εξαγωγές.

αυξάνουν, και πάλι σε βάρος της Αφρικής, της Ασίας και των ΧΚΑΕ. Ωστόσο, μετά το 1992, το ποσοστό της ΕΕ στις ελληνικές εξαγωγές (παρά την αύξησή του σε απόλυτα μεγέθη) μειώνεται σημαντικά, από περίπου 70% σε λιγότερο από 60%, λόγω της αυξημένης συμμετοχής των ΧΚΑΕ και σε μικρότερο βαθμό των χωρών της Ασίας.

Έτσι, παρότι άλλαξαν τα ποσοστά στο εσωτερικό της ευρύτερης αυτής κατηγορίας, η ευρωπαϊκή ήπειρος εξακολούθησε να απορροφά περίπου τα τρία τέταρτα των ελληνικών εξαγωγών. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.4, η διαδικασία που περιγράφηκε παραπάνω ουσιαστικά ξεκίνησε το 1992 και απεικονίζεται από μία αισθητή μείωση του ποσοστού των ελληνικών εξαγωγών προς την ΕΕ και μία αντίστοιχη αύξηση του ποσοστού των ΧΚΑΕ

Γράφημα 5.4 Κατανομή των συνολικών ελληνικών εξαγωγών σε ευρύτερες περιοχές (1989 – 1998)

Από την άλλη πλευρά, ο σημαντικότερος ρόλος των ΧΚΑΕ στη μεταβολή της συνολικής εικόνας του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου απεικονίζεται στο Γράφημα 5.5, όπου φαίνεται καθαρά και η εκρηκτική εξέλιξη των ελληνικών εξαγωγών στις ΧΚΑΕ⁸⁹.

Ως αποτέλεσμα όλων αυτών των μεταβολών, μέσα σε περίπου μία δεκαετία οι ΧΚΑΕ μετατράπηκαν στο δεύτερο σημαντικότερο προορισμό για τις ελληνικές εξαγωγές και ο μοναδικός που δεν χαρακτηρίζεται από χρόνιο εμπορικό έλλειμμα.

⁸⁹ Βέβαια, στο ίδιο διάγραμμα, ακόμη πιο εντυπωσιακή δείχνει η μεταβολή των ελληνικών εξαγωγών στις 'λοιπές χώρες Ευρώπης'. Αυτό αφενός δεν παραμορφώνει τη συνολική εικόνα, αφού στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται αρκετές ΧΚΑΕ (κυρίως χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας), ενώ αφετέρου, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.4, η βαρύτητα της ομάδας στις συνολικές ελληνικές εξαγωγές είναι πολύ μικρή.

Από την άλλη πλευρά, η αύξηση αυτή στις εμπορικές ροές και η αυξανόμενη σημασία της ελληνικής οικονομίας στην περιοχή, ουσιαστικά οφείλεται σε λίγες μόνο χώρες. Συγκεκριμένα, εκτός από τη Ρωσία, που παραδοσιακά (ως η μεγαλύτερη χώρα της περιοχής, αλλά λόγω και του κυρίαρχου ρόλου της στις γεωπολιτικές ισορροπίες της περιοχής) αποτελούσε τον σημαντικότερο εμπορικό εταίρο, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας οι γειτονικές Αλβανία, Ρουμανία, Βουλγαρία, αλλά και οι χώρες που προήλθαν από τη διάσπαση της πρώην Γιουγκοσλαβίας (ΠΓΔΜ, Σερβία & Μαυροβούνιο, Κροατία, Σλοβενία και Βοσνία & Ερζεγοβίνη). Σήμερα, με τις επτά αυτές χώρες διεξάγεται περισσότερο από το μισό ελληνικό εμπόριο με την περιοχή, ενώ το ποσοστό των ελληνικών εξαγωγών που απορροφούν είναι πολύ μεγαλύτερο από τη συνεισφορά τους στις συνολικές εισαγωγές της Ελλάδας από την περιοχή.

Οι προσπάθειες ερμηνείας των λόγων της εκρηκτικής αυτής αύξησης παρατίθενται στην επόμενη ενότητα η οποία ερμηνεύει και την αντίστοιχη έκρηξη των ελληνικών ΞΑΕ στην περιοχή. Η άμεση συσχέτιση, αλλά και χρονική αλληλουχία των δύο φαινομένων επιτρέπει την ύπαρξη κοινών ερμηνευτικών πλαισίων, τουλάχιστον έως την περίοδο ωρίμανσης της ελληνικής επενδυτικής δραστηριότητας στην περιοχή.

Γράφημα 5.5 Μεταβολή των ελληνικών εξαγωγών (1988 - 1998), 1988=100

Έτος	EE	EFTA	ΧΚΑΕ	Λ. Ευρώπη	Αφρική	Αμερική	Ασία	Ωκεανία	Λ. Χώρες	Σύνολο
1988	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1989	150	120	150	150	150	150	150	150	150	150
1990	180	150	180	180	180	180	180	180	180	180
1991	200	180	200	200	200	200	200	200	200	200
1992	250	200	250	250	250	250	250	250	250	250
1993	300	220	300	300	300	300	300	300	300	300
1994	350	250	350	350	350	350	350	350	350	350
1995	400	280	400	400	400	400	400	400	400	400
1996	450	300	450	450	450	450	450	450	450	450
1997	500	320	500	500	500	500	500	500	500	500
1998	550	350	550	550	550	550	550	550	550	550

5.2.2. Το ελληνικό ενδοκλαδικό εμπόριο

Γύρω στη δεκαετία του 1960 παρατηρήθηκε ότι οι ταυτόχρονες εισαγωγές και εξαγωγές παρόμοιων προϊόντων άρχισαν να αυξάνουν με ταχείς ρυθμούς. Κάτι τέτοιο δύσκολα μπορούσε να ερμηνευτεί με τη χρήση των συμβατικών εργαλείων της θεωρίας διεθνούς εμπορίου, καθώς άρχισε να γίνεται εμφανές ότι η διεθνής

εξειδίκευση δεν σήμαινε απαραίτητα πως διαφορετικές χώρες θα εξειδικεύονταν στην παραγωγή διαφορετικών προϊόντων. Αυτή η διαπίστωση αποτέλεσε τη γενεσιουργό αιτία μίας ιδιαίτερα εκτεταμένης βιβλιογραφίας που ξεκίνησε από τον Balassa (1966). Η σημαντική έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί στις τρεις δεκαετίες που ακολούθησαν από τη συγγραφή αυτού του άρθρου, σχετικά με τις πηγές της ενδο κλαδικής εξειδίκευσης και κατά συνέπεια του ΕΚΕ περιγράφεται στο Greenaway and Torstensson (1997).

Όσον αφορά την ερμηνεία του φαινομένου, άρχισε να αποκρυσταλλώνεται γύρω στο 1980 με την εμφάνιση των 'νέων θεωριών του εμπορίου'. Σε αντίθεση με τις έως τότε προσπάθειες που ήταν κυρίως εμπειρικές και σχετικά περιορισμένες, οι θεωρίες των Krugman (1980), Dixit and Norman (1980), Helpman (1981), Brander and Krugman (1983), Shaked and Sutton (1984), που ενσωμάτωσαν στη θεωρία διεθνούς εμπορίου έννοιες όπως ο ατελής ανταγωνισμός, οι οικονομίες κλίμακας, και τα χαρακτηριστικά των πόρων (factor endowments) ανανέωσαν το ενδιαφέρον για το ΕΚΕ. Πιο συγκεκριμένα, οι παράγοντες που θεωρήθηκε ότι επηρεάζουν τη διαμόρφωση του ΕΚΕ διακρίθηκαν σε δύο ευρείες κατηγορίες, η πρώτη εκ των οποίων πηγάζει από εθνικά χαρακτηριστικά και η δεύτερη από κλαδικά χαρακτηριστικά. Η πρώτη κατηγορία πηγάζει από τις παραδοσιακές θεωρίες του συγκριτικού πλεονεκτήματος, σύμφωνα με τις οποίες τα χαρακτηριστικά των χωρών καθορίζουν τις εμπορικές τους σχέσεις, αντίθετα με τη δεύτερη που στηρίζεται στις 'νέες θεωρίες εμπορίου' σύμφωνα με τις οποίες ο καθοριστικός παράγοντας είναι τα χαρακτηριστικά του κλάδου, δηλαδή αν οι επιχειρήσεις μίας χώρας θα κατορθώσουν να εκμεταλλευτούν τις οικονομίες κλίμακας στα πλαίσια ενός κλάδου, αποκτώντας ολιγοπωλιακή ισχύ.

Οι προσπάθειες διερεύνησης των προσδιοριστικών μεταβλητών του ΕΚΕ είναι πολυπληθείς και πολύ συχνά αλληλοσυγκρουόμενες. Για παράδειγμα οι Balassa and Bowens (1987) βρήκαν 16 (εννιά⁹⁰ που πηγάζουν από εθνικά χαρακτηριστικά και επτά⁹¹ που πηγάζουν από κλαδικά χαρακτηριστικά) στατιστικά σημαντικές μεταβλητές, ενώ ο Torstensson (1996) βρήκε μόνο μία στατιστικά σημαντική μεταβλητή που πήγαζε από κλαδικά χαρακτηριστικά, την ένταση κεφαλαίου.

Σε όλη αυτή τη συζήτηση υπάρχει ένα ενδιαφέρον παράδοξο: ότι ενώ η θεωρία υποστηρίζει την καταλυτική επίδραση των παραγόντων που πηγάζουν από τα κλαδικά χαρακτηριστικά, οι εμπειρικές αναλύσεις τείνουν να αναδείξουν τη σημασία των εθνικών χαρακτηριστικών. Στα πλαίσια αυτής της αντίφασης ο Bergstrand (1990) προχώρησε στη διατύπωση επτά προτάσεων σχετικά με τα χαρακτηριστικά του ΕΚΕ. Σύμφωνα με αυτόν, το ποσοστό του ΕΚΕ (IIT) μεταξύ των χωρών i and j (GL_{Xij}) θα είναι :

1. Χαμηλότερο, όσο μεγαλύτερη είναι η ανισότητα στους λόγους κεφαλαίου/εργασίας,

⁹⁰ Μέσο ύψος εισοδήματος, μέσο μέγεθος χώρας, εμπορικός προσανατολισμός, κοινά σύνορα, ανισότητα εισοδήματος, ανισότητα στο μέγεθος χώρας, απόσταση, ένταξη σε κάποιον εμπορικό συνασπισμό (ΕΕ, ΕΦΤΑ, ΝΑΦΤΑ) και κοινή γλώσσα.

⁹¹ Διαφοροποίηση προϊόντος, κόστος μάρκετινγκ, διαφοροποίηση στα ποσοστά κερδών και τυποποίηση προϊόντος.

2. χαμηλότερο, όσο μεγαλύτερη είναι η ανισότητα μεταξύ των κατά κεφαλήν εισοδημάτων λόγω απόκλισης των προτιμήσεων,
3. υψηλότερο, όσο υψηλότερος είναι ο μέσος λόγος κεφαλαίου/ εργασίας των δύο χωρών, που εξαρτάται από τη σχετική ένταση πόρων στην παραγωγή,
4. Υψηλότερο (χαμηλότερο) στα αγαθά πολυτελείας (βασικά), όσο υψηλότερο είναι το μέσο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης,
5. χαμηλότερο, όσο μεγαλύτερη είναι η ανισότητα του οικονομικού μεγέθους των χωρών.
6. υψηλότερο, όσο μεγαλύτερο είναι το μέσο οικονομικό τους μέγεθος,
7. χαμηλότερο, όσο μεγαλύτερη είναι η ανισότητα δασμολογικών επιπέδων,
8. χαμηλότερο, όσο υψηλότερο είναι το μέσο επίπεδο δασμών.

Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς το πρόβλημα στην ερμηνεία του ΕΚΕ οφείλεται στον προβληματικό προσδιορισμό του που θα μπορούσε να επιλυθεί με τη διάκριση μεταξύ Οριζώντιου και Κάθετου ΕΚΕ (ΟΕΚΕ και ΚΕΚΕ – ΗΠΤ-ΥΠΤ). Αυτό, παρά το γεγονός ότι, ήδη από τις πρώτες προσπάθειες θεωρητικής προσέγγισης του ΕΚΕ είχαν προταθεί διαφορετικές ερμηνείες για διαφορετικούς τύπους⁹². Ο πρώτος ερευνητής που κατόρθωσε να διαχωρίσει τους δύο τύπους ΕΚΕ και να ερευνήσει ταυτόχρονα τις προσδιοριστικές τους μεταβλητές ήταν ο Abd-el-Rahman (1991), ο οποίος χρησιμοποίησε τη διαφορά στην κατά μονάδα αξία μεταξύ ταυτόχρονα εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων για το διαχωρισμό μεταξύ ΟΕΚΕ και ΚΕΚΕ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα η σημασία της διαφοροποίησης είναι η εξής: Ακόμη και στην περίπτωση μίας χώρας με συγκριτικό μειονέκτημα σε κάποιον κλάδο, κάποιες από τις επιχειρήσεις του κλάδου που παράγουν προϊόντα υποκατάστασης εισαγωγών, προοδευτικά θα αποκτήσουν μονοπωλιακά πλεονεκτήματα καταφέρνοντας να εξαγωγή πανομοιότυπα προϊόντα στη χώρα με το συγκριτικό πλεονέκτημα. Για αυτό τον λόγο είναι σημαντικό να υπάρξει ποιοτική διαφοροποίηση μεταξύ της 'ομοιότητας' των ταυτόχρονα εισαγόμενων και εξαγόμενων προϊόντων. Δηλαδή αν τα προϊόντα διαφέρουν μόνο στα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά (ΟΕΚΕ), ή αποτελούν προϊόντα διαφορετικής ποικιλίας (ΚΕΚΕ). Η διαφοροποίηση αυτή έχει μεγάλη σημασία καθώς είναι αναμενόμενο τα δύο μεγέθη να επηρεάζονται από διαφορετικούς παράγοντες.

Ωστόσο, τι σημαίνουν τα παραπάνω σε πρακτικούς όρους και ιδιαίτερα για την περίπτωση της Ελλάδας;

Σε ένα πρώτο επίπεδο, όπως προκύπτει από τις προτάσεις του Bergstrand (1990) μπορούν να προκύψουν ορισμένα πολύ χρήσιμα συμπεράσματα για τη δομή της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, για παράδειγμα, υψηλά επίπεδα συνολικού ΕΚΕ σημαίνουν ότι οι χώρες που διερευνούνται έχουν πολλά κοινά διαρθρωτικά

⁹² Για παράδειγμα ο Falvey (1981) υποστήριζε τη σημασία των εθνικών χαρακτηριστικών (δηλαδή του αποθέματος παραγωγικών συντελεστών) για την ερμηνεία του ΚΕΚΕ, ενώ στο μοντέλο του ΟΕΚΕ του Helpman (1981) ως ερμηνευτική μεταβλητή χρησιμοποιήθηκαν οι οικονομίες κλίμακας.

χαρακτηριστικά. Αν δηλαδή το ΕΚΕ της Ελλάδας με τη Γερμανία είναι υψηλότερο από ότι το ΕΚΕ της Ελλάδας με τη Βουλγαρία, σημαίνει ότι η ελληνική οικονομία 'μοιάζει' περισσότερο με τη Γερμανική από ότι με την Βουλγαρική.

Όσον αφορά το ΚΕΚΕ και ΟΕΚΕ, ρίχνουν περισσότερο φως στις πηγές αυτής της ομοιότητας. Έτσι, υψηλότερα επίπεδα ΚΕΚΕ (δηλαδή ΕΚΕ σε σχετικά διαφοροποιημένα προϊόντα) τείνουν να ενισχύουν τη σημαντικότητα εθνικών χαρακτηριστικών, ενώ αντίθετα το ΟΕΚΕ, καθώς επηρεάζεται από κλαδικά χαρακτηριστικά τείνει να ενισχύει την ομοιότητα στη δομή των αγορών και τα ισχυρά μονοπωλιακά πλεονεκτήματα ως ερμηνευτικές μεταβλητές της ομοιότητας.

Σε ένα δεύτερο, και ίσως σημαντικότερο, επίπεδο, η διαχρονική εξέλιξη του ΕΚΕ δίνει σημαντικές πληροφορίες για το διαρθρωτικό μετασχηματισμό μίας οικονομίας αλλά και τη σχετική της αποβιομηχάνιση. Πιο συγκεκριμένα, κατά την τελευταία δεκαετία οι θεωρίες της 'νέας γεωγραφίας και εμπορίου' βοήθησαν να ενσωματωθούν στη θεωρία του ΕΚΕ έννοιες όπως οι δυνάμεις συγκέντρωσης (agglomeration forces) μέσω δεσμών εισροών – εκροών και μεταβολών στις τιμές των παραγωγικών συντελεστών. Υπό την επήρεια αυτής της εξέλιξης, αναγνωρίστηκε η ύπαρξη μη-γραμμικής σχέσης μεταξύ ΕΚΕ κόστους εμπορικών συναλλαγών (Krugman and Venables, 1990). Οι Brulhart and Torstensson (1996) εξέτασαν την παραπάνω υπόθεση στα πλαίσια της ΕΕ, όπου τα κόστη εμπορικών συναλλαγών μειώθηκαν σταδιακά από τη δεκαετία του 1950, για να διαπιστώσουν ότι μετά από μία αρχική αύξηση, τα επίπεδα ΕΚΕ τείνουν να μειωθούν κατά τα τελευταία στάδια της ενοποίησης στους κλάδους που χαρακτηρίζονται από οικονομίες κλίμακας, οι οποίοι τείνουν να συγκεντρωθούν στο κέντρο της ΕΕ. Με άλλα λόγια φθίνοντα ποσοστά ΕΚΕ είναι πιθανό να δύνανται να ερμηνευτούν ως ένας δείκτης της αποβιομηχάνισης της χώρας, κάτι ιδιαίτερα σημαντικό για την Ελλάδα, μία από τις λιγότερο βιομηχανοποιημένες χώρες της ΕΕ.

i. Η μεθοδολογία

Πολύ λίγες προσπάθειες έχουν πραγματοποιηθεί για τη διερεύνηση του ΕΚΕ της Ελλάδας (βλ. Kirkilis and Nikolaidis, 1998 και Petrakos, 1997), τόσο όσον αφορά τη μέτρησή του, όσο και τη διερεύνηση των παραμέτρων που το επηρεάζουν. Η παρούσα ενότητα επικεντρώνεται στο πρώτο, επιδιώκοντας μία έμμεση προσέγγιση του δεύτερου. Συγκεκριμένα, συγκρίνουμε τα χαρακτηριστικά του ελληνικού ΕΚΕ με έναν αριθμό χωρών και κλάδων με διαφορετικά χαρακτηριστικά με τα προβλεπόμενα βάση της θεωρίας, αλλά και των εμπειρικών ευρημάτων άλλων μελετών, σχετικά με τους εθνικούς ή κλαδικούς παράγοντες που επηρεάζουν το ΕΚΕ.

Για τον υπολογισμό των ποσοστών του ΕΚΕ χρησιμοποιήθηκε ο τυπικός, μη-προσαρμοσμένος δείκτης Grubel – Lloyd (G-L - 1971), ο οποίος στο επίπεδο του κλάδου προσδιορίζεται ως εξής:

$$1. \quad GL_i = 1 - |X_i - M_i| / (X_i + M_i)$$

όπου : X_i = οι εξαγωγές των αγαθών του κλάδου i και

M_i = οι εισαγωγές του κλάδου i

Ενώ για το σύνολο της οικονομίας ο δείκτης γίνεται:

$$2. \quad GL = 1 - \frac{\sum |X_i - M_i|}{\sum (X_i + M_i)}$$

Ο δείκτης κυμαίνεται μεταξύ 0 και 1. Στο 0 το σύνολο του εμπορίου είναι διακλαδικού τύπου ή δεν υπάρχει καθόλου εμπόριο. Στο 1 το σύνολο του εμπορίου είναι ενδοκλαδικού τύπου.

Ωστόσο, για την περαιτέρω ανάλυση του ΕΚΕ σε ΟΕΚΕ και ΚΕΚΕ, οι Greenaway and Torstensson (1995) πρότειναν την παρακάτω προσέγγιση:

$$3. \quad HT_j = 1 - \frac{\sum |X_{ij}^p - M_{ij}^p|}{\sum (X_{ij}^p + M_{ij}^p)},$$

όπου το p αφορά οριζόντια ή κάθετα διαφοροποιημένα προϊόντα, το i αναφέρεται σε προϊόντα οκταψήφιου κωδικού (της ΕΣΥΕ) του j τριψήφιου κλάδου. Έτσι,

$$4. \quad B_j = HB_j + VB_j,$$

HB_j (όπου το H σημαίνει horizontal – οριζόντια) προκύπτει από την (3) για αυτά τα προϊόντα του j όπου η μοναδιαία αξία των εισαγωγών (UV_{ij}^m) και των εξαγωγών (UV_{ij}^x) ικανοποιεί τη συνθήκη:

$$1-a \leq UV_{ij}^x / UV_{ij}^m \leq 1+a$$

και VB_j (όπου το V σημαίνει vertical – κάθετη) προκύπτει από την (3) για εκείνα τα προϊόντα του j όπου

$$UV_{ij}^x / UV_{ij}^m < 1-a \quad \text{ή} \quad UV_{ij}^x / UV_{ij}^m > 1+a$$

Οι χώρες που επιλέχθηκαν για τον έλεγχο ήταν η Γερμανία, η Πορτογαλία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Αλβανία και η ΠΓΔΜ. Από την άλλη πλευρά, οι ευρύτεροι κλάδοι που χρησιμοποιήθηκαν ήταν οι δύο σημαντικότεροι στο συνολικό εμπόριο της Ελλάδας με τις έξι χώρες, και αρκετά διαφορετικοί ώστε να επιτρέψουν τον έλεγχο των υποθέσεων, και ήταν από τη μία πλευρά οι κλάδοι μεταλλευμάτων και μεταλλευτικών προϊόντων, μηχανών και μεταφορικού εξοπλισμού και από την άλλη οι κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και έτοιμου ενδύματος.

ii. Τα ευρήματα

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5.2, το ελληνικό ΕΚΕ μεταβλήθηκε εντυπωσιακά κατά την υπό διερεύνηση περίοδο. Ενώ το σχετικό μέγεθος στο εμπόριο με τις δύο χώρες μέλη της ΕΕ παράμεινε σχετικά σταθερό, σε όλες τις υπόλοιπες χώρες αυξήθηκε σημαντικά, αν και με έντονες διακυμάνσεις. Έτσι, το ΕΚΕ της Ελλάδας με τη Ρουμανία τετραπλασιάστηκε, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος στην περίπτωση της Βουλγαρίας, που ήταν και το υψηλότερο όλων, τριπλασιάστηκε.

Οι εξελίξεις στους δύο κλάδους είναι επίσης αποκαλυπτικοί των μεταβολών λόγω του ανοίγματος των χωρών ΚΑΕ. Έτσι, ενώ τα επίπεδα του ΕΚΕ στον πρώτο κλάδο, ο οποίος όπως είπαμε χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερες οικονομίες κλίμακας και

ολιγοπωλιακές αγορές, παρέμειναν σε γενικές γραμμές σταθερά, και πάντως μεταβλήθηκαν πολύ λιγότερο από τον δεύτερο κλάδο, όπου σε τρεις χώρες περισσότερο από το 50% του συνολικού όγκου εμπορίου είναι ενδο-κλαδικού τύπου, με το ποσοστό στη Βουλγαρία να φτάνει το 70%. Αντίθετα στις χώρες της ΕΕ είτε παρέμεινε σχετικά σταθερό (Γερμανία) είτε μειώθηκε (Πορτογαλία). Οι διακυμάνσεις των δεικτών είναι μεγαλύτερες όσο μικρότερος είναι ο συνολικός όγκος εμπορίου, ενώ το μικρό μέγεθος του ΕΚΕ μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας, σε αντίθεση με τις γειτονικές χώρες, στον δεύτερο κλάδο καταδεικνύει τη σημασία των ελληνικών ΞΑΕ στον κλάδο έτοιμου ενδύματος στις γειτονικές χώρες.

Πίνακας 5.2 Η διαχρονική εξέλιξη του ελληνικού ΕΚΕ με επιλεγμένες χώρες και προϊόντα (δείκτες G-L τριτοβάθμιων κατηγοριών προϊόντων 1989 – 1997)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Συνολικό εμπόριο									
Βουλγαρία	0,11	0,16	0,26	0,13	0,17	0,17	0,22	0,36	0,38
Γερμανία	0,16	0,18	0,18	0,19	0,20	0,22	0,22	0,21	0,22
Γιουγκοσλαβία	0,14	0,16	0,10	0,18	0,19	0,25	0,14	0,21	0,21
Ρουμανία	0,04	0,03	0,09	0,12	0,15	0,18	0,17	0,19	0,20
Πορτογαλία	0,13	0,08	0,10	0,12	0,14	0,13	0,12	0,11	0,13
Αλβανία	0,05	0,08	0,14	0,09	0,10	0,18	0,16	0,15	0,12
κλάδοι μεταλλευμάτων και μεταλλευτικών προϊόντων, μηχανών και μεταφορικού εξοπλισμού									
Βουλγαρία	0,13	0,21	0,15	0,19	0,20	0,18	0,16	0,24	0,18
Γερμανία	0,11	0,10	0,14	0,13	0,20	0,20	0,18	0,17	0,16
Γιουγκοσλαβία	0,08	0,17	0,14	0,26	0,31	0,17	0,08	0,26	0,25
Ρουμανία	0,00	0,04	0,12	0,22	0,32	0,28	0,20	0,29	0,25
Πορτογαλία	0,18	0,10	0,15	0,10	0,30	0,06	0,19	0,16	0,13
Αλβανία	0,18	0,11	0,11	0,03	0,05	0,11	0,11	0,05	0,03
κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και έτοιμου ενδύματος									
Βουλγαρία	0,10	0,18	0,17	0,33	0,35	0,30	0,46	0,74	0,72
Γερμανία	0,22	0,23	0,22	0,24	0,22	0,26	0,27	0,25	0,32
Γιουγκοσλαβία	0,33	0,34	0,10	0,27	0,26	0,38	0,32	0,39	0,53
Ρουμανία	0,03	0,00	0,26	0,10	0,09	0,08	0,13	0,05	0,18
Πορτογαλία	0,15	0,19	0,18	0,19	0,12	0,05	0,10	0,07	0,11
Αλβανία	0,00	0,05	0,14	0,15	0,15	0,35	0,51	0,54	0,52

Πηγή: ΕΣΥΕ, 1999

Όσον αφορά τη διάκριση του ΕΚΕ σε κάθετο και οριζόντιο αυτή φαίνεται παρακάτω (Πίνακας 5.3). Οι διαφορές μεταξύ των δύο πινάκων (στα στοιχεία που αφορούν το 1998) οφείλονται στο γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικές πηγές που υιοθετούν διαφορετική ταξινόμηση.

Από το πρώτο μέρος του πίνακα, το πλέον ενδιαφέρον εύρημα είναι το πολύ χαμηλό ποσοστό ΕΚΕ με όλες τις χώρες (με μοναδική εξαίρεση τη Ρουμανία), κάτι που μάλλον οφείλεται στα κλαδικά χαρακτηριστικά της ελληνικής μεταποίησης, η οποία φαίνεται να διαθέτει σημαντικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις ΧΚΑΕ

ενώ αντίθετα σημαντικά μειονεκτήματα σε σχέση με τη Γερμανία. Αυτό προκύπτει και από το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία του ΕΚΕ είναι κάθετης μορφής⁹³.

Πίνακας 5.3 Ποσοστά ΕΚΕ στο συνολικό εμπόριο με επιλεγμένες χώρες σε δύο κλάδους (1998)

Χώρα	4 th Digit	8 th Digit	Κάθετο ΕΚΕ	Οριζόντιο ΕΚΕ
κλάδοι μεταλλευμάτων και μεταλλευτικών προϊόντων, μηχανών και μεταφορικού εξοπλισμού				
Γερμανία	14.16 (301) ¹	7.17 (2,396) ²	5.85	1.32
Πορτογαλία	7.3 (118)	2.32 (228)	0.98	0.0134
Αλβανία	13.53 (209)	12.17 (831)	3.1	9.07
Βουλγαρία	10.99 (227)	6.24 (935)	4.28	1.96
ΠΓΔΜ	12.88 (184)	5.73 (606)	4.72	1.01
Ρουμανία	19.98 (196)	12.32 (643)	12.23	0.09
κλάδοι κλωστοϋφαντουργίας και έτοιμου ενδύματος				
Γερμανία	17.53 (157)	14.53 (1,198)	2.46	12.07
Πορτογαλία	4.82 (98)	0.793 (484)	0.499	0.294
Αλβανία	55.27 (107)	54.09 (330)	22.81	31.27
Βουλγαρία	66.88 (118)	63.49 (620)	26.54	36.96
ΠΓΔΜ	26.44 (91)	11.13 (393)	1.2	9.93
Ρουμανία	50.01 (82)	45.16 (169)	28.33	16.84

Πηγή: ΕΣΥΕ, 1999

1.: Οι αριθμοί σε παρένθεση αναφέρονται στον αριθμό τετραψήφων κλάδων

2.: Οι αριθμοί σε παρένθεση αναφέρονται στον αριθμό οκταψήφων κλάδων

Το εύρημα αυτό (δηλαδή του χαμηλού όγκου ΕΚΕ) επιβεβαιώνει τον Abd-el-Rahman (1991) ο οποίος είχε υπολογίσει το ΕΚΕ μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας, κατατάσσοντας το στην χαμηλότερη θέση του ΕΚΕ ως ποσοστό του συνολικού εμπορίου της Γαλλίας με όλες τις χώρες μέλη της ΕΕ.

Η εικόνα αντιστρέφεται στο δεύτερο μέρος του πίνακα, με το ΕΚΕ με τις γειτονικές χώρες να εκτινάσσεται σε πολύ υψηλά επίπεδα, ενώ αυτό της Πορτογαλίας και της Γερμανίας να παραμένει στα ίδια περίπου επίπεδα. Η κυριαρχία του οριζόντιου ΕΚΕ από την άλλη πλευρά, καταδεικνύει τη σημασία των κλαδικών χαρακτηριστικών στη διαμόρφωση του εμπορίου μεταξύ των χωρών.

Η (έστω και συνοπτική) εικόνα του ελληνικού ενδο κλαδικού εμπορίου μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση της ανταγωνιστικής θέσης της ελληνικής οικονομίας, αλλά και των επιπτώσεων από το άνοιγμα των ΧΚΑΕ και τη μεταστροφή του προσανατολισμού της ελληνικής οικονομίας. Τα σημαντικότερα συμπεράσματα που μπορεί να προκύψουν από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι τα ακόλουθα:

Πρώτον, η σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου μεταβάλλονται και ο σημαντικότερος παράγοντας αυτής της μεταβολής φαίνεται να είναι το άνοιγμα των οικονομιών της ΚΑΕ. Δεύτερον, Η αύξηση του ποσοστού του ΕΚΕ με τις ΧΚΑΕ, υποδεικνύει την ταχεία προσαρμογή της ελληνικής παραγωγής

⁹³ Η εξαίρεση της Αλβανίας πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ανωμαλία, αφού το σύνολο σχεδόν του όγκου του ΟΕΚΕ οφείλεται σε ένα μόνο προϊόν (κωδ. 73101000, ' δεξαμενές, βαρέλια, τύμπανα, μπιτόνια, κλπ, κατασκευασμένα από χυτοσίδηρο, σίδηρο ή χάλυβα χωρητικότητας μεγαλύτερης των 50 lt και μικρότερης των 300 lt).

στις ανάγκες των νέων αυτών αγορών και αντίστροφα. Τρίτον, το υψηλό μέγεθος του ΟΕΚΕ καταδεικνύει το σταδιακό σχηματισμό μίας ομογενούς αγοράς στον ευρύτερο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Τέταρτο, η δομή της ελληνικής μεταποίησης δείχνει ότι αποκλίνει από τα χαρακτηριστικά της βασικής αγοράς της χώρας, δηλαδή της ΕΕ. Όλες οι σχετικές έρευνες έχουν αναδείξει την Ελλάδα ως τη χώρα με τα χαμηλότερα ποσοστά ΕΚΕ, κάτι που κυρίως ερμηνεύεται από τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής μεταποίησης και την προβληματική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, με έναν ασυνήθιστα μεγάλο αγροτικό τομέα και την κυριαρχία σχετικά παραδοσιακών κλάδων. Σύμφωνα μάλιστα με τους Aturupane and Djankov (1997), ορισμένες από τις πιο προηγμένες ΧΚΑΕ, ήδη παρουσιάζουν υψηλότερα ποσοστά ΕΚΕ από την Ελλάδα.

Τέλος, ένα από τα ενδιαφέροντα προς μελλοντική έρευνα ζητήματα που ανέκυψαν από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι η σχέση μεταξύ ΕΚΕ και ΞΑΕ. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση τα υψηλά επίπεδα ΕΚΕ στους κλάδους κλωστοϋφαντουργίας και ετοιμού ενδύματος (που αποτελούν τον κατεξοχήν κλάδο στον οποίο δραστηριοποιούνται οι επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων στα Βαλκάνια) καταδεικνύουν την αναβάθμιση των αντίστοιχων κλάδων στις χώρες αυτές μέσω των εκτεταμένων δικτύων υπεργολαβίας των ελληνικών (κυρίως εξαγωγικών ή με τη σειρά τους υπεργολαβικών) επιχειρήσεων.

5.3. ΞΑΕ και Ελλάδα

5.3.1. Τα πρώτα στάδια: η περίοδος από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο

Η ιστορία των ΞΑΕ στην Ελλάδα αρχίζει ουσιαστικά με τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους. Παρά το γεγονός ότι η πρώτη ουσιαστικά περίοδος, που είχε διάστημα περίπου αιώνα (δηλαδή έως περίπου τα πρώτα χρόνια μετά τον εμφύλιο) παραμένει σε σημαντικό βαθμό άγνωστη⁹⁴, ο ρόλος των ξένων επενδυτών ήταν ιδιαίτερα σημαντικός, ιδίως στον τομέα των υποδομών (δίκτυα ύδρευσης, σιδηρόδρομος⁹⁵ κλπ), των εξορύξεων, αλλά και σε κάποιον βαθμό (ο οποίος, ωστόσο ήταν πολύ σημαντικός για τα τότε δεδομένα της ελληνικής οικονομίας) και της μεταποίησης.

Συγκεκριμένα, εκτιμάται (Μοσκόφ, 1972) ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 1830-1909 είχαν επενδυθεί στην Ελλάδα με τη μορφή άμεσων επενδύσεων 289 εκ. χρυσά γαλλικά φράγκα⁹⁶, ενώ το ποσό που, κατά την ίδια περίοδο προήλθε από εγχώριους επενδυτές ήταν 507 εκ. χρυσά γαλλικά φράγκα. Τα στοιχεία αυτά δεν διαφέρουν σημαντικά από αυτά που δίνει ο Γιαννίτσης (1977 - Πίνακας 5.4)

⁹⁴ Για στοιχεία σχετικά με την παρουσία ξένων επενδυτών στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα βλ. Μοσκόφ (1972), και ιδιαίτερα Γιαννίτση (1977).

⁹⁵ Σχετικά με το σιδηρόδρομο βλ. Παπαγιαννάκη (1982).

⁹⁶ Για να έχει κανείς μία αίσθηση του μεγέθους θα πρέπει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο τα δάνεια προς το ελληνικό δημόσιο ανέρχονταν σε περίπου 641 εκ. χρυσά γαλλικά φράγκα.

Πίνακας 5.4 Εισροή ξένων κεφαλαίων στην ελληνική οικονομία, 1830-1931 (εκατομμύρια χρυσά γαλλικά φράγκα)

Περίοδος	Δημόσιος δανεισμός	Δάνεια προς νομικά πρόσωπα ¹	Άμεσες Επενδύσεις
1830-1878	60	90	100
1879-1893	640	100	130
1894-1914	535		160-180
1914-1919	562,5		
1920-1931	1152,8	125	130
Σύνολα	2950,3	315	520-540

1. Αφορά Τράπεζες, εταιρίες σιδηροδρόμου, ηλεκτρικού κλπ.

Πηγή: Γιαννίτσης (1977)

Η κύρια πηγή προέλευσης των ξένων επενδύσεων κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου ήταν οι χώρες της Ευρώπης με τη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία να διαδραματίζουν τους συνολικά σημαντικότερους ρόλους. Σύμφωνα με τον Γιαννίτση (1977)⁹⁷, είναι δυνατή η διάκριση τεσσάρων υπό-περιόδων (1830-1878, 1879-1914, 1915-1919 και 1920-1939) με διαφορετικά χαρακτηριστικά, τόσο όσον αφορά τους κλάδους, όσο και τις χώρες προέλευσης των εισροών ΞΑΕ στη χώρα στους κλάδους υποδομών. Η πρώτη περίοδος, κατά τη διάρκεια της οποίας η διείσδυση ήταν πολύ περιορισμένη και ουσιαστικά ξεκίνησε μετά το 1860, χαρακτηρίστηκε από τον κυρίαρχο ρόλο της Γαλλίας (ό.π., σ. 237) και δευτερευόντως της Μ. Βρετανίας. Η ανάδειξη της τελευταίας σε παγκόσμια υπερδύναμη αντανακλάται στην κυριαρχία της τις δύο επόμενες περιόδους (ισοδυναμώντας ουσιαστικά με τη Γαλλία στις πρώτες θέσεις των επενδυτών στην Ελλάδα), ενώ στην τελευταία περίοδο γίνεται εντονότερη η παρουσία των ΗΠΑ και της Γερμανίας. Επιπλέον, κάποιο ρόλο, αν και πολύ μικρότερο, έπαιξαν και επιχειρήσεις άλλων χωρών όπως η Αυστρία, η Ολλανδία και το Βέλγιο.

Η κλαδική κατανομή των επενδύσεων στη χώρα φαίνεται στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 5.5). Γίνεται προφανής η πολύ διαφορετική φύση των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν στη χώρα τον 19^ο σε αντιδιαστολή με τον 20^ο αιώνα. Από το πρώτο μέρος του πίνακα (που αφορά την περίοδο έως το 1904) είναι εμφανής ο κυρίαρχος ρόλος που έπαιξε ο τραπεζικός τομέας στις δραστηριότητες των ξένων επιχειρήσεων (63,8% του συνόλου των αποθεμάτων εισερχόμενων ΞΑΕ). Ουσιαστικά, για μία πολύ μεγάλη περίοδο οι ελληνικές τράπεζες (με πρώτες και σημαντικότερες την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και την Ιονική Τράπεζα) και ουσιαστικά ολόκληρο το χρηματοπιστωτικό σύστημα, είτε ήταν ξένης ιδιοκτησίας, ή επηρεάζονταν σημαντικά από το ξένο κεφάλαιο.

Όσον αφορά του υπόλοιπους κλάδους, οι επενδύσεις στους κλάδους υποδομής (σιδηρόδρομοι και ηλεκτρικές εταιρίες), αλλά και τα μεταλλεία, ουσιαστικά

⁹⁷ Η εργασία του οποίου, αποτελεί την πληρέστερη καταγραφή και περιγραφή της εισροής ξένων κεφαλαίων (με τη μορφή ΞΑΕ) στη χώρα, αλλά και των ευρύτερων επιπτώσεών της, για τη συγκεκριμένη περίοδο.

ολοκληρώνουν την εικόνα, ενώ η βιομηχανία είχε απορροφήσει μόλις το 2,2% των συνολικών εισροών ΞΑΕ.

Πίνακας 5.5 Κλαδική κατανομή των συνολικών αποθεμάτων ξένων κεφαλαίων στην ελληνική οικονομία⁹⁸

1904			1909			1932		
Κλάδος	Ποσό ¹	%	Κλάδος	Ποσό ²	%	Κλάδος	Ποσό ³	%
Τράπεζες	173	63,8	Τράπεζες	68	23,5	Τράπεζες	32	24,2
Σιδηρόδρομοι	49	18,1	Εμπόριο	75	26,0	Εμπόριο	36	27,3
Ηλεκτρικές εταιρίες	16	5,9	Κοινοφελή έργα	25,4	8,8	Ξένες εταιρίες	18	13,6
Μεταλλεία	12	4,4				Ξένες συμμετοχές	16	12,1
Βιομηχανία	6	2,2	Βιομηχανία	80,5	27,9	Βιομηχανία	17	12,9
Ναυτιλία	3	1,1	Ναυτιλία	40	13,8			
Λοιπά	12	4,4				Λοιπά	13	9,8
Σύνολο	271	100,0	Σύνολο	288,9	100,0	Σύνολο	132	100,0

1. Εκ. χρυσά γαλλικά φράγκα, 2. Χρυσές δρχ., 3. Εκ. δολάρια

Πηγή: Γιαννίτσης (1977: 241)

Στο τρίτο μέρος του πίνακα (που αφορά τα αποθέματα ΞΑΕ έως το 1932), φαίνεται ότι μέσα σε τρεις μόλις δεκαετίες η εικόνα είχε αλλάξει σημαντικά, με το ποσοστό των τραπεζών να μειώνεται σημαντικά και τη βιομηχανία να απορροφά το 12,9% των εισερχόμενων ΞΑΕ.

Είναι μάλλον σαφές ότι οι επιπτώσεις των επενδύσεων αυτών είναι δύσκολο να εκτιμηθούν. Υπάρχουν, ωστόσο, ορισμένα σημεία που αξίζει να σχολιαστούν. Το πρώτο αφορά το γεγονός ότι οι ξένες επενδύσεις αποτέλεσαν μία πολύ σημαντική πηγή κεφαλαίων για το νέο ελληνικό κράτος. Η ύπαρξη επιχειρηματικών κεφαλαίων κατά τις πρώτες δεκαετίες, αλλά και σχεδόν καθόλη τη διάρκεια του πρώτου αιώνα ζωής του ελληνικού κράτους έχει αποτελέσει ένα από τα ακανθώδη ζητήματα στη συζήτηση για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, ενώ στο σύνολο σχεδόν της βιβλιογραφίας υποστηρίζεται η θέση ότι υπήρχε μεγάλη έλλειψη κεφαλαίων για παραγωγικές επενδύσεις, κάποιοι ερευνητές (βλ. Σακελλαρόπουλος, 1991) υποστηρίζουν ότι, ιδίως κατά τις πρώτες δεκαετίες από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, υπήρχαν άφθονα κεφάλαια, προερχόμενα από τις δύο παραδοσιακές ελληνικές οικονομικές δραστηριότητες, τη ναυτιλία και το εμπόριο. Ωστόσο, για διάφορους λόγους, η μεταστροφή από τις υπηρεσίες στη μεταποίηση στάθηκε αδύνατη για τους περισσότερους επιχειρηματίες αυτών των δύο κλάδων. Το ποια θα ήταν η κατάσταση, τόσο για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, όσο και για την εισροή ξένων επενδύσεων, αν η συμπεριφορά αυτών των επιχειρηματιών ήταν διαφορετική, δεν μπορεί παρά να είναι μόνο μία εικασία. Αυτό που τελικά έχει σημασία είναι ότι οι ΞΑΕ έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην 'εκβιομηχάνιση'⁹⁹ της χώρας.

⁹⁸ Τα στοιχεία του πίνακα που αφορούν το 1909 προέρχονται από τον Μοσκόφ (1972), τα οποία, ωστόσο, ο ίδιος ο Γιαννίτσης θεωρεί αναξιόπιστα (Γιαννίτσης, 1977: 241)

⁹⁹ Αν και φαίνεται ότι η πραγματική εκβιομηχάνιση δεν ξεκίνησε παρά την περίοδο του μεσοπολέμου.

Από την άλλη πλευρά μπορούμε να υποθέσουμε ότι η μεταφορά και διάχυση τεχνολογίας πρέπει να ήταν ελάχιστη για τρεις κυρίως λόγους: α) οι επενδύσεις αυτές αφορούσαν συνήθως δραστηριότητες σημαντικής (για τα τότε δεδομένα της χώρας) έντασης κεφαλαίου και ήταν πολύ μεγάλης κλίμακας¹⁰⁰. Αυτό σημαίνει ότι αφενός δεν υπήρχαν πολλά περιθώρια δημιουργίας αντίστοιχων επενδύσεων από ντόπιους επιχειρηματίες, αφετέρου, η πλειοψηφία των στελεχών των επιχειρήσεων ήταν ξένοι, β) Η δυνατότητα απορρόφησης νέων τεχνολογιών από τον (εξαιρετικά κατατμημένο και μικρού μεγέθους) παραγωγικό ιστό της υπανάπτυκτης Ελλάδας ήταν πολύ περιορισμένη. Για παράδειγμα ο κλάδος των μεταλλείων (που κυριαρχούνταν από το ξένο κεφάλαιο), εξειδικεύονταν στην εξαγωγή ακατέργαστων μεταλλευμάτων, ελαχιστοποιώντας τις προς τα εμπρός ή προς τα πίσω διασυνδέσεις με την ελληνική οικονομία (Γιαννίτσης, 1974: 244). γ) Ωστόσο, ίσως ο σημαντικότερος λόγος είναι η πολύ συχνή απονομή προνομίων προς τις επιχειρήσεις που πραγματοποιούσαν τις επενδύσεις (Σακελλαρόπουλος, 1991: 214). Συνέπεια αυτών ήταν η δημιουργία μεγάλων μονοπωλίων, τα οποία, όπως είναι προφανές δε στήριζαν τη θέση τους στην τεχνολογική τους, ή άλλη, υπεροχή, αλλά στη θεσμική τους κατοχύρωση.

Από τα παραπάνω, γίνεται προφανές ότι, περίπου έως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (και σίγουρα κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η Ελλάδα ήταν, τουλάχιστον όσον αφορά το ρόλο της στις διεθνείς ροές κεφαλαίων, τμήμα της ευρωπαϊκής ημι-περιφέρειας. Σύμφωνα, δε, με τον Γιαννίτση (1977: 246), μία τυπικά αποικιακή ανάπτυξη αποφεύχθηκε γιατί ως τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο ελληνικός χώρος δεν θεωρήθηκε ελκυστικός για μία πρόωρη καπιταλιστική διείσδυση, ενώ μετά την ανεξαρτησία υπήρχε στη χώρα ένα αρκετά αναπτυγμένο επιχειρηματικό δυναμικό (όπως ήδη είπαμε, στους τομείς της ναυτιλίας και του εμπορίου), το οποίο απέτρεψε τη διείσδυση και εξάρτηση στο σύνολο των κλάδων της ελληνικής οικονομίας.

Ωστόσο, κατά την τελευταία εικοσαετία της μεγάλης αυτής περιόδου συντελείται μία πολύ σημαντική ποιοτική και ποσοτική αναδιάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας που ταυτίζεται με την εισροή του ενός εκατομμυρίου και πλέον προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Επιπλέον, τα αμέσως προηγούμενα χρόνια είχε προηγηθεί μία σημαντική αύξηση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας, όπως απεικονίζεται παρακάτω (Πίνακας 5.6), αφού μεταξύ της περιόδου 1900-1920, και τα τρία μεγέθη της ελληνικής μεταποίησης σχεδόν δεκαπλασιάστηκαν. Η σημαντική αυτή μεγέθυνση της ελληνικής μεταποίησης προκλήθηκε από την αυξημένη ζήτηση που προκλήθηκε από τους βαλκανικούς πολέμους και τον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίοι, επιπλέον, αύξησαν σημαντικά την έκταση της χώρας (Σακελλαρόπουλος, 1991: 197).

Σημαντικό ρόλο σε αυτή την αύξηση έπαιξαν οι ξένοι επενδυτές. Όσοι έλληνες επέλεξαν να επενδύσουν στη μεταποίηση, προέρχονταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, από το εμπόριο ή τη ναυτιλία, δραστηριότητες με έντονα οικογενειακό χαρακτήρα, ο οποίος διατηρήθηκε και μετά την εμπλοκή τους στη βιομηχανία. Ένα άλλο

¹⁰⁰ Ο Γιαννίτσης (1974:245) αναφέρει ότι το ξένο κεφάλαιο έπαιξε σημαντικό ρόλο σε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό κλάδων, η πλειοψηφία των οποίων είχε έντονα μονοπωλιακά ή ολιγοπωλιακά χαρακτηριστικά (πχ. Τράπεζες, μεταλλεία, ζυθοποιία, επιχειρηρήσεις κοινής ωφέλειας)

χαρακτηριστικό αυτών των ομάδων που συνδέεται με τις προηγούμενες δραστηριότητές τους ήταν η έντονη προτίμησή τους για δραστηριότητες υποκατάστασης εισαγωγών, παράγοντας, ωστόσο, προϊόντα πολύ χαμηλής ποιότητας (Σακελλαρόπουλος, 1991: 198). Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την σχεδόν πλήρη αδιαφορία του τραπεζικού κεφαλαίου (ιδιαίτερα ο ρόλος του ουσιαστικού μονοπωλίου στο χώρο, δηλαδή της ΕΤΕ (η οποία παρεμπιπτόντως ήταν επίσης ξένης ιδιοκτησίας), θεωρείται ότι ήταν καθοριστικός στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της ελληνικής μεταποίησης (βλ. Σακελλαρόπουλος, 1991, Μπενάς, 1976), για τη χρηματοδότηση της μεταποίησης, θεωρούνται ως οι βασικοί διαμορφωτικοί παράγοντες του μεταπρατικού χαρακτήρα της Ελληνικής οικονομίας.

Πίνακας 5.6 Εξέλιξη βασικών μεγεθών της μεταποίησης στην Ελλάδα 1867-1920

Έτη	Αριθμός καταστημάτων	Ατμοίπποι	Απασχολούμενοι
1867	23-24	305-331	1.140-1.290
1875	107	1.857-1.890	4.753-4.858
1883	126-136	4.439-3.812	5.878-6.640
1891	145-155	5.191-5.677	9.023-9.947
1900	220	8.765-9.255	15.272-16.027
1920	33.385	80.947	143.977

Πηγή: Σακελλαρόπουλος (1991: 196)

Σημαντική ώθηση στη μεγέθυνση της μεταποίησης (η οποία, σε κάθε περίπτωση σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονταν ακόμη σε νηπιακό επίπεδο ανάπτυξης) φαίνεται ότι αποτέλεσαν οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, τόσο όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, όσο και το εργατικό δυναμικό, το οποίο επειδή ήταν στην πλειοψηφία του άκληρο, σύντομα απέκτησε τα χαρακτηριστικά του εργατικού προλεταριάτου.

Έτσι, ο 2^{ος} ΠΠ βρήκε την Ελλάδα πολύ διαφορετική από την Ελλάδα των μέσων ή ακόμη και του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Η ταξική διάρθρωση προσέγγιζε, τουλάχιστον φαινομενικά, αυτή των αναπτυγμένων χωρών της Δ. Ευρώπης, με το ξένο κεφάλαιο να έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο σε αυτό.

5.3.2. Η μεταπολεμική περίοδος I: 1950-1975

Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, οι εισροές ΞΑΕ στην Ελλάδα είναι δυνατό να χωριστούν σε δύο τουλάχιστον υποπεριόδους. Η πρώτη ξεκινάει περίπου με το τέλος του εμφύλιου πολέμου και διαρκεί έως την έναρξη της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας.

Η περίπου δεκαετής πολεμική περίοδος που είχε προηγηθεί άφησε την Ελλάδα σε κατάσταση που δύσκολα συγκρίνονταν με οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Μεγάλο μέρος του παραγωγικού δυναμικού, αλλά και των υποδομών της χώρας είχε καταστραφεί, ενώ επίσης και το τίμημα σε ανθρώπινα θύματα ήταν πολύ μεγάλο. Ως αποτέλεσμα, για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα μετά το τέλος του πολέμου, η Ελλάδα ήταν αντιμέτωπη με σημαντικές ανεπάρκειες σε βασικά είδη (ακόμη και βασικά είδη

διατροφής), αποδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης, έντονες πληθωριστικές πιέσεις και πολύ υψηλή ανεργία.

Έτσι, για ένα πολύ μεγάλο διάστημα η χώρα έπρεπε να στηριχθεί σε ξένη βοήθεια για την αποκατάσταση των ζημιών του πολέμου. Η πρώτη ουσιαστική βοήθεια προήλθε από την UNRRA, ο χαρακτήρας της οποίας ήταν κυρίως ανθρωπιστικός, αδυνατώντας έτσι να συμβάλλει στην ανοικοδόμηση της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

Ωστόσο, κατά την περίοδο που ήταν προγραμματισμένη η λήξη της βοήθειας της UNRRA (Μάρτιος 1947), είχαν ήδη αρχίσει να διαμορφώνονται οι μεταπολεμικές ισορροπίες δυνάμεων, καθιστώντας την Ελλάδα έναν αρκετά σημαντικό παράγοντα στον ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό των ΗΠΑ. Έτσι, την ίδια περίπου περίοδο καταστρώθηκε το σχέδιο Μάρσαλ, το οποίο, ουσιαστικά, μέσω της ανοικοδόμησης της ελληνικής οικονομίας στόχευε στην αναχαίτιση του κομμουνισμού. Από τον Οκτώβριο του 1947, που ξεκίνησε η εφαρμογή του σχεδίου έως την επίσημη λήξη του, το Δεκέμβριο του 1951, είχε συνεισφέρει το 36,1% της συνολικής ξένης βοήθειας στην Ελλάδα (Πίνακας 5.7) και το 52% της συνολικής μη στρατιωτικής βοήθειας.

Πίνακας 5.7 Ξένη βοήθεια στην Ελλάδα κατά το διάστημα Οκτωβρίου 1947 – Δεκεμβρίου 1951

Τύπος βοήθειας	εκ. \$ ΗΠΑ	%
Σχέδιο Μάρσαλ	826,7	36,1
Μη-στρατιωτική βοήθεια από ΗΠΑ	536,6	23,5
Στρατιωτική βοήθεια από ΗΠΑ	559,4	24,5
Σύνολο βοήθειας από ΗΠΑ	1.992,7	87,1
Μη στρατιωτική βοήθεια από άλλες χώρες	212,5	9,3
Στρατιωτική βοήθεια από άλλες χώρες	152	6,6
Σύνολο βοήθειας από άλλες χώρες	364,5	15,9
Συνολική μη στρατιωτική βοήθεια	1.575,8	68,9
Συνολική στρατιωτική βοήθεια	711,4	31,1
Συνολική βοήθεια	2.287,2	100,0

Πηγή: Petrochilos, 1989: 54

Ωστόσο, ακόμη μεγαλύτερη εντύπωση προκαλεί ο κυρίαρχος ρόλος των ΗΠΑ, από τις οποίες προήλθε το 87,1% της συνολικής βοήθειας. Η προφανής αυτή σχέση εξάρτησης χαρακτήρισε ολόκληρη την υπό ανάλυση περίοδο. Το 1950 σχεδιάστηκε το πρώτο τετραετές πρόγραμμα ανασυγκρότησης της Ελληνικής οικονομίας¹⁰¹, προϊόντα του οποίου ήταν τόσο η μείωση των δημοσίων δαπανών όσο και η υποτίμηση του 1953. Ωστόσο, για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος απαιτούνταν και μέτρα βιομηχανικής πολιτικής, τα οποία για τα δεδομένα της εποχής είχαν πολύ σημαντικότερες πολιτικές προεκτάσεις από τη νομισματική πολιτική. Θα μπορούσαν,

¹⁰¹ Οι βασικοί στόχοι του προγράμματος ήταν: α) η ανασυγκρότηση του χρηματοοικονομικού, νομισματικού και πιστωτικού συστήματος της χώρας, β) η πλήρης απασχόληση των φυσικών της πόρων, γ) η μείωση των ποσοστών ανεργίας, δ) η διατήρηση και, ει δυνατόν, η βελτίωση του γενικού επιπέδου διαβίωσης και ε) η εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών.

για παράδειγμα να πάρουν τη μορφή προστατευτικών πολιτικών οι οποίες πιθανότατα θα απομάκρυναν την Ελλάδα από τη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ. Αυτοί οι φόβοι οδήγησαν τις ΗΠΑ σε μία εντατική προσπάθεια χειραγώγησης της ελληνικής πολιτικής σκηνής (Petrochilos, 1989: 56), η οποία στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής εκφράστηκε από τη συνέχιση του *laissez faire* και *laissez passer* που είχε ουσιαστικά επιβληθεί στην Ελλάδα καθόλη σχεδόν τη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου από τη Μ. Βρετανία.

Συνεπώς, η πρώτη αυτή μεταπολεμική υποπερίοδος δίκαια μπορεί να χαρακτηρίζεται ως η περίοδος της αμερικάνικης επιρροής, η οποία φυσικά, εκτός από τον πολιτικό χώρο, εκδηλώθηκε και στον οικονομικό που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια.

Όπως φαίνεται παρακάτω (Πίνακας 5.8), έως το 1970 είχαν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα ΞΑΕ συνολικού ύψους περίπου ενός δις. δολαρίων¹⁰².

Πίνακας 5.8 Σύνολο κινήσεως κεφαλαίων που πραγματοποιήθηκαν υπό το καθεστώς του Ν.Δ. 2687/53, 1954-1975

Έτος	Εισαγωγές κεφαλαίων	Εξαγωγές κεφαλαίων	Καταβληθέντες τόκοι - κέρδη
1954	2.234.628		
1955	1.295.642		
1956	2.458.474	1.665.996	
1957	3.932.449	1.187.540	
1958	8.183.632	1.110.953	126.431
1959	4.401.505	1.698.590	350.038
1960	5.976.093	1.092.048	394.205
1961	7.345.148	612.700	518.495
1962	12.852.890	390.985	651.248
1963	30.698.971	527.975	596.421
1964	43.732.973	2.035.836	1.399.064
1965	72.211.223	1.603.417	2.051.170
1966	48.438.069	1.879.427	3.617.277
1967	62.804.237	4.505.471	4.535.473
1968	29.646.785	7.295.332	6.182.671
1969	20.745.869	12.789.483	7.823.087
1970	40.186.159	14.764.755	8.831.413
1971	43.815.677	20.909.260	10.121.860
1972	27.283.684	21.410.223	8.090.621
1973	133.508.174	19.007.231	9.407.712
1974	254.381.964	27.284.404	17.365.223
1975	151.729.288	40.971.869	19.552.122
Σύνολο	1.007.863.534	182.743.495	101.614.531

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος [μέσω Ρουμελιώτης, 1978: 235]

Ωστόσο, η σημαντική μεταβολή σε σχέση με την προπολεμική περίοδο προκύπτει από την κλαδική κατανομή των επενδύσεων της περιόδου, η οποία απεικονίζεται παρακάτω (Πίνακας 5.9). Η συντριπτική πλειοψηφία των επενδύσεων στην εικοσαετία κατευθύνθηκε προς τη μεταποίηση (περίπου 80%), ενώ οι αεροπορικές

¹⁰² Πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως φαίνεται από τον τίτλο του πίνακα, το ποσό αυτό αφορά επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του Ν.Δ. 2687/53. Στην πραγματικότητα πραγματοποιήθηκαν και άλλες επενδύσεις εκτός αυτού του πλαισίου (βλ. Ρουμελιώτης, 1978: 85), χωρίς, ωστόσο να αλλοιώνουν σημαντικά την εικόνα.

επιχειρήσεις (που προφανώς αφορά την Ολυμπιακή Αεροπορία) απορρόφησαν ένα επιπλέον 10%, αφήνοντας ένα αντίστοιχο ποσό για όλους τους υπόλοιπους κλάδους.

Πίνακας 5.9 Κλαδική διάρθρωση των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν υπό το καθεστώς του Ν.Δ. 2687/53 (1954-1973)

Κλάδος	εκ. \$ ΗΠΑ	%
Μεταποίηση	638,3	80,1
Ναυτιλία	7,3	0,9
Μεταλλεία	21,1	2,6
Ξενοδ. & τουριστικές επιχ/σεις	20,6	2,6
Αεροπορικές επιχειρήσεις	78,2	9,8
Αλιευτικές επιχειρήσεις	1,2	0,2
Κτηνοτροφικές επιχειρήσεις	1,5	0,2
Διάφορες	28,8	3,6
Σύνολο	797	100,0

Πηγή: Ρουμελιώτης, 1978: 120

Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της υπό διερεύνησης περιόδου, μετεβλήθη σημαντικά και η προέλευση των ΞΑΕ. Οι ΗΠΑ ήταν η χώρα που κυριάρχησε, επενδύοντας 313 εκ. δολ. ΗΠΑ (που αντιστοιχεί στο 39,3% των συνολικών εισερχόμενων ΞΑΕ), με τη Γαλλία, από την οποία προήλθε περίπου ένα τέταρτο των ΞΑΕ, να έπεται (Πίνακας 5.10). Εντύπωση προκαλεί η σημαντική υποχώρηση της Μ. Βρετανίας από τον κατάλογο των σημαντικών επενδυτών, καθώς λιγότερο από το 1% των συνολικών εισερχόμενων ΞΑΕ προήλθε από την εν λόγω χώρα.

Πίνακας 5.10 Προέλευση των κεφαλαίων που επενδύθηκαν υπό το καθεστώς του Ν.Δ. 2687/53 (1954-1973)

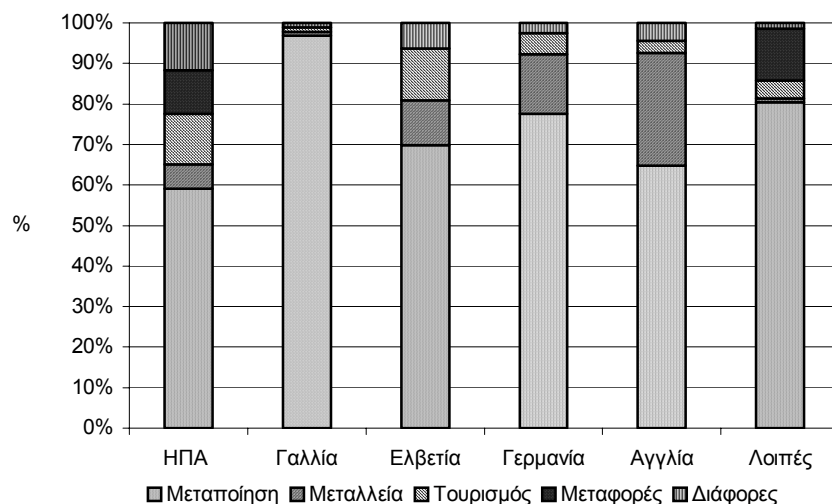
Χώρα	εκ. \$ ΗΠΑ	%
ΗΠΑ	312,9	39,3
Γαλλία	195,8	24,6
Γερμανία	42,2	5,3
Ιταλία	26,2	3,3
Ελβετία	23,4	2,9
Μ. Βρετανία	6,4	0,8
Υπόλοιπες χώρες	190,1	23,9
Σύνολο	797	100,0

Πηγή: Ρουμελιώτης (1978: 121)

Η εικόνα της προέλευσης των εισερχόμενων ΞΑΕ κατά κλάδο και χώρα παρουσιάζεται στο Γράφημα 5.6. Παρά το γεγονός ότι η κατανομή αυτή είναι ενδεικτική (βλ. υποσημ. 103), εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κυριότερων χωρών προέλευσης. Συγκεκριμένα, ενώ σε όλες τις χώρες η μεταποίηση είναι η κυρίαρχη δραστηριότητα, απορροφώντας περισσότερο από το 60% των συνολικών ΞΑΕ, οι επενδύσεις των ΗΠΑ παρουσιάζονται περισσότερο ισορροπημένες από όλες τις υπόλοιπες χώρες. Αντίθετα, σχεδόν το σύνολο των γαλλικών

επενδύσεων (περίπου 96%) κατευθύνθηκαν προς τη μεταποίηση, ενώ φαίνεται ότι οι υπόλοιπες χώρες ακολούθησαν ένα πιο παραδοσιακό μοντέλο διείσδυσης με τις εξορύξεις να αποτελούν μία σημαντική δραστηριότητα.

Γράφημα 5.6 Ενδεικτική κλαδική κατανομή των εισερχόμενων ΞΑΕ κατά χώρα προέλευσης (1954 – 1970)¹⁰³

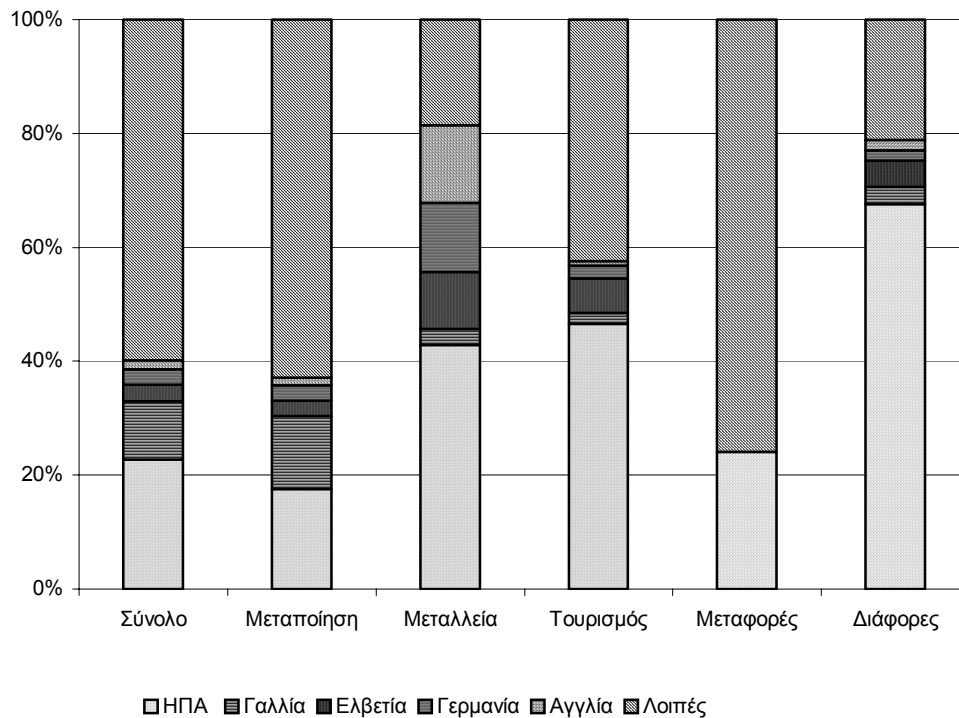

Πηγή: Μπενάς, 1976, σ. 20

Η ανάγνωση, ωστόσο, του γραφήματος πρέπει να γίνεται σε συνδυασμό με τα δεδομένα του συνολικού όγκου των επενδύσεων της κάθε χώρας (Πίνακας 5.10). Με αυτόν τον τρόπο γίνεται προφανής ο κυρίαρχος ρόλος των ΗΠΑ σε όλους τους κλάδους εκτός της μεταποίησης. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.7 (το οποίο στηρίζεται στα δεδομένα από τα οποία προέκυψε το Γράφημα 5.6 και ως εκ τούτου μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο ενδεικτικά – αν και εκτιμούμε ότι η πραγματική εικόνα δεν πρέπει να διαφέρει πολύ), οι ΞΑΕ των ΗΠΑ στους κλάδους των μεταλλείων, του τουρισμού και των διαφόρων επιχειρήσεων κάλυπταν περισσότερο από το 40% των συνολικών εισερχόμενων ΞΑΕ, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η παρουσία τους ήταν μικρή σε κάποιον από τους υπόλοιπους κλάδους. Αν μάλιστα αφαιρεθούν τα δεδομένα των λοιπών χωρών, ο μόνος κλάδος στον οποίον οι ΗΠΑ αντιπροσώπευαν (οριακά) λιγότερο από τις μισές συνολικές ΞΑΕ ήταν η μεταποίηση.

¹⁰³ Τα στοιχεία του γραφήματος δεν είναι συγκρίσιμα με αυτά των δύο προηγούμενων πινάκων (Πίνακας 5.9 και Πίνακας 5.10), για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι προφανής και αφορά την περίοδο αναφοράς, η οποία είναι διαφορετική για το διάγραμμα. Δεδομένου ότι τα τέσσερα έτη που δεν περιλαμβάνονται στα στοιχεία του διαγράμματος εισέρευσε στη χώρα περισσότερο από το 50% των συνολικών εισερχόμενων ΞΑΕ (βλ. Πίνακας 5.8), η εικόνα είναι πιθανό να είναι πολύ διαφορετική. Ο δεύτερος λόγος αφορά το γεγονός ότι τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται το γράφημα αφορούν τις εγκριθείσες και όχι τις πραγματοποιηθείσες επενδύσεις στη χώρα. Παρόλα αυτά, το διάγραμμα παρουσιάζεται, καθώς αποτελεί τη μοναδική ένδειξη της κατά χώρα κλαδικής κατανομής των εισερχόμενων ΞΑΕ για τη συγκεκριμένη περίοδο.

Γράφημα 5.7 Ποσοστιαία συμμετοχή χωρών στις συνολικές εισερχόμενες επενδύσεις πέντε βασικών κλάδων

Σύμφωνα με τον Γιαννίτση (1983: 273), τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εισερχόμενων ΞΑΕ αυτής της περιόδου ήταν τα εξής: α) πραγματοποιήθηκαν επενδύσεις σε δραστηριότητες οι οποίες έως τότε ήταν ανύπαρκτες, αυξάνοντας το φάσμα των παραγόμενων στην Ελλάδα προϊόντων, β) πραγματοποιήθηκαν επενδύσεις σε κλάδους παραγωγής κεφαλαιουχικών και ενδιάμεσων προϊόντων και γ) δημιουργήθηκαν ορισμένες νέες πολύ μεγάλες βιομηχανικές μονάδες.

Ωστόσο, το σημαντικότερο ζήτημα (τουλάχιστον όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία της περιόδου μετά την μεταπολίτευση – βλ. Μπενάς, 1976· Σεκαλλαρόπουλος, 1979) που σχετίζεται με την επενδυτική διείσδυση της περιόδου αφορά την εξάρτηση της ελληνικής μεταποίησης – και κατά συνέπεια της ελληνικής οικονομίας – από το ξένο κεφάλαιο.

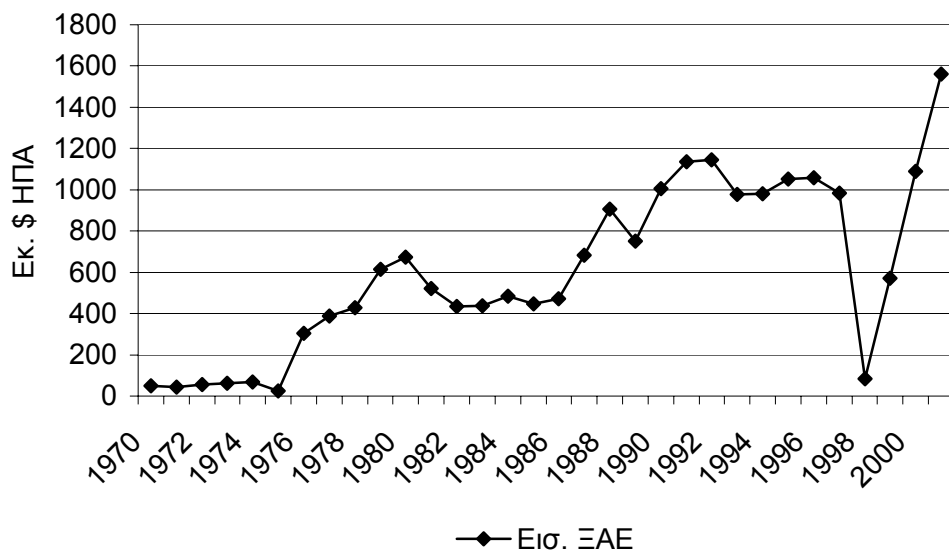
Είναι αλήθεια ότι, όπως αναφέρει ο Γιαννίτσης (1983: 273), το 1968 σε πολλούς από τους σημαντικούς κλάδους της οικονομίας (ιδιαίτερα στους κλάδους πετρελαιοειδών, μεταλλουργίας, ηλεκτρικών ειδών και μεταφορικών μέσων) η αλλοδαπή συμμετοχή στα πάγια κεφάλαια υπερέβαινε το 50%. Η κατάσταση αυτή θεωρήθηκε ότι λειτουργούσε τελικά εις βάρος της ελληνικής οικονομίας, κάτι που σε πολλές περιπτώσεις και σε όρους κόστους-οφέλους πράγματι συνέβαινε. Ένα παράδειγμα που αναφέρεται τόσο από τον Μπενά (1976), όσο και από τον Σακελλαρόπουλο (1979) αφορά την ανάλυση του Ganiatsos (1971) σύμφωνα με την οποία οι επενδύσεις της Αλουμίνιο της Ελλάδας και Esso Pappas επέφεραν καθαρή συναλλαγματική επιβάρυνση στην ελληνική οικονομία.

Το σύνολο αυτής της βιβλιογραφίας, με τα σημερινά δεδομένα, δείχνει ξεπερασμένο και έντονα πολιτικά φορτισμένο. Ωστόσο, η απόρριψή του για αυτούς τους λόγους θα ήταν λανθασμένη. Η αλήθεια είναι ότι απηχεί την τότε πραγματικότητα της ξένης επιχειρηματικής παρουσίας στην Ελλάδα, στην οποία το πολιτικό ήταν αδιαχώριστο από το οικονομικό στοιχείο. Επίσης αντανakλά τις συνθήκες που θα επικρατήσουν την επόμενη περίοδο.

5.3.3. Η μεταπολεμική περίοδος II: 1976 – σήμερα

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.8, οι ροές εισερχόμενων ΞΑΕ στη χώρα αυξήθηκαν σημαντικά μετά το 1975 και με την εξαίρεση δύο περιόδων (1980-1986 και 1998-1999), συνέχισαν να αυξάνονται με σχετικά σταθερούς ρυθμούς έως το 2001.

Γράφημα 5.8 Η εξέλιξη των εισερχόμενων ΞΑΕ (1970-2001)

Πηγή: UNCTAD Foreign Direct Investment Database
 (<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1923&lang=1>)

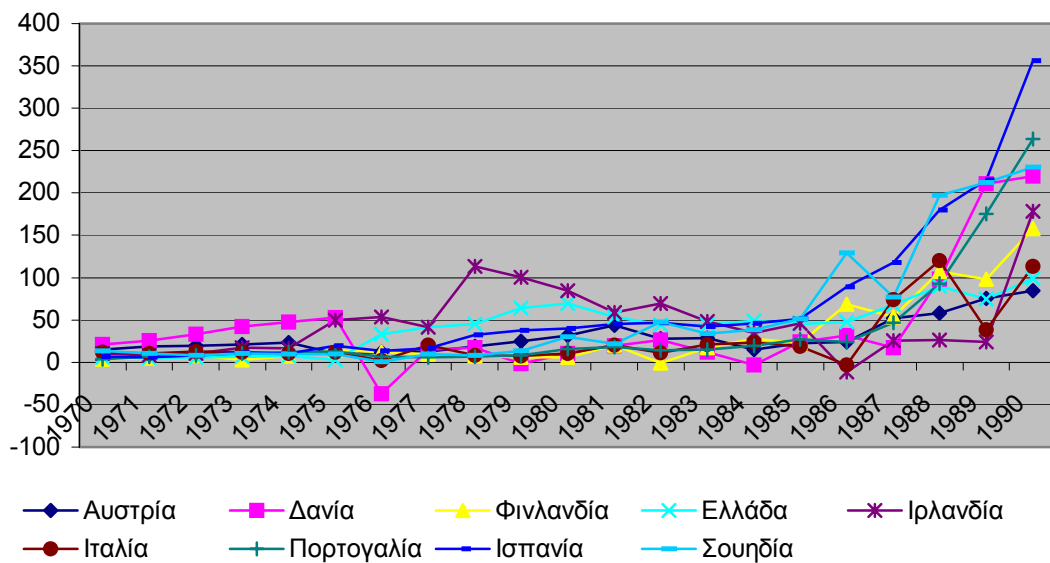
Ωστόσο, η αυτόνομη θεώρηση της Ελλάδας, αποκρύπτει έναν σημαντικότερο παράγοντα που χαρακτήρισε ένα μεγάλο μέρος της υπό διερεύνηση περιόδου (ιδίως την περίοδο μετά το 1990), που δεν είναι άλλος από την εκρηκτική αύξηση των επιπέδων ΞΑΕ παγκοσμίως. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.9, έως το 1990 οι κατά κεφαλήν εισερχόμενες ΞΑΕ της Ελλάδας ουσιαστικά συμβάδιζαν με αυτές των υπόλοιπων χωρών της Ευρώπης (παρότι το δείγμα αποτελείται από εννέα μόνο χώρες, είναι αντιπροσωπευτικό της συνολικής εικόνας).

Από το γράφημα αυτό προκύπτει και ένα άλλο ενδιαφέρον συμπέρασμα, που αφορά τον ρόλο των συνθηκών στο εσωτερικό της χώρας ως προσδιοριστικού παράγοντα των εισροών ΞΑΕ. Έτσι, ενώ κάποιος θα περίμενε ότι η εσωτερική πολιτική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980 (κυρίαρχο στοιχείο της οποίας ήταν μία έντονη φιλολογία αποστασιοποίησης από τα διεθνή

‘κέντρα εξουσίας’ και κατά συνέπεια και το διεθνικό κεφάλαιο), ήταν αυτή που σε σημαντικό βαθμό μονομερώς συνέβαλε στη μείωση των εισερχόμενων ΞΑΕ που απεικονίζεται στο Γράφημα 5.8, η πραγματικότητα, στο βαθμό που αυτή απεικονίζεται στο Γράφημα 5.9 φαίνεται να είναι διαφορετική.

Συγκεκριμένα, τα επίπεδα των κατά κεφαλήν εισερχόμενων ΞΑΕ στη χώρα, φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας (1970-1990) ουσιαστικά συμβάδιζαν με αυτά των υπόλοιπων περισσότερο ή εξίσου αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης.

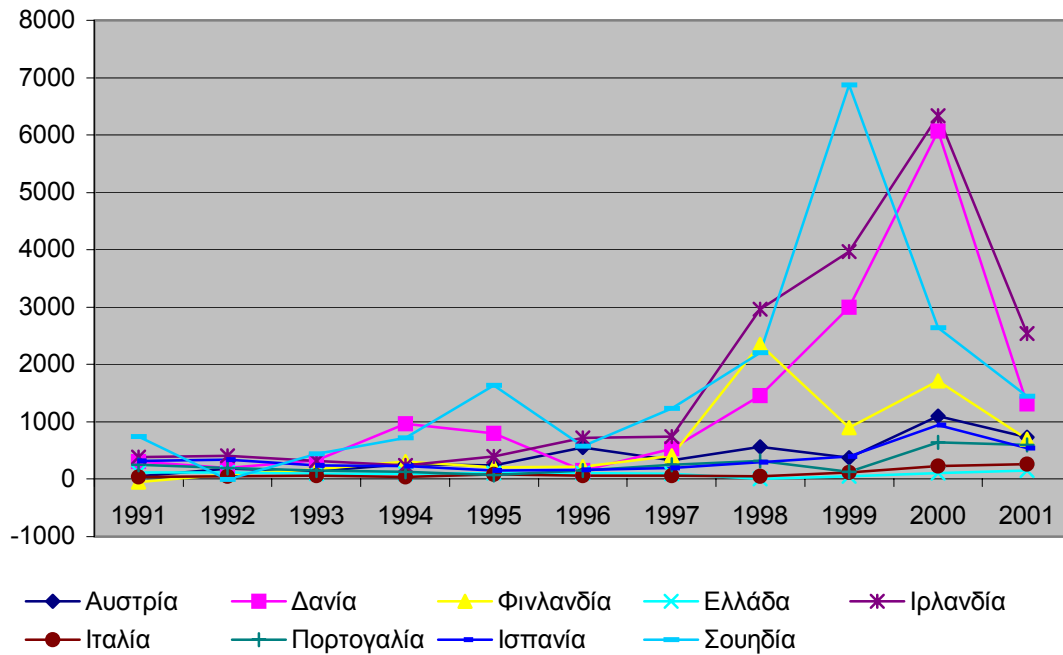
Γράφημα 5.9 Μεταβολή των κατά κεφαλήν εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα και οκτώ επιλεγμένες χώρες (1970-1990)

Ωστόσο, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.10, η κατάσταση αυτή σύντομα αρχίζει να μεταβάλλεται¹⁰⁴, με την Ελλάδα να βρίσκεται καθηλωμένη στην τελευταία θέση της σχετικής κατάταξης. Ο μέσος όρος των κατά κεφαλήν εισερχόμενων ΞΑΕ της Ελλάδας, που τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν 92 \$ΗΠΑ, παρουσιάζοντας αξιοσημείωτη καθήλωση, μπορεί να συγκριθεί μόνο με το αντίστοιχο μέγεθος της Ιταλίας (97 \$). Τα αντίστοιχα μεγέθη της Πορτογαλίας και της Ισπανίας ήταν 260 και 347 \$ αντίστοιχα, ενώ σε χώρες όπως η Ιρλανδία, η Δανία και η Σουηδία ήταν υψηλότερα από 1.500\$

¹⁰⁴ Πρέπει να σημειωθεί ότι η κλίμακα των δύο γραφημάτων (Γράφημα 5.8 και Γράφημα 5.9) είναι τελείως διαφορετική, αντανακλώντας την εκρηκτική αύξηση των μεγεθών της δεύτερης περιόδου. Για να γίνει καλύτερα κατανοητό το παραπάνω, αρκεί να αναφερθεί ότι οι κατά κεφαλήν εισερχόμενες ΞΑΕ της Ισπανίας (της χώρας με το μεγαλύτερο μέγεθος) το 1990 ήταν 356 \$ΗΠΑ. Τα υψηλότερα αντίστοιχα ποσά το 2000 ήταν περίπου είκοσι φορές μεγαλύτερα.

Γράφημα 5.10 Μεταβολή των κατά κεφαλήν εισερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα και οκτώ επιλεγμένες χώρες (1991-2001)

5.4. Οι Ελληνικές ΞΑΕ

Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα, γεωγραφικά τουλάχιστον, ανήκει στην Ανατολική Ευρώπη, η προσκόλλησή της σε Δυτικοευρωπαϊκά στρατιωτικά και πολιτικά συστήματα μετά τη λήξη του Β Παγκόσμιου Πολέμου, εξασφάλισε στη χώρα μία θέση στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, αποκόπτοντάς την ωστόσο από τη φυσική της ενδοχώρα, που ιστορικά ήταν τα Βαλκάνια και οι υπόλοιπες περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η χώρα αναγκάστηκε να αναπροσανατολιστεί από την Ανατολή προς τη Δύση. Αυτή η τάση ενισχύθηκε σημαντικά από την είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ, το 1980.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός ελληνικών εταιριών δραστηριοποιήθηκε επενδυτικά στο εξωτερικό (π.χ. Πετρελάκις και μία σειρά κατασκευαστικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιήθηκαν κυρίως στην περιοχή της Μ. Ανατολής). Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι για μία περίπου δεκαετία (1958-1968) η Ελλάδα ήταν η δεύτερη ταχύτερα αναπτυσσόμενη οικονομία παγκοσμίως (μετά την Ιαπωνία), κυρίως λόγω της έλλειψης θεσμικών αλλαγών, η ελληνική οικονομία παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό αγροτική, ενώ η βιομηχανία της επικεντρώθηκε σε 'παραδοσιακά' βιομηχανικά προϊόντα (κυρίως ένδυμα και τρόφιμα).

Από την άλλη πλευρά, ούτε οι επιδόσεις της χώρας στην προσέλκυση ΞΑΕ ήταν ικανοποιητικές. Παρά το γεγονός ότι το κόστος εργασίας στην Ελλάδα ήταν από τα χαμηλότερα μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ, το ευνοϊκό κλίμα της δεκαετίας του '60, σύντομα αντιστράφηκε από την πολιτική αστάθεια στη χώρα, αλλά και τη μεγάλη εξάρτηση της χώρας από το πετρέλαιο για την κάλυψη των ενεργειακών της

αναγκών, κάτι που μεταφράστηκε στο σημαντικό επηρεασμό της οικονομίας από τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70.

Με δεδομένη την πρόσφατη οικονομική ιστορία της χώρας δεν υπήρχε καμία ένδειξη για τις επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία από την κατάρρευση των καθεστώτων στις ΧΚΑΕ. Έτσι, ενώ το 1988 υπήρχαν μόλις τρεις ελληνικές 'πολυεθνικές' μέσα σε περίπου μία δεκαπενταετία έχουμε περισσότερες από 1.500 ελληνικές θυγατρικές εταιρίες στις ΧΚΑΕ. Αυτή εκρηκτική επέκταση της ελληνικής επιχειρηματικής δραστηριότητας εκτός των συνόρων προκάλεσε πολλές και συχνά αντιφατικές αντιδράσεις. Ο περιοδικός τύπος και αρκετοί πολιτικοί το αντιμετώπισαν με ενθουσιασμό¹⁰⁵, ενώ μία μερίδα μελετητών με περισσότερο σκεπτικισμό (Λαμπριανίδης, 1996). Επιπλέον, κυρίως κατά τη διάρκεια της τελευταίας πενταετίας, το φαινόμενο των ΞΑΕ έχει αρχίσει να προσλαμβάνει διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία θα περιγραφούν στη συνέχεια.

5.4.1. Οι διαστάσεις του φαινομένου

i. Σύντομη ιστορική αναδρομή

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, η επενδυτική δραστηριότητα των ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό είναι ένα φαινόμενο που ουσιαστικά ταυτίζεται με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στις ΧΚΑΕ και ιδιαίτερα στις χώρες της Ν.Α. Ευρώπης.

Οι αναφορές σχετικά με ελληνικές ΞΑΕ πριν από αυτή την περίοδο είναι εξαιρετικά περιορισμένες και συνήθως περιορίζονται σε δύο – τρεις μεταποιητικές επιχειρήσεις (Μεταξάς, Τιτάνας και Πετζετάκις – Λαμπριανίδης, 1996) και σε έναν αριθμό κατασκευαστικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιήθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Μ. Ανατολής τις δεκαετίες του 1970 και 1980. Ωστόσο, όλες αυτές οι περιπτώσεις είναι μεμονωμένες και το σημαντικότερο, δεν φαίνεται να δημιουργήσαν κάποια δυναμική. Όλες οι επιχειρήσεις που αναφέρονται παραπάνω λειτούργησαν σε φωλιές αγορές με πολύ ιδιαίτερες συνθήκες, και μόνο η Πετζετάκις φαίνεται να στήριξε τη διεθνή της επέκταση σε κάποια καινοτομία¹⁰⁶.

Ο μόνος σαφώς διεθνοποιημένος κλάδος της ελληνικής οικονομίας είναι η εμπορική ναυτιλία. Η συζήτηση σχετικά με την ελληνικότητα της εμπορικής ναυτιλία θεωρούμε ότι έχει έναν κατά βάσει νομικό χαρακτήρα και δεν θα μας απασχολήσει σε όλη της την έκταση εδώ. Όπως είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, η κύρια, εν δυνάμει, πηγή (ελληνικής προελεύσεως) κεφαλαίων για την εκβιομηχάνιση του νέου ελληνικού κράτους υπήρξαν το εμπορικό και το ναυτιλιακό κεφάλαιο. Έστω και καθυστερημένα, και ωθούμενο από εξωγενείς παράγοντες (με σημαντικότερο τον κατακερματισμό των μεγάλων ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών σε εθνικά κράτη), το εμπορικό κεφάλαιο τελικά επένδυσε στην ελληνική βιομηχανία. Το ναυτιλιακό, ωστόσο, κεφάλαιο

¹⁰⁵ Από τον ημερήσιο και εβδομαδιαίο τύπο έχουν γραφεί εκατοντάδες ενθουσιώδη, αν και αμφισβητήσιμης επιστημονικής ορθότητας, πρωτοσέλιδα για την 'νέα κατάκτηση' της ΚΑΕ.

¹⁰⁶ Επιπλέον, είναι η μόνη από τις παραπάνω εταιρίες που εξακολουθεί να είναι (αρκετά έντονα) διεθνοποιημένη.

εκμεταλλεζόμενο την σαφέστατα μεγαλύτερη ευελιξία του, διατήρησε έναν ιδιότυπο χαρακτήρα απάτριδος αποφεύγοντας (πλην ελαχίστων προβεβλημένων περιπτώσεων) τις επενδύσεις στην ελληνική βιομηχανία. Από την άλλη πλευρά τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ελληνικής εμπορευματικής ναυτιλίας, που αντανακλώνται τόσο στην επιλογή του κλάδου δραστηριοποίησης όσο και στα πρότυπα επιχειρηματικής οργάνωσης (που σε τελική ανάλυση είναι αλληλένδετα), δηλαδή στη σαφή προτίμηση στη μεταφορά χύδην φορτίων που επιτρέπει την οργάνωση σε μικρές, τυπικά οικογενειακές επιχειρήσεις, οδήγησαν στη διαμόρφωση μίας εκτεταμένης, διεθνοποιημένης και ιδιαίτερα ικανής επιχειρηματικής κοινότητας, η οποία, ωστόσο, είχε ελάχιστες διασυνδέσεις με την ευρύτερη ελληνική οικονομία. Αυτό σημαίνει ότι η ναυτιλιακή κοινότητα δεν λειτούργησε ποτέ ως καθοδηγητής στη διεθνοποίηση της ελληνικής οικονομίας.

ii. Οι ελληνικές ΞΑΕ κατά την περίοδο 1990-σήμερα

Πριν από την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει ότι η ελληνική επιχειρηματική επέκταση στο εξωτερικό θα μπορούσε να έχει τόσο μεγάλη έκταση. Αν μπορούμε να κάνουμε μία υπόθεση στηριγμένοι στα σημερινά δεδομένα, χωρίς τη δραματική αυτή αλλαγή του περιβάλλοντος των ΧΚΑΕ, η επέκταση των ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό θα είχε αρχίσει περίπου το 1998 (για λόγους που θα εξηγηθούν παρακάτω), ενώ η έκτασή της θα ήταν πιο περιορισμένη και τα χαρακτηριστικά της θα ήταν αρκετά διαφορετικά από τα σημερινά.

Όπως θα αναλυθεί παρακάτω, το 1998 είναι το σημείο καμπής των ελληνικών εξερχόμενων ΞΑΕ. Με άλλα λόγια, παρά το γεγονός ότι η συνολική περίοδος (1990-2002) επέκτασης των ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό είναι πολύ μικρή, θεωρούμε ότι είναι δυνατή η διάκριση μεταξύ δύο υποπεριόδων με αρκετά διαφορετικά χαρακτηριστικά¹⁰⁷. Ένας άλλος λόγος που οδήγησε (και ουσιαστικά στηρίζει) σε αυτό τον διαχωρισμό είναι το γεγονός ότι τα κυρίαρχα θεωρητικά σχήματα βάσει των οποίων ερμηνεύθηκε το φαινόμενο έως το 1998, δείχνουν ανεπαρκή για την ερμηνεία του φαινομένου σήμερα.

5.4.2. Η πρώτη περίοδος της διεθνοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων (1990-1998)

i. Γεωγραφική και κλαδική συγκέντρωση των ελληνικών ΞΑΕ

Η πρώτη διαπίστωση στην οποία φτάνει ο μελετητής της περιόδου είναι ότι είναι πρακτικά αδύνατη η αποκόμιση μίας πλήρους και συνολικής εικόνας των ελληνικών ΞΑΕ της συγκεκριμένης περιόδου. Αν και σε επίπεδο διακηρύξεων και δηλώσεων από

¹⁰⁷ Ο Λαμπριανίδης (2000α) διακρίνει τρεις υποπεριόδους: 1989 –93, η περίοδος του ‘El Dorado’, 1994 – 97, η περίοδος της ‘μαφιοποίησης’ των οικονομιών των ΧΚΑΕ και 1997 – σήμερα (2000) η περίοδος του εξορθολογισμού της διαδικασίας της διεθνοποίησης. Στην παρούσα ανάλυση οι δύο πρώτες περίοδοι εξετάζονται μαζί, ενώ ο διαχωρισμός στο έτος 1998, θα μπορούσε να μεταφερθεί το 1997, αν και τα θεμελιώδη αίτια της επιλογής της συγκεκριμένης χρονολογίας είναι αρκετά διαφορετικά στις δύο αναλύσεις. Επιπλέον, ο διαχωρισμός του Λαμπριανίδη (2000α) απεικονίζει πολύ καλύτερα την εικόνα της διεθνοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων στις ΧΚΑΕ, κάτι που αποτελεί στόχο της παρούσας ανάλυσης.

τους ταγούς της ελληνικής πολιτείας, κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου η προοπτική της επέκτασης των ελληνικών επιχειρήσεων είχε αναχθεί, εν ολίγοις, σε πανάκεια της ελληνικής οικονομίας¹⁰⁸, εντούτοις ο ευρύτερος κρατικός μηχανισμός αντιμετώπισε (και σε μεγάλο βαθμό εξακολουθεί να αντιμετωπίζει) το φαινόμενο με έντονη αμηχανία.

Δηλαδή, ακόμη και τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές (τέλος 2003) δεν έχει συσταθεί ένας επαρκής μηχανισμός καταγραφής των ελληνικών ΞΑΕ (ένα πρόβλημα που αναλύεται διεξοδικότερα στην ενότητα της εμπειρικής διερεύνησης των ΞΑΕ). Αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι αρκετές από τις πρώτες προσπάθειες ανάληψης επιχειρηματικής δραστηριότητας στις χώρες των Βαλκανίων, για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα (ίσως μεγαλύτερο των πέντε ετών από την έναρξη του φαινομένου) βρίσκονταν στα όρια της παρανομίας, κάτι που αναπόφευκτα χρωμάτιζε αντίστοιχα το σύνολο των προσπαθειών, είναι εύκολο να αντιληφθούμε ότι ένα (αγνώστου μεγέθους) κομμάτι αυτών των δραστηριοτήτων είναι, και προφανώς θα παραμείνει, αδιερεύνητο.

Από την άλλη πλευρά, η ακαδημαϊκή κοινότητα έσπευσε να καλύψει αυτό το κενό, εν μέρει κινητοποιημένη από την εκτεταμένη – συχνά προερχόμενη από ακαδημαϊκούς π.χ. Χασσίδ (1995) – σχετική αρθρογραφία στον ημερήσιο και εβδομαδιαίο τύπο της περιόδου, στηριζόμενη πολύ συχνά σε εκτεταμένες έρευνες πεδίου, με μία σχετική καθυστέρηση. Ωστόσο, αυτή η βιβλιογραφία – με τα όποια κενά ή παραλήψεις – αποτελεί τη βασική πηγή πληροφόρησης της περιόδου και αυτήν στην οποία θα στηριχθεί η παρούσα ενότητα¹⁰⁹.

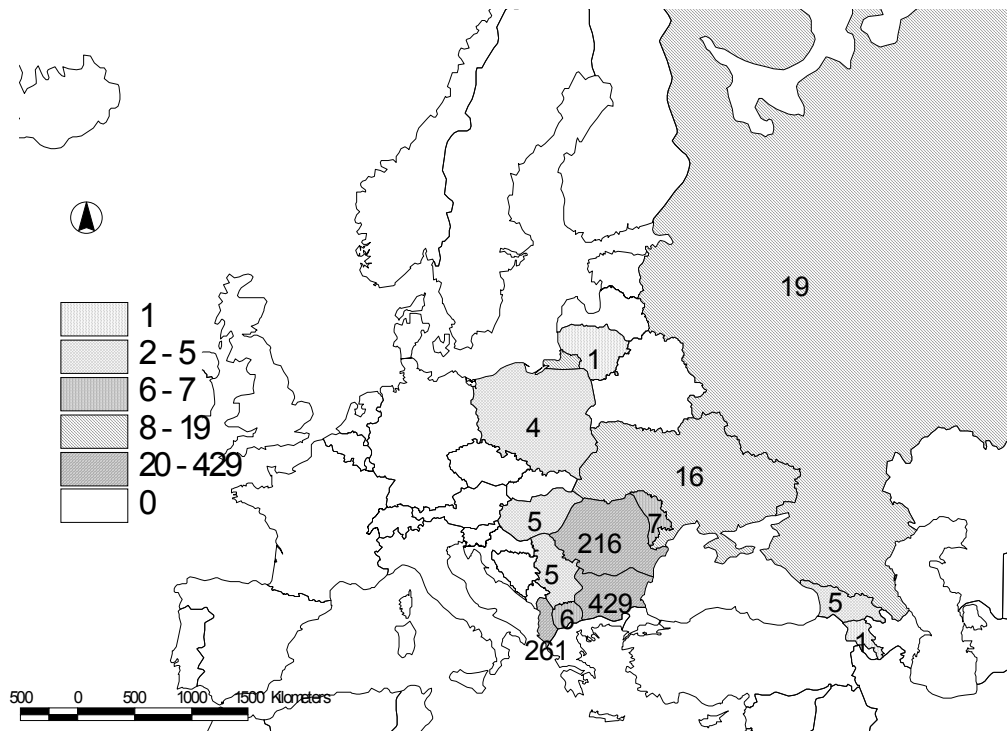
Η γεωγραφική συγκέντρωση των ελληνικών ΞΑΕ τη συγκεκριμένη περίοδο καλύπτει την ευρύτερη περιοχή των ΧΚΑΕ, ωστόσο, η συντριπτική πλειοψηφία είναι εγκατεστημένη στις χώρες της βαλκανικής. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.11, σύμφωνα με την έρευνα των Λαμπριανίδη κ.ά. (1997), περίπου το 94% των ελληνικών θυγατρικών έως το 1996 ήταν εγκατεστημένο σε τρεις βαλκανικές χώρες (Βουλγαρία, Αλβανία, Ρουμανία), ενώ μόνη η Βουλγαρία συγκέντρωνε το 44% των συνολικών ελληνικών επενδύσεων (σε αριθμό θυγατρικών).

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η κατάσταση αυτή, ήδη από τα τελευταία έτη της περιόδου, είχε ήδη αρχίσει να αλλάζει. Έτσι, μόλις μετά από έναν χρόνο οι Λαμπριανίδη κ.ά. (1998), δηλαδή με την προσθήκη των νέων παρατηρήσεων ενός μόνο έτους, το ποσοστό συγκέντρωσης των τριών σημαντικότερων χωρών είχε ήδη μειωθεί σε 81,6% του συνόλου, ενώ όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.15, εκτός από τη σημαντική αύξηση της συμμετοχής της Πολωνίας, η δραστηριότητα (έστω και πολύ περιορισμένη) των ελληνικών επιχειρήσεων επεκτάθηκε σε πέντε νέες χώρες.

¹⁰⁸ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Λαμπριανίδη κ.ά. (1997), η παραίτηση προς τις ελληνικές επιχειρήσεις να επενδύσουν στα Βαλκάνια υπαγορεύονταν αρχικά από λόγους 'πολιτικής διπλωματίας' και άσκησης επιρροής για εθνικούς και πολιτικούς λόγους, ενώ στη συνέχεια αναπτύχθηκε και μία οικονομική επιχειρηματολογία. Ωστόσο, ακόμη και αυτή η οικονομική επιχειρηματολογία, δεν στηρίχθηκε σε κάποια ουσιαστική συζήτηση για τις επιπτώσεις των ΞΑΕ, ή όπως θα μπορούσε κάποιος να προσθέσει, σε κάποιο θεωρητικό υπόβαθρο.

¹⁰⁹ Ο συγγραφέας συμμετείχε ως μέλος ερευνητικών ομάδων σε έναν αριθμό αυτών των ερευνών, από τις οποίες προκύπτει η πλειοψηφία των δεδομένων της ενότητας.

Γράφημα 5.11 Κατανομή των ελληνικών θυγατρικών (1996)

Πηγή: Λαμπριανίδης κ.ά. (1997), επεξεργασία του συγγραφέα

Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 η πλειοψηφία των φορέων των ελληνικών ΞΑΕ (και πιθανότατα, ο μεγαλύτερος όγκος των επενδυμένων κεφαλαίων) προέρχεται από μικρές, πολύ συχνά ατομικές ή οικογενειακές επιχειρήσεις, ενώ είναι πάρα πολύ συχνό τα φαινόμενο των ελληνικών επενδύσεων από μεμονωμένους επιχειρηματίες ή επιχειρήσεις χωρίς κάποια (τυπική) διασύνδεση με την ελληνική οικονομία. Πρόκειται για το φαινόμενο του μεταναστευτικού κεφαλαίου, το οποίο όπως θα δούμε παρακάτω προκάλεσε μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα συζήτηση στη σχετική βιβλιογραφία.

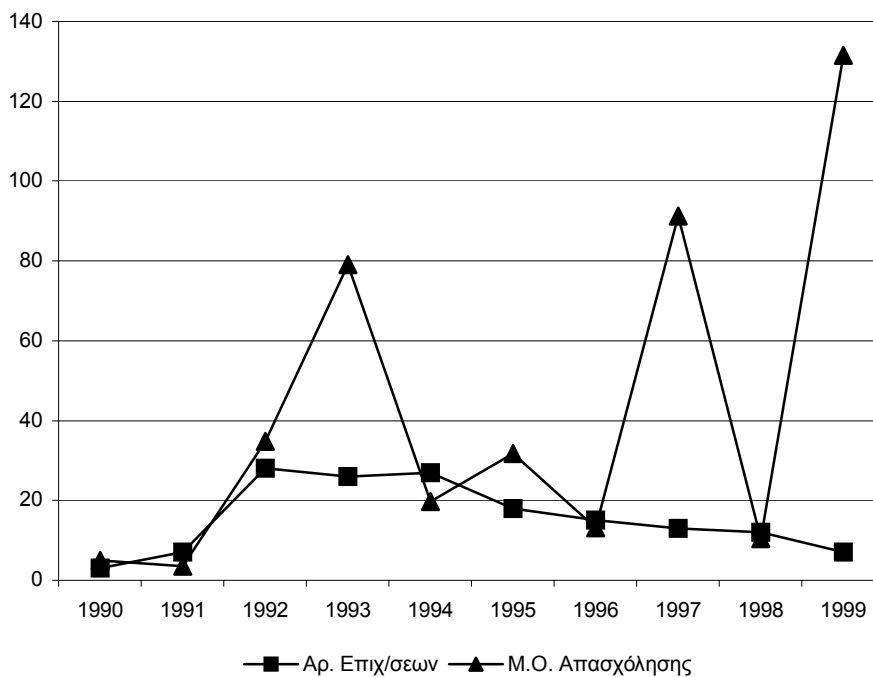
Η περίπτωση των ελληνικών επενδύσεων στη Βουλγαρία, όπως αυτή προκύπτει από ένα ερευνητικό πρόγραμμα του ΔΙΠΕΚ (Αργυρόπουλος κ.ά., 2000), που είχε ως στόχο τη διερεύνηση της ελληνικής παρουσίας στη γειτονική χώρα, είναι χαρακτηριστική της εξέλιξης του φαινομένου κατά τη διάρκεια της υπό διερεύνηση περιόδου.

Από τον κατάλογο των 2.430 επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων που διατηρούνταν από το Βουλγαρικό Πρακτορείο Ξένων Άμεσων Επενδύσεων (BFIA¹¹⁰), μετά από προσπάθειες αρκετών μηνών εντοπίστηκαν 448 ενεργές επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων, από τις οποίες μόλις οι 140 δέχτηκαν να συμμετάσχουν στη συγκεκριμένη έρευνα.

¹¹⁰ Bulgarian Foreign Direct Investment Agency.

Η διαχρονική εξέλιξη δύο εκ των βασικών μεγεθών της ελληνικής παρουσίας στη Βουλγαρία, όπως καταγράφηκε από τη συγκεκριμένη έρευνα, απεικονίζεται στο Γράφημα 5.12. Εκεί φαίνεται ξεκάθαρα ότι ο μεγάλος όγκος των ελληνικών επενδύσεων πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια της περιόδου 1992 – 1994, ενώ έκτοτε ο αριθμός τους φθίνει συνεχώς. Από την άλλη πλευρά, δεν φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο όσον αφορά το μέγεθος (σε όρους απασχόλησης) των ελληνικών θυγατρικών, ο οποίος, παρότι χαρακτηρίζεται από έντονες διακυμάνσεις, εμφανίζει μία ανοδική τάση.

Γράφημα 5.12 Εξέλιξη του αριθμού και της μέσης απασχόλησης των ελληνικών θυγατρικών στη Βουλγαρία (1990-1999)

Πηγή: Αργυρόπουλος κ.ά. (2000), επεξεργασία του συγγραφέα

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από τη συγκεκριμένη έρευνα είναι ότι περίπου το 37% των ελληνικών επιχειρήσεων στη Βουλγαρία δεν είχαν μητρική επιχείρηση στην Ελλάδα. Ωστόσο, αυτό που έχει πραγματικό ενδιαφέρον είναι ότι οι δύο μεγάλες κατηγορίες επιχειρήσεων είχαν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά. Όπως φαίνεται παρακάτω (Πίνακας 5.11), ο μέσος όρος των επενδυμένων κεφαλαίων στη Βουλγαρία από ελληνικές επιχειρήσεις με μητρική ήταν περίπου 20 φορές μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο των επιχειρήσεων χωρίς μητρική, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι από τις 13 επιχειρήσεις με επενδυμένο κεφάλαιο άνω του 1.000.000 \$ ΗΠΑ, μόνο μία δεν είχε μητρική στην Ελλάδα.

Πίνακας 5.11 Συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο στη Βουλγαρία από τις ελληνικές επιχειρήσεις που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα (\$US)

Τύπος επιχείρησης	Συνολικό κεφάλαιο	Μέσος Όρος	Τυπ. Απόκλ.
Μητρική επιχείρηση στην Ελλάδα	74.561.212	1.380.763	4.952.504
Χωρίς μητρική επιχείρηση στην Ελλάδα	5.270.522	63.500	208.472
Σύνολο	79.924.606	570.890	3.129.319

Πηγή: Αργυρόπουλος κ.ά., 2000

Τέλος, εντοπίστηκε και μία διαφοροποίηση στην κλαδική εξειδίκευση των δύο κατηγοριών επιχειρήσεων, ιδίως μεταξύ των μεταποιητικών επιχειρήσεων, με τις επιχειρήσεις χωρίς μητρική να εμφανίζονται συγκεντρωμένες στον κλάδο του έτοιμου ενδύματος και τις επιχειρήσεις με μητρική στον κλάδο των τροφίμων.

Με την πάροδο των ετών και τη σταθεροποίηση της πολιτικής κατάστασης στις περισσότερες ΧΚΑΕ, η ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών άρχισε να γίνεται ελκυστικότερη και για τις μεγαλύτερες ελληνικές επιχειρήσεις. Έτσι, από τον ‘τυχοδιωκτικό’ και εν πολλοίς διερευνητικό χαρακτήρα των επενδύσεων των πρώτων ετών, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό στηρίζονταν στην ευελιξία των φορέων τους, το 1998 είχαν ήδη επενδύσει στα Βαλκάνια 140 μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις, αρκετές από τις οποίες δραστηριοποιούνταν σε περισσότερες από μία χώρες της περιοχής. Για αρκετές από αυτές τις επιχειρήσεις, όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε στο επόμενο μέρος η έξοδος στις βαλκανικές αγορές φαίνεται να λειτουργήσει ως εφαλτήριο για την περαιτέρω επέκτασή τους σε πιο αναπτυγμένες και απομακρυσμένες αγορές.

Όσον αφορά τα γενικά χαρακτηριστικά των ελληνικών επενδύσεων στις ΧΚΑΕ, υπάρχει πλέον μία αρκετά ξεκάθαρη εικόνα, όπως προκύπτει από διαφορετικές πηγές (Λαμπριανίδης κ.ά., 1997 και 1998 και Iammarino et al, 2002).

Έτσι, η πλειοψηφία των ελληνικών θυγατρικών στις ΧΚΑΕ δραστηριοποιούνται στο εμπόριο και τη μεταποίηση. Στο μεν πρώτο ιδιαίτερη βαρύτητα έχει το γενικό εμπόριο και το εμπόριο τροφίμων (συνήθως χονδρικής – βλ. Iammarino et al, 2002: 348), ενώ στη μεταποίηση (Λαμπριανίδης κ.ά., 1998) η συντριπτική πλειοψηφία εντοπίζεται σε δύο ευρύτερους κλάδους, των ενδυμάτων και των τροφίμων (στους οποίους αν προστεθούν οι σχετικοί κλάδοι νηματοργίας – υφασματοργίας και ποτών, αφορούν περίπου το 75% των ελληνικών θυγατρικών). Στις υπηρεσίες είναι αρκετά σημαντική η παρουσία μεταφορικών εταιριών και μίας σειράς άλλων υποκλάδων όπως διαφημιστικές και συμβουλευτικές επιχειρήσεις (Λαμπριανίδης κ.ά., 1998) και επιχειρήσεις παροχής χρηματοοικονομικών και τουριστικών υπηρεσιών¹¹¹ (Iammarino et al, 2002)

Η πλειοψηφία των ελληνικών επενδύσεων στις ΧΚΑΕ ήταν πρωτογενείς (Greenfield - Iammarino et el, 2002: 351), ενώ πολύ λίγες από αυτές ήταν αμιγώς ελληνικές (οι Λαμπριανίδης κ.ά., 1998: 187, αναφέρουν ότι οι θυγατρικές αμιγώς ελληνικών

¹¹¹ Οι, όχι σημαντικές, διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ερευνών προφανώς οφείλονται στη χρήση διαφορετικών δειγμάτων, αλλά και τον αρκετά διαφορετικό χαρακτήρα τους.

συμφερόντων δεν υπερβαίνουν το 31%). Οι κοινοπραξίες (joint-ventures) επέτρεψαν στις ελληνικές επιχειρήσεις να προσαρμοστούν σε ένα εξαιρετικά δυσχερές περιβάλλον.

Και από τις δύο έρευνες προέκυψε ότι οι ελληνικές θυγατρικές διατηρούν πολύ σημαντικές διασυνδέσεις προς τα πίσω (backward linkages) με την ελληνική αγορά, καθώς πολύ μεγάλα ποσοστά των εισροών τους προέρχονται από την Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, οι Iammarino et al (2002) έλεγξαν τις ενδοεπιχειρησιακές διασυνδέσεις μητρικής – θυγατρικής διαπιστώνοντας ότι ήταν σχεδόν τριπλάσιες οι περιπτώσεις προσφοράς εισροών από τις μητρικές προς τις θυγατρικές από ότι αντίστροφα. Από την άλλη πλευρά, οι Λαμπριανίδης κ.ά. (1998) διαπίστωσαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία (93%) των θυγατρικών που λειτουργούν αποκλειστικά με ανάληψη υπεργολαβιών στις ΧΚΑΕ πραγματοποιούσαν ‘παθητική τελειοποίηση’ για τις μητρικές τους¹¹².

Και στις δύο έρευνες διαπιστώθηκαν πολλές περιπτώσεις μεταποιητικών ελληνικών επιχειρήσεων, οι οποίες στις ΧΚΑΕ δραστηριοποιούνταν σε κάποια (ή κάποιες) εμπορική επιχείρηση. Σύμφωνα με τους Λαμπριανίδης κ.ά. (1998: 150) το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 35% των θυγατρικών ελληνικών μεταποιητικών επιχειρήσεων. Το σημαντικό αυτό ποσοστό επιβεβαιώνει τον διερευνητικό χαρακτήρα πολλών από τις ελληνικές επενδύσεις (Iammarino et al, 2002: 348), οι οποίες φαίνεται ότι ακολουθούν τα τυπικά στάδια διεθνοποίησης, στα οποία μετά τις εξαγωγές, η ίδρυση εμπορικής θυγατρικής αποτελεί το δεύτερο λογικό βήμα.

Ωστόσο, εκτός από τα χαρακτηριστικά των ελληνικών θυγατρικών και των φορέων τους είναι ενδιαφέρον να δούμε αφενός ποιοι θεωρούνται οι λόγοι που οδήγησαν τις ελληνικές επιχειρήσεις εκτός συνόρων και αφετέρου, τα θεωρητικά πλαίσια που χρησιμοποιήθηκαν για την ερμηνεία του φαινομένου. Τέλος, η ενότητα θα ολοκληρωθεί με μία επισκόπηση των επιπτώσεων των εξερχόμενων ΞΑΕ στην ελληνική οικονομία.

ii. Τα αίτια πίσω από τη δημιουργία των ΞΑΕ

Σύμφωνα με τους Λαμπριανίδης κ.ά. (1998) οι παράγοντες που οδήγησαν τις ελληνικές επιχειρήσεις στις επενδύσεις στα Βαλκάνια μπορούν να διακριθούν σε δύο ευρύτερες κατηγορίες:

Παράγοντες ώθησης (push factors)

- Κορεσμός της σχετικά μικρής (μόλις 10 εκ. κατοίκων) ελληνικής αγοράς.
- Εντατικοποίηση του ανταγωνισμού στην ελληνική αγορά, η οποία σε πολλούς κλάδους οφείλεται στην έντονη εισαγωγική διείσδυση, λόγω της κατάργησης των εμποδίων εισόδου από τις χώρες της ΕΕ.

¹¹² Ο όρος ‘παθητική τελειοποίηση’ σημαίνει ότι κάποιο τμήμα (συνήθως έντασης εργασίας) της παραγωγικής διαδικασίας της μητρικής επιχείρησης πραγματοποιείται σε κάποια άλλη χώρα. Πρόκειται για ένα ιδιότυπο σχήμα κάθετης οργάνωσης της παραγωγής στο οποίο τόσο οι α’ ύλες ή τα ενδιάμεσα προϊόντα που εξάγονται στη θυγατρική, όσο και το τελικό ή τα ενδιάμεσα προϊόντα που επανεισάγονται στη μητρική (η πώλησή τους, ή η εξαγωγή σε άλλη αγορά απαγορεύονται), τελούν υπό ειδικό (ευνοϊκό) δασμολογικό καθεστώς.

- Πολύ υψηλό κοστολόγιο σε ορισμένους κλάδους, ιδιαίτερα σε κάποιους από τους παραδοσιακούς κλάδους δραστηριοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων, οι οποίοι είναι έντασης εργασίας.

Παράγοντες έλξης (pull factors)

Χαμηλό εργατικό κόστος, που επιτρέπει, ιδίως στις επιχειρήσεις έντασης εργασίας, τη μείωση του κόστους παραγωγής.

- Διαθεσιμότητα πρώτων υλών (ορυκτών, γεωργικών ή κτηνοτροφικών προϊόντων), εκμετάλλευση των οποίων είναι δυνατό να οδηγήσει είτε σε οριζόντια (δηλαδή με παραγωγή των ίδιων προϊόντων στις αγορές των Βαλκανίων για την κάλυψη της τοπικής αγοράς ή για εξαγωγές), είτε σε κάθετα (αποτελώντας δηλαδή ένα κομμάτι της παραγωγικής αλυσίδας της μητρικής) σχήματα ολοκλήρωσης.
- Κατάληψη θέσης στην αγορά, η οποία, παρά τον υψηλό κίνδυνο απωλειών στα πρώτα στάδια, είναι δυνατό να εξασφαλίσει σημαντικά οφέλη μόλις η αγορά ομαλοποιηθεί.
- Αποφυγή δασμολογικών και μη δασμολογικών εμποδίων στις εξαγωγές.
- Εκμετάλλευση των υφιστάμενων δεσμών που υπάρχουν μεταξύ των χωρών, που επιτρέπουν την ευκολότερη διείσδυση στις αγορές των ΧΚΑΕ από μία άλλη ΧΚΑΕ παρά από την Ελλάδα.
- Πολύ χαμηλά, ή ανύπαρκτα εμπόδια εισόδου στις αγορές, τουλάχιστον με τη συμβατική έννοια της ολιγοπωλιακής διάρθρωσης των αγορών.
- Μέγεθος των αγορών. Κάποιες από τις ΧΚΑΕ είναι πολύ μεγάλες αγορές (και με σημαντικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης).
- 'Ακολουθώντας τους πελάτες'. η δημιουργία των πρώτων ελληνικών επιχειρήσεων στις ΧΚΑΕ οδήγησε στη δημιουργία κάποιων άλλων ελληνικών εταιριών (τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρίες, βαφεία, κλπ.).

Από τον παραπάνω κατάλογο βρέθηκε (ό.π., σ. 171) ότι για τις τεχνικές, εμπορικές και τις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών ο σημαντικότερος (και ίσως μοναδικός) λόγος ήταν η εκμετάλλευση της αναδυόμενης αγοράς, ενώ όπως είναι φυσικό για τις εξορυκτικές επιχειρήσεις οι πρώτες ύλες και η εκμετάλλευσή τους ήταν ο μοναδικός λόγος. Για τις μεταποιητικές επιχειρήσεις οι παράγοντες διαφοροποιούνταν ανάλογα με τον κλάδο δραστηριοποίησης. Έτσι, εντοπίστηκαν επιχειρήσεις που στόχευαν αποκλειστικά στην εκμετάλλευση α' υλών (αξιοποίηση γεωργο-κτηνοτροφικών προϊόντων), φθηνής εργασίας (κυρίως ο κλάδος ενδύματος), αγοράς (κλάδοι καταναλωτικών προϊόντων) ή ενδιάμεσων εισροών. Επιπλέον, για πολλές από τις μεταποιητικές επιχειρήσεις, ήταν εξίσου σημαντικοί περισσότεροι από έναν παράγοντες.

Ανάλογοι ήταν οι παράγοντες που εντοπίστηκαν από τους Iammarino et al (2002: 352), οι οποίοι με σειρά προτεραιότητας ήταν:

- η προσδοκώμενη οικονομική ανάπτυξη

- η αύξηση του εγχώριου μεριδίου αγοράς και η γεωγραφική θέση
- το κόστος εργασίας
- τα επενδυτικά κίνητρα
- η αύξηση του περιφερειακού μεριδίου αγοράς

Βέβαια, οι παράγοντες που διευκόλυναν, ή επέτρεψαν στις ελληνικές επιχειρήσεις να επεκταθούν στις ΧΚΑΕ δεν είναι δυνατόν, από μόνοι τους, να ερμηνεύσουν το γιατί πήραν οι ελληνικές επιχειρήσεις τη απόφαση επέκτασης τη συγκεκριμένη περίοδο και στις συγκεκριμένες χώρες. Μέχρι σήμερα έχουν προταθεί δύο αρκετά διαφορετικές (αν και όχι απαραίτητα συγκρουόμενες) ερμηνείες που αναλύονται στην επόμενη ενότητα.

iii. Προσπάθειες ερμηνείας της επενδυτικής συμπεριφοράς των ελληνικών επιχειρήσεων

Οι δύο προσεγγίσεις που αναφέραμε παραπάνω είναι θεμελιακά διαφορετικές γιατί αναλύουν το ζήτημα μέσω αρκετά διαφορετικών μεθοδολογιών. Και οι δύο είναι οικονομικές προσεγγίσεις, ωστόσο η πρώτη (Λαμπριανίδης κ.ά., 1998) φαίνεται να πηγάζει από τη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ η δεύτερη (Kamaras, 2001) είναι βασικά μικροοικονομική με εμφανείς ανθρωπολογικές επιρροές.

Η πρώτη από τις δύο προσεγγίσεις αντιμετωπίζει το φαινόμενο των ελληνικών ΞΑΕ μέσα από το πρίσμα της προσέγγισης¹¹³ των 'πολυεθνικών του τρίτου κόσμου' ή των 'νέων πολυεθνικών'. Η προσέγγιση αυτή που παρέρχεται από τον Wells (1978, 1981 και 1983) προσπάθησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 να ερμηνεύσει τον αναπάντεχα μεγάλο και διαρκώς αυξανόμενο αριθμό των πολυεθνικών που προέρχονταν από αναπτυσσόμενες χώρες, επιδιώκοντας τη διερεύνηση του χαρακτήρα των ανταγωνιστικών τους πλεονεκτημάτων που τους επέτρεπαν να ανταγωνιστούν τις 'πραγματικές' ΠΕ, δηλαδή τις ΠΕ που προέρχονταν από αναπτυγμένες χώρες. Εν συντομία τα πλεονεκτήματα αυτά είναι τα εξής (Wells, 1983):

- Ροπή προς καινοτομία σε συγκεκριμένου είδους τεχνολογίες οι οποίες είναι καταλληλότερες για μεταφορά σε άλλες χώρες αντίστοιχου επιπέδου ανάπτυξης. Οι επιχειρήσεις των αναπτυσσόμενων χωρών έχουν ιδιαίτερη εμπειρία στη λειτουργία σε σχετικά μικρές αγορές μεταποιημένων προϊόντων. Οι πιο καινοτόμες από αυτές τις επιχειρήσεις γρήγορα προσαρμόζουν τις τεχνολογίες των αναπτυγμένων χωρών στις ιδιαίτερες απαιτήσεις τις αγορές τους (που συνήθως μεταφράζεται στη μετατροπή τους σε τεχνολογίες μεγαλύτερης έντασης εργασίας). Επιπλέον, το μικρό μέγεθος των μεμονωμένων επιχειρήσεων μεταφράζεται σε χαμηλά λειτουργικά κόστη.
- Ιδιαίτερη ικανότητα στην εκμετάλλευση εγχώριων πρώτων υλών. Για την

¹¹³ Ο όρος προσέγγιση χρησιμοποιείται εδώ με τον ίδιο τρόπο και για αντίστοιχους λόγους με την εκλεκτική προσέγγιση, αφού αφενός δεν πρόκειται για αμιγή θεωρία, αφετέρου, στηρίζεται σημαντικά σε άλλες υπάρχουσες θεωρίες της ΠΕ.

πλειοψηφία των αναπτυσσόμενων χωρών (πολλές από τις οποίες αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών), οι εισαγωγές α' υλών και ενδιάμεσων προϊόντων είναι συνήθως απλά μία πολυτέλεια. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, είτε προσαρμόζεται η τεχνολογία παραγωγής με στόχο την ελαχιστοποίηση των εξειδικευμένων (και συνήθως εισαγόμενων) εισροών, είτε επινοούνται υποκατάστατα των απαραίτητων εισροών. Σε κάθε περίπτωση η τεχνολογία που χρησιμοποιείται είναι χαμηλή.

- Ικανότητα λειτουργίας σε εξαιρετικά ιδιαίζουσες αγορές. Το περιβάλλον λειτουργίας στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες παρουσιάζει πάρα πολλές ιδιομορφίες, ενώ στην πλειοψηφία των περιπτώσεων αυτή η γνώση δεν είναι διαθέσιμη προς πώληση. Έτσι, για παράδειγμα, οι στρατηγικές μάρκετινγκ των αναπτυγμένων ΠΕ μπορεί να είναι ελάχιστα αποτελεσματικές στις αναπτυσσόμενες χώρες. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η ικανότητα ανταγωνισμού στη βάση της τιμής, όταν οι αναπτυγμένες ΠΕ στηρίζονται στη διαφοροποίηση του προϊόντος και στην εξυπηρέτηση του καταναλωτή.

Τα σημαντικότερα κίνητρα που οδηγούν τις επιχειρήσεις που έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά να επενδύσουν στο εξωτερικό είναι:

- η υπεράσπιση των εξαγωγικών τους αγορών,
- η αποφυγή δασμολογικών εμποδίων,
- η αναζήτηση φθηνότερου εργατικού δυναμικού,
- η ύπαρξη εθνικών κοινοτήτων,
- η διαφοροποίηση προϊόντος.

Αναλύοντας τα χαρακτηριστικά των ελληνικών μητρικών επιχειρήσεων και των θυγατρικών τους στις ΧΚΑΕ, ο Λαμπριανίδης (2003), φθάνει στο συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία των ελληνικών επενδύσεων στις ΧΚΑΕ δεν θα μπορούσε καν να χαρακτηριστεί ως 'νέες πολυεθνικές', αλλά μάλλον εκφράζεται καλύτερα από το σχήμα του επιχειρηματία που μεταναστεύει του Kobrin (1997: 158-159). Ωστόσο, ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό των ελληνικών επιχειρήσεων θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως 'νέες πολυεθνικές' αφού:

...είναι έντασης εργασίας, μικρής κλίμακας, δραστηριοποιούνται σε ώριμους κλάδους, έχουν περιορισμένα γενικά έξοδα, ανταγωνίζονται στη βάση των χαμηλότερων τιμών και όχι της διαφοροποίησης του προϊόντος, δεν έχουν καθιερωμένες επωνυμίες, δεν επενδύουν πολύ στη διαφήμιση, δραστηριοποιούνται σε υπανάπτυκτες χώρες και στις γειτονικές τους χώρες, δεν διατηρούν έντονους δεσμούς με τις θυγατρικές επιχειρήσεις τους, επενδύουν σε joint ventures με τους ντόπιους επιχειρηματίες. Είναι περιττό ίσως να ειπωθεί ότι κάποιες λίγες από αυτές τις ελληνικές επιχειρήσεις θα εξελιχθούν σε "νέες" Διεθνικές ή ακόμη και σε "αληθινές" Διεθνικές (Λαμπριανίδης, 2003)

Τέλος, στηριζόμενος για άλλη μία φορά στην προσέγγιση των 'νέων πολυεθνικών', διαπιστώνει ότι, βάσει των χαρακτηριστικών τους και της τρέχουσας συμπεριφοράς τους, αργά ή γρήγορα θα βρεθούν υπό ασφυκτική πίεση από δύο μέτωπα: από τη μία πλευρά, θεωρεί ότι με την ολοκλήρωση των διαδικασιών της μετάβασης οι εγχώριες επιχειρήσεις των ΧΚΑΕ θα εκτοπίσουν σταδιακά τις πολύ μικρές ελληνικές επιχειρήσεις, ενώ από την άλλη, πάλι λόγω της σταθεροποίησης του περιβάλλοντος στις εν λόγω οικονομίες, οι ΠΕ των αναπτυγμένων χωρών θα εισχωρήσουν σε αυτές τις, για πολύ μεγάλο διάστημα επικίνδυνες και δυσπρόσιτες, αγορές, ασκώντας πολύ έντονες πιέσεις στις μεγαλύτερες ελληνικές επιχειρήσεις.

Η δεύτερη προσέγγιση (Kamargas, 2001), που όπως είπαμε αντιμετωπίζει το φαινόμενο από μία λιγότερο συμβατική οικονομική σκοπιά, θεωρώντας το, ουσιαστικά, μία εξελικτική διαδικασία, στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε ένα από τα κίνητρα για την πραγματοποίηση επενδύσεων της εναλλακτικής προσέγγισης: την ύπαρξη εθνικών κοινοτήτων στις χώρες επένδυσης.

Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη της επενδυτικής παρουσίας των ελληνικών επιχειρήσεων στις ΧΚΑΕ έπαιξε η ελληνική διασπορά στα Βαλκάνια. Η αρχή αυτής της διαδικασίας είχε ήδη περιγραφεί αλλού (Labrianidis, 1998 και 2000a), ωστόσο, δεν είχε θεωρηθεί κεντρική στην ανάπτυξη του φαινομένου. Συγκεκριμένα, στα πρώτα μόλις χρόνια μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, και αμέσως μετά την κατάρρευση των μηχανισμών που για αρκετές δεκαετίες είχαν υποκαταστήσει τη λειτουργία της αγοράς, διαφάνηκε η έντονη αδυναμία εφοδιασμού των νέων αυτών αγορών για λόγους που είχαν να κάνουν τόσο με την προσφορά, όσο και με τη ζήτηση. Από τη μία πλευρά, υπήρχε πλήρης ανυπαρξία δικτύων διανομής και πώλησης, ενώ από την άλλη οι ελληνικές επιχειρήσεις είτε αδυνατούσαν να προσαρμοστούν τόσο απότομα στις εξαιρετικά ρευστές συνθήκες των χωρών αυτών, ή δεν διέθεταν καν τους απαραίτητους πόρους για την εκμετάλλευση αυτής της ευκαιρίας. Τη λύση έδωσε μία πληθώρα μικροεπιχειρηματιών οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν στο εμπόριο και τη διανομή. Ποιοι ήταν αυτοί; Έλληνες ή μέλη των πολυάριθμων ελληνικών κοινοτήτων των γειτονικών χωρών. Οι πρώτοι δεν είχαν τίποτα να χάσουν, καθώς στην πλειοψηφία τους ήταν αποτυχημένοι ή εκδιωγμένοι από τις αγορές επιχειρηματίες, ενώ οι δεύτεροι είχαν ένα σημαντικό πλεονέκτημα που δεν ήταν άλλο από τη γνώση της γλώσσας, αλλά και του τόσο άγνωστου τοπικού περιβάλλοντος.

Αυτοί αποτέλεσαν τη 'μαγιά' της ελληνικής παρουσίας στα Βαλκάνια. Λειτουργώντας ως ο απαραίτητος συνδετικός κρίκος μεταξύ της παραγωγής στην Ελλάδα και της ζήτησης στις ΧΚΑΕ κατάφεραν πολύ γρήγορα να εδραιωθούν στις συγκεκριμένες αγορές. Με πολύ μικρή καθυστέρηση οι ελληνικές τράπεζες, που ήταν οι πρώτες μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις που μπήκαν στην αγορά¹¹⁴ ακολούθησαν με βασικό

¹¹⁴ Είναι δελεαστικός εδώ ο παραλληλισμός της συμπεριφοράς των ελληνικών τραπεζών στις ΧΚΑΕ με αυτήν των βρετανικών και γαλλικών τραπεζών στην Ελλάδα του 1840. Παρότι η εικόνα μοιάζει, η αντιστοιχία γρήγορα καταρρίπτεται, αφού το βασικό, και για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα (βασικά έως την έναρξη των προσπαθειών εξαγοράς των μεγάλων τοπικών τραπεζών) μοναδικό, κίνητρο των ελληνικών τραπεζών ήταν η εξυπηρέτηση των πελατών που ακολουθούσαν από την Ελλάδα.

σκοπό τη διευκόλυνση αυτών των συναλλαγών. Αυτή η αρχική κοινότητα, πέρα από το διαμεσολαβητικό της ρόλο, έπαιξε και έναν άλλον πολύ πιο σημαντικό, που έχει να κάνει με τη μεταφορά και διάχυση της γνώσης γύρω από τη λειτουργία της αγοράς, τις τοπικές συνθήκες και τον ανταγωνισμό. Μέλη αυτής της κοινότητας ανέλαβαν επιτελικές θέσεις στις πρώτες μεταποιητικές ελληνικές επιχειρήσεις, ενώ ακόμη και σήμερα η τεράστια αυτή, άτυπη, υποδομή γνώσης εξακολουθεί να αποτελεί ένα σημαντικό πλεονέκτημα για τις ελληνικές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, λόγω αυτής της καπιταλιστικής διασποράς 'οι έλληνες ήρθαν για να μείνουν'.

Όπως φάνηκε από την παραπάνω σύντομη περιγραφή των δύο αυτών προσεγγίσεων, ο προσεκτικός αναγνώστης εύκολα θα διαπιστώσει ότι τα σημεία στα οποία η μία συμπληρώνει την άλλη είναι πολύ περισσότερα από αυτά που τις χωρίζουν. Το πρώτο σημαντικό σημείο στο οποίο υπάρχει συμπληρωματικότητα είναι ότι η πρώτη αφορά κυρίως το γιατί, ενώ η δεύτερη πραγματεύεται κυρίως το πώς της ελληνικής παρουσίας στα Βαλκάνια. Δηλαδή, ενώ ο Kamaras (2002) ουσιαστικά αναλύει τους μηχανισμούς που επέτρεψαν στις ελληνικές επιχειρήσεις να επεκταθούν δίνει μικρή σημασία στο γιατί επέλεξαν να επεκταθούν τη συγκεκριμένη περίοδο¹¹⁵.

Ωστόσο, το σημαντικότερο χαρακτηριστικό και των δύο προσεγγίσεων είναι ότι, τελικά, προσδιορίζονται από το φαινόμενο που προσπαθούν να ερμηνεύσουν, που δεν είναι άλλο από την επέκταση των ελληνικών επιχειρήσεων στις ΧΚΑΕ στη μία περίπτωση και στα Βαλκάνια στην άλλη. Η ερμηνευτική ισχύς της προσέγγισης του Kamaras (2002) εξαντλείται¹¹⁶ στα όρια των περιοχών που συγκεντρώνεται η ελληνική διασπορά, ενώ η προσέγγιση του Λαμπριανίδη (1998) δε μπορεί εύκολα να αντιμετωπίσει τις μεγάλες ελληνικές ΠΕ¹¹⁷. Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση αυτών των επιχειρήσεων, οι δύο παραπάνω προσεγγίσεις είναι χρήσιμες, χωρίς όμως να μπορούν να τις ερμηνεύσουν συνολικά. *Οι επιπτώσεις των ΞΑΕ της περιόδου στην ελληνική οικονομία*

Στη διαθέσιμη βιβλιογραφία δεν εντοπίστηκαν παρά ελάχιστες προσπάθειες συστηματικής ανάλυσης των επιπτώσεων των εξερχόμενων ελληνικών ΞΑΕ στην ελληνική οικονομία, ενώ κάποιες άλλες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εικασίες ή στην καλύτερη περίπτωση μερικές προσπάθειες.

Έτσι, για παράδειγμα ο Kamaras (2002) σχολιάζοντας την απαισιοδοξία του Labrianidis (2000a) σχετικά με το μέλλον, αλλά και τις επιπτώσεις των μικρών ελληνικών ΞΑΕ στις ΧΚΑΕ, προχωράει σε έναν ορθό συλλογισμό σχετικά με τις

¹¹⁵ Αυτό δε σημαίνει ότι δεν γίνεται καμία προσπάθεια ανάλυσης του ζητήματος, απλά, οι οποίες προσπάθειες σκιαάζονται από τον επικρατορικό ρόλο που αναγνωρίζει στη διασποράς.

¹¹⁶ Αν και πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο ίδιος δεν υποστηρίζει ότι προσπαθεί να ερμηνεύσει το φαινόμενο των ελληνικών ΞΑΕ γενικά.

¹¹⁷ Ωστόσο, το μεγαλύτερο ίσως πρόβλημα αυτής της προσέγγισης είναι ότι τουλάχιστον σύμφωνα με τον Wells (1983) αυτό που ουσιαστικά χαρακτηρίζει τις 'νέες πολυεθνικές' δεν είναι η συμπεριφορά των ίδιων των ΠΕ, αλλά οι συνθήκες που επικρατούν στην χώρα προέλευσής τους. Από αυτή την άποψη, η ελληνική οικονομία φαίνεται να μοιάζει πολύ περισσότερο με τις οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών, παρά με αυτές των αναπτυσσόμενων.

επιπτώσεις των μικρών ελλήνων επενδυτών στην ελληνική οικονομία, ο οποίος, ωστόσο, είναι εμφανώς ελλιπής και έχει ως εξής:

...Τι εισήγαγαν όλοι αυτοί οι 'μικροεπιχειρηματίες' τόσα χρόνια στην περιοχή; Εισήγαγαν προϊόντα κατασκευασμένα από 'καθιερωμένες ελληνικές επιχειρήσεις... Στην απουσία όλων αυτών των εμπορών – διανομικών η μέση ελληνική εξαγωγική επιχείρηση θα είχε παραμείνει ανενεργή και αδαής σχετικά με τις γειτονικές της αγορές, καθώς δεν είχε στα αρχικά στάδια της μετάβασης τους απαραίτητους διαχειριστικούς πόρους για αυτόνομη πρόσβαση σε αυτές τις αγορές (Kamaras, 2002)¹¹⁸.

Έτσι, κατά κάποιο τρόπο, αν και άρρητα, γίνεται η υπόθεση ότι αν οι ελληνικές εξαγωγικές επιχειρήσεις δεν στρέφονταν προς τα Βαλκάνια, οι εξαγωγικές τους αγορές θα εξαφανίζονταν, ή ότι για κάποιους λόγους οι εξαγωγές στα Βαλκάνια είναι προτιμότερες από τους υφιστάμενους εξαγωγικούς προορισμούς. Υπάρχει βέβαια και το ενδεχόμενο οι ελληνικές επιχειρήσεις να χαρακτηρίζονταν από υποαπασχολούμενη παραγωγική δυναμικότητα, η οποία εξάγοντας στα Βαλκάνια μειώθηκε, αυξάνοντας τις συνολικές ελληνικές εξαγωγές.

Η πραγματικότητα είναι πολύ δύσκολο να διαπιστωθεί, ωστόσο, τα στοιχεία του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου δείχνουν ότι πραγματοποιήθηκε μία μεταστροφή των ελληνικών εξαγωγών από τις αναπτυσσόμενες αγορές της ΕΕ προς τις σαφώς λιγότερο απαιτητικές αγορές των Βαλκανίων και φαίνεται ότι οι ελληνικές ΞΑΕ στην περιοχή έπαιξαν κάποιο ρόλο.

Αλλά, ακόμη και αν αυτή η μεταστροφή ωφέλησε κάποιες επιχειρήσεις, αυτό που τελικά θα έπρεπε να έχει σημασία, όπως αναφέρουν οι Iammarino et al (2002), είναι οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα και τη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας προέλευσης, ενώ τουλάχιστον για μία έκφανση των παραπάνω, δηλαδή τη μεταφορά πόρων από οριακά παραγωγικές δραστηριότητες σε δραστηριότητες με υψηλότερη παραγωγικότητα, οι ίδιοι είναι απαισιόδοξοι, καθώς η Ελλάδα είναι χώρα σχετικά υψηλής ανεργίας, μειούμενης βιομηχανικής απασχόλησης και χαμηλών εγχώριων επενδύσεων.

Η μοναδική εμπεριστατωμένη προσπάθεια ανάλυσης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στην ελληνική οικονομία προέρχεται από τους Λαμπριανίδη κ.ά. (1997 και 1998), από όπου προκύπτουν τα εξής:

- Για περίπου τα τρία τέταρτα των επιχειρήσεων του δείγματος που χρησιμοποιήθηκε, η έναρξη της παραγωγικής δραστηριότητας στις χώρες ΚΑΕ είτε δεν επηρέασε την παραγωγή στην Ελλάδα, είτε συνέπεσε¹¹⁹ με αύξηση της παραγωγής. Ωστόσο, υπήρξε και ένα αρκετά υψηλό ποσοστό (8%) επιχειρήσεων

¹¹⁸ Θα πρέπει, βέβαια, και πάλι να αναγνωρίσουμε ότι η ανάλυση των επιπτώσεων στην ελληνική οικονομία δεν φαίνεται να αποτελεί κάποιον ρητά διατυπωμένο στόχο του συγκεκριμένου άρθρου. Είναι, ωστόσο, ενδεικτική ελλιπούς προσέγγισης στα ζητήματα των επιπτώσεων των ΞΑΕ.

¹¹⁹ Η αναγωγή σε οποιοδήποτε είδους σχέση αιτιότητας μεταξύ ΞΑΕ και εγχώριας παραγωγής είναι αδύνατη από τα παραπάνω.

που διέκοψαν την παραγωγή τους¹²⁰, το οποίο εκτιμάται ότι στην πραγματικότητα είναι πολύ υψηλότερο. Μάλιστα, οι περιπτώσεις επιχειρήσεων που διέκοψαν ή περιέκοψαν την παραγωγή τους λόγω ολικής ή μερικής μετεγκατάστασης στις γειτονικές χώρες φαίνεται να είναι ένα φαινόμενο με αρκετά έντονα κλαδικά και χωρικά χαρακτηριστικά. Έτσι, σε αρκετούς από τους νομούς της Β. Ελλάδας, η βιομηχανική ανάπτυξη (και κυρίως η απασχόληση) των οποίων είχε σε μεγάλο βαθμό στηριχθεί στην ανάπτυξη του κλάδου ετοιμού ενδύματος (βασικά λειτουργώντας ως κέντρα υπεργολαβιών για Γερμανικές κυρίως επιχειρήσεις) η μείωση της απασχόλησης ήταν αρκετά σημαντική¹²¹.

- Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι δραστηριότητες στις ΧΚΑΕ οδήγησαν σε αύξηση των εξαγωγών ενδιάμεσων εισροών, τις οποίες οι επιχειρήσεις εισάγουν είτε από τις μητρικές τους, είτε από άλλες ελληνικές επιχειρήσεις. Εξάλλου, για ένα σημαντικό ποσοστό (περίπου 35%) των επιχειρήσεων στις ΧΚΑΕ που εγκατέστησαν νέο μηχανολογικό εξοπλισμό, αυτός είχε κατασκευαστεί στην Ελλάδα. Αν σε αυτό το μέγεθος συνυπολογιστεί και το γεγονός ότι περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις του δείγματος μετέφεραν τον παλιό τους (και ίσως τεχνολογικά απαξιωμένο για τα ελληνικά δεδομένα) μηχανολογικό εξοπλισμό ανανεώνοντας ταυτόχρονα τον εξοπλισμό τους στην Ελλάδα¹²², προκύπτει μία αρκετά, ίσως, σημαντική αγορά για τις ελληνικές εξαγωγές, και μάλιστα σε κλάδους (όπως αυτόν του μηχανολογικού εξοπλισμού) σχετικά υψηλής προστιθέμενης αξίας.

Ωστόσο, τα ευρήματα φαίνεται ότι δεν επιτρέπουν ιδιαίτερη αισιοδοξία όσον αφορά τις επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται στο γεγονός ότι η ξαφνική αυτή διέξοδος, χαμηλού κόστους και προστιθέμενης αξίας, για την ελληνική παραγωγή, αν δεν καθυστερεί, δεν φαίνεται επίσης ούτε να επιταχύνει τις διαδικασίες μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας. Με άλλα λόγια, η έως το 1989 ολοένα αυξανόμενη πίεση από τον διεθνή ανταγωνισμό, που δυσχέραινε τις ελληνικές επιχειρήσεις στην εξεύρεση εξαγωγικών αγορών, αλλά και η εντεινόμενη εισαγωγική διείσδυση, φαινομενικά υποχώρησαν, με το άνοιγμα της πολύ μεγάλης και παρθένας αγοράς στα βόρεια σύνορα της χώρας. Αυτή, εξάλλου φαίνεται να είναι και η εικόνα που προκύπτει από την ανάλυση των στοιχείων του ενδο-κλαδικού εμπορίου. Το αν η ελληνική οικονομία (και κυρίως η ελληνική μεταποίηση) θα εκμεταλλευτεί αυτήν την 'παράταση' είναι κάτι που οι Λαμπριανίδης κ.ά. (1998) δεν επιχειρούν να διευκρινίσουν, καθώς εμπλέκονται ζητήματα πολιτικής, που ως απρόβλεπτοι παράγοντες μπορούν να αλλοιώσουν τη εξέλιξη της κατάστασης.

Ωστόσο, όπως θα φανεί στην αμέσως επόμενη ενότητα η αντίδραση της ελληνικής μεταποίησης διέπεται για μία ακόμη φορά από το βασικότερο ίσως χαρακτηριστικό

¹²⁰ Αντίθετα, σε αυτή την περίπτωση, η σχέση αιτιότητας είναι πολύ πιο προφανής.

¹²¹ Στην περίπτωση του ν. Δράμας η απασχόληση στον κλάδο του ετοιμού ενδύματος το 1996 ήταν ίση με το 27,7% της απασχόλησης του 1988 (Λαμπριανίδης κ.ά., 1998: 180).

¹²² Αν και είναι άγνωστο το αν ο νέος αυτός εξοπλισμός είχε επίσης κατασκευαστεί στην Ελλάδα, ή αν είχε εισαχθεί, προκαλώντας ταυτόχρονη εκροή συναλλάγματος.

της ελληνικής οικονομίας, που δεν είναι άλλα από το δυϊσμό της, ο οποίος επαληθεύεται κατά την επόμενη περίοδο μετασχηματισμού του φαινομένου των ελληνικών ΞΑΕ.

5.4.3. Η δεύτερη περίοδος της διεθνοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων (1998-σήμερα)¹²³

Λίγο μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 η ελληνική παρουσία (όπως περιγράφηκε στις προηγούμενες ενότητες) στις ΧΚΑΕ είχε ήδη αρχίσει να παγιώνεται. Όπως διαπιστώνεται από τους Iammarino et al (2002), έως και το 1998 είχαν ήδη πραγματοποιηθεί κάποιες ελληνικές επενδύσεις σε πιο αναπτυγμένες χώρες, κυρίως από 'παλαιότερες' ελληνικές επιχειρήσεις, οι οποίες αφού είχαν καταφέρει να αντεπεξέλθουν στον οξύ ανταγωνισμό της εγχώριας αγοράς, προχώρησαν σε τέτοιες επενδυτικές επιλογές ώστε να χαρακτηρίζονται 'πραγματικές πολυεθνικές'. Ωστόσο, λόγω του μικρού αριθμού των επενδυτικών σχεδίων σε άλλες χώρες πέραν αυτών της ΚΑΕ, η δραστηριότητα αυτή δεν είχε προσελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών.

Η παρούσα προσπάθεια, όπως συμπληρώνει και συμπληρώνεται από την οικονομετρική ανάλυση που ακολουθεί στο επόμενο κεφάλαιο, είναι μία από τις πρώτες που πραγματοποιούνται με σκοπό την περιγραφή της συμπεριφοράς των 'μεγάλων' ελληνικών επιχειρήσεων, για την πλειοψηφία των οποίων, η επενδυτική παρουσία στις ΧΚΑΕ δεν ήταν παρά ένα πρώτο βήμα στη διαδικασία διεθνοποίησης.

Οι επιχειρήσεις που περιλήφθηκαν στο δείγμα ήταν 302, όπως φαίνονται στο Παράρτημα ΙΙΙ (Πίνακας 9.1). Ο αριθμός των επιχειρήσεων για τις οποίες διαπιστώθηκε η ύπαρξη έστω και μίας θυγατρικής (έως και το καλοκαίρι του 2003) ανήλθε τελικά στις 69. Αντίστοιχα, ο αριθμός των επιχειρήσεων για τις οποίες διαπιστώθηκε ότι δεν διέθεταν καμία θυγατρική ήταν 84. Για τις υπόλοιπες 149 επιχειρήσεις δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός αξιόπιστων στοιχείων. Προφανώς, η ανάλυση θα περιοριστεί στις 153 επιχειρήσεις για τις οποίες έχουμε στοιχεία.

Το πρώτο βασικό εύρημα, όπως προκύπτει από μία απλή περιγραφική ανάλυση (Πίνακας 5.12) είναι ότι οι επιχειρήσεις με μία ή περισσότερες θυγατρικές (ΠΕ) είναι αρκετά διαφορετικές από τις επιχειρήσεις που δεν έχουν πραγματοποιήσει επενδύσεις στο εξωτερικό. Η μέση ΠΕ έχει αρκετά μεγαλύτερη απασχόληση από την μέση μη-ΠΕ, με τη διαφορά να πλησιάζει τους 100 εργαζόμενους. Αυτό, ωστόσο, σε καμία περίπτωση δε σημαίνει ότι οι ΠΕ είναι επιχειρήσεις μεγαλύτερης έντασης εργασίας, καθώς το μέσο ύψος (σε δρχ.) κεφαλαίου ανά εργαζόμενο, που χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης της έντασης κεφαλαίου, είναι πολύ μεγαλύτερο από ότι στις μη-ΠΕ.

Επίσης οι ΠΕ είναι αρκετά πιο εξωστρεφείς σε σχέση με τις μη-ΠΕ. Ενώ όλες οι επιχειρήσεις του δείγματος είναι εξαγωγικές (καθώς αυτό ήταν ένα από τα κριτήρια επιλογής τους), οι ΠΕ εξαγουν κατά μέσο όρο σε περίπου 14 διαφορετικούς εξαγωγικούς προορισμούς, όταν ο αντίστοιχος αριθμός για τις μη-ΠΕ ανέρχεται στις 8 χώρες. Μάλιστα, φαίνεται ότι η πολυεθνικότητα των επιχειρήσεων του δείγματος

¹²³ Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται στην παρούσα ενότητα περιγράφονται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στην τέταρτη υπό-ενότητα του επόμενου κεφαλαίου.

συνέβαλε στην αύξηση της εξαγωγικής τους εξωστρέφειας, αφού το 1992 και οι δύο ομάδες επιχειρήσεων εξήγαγαν σε περίπου 4 χώρες (4,1 οι ΠΕ και 3,9 οι μη ΠΕ).

Πίνακας 5.12 Χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ πολυεθνικών και μη επιχειρήσεων (2001)

Δείκτης	Τύπος επιχείρησης	
	ΠΕ ¹²⁴	Εθνική
Αριθμός επιχειρήσεων	69	84
Μέση απασχόληση	454	355
Μέσος αριθμός εξαγωγικών προορισμών	13,8	7,8
Μέση αποδοτικότητα επενδυμένων κεφαλαίων	9,9	4,6
Μέσο ύψος κεφαλαίου ανά εργαζόμενο	163.254	116.406

Τέλος, οι οικονομικές επιδόσεις των ΠΕ είναι κατά μέσο όρο εντυπωσιακά υψηλότερες από αυτές των μη ΠΕ, με τον δείκτη αποδοτικότητας επενδυμένων κεφαλαίων των πρώτων να είναι υπερδιπλάσιος από αυτόν των δεύτερων.

Όσον αφορά την κλαδική κατανομή των επιχειρήσεων, η εικόνα που παίρνουμε από το δείγμα των επιχειρήσεων είναι αρκετά διαφορετική από αυτήν των προηγούμενων ερευνών¹²⁵ (Πίνακας 5.13). Μάλιστα, πριν κάποιος ελέγξει προσεκτικά την κλαδική κατανομή, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι και οι δύο ομάδες επιχειρήσεων ακολουθούν μία κατανομή που παραπέμπει στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της ελληνικής οικονομίας. Αυτό, βέβαια, σε κάποιο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι σε αντίθεση με τις προηγούμενες έρευνες, η δειγματοληψία από την οποία προέκυψε το παρόν δείγμα δεν ξεκίνησε από τη θυγατρική για να καταλήξει στη μητρική, αλλά αντίθετα. Δηλαδή, το επιχείρημα εδώ δεν είναι ότι η πλειοψηφία των ελληνικών ΠΕ δεν βρίσκεται στον κλάδο του έτοιμου ενδύματος, αλλά ότι (εκτός του προηγούμενου που ειρήσθω εν παρόδω είναι αληθές) οι μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις εκμεταλλεύονται στο εξωτερικό αυτά τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που τους επέτρεψαν να επιβιώσουν στον έντονο ανταγωνισμό της εγχώριας αγοράς και να μεγαλώσουν. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με τα ευρήματα των Louri et al (2000) σχετικά με τα κίνητρα των ελληνικών επιχειρήσεων για επενδύσεις στο εξωτερικό, όπου υποστηρίζεται ο σημαντικός ρόλος των χαρακτηριστικών των μεμονωμένων επιχειρήσεων στη διαμόρφωση της στρατηγικής διεθνοποίησής τους.

¹²⁴ Ο όρος ΠΕ, όπως χρησιμοποιείται εδώ αφορά επιχειρήσεις που διαθέτουν έστω και μία θυγατρική.

¹²⁵ Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η διαφορετική μεθοδολογία δειγματοληψίας δεν επιτρέπει άμεσες συγκρίσεις, ενώ η επαγωγή στο σύνολο των ελληνικών ΠΕ θα είναι λανθασμένη, καθώς το δείγμα είναι μεροληπτικό υπέρ 'μεγάλων' επιχειρήσεων.

Πίνακας 5.13 Κλάδοι δραστηριοποίησης των μητρικών επιχειρήσεων του δείγματος (NACE)

Κλάδος (NACE)	Εθνικές		ΠΕ		Σύνολο	
	α/α	%	α/α	%	α/α	%
1	3	3,4	1	1,5	4	2,6
5			3	4,5	3	1,9
14	1	1,1	1	1,5	2	1,3
15	19	21,6	14	21,2	33	21,4
16			3	4,5	3	1,9
17	6	6,8	5	7,6	11	7,1
18	4	4,5	1	1,5	5	3,2
20	3	3,4	1	1,5	4	2,6
21	3	3,4	1	1,5	4	2,6
22	1	1,1	1	1,5	2	1,3
23	2	2,3			2	1,3
24	8	9,1	5	7,6	13	8,4
25	4	4,5	5	7,6	9	5,8
26	7	8,0	6	9,1	13	8,4
27	6	6,8	9	13,6	15	9,7
28	11	12,5	3	4,5	14	9,1
29	3	3,4	2	3,0	5	3,2
31	2	2,3	1	1,5	3	1,9
32			1	1,5	1	,6
34	2	2,3			2	1,3
36	3	3,4	3	4,5	6	3,9
Σύνολο	88	100,0	66	100,0	154	100,0

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι εκτός από τον κλάδο των τροφίμων (κλ. 15), ο οποίος συγκεντρώνει το 21% των επιχειρήσεων, χωρίς, ωστόσο, να διαφοροποιείται μεταξύ των δύο κατηγοριών επιχειρήσεων, υπάρχει μία πολύ μεγάλη κλαδική διασπορά. Οι μόνοι κλάδοι στους οποίους φαίνεται να υπάρχει μία σημαντική συγκέντρωση ΠΕ – χωρίς ωστόσο αυτό να συνιστά στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση από το σύνολο του δείγματος) είναι οι κλάδοι 26 και 27 (μη-μεταλλικά ορυκτά και μεταλλουργικά προϊόντα).

Τέλος, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό αυτής της ομάδας ΠΕ σε σχέση με τα δείγματα που περιγράφηκαν προηγούμενα, είναι ότι φαίνεται πως η επέκταση σε άλλες αγορές αποτελεί μία μακροπρόθεσμη και σημαντικότερη δέσμευση, αφού μία σημαντική πλειοψηφία (49% -Πίνακας 5.14) έχει προχωρήσει σε περισσότερες από μία ΞΑΕ, ενώ περίπου το ένα τρίτο διαθέτει πέντε ή περισσότερες θυγατρικές.

Πίνακας 5.14 Βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων του δείγματος

Αριθμός θυγατρικών	Πλήθος μητρικών	Ποσοστό μητρικών σε κλάδο χαμηλής τεχνολογίας	Μέση απασχόληση το 2001	Μεταβολή μ. απασχόλησης 1992-2001	Μέσος κύκλος εργασιών το 2001 (δισ. Δρχ.)	Μεταβολή μ. κύκλου εργασιών 1992-2001
≥ 10	9	33%	926,4	146%	197	544%
5-9	10	70%	532,5	8%	51,5	360%
2-4	20	40%	408,8	16%	67,3	242%
1	27	59%	432	40%	85	325%
0	89	48%	375,8	2%	73,3	156%
N/A	147	64%	215,6	27%	63,6	281%
Σύνολο	302	57%	343,4	22%	73,1	237%

Πηγή: βλ. Παράρτημα ΙΙΙ, Πίνακας 9.1

Σημ. Η καθιερωμένη διάκριση περιλαμβάνει τέσσερις κατηγορίες τεχνολογικές έντασης: υψηλής τεχνολογίας, μέσης-υψηλής τεχνολογίας, μέσης-χαμηλής τεχνολογίας και χαμηλής τεχνολογίας στην οποία περιλαμβάνονται οι κλάδοι 15 – 22, 36 και 37 της ονοματολογίας NACE Rev.1 (βλ. OECD 2003). Για πρακτικούς λόγους εδώ αντιδαστέλλεται η τελευταία με όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες.

i. Η νέα γεωγραφία της διεθνοποιημένης ελληνικής παραγωγής

Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της υπό εξέταση περιόδου, που αντικατοπτρίζει τη μεταβολή στη στρατηγική των ελληνικών ΠΕ, είναι η σημαντική αλλαγή του χάρτη της δραστηριοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων.

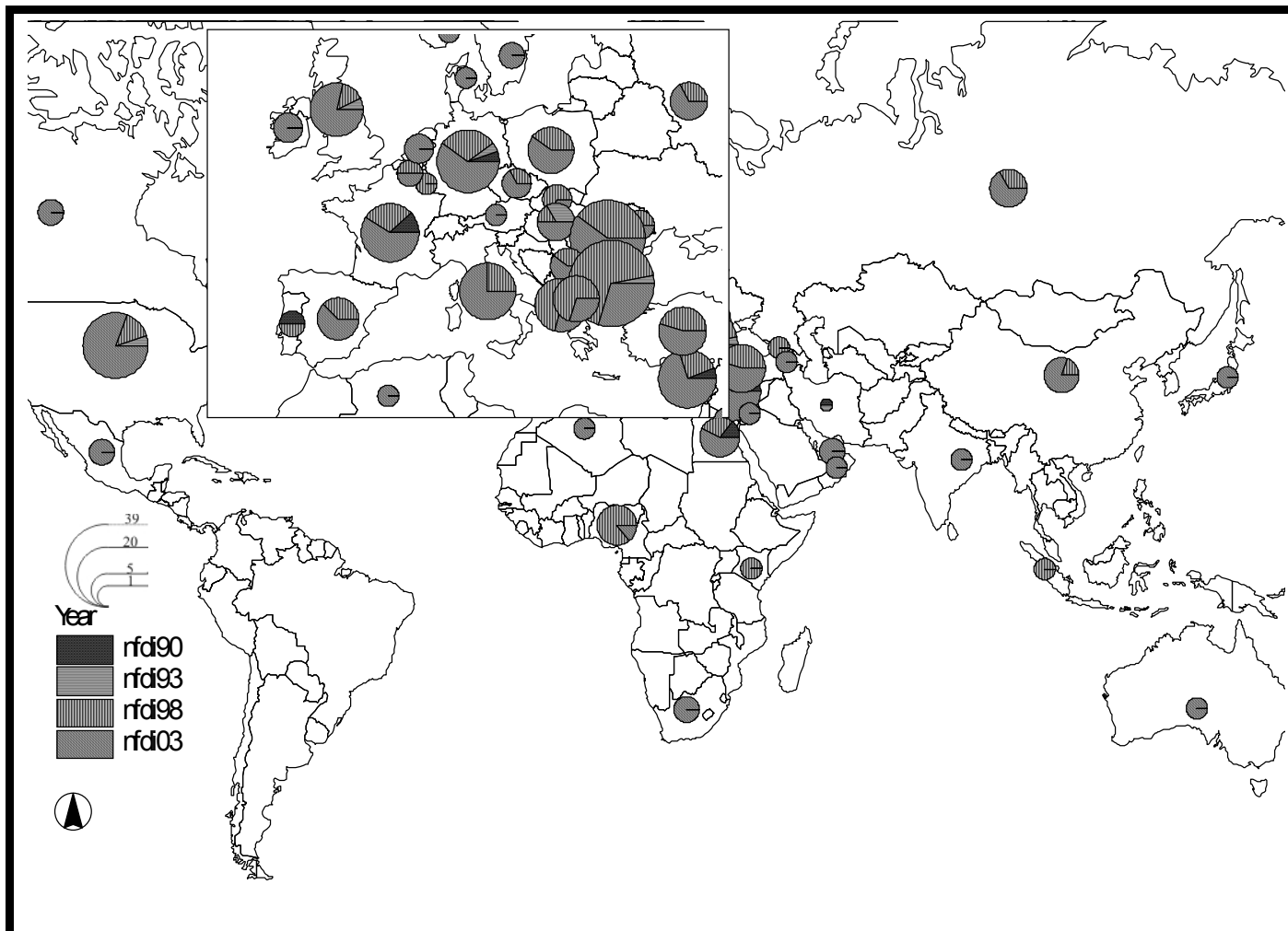
Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.13, ήδη το 1990 υπήρχαν κάποιες ελληνικές επενδύσεις στο εξωτερικό. Ωστόσο, είναι προφανές ότι με επτά συνολικά θυγατρικές, δεν μπορεί να γίνει λόγος για κάποιο συστηματικό φαινόμενο. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι οι τρεις από αυτές τις επενδύσεις προέρχονται από την εταιρία Πετζετάκις, τον ουσιαστικό πρωτοπόρο των ελληνικών ΞΑΕ¹²⁶, αφού και οι τρεις αυτές επενδύσεις πραγματοποιήθηκαν στο διάστημα 1969-71, σχεδόν είκοσι χρόνια πριν τη γενικευμένη έναρξη του φαινομένου.

¹²⁶ Η Πετζετάκις φαίνεται να είναι η μόνη ελληνική επιχείρηση που θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί ‘νέα πολυεθνική’ για τους εξής λόγους: α) την περίοδο επέκτασής της η ελληνική οικονομία ήταν σαφώς μία αναπτυσσόμενη οικονομία β) οι χώρες που επένδυσε ήταν (με εξαίρεση τη Γερμανία) σε χαμηλότερα στάδια ανάπτυξης (Πορτογαλία, κυρίως με σκοπό την πρόσβαση σε αφρικανικές χώρες και Ιράν), γ) και στις δύο αυτές περιπτώσεις υπήρχαν τεράστιες δυνατότητες ανάπτυξης, και η εταιρία κατόρθωσε να κατακτήσει σημαντικές φωλιές αγοράς, τις οποίες διατηρεί έως και σήμερα, δ) στηρίχθηκε σε μία καινοτομία που αναπτύχθηκε για την ελληνική αγορά, η οποία, τέλος ε) ήταν αρκετά συμβατικής τεχνολογίας.

**Γράφημα 5.13 Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων
το έτος 1990**

Γράφημα 5.14 Τα στάδια εξέλιξης της Επενδυτικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων του δείγματος

Στη διάρκεια των επόμενων 13 ετών η κατάσταση μεταβλήθηκε σημαντικά. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.14¹²⁷, οι επενδύσεις που είχαν πραγματοποιηθεί έως το 1993 είναι πολύ λίγες (οι ΞΑΕ της συγκεκριμένης περιόδου απεικονίζονται και στο Γράφημα 9.4 - Παράρτημα ΙΙΙ). Είναι ενδιαφέρον, ότι οι 'μεγάλες' αυτές επιχειρήσεις, όπως άλλωστε και οι ΠΕ άλλων χωρών (Λαμπριανίδης, 1998) τηρούν μία στάση αναμονής σε σχέση με τις ΧΚΑΕ – μόλις 6 από τις 17 επενδύσεις που έχουν πραγματοποιηθεί έως το 1993 κατευθύνθηκαν προς ΧΚΑΕ. Ωστόσο, σύντομα η κατάσταση αλλάζει δραματικά.

Έως το 1998 (Γράφημα 5.14 και Γράφημα 9.5 - Παράρτημα ΙΙΙ), η επενδυτική δραστηριότητα στο εξωτερικό είχε γίνει μία σαφής επιλογή για τις ελληνικές επιχειρήσεις. Μέσα στην πενταετία που είχε περάσει, οι ΞΑΕ των επιχειρήσεων του δείγματος είχαν σχεδόν οκταπλασιαστεί (από 17 το 1993 είχαν φθάσει τις 130 το 1998). Εν τω μεταξύ, προφανώς μετά την πάροδο της περιόδου αναμονής, οι ΧΚΑΕ αναδείχθηκαν ως ο σημαντικότερος προορισμός, συγκεντρώνοντας το 55,4% των συνολικών ΞΑΕ. Όπως είναι αναμενόμενο, οι χώρες της Βαλκανικής προσέλκυσαν την πλειοψηφία αυτών των επενδύσεων (80,5% των ΧΚΑΕ ή 44,6% του συνόλου - Πίνακας 5.15).

Πίνακας 5.15 Ελληνικές επενδύσεις κατά ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες (1998)

Περιοχή	Αριθμός θυγατρικών	%
Χώρες Βαλκανικής	58	44,6
<u>Λοιπές ΧΚΑΕ</u>	<u>14</u>	<u>10,8</u>
Σύνολο ΧΚΑΕ	72	55,4
ΕΕ	33	25,4
Αναπτυσσόμενες χώρες	20	15,4
Λ. Αναπτυγμένες χώρες	5	3,8
Σύνολο	130	100,0

Κατά τα άλλα, ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό (25%) κατευθύνθηκε προς τις χώρες της ΕΕ. Τέλος, το 15% των επενδύσεων πραγματοποιήθηκε σε αναπτυσσόμενες χώρες (κατά κύριο λόγο της Ασίας και δευτερευόντως της Αφρικής), ενώ ελάχιστες επενδύσεις υπήρχαν σε άλλες αναπτυγμένες χώρες.

Είναι εύκολο να διαπιστώσει κάποιος ότι τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του φαινομένου έως το 1998, θα μπορούσαν ικανοποιητικά να ερμηνευτούν από τις προσεγγίσεις που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα.

Ωστόσο, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.14 (και στο Γράφημα 9.6 - Παράρτημα ΙΙΙ), κατά τη διάρκεια της επόμενης πενταετίας (1999-2003) η εικόνα δείχνει να μεταβάλλεται. Ωστόσο, ενώ από την απλή αντιπαραβολή των χαρτών η μεταβολή δείχνει επουσιώδης, στην πραγματικότητα είναι πολύ σημαντική.

¹²⁷ Στο Γράφημα 5.14, το μέγεθος της 'πίτας' εκφράζει τον συνολικό αριθμό ελληνικών θυγατρικών σε κάθε χώρα. Από τα τμήματα της κάθε 'πίτας', όπως φαίνεται και στο υπόμνημα, προκύπτει η χρονική κατανομή των ΞΑΕ σε τέσσερις υποπεριόδους: 1970-1990, 1991-1993, 1994-1998 και 1999-2003.

Το πρώτο γενικό, και σε κάθε περίπτωση ιδιαίτερα εντυπωσιακό, εύρημα είναι ότι, με την εξαίρεση της Λατινικής Αμερικής, οι ελληνικές ΠΕ εμφανίζονται σε όλες τις ηπείρους του πλανήτη. Αν και αυτό συνέβαινε και την προηγούμενη περίοδο, σήμερα η μορφή αυτής της παρουσίας είναι πολύ διαφορετική. Αυτό που μόλις πέντε χρόνια πριν θεωρούνταν επουσιώδες, σήμερα φαίνεται να ολοκληρώνει (προς το παρόν) την εικόνα της ελληνική πολυεθνικής παραγωγής.

Τα βασικότερα χαρακτηριστικά αυτής της νέας γεωγραφίας είναι τα εξής:

- Η σημασία των ΧΚΑΕ για τις επιχειρήσεις του δείγματος φαίνεται να έχει μειωθεί σημαντικά, καθώς η συμμετοχή της ευρύτερης περιοχής στο σύνολο των ελληνικών ΞΑΕ μειώθηκε κατά τη διάρκεια της πενταετίας κατά 12 περίπου ποσοστιαίες μονάδες. Επίσης με την εξαίρεση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας (Πίνακας 5.16), στις οποίες έχουν συνολικά κατευθυνθεί περισσότερες από τις μισές ελληνικές επενδύσεις στις ΧΚΑΕ καμία άλλη χώρα ΚΑΕ δεν δείχνει ικανή να αποτελέσει σημαντικό προορισμό για τις ελληνικές ΞΑΕ. Αυτό ισχύει και για τις εκτός Βαλκανικής (και θεωρούμενες περισσότερο αναπτυγμένες) χώρες, η συμμετοχή των οποίων στο συνολικό ποσοστό των ΧΚΑΕ παρέμεινε αμετάβλητη.

Η μεταβολή της κατάστασης φαίνεται πολύ καθαρά στο Γράφημα 5.14. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται από τις πίτες των τριών όμορων χωρών της Βαλκανικής, περίπου τα $\frac{3}{4}$ των ελληνικών ΞΑΕ εισέρευσαν κατά την περίοδο 1994-1998. Η εικόνα σε όλες τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες (εκτός της Πορτογαλίας, τη οποίας, ωστόσο, το συνολικό μέγεθος είναι πολύ μικρό) είναι εμφανώς διαφορετική, με την πλειοψηφία των ΞΑΕ να συγκεντρώνεται στην τελευταία περίοδο (1999-2003).

- Αντίθετα, ο ρόλος της ΕΕ αυξήθηκε σημαντικά, με τις μεγαλύτερες οικονομίες (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία και δευτερευόντως Μ. Βρετανία και Ισπανία) να αποτελούν τις ελκυστικότερες αγορές. Σημαντικός είναι επίσης και ο ρόλος της Κύπρου, το ποσοστό της οποίας θεωρούμε ότι υποεκτιμάται, καθώς αποτελεί έδρα υπεράκτιων επιχειρήσεων, που σημαίνει ότι κάποιες επιχειρήσεις είναι πιθανό να έχουν λόγους να αποκρύψουν την παρουσία τους εκεί.
- Τέλος, αν η αναβάθμιση των χωρών της ΕΕ ως προορισμών των ελληνικών ΞΑΕ αντικατοπτρίζει μία τάση μεταβολής της στρατηγικής των ελληνικών επιχειρήσεων, αυτή σχεδόν επιβεβαιώνεται από τα ποσοστά που αφορούν την αγορά των ΗΠΑ, η οποία μετά τις γειτονικές βαλκανικές χώρες αναδεικνύεται ως η σημαντικότερη μεμονωμένη χώρα υποδοχής των ελληνικών ΞΑΕ. Συνυπολογίζοντας τα ποσοστά της ΕΕ και των υπόλοιπων αναπτυγμένων χωρών, διαπιστώνουμε ότι ενώ το 1998 φιλοξενούσαν κάτι λιγότερο από το 1/3 των συνολικών ΞΑΕ του δείγματος, σήμερα το ποσοστό τους υπερβαίνει το 50%.

Ωστόσο, θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι αυτή η αλλαγή προσανατολισμού δεν αφορά όλες τις ελληνικές επιχειρήσεις

Πίνακας 5.16 Ελληνικές επενδύσεις κατά ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες (2003)

Χώρα ή ευρύτερη περιοχή	Αριθμός θυγατρικών	%
<i>Βουλγαρία</i>	39	12,3
<i>Ρουμανία</i>	30	9,5
<u>Λοιπές ΧΚΑΕ</u>	<u>66</u>	<u>20,8</u>
Σύνολο ΧΚΑΕ	135	42,6
<i>Κύπρος</i>	17	5,4
<i>Γαλλία</i>	17	5,4
<i>Γερμανία</i>	19	6,0
<i>Ιταλία</i>	16	5,0
<u>Λοιπές χώρες ΕΕ</u>	<u>39</u>	<u>12,3</u>
Σύνολο χωρών ΕΕ	108	34,1
Αναπτυσσόμενες χώρες	44	13,9
<i>ΗΠΑ</i>	22	6,9
<i>Λοιπές λ. Αναπτυγμένες χώρες</i>	8	2,5
Σύνολο λ. Αναπτυγμένων χωρών	30	9,5
Σύνολο	317	100,0

Οι σημαντικότεροι λόγοι για αυτή τη μεταστροφή της εικόνας της επενδυτικής παρουσίας της χώρας στο εξωτερικό είναι δυο, ο ένας εκ των οποίων είναι ενδογενής, ενώ ο δεύτερος είναι εξωγενής.

Ο εξωγενής παράγοντας δεν είναι άλλος από την έκρηξη του χρηματιστηρίου Αθηνών κατά την περίοδο 1997-1999. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι λόγω απουσίας των απαραίτητων στοιχείων δεν υπάρχει τρόπος αναλυτικής διερεύνησης των επιπτώσεων της χρηματιστηριακής ανόδου στην έξοδο των ελληνικών επιχειρήσεων. Όσα ακολουθούν προκύπτουν από την επεξεργασία συνεντεύξεων, που είτε πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της διατριβής, είτε δημοσιεύθηκαν στον τύπο (εφημερίδες – διαδίκτυο), είτε δημοσιεύθηκαν από τις ίδιες τις εταιρίες.

Ο ενδογενής παράγοντας αφορά τη σταδιακή μεταβολή της στρατηγικής των ελληνικών επιχειρήσεων. Οι σχέσεις αιτιότητας μεταξύ των δύο παραγόντων σε καμία περίπτωση δεν είναι δεδομένες. Σε κάποιες περιπτώσεις η ήδη διαμορφωμένη στρατηγική επέκτασης της επιχείρησης διευκολύνθηκε με τη σημαντική εισροή χρηματικών πόρων που εισέρευσε από το χρηματιστήριο. Σε άλλες περιπτώσεις οι πλεονάζοντες πόροι οδήγησαν την επιχείρηση στη χάραξη στρατηγικής επέκτασης στο εξωτερικό.

Η διαφοροποίηση του γεωγραφικού προσανατολισμού σε κάποιο βαθμό αντανακλάται στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 5.17). Εκεί φαίνεται ότι οι επιχειρήσεις με τη μεγαλύτερη εξωστρέφεια (δηλ. αυτές που διαθέτουν περισσότερες από 10 θυγατρικές) τείνουν να επενδύουν περισσότερο σε αναπτυγμένες χώρες, από όλες τις υπόλοιπες επιχειρήσεις.

Πίνακας 5.17 Γεωγραφικός προσανατολισμός των ελληνικών ΠΕ σύμφωνα με το επίπεδο εξωστρέφειάς τους (αριθμό θυγατρικών)

Αριθμός θυγατρικών	Πλήθος θυγατρικών	Ευρύτερη περιοχή εγκατάστασης θυγατρικής		
		ΧΚΑΕ	Αναπτ. Χώρες	ΛΑΧ
≥ 10	164	34%	50%	16%
5-9	59	54%	34%	12%
2-4	61	39%	46%	15%
1	32	69%	22%	9%

Κάτω από μία ελαφρώς διαφορετική οπτική (συγκρίνοντας τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα με αυτά που περιέχει ο Πίνακας 5.14), θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι δεν είναι ο βαθμός εξωστρέφειας που καθορίζει το γεωγραφικό προσανατολισμό, αλλά το τεχνολογικό επίπεδο της επιχείρησης, καθώς οι επιχειρήσεις που διαθέτουν 2-4 και περισσότερες από 10 θυγατρικές είναι ταυτόχρονα αυτές που επενδύουν εντονότερα σε αναπτυγμένες χώρες και χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη συμμετοχή κλάδων υψηλής τεχνολογίας.

Η κατηγοριοποίηση των στρατηγικών που ακολουθεί σε καμία περίπτωση δεν είναι εξαντλητική, ενώ επιπλέον είναι βασικά περιγραφική. Είναι, ωστόσο, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς αντιδιαστέλλεται με τις αντίστοιχες 'περιγραφές' των προηγούμενων ενοτήτων.

ii. Οι στρατηγικές ανάπτυξης των ελληνικών ΠΕ

Παγκόσμιοι ή περιφερειακοί πρωταγωνιστές σε φωλιές αγορές

Για την πλειοψηφία των επιχειρήσεων που μπορούν να ενταχθούν σε αυτή την κατηγορία, η στρατηγική φαίνεται να είχε διαμορφωθεί πριν την επέκταση στο εξωτερικό.

Στην κατηγορία αυτή κατατάσσονται ορισμένες από τις πλέον εξωστρεφείς επιχειρήσεις του δείγματος όπως για παράδειγμα η ΜΑΙΛΛΗΣ (32 θυγατρικές), η ΑΡΓΥΡΟΜΕΤΑΛΛΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΒΑΡΥΤΙΝΗΣ (23 θυγατρικές), η FRIGOGLASS (23 θυγατρικές), και η SATO (11 θυγατρικές), καθώς και οι πιο έντονα διεθνοποιημένες με παρουσία σε όλες σχεδόν τις ηπείρους.

Για την πλειοψηφία αυτών των επιχειρήσεων το βασικό κίνητρο επέκτασης φαίνεται να είναι η πρόσβαση σε νέες αγορές

Διεκδικητές περιφερειακών αγορών

Χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις αυτής της στρατηγικής είναι οι εταιρίες ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Α., ΚΑΠΝΙΚΗ, ΔΕΛΤΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΠΑΓΩΤΟΥ και ΜΥΛΟΙ ΛΟΥΛΗ Α.Ε. Η πρώτη, είναι μία από τις σημαντικότερες, αν όχι η σημαντικότερη, καπνική επιχείρηση της λεκάνης της Μεσογείου, ενώ η δεύτερη και η τρίτη είναι οι αδιαμφισβήτητοι κυρίαρχοι στις αγορές παγωτού και ειδών αλευροποιίας στην περιοχή των Βαλκανίων.

Σε αυτή την κατηγορία εμφανίζονται επιχειρήσεις που ωθήθηκαν στη διεθνοποίηση μετά το 1999, κάτι που βέβαια δεν ισχύει για το σύνολο. Για παράδειγμα, η Μύλοι Λούλη μετά και την εξαγορά του βασικού της αντιπάλου στην ελληνική αγορά, των

μύλων Αγ. Γεωργίου (η οποία, παρεμπιπτόντως είχε προχωρήσει σε ΞΑΕ προ της εξαγοράς) βρέθηκε ουσιαστικά κυρίαρχος της εγχώριας αγοράς και με πολύ σημαντικά κεφάλαια τα οποία έμεναν αχρησιμοποίητα. Με δεδομένη τη δυσκολία εξαγωγών αλεύρων, τόσο λόγω του χαμηλού λόγου αξίας/κόστους, όσο και των ειδικών προδιαγραφών στις πιθανές χώρες εξαγωγής, η επιχείρηση προέβη σε μία σειρά εξαγορών στις γειτονικές χώρες (κυρίως στη Ρουμανία που είναι η χώρα με τη μεγαλύτερη αγορά), η οποία την μετέτρεψε στον μεγαλύτερο παραγωγό των Βαλκανίων και έναν από τους μεγαλύτερους της Ευρώπης. Επιπλέον, λόγω των σχετικά παγιωμένων ολιγοπωλιακών αγορών στις χώρες της ΕΕ, η επέκταση προς δυσμάς είτε δεν κατέστη δυνατή, είτε δεν περιελήφθη ποτέ στο σχεδιασμό της επιχείρησης.

Σε κάθε περίπτωση, η κατηγορία αυτή αφορά προϊόντα χαμηλής τεχνολογικής έντασης, με σχετικά παγιωμένες αγορές, με λίγες πιθανότητες μεγέθυνσης.

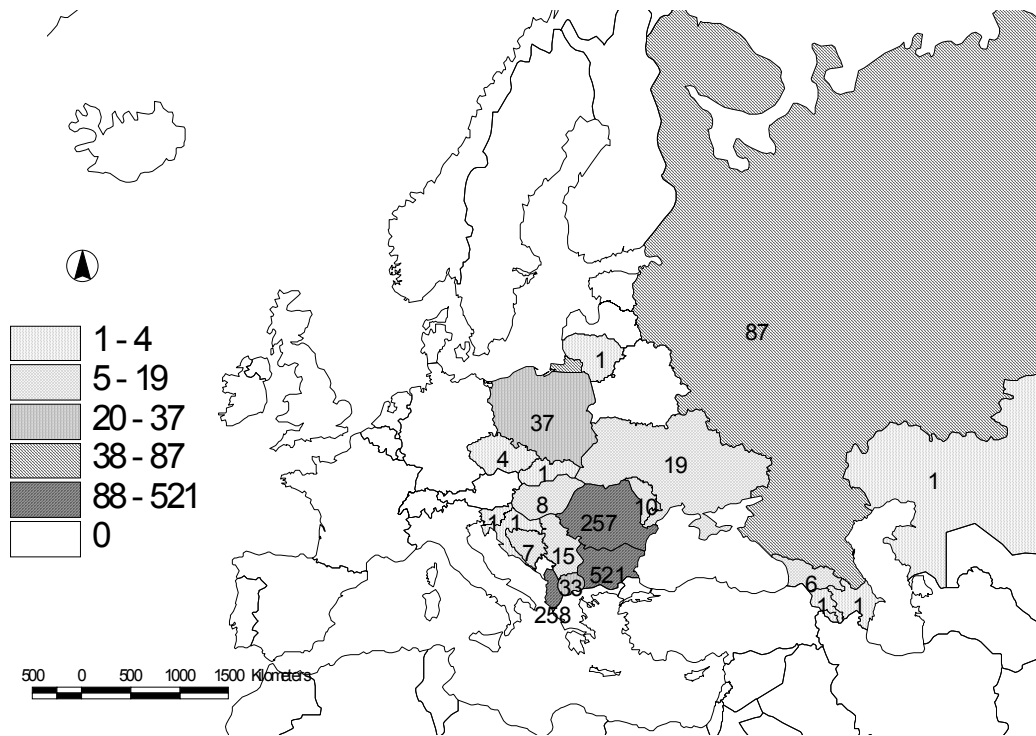
Αναζήτηση τεχνολογίας

Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων προχώρησαν σε επενδύσεις με στόχο την πρόσβαση σε αγορές πολύ υψηλών προδιαγραφών, ή εξαγωγές και συμμετοχές υφιστάμενων επιχειρήσεων σε κλάδους υψηλής προστιθέμενης αξίας και έντασης γνώσης.

Επιχειρήσεις όπως η INTRACOM, η LAVIPHARM, η ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΘΡΑΚΗΣ Α.Β.Ε.Ε. ή η ALFA ALFA ENERGY προχώρησαν σε εξαγορές επιχειρήσεων σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Γαλλία ή η Μ. Βρετανία με κύριο στόχο την

Είναι προφανές ότι οι τύποι στρατηγικών που περιγράφηκαν παραπάνω δεν αποτελούν αυστηρή οριοθέτηση συμπεριφορών και πολλές από τις επιχειρήσεις του δείγματος θα μπορούσαν να καταταγούν σε περισσότερες από μία.

Γράφημα 5.15 Κατανομή των ελληνικών θυγατρικών (1997)

Πηγή: Λαμπριανίδης κ.ά. (1998), επεξεργασία του συγγραφέα

Κεφάλαιο 6. Εμπειρική διερεύνηση της σχέσης ΞΑΕ – Ανάπτυξης¹²⁸

6.1. Στόχοι και μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας

Βάσει της εκτεταμένης βιβλιογραφικής επισκόπησης που προηγήθηκε σχετικά με το φαινόμενο των ΞΑΕ, τα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, αλλά και του σχετικά πρόσφατου φαινομένου της ‘εξόδου’ των ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό, οι κύριοι στόχοι της εμπειρικής έρευνας διαμορφώνονται ως εξής:

1. *Διερεύνηση της ύπαρξης σχέσης ΞΑΕ – ανάπτυξης και του χαρακτήρα αυτής.*

Ο πρώτος αυτός στόχος αφορά την εξέταση των επιπτώσεων των ελληνικών ΞΑΕ στη διαμόρφωση κάποιων επιλεγμένων μακροοικονομικών μεγεθών. Πιο συγκεκριμένα:

2. *Εξέταση της σχέσης ΞΑΕ – επιπέδου ανάπτυξης.*

Το πρώτο μέρος της ανάλυσης (κεφ. 6.2) επιχειρεί μία κριτική προσέγγιση της θεωρίας του ΜΑΕ, το οποίο αποδεικνύεται είναι ένα ιδιαίτερα δύσχρηστο εργαλείο για τη συστηματική προσέγγιση της σχέσης ΞΑΕ – ανάπτυξης. Έτσι, για την περίπτωση της Ελλάδας αντί για τη χρήση του ίδιου του ΜΑΕ, χρησιμοποιούνται τα συστατικά του, δηλαδή οι εισερχόμενες (κεφ. 6.3.1) και εξερχόμενες ΞΑΕ (κεφ. 6.3.2) για την ανάλυση των συνολικών επιπτώσεων στην ανάπτυξη της χώρας.

Ταυτόχρονα αναλύεται η σχέση των ΞΑΕ με μία σειρά άλλων μεταβλητών, επιτυγχάνοντας μία πρώτη προσέγγιση, τόσο στους παράγοντες που τις προκαλούν, όσο και στις επιπτώσεις τους.

3. *Διερεύνηση των επιπτώσεων της απόφασης για εμπλοκή σε ΞΑΕ στη συμπεριφορά των ελληνικών επιχειρήσεων.*

Σε αντιδιαστολή με τον πρώτο γενικό στόχο, το επίπεδο ανάλυσης του δεύτερου στόχου είναι μικροοικονομικό. Πιο συγκεκριμένα:

- Εξέταση της σχέσης ΞΑΕ – εξαγωγών σε επίπεδο επιχείρησης και
- Εξέταση της σχέσης ΞΑΕ – επιδόσεων επιχείρησης.

Θεωρούμε ότι είναι πιο χρήσιμα τα συμπεράσματα που θα προκύψουν από την ανάλυση των μεγάλων ελληνικών επιχειρήσεων για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος και περισσότερο προφανής λόγος είναι ότι μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι περισσότερες ελληνικές ΠΕ. Ο δεύτερος είναι ότι οι εξαγωγές για τις περισσότερες από αυτές τις επιχειρήσεις είναι αποτέλεσμα στρατηγικού σχεδιασμού και όχι κάποιων συγκυριακών ευκαιριών. Σύμφωνα με τη θεωρία των πόρων, μία μικρότερη επιχείρηση αντιμετωπίζει, *ceteris paribus*, μεγαλύτερους περιορισμούς σε διαθέσιμους πόρους,

¹²⁸ Για το μεγαλύτερο μέρος των αναλύσεων που ακολουθούν χρησιμοποιήθηκε το οικονομετρικό λογισμικό *e-views*.

κάτι που σημαίνει ότι η εμπλοκή σε ΞΑΕ θα ασκήσει μεγαλύτερες πιέσεις για απελευθέρωση πόρων από άλλες δραστηριότητες. Αυτές μπορεί να είναι οι εξαγωγές (καθώς οι δύο στρατηγικές φαίνεται να είναι ανταγωνιστικές), αλλά ακόμη και αν δεν επηρεαστούν οι εξαγωγές, αν η θεωρία είναι σωστή, οι μικρότερες επιχειρήσεις θα αντιμετωπίσουν εντονότερη στενότητα πόρων, η οποία θα οδηγήσει με τη σειρά της σε μειωμένη επίδοση.

Από την άλλη πλευρά, θα μάς δοθεί και η ευκαιρία ελέγχου της θεωρίας της εσωτερικευσης, καθώς θα ελεγχθούν οι διαφορικές επιπτώσεις στις ελληνικές επιχειρήσεις ανάλογα με τον τρόπο εισόδου στην ξένη αγορά.

Σε σχέση με τον δεύτερο στόχο προτείνεται να εξεταστούν οι παρακάτω υποθέσεις:

Υπόθεση 1. Οι εξαγωγές των ελληνικών επιχειρήσεων έχουν θετική επίδραση στις επιδόσεις τους.

Υπόθεση 2. Η ένταση ΞΑΕ των ελληνικών επιχειρήσεων επηρεάζεται θετικά από τις δαπάνες τους σε E&A. Υπενθυμίζουμε εδώ ότι η E&A έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα ως προσέγγιση του επιπέδου των άυλων περιουσιακών στοιχείων μίας επιχείρησης. Ο λόγος για τον οποίο είναι απαραίτητη η παραπάνω προσέγγιση είναι ότι το επίπεδο των άυλων περιουσιακών στοιχείων μίας επιχείρησης θεωρείται ότι εκφράζει τα πιθανά πλεονεκτήματα εσωτερικευσης (βλ. Grubaugh, 1987, Kumar, 1987). Παρότι στη βιβλιογραφία έχουν εμφανιστεί και κάποιες άμεσες προσπάθειες εκτίμησης του κόστους συναλλακτικών διεκπεραιώσεων (μία πολύ ενδιαφέρουσα τέτοια προσπάθεια είναι αυτή του Denekamp (1995), ο οποίος χρησιμοποιεί έναν δείκτη για τις δαπάνες σε νομικές υπηρεσίες ως μία μεταβλητή που αντανakλά άμεσα το κόστος των συναλλακτικών διεκπεραιώσεων και άρα τα πλεονεκτήματα εσωτερικευσης των επιχειρήσεων), αφενός είναι αδύνατη μία τέτοια προσέγγιση για την ελληνική πραγματικότητα, ιδίως μέσω των δευτερογενών στοιχείων στα οποία θα στηριχθεί αυτό το κομμάτι της ανάλυσης, αφετέρου, οι δαπάνες για E&A εξακολουθούν να θεωρούνται ο πιο αξιόπιστος δείκτης.

Υπόθεση 3. Όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος μίας επιχείρησης, τόσο μικρότερες είναι οι αρνητικές επιπτώσεις στην επίδοσή της κατά τα πρώτα στάδια επέκτασης σε ΞΑΕ. Σύμφωνα με τη θεωρία των πόρων, κάθε επιχείρηση επιδιώκει εναλλακτικές στρατηγικές επέκτασης, όταν τα περιθώρια επέκτασης της αγοράς, και άρα των κερδών από την προηγούμενη στρατηγική αρχίσουν να εξαντλούνται, ενώ πάντα θα επιλέγει τη στρατηγική αυτή που θα της επιτρέπει να κάνει χρήση των περισσότερων από τους διαθέσιμους πόρους της. Με άλλα λόγια, κάποιος θα μπορούσε να περιμένει μία, αρκετά προβλέψιμη, εξελικτική πορεία από την εγχώρια παραγωγή ενός προϊόντος έως τις ΞΑΕ, ενώ το κάθε στάδιο δεν θα μπορούσε να υιοθετηθεί παρά μόνο αν η επιχείρηση φθάσει σε κάποιο, λιγότερο ή περισσότερο εύκολα υπολογίσιμο, μέγεθος.

Ωστόσο, η πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετική, καθώς διάφορες στρεβλώσεις στις αγορές και έντονες ανταγωνιστικές πιέσεις, καθώς και πιθανές ευκαιρίες στο εξωτερικό, ωθούν επιχειρήσεις όλων των μεγεθών στην υιοθέτηση της στρατηγικής των ΞΑΕ, πολύ συχνά παρακάμπτοντας την προβλεπόμενη εξελικτική πορεία. Αυτό σημαίνει ότι οι πιέσεις που θα ασκηθούν στους, έτσι και αλλιώς περιορισμένους,

πόρους των ΜΜΕ θα είναι μεγαλύτερες από ότι σε πιο μεγάλες επιχειρήσεις, κάτι που αναμένεται να φανεί στις επιδόσεις των επιχειρήσεων.

Υπόθεση 4. Άμεσα σχετιζόμενη με την προηγούμενη υπόθεση, αφορά την αλληλεξάρτηση ΞΑΕ – εξαγωγών. Αν και η στήριξη στη θεωρία των πόρων για τη διερεύνηση της παραπάνω σχέσης δεν είναι ικανή να δώσει μία πλήρη εικόνα, καθώς αφορά μόνο το επίπεδο της παραγωγής, αφού δεν ασχολείται με ζητήματα αλληλεπίδρασης στο επίπεδο της διανομής (δηλαδή πως τα εξαγόμενα προϊόντα της μητρικής είναι δυνατό να ανταγωνίζονται αυτά των θυγατρικών της), μπορεί να δώσει πολύ χρήσιμα συμπεράσματα.

6.2. Το ΜΑΕ και ανάπτυξη

Όπως είδαμε στο κεφ. (3.2.4, σ. 64) το ΜΑΕ δεν είναι άλλο από ένα κατασκευάσμα που έχει σκοπό να δείξει (αλλά όχι να αναλύσει) τη σχέση μεταξύ της Καθαρής Επενδυτικής Θέσης (ΚΕΘ) μίας χώρας και του επιπέδου ανάπτυξής της. Καθώς το επίπεδο ανάπτυξης μίας χώρας (που συνήθως εκφράζεται μέσω της αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ) αυξάνεται, οι παράγοντες που επηρεάζουν τόσο τις εισερχόμενες, όσο και τις εξερχόμενες ΞΑΕ σταδιακά μεταβάλλονται με αποτέλεσμα να αλλάξει η ΚΕΘ της χώρας, σε μία πορεία η οποία έχει περιγραφεί σε πέντε (έως σήμερα¹²⁹) στάδια.

Οι προσπάθειες εμπειρικής διερεύνησης της σχέσης αυτής είναι πολλές και ενώ σε γενικές γραμμές τείνουν να επιβεβαιώσουν τις θεωρητικές προσδοκίες, επηρεάζονται σημαντικά από δύο προβλήματα. Το πρώτο αφορά τη δυσκολία προσομοίωσης της ακριβούς συναρτησιακής σχέσης μεταξύ ΚΕΘ και ΑΕΠ· σύμφωνα με τους Dunning and Narula (1996), έως το τέταρτο (και προτελευταίο) στάδιο, η σχέση μπορεί να εκφραστεί μέσω μίας απλής τετραγωνικής συνάρτησης της μορφής

$$ΚΕΘ_{κκ} = \alpha + \beta_1 ΑΕΠ_{κκ} + \beta_2 ΑΕΠ_{κκ}^2 + \mu$$

Όπου $ΚΕΘ_{κκ}$ η κατά κεφαλήν Καθαρή Επενδυτική Θέση και αντίστοιχα $ΑΕΠ_{κκ}$ το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Είναι προφανές ότι για το πέμπτο στάδιο, στο οποίο η ΚΕΘ κυμαίνεται διαχρονικά μεταξύ θετικών και αρνητικών τιμών η συναρτησιακή σχέση θα πρέπει να είναι διαφορετική. Το πρώτο αυτό πρόβλημα αφορά αναλύσεις που στηρίζονται τόσο σε διαχρονικά όσο και σε διαστρωματικά δεδομένα.

Το δεύτερο πρόβλημα αφορά τον περιορισμένο αριθμό παρατηρήσεων, αλλά και τη δυσκολία εύρεσης αξιόπιστων στατιστικών σειρών αποθεμάτων ΞΑΕ (πρόβλημα το οποίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην περίπτωση της Ελλάδας, όπως θα συζητηθεί παρακάτω).

¹²⁹ Όπως φαίνεται, το τελευταίο στάδιο του ΜΑΕ προσαρμόζεται ανάλογα με τις διεθνείς οικονομικές συγκυρίες και την ισορροπία δυνάμεων στην παγκόσμια οικονομική σκηνή. Έτσι, στην πρωτόλεια μορφή του το ΜΑΕ αποτελούνταν από τέσσερα στάδια, το τελευταίο εκ των οποίων εξέφραζε την οικονομική κυριαρχία των ΗΠΑ, η οποία σε όρους ΜΑΕ μεταφράζονταν σε μία διαρκώς αυξανόμενη ΚΕΘ, δηλαδή σε σταθερά μεγαλύτερα και διαρκώς αυξανόμενα αποθέματα εξερχόμενων ΞΑΕ σε σχέση με τα αποθέματα εισερχόμενων ΞΑΕ. Στην πιο πρόσφατη μορφή του το ΜΑΕ αντανάκλα την απώλεια της κυρίαρχης θέσης από τις ΗΠΑ (τουλάχιστον όσον αφορά τις ΞΑΕ), λόγω της αύξησης του επιπέδου ανάπτυξης των υπολοίπων χωρών της 'τριάδας' (ΗΠΑ – ΕΕ – Ιαπωνία), αλλά κυρίως των αυξημένων ροών ΞΑΕ μεταξύ των πλέον αναπτυγμένων χωρών. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι η μορφή του ΜΑΕ στο μέλλον δεν μπορεί παρά να είναι μία υπόθεση.

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η βαρύτητα των προβλημάτων αυτών θα ασχοληθούμε με δύο προσπάθειες εμπειρικής διερεύνησης του ΜΑΕ, η πρώτη εκ των οποίων χρησιμοποιεί διαστρωματικά στοιχεία, ενώ η δεύτερη χρονοσειρές. Η ενότητα κλείνει με μία προσπάθεια συνδυασμού των δύο παραπάνω.

6.2.1. Η διερεύνηση του ΜΑΕ με τη χρήση διαστρωματικών στοιχείων

Το πρώτο παράδειγμα προέρχεται από τους Dunning and Narula (1996). Οι παραπάνω ανέλυσαν τη σχέση ΚΕΘ – ΑΕΠ για ένα δείγμα 88 χωρών για τα έτη 1980 και 1992. Η σχέση που χρησιμοποιήθηκε ήταν ίδια με αυτή της εξίσωσης 0 και τα αποτελέσματα για το 1992 ήταν:

$$KE\Theta = -0,1872AEI\text{I}^{***} + 0,957 \cdot 10^{-5} AEI\text{I}^2^{***} \quad Adj. R^2 = 0.542, F \text{ τιμή} = 51,69, N=88 \quad (1)$$

$$KE\Theta = -0,1767AEI\text{I}^{***} + 0,102 \cdot 10^{-4} AEI\text{I}^2^{***} \quad Adj. R^2 = 0.418, F \text{ τιμή} = 26,35, N=73 \quad (2)$$

$$KE\Theta = -0,2292AEI\text{I}^{***} + 0,962 \cdot 10^{-5} AEI\text{I}^2^{***} \quad Adj. R^2 = 0.582, F \text{ τιμή} = 36,64, N=53 \quad (3)$$

$$KE\Theta = -0,1329AEI\text{I}^{**} + 0,789 \cdot 10^{-5} AEI\text{I}^2^{***} \quad Adj. R^2 = 0.579, F \text{ τιμή} = 16,33, N=24 \quad (4)$$

Πηγή: Dunning and Narula (1996)

*** Σημαντικό σε επίπεδο 1%. ** Σημαντικό σε επίπεδο 2,5%.

Οι τέσσερις παραπάνω εξισώσεις αφορούν τέσσερα διαφορετικά δείγματα ως εξής: (1) αφορά το σύνολο του δείγματος, (2) όπως το (1) εκτός των πολύ ανεπτυγμένων χωρών, οι οποίες εκτιμάται ότι έχουν εισέλθει στο πέμπτο στάδιο και ως εκ τούτου η τετραγωνική μορφή δεν μπορεί να εκφράσει τη σχέση ΚΕΘ-ΞΑΕ, (3) ένα υπό-σύνολο χωρών των οποίων το συγκριτικό πλεονέκτημα στηρίζεται σε φυσικούς πόρους και (4) το ουσιαστικά αντίθετο του (3), δηλαδή χώρες των οποίων το συγκριτικό πλεονέκτημα στηρίζεται σε 'δημιουργημένους' πόρους.

Όπως φαίνεται, και οι τέσσερις εξισώσεις επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις της θεωρίας σχετικά με τη μορφή της καμπύλης της ΚΕΘ. Ωστόσο, αποτελεί πρόβλημα το γεγονός ότι η εξίσωση (2), η οποία εκτιμάται ότι περιλαμβάνει τις χώρες εκείνες που εκφράζονται καλύτερα από την τετραγωνική σχέση, έχει μικρότερη ισχύ από την εξίσωση (1), με άλλα λόγια αμφισβητείται η ύπαρξη ενός πέμπτου σταδίου.

Χρησιμοποιώντας στοιχεία για την ίδια χρονιά (1992) και από αντίστοιχη πηγή (UNCTAD)¹³⁰, αναπαράγαμε την ανάλυση των Dunning and Narula (1996) και τα αποτελέσματα που προέκυψαν απεικονίζονται στην εξίσωση 0:

¹³⁰ Τα στοιχεία σχετικά με τις ΞΑΕ των Dunning and Narula (1996) προήλθαν από την έκδοση UNCTAD (1994) *World Investment Report 1994*, Geneva: United Nations, ενώ τα στοιχεία σχετικά με το ΑΕΠ από την έκδοση World Bank (1994) *World Development Report 1994*, Oxford, Oxford University Press. Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν για τον έλεγχο που παρουσιάζεται στην εργασία προήλθαν από τη βάση δεδομένων της UNCTAD. Παρότι δεν είχαμε τη δυνατότητα σύγκρισης των στοιχείων, εκτιμούμε ότι δεν μπορεί να διέφεραν σε μεγάλο βαθμό.

$$ΚΕΘ_{κκ} = -0,159 ΑΕΠ_{κκ}^{***} + 7,81E^{-10} ΑΕΠ_{κκ}^{2***}$$

$$Adj. R^2 = 0,442, F \text{ τιμή} = 60,54, N=151$$

Χρησιμοποιώντας ένα πολύ μεγαλύτερο δείγμα από αυτό των Dunning and Narula (1996) το αποτέλεσμα που προέκυψε δεν ήταν ιδιαίτερα διαφορετικό, ωστόσο, αντί να βελτιωθεί η επεξηγηματική ικανότητα του υποδείγματος (όπως προκύπτει από την τιμή της στατιστικής adj.R²), μειώθηκε. Σε όλες τις προσπάθειες προσομοίωσης των αποτελεσμάτων των Dunning and Narula (1996) που πραγματοποιήσαμε τα αποτελέσματα που προέκυπταν είχαν σταθερά χαμηλότερη τιμή adj.R², εκτός από την περίπτωση που απεικονίζεται στην εξίσωση 0, η οποία αφορά ένα υπό-δείγμα που περιλαμβάνει τις πλέον αναπτυσσόμενες χώρες¹³¹.

$$ΚΕΘ_{κκ} = -0,244 ΑΕΠ_{κκ}^{***} + 1,08E^{-5} ΑΕΠ_{κκ}^{2***}$$

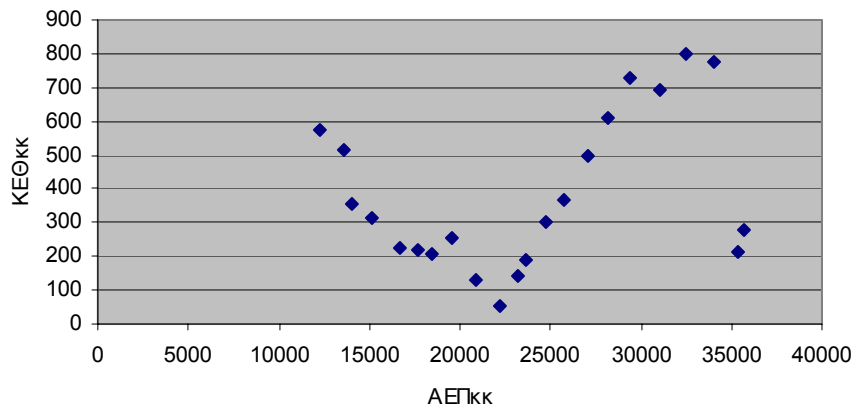
$$Adj. R^2 = 0,751, F \text{ τιμή} = 32,7, N=22$$

Δηλαδή, τα ικανοποιητικότερα αποτελέσματα από τη χρήση μίας τετραγωνικής εξίσωσης, η οποία όπως είδαμε, θεωρητικά, εκφράζει καλύτερα το ΜΑΕ έως το τέταρτο στάδιο, προκύπτει από ένα δείγμα χωρών που κυριαρχείται από χώρες που βρίσκονται στο πέμπτο στάδιο.

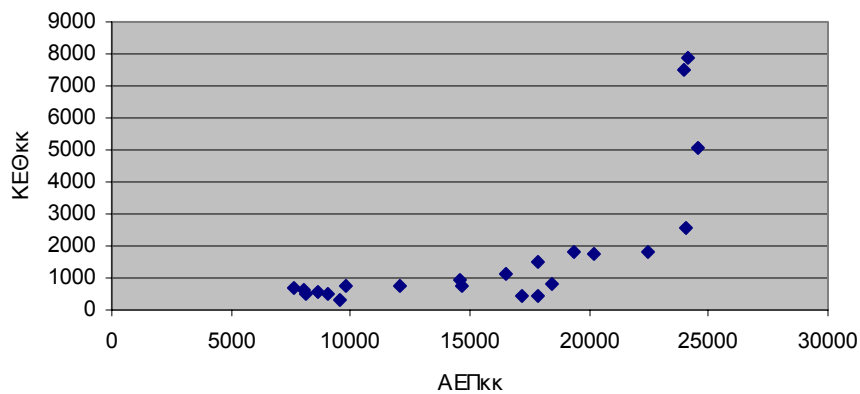
Στόχος της παραπάνω ανάλυσης δεν ήταν σε καμία περίπτωση η αμφισβήτηση της θεωρίας του ΜΑΕ. Ωστόσο, προκύπτουν δύο σημαντικές παρατηρήσεις· η πρώτη αφορά το γεγονός ότι οι εθνικές ιδιαιτερότητες φαίνεται να παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της πορείας κάθε χώρας. Η δεύτερη έχει να κάνει με το αν πραγματικά υπάρχει ένα πέμπτο στάδιο. Όσον αφορά την πρώτη παρατήρηση, στις επόμενες ενότητες θα επιδιωχθεί μία ανάλυση της επίδρασης των εθνικών ιδιαιτεροτήτων. Σχετικά με τη δεύτερη παρατήρηση, τα πέντε παρακάτω διαγράμματα είναι αρκετά διαφωτιστικά:

¹³¹ Πιο συγκεκριμένα, αφορά μία προσπάθεια προσομοίωσης της εξίσωσης (4) των Dunning and Narula (1996), περιλαμβάνει δηλαδή χώρες για τις οποίες οι εξαγωγές πρωτογενών προϊόντων (κωδ. ISIC: 0, 1, 22, 27, 28, 3, 68) δεν αποτελούσαν το 1992 περισσότερο του 30% των συνολικών εξαγωγών. Το κριτήριο δηλαδή δεν είναι ο εθνικός πλούτος, αλλά η δομή της οικονομίας, έτσι το δείγμα δεν αποτελείται αποκλειστικά από πλούσιες χώρες.

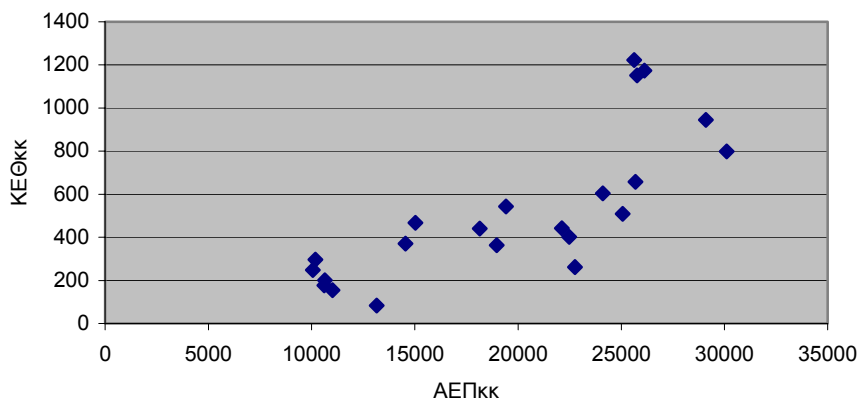
Γράφημα 6.1 Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τις ΗΠΑ (1980-2001)

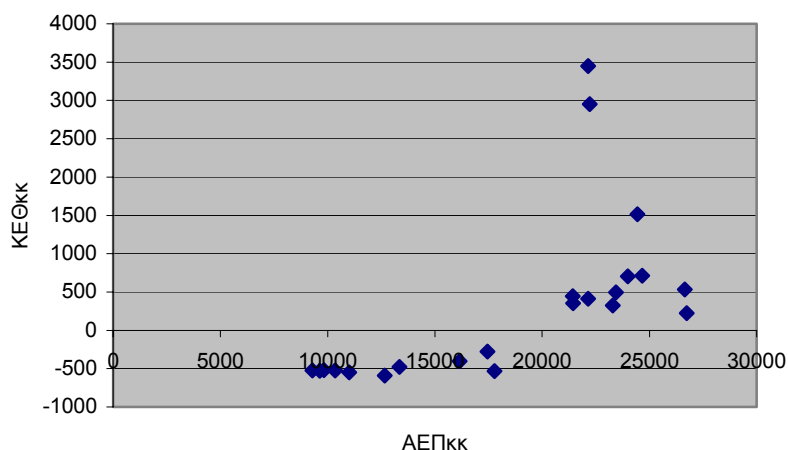
Γράφημα 6.2 Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τη Μ. Βρετανία (1980-2001)

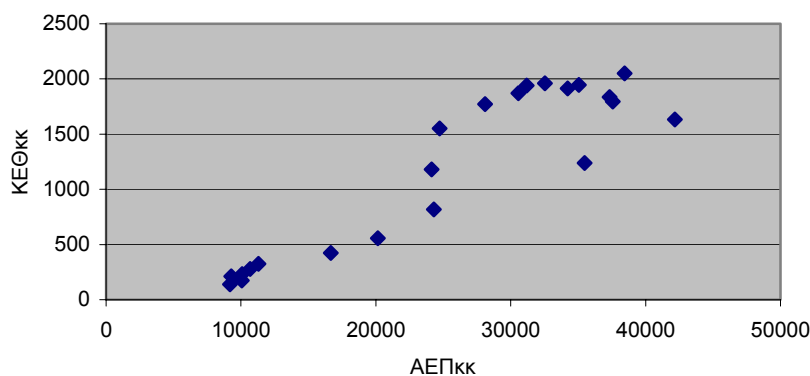
Γράφημα 6.3 Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τη Γερμανία (1980-2001)

Γράφημα 6.4 Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για τη Γαλλία (1980-2001)

Γράφημα 6.5 Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για την Ιαπωνία (1980-2001)

Τα παραπάνω γραφήματα απεικονίζουν τη σχέση ΚΕΘ – ΑΕΠ για πέντε από τις πλέον αναπτυγμένες χώρες. Πηγή των στοιχείων ήταν η βάση δεδομένων της UNCTAD για τα αποθέματα ΞΑΕ και η βάση δεδομένων του IMF για το ΑΕΠ, τις ισοτιμίες των νομισμάτων και τον πληθυσμό των χωρών, από όπου με τους κατάλληλους υπολογισμούς προέκυψε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Όλα τα μεγέθη είναι σε δολάρια ΗΠΑ σε τρέχουσες τιμές.

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 6.1, οι ΗΠΑ φαίνεται να είναι η μόνη χώρα στην οποία η σχέση ΚΕΘ-ΑΕΠ συγκλίνει στην πρόβλεψη της θεωρίας, με την ΚΕΘ να εμφανίζεται ιδιαίτερα μειωμένη στις υψηλότερες τιμές ΑΕΠ (χωρίς, ωστόσο, σε καμία περίπτωση να παίρνει αρνητικές τιμές). Αντίστοιχη φαίνεται να είναι και η σχέση στην περίπτωση της Ιαπωνίας (Γράφημα 6.5). Ωστόσο, η Ιαπωνία δεν θεωρείται μία τυπική περίπτωση αναπτυγμένης χώρας, κυρίως όσον αφορά τις εισερχόμενες ΞΑΕ, οι οποίες λόγω της ύπαρξης ενός πλέγματος περιοριστικών ρυθμίσεων παραμένουν σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα. Όσον αφορά τις υπόλοιπες τρεις χώρες, για το διάστημα αναφοράς των διαγραμμάτων (1980-2002) μόνο η Γαλλία εμφανίζει αρνητική ΚΕΘ, ωστόσο αυτή εμφανίζεται μόνο σε χαμηλά επίπεδα ΑΕΠ.

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι το διάστημα στο οποίο αναφέρονται τα πέντε διαγράμματα είναι ιδιαίτερα μικρό για να αποκαλύψει τη συνολική σχέση ΚΕΘ – ΑΕΠ. Επιπλέον, τα ίδια τα διαγράμματα δεν καταρρίπτουν την ύπαρξη ενός πέμπτου σταδίου (υποθέτοντας ότι τα προηγούμενα τέσσερα στάδια αφορούν περιόδους προ του 1980, στο βαθμό που οι παραπάνω χώρες πέρασαν από τα προηγούμενα στάδια), αλλά φαίνεται ότι αν αυτό υπάρχει μπορεί να έχει αρκετά διαφορετική μορφή από αυτήν που η συμβατική θεωρία ΜΑΕ προτείνει.

Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η διακύμανση του πέμπτου σταδίου υφίσταται, ωστόσο περιορίζεται σε θετικές, ή οριακά αρνητικές τιμές της ΚΕΘ και σε καμία περίπτωση δεν ισοκατανέμεται μεταξύ θετικών και αρνητικών τιμών. Έτσι, στη θέση της γραμμής ανάπτυξης της δεκαετίας του 1990 (Γράφημα 3.4), η εναλλακτική γραμμή ανάπτυξης φαίνεται να αποτελεί μία ρεαλιστικότερη απεικόνιση της πραγματικότητας.

Το σημαντικότερο πρόβλημα με τη συμβατική απεικόνιση του ΜΑΕ είναι ότι θεωρεί ότι αυτή είναι η πορεία που θα ακολουθήσουν όλες οι χώρες. Έτσι, σύμφωνα με τους Dunning and Narula (1996) στο πέμπτο στάδιο η ΚΕΘ των χωρών κυμαίνεται γύρω από το μηδενικό επίπεδο, ενώ τόσο οι εισερχόμενες όσο και οι εξερχόμενες ΞΑΕ συνεχίζουν να αυξάνονται. Η λογική αυτή εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να είναι λανθασμένη, δείχνει ωστόσο να αγνοεί τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες βρίσκονται στα πρώτα στάδια του ΜΑΕ. Αν δηλαδή κάποιος εξέταζε τα αποθέματα ΞΑΕ που πραγματοποιούνται μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών του 5^{ου} σταδίου, είναι πολύ πιθανό η μορφή του ΜΑΕ να είναι ακριβώς αυτή που περιγράφει η συμβατική θεωρία.

Ωστόσο, στο βαθμό που υπάρχουν ακόμη χώρες που βρίσκονται στα δύο πρώτα στάδια (ή ακόμη και στο τρίτο στάδιο), δηλαδή χώρες των οποίων η ΚΕΘ είναι έντονα αρνητική, ενώ οι εξερχόμενες ΞΑΕ τους βρίσκονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα – κάτι που αποτελεί μία πολύ ρεαλιστικότερη απεικόνιση της πραγματικότητας, η οποία στο άμεσο, και όχι μόνο μέλλον δεν προβλέπεται να μεταβληθεί – και εφόσον είναι μάλλον άτοπο να υποθέσουμε ότι οι χώρες του 5^{ου} σταδίου δεν επενδύουν στις χώρες των τριών πρώτων σταδίων, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η ΚΕΘ των πιο ανεπτυγμένων χωρών θα είναι σχεδόν μόνιμα θετική.

Οι Dunning and Narula (1996) υποστηρίζουν ότι οι εισερχόμενες ΞΑΕ στις χώρες του 5^{ου} σταδίου προέρχονται από δύο κύριες πηγές: η πρώτη είναι οι χώρες που βρίσκονται σε χαμηλότερα στάδια, οι επιχειρήσεις των οποίων πραγματοποιούν επενδύσεις σε πολύ ανεπτυγμένες χώρες με σκοπό την αναζήτηση αγορών και γνώσης· η δεύτερη είναι οι χώρες που βρίσκονται στο ίδιο ή στο προηγούμενο στάδιο, οι επιχειρήσεις των οποίων πραγματοποιούν επενδύσεις τόσο σε χώρες ίδιου επιπέδου ανάπτυξης, όσο και σε λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, αν θεωρήσουμε ότι οι επενδύσεις που υλοποιούνται μεταξύ αναπτυγμένων χωρών στα πλαίσια μιας λογικής συνολικής στρατηγικής θεώρησης της παγκόσμιας αγοράς, οδηγούν αναγκαστικά στη διαμόρφωση της ΚΕΘ κοντά στο μηδενικό επίπεδο, τα υπόλοιπα κομμάτια της παραπάνω 'εξίσωσης' που τελικά διαμορφώνουν την ΚΕΘ των αναπτυγμένων χωρών είναι οι εισερχόμενες ΞΑΕ από τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες με σκοπό την

πρόσβαση στις αγορές και τη γνώση και οι εξερχόμενες ΞΑΕ των αναπτυγμένων χωρών σε κλάδους έντασης α' υλών και εργασίας. Αν οι δύο αυτές ροές έτειναν να εξισωθούν, τότε η ύπαρξη του πέμπτου σταδίου θα ήταν μία πραγματικότητα και η μορφή του θα ήταν αυτή που περιγράφεται από τους Dunning and Narula (1996). Η ύπαρξη, ωστόσο, τόσο πολλών χωρών στα δύο πρώτα στάδια του ΜΑΕ, μάλλον συνηγορεί προς το αντίθετο.

Συμπερασματικά, και παρά το γεγονός ότι τα παρακάτω δε στηρίζονται σε 'ακλόνητα' εμπειρικά ευρήματα, η θεωρία του ΜΑΕ, έως και το τέταρτο στάδιο φαίνεται να ισχύει, χωρίς, ωστόσο να μπορεί κανείς να αμφισβητήσει τις επιδράσεις των εθνικών ιδιαιτεροτήτων. Όσον αφορά το πέμπτο στάδιο, η γενίκευση είναι μάλλον παρακινδυνευμένη, και σε κάθε περίπτωση φαίνεται να εκφράζει μία εκτίμηση για την εξέλιξη των διεθνών οικονομικών σχέσεων, η οποία, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι θα γίνει πραγματικότητα, τα σημερινά δεδομένα δεν μπορούν να την επαληθεύσουν.

6.2.2. Η διερεύνηση του ΜΑΕ με τη χρήση χρονοσειρών

Το δεύτερο παράδειγμα προέρχεται από τους Buckley and Castro (1998). Πρόκειται για μία διαχρονική ανάλυση της σχέσης ΚΕΘ – ΑΕΠ για την περίπτωση της Πορτογαλίας που αφορά το διάστημα 1943-1996. Χρησιμοποιώντας ετήσιες παρατηρήσεις οι συγγραφείς, αφού διαπιστώνουν ότι η παραδοσιακή συναρτησιακή μορφή (βλ. εξίσωση 0) δεν εκφράζει ικανοποιητικά τη σχέση ΚΕΘ-ΑΕΠ, καταλήγουν σε μία ιδιαίτερα ασυνήθιστη εξίσωση, η οποία έχει την εξής μορφή¹³²:

$$ΚΕΘ_{κκ} = \alpha + \beta_1 ΑΕΠ_{κκ}^3 + \beta_2 ΑΕΠ_{κκ}^5 + \mu$$

Κατά τα άλλα, τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την παλινδρόμηση της εξίσωσης 0, όπως φαίνεται στην εξίσωση 0 είναι άκρως ικανοποιητικά, με ιδιαίτερα υψηλό συντελεστή προσδιορισμού και απουσία αυτοσυσχέτισης των καταλοίπων.

$$ΚΕΘ_{κκ} = 0,988 - 0,015 ΑΕΠ_{κκ} - 7,955E^{-5} ΑΕΠ_{κκ}^2$$

(0,458) (-1,414) (-10,28)***

$$adj. R^2 = 0,98 \quad F=1113,67*** \quad DW=0,641$$

$$ΚΕΘ_{κκ} = -1,622 - 1,376E^{-14} ΑΕΠ_{κκ}^3 + 3,678E^{-14} ΑΕΠ_{κκ}^5$$

(-2,81)*** (-55,4)*** (-30,9)***

$$adj. R^2 = 0,99 \quad F=9108,06*** \quad DW=1,67$$

Τιμές σε παρένθεση: τιμές t

*** σημαντικό σε επίπεδο 1%.

Η ακριβής αναπαραγωγή των αποτελεσμάτων στάθηκε αδύνατη, καθώς τα στοιχεία για τις ΞΑΕ κατά το διάστημα 1943 – 1964 αποτελούν αποτέλεσμα εκτίμησης των συγγραφέων¹³³. Ωστόσο, κατορθώσαμε να αποκτήσουμε ετήσια στοιχεία από την ίδια

¹³² Οι περιορισμοί των συντελεστών α, β₁ και β₂, καθώς και ο ορισμός του μ δεν αναφέρονταν από τους συγγραφείς.

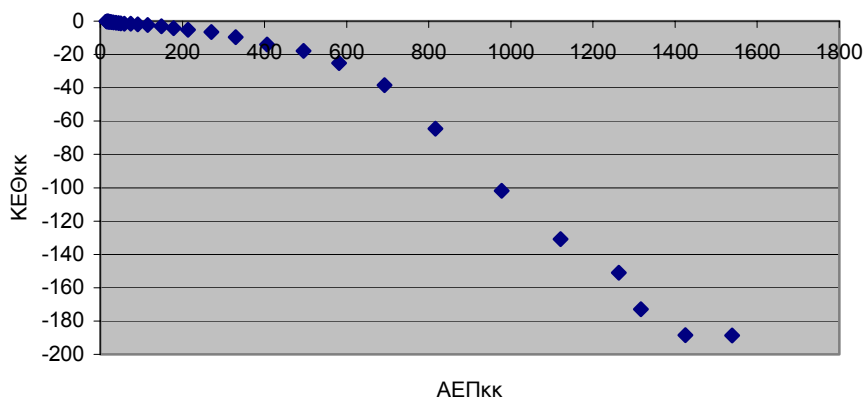
¹³³ Καθώς για την προ του 1965 περίοδο υπήρχαν στοιχεία μόνο για τις μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνολικές κινήσεις κεφαλαίων, η εκτίμηση των ΞΑΕ στηρίχθηκε στον λόγο των δύο μεγεθών για το διάστημα 1965-1974, ο οποίος ακολούθως χρησιμοποιήθηκε για την εξαγωγή των ΞΑΕ από τις κινήσεις κεφαλαίων.

πηγή (Banco de Portugal) για την περίοδο 1965-1995¹³⁴. Τα αποτελέσματα των υπολογισμών ήταν ελάχιστα διαφορετικά από αυτά που αναφέρουν οι Buckley and Castro (1998) και σε καμία περίπτωση δεν αλλοιώνουν την εικόνα που προκύπτει¹³⁵. Αυτό μας επέτρεψε τη διενέργεια ενός αριθμού ελέγχων γύρω από τα αποτελέσματα και τη στήριξη ορισμένων από τα σχόλια που ακολουθούν.

Το πρώτο και πλέον προφανές σχόλιο, είναι ότι, παρότι το ΜΑΕ της Πορτογαλίας ακολουθεί με σχετική ακρίβεια την πρόβλεψη της θεωρίας του ΜΑΕ, όπως φαίνεται στο Γράφημα 6.6, η τετραγωνική σχέση, όπως απεικονίζεται στην εξίσωση 0 δεν εκφράζει καθόλου ικανοποιητικά τη σχέση μεταξύ ΚΕΘ και ΑΕΠ.

Το δεύτερο πρόβλημα αφορά τη σχέση που τελικά υιοθετήθηκε (εξισώσεις 0 και 0). Πιο συγκεκριμένα, το οικονομικό νόημα της σχέσης είναι μάλλον ασαφές, ενώ είναι πιθανό να υιοθετήθηκε ως το πλέον κατάλληλο να εκφράσει τη συγκεκριμένη περίπτωση, ενώ είναι σχεδόν βέβαιο ότι η γενίκευση και σε άλλες χώρες θα είναι αδύνατη.

Γράφημα 6.6 Η σχέση ΑΕΠ – ΚΕΘ για την Πορτογαλία (1965-1995)

Το τρίτο πρόβλημα της παραπάνω ανάλυσης είναι το γεγονός ότι αγνοείται τελείως η σχέση των δύο βασικών μεταβλητών με το χρόνο. Πιο συγκεκριμένα, ενώ και οι δύο μεταβλητές που χρησιμοποιούνται δεν είναι στάσιμες (για έναν ορισμό της στασιμότητας και των συνεπειών της βλ. ενότητα I.2, σ. 252) δηλαδή οι τιμές της τρέχουσας περιόδου επηρεάζονται από τιμές της προηγούμενης ή των προηγούμενων περιόδων), αυτό ούτε αναγνωρίζεται, ούτε επιχειρείται κάποια προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος. Όπως θα αναλυθεί παρακάτω η μη-στασιμότητα είτε της εξαρτημένης είτε της ανεξάρτητης μεταβλητής έχει σημαντικές συνέπειες στις εκτιμήτριες του υποδείγματος.

Βασισμένοι στα ευρήματά τους οι Buckley and Castro (1998: 9) αναφέρουν ότι οι ΞΑΕ ακολουθούν μία αρκετά προβλέψιμη πορεία, ‘...συνοδεύοντας και επηρεάζοντας την

¹³⁴ Πιο συγκεκριμένα, στον ιστοχώρο της Τράπεζας της Πορτογαλίας (<http://www.bportugal.pt>) εντοπίστηκαν στοιχεία σχετικά με τις ΞΑΕ, το ΑΕΠ και τον συνολικό πληθυσμό της χώρας, από τα οποία δημιουργήθηκαν οι χρονοσειρές ΑΕΠ_{κκ} και ΚΕΘ_{κκ}.

¹³⁵ Αυτός είναι και ο λόγος που δεν παρατίθενται.

οικονομική ανάπτυξη'. Αμελούν, έτσι να αναγνωρίσουν (αν και δεν ήταν αυτός ο αρχικός σκοπός του άρθρου) τη διαφορετική σημασία των δύο επιδράσεων, καθώς θεωρούν ότι οι ΞΑΕ επηρεάζουν και επηρεάζονται από την οικονομική ανάπτυξη, κάτι που από την ανάλυσή τους δεν προκύπτει. Στα επόμενες ενότητες θα επιδιωχθεί αυτό ακριβώς, δηλαδή η διερεύνηση των αιτιακών σχέσεων (στο βαθμό που αυτές υφίστανται) στην ανάπτυξη των ΞΑΕ και του ΑΕΠ και, το σημαντικότερο, η κατεύθυνση αυτών των σχέσεων.

6.3. Μία εναλλακτική προσπάθεια ανάλυσης της σχέσης ΞΑΕ – ανάπτυξης: η περίπτωση της Ελλάδας.

Όπως είπαμε παραπάνω, το ΜΑΕ ποτέ δεν θεωρήθηκε ότι αποτελεί μία διεξοδική ανάλυση των σχέσεων μεταξύ των ΞΑΕ και της ανάπτυξης μίας χώρας, παρά μόνο μία σχετικά γενική περιγραφή της πορείας των δύο μεγεθών. Οι όποιες προσπάθειες αναγωγής του ΜΑΕ σε μία τέτοιου είδους θεωρία (κάτι που φαίνεται αρκετά καθαρά στην περίπτωση που αναλύθηκε στην ενότητα 6.2.2), προσκρούει στο γεγονός ότι η ίδια η ΚΕΘ, που αποτελεί το ένα από τα δύο βασικά συστατικά της θεωρίας, δεν είναι παρά ένα κατασκευάσμα, ή καλύτερα το συνάθροισμα δύο αρκετά (ή πολύ) διαφορετικών συστατικών. Δηλαδή, είναι προφανές ότι οι εισερχόμενες και οι εξερχόμενες ΞΑΕ είναι δύο φαινόμενα με πολύ διαφορετικές αιτίες και πιθανότατα πολύ διαφορετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη.

Είναι δηλαδή προφανές ότι η ανάλυση της σχέσης μεταξύ των δύο αντίθετων ροών (δηλαδή εισερχόμενων και εξερχόμενων ΞΑΕ) και της ανάπτυξης θα επιτρέψει την εξαγωγή ποιοτικά καλύτερων συμπερασμάτων. Επιπλέον, μία τέτοια μορφοποίηση δίνει τη δυνατότητα ελέγχου της επίδρασης και άλλων μεταβλητών, οι οποίες σύμφωνα με τις θεωρίες των ΞΑΕ είναι πιθανό να επηρεάζουν το σύστημα.

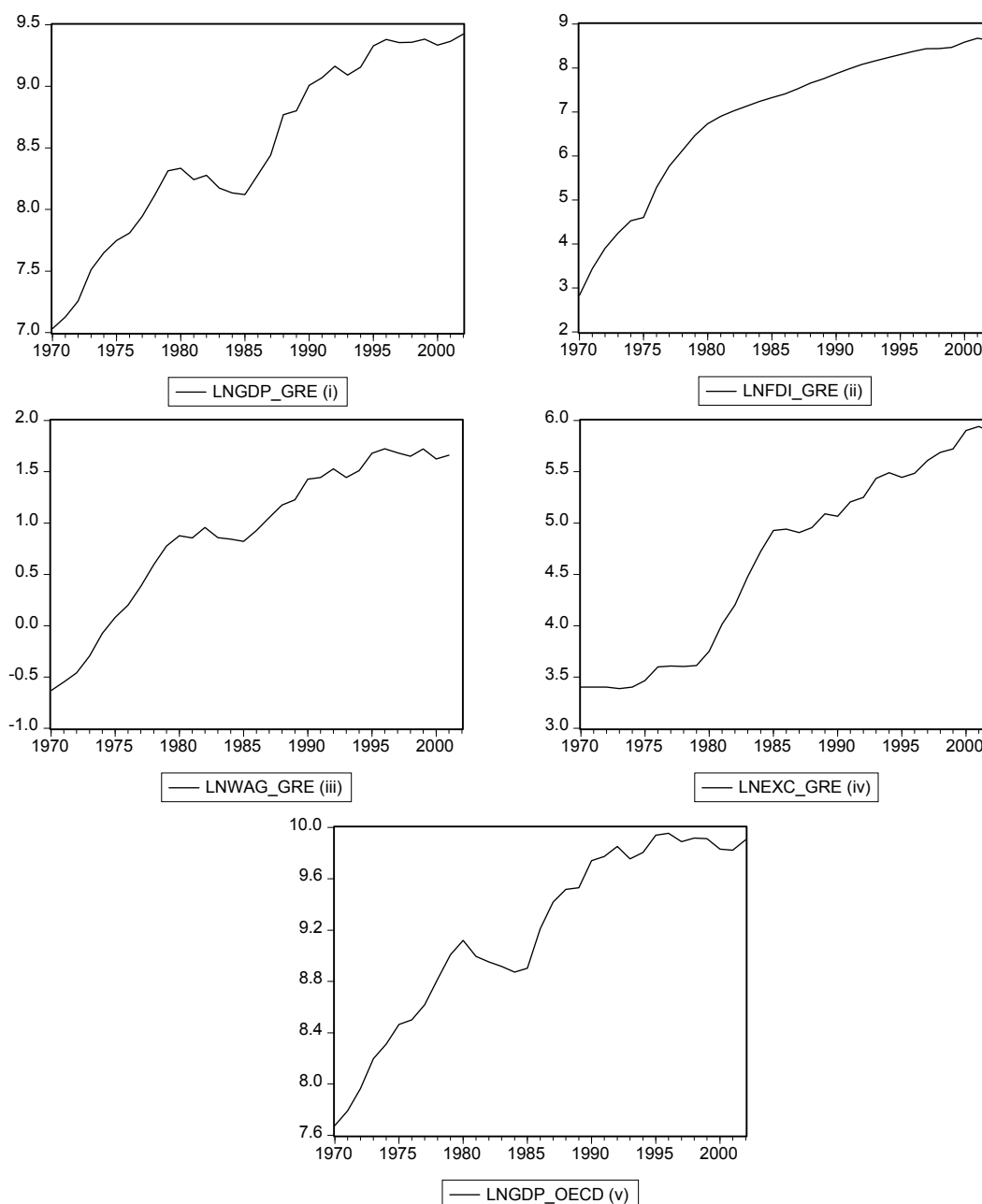
6.3.1. Ανάλυση της σχέσης εισερχόμενων ΞΑΕ – ανάπτυξης

Η παρούσα ενότητα είναι μία πρώτη προσπάθεια ανάλυσης της σχέσης μεταξύ εισερχόμενων ΞΑΕ και ΑΕΠ. Σύμφωνα με τους Dunning and Narula (1996) κατά τα πρώτα στάδια του ΜΑΕ το σημαντικότερο ίσως πλεονέκτημα χωροθέτησης είναι η αφθονία φυσικών πόρων και το χαμηλό εργατικό κόστος. Δηλαδή, η ανάλυση της σχέσης μεταξύ εισερχόμενων ΞΑΕ και κόστους εργασίας είναι δυνατό να δώσει πληροφορίες σχετικά με τη θέση της Ελλάδας στο ΜΑΕ, αλλά και το χαρακτήρα των επενδύσεων που προσελκύνονται στη χώρα.

Οι μεταβλητές που θα χρησιμοποιηθούν στην ανάλυση είναι οι εισερχόμενες ΞΑΕ ('LNFDIIF'), το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ('LNGDP') και το κόστος εργασίας στη χώρα ανά ώρα ('LNWAG'). Πηγή της πρώτης μεταβλητής είναι η βάση δεδομένων της UNCTAD, ενώ για τα τελευταία τρία χρόνια χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος. Η δεύτερη μεταβλητή προήλθε από τη βάση δεδομένων του IMF, ενώ πηγή της τρίτης μεταβλητής είναι ο ILO. Επειδή και οι τρεις μεταβλητές είναι εκφρασμένες σε δολάρια ΗΠΑ, μία τέταρτη μεταβλητή, η ισοτιμία μεταξύ δραχμής και δολαρίου ΗΠΑ ('LNEXC') προστέθηκε στην ανάλυση.

Τέλος, η ύπαρξη μίας κάμψης και στις τρεις ενδογενείς μεταβλητές (βλ. (i), (ii) και (iii) στο Γράφημα 6.7), αρχικά επιδιώχθηκε να αντιμετωπιστεί με την εισαγωγή μίας ψευδομεταβλητής, η οποία θα έπαιρνε την τιμή 1 για την περίοδο 1980-1985 και 0 για όλες τις άλλες περιόδους. Παρότι τα αρχικά αποτελέσματα δεν ήταν ιδιαίτερα αποθαρρυντικά, τελικά προτιμήθηκε η χρήση του κατά κεφαλήν εισοδήματος των χωρών του ΟΟΣΑ ('LNGDP_OECD'), καθώς παρουσίαζε δύο σημαντικά πλεονεκτήματα· το πρώτο είναι ότι ψευδομεταβλητές του τύπου 0-1 είναι πιθανό να επηρεάσουν τον μέσο και την τάση των σε επίπεδα ακολουθιών, κάτι που αποφεύγεται με τη χρήση μίας πραγματικής μεταβλητής (πολύ δε περισσότερο που, όπως φαίνεται στο τμήμα (v) - Γράφημα 6.7, η διαταραχή που η ψευδομεταβλητή θα αντιμετώπιζε είναι πιθανό να ερμηνεύεται ικανοποιητικά από την καινούργια μεταβλητή). Το δεύτερο πλεονέκτημα, είναι πιο ουσιαστικό (όσον αφορά το οικονομικό περιεχόμενό του) και αφορά τη δυνατότητα διερεύνησης της σχέσης μεταξύ των εισερχόμενων ΞΑΕ και της οικονομικής συγκυρίας στις βασικές χώρες προέλευσης. Η πέμπτη αυτή μεταβλητή, όπως όλες οι υπόλοιπες, εισάγεται στη λογαριθμική της μορφή, ενώ πηγή είναι η βάση δεδομένων του ΟΟΣΑ. Η συχνότητα των δεδομένων είναι ετήσια.

Γράφημα 6.7 Η διαχρονική (1970-2002) εξέλιξη των πέντε μεταβλητών

Όπως φαίνεται αρκετά καθαρά στο Γράφημα 6.7 (όπου απεικονίζεται η διαχρονική εξέλιξη των μεταβλητών στη λογαριθμική τους μορφή), καμία από τις πέντε μεταβλητές δεν φαίνεται να είναι στάσιμη¹³⁶. Μάλιστα, η διαχρονική τους εξέλιξη παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία, με μόνη εξαίρεση τις εισερχόμενες ΞΑΕ, η οποία παρουσιάζει τρεις πολύ έντονες διακυμάνσεις. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η μεταβλητή LNFDIIF δεν αφορά, όπως στην περίπτωση της προηγούμενης ανάλυσης, αποθέματα ΞΑΕ, αλλά ροές. Ο βασικός λόγος είναι ότι η παρούσα, αλλά και οι

¹³⁶ αυτό συνάγεται αποκλειστικά από την οπτική παρατήρηση των γραφημάτων, η οποία, ωστόσο, είναι πολύ συχνά παραπλανητική. Προφανώς η διαπίστωση της στασιμότητας στηρίζεται στους ελέγχους μοναδιαίων ριζών που ακολουθούν.

επόμενες ενότητες δεν αφορούν μία απλή περιγραφή, αλλά μία προσπάθεια ανάλυσης θεμελιωδών σχέσεων. Καθώς τα αποθέματα δεν είναι άλλο από αθροίσματα ροών, η χρήση των πρώτων, ενώ δεν είναι αναμενόμενο να αλλάζει σημαντικά τα συμπεράσματα, εισάγει στην ανάλυση μία ανεπιθύμητη πηγή μη-στασιμότητας. Με άλλα λόγια, η χρονολογική σειρά των αποθεμάτων ΞΑΕ είναι I(2), γεγονός που σημαίνει ότι για να μετατραπεί σε στάσιμη χρονολογική σειρά πρέπει να πάρουμε τις δεύτερες διαφορές. Είναι προφανές ότι το αποτέλεσμα θα είναι ίδιο με τις πρώτες διαφορές της χρονολογικής σειράς των ροών ΞΑΕ¹³⁷, με επιπλέον κέρδος μίας παρατήρησης, η οποία θα χάνονταν στο δεύτερο διαφορισμό.

Έλεγχος για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών στις χρονολογικές σειρές

Προκειμένου να ελεγχθεί η στασιμότητα των χρησιμοποιούμενων χρονολογικών σειρών πραγματοποιήθηκαν οι δύο τυπικοί έλεγχοι για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών¹³⁸ (Πίνακας 6.1).

Πίνακας 6.1 Έλεγχος ADF για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών στις μεταβλητές

Μεταβλητή	Έλεγχος ADF				Έλεγχος PP			
	Επίπεδο		1 ^η διαφορά		Επίπεδο		1 ^η διαφορά	
LNEXC	-1,487		-3,267**		-1,966		-3,2**	
LNFDIIF	-2,3		-5,7***		-1,887		-5,567***	
LNGDP	-1,612		-3,732***		-1,968		-3,739***	
LNWAG	-1,07		-3,663**		-1,188		-3,708***	
LNGDP_OECD	-1,471		-3,505**		-1,638		-3,421**	
Επίπεδα σημαντικότητας	1%	5%	1%	5%	1%	5%	1%	5%
LNEXC- LNFDIIF- LNGDP- LNGDP_OECD	-4,2712	-3,5562	-3,6576	-2,9519	-4,2712	-3,5562	-3,6576	-2,9519
LNWAG	-4,2826	-3,5614	-3,6661	-2,9627	-4,2826	-3,5614	-3,6661	-2,9627

Σημ. τα επίπεδα σημαντικότητας της μεταβλητής wag είναι διαφορετικά γιατί λείπει μία παρατήρηση (του 2002)

*** σημαντικό σε επίπεδο 1%. ** σημαντικό σε επίπεδο 5%

^a Οι κριτικές τιμές για την απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης της ύπαρξης μοναδιαίας ρίζας προέρχονται από τον MacKinnon (1991)

Όπως φαίνεται από τον πίνακα τόσο ο έλεγχος ADF, όσο και ο έλεγχος Phillips-Perron¹³⁹ απορρίπτουν τη στασιμότητα όλων των χρονολογικών σειρών τόσο σε επίπεδο σημαντικότητας 1%, όσο και 5%. Αντίθετα, η αποδοχή των ελέγχων στις πρώτες διαφορές (για τις μεταβλητές LNEXC και LNGDP_OECD σε επίπεδο σημαντικότητας 5% και για όλες τις υπόλοιπες σε επίπεδο 1%) μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι όλες οι μεταβλητές έχουν μία μοναδιαία ρίζα.

¹³⁷ Αυτό αφορά ιδιαίτερα την παρούσα ανάλυση στην οποία λόγω της απουσίας μίας ικανοποιητικά μακροχρόνιας (αλλά και αξιόπιστης) χρονοσειράς αποθεμάτων, κατασκευάστηκε με τη μέθοδο της προσθήκης των ροών.

¹³⁸ Για μία περιγραφή της έννοιας της στασιμότητας, και των ελέγχων για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών βλ. ενότητα I.2 στη σελ. 252 του Παραρτήματος.

¹³⁹ Ο έλεγχος αυτός (Phillips and Perron, 1988) χρησιμοποιεί μη-παραμετρικές μεθόδους για τη διαπίστωση ύπαρξης γραμμικής συσχέτισης υψηλότερου βαθμού σε μία σειρά και χρησιμοποιείται ως εναλλακτική του επαυξημένου ελέγχου Dickey-Fuller (ADF), ο οποίος χρησιμοποιεί παραμετρικές μεθόδους (βλ. Maddala and Kim, 1998).

i. Ο έλεγχος συνολοκλήρωσης

Προσδιορισμός της άριστης υστέρησης

Για τον προσδιορισμό του βαθμού της υστέρησης του μοντέλου χρησιμοποιήθηκαν τα συνηθισμένα κριτήρια, όπως φαίνονται παρακάτω (Πίνακας 6.2) (τα κριτήρια περιγράφονται στο Lütkerohl, 1991). Παρότι δύο από τα πέντε συνολικά κριτήρια δίνουν ως άριστο αριθμό, τις δύο υστερήσεις, θεωρούμε ότι η μία υστέρηση (που προκρίνεται από τα κριτήρια LR και SC) είναι ικανοποιητικότερη, καθώς το ένα έτος μπορεί να περιέχει ικανοποιητική πληροφόρηση για το δυναμικό χαρακτήρα του μοντέλου, περιορίζοντας την απώλεια των βαθμών ελευθερίας, οι οποίοι είναι πολύτιμοι, ιδίως σε μοντέλα με τόσες λίγες παρατηρήσεις, όπως αυτό που υιοθετείται εδώ. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος της απόρριψης των τριών υστερήσεων του κριτηρίου AIC. Επιπλέον, παρότι ο έλεγχος συνολοκλήρωσης είναι πολύ ευαίσθητος στην επιλογή της υστέρησης, οι έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν τόσο με μία όσο και με δύο υστερήσεις, δίνοντας παρόμοια αποτελέσματα.

Πίνακας 6.2 Κριτήρια για την επιλογή της υστέρησης του συστήματος

VAR Lag Order Selection Criteria
 Ενδογενείς μεταβλητές: LNFDIIF_GRE LNGDP_GRE LNWAG_GRE
 Εξωγενείς μεταβλητές: C LNEXC_GRE LNGDP_OECD
 Sample: 1970 2002
 Included observations: 27

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	26.99177	NA	5.31E-05	-1.332724	-0.900778	-1.204284
1	72.25046	70.40240*	3.69E-06	-4.018552	-3.154661*	-3.761672
2	83.33851	14.78407	3.35E-06*	-4.173223	-2.877386	-3.787903*
3	93.13486	10.88484	3.56E-06	-4.232212*	-2.504430	-3.718452
4	98.92371	5.145636	5.65E-06	-3.994349	-1.834620	-3.352148
5	104.9244	4.000490	1.06E-05	-3.772181	-1.180507	-3.001540

* προσδιορίζει το βαθμό υστέρησης που επελέγη από το συγκεκριμένο κριτήριο

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

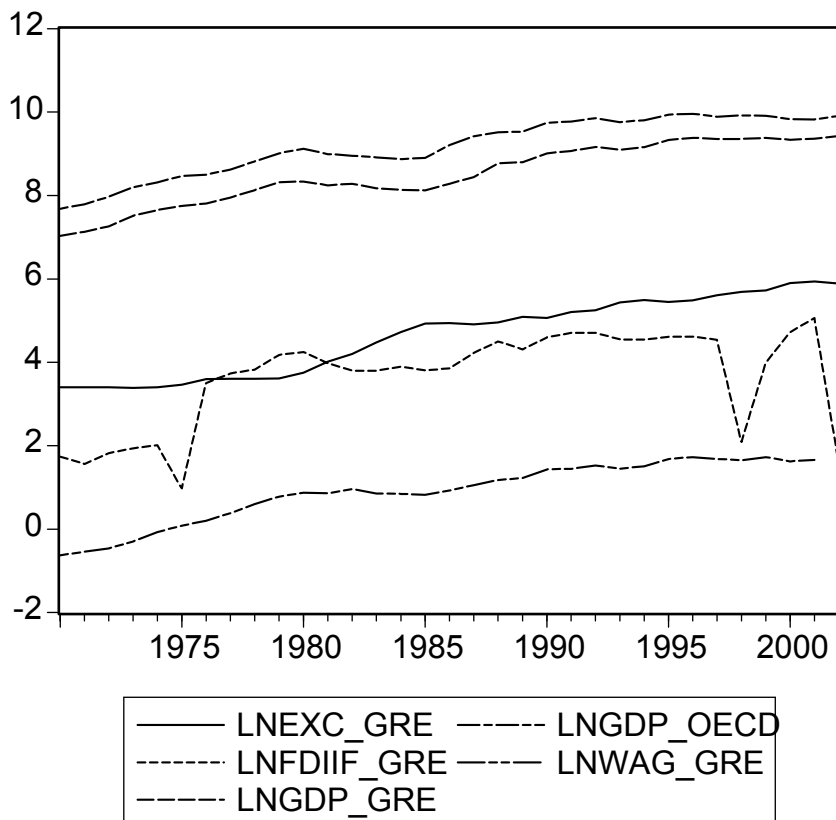
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Έλεγχος συνολοκλήρωσης (cointegration)

Στον έλεγχο συνολοκλήρωσης υπάρχουν δύο βασικά ζητήματα στα οποία ο ερευνητής οφείλει να απαντήσει πριν την πραγματοποίηση του ελέγχου. Το πρώτο αφορά την υστέρηση και το δεύτερο τη μορφή. Το πρώτο ζήτημα απαντήθηκε σε γενικές γραμμές παραπάνω (παρά το γεγονός ότι οι σχετικοί έλεγχοι πραγματοποιήθηκαν τόσο με μία όσο και με δύο υστερήσεις), ενώ όσον αφορά το δεύτερο αφορά την τάση των δεδομένων και τους σταθερούς όρους (intercepts).

Όπως φαίνεται στο Γράφημα 6.8, (που δεν είναι άλλο από μία αναπαραγωγή του προηγούμενου γραφήματος), η ύπαρξη γραμμικής προσδιοριστικής τάσης (καθώς και η απόκλιση του μέσου όρου τους από το μηδέν) είναι μάλλον προφανής για όλες τις μεταβλητές που τελικά χρησιμοποιήθηκαν, κάτι που μας οδήγησε στην επιλογή του μοντέλου που προβλέπει γραμμική τάση στα δεδομένα, και μόνο σταθερό όρο στις εξισώσεις συνολοκλήρωσης (15).

Γράφημα 6.8 Η εξέλιξη των μεταβλητών

Όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί (Πίνακας 6.3) και οι δύο έλεγχοι που χρησιμοποιούνται στην τεχνική Johansen, δηλαδή ο έλεγχος του ίχνους (trace test) και ο έλεγχος του μέγιστου αριθμού των μη μηδενικών χαρακτηριστικών ριζών (maximum eigenvalue statistic) έδειξαν, για επίπεδο σημαντικότητας 1%, ότι υπάρχει μία σχέση συνολοκλήρωσης μεταξύ των ενδογενών μεταβλητών του συστήματος. Μάλιστα, ο δεύτερος έλεγχος (ο οποίος επίσης δείχνει την ύπαρξη μίας σχέσης συνολοκλήρωσης) σύμφωνα με τους Banerjee et al (1993) θεωρείται περισσότερο αξιόπιστος για μικρά δείγματα, όπως το δικό μας, κάτι που μας οδηγεί στην αποδοχή της ύπαρξης μίας σχέσης συνολοκλήρωσης στο σύστημα.

Πίνακας 6.3 Ο έλεγχος συνολοκλήρωσης Johansen

Δείγμα (προσαρμοσμένο): 1973 2001, 29 παρατηρήσεις μετά τις προσαρμογές στα άκρα

Υπόθεση τάσης: Γραμμική προσδιοριστική τάση

Σειρές: LNFDIIF_GRE LNGDP_GRE LNWAG_GRE

Εξωγενείς σειρές: LNEXC_GRE LNGDP_OECD

Υστέρηση (σε πρώτες διαφορές): 1 έως 2

Unrestricted Cointegration Rank Test

Αριθμός συναρτήσεων	Μη μηδενική χαρακτηριστική ρίζα	Στατιστική ίχνους	Κριτικές τιμές 5%	Κριτικές τιμές 1%
Συνολοκλήρωσης				
Καμία **	0.773420	60.57703	29.68	35.65
έως 1 *	0.353371	17.52195	15.41	20.04
έως 2 *	0.154835	4.878474	3.76	6.65

***) υποδηλώνει απόρριψη της υπόθεσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%(1%)

σε επίπεδο σημαντικότητας 5% ο έλεγχος ίχνους υποδηλώνει την ύπαρξη τριών εξισώσεων συνολοκλήρωσης

σε επίπεδο σημαντικότητας 1% ο έλεγχος ίχνους υποδηλώνει την ύπαρξη μίας εξίσωσης συνολοκλήρωσης

Αριθμός συναρτήσεων	Μη μηδενική χαρακτηριστική ρίζα	Στατιστική ίχνους	Κριτικές τιμές 5%	Κριτικές τιμές 1%
Συνολοκλήρωσης				
Καμία **	0.773420	43.05508	20.97	25.52
έως 1 *	0.353371	12.64347	14.07	18.63
έως 2 *	0.154835	4.878474	3.76	6.65

***) υποδηλώνει απόρριψη της υπόθεσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%(1%)

Ο έλεγχος του μέγιστου αριθμού των μη χαρακτηριστικών ριζών υποδηλώνει την ύπαρξη μίας εξίσωσης συνολοκλήρωσης και στα δύο επίπεδα σημαντικότητας

Συντελεστές συνολοκλήρωσης χωρίς περιορισμούς(κανονικοποιημένοι μέσω του τύπου $b^*S11*b=I$):

LNFDIIF_GRE	LNGDP_GRE	LNWAG_GRE
-0.921286	-4.872858	-2.929696
3.130695	1.637789	-10.73788
2.000718	10.50789	-15.60376

Συντελεστές προσαρμογής χωρίς περιορισμούς (α):

D(LNFDIIF_GRE)	0.294840	-0.306157	-0.130438
D(LNGDP_GRE)	0.069841	0.010729	-0.001857
D(LNWAG_GRE)	0.045264	-0.009926	0.007260

Συνάρτηση συνολοκλήρωσης Συντελεστής μέγιστης πιθανοφάνειας 82.80439

Κανονικοποιημένοι συντελεστές συνολοκλήρωσης (Τυπ. σφάλματα σε παρενθέσεις)

LNFDIIF_GRE	LNGDP_GRE	LNWAG_GRE
1.000000	5.289189	3.180006
	(1.14978)	(1.37363)

συντελεστές προσαρμογής (Τυπ. σφάλματα σε παρενθέσεις)

D(LNFDIIF_GRE)	-0.271632
	(0.13378)
D(LNGDP_GRE)	-0.064344
	(0.00891)
D(LNWAG_GRE)	-0.041701
	(0.00738)

ii. Το υπόδειγμα VEC

Το επόμενο βήμα είναι η εισαγωγή της εξίσωσης συνολοκλήρωσης στο υπόδειγμα VEC. Όπως φαίνεται στο δεύτερο μέρος του σχετικού πίνακα (Πίνακας 6.4– το πρώτο

μέρος του πίνακα δεν είναι άλλο από μία επανάληψη της σχέσεως συνολοκλήρωσης) ο όρος διόρθωσης σφάλματος είναι στατιστικά σημαντικός και για τις τρεις εξισώσεις του συστήματος (αν και οριακά σημαντικός για την εξίσωση των εισερχόμενων ΞΑΕ). Αυτό σημαίνει ότι οι μεταβολές στο επίπεδο και των τριών ενδογενών μεταβλητών επηρεάζονται από το επίπεδο ανισορροπίας της συνάρτησης συνολοκλήρωσης. Με άλλα λόγια, αν οποιαδήποτε από τις τρεις μεταβλητές υπερβεί το μακροχρόνιο επίπεδο ισορροπίας σε σχέση με τις άλλες δύο, τότε αναμένεται να προσαρμοστεί (προς τα κάτω, καθώς οι τιμές και των τριών μεταβλητών είναι αρνητικές). Ταυτόχρονα φαίνεται ότι η προσαρμογή των εισερχόμενων ΞΑΕ είναι πολύ ταχύτερη από τις δύο άλλες μεταβλητές, ωστόσο, η σχετικά μικρή τιμή της στατιστικής t , επιβάλλει μία επιφυλακτικότητα σχετικά με την αποδοχή της.

Πίνακας 6.4 Η εκτίμηση του υποδείγματος VEC

Εκτιμήσεις διανύσματος διόρθωσης σφάλματος
Τυπικά σφάλματα σε () και στατιστικές t σε []

Συνάρτηση συνολοκλήρωσης			
LNFDIIF_GRE(-1)	1.000000		
LNGDP_GRE(-1)	5.289189 (1.14978) [4.60016]		
LNWAG_GRE(-1)	3.180006 (1.37363) [2.31503]		
C	-52.04473		
Διόρθωση σφάλματος:	D(LNFDIIF_GRE)	D(LNGDP_GRE)	D(LNWAG_GRE)
Συν. συνολοκλ.	-0.271632 (0.13378) [-2.03051]	-0.064344 (0.00891) [-7.22174]	-0.041701 (0.00738) [-5.64990]
D(LNFDIIF_GRE(-1))	-0.287043 (0.21232) [-1.35196]	0.056033 (0.01414) [3.96255]	0.030919 (0.01171) [2.63948]
D(LNFDIIF_GRE(-2))	-0.183669 (0.21748) [-0.84453]	0.031794 (0.01448) [2.19500]	0.028580 (0.01200) [2.38187]
D(LNGDP_GRE(-1))	-2.029743 (3.00269) [-0.67598]	-0.076940 (0.19999) [-0.38473]	0.031967 (0.16567) [0.19296]
D(LNGDP_GRE(-2))	-6.005326 (2.98164) [-2.01410]	-0.020323 (0.19858) [-0.10234]	0.054657 (0.16451) [0.33225]
D(LNWAG_GRE(-1))	4.392950 (4.13919) [1.06131]	-0.179056 (0.27568) [-0.64951]	-0.417714 (0.22837) [-1.82909]
D(LNWAG_GRE(-2))	8.650671 (4.01908) [2.15240]	-0.124673 (0.26768) [-0.46576]	-0.218562 (0.22175) [-0.98564]
C	-20.87854 (13.1473) [-1.58804]	-6.488762 (0.87564) [-7.41029]	-4.528215 (0.72538) [-6.24255]

LNEXC_GRE	1.079642 (0.84723) [1.27432]	-0.077315 (0.05643) [-1.37016]	-0.168985 (0.04674) [-3.61508]
LNGDP_OECD	1.672878 (1.50377) [1.11246]	0.747650 (0.10015) [7.46496]	0.584843 (0.08297) [7.04905]
R ²	0.357295	0.836258	0.861781
Adj. R ²	0.052856	0.758697	0.796308
Άθρ. τετραγ. καταλοίπων	11.61754	0.051534	0.035365
Τυπ. Σφ. συνάρτησης	0.781952	0.052080	0.043143
Στατιστική F	1.173619	10.78183	13.16251
Συντ. μέγ. πιθανοφάνειας	-27.88491	50.67655	56.13618
Akaike AIC	2.612753	-2.805279	-3.181805
Schwarz SC	3.084234	-2.333798	-2.710324
Mean dependent	0.111864	0.072722	0.073169
S.D. dependent	0.803475	0.106020	0.095592
Determinant Residual Covariance		2.36E-06	
Log Likelihood		82.80439	
Log Likelihood (d.f. adjusted)		64.41012	
Akaike Information Criteria		-2.166215	
Schwarz Criteria		-0.610327	

Όσον αφορά τις βραχυχρόνιες επιδράσεις στις τρεις εξισώσεις, προκύπτουν τα εξής (Πίνακας 6.4):

Οι εισερχόμενες ΞΑΕ φαίνεται να επηρεάζουν τόσο το επίπεδο ανάπτυξης, όσο και το επίπεδο των αμοιβών. Πιο συγκεκριμένα, τόσο η πρώτη όσο και η δεύτερη υστέρηση της μεταβλητής 'LNFDIIF' είναι στατιστικά σημαντικές στις εξισώσεις του ΑΕΠ και των αμοιβών. Επιπλέον, η επιρροή αυτή, παρότι σχετικά μικρή σε μέγεθος (οι σχετικοί συντελεστές κυμαίνονται μεταξύ 0,028 – 0,056) είναι θετική. Για την περίπτωση του ΑΕΠ αυτό σημαίνει ότι η αύξηση των εισερχόμενων ΞΑΕ προκαλεί αύξηση του εγχώριου ΑΕΠ, ενώ όσον αφορά το κόστος εργασίας, φαίνεται ότι οι εισερχόμενες ΞΑΕ είναι πιθανό να δημιουργούν βραχυπρόθεσμα υπερβάλλουσα ζήτηση εργασίας, προκαλώντας αύξηση στις αμοιβές.

Από την άλλη πλευρά, δεν είναι τόσο εύκολη η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την εξίσωση των ΞΑΕ, καθώς η πρώτη υστέρηση των άλλων δύο ενδογενών μεταβλητών δεν είναι στατιστικά σημαντική, ενώ αντίθετα η δεύτερη είναι. Αυτό είναι δυνατό να μεταφραστεί ως επιρροή του ΑΕΠ και του επιπέδου αμοιβών στις εισερχόμενες ΞΑΕ, η οποία ωστόσο εκδηλώνεται με μία σχετική καθυστέρηση. Το παραπάνω είναι σε γενικές γραμμές αναμενόμενο από τη θεωρία, καθώς η διενέργεια μίας ΞΑΕ είναι συνήθως αποτέλεσμα μίας μακροχρόνιας έρευνας των συνθηκών στις πιθανές χώρες εγκατάστασης, η οποία συχνά διαρκεί περισσότερο από ένα έτος.

Το ενδιαφέρον είναι ότι η σχέση ΑΕΠ – ΞΑΕ στην εξίσωση των ΞΑΕ φαίνεται να είναι αντίθετη από αυτήν που εμφανίζεται στην εξίσωση του ΑΕΠ, καθώς η αύξηση του εγχώριου ΑΕΠ φαίνεται ότι επιδρά σημαντικά και αρνητικά στο επίπεδο των εισερχόμενων ΞΑΕ. Η ερμηνεία του παραπάνω αποτελέσματα δεν είναι εύκολη, ωστόσο, είναι δυνατό να γίνει μία ενδιαφέρουσα υπόθεση, η οποία θα μπορούσε να ελεγχθεί μόνο αν υπήρχαν στοιχεία για τις εισερχόμενες ΞΑΕ σε κλαδικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, ενδέχεται η διαρκής ανάπτυξη της χώρας κατά την τελευταία τριακονταετία να είχε ένα διττό αποτέλεσμα, καθώς από την μία πλευρά η χώρα έχει

πάψει να θεωρείται ένας ελκυστικός προορισμός σε επενδύσεις έντασης εργασίας, χωρίς, όμως ταυτόχρονα να έχει αυξήσει την ελκυστικότητά της σε επενδύσεις έντασης κεφαλαίου και πολύ περισσότερο γνώσης.

Τέλος, η εξωγενής μεταβλητή της συναλλαγματικής ισοτιμίας δραχμής / δολαρίου δεν είναι σημαντική για καμία από τις εξισώσεις, ενώ αντίθετα, το ΑΕΠ των χωρών του ΟΟΣΑ δείχνει να επιδρά στη διαμόρφωση τόσο του ΑΕΠ της Ελλάδας, όσο και του επιπέδου των αμοιβών. Επίσης ενδιαφέρον είναι το εύρημα της έλλειψης επίδρασης της παραπάνω μεταβλητής στο επίπεδο των εισερχόμενων ΞΑΕ, κάτι που πιθανώς συνδέεται με την πολύ μικρή σημασία της Ελλάδας ως χώρας προορισμού, γενικά, και πιο συγκεκριμένα για τις χώρες του ΟΟΣΑ.

Εξίσου ενδιαφέρων είναι και ο έλεγχος για την αιτιότητα κατά Granger μεταξύ των μεταβλητών του υποδείγματος.

Αιτιότητα κατά Granger είναι ο καθιερωμένος τρόπος ελέγχου της αιτιότητας μεταξύ δύο ακολουθιών. Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι η αιτιότητα, όπως αυτή εννοείται σε τέτοιου είδους αναλύσεις δεν εξετάζει αν, για παράδειγμα, η εξέλιξη του ΑΕΠ είναι δυνατόν να καθορίσει την εξέλιξη των ΞΑΕ. Αντίθετα, αυτό που εξετάζεται είναι αν η εξέλιξη της μίας χρονολογικής σειράς προηγείται αυτής της δεύτερης χρονολογικής σειράς, ή αν εξελίσσονται ταυτόχρονα. Πιο συγκεκριμένα, η προσέγγιση του Granger (1969) στην ερώτηση αν η χρονολογική σειρά x προκαλεί την χρονολογική σειρά y είναι η εξέταση του βαθμού στον οποίο οι τρέχουσες τιμές της y είναι δυνατό να ερμηνευτούν από παλαιότερες τιμές της y και στην συνέχεια η εξέταση της βελτίωσης στην εξήγηση που θα επιφέρει η προσθήκη τιμών της με x υστέρηση. Αντίστοιχα, εξετάζεται κατά πόσο η χρονολογική σειρά y προκαλεί την χρονολογική σειρά x

$$y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + \dots + a_m y_{t-m} + b_1 x_{t-1} + \dots + b_m x_{t-m} + \varepsilon_t$$

$$x_t = a_0 + a_1 x_{t-1} + \dots + a_m x_{t-m} + b_1 y_{t-1} + \dots + b_m y_{t-m} + u_t$$

Έτσι, αν στην εξίσωση $b_i = 0$, τότε η χρονολογική σειρά x δεν προκαλεί την χρονολογική σειρά y , ενώ αν $d_i = 0$ στην εξίσωση 0 τότε η χρονολογική σειρά y δεν προκαλεί την χρονολογική σειρά x .

Ωστόσο, οι έλεγχοι της παραπάνω μορφής δεν είναι δυνατό να εφαρμοστούν σε μη στάσιμες χρονολογικές σειρές. Έτσι δύο είναι οι λύσεις που προτείνονται. Η πρώτη αφορά την εφαρμογή του ελέγχου στις πρώτες διαφορές των μεταβλητών (κάτι που αν υποθέσουμε ότι οι μεταβλητές είναι $I(1)$ θα τις μετατρέψει σε στάσιμες). Η δεύτερη επιλογή είναι η διενέργεια του ελέγχου στα πλαίσια του υποδείγματος VEC. Είναι προφανές από όλη την ανάλυση που προηγήθηκε ότι η δεύτερη επιλογή είναι προτιμότερη, καθώς, εκτός της δυνατότητας να επεκταθεί σε περισσότερες από δύο μεταβλητές, γεγονός που σημαίνει ότι επηρεάζεται από τη βραχυχρόνια δυναμική του συστήματος, λαμβάνει υπόψη και τη μακροχρόνια ισορροπία μεταξύ των μεταβλητών, κάτι που στην πρώτη επιλογή είναι αδύνατο.

Όπως φαίνεται στον σχετικό πίνακα (Πίνακας 6.5), τα αποτελέσματα του ελέγχου αιτιότητας κατά Granger φαίνεται να επιβεβαιώνουν σε γενικές γραμμές τα προηγούμενα ευρήματα.

Συγκεκριμένα, σε κάθε ένα από τα τρία τμήματα του πίνακα μία από τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στην εκτίμηση του VEC υποδείγματος θεωρείται ως ενδογενής και οι υπόλοιπες δύο αντιμετωπίζονται ως εξωγενείς. Με αυτό τον τρόπο αποκτούμε μία πλήρη εικόνα των σχέσεων αιτιότητας. Αν για παράδειγμα θελήσουμε να αναλύσουμε τις σχέσεις αιτιότητας μεταξύ των ΞΑΕ και του ΑΕΠ θα πρέπει να εξετάσουμε τα δύο πρώτα μέρη του πίνακα. Στο πρώτο μέρος εξαρτημένη μεταβλητή είναι οι ΞΑΕ, ενώ η υπόθεση ότι προκαλούνται κατά Granger από το ΑΕΠ απορρίπτεται ακόμη και σε επίπεδο 10%. Αντίθετα, στο δεύτερο μέρος, όπου το ΑΕΠ είναι η εξαρτημένη μεταβλητή, η υπόθεση ότι προκαλείται κατά Granger δεν μπορεί να απορριφθεί σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

Από τον συνολικό έλεγχο του πίνακα προκύπτει ότι οι εισερχόμενες ΞΑΕ προκαλούν κατά Granger τόσο το ΑΕΠ της χώρας, όσο και το επίπεδο των αμοιβών. Από την άλλη πλευρά, η μεταβολή του ΑΕΠ δεν φαίνεται να προκαλεί μεταβολή των εισερχόμενων ΞΑΕ, κάτι που δεν ισχύει στην περίπτωση των αμοιβών. Ωστόσο, επειδή το επίπεδο σημαντικότητας στην περίπτωση αυτή είναι χαμηλό, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αιτιότητα προς τις δύο κατευθύνσεις.

Πίνακας 6.5 Η αιτιότητα κατά Granger στο υπόδειγμα

VEC Έλεγχοι αιτιότητας

Εξαρτημένη μεταβλητή: D(LNFDIIF_GRE)

Exclude	Chi-sq	df	Prob.
D(LNGDP_GRE)	4.462369	2	0.1074
D(LNWAG_GRE)	4.917896	2	0.0855
All	5.262589	4	0.2614

Εξαρτημένη μεταβλητή: D(LNGDP_GRE)

Exclude	Chi-sq	df	Prob.
D(LNFDIIF_GRE)	16.75516	2	0.0002
D(LNWAG_GRE)	0.518897	2	0.7715
All	17.53947	4	0.0015

Εξαρτημένη μεταβλητή: D(LNWAG_GRE)

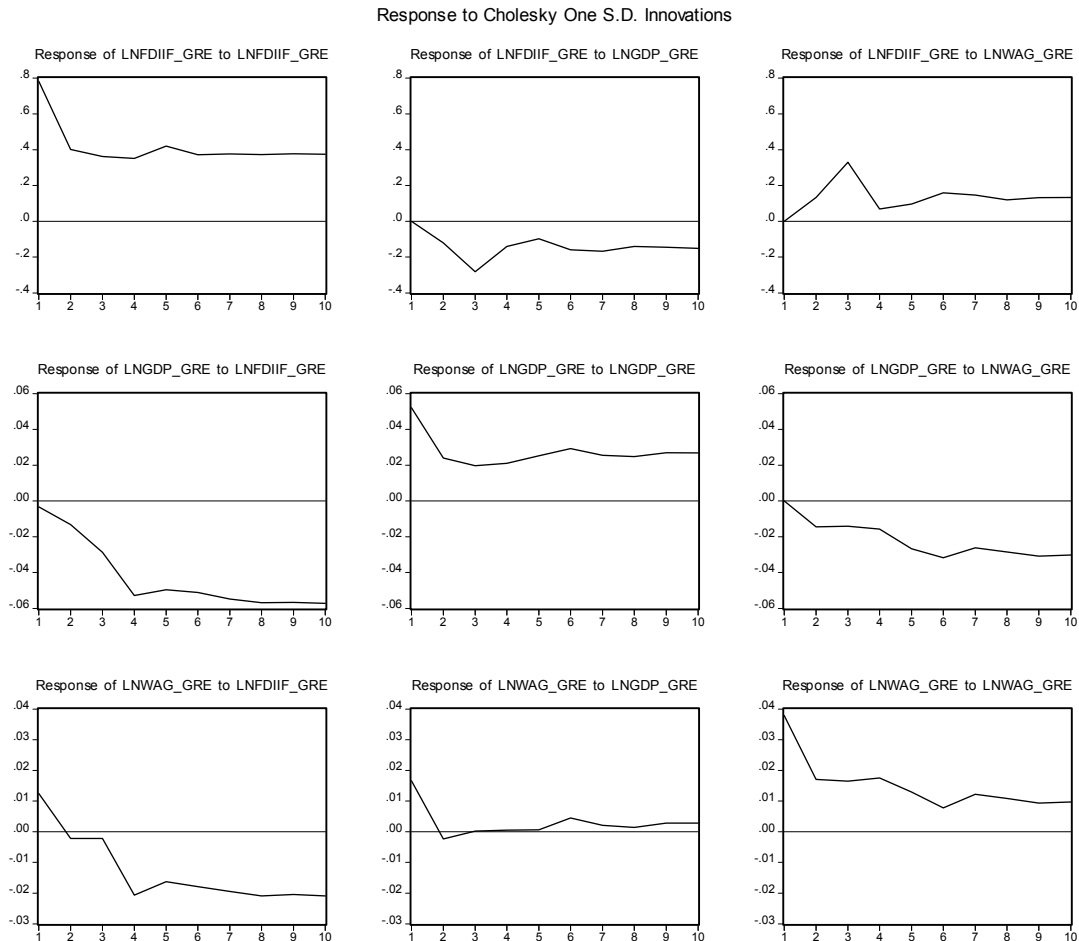
Exclude	Chi-sq	df	Prob.
D(LNFDIIF_GRE)	9.690130	2	0.0079
D(LNGDP_GRE)	0.145184	2	0.9300
All	10.60147	4	0.0314

iii. Συνάρτηση αντίδρασης ώθησης (*impulse response function*)

Η συνάρτηση αντίδρασης ώθησης (*impulse response function*) καταγράφει τις επιπτώσεις μίας στιγμιαίας (δηλαδή σε μία περίοδο) διαταραχής ισορροπίας μίας Innovation στις τρέχουσες και μελλοντικές τιμές των ενδογενών μεταβλητών. Το ενδιαφέρον με τη συνάρτηση αντίδρασης ώθησης είναι ότι η διαταραχή δεν επηρεάζει μόνο τη συγκεκριμένη μεταβλητή, αλλά μεταδίδεται και στις υπόλοιπες ενδογενείς μεταβλητές μέσω της δυναμικής διάρθρωσης του συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι η τελική αντίδραση μίας μεταβλητής μπορεί να είναι (ή να φαίνεται) διαφορετική από

αυτήν που προκύπτει από την εκτίμηση του VEC υποδείγματος ή VAR. Έτσι, για παράδειγμα, όπως φαίνεται στο μεσαίο διάγραμμα της πρώτης στήλης (Γράφημα 6.9) η αντίδραση του ΑΕΠ σε μία διατάραξη μίας τυπικής απόκλισης του Innovation των εισερχόμενων ΞΑΕ είναι ιδιαίτερα έντονη, ενώ (και αυτό είναι το σημαντικότερο) συντηρείται για πολλές περιόδους.

Γράφημα 6.9 Τα διαγράμματα συναρτήσεων αντίδρασης ώθησης

Ωστόσο, συνίσταται ιδιαίτερη προσοχή στην ερμηνεία των συναρτήσεων αντίδρασης ώθησης καθώς στηρίζονται στην (πολύ περιοριστική) υπόθεση ότι το υπόδειγμα από το οποίο πηγάζουν ερμηνεύει ικανοποιητικά την πραγματικότητα. Στην περίπτωση της παρούσας ανάλυσης το σημαντικότερο, ίσως, συμπέρασμα είναι ότι η μεταβολή των εισερχόμενων ΞΑΕ ασκεί πολύ έντονη επιρροή στα επίπεδα ισορροπίας τόσο του ΑΕΠ, όσο και του επιπέδου των αμοιβών.

6.3.2. Ανάλυση της σχέσης εξερχόμενων ΞΑΕ – ανάπτυξης

Στην παρούσα ενότητα χρησιμοποιείται η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε και αναλύθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Ωστόσο, υπάρχει μία σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο αναλύσεων, η οποία αφορά τη διαθεσιμότητα δεδομένων. Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, οι σχεδόν 30 παρατηρήσεις του δείγματος θεωρούνται οριακά επαρκείς. Στην περίπτωση των ελληνικών εξερχόμενων ΞΑΕ οι

παρατηρήσεις είναι ακόμη λιγότερες (περίπου 15)¹⁴⁰, με πιθανές αρνητικές συνέπειες στην αξιοπιστία των αποτελεσμάτων.

Εντούτοις, καθώς αυτά είναι και τα μοναδικά διαθέσιμα στοιχεία, αποφασίστηκε η παρούσα ενότητα να συμπεριληφθεί στην εργασία, καθώς είναι δυνατό να δώσει μία, έστω χονδρική, εικόνα των επιπτώσεων των εξερχόμενων ΞΑΕ.

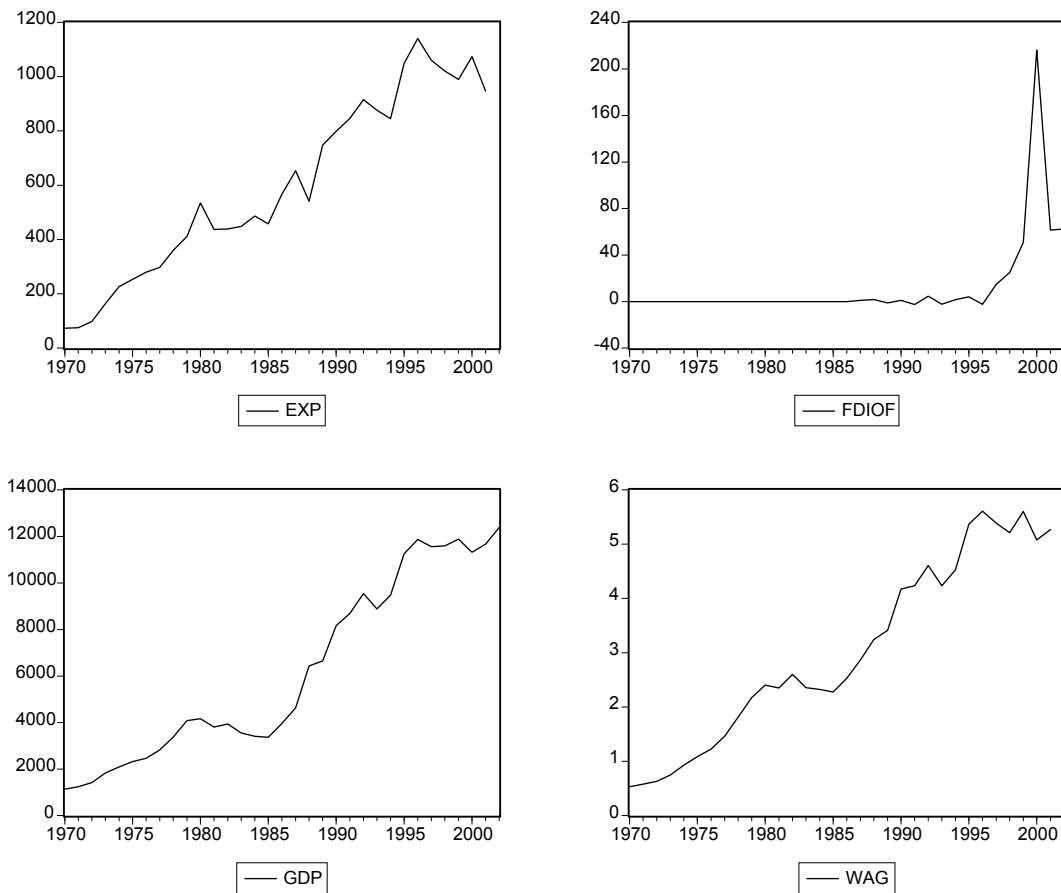
Ο βασικός στόχος της παρούσας ενότητας είναι η διερεύνηση της σχέσης εξερχόμενων ΞΑΕ – εξαγωγών. Όπως είδαμε στη σχετική ενότητα (κεφ. 4.3.1) σχετικά με ζήτημα υπάρχει μία ιδιαίτερα εκτεταμένη βιβλιογραφία, με αντιφατικά ωστόσο συμπεράσματα, αλλά και ευρήματα. Τα πλεονεκτήματα της προσέγγισης που αναπτύσσεται εδώ σε γενικές γραμμές αναλύθηκαν στην προηγούμενη ενότητα και αφορούν τη δυνατότητα αποκάλυψης των δυνάμεων που διαμορφώνουν τις συνθήκες μακροχρόνιας ισορροπίας, από τη μία πλευρά, ενώ από την άλλη επιτρέπει την ανάλυση της βραχυχρόνιας δυναμικής της αλληλοσυσχέτισης μεταξύ των μεμονωμένων μεταβλητών. Όσον αφορά τα μειονεκτήματα, αυτά οριοθετούνται κυρίως από τη διαθεσιμότητα και τον πλούτο των δεδομένων. Έτσι, για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ελλάδας, σύμφωνα με το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας, ιδίως κατά την πρώτη περίοδο της έκρηξης των εξερχόμενων ΞΑΕ, το φαινόμενο αφορούσε ορισμένους μόνο κλάδους (κυρίως, δε, τον κλάδο του έτοιμου ενδύματος). Δυστυχώς, τα διαθέσιμα στοιχεία αφορούν το σύνολο της οικονομίας, κάτι που, ωστόσο, δε σημαίνει απαραίτητα ότι οδηγεί σε φτωχότερα αποτελέσματα, καθώς επιτρέπει την ανάλυση της προσαρμογής του συνόλου της οικονομίας.

Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα ανάλυση είναι οι ροές των κατά κεφαλήν εξερχόμενων ΞΑΕ (*fdiof*), οι κατά κεφαλήν εξαγωγές (*exp*), το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (*gdp*) και το επίπεδο των αμοιβών στη χώρα υποδοχής (Ελλάδα - *wag*). Πηγή των δύο πρώτων μεταβλητών είναι η βάση δεδομένων της UNCTAD, ενώ, όπως και στην περίπτωση των εισερχόμενων ΞΑΕ, για τα τελευταία τρία χρόνια της μεταβλητής *fdiof* χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος. Η τρίτη μεταβλητή προήλθε από τη βάση δεδομένων του IMF, ενώ τα στοιχεία σχετικά με το κόστος εργασίας προήλθαν από την βάση του ILO.

Μία σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο αναλύσεων είναι ότι εδώ δεν χρησιμοποιούμε τους λογάριθμους των μεταβλητών, αφού, όπως φαίνεται στο Γράφημα 6.10 όπου απεικονίζεται η διαχρονική εξέλιξη των τεσσάρων μεταβλητών, πολλές από τις παρατηρήσεις της μεταβλητής *fdiof* παίρνουν μηδενικές ή και αρνητικές τιμές.

¹⁴⁰ Για την ακρίβεια, ο αριθμός αυτός αφορά τις παρατηρήσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και συγκεκριμένα τις παρατηρήσεις από το 1987 και μετά. Παρότι η UNCTAD παρουσιάζει όλες τις προηγούμενες περιόδους ως μη-διαθέσιμες, μπορούμε, με μία σχετική ασφάλεια να υποθέσουμε ότι στην πραγματικότητα δεν είναι μη-διαθέσιμες, αλλά εξαιρετικά κοντά στο 0. Έτσι, η ανάλυση που ακολουθεί δεν περιορίζεται στις 15 παρατηρήσεις της περιόδου 1987-2001, αλλά περιλαμβάνει ολόκληρο το δείγμα.

Γράφημα 6.10 Η διαχρονική εξέλιξη των μεταβλητών

i. Έλεγχος για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν στην ενότητα I.2, πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος για τη στασιμότητα των χρονοσειρών του υποδείγματος. Ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος και στις δύο πρώτες μεταβλητές (wag και gdp -Πίνακας 6.6), ενώ έχει ήδη πραγματοποιηθεί στην προηγούμενη ενότητα (Πίνακας 6.1) είναι ότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην παρούσα ενότητα οι μεταβλητές δεν έχουν μετασχηματιστεί, ενώ στον έλεγχο των μεταβλητών του υποδείγματος των εισερχόμενων ΞΑΕ είχαν χρησιμοποιηθεί λογάριθμοι.

Όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα, καμία από τις μεταβλητές που μας ενδιαφέρουν δεν είναι στάσιμη στα επίπεδα, ενώ στις πρώτες διαφορές γίνονται όλες στάσιμες, και μάλιστα (σύμφωνα τουλάχιστον με τον έλεγχο PP) σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

Πίνακας 6.6 Αποτελέσματα των ελέγχων για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών

Μεταβλητή	Έλεγχος ADF				Έλεγχος PP			
	Επίπεδο		1 ^η διαφορά		Επίπεδο		1 ^η διαφορά	
wag	-2.274		-3.605**		-2.387		-5.545***	
gdp	-1.957		-3.297**		-1.927		-4.586***	
fdiof	-2.698		-5.370***		-3.835		-9.454***	
exp	-2.266		-4.953***		-2.755		-6.456***	
Επίπεδα σημαντικότητας	1%	5%	1%	5%	1%	5%	1%	5%
wag - exp	-4.294	-3.567	-3.675	-2.966	-4.282	-3.561	-3.666	-2.962
Gdp - fdiof	-4.282	-3.561	-3.666	-2.962	-4.271	-3.556	-3.657	-2.959

Σημ. τα επίπεδα σημαντικότητας των μεταβλητών wag και exp είναι διαφορετικά γιατί λείπει μία παρατήρηση (του 2002)

*** σημαντικό σε επίπεδο 1%. ** σημαντικό σε επίπεδο 5%

^a Οι κριτικές τιμές για την απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης της ύπαρξης μοναδιαίας ρίζας προέρχονται από τον MacKinnon (1991)

ii. Ο έλεγχος συνολοκλήρωσης

Προσδιορισμός της άριστης υστέρησης

Όπως φαίνεται στον σχετικό πίνακα (Πίνακας 6.7) σύμφωνα με την πλειοψηφία των κριτηρίων για την επιλογή της υστέρησης του συστήματος ο άριστος αριθμός υστερήσεων είναι τέσσερις. Ωστόσο, η χρήση μίας τόσο μεγάλης υστέρησης θα είχε ως αποτέλεσμα μεγάλη απώλεια βαθμών ελευθερίας, κάτι που σε ένα σύστημα με τόσο λίγες παρατηρήσεις είναι προφανώς απαράδεκτο. Έτσι, στους υπολογισμούς που ακολουθούν χρησιμοποιούμε δύο υστερήσεις (ενώ οι υπολογισμοί πραγματοποιήθηκαν και με μία υστέρηση με αντίστοιχα αποτελέσματα).

Πίνακας 6.7 Κριτήρια για την επιλογή της υστέρησης του υποδείγματος

VAR Lag Order Selection Criteria

Ενδογενείς μεταβλητές: EXPDPC_GRE FDIOFPC_GRE GDPDPC_GRE WAGD_GRE

Εξωγενής μεταβλητή: C

Sample: 1970 2002

Included observations: 28

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-557.9426	NA	3.18E+12	40.13876	40.32907	40.19694
1	-476.6270	133.5900	3.04E+10	35.47336	36.42493	35.76426
2	-443.2427	45.30718*	9.50E+09	34.23162	35.94446	34.75525
3	-419.4970	25.44190	6.76E+09	33.67835	36.15245	34.43471
4	-387.3072	25.29196	3.40E+09*	32.52194*	35.75730*	33.51102*

* προσδιορίζει το βαθμό υστέρησης που επελέγη από το συγκεκριμένο κριτήριο

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Έλεγχος συνολοκλήρωσης

Πίνακας 6.8 Ο έλεγχος συνολοκλήρωσης

Δείγμα (προσαρμοσμένο): 1973 2001, 29 παρατηρήσεις μετά τις προσαρμογές στα άκρα

Υπόθεση τάσης: Γραμμική προσδιοριστική τάση

Σειρές: EXPDPC_GRE FDIOFPC_GRE GDPDPC_GRE WAGD_GRE

Υστέρηση (σε πρώτες διαφορές): 1 έως 2

Unrestricted Cointegration Rank Test

Αριθμός συναρτήσεων	Μη μηδενική χαρακτηριστική Ρίζα	Στατιστική ίχνους	Κριτικές τιμές 5%	Κριτικές τιμές 1%
Συνολοκλήρωσης				
Καμία **	0.734988	65.28029	47.21	54.46
έως 1 *	0.476867	26.76889	29.68	35.65
έως 2 *	0.176674	7.979215	15.41	20.04
At most 3	0.077568	2.341516	3.76	6.65

*(**) υποδηλώνει απόρριψη της υπόθεσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%(1%)

Ο έλεγχος ίχνους υποδηλώνει την ύπαρξη μίας εξίσωσης συνολοκλήρωσης και στα δύο επίπεδα σημαντικότητας

Αριθμός συναρτήσεων	Μη μηδενική χαρακτηριστική Ρίζα	Στατιστική ίχνους	Κριτικές τιμές 5%	Κριτικές τιμές 1%
Συνολοκλήρωσης				
Καμία **	0.734988	38.51140	27.07	32.24
έως 1 *	0.476867	18.78968	20.97	25.52
έως 2 *	0.176674	5.637698	14.07	18.63
έως 3	0.077568	2.341516	3.76	6.65

*(**) υποδηλώνει απόρριψη της υπόθεσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%(1%)

Ο έλεγχος του μέγιστου αριθμού των μη χαρακτηριστικών ριζών υποδηλώνει την ύπαρξη μίας εξίσωσης συνολοκλήρωσης και στα δύο επίπεδα σημαντικότητας

Συντελεστές συνολοκλήρωσης χωρίς περιορισμούς(κανονικοποιημένοι μέσω του τύπου $b^*S11^*b=I$):

EXPDPC_GRE	FDIOFPC_GRE	GDPDPC_GRE	WAGD_GRE
-0.004520	0.651016	0.000247	0.359299
-0.051062	-0.359431	-0.000463	10.65025
-0.005072	-0.039260	-0.001372	4.412409
-0.012849	-0.144624	0.001276	0.388978

Συντελεστές προσαρμογής χωρίς περιορισμούς (α):

D(EXPDPC_GRE)	23.32618	2.750898	-13.33487	-6.917489
D(FDIOFPC_GRE)	15.11554	-1.424955	2.140801	1.699141
D(GDPDPC_GRE)	-55.19038	-272.5060	-13.47560	-102.8601
D(WAGD_GRE)	-0.053217	-0.112778	-0.052478	-0.039689

Συνάρτηση συνολοκλήρωσης

Συντελεστής μέγιστης πιθανοφάνειας

82.80439

Κανονικοποιημένοι συντελεστές συνολοκλήρωσης (Τυπ. σφάλματα σε παρενθέσεις)

EXPDPC_GRE	FDIOFPC_GRE	GDPDPC_GRE	WAGD_GRE
1.000000	-144.0315	-0.054571	-79.49172
	(20.8324)	(0.05882)	(124.774)

συντελεστές προσαρμογής (Τυπ. σφάλματα σε παρενθέσεις)

D(EXPDPC_GRE)	-0.105433
	(0.04442)
D(FDIOFPC_GRE)	-0.068322
	(0.01269)
D(GDPDPC_GRE)	0.249458
	(0.56249)
D(WAGD_GRE)	0.000241
	(0.00026)

Όπως φαίνεται στον σχετικό πίνακα (Πίνακας 6.8) σύμφωνα και με τους δύο ελέγχους συνολοκλήρωσης, φαίνεται ότι υπάρχει μία σχέση συνολοκλήρωσης, και στα δύο επίπεδα σημαντικότητας (5% και 1%). Το εύρημα αυτό, όπως είδαμε και στην περίπτωση των εισερχόμενων ΞΑΕ είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς αποκαλύπτει την ύπαρξη μίας σχέσεων μακροχρόνιας ισορροπίας μεταξύ των μεταβλητών του συστήματος, η οποία αποκαλύπτεται από την εκτίμηση του VEC υποδείγματος (Πίνακας 6.9).

Ο όρος διόρθωσης σφάλματος είναι στατιστικά σημαντικός για μόνο δύο από τις τέσσερις εξισώσεις του συστήματος και συγκεκριμένα για τις εξισώσεις των εξαγωγών και των εξερχόμενων ΞΑΕ. Αυτό σημαίνει ότι τα προηγούμενα επίπεδα ισορροπίας του συστήματος τείνουν να επηρεάζουν τη διαμόρφωση των επιπέδων των δύο αυτών μεταβλητών. Μάλιστα, η ταχύτητα προσαρμογής των εξαγωγών σε περίπτωση ανισορροπίας είναι αρκετά μεγαλύτερη από αυτή των ΞΑΕ. Αντίθετα, οι μεταβλητές δεν φαίνεται να επηρεάζονται από τα προηγούμενα επίπεδα μακροχρόνιας ισορροπίας του συστήματος, κάτι, που σε κάποιον τουλάχιστον βαθμό, δεν προκαλεί έκπληξη, καθώς αμφοτέρως μεταβλητές είναι αναμενόμενο να επηρεάζονται και από άλλες παραμέτρους που δεν περιλαμβάνονται στο σύστημα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει η ανάλυση στο βραχυχρόνιο επίπεδο, παρότι μόνο μία μεταβλητή φαίνεται να επηρεάζεται από τις υπόλοιπες. Συγκεκριμένα, οι εξαγωγές επηρεάζονται θετικά από το επίπεδο ανάπτυξης (δηλαδή από το ΑΕΠ). Επιπλέον, η επίδραση αυτή πηγάζει κυρίως από το επίπεδο του ΑΕΠ της αμέσως προηγούμενης περιόδου. Αντίθετα, η επίδραση του επιπέδου του ΑΕΠ δύο περιόδους πριν είναι αρνητική, αλλά πολύ μικρότερη και οριακά στατιστικά σημαντική.

Αρνητική είναι και η επίδραση του επιπέδου των αμοιβών, τόσο με μία όσο και με δύο υστερήσεις (αν και στη δεύτερη περίπτωση το αποτέλεσμα δεν είναι στατιστικά σημαντικό). Το γεγονός ότι μία αύξηση του επιπέδου των αμοιβών στη χώρα έχει τόσο σημαντική αρνητική επίπτωση στις εξαγωγές, επιβεβαιώνει το χαρακτήρα της ελληνικής μεταποίησης, η οποία εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να είναι έντασης εργασίας. Αν θεωρήσουμε ότι η αύξηση των αμοιβών, η οποία λόγω της μεγάλης της συνεισφοράς στην προσθήκη αξίας δεν μπορεί παρά να μεταφερθεί στην τελική τιμή του προϊόντος, δεν αντισταθμίζεται από αντίστοιχες αυξήσεις στις αμοιβές των χωρών τα προϊόντα των οποίων ανταγωνίζονται τα ελληνικά προϊόντα, είναι εύκολο να αντιληφθούμε πως θα μειωθεί το επίπεδο των ελληνικών εξαγωγών.

Ωστόσο, μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την παρούσα εργασία παρουσιάζει η επίδραση των εξερχόμενων ΞΑΕ στο επίπεδο των εξαγωγών. Όπως έχουμε ήδη δει, τα ευρήματα προηγούμενων προσπαθειών ανάλυσης της σχέσης έχουν οδηγήσει σε αντιφατικά συμπεράσματα, τα οποία, δυστυχώς, σπάνια είναι συγκρίσιμα, λόγω της υιοθέτησης πολύ διαφορετικών μεθοδολογιών, αλλά και δειγμάτων. Τα ευρήματα της παρούσας προσπάθειας συνηγορούν σαφέστατα υπέρ της ύπαρξης μίας έντονα αρνητικής (και στατιστικά σημαντικής) επίδρασης των εξερχόμενων ΞΑΕ στις εξαγωγές, ενώ, ταυτόχρονα, η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε μας επιτρέπει τον αποκλεισμό του ενδεχομένου ταυτόχρονης ύπαρξης μίας αντίστροφης σχέσης, αφού η

επίδραση του επιπέδου των εξαγωγών στις εξερχόμενες ΞΑΕ δεν είναι σε καμία περίπτωση στατιστικά σημαντική.

Πίνακας 6.9 Η εκτίμηση του υποδείγματος VEC

Εκτιμήσεις διανύσματος διόρθωσης σφάλματος
Τυπικά σφάλματα σε () και στατιστικές t σε []

Συνάρτηση συνολοκλήρωσης				
EXPDPG_GRE(-1)	1.000000			
FDIOFPC_GRE(-1)	-144.0315 (20.8324) [-6.91383]			
GDPDPC_GRE(-1)	-0.054571 (0.05882) [-0.92771]			
WAGD_GRE(-1)	-79.49172 (124.774) [-0.63708]			
C	1512.862			
Διόρθωση σφάλματος:	D(EXPDPG_GRE)	D(FDIOFPC_GRE)	D(GDPDPC_GRE)	D(WAGD_GRE)
Συν. συνολοκλ.	-0.105433 (0.04442) [-2.37329]	-0.068322 (0.01269) [-5.38324]	0.249458 (0.56249) [0.44349]	0.000241 (0.00026) [0.91990]
D(EXPDPG_GRE(-1))	-0.076634 (0.26901) [-0.28488]	-0.083661 (0.07685) [-1.08861]	1.366522 (3.40603) [0.40121]	0.000251 (0.00158) [0.15826]
D(EXPDPG_GRE(-2))	-0.624686 (0.19495) [-3.20439]	-0.000683 (0.05569) [-0.01226]	-0.896644 (2.46834) [-0.36326]	-0.001119 (0.00115) [-0.97528]
D(FDIOFPC_GRE(-1))	-18.59796 (7.78073) [-2.39026]	-12.60394 (2.22284) [-5.67020]	43.68661 (98.5163) [0.44345]	0.039737 (0.04580) [0.86767]
D(FDIOFPC_GRE(-2))	-18.79838 (6.59375) [-2.85094]	-6.221229 (1.88374) [-3.30260]	10.51372 (83.4873) [0.12593]	0.026917 (0.03881) [0.69356]
D(GDPDPC_GRE(-1))	0.170495 (0.04966) [3.43301]	-0.017533 (0.01419) [-1.23576]	0.458335 (0.62882) [0.72889]	0.000208 (0.00029) [0.71048]
D(GDPDPC_GRE(-2))	-0.099616 (0.05362) [-1.85781]	0.016010 (0.01532) [1.04515]	0.358278 (0.67892) [0.52772]	9.14E-05 (0.00032) [0.28968]
D(WAGD_GRE(-1))	-254.4816 (132.856) [-1.91547]	45.81442 (37.9549) [1.20708]	-897.7308 (1682.16) [-0.53368]	-0.431615 (0.78198) [-0.55195]
D(WAGD_GRE(-2))	195.2557 (110.340) [1.76958]	-39.95273 (31.5225) [-1.26744]	-887.9691 (1397.08) [-0.63559]	-0.181401 (0.64946) [-0.27931]
C	206.2082 (70.5524) [2.92276]	109.8758 (20.1558) [5.45133]	-6.617751 (893.305) [-0.00741]	-0.164063 (0.41527) [-0.39508]
R ²	0.717462	0.916915	0.169055	0.245323
Adj. R ²	0.583628	0.877559	-0.224551	-0.112155
Άθρ. τετραγ. καταλοίπων	53227.52	4344.218	8533203.	1.844034
Τυπ. Σφ. συνάρτησης	52.92871	15.12095	670.1611	0.311536
Στατιστική F	5.360834	23.29792	0.429502	0.686261
Συντ. μέγ. πιθανοφάνειας	-150.1172	-113.7841	-223.7358	-1.196782
Akaike AIC	11.04257	8.536837	16.11971	0.772192
Schwarz SC	11.51405	9.008319	16.59119	1.243673
Mean dependent	29.25959	2.120242	353.5376	0.159862
S.D. dependent	82.02578	43.21308	605.6068	0.295410
Determinant Residual Covariance	1.91E+09			
Log Likelihood	-449.9178			
Log Likelihood (d.f. adjusted)	-474.4435			
Akaike Information Criteria	35.75472			
Schwarz Criteria	37.82924			

Σε κάθε περίπτωση είναι προφανές ότι η αξιοπιστία των παραπάνω αποτελεσμάτων μειώνεται σημαντικά από την ύπαρξη μίας σημαντικής περιόδου ουσιαστικής ανυπαρξίας εξερχόμενων ΞΑΕ από την Ελλάδα (με άλλα λόγια, ύπαρξη μηδενικών παρατηρήσεων για την μεταβλητή *FDIOFPC_GRE*). Δυστυχώς, το πρόβλημα αυτό δεν είναι δυνατό να αντιμετωπιστεί με κανέναν τρόπο, πολύ δε περισσότερο αφού οι μηδενικές τιμές δεν αφορούν *missing values*, αλλά πραγματικές τιμές. Ωστόσο, προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων επανεκτιμήθηκε το υπόδειγμα *VEC* αφαιρώντας τις παρατηρήσεις για τις οποίες η μεταβλητή των εξερχόμενων ελληνικών ΞΑΕ (*FDIOFPC_GRE*) παίρνει μηδενικές τιμές. Στην περίπτωση που τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας έδιναν μία όχι πολύ διαφορετική εικόνα από αυτήν που προέκυψε από την εκτίμηση του πλήρους δείγματος θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η επίδραση των μηδενικών τιμών δεν αλλοιώνει δραματικά τις σχέσεις του υποδείγματος.

Τα αποτελέσματα ήταν μάλλον ενθαρρυντικά¹⁴¹, όπως και στο πλήρες υπόδειγμα ο όρος διόρθωσης σφάλματος ήταν στατιστικά σημαντικός για τις εξισώσεις των εξαγωγών και των εξερχόμενων ΞΑΕ. Επιπλέον, τα πρόσημα παρέμειναν αρνητικά, ενώ η τιμή του όρου ήταν μεγαλύτερη για τις εξαγωγές, υποδεικνύοντας μεγαλύτερη ταχύτητα προσαρμογής. Φυσιολογικά, στο βραχυχρόνιο επίπεδο οι διαφοροποιήσεις ήταν μεγαλύτερες, παρά το γεγονός ότι για ακόμη μία φορά η εικόνα δεν ανατρέπεται. Έτσι, το επίπεδο του ΑΕΠ εξακολουθεί να επηρεάζει θετικά τις εξαγωγές (αν και η σχέση δεν είναι στατιστικά σημαντική), ενώ αντίθετα το επίπεδο των αμοιβών επηρεάζει αρνητικά (επίδραση που είναι στατιστικά σημαντική). Κατά τα άλλα, οι εξερχόμενες ΞΑΕ εξακολουθούν να επενεργούν αρνητικά στις εξαγωγές, αν και το αντίστροφο παύει να ισχύει (δηλαδή τώρα οι εξαγωγές επηρεάζουν θετικά τις εξερχόμενες ΞΑΕ).

Παρά το γεγονός ότι τα αποτελέσματα δείχνουν αρκετά αξιόπιστα, πρέπει για μία ακόμη φορά να τονιστεί ότι δεν υπάρχει κανένα υποκατάστατο των πραγματικών παρατηρήσεων. Για την ώρα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τα ευρήματα δείχνουν μία πρώτη εικόνα για τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών και επιβάλλεται να αντιμετωπιστούν με επιφυλακτικότητα.

6.4. Επιπτώσεις των εξερχόμενων ΞΑΕ: το επίπεδο της επιχείρησης

Η ανάλυση που προηγήθηκε και στηρίχθηκε σε μακροοικονομικά δευτερογενή δεδομένα στο επίπεδο της συνολικής οικονομίας έδωσε αρκετά ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ, τόσο εισερχόμενων, όσο και εξερχόμενων, στα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας.

Ωστόσο, όπως είδαμε στην ενότητα σχετικά με τη θεωρία της ΞΑΕ, η τελευταία είναι πρωτίστως ένα μικροοικονομικό φαινόμενο, καθόσον ακόμη δεν έχει (και είναι αμφίβολο αν αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί) διατυπωθεί μία γενική θεωρία των ΞΑΕ. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός αριθμού θεωριών της

¹⁴¹ Αν και θα πρέπει να σημειωθεί ότι λόγω των μειωμένων παρατηρήσεων το υπόδειγμα εκτιμήθηκε με μία υστέρηση, ενώ εντοπίστηκε μόνο μία συνάρτηση συνολοκλήρωσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

ΠΕ, κάθε μία από τις οποίες προσπαθεί να ερμηνεύσει κάποιες από τις εκφάνσεις του φαινομένου, καθώς και κάποιες προσπάθειες σύνθεσης, οι οποίες, αν και στα αρχικά τους στάδια αντιμετωπίστηκαν ως θεωρίες, γρήγορα έγινε σαφές ότι και οι ίδιες δεν ήταν γενικές θεωρίες.

Ο σκοπός της παρούσας ενότητας είναι διττός. Από τη μία πλευρά, όπως σε γενικές γραμμές και στις ενότητες που προηγήθηκαν επιδιώκει μία περιγραφή του φαινομένου, αυτή τη φορά στο επίπεδο της επιχείρησης, ενώ από την άλλη πλευρά στοχεύει στον έλεγχο κάποιων από τις θεωρίες που αναλύθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Το γεγονός ότι τα στοιχεία προέρχονται από ελληνικές επιχειρήσεις αποτελεί ταυτόχρονα σημαντικό πλεονέκτημα και μειονέκτημα. Το πλεονέκτημα εντοπίζεται στο γεγονός ότι, τουλάχιστον σύμφωνα με τα ευρήματα της εκτεταμένης βιβλιογραφικής έρευνας που προηγήθηκε, η παρούσα είναι η πρώτη τέτοια προσπάθεια ανάλυσης της ελληνικής περίπτωσης. Το δεύτερο σημαντικό πλεονέκτημα έγκειται στο σχετικά μικρό διάστημα εξέλιξης του φαινομένου στην Ελλάδα, το οποίο μας δίνει τη δυνατότητα ελέγχου των σταδίων ανάπτυξης του φαινομένου. Το τελευταίο, είναι βέβαια ταυτόχρονα και μειονέκτημα, καθώς η μεγαλύτερη διάρκεια του φαινομένου θα μας έδινε περισσότερους βαθμούς ελευθερίας. Το σημαντικότερο, βέβαια, μειονέκτημα, όπως άλλωστε σε κάθε αντίστοιχη προσπάθεια στηριγμένη σε ελληνικά μικροοικονομικά δεδομένα, είναι η αξιοπιστία των στοιχείων. Παρότι, όπως θα περιγραφεί παρακάτω, πραγματοποιήθηκε κάθε προσπάθεια εξεύρεσης των πλέον αξιόπιστων στοιχείων, εξακολουθούν να υπάρχουν αμφιβολίες για την ακρίβεια κάποιων μεταβλητών, ενώ δεν κατέστη δυνατή η εξεύρεση κάποιων άκρως επιθυμητών μεταβλητών. Το δεύτερο σχετικά σημαντικό μειονέκτημα (ή για την ακρίβεια ερώτημα) αφορά τη δυνατότητα εξαγωγής γενικών συμπερασμάτων από τα ελληνικά δεδομένα. Ωστόσο, ένας τέτοιος προβληματισμός είναι μάλλον καταρχήν λανθασμένος, καθώς η μόνη διασφάλιση της καθολικότητας των ευρημάτων θα ήταν η χρήση δείγματος προερχόμενου από όλες τις χώρες των οποίων οι επιχειρήσεις προβαίνουν σε ΞΑΕ, κάτι που προφανώς είναι αδύνατο.

6.4.1. Το δείγμα των επιχειρήσεων

Η κύρια πηγή προέλευσης των δεδομένων ήταν οι οδηγοί των ελληνικών επιχειρήσεων (τόσο σε έντυπη, όσο και σε ηλεκτρονική μορφή) της ICAP. Η διαδικασία επιλογής των επιχειρήσεων εξελίχθηκε σε έναν μικρό αριθμό σταδίων:

5. Επιλογή του αρχικού δείγματος με αναζήτηση μέσω κριτηρίων από την ηλεκτρονική βάση της ICAP του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα εξής¹⁴²: α) Μεταποιητική επιχείρηση, β) Εξαγωγική επιχείρηση, γ) απασχόληση άνω των 20 εργαζομένων και δ) ίδρυση πριν το 1993. Η αρχική αυτή αναζήτηση έδωσε ένα δείγμα άνω των 2000 επιχειρήσεων προερχόμενων από όλους του κλάδους της ελληνικής μεταποίησης για την περίοδο 1992-2001. Το γεγονός ότι τα δεδομένα κάλυπταν τη συγκεκριμένη 10ετία ήταν ο σημαντικότερος λόγος για την

¹⁴² Τα στοιχεία αφορούσαν το έτος 2001.

επιλογή της συγκεκριμένης πηγής πληροφόρησης.

6. Δυστυχώς οι μεταβλητές που ήταν διαθέσιμες από την ηλεκτρονική βάση για το παραπάνω, ιδιαίτερα εκτεταμένο, δείγμα, περιορίζονταν στα στοιχεία των συνοπτικών ισολογισμών των επιχειρήσεων. Έλλειπαν δηλαδή αρκετές μεταβλητές, απαραίτητες για την ανάλυσή μας, όπως η απασχόληση και οι εξαγωγές των επιχειρήσεων και βεβαίως οι επενδύσεις τους στο εξωτερικό. Διαπιστώθηκε, ωστόσο, ότι οι δύο πρώτες από τις παραπάνω μεταβλητές περιλαμβάνονταν στους έντυπους οδηγούς. Μετά τις πρώτες δοκιμές έγινε σαφές ότι η προσπάθεια συλλογής των στοιχείων για το συνολικό δείγμα από τους έντυπους οδηγούς, θα ήταν μία εξαιρετικά χρονοβόρα διαδικασία, η οποία, επιπλέον, θα μπορούσε να αποδειχτεί μάταιη σε περίπτωση που δεν εντοπιζόνταν στοιχεία για την επενδυτική δραστηριότητα των επιχειρήσεων στο εξωτερικό. Η απάντηση στο σημαντικό ερώτημα σχετικά με την περαιτέρω μείωση του δείγματος στηρίχθηκε στη διευκόλυνση των επόμενων σταδίων. Έτσι, αποφασίστηκε η επιλογή των 300 επιχειρήσεων με τις μεγαλύτερες συμμετοχές κατά το έτος 2001. Παρότι ήταν εξαρχής σαφές ότι για την πλειοψηφία, ίσως, των περιπτώσεων οι συμμετοχές θα αφορούσαν επιχειρήσεις του εσωτερικού η τελική επιλογή κριτηρίου βασίστηκε στο ότι θα μπορούσε να δώσει το μεγαλύτερο πλήρες δείγμα.
7. Στις 300 επιχειρήσεις του δεύτερου σταδίου απεστάλη ένα ιδιαίτερα σύντομο ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα 1), το οποίο, ωστόσο παρά τις επίμονες προσπάθειες και τις επανειλημμένες εκκλήσεις, απαντήθηκε μόλις από το 10% των επιχειρήσεων, ενώ αρκετά από τα απαντημένα ερωτηματολόγια ήταν ελλιπή. Ήταν προφανές ότι με λίγα περισσότερα από 20 ερωτηματολόγια (έστω και αν αυτά αφορούσαν μία περίοδο 10 ετών) τα ευρήματα θα ήταν πιθανότατα αναξιόπιστα. Έτσι, αποφασίστηκε η αναζήτηση των πληροφοριών σχετικά με τις ΞΑΕ των ελληνικών επιχειρήσεων σε άλλες πηγές. Το τελικό δείγμα αποτελείται από 154 επιχειρήσεις, από τις οποίες οι 66 έχουν πραγματοποιήσει τουλάχιστον μία επένδυση στο εξωτερικό, ενώ για τις υπόλοιπες 90 διαπιστώθηκε (με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια) ότι δεν είχαν (έως και το 2001) επενδύσεις στο εξωτερικό. Για τις 146 επιχειρήσεις που απορρίφθηκαν ήταν αδύνατη η εύρεση αξιόπιστων στοιχείων. Οι πηγές προέλευσης των πληροφοριών ήταν οι εξής: α) Η σημαντικότερη πηγή πληροφόρησης ήταν οι ιστοχώροι των επιχειρήσεων στο διαδίκτυο. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι επιχειρήσεις παρείχαν (συνήθως συνοπτική, αλλά και σε αρκετές περιπτώσεις ιδιαίτερα εκτενή) πληροφόρηση σχετικά με τις επενδυτικές και παραγωγικές τους δραστηριότητες σε τρίτες χώρες. β) δημοσιεύματα στον ημερήσιο τύπο, τα οποία κατά κύριο λόγο προέρχονται από δελτία τύπου των ίδιων των επιχειρήσεων. Ο μεγαλύτερος όγκος αυτής της κατηγορίας των πληροφοριών προήλθε από τη διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης της εφημερίδας 'Ελευθεροτυπία', αλλά και από άλλες εφημερίδες, τα άρθρα των οποίων προέκυπταν από τις κοινές μηχανές αναζήτησης (π.χ. Google, Yahoo κλπ.). γ) τη σχετική βάση δεδομένων του Συνδέσμου Εξαγωγέων Β. Ελλάδος (ΣΕΒΕ), η οποία δυστυχώς μόλις πρόσφατα (2003)

άρχισε να σχηματίζεται, ενώ και ο χαρακτήρας των δεδομένων που περιέχει δεν επέτρεψε την άμεση χρήση της.

Το τελικό δείγμα αποτελείται από 154 επιχειρήσεις για τις οποίες υπάρχουν τα παρακάτω δεδομένα για την περίοδο 1992-2001: Κτίρια (build), μηχανολογικός εξοπλισμός (mach), ίδια κεφάλαια (cap), κύκλος εργασιών (rev), κέρδη προ φόρων και τόκων (prof), δείκτης αποδοτικότητας επενδυμένων κεφαλαίων (Return on Assets, ROA¹⁴³), δείκτης αποδοτικότητας καθαρής θέσης (Return on equity, ROE¹⁴⁴), απασχόληση (empl), ποσοστό εξαγωγών επί του κύκλου εργασιών (exp_s), χώρες στις οποίες εξάγει η επιχείρηση (exp_c), αριθμός συνδεδεμένων επιχειρήσεων στο εξωτερικό (fdi_n), χώρες υποδοχής ΞΑΕ (fdi_c)¹⁴⁵ και τέλος, χαρακτηριστικά επένδυσης (δηλαδή αν η επένδυση είναι πρωτογενής – Greenfield – ή εξαγορά (type), ποσοστό ιδιοκτησίας της ελληνικής επιχείρησης (share) και εθνικότητα των άλλων βασικών μετόχων (nat) και τέλος αν η επιχείρηση στο εξωτερικό είναι μεταποιητική ή όχι (man)). Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι για να μειωθεί η απώλεια βαθμών ελευθερίας, στις παλινδρομήσεις που δεν εμφανίζεται η μεταβλητή των ΞΑΕ χρησιμοποιείται το πλήρες δείγμα των 300 επιχειρήσεων, ενώ το οικονομετρικό λογισμικό απορρίπτει κατά περίπτωση τις ελλιπείς παρατηρήσεις.

6.4.2. Η ερευνητική μεθοδολογία

Από την περιγραφή των δεδομένων που προηγήθηκε, γίνεται σαφές ότι η ιδανική μεθοδολογία για την προσέγγιση των ερευνητικών μας ερωτημάτων είναι η ανάλυση πάνελ δεδομένων (δηλαδή ο συνδυασμός διαστρωματικών και διαχρονικών δεδομένων). Τα βασικά πλεονεκτήματα της μεθοδολογίας αυτής είναι τα εξής (Baltagi, 1995, σ 3-7): α) δυνατότητα ελέγχου της μεμονωμένης ετερογένειας. Ενώ τόσο στην ανάλυση διαχρονικών, όσο και διαστρωματικών στοιχείων η ετερογένεια, αν δεν αντιμετωπιστεί είναι πιθανό να δώσει εσφαλμένα αποτελέσματα, ενώ αν γίνει αντιληπτή, μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη χρήση κάποιας ψευδομεταβλητής, η οποία, ωστόσο, έχει πάντα ως αποτέλεσμα τη μείωση του δείγματος.

β) τα δεδομένα πάνελ δίνουν περισσότερες πληροφορίες, μεγαλύτερη μεταβλητότητα, λιγότερη πολυσυγραμμικότητα μεταξύ των μεταβλητών, περισσότερους βαθμούς ελευθερίας και καλύτερη αποδοτικότητα. Έτσι, ακόμη και αν διαθέταμε περισσότερες διαχρονικές παρατηρήσεις και ήταν εφικτή η ανάλυση που θα ακολουθήσει στο επίπεδο της συνολικής οικονομίας είναι πιθανό να υπήρχε πολυσυγραμμικότητα μεταξύ πολλών από τις μεταβλητές που θα χρησιμοποιηθούν. Η

$$^{143} ROA = \frac{\text{Κέρδη προ τόκων και φόρων}}{\text{Σύνολο περιουσιακών στοιχείων}}$$

$$^{144} ROE = \frac{\text{Καθαρά Κέρδη}}{\text{Καθαρή Θέση}}, \text{ όπου Καθαρή Θέση} = \text{Σύνολο περιουσιακών στοιχείων} - \text{πραγματικό}$$

παθητικό.

¹⁴⁵ Τόσο ο αριθμός των συνδεδεμένων επιχειρήσεων στο εξωτερικό, όσο και ο αριθμός των χωρών στις οποίες έχουν πραγματοποιηθεί επενδύσεις, έχουν χρησιμοποιηθεί ως προσεγγίσεις του όγκου των ΞΑΕ με αρκετά ικανοποιητικά αποτελέσματα. βλ. Ramaswamy, 1995· Delios and Beamish, 2000 και Lu and Beamish, 2001.

εισαγωγή του διαστρωματικού επιπέδου εισάγει μεγαλύτερη μεταβλητότητα, αντιμετωπίζοντας, έτσι, αποτελεσματικά την πολυσυγγραμμικότητα. Από την άλλη πλευρά, με δέκα περιόδους η διαχρονική ανάλυση θα ήταν αδύνατη, λόγω των περιορισμένων βαθμών ελευθερίας. Η εισαγωγή του διαστρωματικού επιπέδου έχει ως αποτέλεσμα τον ουσιαστικό πολλαπλασιασμό του δείγματός μας, απαλείφοντας αυτό το πρόβλημα.

γ) Τα πάνελ δεδομένα εισάγουν ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο δυναμισμού σε διαστρωματικές αναλύσεις, ενώ δ) επιτρέπουν την αναγνώριση και μέτρηση αποτελεσμάτων τα οποία δεν μπορούν να εντοπιστούν από καθαρές διαστρωματικές ή διαχρονικές αναλύσεις.

ε) Τα πάνελ δεδομένα επιτρέπουν την κατασκευή πιο περίπλοκων υποδειγμάτων συμπεριφοράς από τα καθαρά διαστρωματικά ή διαχρονικά δεδομένα, ενώ τέλος, στ) το γεγονός ότι τα στοιχεία αφορούν μεμονωμένες οντότητες, όπως άτομα, επιχειρήσεις, νοικοκυριά, έχει, συνήθως, ως αποτέλεσμα μεγαλύτερη ακρίβεια στη μέτρηση.

Υπάρχει, βέβαια, και ένας αριθμός προβλημάτων γύρω από την ανάλυση πάνελ δεδομένων, τα οποία ωστόσο, αφορούν κυρίως τα αντικείμενα για τα οποία εξαρχής σχεδιάστηκαν και στα οποία κατά κύριο λόγο χρησιμοποιούνται αυτές οι μέθοδοι, που δεν είναι άλλα από τις εκτεταμένες έρευνες συμπεριφοράς (βλ. Baltagi, 1995: 1-3), ενώ τα προβλήματα εντοπίζονται κυρίως στο σχεδιασμό και την εκτέλεση της δειγματοληψίας. Συνοπτικά, τα προβλήματα εντοπίζονται στα εξής : α) Προβλήματα σχεδιασμού και συλλογής δεδομένων, δηλαδή σφάλματα στο σχεδιασμό του δείγματος, άρνηση απάντησης κλπ, β) διαταραχές των σφαλμάτων μέτρησης (τα οποία μπορεί να προκύψουν από λανθασμένες απαντήσεις σε ασαφείς ερωτήσεις, λανθασμένη καταγραφή των απαντήσεων κλπ), γ) προβλήματα επιλογής του δείγματος και δ) μικρή χρονική διάρκεια.

Από τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι όταν υπάρχουν στοιχεία και στις δύο διαστάσεις και υποθέτοντας ότι τα υποδείγματα σχεδιάζονται σωστά, η ανάλυση πάνελ δεδομένων είναι δυνατό να δώσει πολύ ικανοποιητικότερα αποτελέσματα, από ότι η μεμονωμένη ανάλυση οποιασδήποτε από τις άλλες δύο διαστάσεις. Στην παρούσα ανάλυση, βέβαια είναι μάλλον μονόδρομος, λόγω της φύσης των δεδομένων.

Μία τυπική παλινδρόμηση πάνελ δεδομένων παίρνει την παρακάτω μορφή:

$$y_{it} = a + \beta'X_{it} + \varepsilon_{it}$$

όπου $i = 1 \dots 156$ είναι οι επιχειρήσεις του δείγματος και $t = 1 \dots 10$ είναι ο αριθμός των χρονικών περιόδων. Επιπλέον, y είναι η κατά περίπτωση ενδογενής μεταβλητή, ενώ X είναι το διάνυσμα των ερμηνευτικών μεταβλητών.

Για τη διόρθωση της ετερογένειας στο διαστρωματικό επίπεδο χρησιμοποιήθηκαν οι πρώτες διαφορές όλων των μεταβλητών. Αυτό είχε, μεν, ως αποτέλεσμα μία σημαντική απώλεια βαθμών ελευθερίας, χωρίς, ωστόσο, να δυσχεραίνει την ανάλυση, ενώ ταυτόχρονα βελτίωσε σημαντικά τα αποτελέσματα. Από την άλλη πλευρά, για τον έλεγχο της διακύμανσης στο διαχρονικό επίπεδο συμπεριελήφθη ως μία από τις ερμηνευτικές μεταβλητές η ισοτιμία δραχμής/δολαρίου ΗΠΑ (exc).

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι παρά τις αρχικές προσδοκίες, τελικά κατέστη αδύνατη η συλλογή ακριβών στοιχείων σχετικά με τις δαπάνες E&A των επιχειρήσεων. Η εκτεταμένη αναζήτηση ενός ικανοποιητικού υποκατάστατου οδήγησε στην επιλογή του λογαριασμού 'ασώματες ακινητοποιήσεις και έξοδα πολυετούς αποσβέσεως' (asom- καθόσον η βάση δεδομένων της ICAP περιλαμβάνει μόνο πρωτοβάθμιους λογαριασμούς). Όπως φαίνεται στο Παράρτημα II, ο παραπάνω λογαριασμός περιλαμβάνει έναν αρκετά μεγάλο αριθμό (αρκετά διαφορετικών) δευτεροβάθμιων λογαριασμών. Ωστόσο, το βασικό πρόβλημα είναι ότι δεν γνωρίζουμε (αλλά και δεν μπορούμε να υποθέσουμε) τι ακριβές ποσοστό αφορούν οι λογαριασμοί που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παρούσα ανάλυση. Κάνουμε έτσι την υπόθεση ότι η συμμετοχή των δευτεροβάθμιων λογαριασμών στον πρωτοβάθμιο παραμένει σταθερή για όλες τις επιχειρήσεις, κάτι που μας επιτρέπει τη χρήση του λογαριασμού. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, τα αποτελέσματα αντιμετωπίζονται με μία σχετική επιφύλαξη.

ι. Οι επιπτώσεις της διεθνοποίησης (εξαγωγές - ΞΑΕ) στην απόδοση των επιχειρήσεων: Εξαγωγές

Όπως φαίνεται παρακάτω (Πίνακας 6.10), και σε αντίθεση με τις αρχικές προσδοκίες, η αύξηση του ποσοστού των εξαγωγών ως προς τον κύκλο εργασιών οδηγεί σε μείωση του δείκτη αποδοτικότητας επενδυμένων κεφαλαίων. Από την άλλη πλευρά, η κλίση της καμπύλης (δηλαδή η τιμή της μεταβλητής των εξαγωγών στο τετράγωνο) είναι θετική, γεγονός που σημαίνει ότι τα πρώτα στάδια εισόδου στις διεθνείς αγορές συνεπάγονται μειωμένη αποδοτικότητα, ενώ καθώς το ποσοστό των εξαγωγών στον κύκλο εργασιών αυξάνεται, η αποδοτικότητα τείνει να αυξάνει.

Επιπλέον, (όπως φαίνεται στο υπόδειγμα 2), παρά το γεγονός ότι τα πρόσημα παραμένουν ίδια με αυτά του πρώτου υποδείγματος, η επεξηγηματική ικανότητα του αριθμού των χωρών εξαγωγής είναι πάρα πολύ μικρή (με τα μεγέθη της στατιστικής t κοντά στη μονάδα). Η διαφοροποίηση αυτή είναι δυνατό να ερμηνευτεί ως εξής: Η είσοδος στις διεθνείς αγορές μέσω εξαγωγών απαιτεί μία (ίσως σημαντική) αρχική δαπάνη πόρων. Επειδή, ωστόσο, η επένδυση που πραγματοποιείται αφορά στο εσωτερικό της χώρας και στην ίδια την επιχείρηση, η επέκταση σε διαφορετικές χώρες – στο βαθμό που δεν συνεπάγεται, και αυτή είναι πολύ συχνά η πραγματικότητα, αύξηση του όγκου των εξαγωγών – μπορεί εύκολα να πραγματοποιηθεί χωρίς την ανάγκη αξιοποίησης επιπρόσθετων πόρων.

Αντίστοιχα είναι και τα ευρήματα σχετικά με την επίπτωση των ΞΑΕ των επιχειρήσεων στην αποδοτικότητα των επενδυμένων τους κεφαλαίων. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο υπόδειγμα 3, η σχέση ROA – ΞΑΕ φαίνεται να εκφράζεται ικανοποιητικά (όπως άλλωστε και η σχέση ROA – εξαγωγές) από μία καμπύλη σχήματος U, στην οποία κατά τα πρώτα στάδια των ΞΑΕ η αποδοτικότητα μειώνεται, για να αυξηθεί ξανά, όσο εντείνεται η εμπλοκή στην ξένη παραγωγή. Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι το εύρημα αυτό είναι πολύ πιο ασθενές από την περίπτωση των εξαγωγών, καθώς ο συντελεστής της μεταβλητής $D(FDI_N^2)$ έχει μεν το αναμενόμενο πρόσημο, χωρίς ωστόσο να είναι στατιστικά σημαντικός. Επιπλέον και η συμπεριφορά της μεταβλητής που εκφράζει τον αριθμό των χωρών

επένδυσης είναι αντίστοιχη, παρότι οι τιμές του συντελεστή δεν είναι στατιστικά σημαντικές.

Κατά τα λοιπά, η συμπεριφορά των υπόλοιπων μεταβλητών παρουσιάζει επίσης αρκετό ενδιαφέρον, καθώς φαίνεται (στα υποδείγματα 1, 3 και 4) ότι το μέγεθος των επιχειρήσεων επιδρά αρνητικά στην αποδοτικότητά τους, ενώ το ύψος των ασώματων ακινητοποιήσεων επιδρά επίσης σε όλες τις περιπτώσεις αρνητικά, χωρίς, ωστόσο να είναι σε καμία στατιστικά σημαντικό. Ιδιαίτερα το τελευταίο αυτό εύρημα προκαλεί έκπληξη, καθώς οι ασώματες ακινητοποιήσεις χρησιμοποιήθηκαν ως προσέγγιση των άυλων πόρων των επιχειρήσεων. Χωρίς να αγνοούνται οι επιφυλάξεις σχετικά με την καταλληλότητα της μεταβλητής (παρότι δεν θεωρούμε ότι μπορεί να αποδοθεί εκεί το αποτέλεσμα), μία πιθανή εξήγηση πηγάζει από την ιδιότυπη σχέση των ελληνικών επιχειρήσεων με ό,τι έχει να κάνει με έρευνα και ανάπτυξη, και γενικότερα με τη διαχείριση της γνώσης. Η πλειοψηφία των ελληνικών επιχειρήσεων, μέχρι πολύ πρόσφατα (και πιθανότατα ακόμη και σήμερα) σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως έντασης γνώσης. Ωστόσο, ακόμη και εάν δεχτούμε ότι οι επιχειρήσεις του δείγματος, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται οι πιο δυναμικές και μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις, όντως πραγματοποιούν έρευνα, ακόμη και στις περιπτώσεις που έχει αρχίσει να πραγματοποιείται με συστηματικό τρόπο, δεν είναι λογικό να περιμένει κάποιος να έχει αρχίσει να αποδίδει. Καθώς η Ε&Α αφορά δραστηριότητες που συχνά απαιτούν μεγάλες επενδύσεις, τα αποτελέσματα των οποίων αργούν να ωριμάσουν, είναι πιθανό μέσα στα επόμενα χρόνια η εικόνα να μεταβληθεί.

Το παραπάνω, ιδιαίτερα σημαντικό, εύρημα επιδιώχθηκε να ελεγχθεί με την εισαγωγή ψευδομεταβλητής για τον έλεγχο του κλάδου. Ωστόσο, επειδή οι επιχειρήσεις του δείγματος ανήκουν σε πολλούς κλάδους (Πίνακας 5.13), κάποιος από τους οποίους περιλαμβάνουν πολύ μικρό αριθμό επιχειρήσεων προτιμήθηκε η χρήση μίας δυαδικής ψευδομεταβλητής (0: κλάδος χαμηλής τεχνολογίας, 1: κλάδος υψηλής τεχνολογίας), ίδια με αυτή που υιοθετεί ο Πίνακας 5.14.

Τα αποτελέσματα (Παράρτημα IV, I.4, σελ. 259), που αφορούν στο Υπόδειγμα 3, δεν μεταβάλλουν την εικόνα που ήδη περιγράφηκε. Το πρόσημο της ψευδομεταβλητής είναι θετικό, σύμφωνα με τις προσδοκίες, ωστόσο δεν είναι στατιστικά σημαντικό. Οι επιπτώσεις στις υπόλοιπες μεταβλητές είναι αμελητέες, με μοναδική ίσως εξαίρεση την αύξηση του στατιστικής σημαντικότητας της μεταβλητής του αριθμού των εξερχόμενων ΞΑΕ (FDI_N).

Σε μία τελευταία προσπάθεια αξιολόγησης των επιπτώσεων της τεχνολογικής έντασης, το δείγμα των επιχειρήσεων χωρίστηκε σε δύο μέρη. Το πρώτο περιελάμβανε τις επιχειρήσεις σε κλάδους υψηλής τεχνολογίας και το δεύτερο τις επιχειρήσεις κλάδων χαμηλής τεχνολογίας. Η παλινδρόμηση (στα πλαίσια του Υποδείγματος 3) για το πρώτο δείγμα έδωσε σαφώς βελτιωμένα αποτελέσματα. Τα πρόσημα των μεταβλητών (εκτός του σταθερού όρου) παρέμειναν ίδια, ωστόσο όλες οι μεταβλητές έγιναν στατιστικά σημαντικές, εκτός της FDI_N² (Παράρτημα IV, I.5, σελ. 260). Η κατάσταση μεταβάλλεται σημαντικά στην παλινδρόμηση του δείγματος των

επιχειρήσεων χαμηλής τεχνολογίας, η οποία δίνει αποτελέσματα εξαιρετικά χαμηλής επεξηγηματικής ικανότητας (Παράρτημα IV, I.6, σελ. 261).

Συμπερασματικά, φαίνεται ότι οι συμπληρωματικοί έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν βασιζόμενοι στον κλάδο δραστηριοποίησης (και κατά συνέπεια την τεχνολογική ένταση) των επιχειρήσεων του δείγματος επιβεβαιώνουν το παραπάνω επιχείρημα για το ρόλο της τεχνολογίας στην ανάπτυξη των ελληνικών επιχειρήσεων.

Πίνακας 6.10 Αποτελέσματα παλινδρομήσεων στην αποδοτικότητα επενδυμένων κεφαλαίων

Dependent Variable: D(ROA?)
Method: GLS (Cross Section Weights)
Sample: 1994 2001
One-step weighting matrix
Cross sections without valid observations dropped

Μεταβλητή	Υπόδειγμα 1	Υπόδειγμα 2	Υπόδειγμα 3	Υπόδειγμα 4
C	0,362191 (2,146)**	-0,937841 (-4,375)***	-0,171666 (-0,773)	-0,172613 (-0,774)
D(EMPL?)	-0,004984 (-3,191)***	-0,00284 (-1,407)	-0,005635 (-2,683)***	-0,005698 (-2,665)***
D(ASOM?)	-6,78E-08 (-1,681)*	-6,86E-08 (-1,780)*	-0,00000094 (-1,391)	-8,77E-08 (-1,288)
D(EXC)	-0,03634 (-5,597)***	-0,012878 (-1,700)*	-0,027224 (-3,413)***	-0,02718 (-3,412)***
D(ROA?(-1))	-0,056471 (-5,431)***	-0,214142 (-11,020)***	-0,082104 (-5,200)***	-0,081935 (-5,191)***
D(EXP_S?)	-0,081599 (-2,475)**			
D(EXP_S?^2)	0,001443 (3,791)***			
D(EXPC?)		-0,127131 (-1,081)		
D(EXPC?^2)		0,00318 (1,152)		
D(FDI_N?)			-0,748458 (-1,825)*	
D(FDI_N?^2)			0,01385 (0,763)	
D(FDIC?)				-0,931482 (-1,744)*
D(FDIC?^2)				0,01778 (0,501)
Weighted Statistics				
R-squared	0,047923	0,07494	0,051934	0,052111
Adjusted R-squared	0,044461	0,071935	0,04685	0,047028
S.E. of regression	49,76781	98,49342	54,15939	54,13134
F-statistic	13,84233	24,9378	10,21624	10,25289
Prob(F-statistic)	0,000	0,000	0,000	0,000
Αριθμός ετών	8	8	8	8
Αριθμός επιχειρήσεων	267	275	148	148
Συν. αριθμός παρατηρήσεων	1657	1854	1126	1126

Τιμές σε παρένθεση : στατιστική t
Επίπεδα σημαντικότητας: *: 10%, **: 5%, ***:1%

ii. Η σχέση ΞΑΕ - εξαγωγών

Για τη διερεύνηση της σχέσης ΞΑΕ - εξαγωγών πραγματοποιήθηκε μία σειρά ελέγχων, η οποία αφορούσε την επίπτωση του αριθμού των ΞΑΕ τόσο στο ποσοστό εξαγωγών επί του κύκλου εργασιών (Πίνακας 6.11), όσο και στις συνολικές εξαγωγές

(Πίνακας 6.12) για το δείγμα των επιχειρήσεων για τις οποίες υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία σχετικά με ΞΑΕ (δηλ. 154 επιχειρήσεις).

Όπως φαίνεται στους δύο πίνακες, σε καμία περίπτωση οι ΞΑΕ δεν επηρεάζουν αρνητικά τις εξαγωγές. Αντίθετα, και στις δύο περιπτώσεις οι επιπτώσεις φαίνεται να είναι θετικές και στατιστικά σημαντικές.

Πίνακας 6.11 Αποτέλεσμα παλινδρομήσεως του ποσοστού εξαγωγών επί του κύκλου εργασιών

Εξαρτημένη Μεταβλητή: D(EXP_S?)

Method: GLS (Cross Section Weights)

Sample: 1994 2001

Παρατηρήσεις: 8

Συνολικός αριθμός στρωμάτων: 136

Συνολικός αριθμός παρατηρήσεων: 871

One-step weighting matrix

White Heteroskedasticity-Consistent Standard Errors & Covariance

Cross sections without valid observations dropped

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.617805	0.029575	20.88944	0.0000
D(REV?)	-1.05E-08	4.58E-09	-2.300081	0.0217
D(PROF?)	1.64E-08	3.20E-09	5.129638	0.0000
D(ASOM?)	3.01E-08	1.56E-08	1.924794	0.0546
D(EXC)	-0.006282	0.000846	-7.425466	0.0000
D(EMPL?)	0.002249	0.000301	7.469910	0.0000
D(FDI_N?)	0.144483	0.032345	4.466975	0.0000
D(EXP_S?(-1))	-0.131748	0.017801	-7.401215	0.0000
Weighted Statistics				
R-squared	0.054788	Mean dependent var		1.788689
Adjusted R-squared	0.047121	S.D. dependent var		8.315148
S.E. of regression	8.116876	Sum squared resid		56857.62
F-statistic	7.146053	Durbin-Watson stat		1.952313
Prob(F-statistic)	0.000000			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.046342	Mean dependent var		0.945442
Adjusted R-squared	0.038606	S.D. dependent var		8.804660
S.E. of regression	8.633030	Sum squared resid		64318.71
Durbin-Watson stat	2.033011			

Πίνακας 6.12 Αποτέλεσμα παλινδρομήσεως του ποσού των εξαγωγών

Εξαρτημένη μεταβλητή: D(EXP?)
 Method: GLS (Cross Section Weights)
 Sample: 1994 2001
 Παρατηρήσεις: 8
 Συνολικός αριθμός στρωμάτων: 136
 Συνολικός αριθμός παρατηρήσεων: 871
 One-step weighting matrix
 White Heteroskedasticity-Consistent Standard Errors & Covariance
 Cross sections without valid observations dropped

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	30796.49	45689.40	0.674040	0.5005
D(REV?)	0.368190	0.042160	8.733091	0.0000
D(PROF?)	0.045258	0.014995	3.018319	0.0026
D(ASOM?)	0.410435	0.152792	2.686230	0.0074
D(EXC)	-8039.527	1060.502	-7.580871	0.0000
D(EMPL?)	3905.722	1080.692	3.614095	0.0003
D(FDI_N?)	258747.8	68200.31	3.793939	0.0002
D(EXP?(-1))	-0.025313	0.055772	-0.453864	0.6500
Weighted Statistics				
R-squared	0.538686	Mean dependent var		4915503.
Adjusted R-squared	0.534945	S.D. dependent var		11343768
S.E. of regression	7735880.	Sum squared resid		5.16E+16
F-statistic	143.9635	Durbin-Watson stat		1.854612
Prob(F-statistic)	0.000000			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.647769	Mean dependent var		2806888.
Adjusted R-squared	0.644912	S.D. dependent var		18453840
S.E. of regression	10996508	Sum squared resid		1.04E+17
Durbin-Watson stat	2.496327			

Τα πρόσημα των περισσότερων από τις υπόλοιπες μεταβλητές είναι τα αναμενόμενα, καθώς τόσο ο κύκλος εργασιών, όσο και η κερδοφορία, αλλά και η απασχόληση επηρεάζουν θετικά τις εξαγωγές. Επιπλέον, εδώ και το μέγεθος των ασώματων ακινητοποιήσεων επηρεάζει θετικά τις εξαγωγές. Από την άλλη πλευρά, το πρόσημο της συναλλαγματικής ισοτιμίας (η οποία όπως ήδη αναφέρθηκε είναι ισοτιμία δρχ/\$US) θα έπρεπε λογικά να είναι θετικό, καθώς το ακριβότερο δολάριο (φθηνότερη δραχμή) θα έπρεπε να συνεπάγεται περισσότερες εξαγωγές, δηλαδή το αντίθετο από αυτό που προκύπτει από τις παλινδρομήσεις. Διαπιστώσεις αυτού του είδους δεν είναι ιδιαίτερα πρωτότυπες για την ελληνική οικονομία, η οποία χαρακτηρίζεται από χαμηλή (και για το μεγαλύτερο διάστημα της υπό εξέταση περιόδου, φθίνουσα) ανταγωνιστικότητα. Επιπλέον, η ανάλυση αδυνατεί να διευκρινίσει αν η αύξηση της ισοτιμίας δρχ/\$US μεταφράζεται, λόγω των υψηλών ποσοστών εισαγόμενων εισροών στην ελληνική μεταποίηση, σε αυξημένο κόστος παραγωγής το οποίο με τη σειρά του οδηγεί σε αύξηση του κόστους εξαγόμενων προϊόντων, ειδικά σε μία περίοδο σαν αυτή που μελετάμε, στη διάρκεια της οποίας πραγματοποιήθηκε ένας έντονος επαναπροσανατολισμός των ελληνικών εξαγωγών προς χώρες χαμηλότερων εισοδημάτων, χωρίς αντίστοιχη μεταβολή στις χώρες προέλευσης των εισαγωγών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, άλλωστε, παρουσιάζει και το γεγονός ότι σε μία από τις δύο παλινδρομήσεις (0) ο συντελεστής της μεταβλητής 'D(EXP?(-1))', δηλαδή της εξαρτημένης με υστέρηση μεταβλητής δεν είναι στατιστικά σημαντικός. Το εύρημα

αυτό, πιθανώς, καταδεικνύει τον περιστασιακό χαρακτήρα της εξαγωγικής δραστηριότητας πολλών από τις επιχειρήσεις του δείγματος.

iii. Μία προσπάθεια ερμηνείας της απόφασης εμπλοκής σε ΞΑΕ

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μία προσπάθεια ερμηνείας της απόφασης για εμπλοκής σε ΞΑΕ. Παρότι τα δεδομένα δεν μπορεί να θεωρηθούν κατάλληλα για μία τέτοιου είδους ανάλυση (καθώς η εξαρτημένη μεταβλητή δεν είναι συνεχής), η προσπάθεια θεωρήθηκε σκόπιμη, καθώς θα μπορούσε να δώσει μία πρώτη πληροφόρηση για τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων που αποφασίζουν να εμπλακούν σε ΞΑΕ, ενώ ταυτόχρονα, δίνει τη δυνατότητα ελέγχου μερικών από τις θεωρητικές υποθέσεις που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες.

Όπως φαίνεται (Πίνακας 6.13) από τις τιμές του συντελεστή πολλαπλού προσδιορισμού (0,04 – 0,03 στην περίπτωση του διορθωμένου συντελεστή), η ερμηνευτική ικανότητα του υποδείγματος είναι σαφώς περιορισμένη, κάτι που, ωστόσο, δε σημαίνει ότι τα αποτελέσματα είναι εσφαλμένα, καθώς η στατιστική F είναι σημαντική σε επίπεδο 1%, ενώ τόσο χαμηλοί συντελεστές δεν είναι ασυνήθιστοι σε αναλύσεις πάνελ δεδομένων (βλ. Lu and Beamish, 2001:576-7).

Με μία πρώτη ματιά, τα αποτελέσματα δεν φαίνεται να επιβεβαιώνουν ούτε τη θεωρία της εσωτερικευσης, ούτε τη θεωρία των πόρων. Όσον αφορά την πρώτη, ο συντελεστής των ασώματων ακινητοποιήσεων είναι μεν θετικός, κάτι που σημαίνει ότι, όπως προβλέπει η θεωρία της εσωτερικευσης, μεγαλύτερα μεγέθη άυλων περιουσιακών στοιχείων τείνουν να οδηγήσουν προς εντονότερη παρουσία στο εξωτερικό, ωστόσο, αν και οριακά, ο συντελεστής δεν είναι στατιστικά σημαντικός.

Από την άλλη πλευρά δεν προκύπτει καμία σύγκρουση μεταξύ εξαγωγών και ΞΑΕ, αν και για ακόμη μία φορά το συμπέρασμα δεν μπορεί με καμία ασφάλεια να υποστηριχθεί, καθώς ο συντελεστής της μεταβλητής των εξαγωγών είναι μεν θετικός, χωρίς, ωστόσο να είναι στατιστικά σημαντικός.

Επίσης, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι οι ΞΑΕ δεν εξαρτώνται από το μέγεθος της επιχείρησης (όπως εκφράζεται από τον κύκλο εργασιών), καθώς ο σχετικός συντελεστής, παρότι θετικός δεν είναι στατιστικά σημαντικός.

Αντίθετα, η μεταβλητή κέρδη είναι στατιστικά σημαντική και μάλιστα φέρει αρνητικό πρόσημο, το οποίο μπορούμε να υποθέσουμε ότι συνδέεται με τις πιέσεις που ασκούνται στην κερδοφορία των επιχειρήσεων από τις αυξημένες υποχρεώσεις των θυγατρικών. Αν από την άλλη πλευρά, κάτι που είναι προφανώς σωστότερο σύμφωνα με τον τρόπο που έχει κατασκευαστεί το υπόδειγμα, η αιτιότητα είναι αντίθετη, η υπόθεση στην οποία πρέπει να προβούμε ώστε να αιτιολογηθεί το αρνητικό πρόσημο είναι πολύ διαφορετική· με άλλα λόγια η μείωση της κερδοφορίας και πιθανώς οι αυξημένες ανταγωνιστικές πιέσεις στην εγχώρια αγορά είναι ένας από τους σημαντικούς παράγοντες ώθησης των ελληνικών επιχειρήσεων στις ΞΑΕ.

Τέλος, και αυτό αποτελεί ένα εξαιρετικά σημαντικό εύρημα, φαίνεται ότι οι ελληνικές επενδύσεις στο εξωτερικό δεν στοχεύουν στην υποκατάσταση εργασίας, καθώς οι επιχειρήσεις που αυξάνουν την απασχόλησή τους στο εσωτερικό της χώρας (δηλαδή

την μεταβλητή 'D(EMPL?)') είναι πιθανότερο να προβούν σε ΞΑΕ. Το εύρημα αυτό θα πρέπει, ωστόσο, να αντιμετωπιστεί με την πρόβουσα επιφύλαξη, καθώς είναι αδύνατη η επαγωγή στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι παρά το δυναμικό χαρακτήρα της ανάλυσης, το δείγμα εξακολουθεί να είναι μικρό και σίγουρα όχι αντιπροσωπευτικό του συνόλου της ελληνικής οικονομίας.

Όσον αφορά το σημαντικό αυτό ζήτημα θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει η εκτίμηση ότι οι σημαντικές απώλειες θέσεων εργασίας πραγματοποιήθηκαν κατά τα πρώτα έτη του ανοίγματος των ΧΚΑΕ, σε κλάδους οι οποίοι ήδη αντιμετώπιζαν έντονες πιέσεις αναδιάρθρωσης, όπως για παράδειγμα το ένδυμα, από τους οποίους παρατηρήθηκαν μεγάλα ποσοστά εξόδων (βλ. Λαμπριανίδης, 1997). Δυστυχώς η πρόσβαση σε τέτοιου είδους στοιχεία, τα οποία να επιτρέπουν τη συστηματική διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της ανάληψης ΞΑΕ και της διακοπής λειτουργίας των επιχειρήσεων, είναι αδύνατη. Επιπλέον, σε μεγάλο βαθμό η αναδιάρθρωση των κλάδων αυτών έχει, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών επιβραδυνθεί σημαντικά. Έτσι, για παράδειγμα, στο δείγμα μας περιλαμβάνονται 25 επιχειρήσεις του κλάδου έτοιμου ενδύματος, οι οποίες κατά τη δεκαετία που μελετάμε αύξησαν τη συνολική τους απασχόληση στη χώρα κατά 38%! Σε καμία περίπτωση και για τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτή είναι η εικόνα στο σύνολο του κλάδου (του οποίου η συνολική απασχόληση έχει σαφώς μειωθεί κατά την τελευταία δεκαετία), αλλά προφανώς είναι πραγματικότητα για τις επιχειρήσεις του δείγματος. Εξάλλου, η παρούσα είναι μία μικροοικονομική ανάλυση και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπιστεί.

Πίνακας 6.13 Αποτελέσματα παλινδρόμησης στον αριθμό των επενδυτικών σχεδίων στο εξωτερικό

Εξαρτημένη μεταβλητή: D(FDI_N?)
 Μέθοδος: GLS (Cross Section Weights)
 Δείγμα: 1994 2001
 Παρατηρήσεις: 8
 Συνολικός αριθμός στρωμάτων: 140
 Σύνολο παρατηρήσεων: 933
 One-step weighting matrix
 White Heteroskedasticity-Consistent Standard Errors & Covariance
 Cross sections without valid observations dropped

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.003569	0.001382	2.583143	0.0099
D(REV?)	8.75E-11	7.28E-11	1.202024	0.2297
D(PROF?)	-2.45E-10	1.27E-10	-1.927705	0.0542
D(ASOM?)	1.77E-09	1.09E-09	1.619921	0.1056
D(EXC)	0.000191	6.10E-05	3.123772	0.0018
D(EMPL?)	7.94E-05	2.34E-05	3.387990	0.0007
D(EXP_S?)	8.38E-05	0.000171	0.490415	0.6240
D(FDI_N?(-1))	0.400373	0.084025	4.764946	0.0000
Weighted Statistics				
R-squared	0.038904	Mean dependent var		0.183089
Adjusted R-squared	0.031631	S.D. dependent var		0.506602
S.E. of regression	0.498525	Sum squared resid		229.8879
F-statistic	5.349011	Durbin-Watson stat		2.067130
Prob(F-statistic)	0.000005			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.240346	Mean dependent var		0.259378
Adjusted R-squared	0.234598	S.D. dependent var		0.893005
S.E. of regression	0.781266	Sum squared resid		564.5978
Durbin-Watson stat	1.745606			

6.5. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που προηγήθηκε ανέκυψε ένας αριθμός ενδιαφερόντων ευρημάτων σχετικά με τις επιπτώσεις των ΞΑΕ (εισερχόμενων και εξερχόμενων) στην ελληνική οικονομία, αλλά και ένας αριθμός ερωτημάτων – αντικειμένων μελλοντικής διερεύνησης.

Το πρώτο, αρκετά γενικό, αλλά ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι ΞΑΕ επηρεάζουν την ελληνική οικονομία, αλλά και επηρεάζονται από αυτήν. Παρά το γεγονός ότι, κυρίως κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, ο ρόλος που η χώρα έχει παίξει – είτε ως προορισμός των εισερχόμενων ΞΑΕ, είτε ως χώρα αποστολής ΞΑΕ – στις διαδικασίες διεθνοποίησης της παραγωγής είναι ιδιαίτερα περιορισμένος και σίγουρα αναντίστοιχος του οικονομικού ‘μεγέθους’ της, οι ΞΑΕ επηρέασαν τις συνθήκες ανάπτυξης της χώρας.

Το παραπάνω επιχείρημα, καθώς και η πλειοψηφία αυτών που θα ακολουθήσουν αφορά ιδιαίτερα τους φορείς άσκησης πολιτικής της χώρας. Ενδεικτικό της σημασίας που έχει δοθεί στις συνέπειες των ΞΑΕ είναι το γεγονός ότι παρά την πολύ έντονη συζήτηση των αρχών της δεκαετίας του 1990 για τις άμεσες επιπτώσεις του κύματος εξόδου των ελληνικών ΜΜΕ στην απασχόληση, οι οποίες φαίνεται ότι έπληξαν ιδιαίτερα περιφερειακούς νομούς της Β. Ελλάδος, αλλά και τις διάφορες ‘μικροκρίσεις’ οι οποίες κατά καιρούς προκλήθηκαν από τη μετακίνηση θυγατρικών ξένων ΠΕ, από την Ελλάδα προς χώρες φθηνότερου εργατικού δυναμικού (Michelin, Shiesser Palco κλπ.), ακόμη δεν έχει ξεκινήσει κάποια προσπάθεια πλήρους και *συστηματικής* συλλογής των στατιστικών στοιχείων των ελληνικών ΠΕ και των δραστηριοτήτων τους στο εξωτερικό. Δυστυχώς, κάτω από τέτοιες συνθήκες το να μιλήσει κάποιος για συγκροτημένη πολιτική σε σχέση με τις ΞΑΕ, αφενός ακούγεται πρόωρο, αφετέρου, δε, όλα τα μέτρα που κατά καιρούς θεσπίζονται, δε μπορεί παρά να αντιμετωπίζονται με μία σχετική επιφύλαξη, καθώς είναι άγνωστο σε τι είδους επιστημονικά ευρήματα / αναλύσεις βασίζονται.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι, για παράδειγμα, η ελληνική νομοθεσία σχετικά με το καθεστώς λειτουργίας των θυγατρικών ξένων επιχειρήσεων στην Ελλάδα, σε κάποιον τουλάχιστον βαθμό επηρεάζεται από την αντίστοιχη νομοθεσία άλλων κρατών, από τις υποχρεώσεις της χώρας στα πλαίσια διεθνών οργανισμών και πολυμερών ή διμερών συμφωνιών, το κατά περίπτωση ‘εθνικό συμφέρον’¹⁴⁶ και/ή τα εμπειρικά ευρήματα, που συνήθως αφορούν άλλες χώρες.

Ωστόσο, όπως είδαμε στην ενότητα 6.2, οι γενικεύσεις είναι τουλάχιστον παρακινδυνευμένες. Συγκεκριμένα, δείξαμε ότι οι ΞΑΕ είναι ένα εξαιρετικά

¹⁴⁶ Το οποίο μπορεί, κατά περίπτωση, να παίζει και κεντρικό ρόλο, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των κινήτρων στα πλαίσια του αναπτυξιακού νόμου για επενδύσεις ελληνικών επιχειρήσεων στην Αλβανία. Είναι προφανές ότι, ακόμη και αν υπήρχαν αντίθετες ρυθμίσεις στον νόμο, ο κύριος όγκος των επενδύσεων στη γειτονική χώρα θα ήταν έντασης εργασίας, κάτι που θα μπορούσε να οδηγήσει σε, έστω και βραχυχρόνιες, αρνητικές συνέπειες για την απασχόληση στο εσωτερικό της χώρας. Παρά τον πιθανό αυτό κίνδυνο – ακόμη και αν δεν συνυπολογιστεί το εξαιρετικά ασταθές επιχειρηματικό και πολιτικό περιβάλλον της γείτονος – η ενίσχυση της ελληνικής παρουσίας (ιδίως στην περιοχή της Β. Ηπείρου) θεωρήθηκε πρωτεύουσας σημασίας για τον νομοθέτη.

πολυσύνθετο φαινόμενο, το οποίο επηρεάζει κάθε χώρα με αρκετά διαφορετικό τρόπο, κάτι που μπορεί να αφορά ακόμη και χώρες που βρίσκονται σε ανάλογο στάδιο ανάπτυξης. Στηριζόμενοι σε αυτή τη διαπίστωση επιχειρήσαμε μία πρώτη προσπάθεια διερεύνησης των επιπτώσεων των εξερχόμενων ΞΑΕ τόσο στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας (μακροοικονομικό επίπεδο), όσο και στην απόδοση ενός δείγματος ελληνικών επιχειρήσεων (μικροοικονομικό επίπεδο)

Όσον αφορά στην επίδραση των ΞΑΕ στα μακροοικονομικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας, η ανάλυση συνολοκλήρωσης κατέδειξε, ότι καταρχάς, όπως αναφέρεται στη δεύτερη παράγραφο της παρούσας ενότητας, υπάρχει μία μακροχρόνια σχέση μεταξύ ΞΑΕ και ανάπτυξης, η οποία επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη μίας τουλάχιστον σχέσης συνολοκλήρωσης τόσο στην εξίσωση των εισερχόμενων ΞΑΕ, όσο και σε αυτή των εξερχόμενων. Υφίσταται δηλαδή μία μακροχρόνια ισορροπία μεταξύ ΞΑΕ και ανάπτυξης (και των υπολοίπων μεταβλητών που εισήχθησαν στα δύο υποδείγματα), η οποία ιδωμένη από μία άλλη οπτική γωνία ισοδυναμεί με την αρχική μας παρατήρηση ότι οι ΞΑΕ επηρεάζουν και επηρεάζονται από το ΑΕΠ της Ελλάδας.

Ο τρόπος με τον οποίο συντηρείται αυτή η ισορροπία αποκαλύπτεται από τις βραχυχρόνιες επιδράσεις και προσαρμογές. Συγκεκριμένα, στο βραχυχρόνιο επίπεδο, οι εισερχόμενες ΞΑΕ είναι αυτές που επηρεάζουν (θετικά), τόσο το επίπεδο του ΑΕΠ, όσο και το επίπεδο των αμοιβών. Φαίνεται δηλαδή ότι, στο βραχυχρόνιο επίπεδο η σχέση δεν είναι αμφίδρομη. Από τη μία πλευρά, το σχετικά μικρό μέγεθος της χώρας και από την άλλη ο σχετικά μικρός όγκος των αποθεμάτων εισερχόμενων ΞΑΕ, προφανώς έχουν ως αποτέλεσμα την ανελαστικότητα των εισερχόμενων ΞΑΕ σε σχέση με τις εσωτερικές συνθήκες (που εδώ αφορούν τα επίπεδα του ΑΕΠ και του ύψους των αμοιβών· ο πολύ χαμηλός συντελεστής προσδιορισμού της εξίσωσης των εισερχόμενων ΞΑΕ - Πίνακας 6.4 - υπονοεί ότι οι δύο παραπάνω μεταβλητές μάλλον είναι ανεπαρκείς).

Σε κάθε περίπτωση, παρά τον χαμηλό συντελεστή προσδιορισμού, τα παραπάνω αποτελέσματα υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα συγκεκριμένων πολιτικών για την προσέλκυση ΞΑΕ στη χώρα, πολύ δε περισσότερο, καθώς το χαμηλό κόστος εργασίας είναι προφανές ότι δεν επηρεάζει πλέον την ελκυστικότητα της χώρας. Ωστόσο, το βασικό ερώτημα είναι αν η αύξηση των εισερχόμενων ΞΑΕ είναι τελικά επιθυμητή και επωφελής για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Παρότι είναι προφανές ότι μία μονολεκτική απάντηση δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμη (τουλάχιστον σε επίπεδο συγκεκριμένων πολιτικών), καθώς δεν διευκρινίζει ποιες επενδύσεις είναι οι πλέον επωφελείς και τονίζει την ανάγκη περαιτέρω ανάλυσης, βάσει των (ομολογουμένως ελλιπών) διαθέσιμων στοιχείων μπορούμε να πούμε ότι οι εισερχόμενες ΞΑΕ επηρεάζουν θετικά το επίπεδο του ΑΕΠ της χώρας.

Η, έστω και σχετική, βεβαιότητα με την οποία μιλάμε για τη σχέση εισερχόμενων ΞΑΕ και ΑΕΠ δεν μπορεί, δυστυχώς, να διατηρηθεί και στην περίπτωση των εξερχόμενων ΞΑΕ, λόγω του ιδιαίτερα περιορισμένου αριθμού των διαθέσιμων παρατηρήσεων. Αν, ωστόσο, υποθέσουμε ότι τα αποτελέσματα είναι προς τη σωστή κατεύθυνση, τότε φαίνεται ότι, τουλάχιστον έως σήμερα, οι εξερχόμενες ΞΑΕ δεν έχουν επηρεάσει τα μακροχρόνια επίπεδα ισορροπίας του ΑΕΠ, αφού η σχέση συνολοκλήρωσης δεν είναι

σημαντική για το τελευταίο (Πίνακας 6.9). Από την άλλη πλευρά, τόσο οι εξερχόμενες ΞΑΕ, όσο και οι εξαγωγές καθορίζονται μακροχρόνια από το επίπεδο του ΑΕΠ. Το πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, εύρημα από την ανάλυση των εξερχόμενων ΞΑΕ είναι ότι φαίνεται να υπάρχει μία αρνητική σχέση αιτιότητας μεταξύ των τελευταίων και των εξαγωγών. Δηλαδή, στο επίπεδο της συνολικής οικονομίας, η κατακόρυφη αύξηση των εξερχόμενων ΞΑΕ φαίνεται να έχει οδηγήσει σε μείωση του επιπέδου εξαγωγών.

Το σημαντικό αυτό αποτέλεσμα, φαινομενικά, έρχεται σε σύγκρουση με τα ευρήματα του τρίτου μέρους της ανάλυσης¹⁴⁷, σύμφωνα με τα οποία μετά από ένα αρχικό στάδιο μείωσης των εξαγωγών, το οποίο συμπίπτει με τα πρώτα στάδια επενδυτικής δραστηριότητας στο εξωτερικό, οι εξαγωγές αυξάνονται. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η απουσία αυτής της αντίφασης θα έπρεπε να προκαλέσει μεγαλύτερο προβληματισμό. Συγκεκριμένα, τα μακροοικονομικά στοιχεία περιέχουν την πληροφόρηση σχετικά με επιχειρήσεις όλων των κλάδων και όλων των μεγεθών, καθώς και αυτές που έπαψαν να λειτουργούν, είτε γιατί δεν άντεξαν τις ανταγωνιστικές πιέσεις, είτε γιατί μετεγκαταστάθηκαν.

Με άλλα λόγια, η αντίφαση αυτή φαίνεται, αν και αυτό είναι μία υπόθεση¹⁴⁸, να επιβεβαιώνει σε ένα ακόμη επίπεδο το δυϊσμό της ελληνικής οικονομίας. Για το ασθενές κομμάτι της ελληνικής μεταποίησης οι ΞΑΕ είναι πιθανό να αποδείχθηκαν μία σημαντική επιβάρυνση οδηγώντας σε μείωση εξαγωγών (η οποία εμμέσως αποκαλύπτεται από την ανάλυσή μας) και απασχόλησης (όπως η σχετική βιβλιογραφία της εποχής, βλ. Λαμπριανίδης κ.ά., 1997, αναφέρει). Από την άλλη πλευρά, το πιο δυναμικό κομμάτι των ελληνικών επιχειρήσεων φαίνεται να εσωτερικεύσε τους κραδασμούς της επέκτασης στο εξωτερικό με ικανοποιητικό τρόπο.

Όπως φαίνεται στην ενότητα 6.4 τόσο η απόδοση (όπως εκφράζεται από το δείκτη αποδοτικότητας επενδυμένων κεφαλαίων), όσο και οι εξαγωγές του δείγματος των επιχειρήσεων που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση, μετά από ένα αρχικό στάδιο μείωσης (που ταυτίζεται με τα πρώτα στάδια επενδυτικής δραστηριότητας στο εξωτερικό), στη συνέχεια άρχισαν να αυξάνονται. Το πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, εύρημα αφορά τις επιπτώσεις στην απασχόληση, οι οποίες είναι έντονα θετικές. Η απουσία, δε, των δύο σταδίων, όπως εντοπίστηκαν στην απόδοση και τις εξαγωγές, ίσως να αντανάκλα την αδυναμία των ελληνικών επιχειρήσεων να μειώσουν την απασχόλησή τους χωρίς πρόσθετο κόστος.

¹⁴⁷ Σε καμία περίπτωση δεν επιχειρείται άμεση σύγκριση των ευρημάτων, καθώς, αφενός προέκυψαν από τη χρήση τελείως διαφορετικών ερευνητικών μεθοδολογιών, ενώ, αφετέρου, και αυτό αποτελεί τη βασική πηγή της αδυναμίας άμεσης σύγκρισης, η μία ανάλυση είναι μακροοικονομική, ενώ η δεύτερη μικροοικονομική.

¹⁴⁸ Η οποία επιπλέον, πολύ δύσκολα θα μπορούσε να ελεγχθεί, αφού δεν υπάρχουν συνολικά στοιχεία για την πρώτη δεκαετία της επέκτασης των ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό. Από τη μία πλευρά, πολλές από τις επιχειρήσεις στο ασθενές κομμάτι της ελληνικής οικονομίας (αυτές δηλαδή που θεωρούμε ότι αντιμετώπισαν προβλήματα μετά την επέκταση στο εξωτερικό) είτε έκλεισαν τελείως, είτε μετεγκαταστάθηκαν ολοκληρωτικά, κάνοντας τη μικροοικονομική ανάλυση ανέφικτη. Από την άλλη πλευρά, δεν υπάρχουν (ούτε καν για τη περίοδο συγγραφής του κειμένου – πόσο μάλλον για τις αρχές της δεκαετίας του 1990) στοιχεία για τις ελληνικές ΞΑΕ σε επίπεδο κλάδου, τα οποία θα επέτρεπαν μία μακροοικονομική ανάλυση.

Όπως φαίνεται, προκειμένου να απαντηθεί ικανοποιητικά το κεντρικό ερώτημα της ενότητας, δηλαδή ποιες είναι οι επιπτώσεις των ελληνικών ΞΑΕ, πρέπει να εξειδικευθεί ανάλογα. Έτσι, φαίνεται ότι για τις μεγάλες εξαγωγικές ελληνικές επιχειρήσεις που αποτέλεσαν το δείγμα του δεύτερου μέρους της οικονομετρικής ανάλυσης οι ΞΑΕ λειτούργησαν θετικά. Ωστόσο, είναι προφανές ότι μία τέτοια απάντηση είναι αδύνατον να δοθεί για το σύνολο της ελληνικής μεταποίησης. Το μόνο σίγουρο, όπως αναφέρθηκε στην αρχή της παρούσας ενότητας είναι ότι οι ΞΑΕ επηρεάζουν. Για την ακριβέστερη διερεύνηση των κατευθύνσεων και των διαμορφωτικών παραγόντων είναι απαραίτητη η συλλογή και διάθεση αναλυτικότερων στοιχείων για τη διευκόλυνση της έρευνας. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, θεωρούμε ότι η οικονομετρική ανάλυση των δευτερογενών στοιχείων αποτελεί μία γενική, και ενίοτε γενικευτική, περιγραφή μίας εξαιρετικά περίπλοκης πραγματικότητας και ως τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζεται. Στο βαθμό που συμπληρώνει και δεν αντικαθιστά την ποιοτική και σε βάθος ανάλυση των πρωτογενών στοιχείων μπορεί να συμβάλλει σημαντικά σε μια πιο ολοκληρωμένη κατανόηση των φαινομένων.

Κεφάλαιο 7. Συμπεράσματα

Στην πορεία της ανάπτυξης της διατριβής το πρώτο και ίσως σημαντικότερο πράγμα που έγινε σαφές είναι ότι προκειμένου να πάρει κάποιος τις ικανοποιητικές απαντήσεις, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να θέσει τις σωστές ερωτήσεις. Θεωρώντας ότι αυτό έγινε σε κάθε ένα από τα κεφάλαια της διατριβής, ο στόχος της παρούσας, καταληκτικής ενότητας είναι να συνοψίσει τα σημαντικότερα ευρήματα.

7.1. Η ερμηνεία των φαινομένων

Ένα κομβικό σημείο στην ερμηνεία των φαινομένων είναι ο σαφής διαχωρισμός μεταξύ ΞΑΕ και ΠΕ. Παρότι σήμερα είναι αρκετά σαφές ότι ΞΑΕ και ΠΕ είναι δύο έννοιες που αφορούν τελείως διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης και ερμηνεύονται με τη χρήση τελείως διαφορετικών εργαλείων, μόλις κάτι περισσότερο από 50 χρόνια πριν, η διάκριση ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Ο διαχωρισμός αυτός δεν πραγματοποιήθηκε πριν τη συμβολή του Hymer (1974). Αυτός ήταν ουσιαστικά ο πρώτος που παρατήρησε την ουσιαστική αντίφαση μεταξύ των προβλέψεων της θεωρίας των διεθνών κεφαλαιαγορών, αλλά και του διεθνούς εμπορίου και της πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η κλασική θεωρία προέβλεπε ότι οι ΞΑΕ θα έπρεπε να κατευθύνονται από χώρες με υψηλά αποθέματα κεφαλαίων (και σχετικά χαμηλές αποδόσεις) προς χώρες με χαμηλά αποθέματα, οι ΞΑΕ των ΗΠΑ αμέσως μετά το τέλος του 2^{ου} ΠΠ, αντί να κατευθυνθούν προς τις κατεστραμμένες από τον πόλεμο χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, κατευθύνονταν με ιδιαίτερη ένταση προς χώρες όπως η Μ. Βρετανία και ο Καναδάς. Οι δύο αυτές χώρες είχαν ουσιαστικά βγει αλώβητες από τον πόλεμο, ενώ επιπλέον, ήταν μεταξύ των πλουσιότερων κεφαλαιακά χωρών του κόσμου. Το εύρημα αυτό δεν μπορούσε να ερμηνευτεί με τη χρήση των παραδοσιακών εργαλείων της θεωρίας των διεθνών κεφαλαιαγορών.

Έτσι, διαμορφώθηκαν δύο πεδία διαφορετικά, αλλά παράλληλα, και πολύ συχνά αλληλοσυνδεόμενα. Αυτό της μελέτης της ΠΕ, δηλαδή του μικρο και μέσο- επιπέδου και αυτό της ΞΑΕ, δηλαδή του μακρο-επιπέδου. Γίνεται δηλαδή κατανοητό ότι η ερώτηση 'γιατί μία επιχείρηση αποφασίζει να επενδύσει στο εξωτερικό' απαιτεί πολύ διαφορετική προσέγγιση από αυτήν της ερώτησης 'γιατί οι επιχειρήσεις μίας χώρας επενδύουν στο εξωτερικό'.

Στην πρώτη ερώτηση, οι ικανοποιητικότερες απαντήσεις φαίνεται ότι έρχονται από δύο αρκετά διαφορετικές κατευθύνσεις της θεωρίας της ΠΕ: τη θεωρία των πόρων και τη θεωρία της εσωτερικευσης.

- Η πρώτη, αντιμετωπίζοντας την επιχείρηση ως το οργανωτικό σύστημα των υπηρεσιών που προσφέρει το σύνολο των πόρων της, επέτρεψε για πρώτη ίσως φορά την κατανόηση των μηχανισμών που κινητοποιούν τη μεγέθυνση της επιχείρησης.
- Η δεύτερη, εισάγοντας την έννοια του κόστους διεκπεραιώσεων, στην προσπάθεια καθορισμού των ορίων μεταξύ αγοράς και επιχείρησης επιτρέπει την κατανόηση των μηχανισμών που διαμορφώνουν την κατεύθυνση της επέκτασης.

Ο συνδυασμός των δύο αυτών θεωριών είναι δυνατό να συμβάλει στην κατά το δυνατό πληρέστερη κατανόηση της ΠΕ, καθώς πλέον είναι δυνατό να δοθούν απαντήσεις και στις δύο σημαντικές ερωτήσεις σχετικά με την ΠΕ, δηλαδή στο γιατί μία επιχείρηση αποφασίζει να επεκταθεί, καθώς και στο πώς αποφασίζει να επεκταθεί.

Βεβαίως, υπάρχουν και άλλες θεωρίες της ΠΕ. Ωστόσο, είτε είναι μερικές, είτε αναγκαστικά (όπως άλλωστε και το σχήμα που προτάθηκε παραπάνω) εκλεκτικές, αντανακλώντας την πολυπλοκότητα του φαινομένου.

Η πολυπλοκότητα βέβαια αυξάνεται σημαντικά όσο προστίθενται και άλλες παράμετροι στα ερωτήματα. Έτσι, αν το ερώτημα μετατραπεί σε 'γιατί μία επιχείρηση αποφασίζει να επενδύσει σε μία συγκεκριμένη χώρα' γίνεται απαραίτητη η χρήση και της θεωρίας της χωροθέτησης (όπως για παράδειγμα συμβαίνει με την 'εκλεκτική προσέγγιση' του Dunning). Κατ'αντιστοιχία δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι οι απαντήσεις στο ερώτημα 'γιατί οι επιχειρήσεις μίας χώρας επενδύουν στο εξωτερικό' ή γιατί μία χώρα προσελκύει επενδύσεις, και ακόμη περισσότερο ποιες είναι οι επιπτώσεις αυτών των επενδύσεων τείνουν να γίνουν εξαιρετικά περίπλοκες και δυσάρεστα περιπτωσιολογικές.

Για παράδειγμα η προσπάθεια περιγραφής των επιπτώσεων των ΞΑΕ του Dunning χρησιμοποιεί επτά διαφορετικές θεωρίες για να κατασκευάσει ένα θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο καταλήγει να είναι απλά περιγραφικό. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η 'Ιαπωνική' προσέγγιση, η οποία ουσιαστικά περιέγραφε την Ιαπωνική επενδυτική δραστηριότητα στο εξωτερικό τις δεκαετίες 1970 και 1980.

Από όλες αυτές τις πολυσυλλεκτικές προσπάθειες, η πιο χρήσιμη φαίνεται να είναι η προσέγγιση του ΜΑΕ, σύμφωνα με την οποία εκτιμάται ότι υπάρχει μία προβλέψιμη σχέση μεταξύ της ΚΕΘ κάθε χώρας και του επιπέδου ανάπτυξής της. Περιγράφοντας αυτή τη σχέση κατορθώνει να αποτελέσει τη μόνη, κατά κάποιον τρόπο, καθολική προσέγγιση, αφού βοηθάει (χωρίς, ωστόσο να προχωρήσει στην ανάλυση των συγκεκριμένων μηχανισμών, όπως για παράδειγμα η θεωρία της ανάπτυξης) στην αντίληψη του αναπτυξιακού ρόλου των ΞΑΕ για όλες τις οικονομίες του κόσμου. Παρά το γεγονός ότι η εμπειρική διερεύνηση της θεωρίας αποδείχθηκε αρκετά προβληματική, η χρησιμότητά της δεν επηρεάζεται. Ένας λόγος για αυτό είναι ότι ιδίως στις μεταγενέστερες εκδοχές της δεν προβλέπει απαραίτητα μία γραμμική πορεία εξέλιξης της σχέσης ΚΕΘ – ανάπτυξης, αφού αναγνωρίζεται ο καθοριστικός ρόλος της κυβερνητικής πολιτικής.

7.2. Η μέτρηση

Όπως είναι αναμενόμενο οι πρώτες προσπάθειες μέτρησης των επιπτώσεων των ΞΑΕ στη χώρα αποστολής προέρχονται από τις ΗΠΑ, οι οποίες για ένα αρκετά μεγάλο διάστημα μετά το τέλος του 2^{ου} ΠΠ ήταν ο κύριος εξαγωγέας ΞΑΕ. Η χρησιμότητα, ωστόσο αυτών των προσπαθειών στην ερμηνεία της σημερινής κατάστασης, όχι μόνο των ΗΠΑ, αλλά και των υπόλοιπων χωρών είναι ιδιαίτερα περιορισμένη.

Δυστυχώς, η περιορισμένη χρησιμότητα των εμπειρικών ευρημάτων ισχύει σε μεγάλο βαθμό και για τις πιο πρόσφατες, έως και σύγχρονες έρευνες. Συγκεκριμένα, στην πρώτη περίοδο έναρξης των σύγχρονων προσπαθειών (που εντοπίζεται περίπου στις

αρχές της δεκαετίας του 1980), τα ευρήματα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, υποστήριζαν τις ευνοϊκές επιπτώσεις των ΞΑΕ σε όλα τα μεγέθη που εξετάζονταν (συνήθως εξαγωγές, απασχόληση και επενδύσεις). Ωστόσο, κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου, τα αποτελέσματα, αλλά και το εύρος των προσπαθειών καθορίζονταν από τη διαθεσιμότητα των στοιχείων, τα οποία ουσιαστικά περιορίζονταν σε τρεις χώρες (ΗΠΑ, Σουηδία και Ιαπωνία).

Στα επόμενα έτη, με την έρευνα να αναζητά νέες κατευθύνσεις και την αύξηση της διαθεσιμότητας νέων και πιο πλούσιων στοιχείων τα αποτελέσματα άρχισαν σταδιακά να διαφοροποιούνται, με την υποκατάσταση εγχώριων εξαγωγών, επενδύσεων και απασχόλησης από τις επενδύσεις του εξωτερικού να κερδίζουν έδαφος.

Έτσι, σήμερα είναι πλέον αρκετά σαφές ότι δεν μπορεί να υπάρχουν καθολικές απαντήσεις σε γενικά ερωτήματα. Δηλαδή, αν οι επιπτώσεις των ΞΑΕ θα είναι θετικές ή αρνητικές εξαρτάται από έναν αριθμό παραμέτρων που πρέπει να εξειδικευτούν. Εθνικά χαρακτηριστικά, κλαδικά χαρακτηριστικά, χαρακτηριστικά της επιχείρησης, η διεθνής συγκυρία, αλλά και ο συνδυασμός όλων των παραπάνω είναι δυνατό να διαμορφώσουν μία διαφορετική επίπτωση.

7.3. Οι ΞΑΕ και ΠΕ στον χρόνο και τον χώρο

Στη μεγαλύτερη διάρκεια της εξέλιξης του φαινομένου, η ροή των ΞΑΕ είχε μία σαφή κατεύθυνση από τις αναπτυσσόμενες χώρες προς τις ΛΑΧ. Ωστόσο, τα επιμέρους χαρακτηριστικά μεταβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης αυτής περιόδου με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατή μία κατηγοριοποίηση σε τρεις περιόδους.

Η περίοδος ως τον 2^ο ΠΠ μπορεί εύκολα να χαρακτηριστεί ως η περίοδος της βρετανικής κυριαρχίας. Αντικατοπτρίζοντας τον κυρίαρχο ρόλο της χώρας στη διεθνή οικονομική και πολιτική σκηνή, αλλά και την αποικιακή της παράδοση, ο τεράστιος – σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη χώρα – όγκος των βρετανικών ΞΑΕ κατευθύνεται κυρίως προς ΛΑΧ και κυρίως προς τις αποικίες της. Αντίστοιχη είναι και η συμπεριφορά των ΞΑΕ των υπόλοιπων αναπτυσσόμενων χωρών, οι περισσότερες από τις οποίες διέθεταν αποικίες. Αυτή ακριβώς η προσκόλληση των ευρωπαϊκών χωρών αφενός στις ΛΑΧ και αφετέρου σε απαρχαιωμένα οργανωτικά συστήματα φαίνεται ότι απέτρεψε τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις από την κατανόηση της επερχόμενης ‘απειλής’ που προέρχονταν από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

Παρά το γεγονός ότι, ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες της περιόδου, οι επενδύσεις ΠΕ αναπτυσσόμενων χωρών σε άλλες αναπτυσσόμενες χώρες είχε γίνει ένα αρκετά συχνό φαινόμενο, εκθέτοντας τις επιχειρήσεις σε ανταγωνιστικά περιβάλλοντα άλλων χωρών, οι ευρωπαϊκές επιχειρήσεις καθυστέρησαν ιδιαίτερα να αντιληφθούν την πολύ μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα του αμερικάνικου μοντέλου οργάνωσης.

Έτσι, το τέλος του 2^{ου} ΠΠ αποτέλεσε την έναρξη της πρωτοκαθεδρίας των ΗΠΑ. Η ηγεμονική αυτή θέση που αποδίδεται από τη μία πλευρά στην υψηλότερη οργανωτική αποτελεσματικότητα των αμερικανικών επιχειρήσεων, και από την άλλη στο σημαντικό πλήγμα που είχε δεχτεί η ευρωπαϊκή βιομηχανία λόγω του πολέμου, διήρκεσε έως περίπου τα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Η αναβάθμιση του βιομηχανικού δυναμικού της Ευρώπης, αλλά και της Ιαπωνίας συνέβαλε σε μία σχετική ισορροπία δυνάμεων μεταξύ της λεγόμενης 'τριάδας' κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, άλλη μία σημαντική ποιοτική μεταβολή αρχίζει να συντελείται και αφορά τη σταδιακή είσοδο και άλλων, σχετικά λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, τόσο από την Ευρώπη, όσο και από την Ασία, αλλά και τη Λατινική Αμερική (Ισπανία, Πορτογαλία, Σιγκαπούρη, Χονγκ-Κονγκ, Βραζιλία).

Ο 2^{ος} ΠΠ μετέβαλε και την κατάσταση όσον αφορά τις χώρες υποδοχής των ΞΑΕ. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η περίοδος της βρετανικής κυριαρχίας είναι σχεδόν ταυτισμένη με το σχετικά αυστηρό δίπολο αναπτυγμένες χώρες (εξερχόμενες ΞΑΕ) – ΛΑΧ (εισερχόμενες ΞΑΕ). Η αλλαγή, ωστόσο, του σκηνικού μετά τον πόλεμο μετέβαλε σημαντικά και τους προορισμούς των ΞΑΕ, με σημαντικότερο χαρακτηριστικό της αλλαγής την αύξηση της σημασίας των αναπτυγμένων χωρών. Η σταδιακή μείωση της σημασίας των ΛΑΧ, ιδίως μετά τη δεκαετία του 1960 συνοδεύτηκε και από μία έντονη αναδιάταξη στο εσωτερικό της εξαιρετικά ευρείας και ετερογενούς αυτής ομάδας χωρών με τη σταδιακή αύξηση της σημασίας της Ασίας (ιδίως των χωρών της Ν.Α. Ασίας) και της Λατινικής Αμερικής (ιδίως των δύο μεγαλύτερων χωρών, δηλ. της Βραζιλίας και της Αργεντινής).

Βέβαια, στη διάρκεια αυτής της μακροχρόνιας περιόδου δεν μετεβλήθη μόνο η γεωγραφία των χωρών υποδοχής, αλλά και η κλαδική σύνθεση των ροών. Στην πάροδο των ετών η σημασία του πρωτογενούς τομέα (με εξαίρεση τον στρατηγικής σημασίας κλάδο άντλησης πετρελαίου) μειώθηκε σημαντικά, πρώτα σε βάρος της μεταποίησης και πιο πρόσφατα των υπηρεσιών.

Η τελευταία σημαντική μεταβολή στον παγκόσμιο χάρτη της υποδοχής ΞΑΕ συντελέστηκε τη δεκαετία του 1990 με την είσοδο στην οικονομία της αγοράς ενός μεγάλου αριθμού χωρών, είτε απότομα, λόγω της κατάρρευσης των κομμουνιστικών καθεστώτων (ΧΚΑΕ), είτε πιο ομαλά, λόγω της αλλαγής πολιτικών (Κίνα και, σε κάποιον βαθμό, Ινδία). Οι ΧΚΑΕ, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης, αποτέλεσαν έναν προνομιακό προορισμό για τις ευρωπαϊκές ΞΑΕ, με αποτέλεσμα μέσα σε περίπου μία δεκαετία να έχουν ενταχθεί αρκετά ικανοποιητικά στις παγκόσμιες αλυσίδες προσθήκης αξίας, απορροφώντας ένα αξιόλογο ποσοστό των παγκόσμιων ΞΑΕ, αν και με σημαντικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της ομάδας. Η Κίνα από την άλλη πλευρά, κατακτώντας το 2002 την πρώτη θέση στον κόσμο στην υποδοχή ΞΑΕ, προβάλλει – αν δεν είναι ήδη – ως η χώρα που θα αμφισβητήσει την καθεστηκυία τάξη της τριάδας στην παγκόσμια κυριαρχία.

Ωστόσο, φαίνεται ότι αν κάτι χαρακτηρίζει τη σημερινή γεωγραφία, αλλά και κλαδική κατανομή, της παγκόσμιας παραγωγής αυτό κάθε άλλο παρά η παγκόσμια κυριαρχία ή οι τάσεις συγκέντρωσης είναι. Αντίθετα, το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του υπό διαμόρφωση περιβάλλοντος είναι η πολυδιάσπαση και η πολυμορφία. Η ραγδαία βελτίωση των δικτύων πληροφόρησης και επικοινωνίας, παρά τις σημαντικές ανισότητες στην πρόσβαση, κάνουν δύσκολη τη μακροχρόνια διατήρηση ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, απομακρύνοντας την πιθανότητα σε αυστηρά ιεραρχικά σχήματα όπως αυτά των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Στα πλαίσια αυτού του ρευστού και ταχύτατα μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος, ποια είναι η θέση της Ελλάδας;

7.4. Ελλάδα: συμπόρευση και απόκλιση

Στη μεγαλύτερη διάρκεια της ιστορίας του νέου ελληνικού κράτους η θέση της Ελλάδας στον διεθνή καταμερισμό ΞΑΕ ουσιαστικά αντανάκλασε τα χαρακτηριστικά της χώρας σε συνδυασμό με αυτά του ίδιου του φαινομένου.

Έτσι, έως περίπου τον 2^ο ΠΠ οι εισερχόμενες στη χώρα ΞΑΕ κυριαρχούνταν από τις επενδύσεις της Μ. Βρετανίας και δευτερευόντως άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Από την άλλη πλευρά, τόσο τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της χώρας τα οποία δεν επέτρεψαν την ανάπτυξη των μεγάλων αγροτικών εκμεταλλεύσεων που ήταν χαρακτηριστικές των χωρών της περιφέρειας, και από την άλλη η πρόσφατη πολιτική της ιστορία, απέτρεψαν την ανάπτυξη αποικιακού τύπου. Έτσι, οι ΞΑΕ δεν κατάφεραν να εισβάλουν σε όλους τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Ωστόσο, όσοι κλάδοι προσέλκυαν ΞΑΕ, σύντομα κυριαρχήθηκαν από αυτές. Κλάδοι όπως οι τράπεζες, οι συγκοινωνίες, η ενέργεια και οι εξορύξεις, που ιδιαίτερα εκείνη την εποχή ήταν στρατηγικής σημασίας για την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας, είτε αναπτύχθηκαν με πρωτοβουλία ξένων επενδυτών, είτε επηρεάστηκαν σημαντικά από αυτούς.

Με το τέλος του 2^{ου} ΠΠ και του εμφυλίου, οι εξελίξεις στην παγκόσμια κατανομή των ΞΑΕ δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη χώρα. Έτσι οι ΗΠΑ, εκμεταλλευόμενες και την ιδιαίτερα προνομιακή τους αντιμετώπιση λόγω του ρόλου που έπαιξαν τόσο στη διάρκεια του εμφυλίου, όσο και στην ανοικοδόμηση της χώρας, αρχίζουν να παίζουν τον βασικό ρόλο στις εισερχόμενες ΞΑΕ. Η μεταποίηση και κυρίως οι κλάδοι έντασης κεφαλαίου προσελκύουν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, με αποτέλεσμα, στο τέλος της περιόδου αυτής, το οποίο έρχεται την περίοδο της μεταπολίτευσης, αρκετοί κλάδοι (π.χ. χημικές βιομηχανίες, επεξεργασία πετρελαιοειδών, μηχανές) να κυριαρχούνται από την ξένη, κυρίως αμερικάνικη, ιδιοκτησία.

Έτσι, η επόμενη περίοδος που σηματοδοτείται από τη σταδιακή μείωση της σημασίας των ΗΠΑ ως χώρας προέλευσης ΞΑΕ και την αύξηση του ρόλου των χωρών της Δ. Ευρώπης, χαρακτηρίζεται από αυξημένο ενδιαφέρον των ΠΕ για τους κλάδους καταναλωτικών προϊόντων (τρόφιμα – ποτά), έντασης εργασίας (ένδυμα), ενώ αρχίζει να διαφαίνεται και η εξαιρετική σημασία του κλάδου των υπηρεσιών.

Ωστόσο, φαίνεται ότι το πραγματικό σημείο καμψής των εισερχόμενων ΞΑΕ στη χώρα είναι τα μέσα με τέλη της δεκαετίας του 1980. Περίπου εκείνη την περίοδο η Ελλάδα αρχίζει να αποκλίνει από την έως τότε πορεία της, χάνοντας σταδιακά την ελκυστικότητά της σε εισερχόμενες ΞΑΕ, για να καταλήξει σήμερα να είναι η λιγότερο ελκυστική χώρα της ΕΕ και αυτή με τα μικρότερα κατά κεφαλήν αποθέματα.

Ακριβώς αντίθετη είναι η εικόνα στις εξερχόμενες ΞΑΕ. Έως το 1990 η ελληνική επενδυτική παρουσία στο εξωτερικό ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Οι λίγες ελληνικές επιχειρήσεις που είχαν επενδύσει στο εξωτερικό (οι περισσότερες πληροφορίες αφορούν την Πετρελαιοειδή), δεν κατόρθωσαν να προκαλέσουν καμία αντίδραση στην ελληνική οικονομία με αποτέλεσμα να αποτελούν ένα περιθωριακό φαινόμενο.

Η κατάσταση άλλαξε δραματικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με την ελληνική οικονομία να αλλάζει σταδιακά προσανατολισμό. Τόσο η αύξηση των εξαγωγών προς τις ΧΚΑΕ και ιδιαίτερα τις χώρες της Βαλκανικής, όσο και η συγκέντρωση των ελληνικών επενδυτικών κεφαλαίων στην ίδια περιοχή σηματοδότησαν ουσιαστικά την επιστροφή της χώρας στην πραγματική γεωγραφική της περιοχή, επανασυνδέοντάς την με την φυσική της ενδοχώρα, που δεν είναι άλλη από τα Βαλκάνια. Η αναπόφευκτη αυτή εξέλιξη φαίνεται ότι είχε τόσο θετικές, όσο και αρνητικές συνέπειες. Από τη μία πλευρά, τόσο η εικόνα του εμπορίου (και ιδίως του ΕΚΕ), όσο και των ΞΑΕ καταδεικνύουν τη δημιουργία μίας σχετικά ομοιογενούς αγοράς στην οποία η ελληνική οικονομία διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, αυτή η αλλαγή είναι πιθανό να συνδέεται με συνολική απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας. Η απώλεια αυτή αντανακλάται κυρίως στο ελληνικό εξωτερικό εμπόριο, το οποίο παραμένοντας σταθερά ελλειμματικό, δείχνει να εκτρέπεται από τις αναπτυγμένες και ακριβές αγορές της ΕΕ προς τις λιγότερο απαιτητικές αγορές των ΧΚΑΕ.

Ωστόσο, πολύ σύντομα η κατάσταση μεταβλήθηκε για άλλη μία φορά. Η σημαντική 'ένεση' πόρων που έλαβαν πολλές ελληνικές επιχειρήσεις από την εκρηκτική ανάπτυξη του χρηματιστηρίου Αθηνών φαίνεται ότι συνέβαλε στην ένταξη της πολυεθνικής δραστηριότητας στον στρατηγικό σχεδιασμό των μεγάλων ελληνικών επιχειρήσεων. Το σημείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς καταδεικνύει την ιδιαίτερη βαρύτητα των στρεβλώσεων και του αντιαναπτυξιακού χαρακτήρα του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Μόλις έγινε διαθέσιμο το πολύ φθηνότερο κεφάλαιο του χρηματιστηρίου, η στρατηγική, αλλά και η αναπτυξιακή πορεία όσων επιχειρήσεων μπόρεσαν να επωφεληθούν άλλαξε δραματικά.

7.5. Οι επιπτώσεις της διεθνοποίησης

Στα πλαίσια του ιδιαίτερα περίπλοκου πλαισίου που περιγράφηκε, η σημαντικότερη συμβολή της διατριβής είναι ότι αποτέλεσε μία πρώτη προσπάθεια αναλυτικής διερεύνησης τόσο των εισερχόμενων όσο και των εξερχόμενων ΞΑΕ στην Ελλάδα. Παρότι είναι προφανές ότι μία μονολεκτική απάντηση δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμη (τουλάχιστον σε επίπεδο συγκεκριμένων πολιτικών), καθώς δεν διευκρινίζει ποιες επενδύσεις είναι οι πλέον επωφελείς και τονίζει την ανάγκη περαιτέρω ανάλυσης, βάσει των (ομολογουμένως ελλιπών) διαθέσιμων στοιχείων μπορούμε να πούμε ότι οι εισερχόμενες ΞΑΕ επηρεάζουν θετικά το επίπεδο του ΑΕΠ της χώρας. Επιπλέον, υπογραμμίζεται η αναγκαιότητα συγκεκριμένων πολιτικών για την προσέλκυση ΞΑΕ στη χώρα, πολύ δε περισσότερο, καθώς το χαμηλό κόστος εργασίας είναι προφανές ότι δεν επηρεάζει πλέον την ελκυστικότητα της χώρας.

Όσον αφορά τις εξερχόμενες ΞΑΕ φαίνεται ότι δεν έχουν επηρεάσει τα μακροχρόνια επίπεδα ισορροπίας του ΑΕΠ, ενώ φαίνεται να συμβαίνει το αντίστροφο, δηλαδή το το επίπεδο του ΑΕΠ επηρεάζει μακροχρόνια τόσο τις εξερχόμενες ΞΑΕ, όσο και τις εξαγωγές. Το πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, εύρημα από την ανάλυση των εξερχόμενων ΞΑΕ είναι ότι φαίνεται να υπάρχει μία αρνητική σχέση αιτιότητας μεταξύ των τελευταίων και των εξαγωγών. Δηλαδή, στο επίπεδο της συνολικής οικονομίας, η

κατακόρυφη αύξηση των εξερχόμενων ΞΑΕ φαίνεται να έχει οδηγήσει σε μείωση του επιπέδου εξαγωγών.

Στο επίπεδο, ωστόσο των επιχειρήσεων τα πράγματα φαίνεται να είναι διαφορετικά, αφού μετά από ένα αρχικό στάδιο μείωσης των εξαγωγών, το οποίο συμπίπτει με τα πρώτα στάδια επενδυτικής δραστηριότητας στο εξωτερικό, οι εξαγωγές αυξάνονται. Ωστόσο, αυτή δεν είναι η εικόνα του συνόλου της ελληνικής μεταποίησης, καθώς μόνο το πιο δυναμικό κομμάτι των ελληνικών επιχειρήσεων φαίνεται να εσωτερίκευσε τους κραδασμούς της επέκτασης στο εξωτερικό με ικανοποιητικό τρόπο.

Αυτό που ωστόσο προκύπτει ως επιτακτική ανάγκη είναι η διεξοδικότερη ανάλυση του φαινομένου. Αν μη τι άλλο, είναι απογοητευτικό το γεγονός ότι 15 περίπου έτη μετά την έναρξη του φαινομένου οι προσπάθειες ερμηνείας των χαρακτηριστικών του, αλλά και των συγκεκριμένων επιπτώσεων του στην ελληνική οικονομία είναι τόσο λίγες. Ελπίζουμε ότι η παρούσα διατριβή επιδιώκοντας να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση, ιδίως των επιπτώσεων, να αποτελέσει μία επιπλέον αφορμή στην κατεύθυνση της αύξησης του ενδιαφέροντος για το θέμα.

Κεφάλαιο 8. Βιβλιογραφία

- Abd-el-Rahman K. (1991). 'Firms' Competitive and National Comparative Advantages as Joint Determinants of Trade Composition,' *Weltwirtschaftliches Archiv* **127**: 83-97
- Agarwal J. P. (1997). 'Effect of foreign direct investment on employment in home countries', *Transnational Corporations* **6**(2): 1-28
- Alogoskoufis G. (1995). 'The Two Faces of Janus: Institutions, Policy Regimes, and Macroeconomic Performance in Greece' *Economic Policy* (April): 149-192
- Amin A. and Thrift N. (1994). 'Living in the Global'. in A. Amin and N. Thrift (eds) *Globalization, Institutions, and Regional Development in Europe*. Oxford:Oxford UP
- Arrow Kenneth (1962). 'The Economic implications of Learning by Doing'. *Review of Economic Studies* **29**: 155-176
- Ashton T.S. (1971). *The Industrial Revolution*. Oxford: Oxford UP
- Aturupane C. and Djankov S. (1997). 'Determinants of Intra-Industry Trade between East and West Europe' CEPR Discussion Paper No. 1721
- Balassa B. (1966). 'Tariff Reductions and Trade in Manufactures Among Industrial Countries' *American Economic Review* **56**: 466-473
- Balassa B. and Bauwens L. (1987). 'Intra-Industry specialisation in a Multi-Country and Multi-Industry Framework,' *The Economic Journal* **97**: 923-939
- Balasubramanyam V.N., Salisu M. and Sapsford D. (1996). 'Foreign direct investment and Growth in EP and IS Countries'. *Economic Journal* **106**(434): 92-105
- Baltagi B. H. (1995). *Econometric Analysis of Panel Data*, Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Banerjee A., Dolado J.J., Galbraith J.W. and Hendry D.F. (1993). *Co-integration, Error Correction, and the Econometric Analysis of Non-Stationary Data*, Oxford: Oxford UP
- Barney J.B. (1991). 'Firm Resources and Sustained Competitive Advantage,' *Journal of Management* **17**(1): 99-120
- Belderbos R. A. (1992). 'Large Multinational Enterprises Based in a Small Economy: Effects on Domestic Investment,' *Weltwirtschaftliches Archiv* **128**: 543-557
- Belderbos R. A. and Sleuwaegen L. (1998). 'Tariff jumping DFI and export substitution: Japanese electronics firms in Europe,' *International Journal of Industrial Organisation* **16**: 601-638
- Bergstrand J.H. (1990). 'The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, the Linder Hypothesis and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade' *The Economic Journal* **100**: 1216-1229

- Blomström M. and Kokko A. (1994). 'Home Country Effects of Foreign Direct Investment: Evidence from Sweden'. NBER Working Paper No. 4639
- Blomström M., Fors G. and Lipsey R. E. (1997). 'Foreign Direct Investment and Employment: Home Country Experience in the United States and Sweden,' NBER Working Paper No. 6205
- Bloningen B. A. (2001). 'In search of substitution between foreign production and exports,' *Journal of International Economics* 53: 81-104
- Borensztein E., De Gregorio J. and Lee J.W. (1995). 'How does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?' Working Paper NBER 5057
- Brainard L. S. (1993). 'A Simple Theory of Multinational Corporations and Trade with a Trade-off between Proximity and Concentration,' NBER Working Paper No 4269
- Brainard L. S. and Riker D. A. (1997). 'Are U.S. Multinationals Exporting U.S. Jobs?' NBER Working Paper No. 5958.
- Brander A. and Krugman J P. (1983). 'A 'Reciprocal Dumping' Model of International Trade,' *Journal of International Economics* 15(3/4): 313-321
- Brander J.A. and Krugman P. (1983). 'A 'Reciprocal Dumping' Model of International Trade', *Journal of International Economics* 15(3/4): 313-321
- Braunerhjelm P. and Oxelheim L. (2000). 'Does Foreign Direct Investment Replace Home Country Investment? The Effects of European Integration on the Location of Swedish Investment,' *Journal of Common Market Studies* 38(2): 199-221
- Brulhart M. and Torstensson J. (1996). 'Regional Inegration, Scale Economies and Industry Location in the European Union' CEPR Discussion Paper No. 1435
- Buckley P.J. (1990). 'Problems and developments in the core theory of international business,' *Journal of International Business Studies* 21: 657-666
- Buckley P.J. (1985). 'The Economic Analysis of the Multinational Enterprise: Reading versus Japan?' *Hitotsubashi Journal of Economics* 26: 117-124
- Buckley P.J. and Casson M.C. (1976). *The Future of the Multinational Enterprise*, London: McMillan
- Buckley P.J. and Castro F.B. (1998). 'The investment development path: the case of Portugal', *Transnational Corporations* 7(1): 1-15
- Cain P.J. and Hopkins A.G. (1980). 'The Political Economy of British Expansion Overseas, 1750-1914', *The Economic History Review* 33(4): 463-490
- Cameron R. (1985). 'A New View of European Industrialization' *The Economic History Review* 38(1): 1-23
- Cameron R. (1993). *A Concise Economic History of the World from Paleolithic Times to the Present*, Second Edition Oxford:Oxford UP

- Cantwell J.A. (1989). *Technological Innovation and Multinational Corporations*. Oxford: Basil Blackwell
- Cantwell J.A. (2000). 'A Survey of Theories of International Production'. In C.N. Pitelis and R. Sugden, *The Nature of the Transnational Firm*, 2nd Edition, London: Routledge, pp.10-56
- Cantwell J.A. and Dunning J.H. (1991). 'MNEs, Technology and the Competitiveness of European Industries', *Aussenwirtschaft* **46**: 45-65
- Casson M. (1982). 'The Theory of Foreign Direct Investment'. In J.H. Dunning and J. Black (eds.) *International Capital movements*. London: Macmillan
- Casson M. (1991). 'Internalization Theory and Beyond'. In P.J. Buckley (ed) *Recent Research on the Multinational Enterprise*. London: Edward Elgar
- Caves R. E. (1982). *Multinational Enterprise and Economic Analysis*. Cambridge, CUP
- Chandler A. C. (1980). 'The growth of the Transnational Industrial Firm in the United States and the United Kingdom: A Comparative Analysis', *The Economic History Review* **33**(3): 396-410
- Chapman S.D. (1985). 'British-Based Investment Groups Before 1914'. *The Economic History Review* **38**(2): 230-251
- Christodoulakis N. (2000). 'The Greek Economy Converging Towards EMU'. In: A. Mitsos and E. Mossialos (Eds) *Contemporary Greece and Europe*, Aldershot: Ashgate Publishing, pp. 93-114
- Coase R.H. (1937). 'The Nature of the Firm', *Economica* **4**: 386-405
- Cowling K. and Sugden R. (1987). *Transnational Monopoly Capitalism*, Brighton: Wheatsheaf
- Crafts N. (1985). *British Economic Growth During the Industrial Revolution*. Oxford: Clarendon Press
- Crafts N. (2000). 'Globalization and Growth in the Twentieth Century' IMF Working Paper WP/00/44
- Crafts N. Harley K. C. (1992). 'Output Growth and the Industrial Revolution: A Restatement of the Crafts-Harley View', *The Economic History Review* **45**(4): 703-730
- De Mello L.R. (1997). 'Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey', *The Journal of Development Studies* **34**(1): 1-34
- Dicken P. (1998). *Global Shift: Transforming the World Economy*. 3rd edition, London: Paul Chapman Publishing
- Dimelis S. and Louri H (2002). 'Foreign ownership and production efficiency: a quantile regression analysis', *Oxford Economic Papers*, **54**: 449-469
- Dixit A.K. and Norman A.V. (1980). *Theory of International Trade*, Cambridge: Cambridge UP

- Dixit, A.K. and Norman A.V. (1980). *Theory of International Trade* Cambridge: Cambridge UP
- Dunning J.H. (1958). *American Investment in British Manufacturing Industry*, London: George Allen and Unwin
- Dunning J.H. (1973). 'The Determinants of International Production'. *Oxford Economic Papers* 25: 289-336
- Dunning J.H. (1981). *International production and the multinational enterprise*. London: Allen & Unwin.
- Dunning J.H. (1981b). 'Explaining the international direct investment position of countries: towards a dynamic or developmental approach' *Weltwirtschaftliches Archiv* 119: 30-64.
- Dunning J.H. (1992). 'The competitive advantage of countries and the activities of transnational corporations', *Transnational Corporations* 1(1): 135-168
- Dunning J.H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Wokingham: Addison-Wesley
- Dunning J.H. (1993b). *The theory of transnational corporations*, London: Routledge.
- Dunning J.H. (1997). *Alliance Capitalism and Global Business*, London: Routledge.
- Dunning J.H. (1998). 'Location and the Multinational Enterprise: A Neglected Factor?' *Journal of International Business Studies* 29(1): 45-66
- Dunning J.H. and Dilyard J.R.; (1999). 'Towards a general paradigm of foreign direct and foreign portofolio investment', *Transnational Corporations* 8(1): 1-52
- Dunning J.H. and Narula R. (1996). 'The Investment Development Path Revisited: Some Emerging Issues'. In: J.H. Dunning and R. Narula (eds), *Foreign Direct Investment and Governments: Catalysts for Economic Restructuring*, London: Routledge
- Eisenhardt K.M. and Martin J.A. (2000). 'Dynamic Capabilities: What are They?' *Strategic Management Journal* 21: 1105-1121
- Engle R.F. and Granger C.W.J (1987). 'Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing' *Econometrica* 55: 251-276
- EU (1998). "European Union Direct Investment Yearbook 1997"
- Falvey R.E. (1981). 'Commercial policy and intra-industry trade', *Journal of International Economics* 11(1981): 495-511
- Feenstra R.C. (1998). 'Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy', *Journal of Economic Perspectives* 12(4): 37-50
- Feldstein Martin (1994). 'The Effects of Outbound Foreign Direct Investment on the Domestic Capital Stock', NBER Working Paper No 4668
- Feldstein M. and Harioka C. (1980). 'Domestic Savings and International Capital Flows', The 1970 W.A. Mackintosh Lecture at Queen's University. Economic

Journal

- Frobel F., Heinrichs J. and Kreye O. (1980). *The new international division of labour*, Cambridge: Cambridge UP
- Ganiatsos T. (1971). 'Foreign - owned Enterprises in the Greek Manufacturing,' PhD Thesis, Berkeley, University of California
- Graham, E.M. (1978). 'Transatlantic Investment by Multinational Firms: A Rivalistic Phenomenon?' *Journal of Post Keynesian Economics* 1: 82-99
- Granger C.W.J. (1969). 'Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods', *Econometrica* 37: 24-36
- Gray H.P. (1993). 'Introduction: The Role of Transnational Corporations in International Trade'. In P.H. Gray (ed.), *Transnational Corporations and International Trade and Payments*, London and New York: Routledge 1-18
- Greenaway D. and Torstensson J. (1997). 'Back to the Future: Taking Stock on Intra-Industry Trade', *Weltwirtschaftliches Archiv* 133(2): 249-269
- Grossman G. M. and Helpman E. (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge, Mass.: MIT Press
- Grubaugh S. G. (1987). 'Determinants of Direct Foreign Investment' *Review of Economics and Statistics*, 69(1): 149-152
- Grubel H.G. and Lloyd P.J. (1971). 'The Empirical Measurement of Intra - Industry Trade' *The Economic Record*, December: 494-517
- Harley K.C. (1982). 'British Industrialization before 1841: Evidence of Slower Growth during the Industrial Revolution', *The Journal of Economic History* 42(2): 267-289
- Head K. and Ries J. (2001). 'Overseas Investment and Firm Exports', *Review of International Economics* 9(1): 108-122
- Helpman E. (1981). 'International Trade in the Presence of Product Differentiation, Economies of Scale, and Monopolistic Competition', *Journal of International Economics* 1(3): 305-340
- Helpman E. (1981). 'International Trade in the Presence of Product Differentiation, Economies of Scale, and Monopolistic Competition', *Journal of International Economics* 1(3): 305-340
- Helpman E. and Krugman P. (1985). *Market structure and Foreign Trade*, Brighton: Harvester Wheatsheaf
- Hendry D.F. and Juselius K. (2000). 'Explaining Cointegration Analysis: Part I', *The Energy Journal* 21(1): 1-42
- Hirst P., Thompson G. (1992). 'The problem of "globalisation"' *Economy & Society* 21 (4)
- Horstmann I.J., and Markusen J.R. (1995). 'Exploring New Markets: Direct

- Investment, Contractual Relationships, and the Multinational Enterprise, ‘*International Economic Review*
- Hymer S. (1960). *The International Operation of National Firms: A Study of Direct Investment*, PhD Thesis. MIT, 1960
- Hymer S. (1974). *A Study of Direct Foreign Investment*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Hymer S. (1990) [1968] ‘The Large Multinational ‘Corporation’: an Analysis of Some Motives for the International Integration of Business’. In M.C. Casson (ed), *Multinational Corporations*, Aldershot: Edward Elgar, pp. 949-973
- Hymer S. (1993). ‘On Multinational Corporations and Foreign Direct Investment’ In J.H. Dunning (ed), *The theory of transnational corporations*. London: Routledge.
- Iammarino S., Πιτέλης Χ., Sugden R. και Τσιπούρη Λ. (1998). ‘Άμεσες Ξένες Επενδύσεις, Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Ανάπτυξη: Η Περίπτωση των Ελληνικών Επενδύσεων προς τις Χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης’, στο Πιτέλης Χ. και Αντωνάκης Ν. (επιμ.) *Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Πολιτική*. Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Jenkins R. (1987). *Transnational corporations and uneven development*. Routledge.
- Johansen S. (1988). ‘Statistical Analysis of Cointegration Vectors’ *Journal of Economic Dynamics and Control* **12**: 231-254
- Johansen S. (1991). ‘Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive models’ *Econometrica* **59**: 1551-1580
- Johansen S. and Juselius K. (1990). ‘Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Application to the Demand for Money’ *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* **52**: 169-210
- Jones G. (1984). ‘The growth and Performance of British Multinational Firms before 1939: The Case of Dunlop’. *The Economic History Review* **37**(1): 35-53
- Kamaras A. (2001) ‘A Capitalist Diaspora: The Greeks in the Balkans,’ The Hellenic Observatory, The European Institute, LSE, Discussion Paper No 4
- Kay N. (2002). ‘Η Προσέγγιση των Πόρων για την Πολυεθνική Επιχείρηση’. Στο Πιτέλης Χ. Και Sugden R. (επιμ) (2002). *Η Φύση της Πολυεθνικής Επιχείρησης*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γιώργος Δάρδανος
- Kindleberger C.P. (1973). *The World in Depression, 1929-1939* Berkley: University of California Press
- Kirkilis D. and Nikolaidis E. (1998). ‘Trade Flows Between Greece and Central and Eastern Europe: Inter - Industry Vs. Intra - Industry Trade’ *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali (RISEC)* **45**(1): 139-150
- Kitson M. and Michie J. (1995). ‘Trade and Growth: A Historical Perspective’. In Michie J. and Smith J.G. (eds) *Managing the Global Economy*, Oxford: OUP

- Knickerbrocker F.T. (1973). *Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprises*, Boston, MA: Division of Research, Harvard Business School
- Kobrin S. (1997). 'Comment', In: Agmon T. and Kindelberger C.P.(eds.) *Multinationals from small countries*, MIT Press, Cambridge Mass, pp. 157-165.
- Kogut B. and Zander U. (1993). 'Knowledge of the Firm and the Evolutionary theory of the Multinational Corporation'. *Journal of International Business Studies* **24**: 625-645
- Kojima K. (1982). 'Macroeconomic Versus International Business Approach to Direct Foreign Investment'. *Hitotsubashi Journal of Economics* **23**: 1-19
- Kojima K., and Ozawa T. (1984). 'Micro- and Macro-Economic Models of Direct Foreign Investment: Toward a Synthesis. *Hitotsubashi Journal of Economics* **25**: 1-20
- Koopman K. and Montias J.M. (1971). 'On the Description and Comparison of Economic Systems'. In Eckstein A. (ed.) *Comparison of Economic Systems*. California : University of California Press
- Kravis I.B. Lipsey R.E. (1988). The Effect of Multinational Firms' Foreign Operations on their Domestic Employment. NBER Working Paper No 2760.
- Krugman P. (1980). 'Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade' *American Economic Review* **70**(5): 950-959
- Krugman P. (1980). 'Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade' *American Economic Review* **70**(5): 950-959
- Krugman P. (1995). [1994]. The age of diminishing returns. Polis (in Greek).
- Krugman P.R. and Venables A.J. (1990). 'Integration and the competitiveness of peripheral industry', in Bliss C.J. and Macedo J.B. (eds) *Unity with diversity in the European economy: the Community's southern frontier* pp. 56-75
- Kumar N. (1987). 'Intangible Assets, Internalization and Foreign Production: Direct Investments and Licencing in Indian Manufacturing' *Weltwirtschaftliches Archiv* **123**: 325-345
- Labrianidis L. (1996). "The Opening of the Balkan Markets and Consequent Economic Problems in Greece", *Modern Greek Studies Yearbook* 12/13.
- Labrianidis L. (2000a). 'Geographical Proximity Matters in the Orientation of FDI: The Case of Greek FDI in the Balkans', In: Petrakos G. and Totev S. (eds.), *The Development of the Balkan Region*, Aldershot: Ashgate Publishing. 463-489
- Labrianidis L. (2000b). 'Are Greek Companies that Invest in the Balkans in the 1990s Transnational Companies?' In Mitsos A. and Mossialos E. (eds) *Contemporary Greece and Europe*, Aldershot: Ashgate Publishing 457-482
- Lall S. (1974). 'Less-developed countries and private foreign direct investment', *World Development* **2**: (4, 5).
- Lall S. (1983). 'The theoretical background', In: Lall S. (ed.). *The new multinationals* J.

Wiley & Sons.

- Lall S. (1993). 'Introduction: Transnational corporations and economic development'. In S. Lall (ed), *Transnational Corporations and Economic Development*, London and New York: Routledge
- Landes D. S. (1998). *The Wealth and Poverty of Nations*. W.W. Norton
- Lankes H.P. and Venables A.J. (1996). 'Foreign direct investment in economic transition: the changing pattern of investments', *Economics of Transition* 4(2): 331-347.
- Lash S. and Urry J. (1994). *Economies of Signs and Space*. Sage.
- Lipsey R.E. and Weiss M.Y. (1984). 'Foreign Production and Exports of Individual Firms,' *Review of Economics and Statistics* 66: 304-308
- Lipsey R.E. and Weiss M.Y. (1981). 'Foreign Production and Exports in Manufacturing Industries,' *Review of Economics and Statistics* 63: 488-494
- Lipsey R.E., Ramstetter E.D. and Blomstrom M. (2000). 'Outward FDI and Parent Exports and Employment: Japan, the United States, and Sweden,' NBER Working Paper No. 7623
- Louri H., Papanastasiou M. and Lantouris J. (2000). 'FDI in the EU Periphery: A Multinomial Logit Analysis of Greek Firm Strategies,' *Regional Studies* 34(5): 419-427
- Lu Jane W. and Beamish Paul W. (2001). 'The Internationalization and Performance of SMEs,' *Strategic Management Journal* 22: 565-582
- Lucas Robert E. (1988). 'On the Mechanics of Economic Development,' *Journal of Monetary Economics* 22(1): 3-42 Lütkepohl H. (1991). *Introduction to Multiple Time-Series Analysis*, Springer-Verlag
- MacKinnon, J. G. (1991). 'Critical Values for Cointegration Tests' in R. F. Engle and C. W. J. Granger (eds.), *Long-run Economic Relationships: Readings in Cointegration*, Oxford University Press.
- Maddala G.K. and Kim I.M. (1998). *Unit Roots, Cointegration and Structural Change*, Cambridge: CUP
- Markusen J.R. (1995). 'The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade,' *Journal of Economic Perspectives* 9(2):169-189.
- McDougall P.P. and Oviat B.M. (1996). 'New Venture Internationalization, Strategic Change and Performance: a Follow-up Study,' *Journal of Business Venturing* 11(1): 23-40
- McManus J.C. (1972) 'The theory of the International Firm'. In G. Pacquet (ed), *The Multinational Firm and the Nation State*, Toronto: Collier-McMillan.
- Michalet C.A. Delapierre M. (1976). *The Multinationalization of French Firms*, Chicago: Academy of International Business

- Nadvi Khalid and Schmitz Hubert (1999). 'Clustering and Industrialization: Introduction,' *World Development* 27(9): 1503-1514
- Nelson R. and Winter S. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge, Mass: Harvard University
- O'Brien P. (1982). 'European Economic Development: A Reply,' *The Economic History Review* 36(4): 584-585
 OECD (2003). Κείμενο COM/STD/NAES/DSTI/EAS(2003)3, σελ. 7
 (<http://www.oecd.org/dataoecd/15/51/11761333.pdf>)
- Ohmae K. (1995). 'Putting global logic first,' *Harvard Business Review* Jan/Feb
- Ozawa T. (1992). 'Foreign Direct Investment and economic development,' *Transnational Corporations* 1(1): 27-54
- Ozawa T. and Castello S. (2001). 'Toward an 'International Business' Paradigm of Endogenous Growth: Multinationals and Governments as Co – Endogenisers,' *International Journal of the Economics of Business* 8(2): 211-228
- Pack H. (1994). 'Endogenous Growth Theory: Intellectual Appeal and Empirical Shortcomings,' *Journal of Economic Perspectives* 8(1): 55-72
- Pavitt K. (1987). 'International Patterns of Technological Accumulation,' In Hood N. and Vahlne J.E. (eds.) *Strategies in Global Competition*. London: Croom Helm
- Penrose E. (1952). 'Biological Analogies in the Theory of the Firm'. *American Economic Review* 42: 804-819
- Penrose E. (1995). [1959] *The theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Oxford University Press
- Peoples J. and Sugden R. (2002) 'Οι Πολιτικές του 'Διαίρει και Βασίλευε' από τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις'. Στο Χ. Πιτέλης και R. Sugden (επιμ), *Η Φύση της Πολυεθνικής Επιχείρησης*, Αθήνα: Τυπωθύτω - Γιώργος Δάρδανος 253-279
- Peoples James και Sugden Roger (2002). Οι Πολιτικές του 'Διαίρει και Βασίλευε' από τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις. Στο Πιτέλης Χ. Και Sugden R. (επιμ) (2002). 'Η Φύση της Πολυεθνικής Επιχείρησης' Αθήνα: Τυπωθύτω - Γιώργος Δάρδανος σσ. 253-279
- Petrakos G. (1997). 'A European Macro Region in the Making? The Balkan Trade Relations of Greece' *European Planning Studies* 5(4): 515-533
- Petrochilos G.A. (1989). *Foreign Direct Investment and the Development Process: The Case of Greece*, Aldershot: Avebury
- Phillips P.C.B. and Perron P. (1988). 'Testing for a Unit Root in Time Series Regression' *Biometrika* 75: 335-346
- Pitelis C. N. (2000). 'A Theory of the (Growth of the) Transnational Firm: A Penrosian Perspective' *Contributions to Political Economy* 19: 71-89
 Pitelis C. N. (2002). 'Stephen Hymer: Life and the Political Economy of the Multinational Corporate Capital,' *Contributions to Political Economy* 21: 9-26

- Pitelis C.N. (1996). 'Effective Demand, Outward Investment and the (Theory of the) Transnational Corporation: An Empirical Investigation' *Scottish Journal of Political Economy* **43**(2): 192-206
- Pitelis C.N. and Wahl M.W. (1998). Edith Penrose: Pioneer of Stakeholder Theory. *Long Range Planning* 31(2), pp. 252-261
- Pollard Sidney (1985). Capital Exports, 1870-1914: Harmful or Beneficial? *The Economic History Review* 38(4) 489-514
- Porter M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. New York: The Free Press
- Prahalad C.K. Hamel G. (1990). 'The Core Competence of the Corporation'. *Harvard Business Review* **90**(3): 79-91
- QMS (2001). *Eviews 4 User's Guide*. Irvine CA: Quantitative Micro Software LLC
- Ramaswamy K. (1995). 'Multinationality, Configuration and Performance: a Study of MNCs in the U.S. Drug and Pharmaceutical Industry' *Journal of International Management* **1**: 231-253
- Romer P. M. (1986). 'Increasing Returns and Long-run Growth.' *Journal of Political Economy* **94**(5): 1002-1037
- Rostow W. (1960). "The stages of economic growth". Cambridge University Press.
- Roth K. (1992). International Configuration and Coordination Archetypes for Medium-sized Firms in Global Industries. *Journal of International Business Studies* **23**(3): 533-549
- Rugman A.M. and Verbeke A. (2002). 'Edith Penrose's Contribution to the Resource-Based View of Strategic Management.' *Strategic Management Journal* **23**: 769-780
- Sargan J.D. (1964). 'Wages and Prices in the United Kingdom: A Study in Econometric Methodology (with discussion).' in Hart, P.E., Mills, G. and Whitaker J.K. (eds.), *Econometric Analysis for National Economic Planning*, Vol. 16 of *Colston Papers*, pp. 25-63. London: Butterworth Co.
- Schmitz Hubert (1999). Global Competition and Local Cooperation: Success and Failure in the Sinos Valey, Brazil. *World Development* 27(9) 1627-1650
- Sengenberger W. and Pyke F. (1992). 'Industrial districts and local economic regeneration: Research and policy issues'. In Pyke F. and W. Sengenberger (eds) *Industrial districts and local economic regeneration* Geneva: International Institute for Labour Studies
- Severn Alan K. (1972). 'Investment and Financial Behavior of American Direct Investors in Manufacturing'. In Fritz Machlup, Walter S. Salant, Lorie Tarshis (eds.) *International Mobility and Movement of Capital*. New York, 1972, pp. 259-270
- Shaked A and Sutton J (1984). 'Natural Oligopolies and International Trade,' In H Kierzkowski (ed), *Monopolistic Competition and International Trade*, Oxford:

- Oxford University Press
- Shaked A, and Sutton J. (1984). 'Natural Oligopolies and International Trade'. In H Kierzkowski (ed), *Monopolistic Competition and International Trade*. Oxford: Oxford University Press
- Shaw G.K. (1992). 'Policy Implications of Endogenous Growth Theory' *The Economic Journal* **102**: 611-621
- Solow Robert M. (1956). 'A Contribution to the Theory of Economic Growth'. *Quarterly Journal of Economics* **70**(1): 65-94
- Solow Robert M. (1994). 'Perspectives on Growth Theory'. *Journal of Economic Perspectives* **8**(1): 45-54
- Stevens G.V.G. (1969). 'Fixed Investment Expenditures of Foreign Manufacturing Affiliates of U.S. Firms: Theoretical Models and Empirical Evidence' *Yale Economic Essays* **8**: Spring 1969 pp. 137-200
- Stevens G.V.G. και Lipsey Robert E. (1988). Interactions between Domestic and Foreign Investment. NBER 2714
- Streeten P. (1974). 'The Multinational Enterprise and The theory of Development Policy'. In John H. Dunning (ed), *Economic Analysis and Multinational Enterprise*. London: Allen and Unwin. 252-279
- Svensson R. (1996). 'Effects of Overseas Production on Home Country Exports: Evidence Based on Swedish Multinationals'. *Weltwirtschaftliches Archiv* **132**(2): 304-329
- Swedenborg B. (1979). *The Multinational Operations of Swedish Firms. An Analysis of Determinants and Effects*. Stockholm: Industrial Institute for Economic and Social Research
- Teece David J., Pisano Gary and Shuen Amy (1997). 'Dynamic Capabilities and Strategic Management' *Strategic Management Journal* **18**(7): 509-533
- Temin P. (1997). 'Two Views of the British Industrial Revolution' *The Journal of Economic History* **57**(1): 63-82
- Thrift N. (1996). 'Shut up and Dance, Or, is the world economy knowable?' in Daniels P.W and Lever W.F., *The Global Economy in Transition*, Essex:: Longman.
- Torstensson J. (1996). 'Determinants of Intra-Industry Trade: A Sensitivity Analysis' *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* **58**(3): 507-524
- Tsurumi Y. (1976). *The Japanese are Coming: A Multinational Spread of Japanese Firms*. Cambridge, Mass.: Ballinger
- UNCTAD (1996). "World Investment Report 1996".
- UNCTAD (2000). 'World Investment Report 1999'
- UNCTAD (2003). *World Investment Report 2003. FDI Policies for Development: National and International Perspectives*, New York and Geneva: United

Nations

- Universita Commerciale Luigi Bocconi (1997). "EU Foreign Direct Investments in Central and Eastern Europe", Research Project financed by EU DGIII.
- Vernon R. (1966). 'International investment and international trade in the product cycle'. *Quarterly Journal of Economics* **80**: 190-207.
- Vernon R. (1979). 'The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment'. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* **41**: 255-267
- Wallerstein I. (1979). *The capitalist world economy*. Cambridge U.P.
- Wallerstein I. (1982). 'European Economic Development: A Comment on O'Brien' *The Economic History Review* **36**(4): 580-583
- Weber M. (1904-05). Die Protestantische Ethik und der 'Geist' des Kapitalismus. *Archiv fur Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik* **20**:1-54, **21**:1-110
- Wells L.T. (1972). *The Product Life Cycle and International Trade*. Harvard Business School, Boston, MA
- Wernerfelt B. (1984). A Resource-Based View of the Firm. *Strategic Management Journal* **5**(2): 171-180
- Wilkins Mira (1988). European and North American Multinationals, 1870-1914: Comparisons and Contrasts. *Business History* **30**: 8-45
- Williamson Jeffrey G. (1998). Globalization, Labor Markets and Policy Backlash in the Past *Journal of Economic Perspectives* **12**(4): 51-72
- Williamson O.E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and Anti-trust Implications*. New York: The Free Press
- Wolf B.M. (1977). 'Industrial Diversification and Internationalisation: Some Empirical Evidence'. *Journal of Industrial Economics* **2**: 177-191
- Yammin M. (2000) 'A Critical Re-evaluation of Hymer's Contribution to the Theory of the Transnational Corporation'. In C.N. Pitelis and R. Sugden, *The Nature of the Transnational Firm*, 2nd Edition, London: Routledge, pp.57-71
- Yule G.U. (1926). 'Why Do We Sometimes Get Nonsense-correlations Between Time-Series? A Study of Sampling and the Nature of Time Series (with discussion).' *Journal of the Royal Statistical Society* **89**: 1-64
- Αργυρόπουλος Σ., Καλογερέσης Θ. και Λαμπριανίδης Λ. (2000) 'Καταγραφή των επιχειρήσεων ελληνικών συμφερόντων στη Βουλγαρία', Τελική Έκθεση, Θεσσαλονίκη: ΔΙΠΕΚ
- Γιαννίτσης Α. (1977) 'Ξένες Άμεσες Επενδύσεις και η Διαμόρφωση της Νεοελληνικής Οικονομίας' *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* **30-31**: 234-253
- Γιαννίτσης Α. (1983). *Η Ελληνική Βιομηχανία: Ανάπτυξη και Κρίση*, Αθήνα: Gutenberg
- Λαμπριανίδης Λ., Καλανταρίδης Χ., Καραγιάννη Σ., Κατσίκας Η. και Κουρτέσης Α.

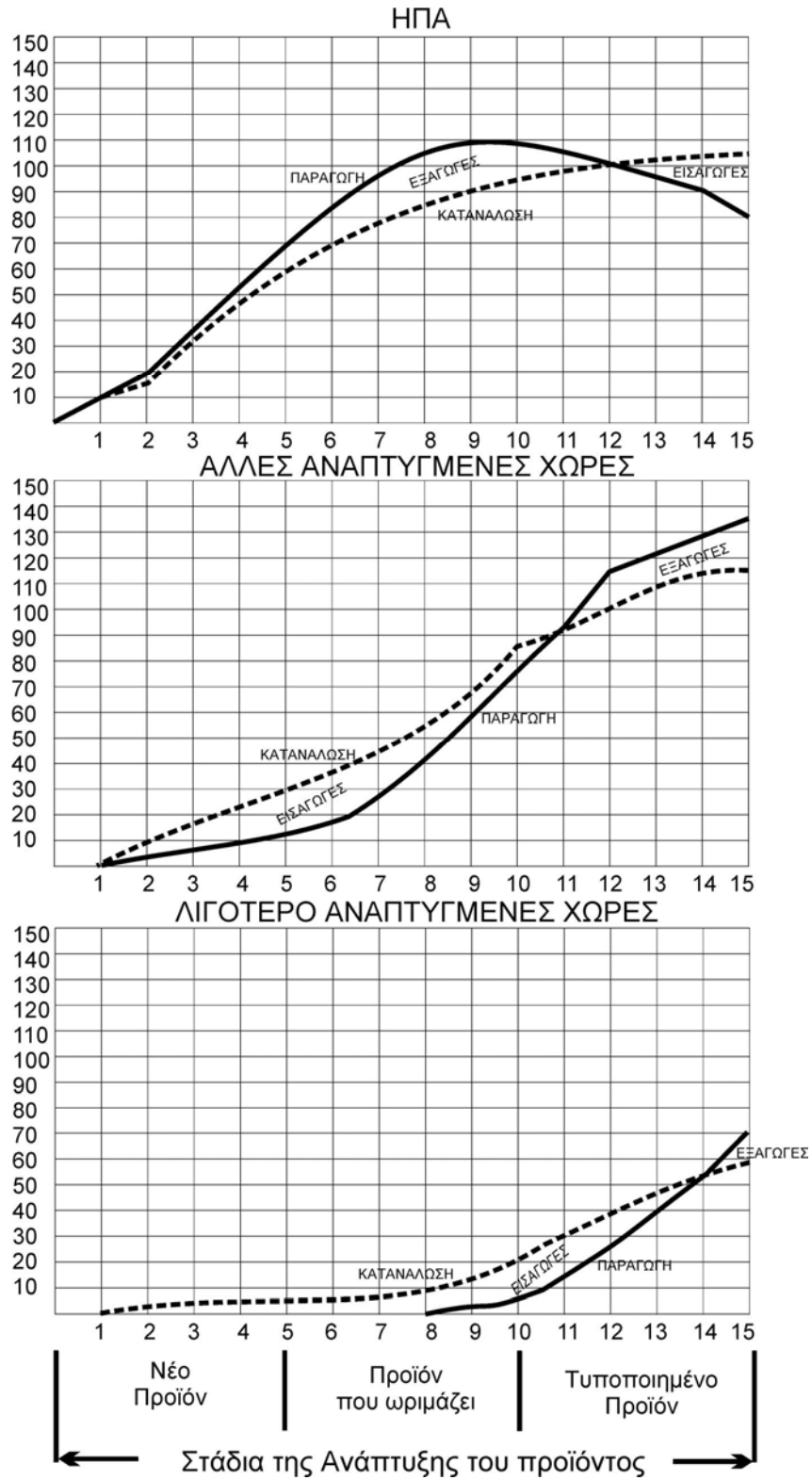
- (1997) *Η Ελληνική Βιομηχανία και οι Εξελίξεις στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη: Δυνατότητες και Προοπτικές*, ΥΒΕΤ
- Λαμπριανίδης Λ., Καραγιάννη Σ., Κατσίκας Η., Κουρτέσης Α. και Μαυρουδέας Σ. (1998) *Οι οικονομικές επιπτώσεις για την ανάπτυξη της Ελλάδας και ειδικότερα της Β. Ελλάδας από το άνοιγμα των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια*, ΓΓΕΤ: ΠΕΝΕΔ
- Λαμπριανίδης Λ., Καλογερέσης Θ., Καραγιάννη Στ., Κατσίκας Η., Μαυρουδέας Στ. (1998). "Οι Οικονομικές Επιπτώσεις για την Ανάπτυξη της Ελλάδας και ειδικότερα της Βόρειας Ελλάδας από το άνοιγμα της Ελληνικής Βιομηχανίας στα Βαλκάνια". ΓΓΕΤ.
- Μοσκόφ Κ. (1972). *Η Εθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909*, Θεσσαλονίκη
- Μπενάς Δ. (1976). *Η Εισβολή του Ξένου Κεφαλαίου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Παπαγιαννάκη Λ. (1982). *Οι Ελληνικοί Σιδηρόδρομοι (1882 - 1856)*, Αθήνα
- Πιτέλης Χ. (1998). Παραγωγικότητα, Ανταγωνιστικότητα και Σύγκλιση στην Παγκόσμια Οικονομία: Ο Ρόλος της Προσφοράς, στο Πιτέλης Χ. και Αντωνάκης Ν. (επιμ.) *Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Βιομηχανική Πολιτική*: Αθήνα, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.
- Ρουμελιώτης Π.Β. (1978). *Πολυεθνικές Επιχειρήσεις και Υπερκοστολογήσεις - Υποκοστολογήσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
- Λαμπριανίδης Λ. (2003). 'Η επενδυτική δραστηριότητα των ελληνικών επιχειρήσεων στις χώρες ΚΑΕ: η κατάσταση πέρα από τους μύθους', *Τόπος*, Υπό δημοσίευση
- Σακελλαρόπουλος Θ.Δ. (1991). *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη: Κράτος και Οικονομία στην Ελλάδα 1830-1922*, Αθήνα: Εξάντας
- ΥΠΕΘΟ (2001). Βασικά Εθνικολογιστικά Μεγέθη της Ελληνικής Οικονομίας, 1960-1999 με βάση το σύστημα ΕΣΟΛ-95. http://www.ypetho.gr/ministry/EthnikoLogistika_M/ESA95_60-99.htm
- Χασσίδ Ι. (2003). 'Διεθνοποίηση Μικρών Επιχειρήσεων και Ανάγκες για Νέες Δεξιότητες', άρθρο δημοσιευμένο στον δικτυακό χώρο http://www.economics.gr/AllMedia/_gr/
- Χασσίδ Ι. (1995). 'Αν θέλετε να επενδύσετε στα Βαλκάνια', *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 15/6/1995 και 8/7/1995.
- Χασσίδ Ι. κ.ά (1994). *Διερεύνηση συνθηκών διείσδυσης ελληνικών βιομηχανικών επιχειρήσεων στις αγορές της βαλκανικής*. Μελέτη για την ΕΤΒΑ.

Κεφάλαιο 9. Παραρτήματα

Παράρτημα Ι.

Παράρτημα κεφαλαίου 3

Γράφημα 9.1 Ο κύκλος ζωής προϊόντος του Vernon

Πηγή: Vernon (1966: 199)

Γράφημα 9.2 Η αλυσίδα αξίας του Porter

Porter (1990: 41)

Παράρτημα ΙΙ.

Παράρτημα κεφαλαίου 4

Γράφημα 9.3 Η προσέγγιση ΠΣΠ

Συστατικά Ανθρώπινοι πόροι Φυσικοί πόροι Στάδιο οικονομικής ανάπτυξης Πολιτιστικό / ιστορικό υπόβαθρο	Περιβάλλον (Π)	Προϊόντα Επίπεδο και δομή παραγωγής (πρωτογενής, βιομηχανικές υπηρεσίες, εξειδικεύσεις) Στάσεις απέναντι στην εργασία, τον πλούτο, τους αλλοδαπούς κλπ.
Καπιταλιστικό (ελεύθερη αγορά) Σοσιαλιστικό Μικτό Συμμαχία με άλλες χώρες	Σύστημα (Σ)	Δομή λήψης αποφάσεων Ροπή προς εμπλοκή σε διεθνές εμπόριο Ελεγχόμενη από την αγορά κατανομή πόρων Εθνικοποίηση
Μακροοικονομικές (δημοσιονομική, νομισματική, συναλλαγματική) Μικροοικονομικές (κλαδική, εμπορίου, ανταγωνισμού) Γενικές (εκπαιδευτική, προστασίας καταναλωτή) Σχετικές με ΕΑΕ	Πολιτικές (Π)	Έκταση και μορφή κυβερνητικής παρέμβασης Έλεγχοι Απαιτήσεις επιδόσεων.

Πηγή: Dunning (1993).

Παράρτημα III. Παράρτημα Κεφαλαίου 5

Γράφημα 9.4 Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 1993

Γράφημα 9.5 Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 1998

Γράφημα 9.6 Η γεωγραφική εξάπλωση των θυγατρικών ελληνικών επιχειρήσεων το έτος 2003

Το νομικό καθεστώς των ΞΑΕ στην Ελλάδα

Το νομικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία ξένων επιχειρήσεων στην Ελλάδα διαμορφώθηκε κατά την περίοδο αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο και είναι αυτό που ουσιαστικά διαμόρφωσε την κατάσταση των ΞΑΕ στην Ελλάδα, έως σήμερα.

Το βασικό πλαίσιο διαμορφώθηκε από το Ν.Δ. 2687/1953 για τις επενδύσεις και την προστασία του ξένου κεφαλαίου που επεδίωκε την προσέλκυση ξένων επενδύσεων μέσω σημαντικών διευκολύνσεων και παραχωρήσεων δικαιωμάτων. Ο νόμος αυτός συμπληρώθηκε από μία σειρά άλλων βοηθητικών νόμων (Α.Ν. 89/1967, Α.Ν. 378/1968, Ν.Δ. 916/1971) και τα βασικά του χαρακτηριστικά είναι τα εξής (Ρουμελιώτης, 1978: 83-91):

Δυνατότητα επαναπατριsmού των κεφαλαίων, κερδών και τόκων. Τα ποσοστά (μετά την αφαίρεση των τόκων) ανέρχονταν σε 10% για τα κεφάλαια (συγκεκριμένα, για τις αποσβέσεις των κεφαλαίων που εισάγονται) και τους τόκους, και 12% για τα κέρδη. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Ν. 4171/1961 επιτρέπεται η εξαγωγή κερδών 6% επί των ήδη επαναπατριsmέντων ξένων κεφαλαίων, εφόσον δεν υπερβαίνουν το 8% του εισαχθέντος συναλλάγματος από εξαγωγές της επιχείρησης. Είναι δυνατή η μαζική εξαγωγή κερδών και τόκων που προκύπτουν από συσσώρευση (επιτρεπόμενων ορίων που δεν εξαντλήθηκαν) προηγούμενων χρόνων. Τα ποσοστά επαναπατριsmού κεφαλαίων και κερδών είναι δυνατό να αυξηθούν σημαντικά για εξαγωγικές επιχειρήσεις, φθάνοντας στο 70% του εισαχθέντος συναλλάγματος από εξαγωγές. Τέλος, επιτρέπεται η εξαγωγή συναλλάγματος για μισθώματα μηχανημάτων ή άλλης μορφής κεφαλαίου του εξωτερικού και για αμοιβές αλλοδαπού προσωπικού.

Εξασφάλιση της ιδιοκτησίας, που μεταφράζεται σε εξαίρεση από κάθε αναγκαστική απαλλοτρίωση των περιουσιακών στοιχείων των ξένων επιχειρήσεων, ενώ μόνο σε περίπτωση πολέμου προβλέπεται η δυνατότητα επίταξης, εφόσον εξυπηρετούνται τα συμφέροντα των ενόπλων δυνάμεων.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών η προσέλκυση ΞΑΕ στη χώρα είναι (τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρήξεων) ένας ρητά διατυπωμένος στόχος πολιτικής. Υπό την επήρεια των μεταβαλλόμενων συνθηκών, αλλά και των δεσμεύσεων της χώρας όπως αυτές απορρέουν από τη συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς και κυρίως την ΕΕ το πλαίσιο πολιτικής έχει διαμορφωθεί ως εξής¹⁴⁹:

Οι περισσότεροι περιορισμοί εισόδου, που ίσχυαν για διάφορους κλάδους (π.χ. τηλεφωνία, ενέργεια) είτε έχουν ήδη αρθεί, είτε επίκειται να αρθούν σύντομα. Επιπλέον, για τη διευκόλυνση της εισόδου ΠΕ στην ελληνική αγορά, το 1996 ιδρύθηκε το ΕΛΚΕ.

Όσον αφορά την ιδιοκτησία και τον έλεγχο υπάρχουν περιορισμοί σε ορισμένους κλάδους, όπως η τηλεόραση, η ναυτιλία και οι εξορύξεις.

¹⁴⁹ Βλ. UNCTAD WID Country Profile: Greece

(http://r0.unctad.org/en/subsites/dite/fdistats_files/pdfs/Greece_profile.pdf), p.10

Όσον αφορά τις λειτουργικές συνθήκες, δεν υφίστανται απαιτήσεις υποχρεωτικών αποδόσεων, ούτε και τοπικού περιεχομένου (local content requirements – αφορά την υποχρεωτική προμήθεια εισροών από την τοπική αγορά). Υπάρχουν, ωστόσο, περιορισμοί, για λόγους εθνικής ασφαλείας, που αφορούν την αγορά γης σε παραμεθόριες και νησιωτικές περιοχές. Κατά τα λοιπά, είναι εγγυημένη η ίση μεταχείριση των ξένων και ελληνικών επιχειρήσεων. Αυτό αφορά τόσο τις λειτουργικές συνθήκες (άδειες λειτουργίας κλπ.), καθώς και τα επενδυτικά κίνητρα.

Τέλος, οι εισροές κεφαλαίων είναι ελεύθερες, ενώ επιτρέπεται και είναι εγγυημένος ο επαναπατρισμός των κεφαλαίων. Όσον αφορά τον επαναπατρισμό κερδών και τόκων, είναι επίσης ελεύθερος.

Πίνακας 9.1 Οι επιχειρήσεις που περιλήφθηκαν στην ανάλυση¹⁵⁰

α/α	Επωνυμία	Θυγατρικές ¹⁵¹
1.	ΜΑΙΛΛΗΣ, Μ. Ι., Α.Ε.Β.Ε.	32
2.	FRIGOGLASS Α.Β.Ε.Ε.	23
3.	ΑΡΓΥΡΟΜΕΤΑΛΛΕΥΜΑΤΩΝ & ΒΑΡΥΤΙΝΗΣ Α.Ε.Ε.	23
4.	ΑΛΟΥΜΥΛ ΜΥΛΩΝΑΣ Α.Ε.	19
5.	INTRACOM Α.Ε.	17
6.	ΠΕΤΖΕΤΑΚΙΣ, Α. Γ., Α.Ε.	13
7.	ΣΑΤΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΠΙΠΛΩΝ ΓΡΑΦΕΙΟΥ Α.Ε.	11
8.	ΛΑΒΙΡΗΑΡΜ Α.Ε.	10
9.	ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Α., ΚΑΠΝΙΚΗ Α.Ε.	10
10.	CHIRITA INTERNATIONAL Α.Β.&Ε.Ε.	8
11.	FOLLI - FOLLIE Α.Β.&Ε.Ε.	8
12.	Π. Γ. ΝΙΚΑΣ ΑΒΕΕ	8
13.	ΣΑΡΑΝΤΗΣ, ΓΡ., Α.Β.&Ε.Ε.	8
14.	ΔΕΛΤΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΠΑΓΩΤΟΥ Α.Ε.	7
15.	ΤΙΤΑΝ Α.Ε. ΤΣΙΜΕΝΤΩΝ	7
16.	SEA FARM IONIAN Α.Ε.	6
17.	FANCO Α.Ε.	5
18.	ΜΥΛΟΙ ΛΟΥΔΗ Α.Ε.	5
19.	ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΚΡΗΤΗΣ Α.Β.&Ε.Ε.	5
20.	ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΣ, Π. Ν., Α.Ε.Β.Ε.	4
21.	ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΛΕΥΚΟΛΙΘΟΙ Α.Μ.Β.Ν.Ε.Ε.	4
22.	ΧΑΛΚΟΡ Α.Ε.	4
23.	ΧΑΡΤΟΠΟΙΑ ΘΡΑΚΗΣ Α.Ε.	4
24.	ELVIART ΚΑΛΟΙΔΑΣ Α.Β.Ε.Ε.	3
25.	EURODRIP Α.Β.Ε.Γ.Ε.	3
26.	ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΖΥΘΟΠΟΙΑ Α.Ε.	3
27.	ΕΤΕΜ Α.Ε.	3
28.	ΜΟΡΝΟΣ Α.Ε.	3
29.	ΕΙΦΙΑΣ Α.Ε. ΙΧΘΥΗΡΑ ΚΑΒΑΛΑΣ	3
30.	ΠΛΑΣΤΙΚΑ ΘΡΑΚΗΣ Α.Β.Ε.Ε.	3
31.	ALFA ALFA ENERGY Α.Β.Ε.Ε.	2
32.	DIONYSSOMARBLE ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΠΕΝΤΕΛΗΣ Α.Ε.Β.Ε.	2
33.	NEOSET ΕΠΙΠΛΟΣΥΝΘΕΣΕΙΣ Α.Β.Ε.Ε.	2
34.	SPIDER Ν. ΠΕΤΣΙΟΣ & ΥΙΟΙ Α.Ε.	2
35.	ΓΙΟΥΛΑ ΥΑΛΟΥΡΓΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ Α.Ε.	2
36.	ΕΛΒΑΛ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΑΛΟΥΜΙΝΙΟΥ Α.Ε.	2
37.	ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΛΩΔΙΑ Α.Ε.	2
38.	ΕΤΜΑ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΕΧΝΗΤΗΣ ΜΕΤΑΞΗΣ Α.Ε.	2
39.	ΚΛΕΜΑΝ ΕΛΛΑΣ Α.Β.Ε.Ε.	2
40.	ΝΗΡΕΥΣ ΙΧΘΥΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ ΧΙΟΥ Α.Ε.	2
41.	ΣΕΚΑΠ Α.Ε.	2
42.	ΣΩΛΗΝΟΥΡΓΕΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.	2

¹⁵⁰ Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη συλλογή των στοιχείων περιγράφεται στο κεφάλαιο της εμπειρικής διερεύνησης. Οι πληροφορίες σχετικά με την επενδυτική δραστηριότητα των επιχειρήσεων, όπως παρουσιάζονται στον πίνακα δεν προέρχονται από τα ερωτηματολόγια. Ο πίνακας εμφανίζει την κατάσταση όπως καταγράφηκε έως το καλοκαίρι του 2003. Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση αφορούν (εκτός από συγκεκριμένες περιπτώσεις, οι οποίες επισημαίνονται) το διάστημα 1992-2001.

¹⁵¹ Το μηδέν αφορά επιχειρήσεις για τις οποίες διαπιστώθηκε ότι δεν διαθέτουν θυγατρικές, ενώ η παύλα (-) σημαίνει ότι δεν κατέστη δυνατή η εύρεση πληροφοριών σχετικά με τη διεθνή επενδυτική δραστηριότητα της επιχείρησης.

43.	ALFA WOOD A.E.&B.E.	1
44.	ATTALUS HIGH TECH INDUSTRY A.B.&E.E.	1
45.	CREAM LINE A.E.	1
46.	DEMO A.B.&E.E.	1
47.	DORAL A.B.E.E.	1
48.	FITCO A.E.	1
49.	I.B.S. A.E.	1
50.	INTERCOMM FOODS A.E.	1
51.	SOULIS A.B.E.E.	1
52.	VERTICAL A.E.B.E.	1
53.	ΑΛΚΟ ΕΛΛΑΣ Α.Β.Ε.Ε.	1
54.	ΕΒΓΑ Α.Ε.	1
55.	ΕΛΛΑΤΕΕ ΣΥΝΘΕΤΙΚΑΙ ΙΝΕΣ Α.Ε.	1
56.	ΙΝΦΟΡΜ Π. ΛΥΚΟΣ Α.Ε.	1
57.	ΚΑΡΕΛΙΑ ΚΑΠΝΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ Α.Ε.	1
58.	ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ Α.Β.Ε.Ε.	1
59.	ΚΡΙ-ΚΡΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΣ Α.Β.Ε.Ε.	1
60.	ΜΑΞΙΜ Κ. Μ. ΠΕΡΤΣΙΝΙΔΗΣ Α.Ε.	1
61.	ΜΕΒΓΑΛ Α.Ε.	1
62.	ΜΕΛΙΣΣΑ ΚΙΚΙΖΑΣ Α.Β.&Ε.Ε. ΤΡΟΦΙΜΩΝ	1
63.	ΜΟΥΖΑΚΗΣ, ΕΛ. Δ., Α.Ε.Β.Ε.Μ.Ε.	1
64.	ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΣ Α.Β.Ε. ΣΙΓΑΡΕΤΤΩΝ	1
65.	ΣΕΛΟΝΤΑ ΙΧΘΥΟΤΡΟΦΕΙΑ Α.Ε.Γ.Ε.	1
66.	ΣΙΔΕΝΟΡ Α.Ε.	1
67.	ΥΦΑΝΤΗΣ Α.Β.Ε.Ε.	1
68.	ΦΑΓΕ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΑΛΑΚΤΟΣ Α.Ε.	1
69.	ΧΑΛΥΨ ΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ Α.Ε.	1
70.	AGROINVEST A.E.	0
71.	ALFA FRIGOR A.E.	0
72.	ΑΡΙΒΙΤΑ Α.Ε.Β.Ε.	0
73.	ΑΤΕΝΑ GOLD Α.Β.Ε.Ε.	0
74.	BERLING Α.Β.Ε.Ε.	0
75.	BIC ΒΙΟΛΕΞ Α.Ε.	0
76.	CYCLON ΕΛΛΑΣ Α.Ε.	0
77.	FIBRAN Δ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ Α.Ε.	0
78.	FINTEXPORT Α.Β.Ε.Ε.	0
79.	FLEXOPACK Α.Ε.	0
80.	FULGOR ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΛΕΚΤΡΙΚΩΝ ΚΑΛΩΔΙΩΝ Α.Ε.	0
81.	GALENICA Α.Ε.	0
82.	HELLAS CAN ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΙΔΩΝ ΣΥΣΚΕΥΑΣΙΑΣ Α.Ε.	0
83.	HELLENIC CATERING Α.Ε.	0
84.	HELLENIC QUALITY FOODS Α.Ε.	0
85.	IRIS ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ Α.Ε.Β.Ε.	0
86.	ΜΕΒΑCO ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗ Α.Β.Ε.Ε.	0
87.	ΜΙΝΕΡΒΑ ΑΦΟΙ Ι. & Β. ΛΑΔΕΝΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΠΛΕΚΤΙΚΗΣ Α.Ε.	0
88.	MORRIS Α.Ε.	0
89.	NEXANS ΕΛΛΑΣ Α.Β.Ε.	0
90.	ROLCO ΒΙΑΝΙΑ Α.Ε.	0
91.	SANITAS - SANITAS Α.Ε.	0
92.	SEX-FORM Α.Ε.	0
93.	VETERIN Α.Β.Ε.Ε.	0
94.	Α.Β.Ε.Π.Ε. Α.Ε. ΒΑΡΑΓΚΗΣ	0
95.	ΑΚΡΙΤΑΣ Α.Ε.	0
96.	ΑΛΜΑΚΟ ΑΛΟΥΜΙΝΙΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ Α.Ε.	0
97.	ΑΛΟΥΜΑΝ Α.Β.Ε.Ε.	0
98.	ΑΛΟΥΜΙΝΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ Β.Ε.Α.Ε.	0
99.	ΑΝΕΖΟΥΛΑΚΗ, ΑΦΟΙ, ΦΙΕΡΑΤΕΕ Α.Ε.	0
100.	ΒΑΛΚΑΝ ΕΞΠΟΡΤ Α.Ε.	0

101.	ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ - ΝΗΜΑΤΟΥΡΓΕΙΑ ΝΑΟΥΣΗΣ Α.Ε.	0
102.	ΒΙ.Κ.Η. Α.Ε.	0
103.	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΦΩΣΦΟΡΙΚΩΝ ΛΙΠΑΣΜΑΤΩΝ Α.Ε.	0
104.	ΒΙΟΣΩΛ Α.Β.Ε.	0
105.	ΒΙΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΥΣΚΕΥΑΣΙΝ Α.Ε.	0
106.	ΓΙΩΤΗΣ Α.Ε.	0
107.	ΔΑΡΙΓΚ, Ο., & ΣΙΑ Α.Β.Ν.Ε.	0
108.	ΔΟΥΡΟΣ Α.Ε.	0
109.	ΔΩΔΩΝΗ ΠΑΓΩΤΑ Α.Β.Ε.Ε.	0
110.	ΕΒΡΟΦΑΡΜΑ Α.Β.Ε.Ε.	0
111.	ΕΛΛΙΣ Α.Ε. ΕΛΛΙΟΥΡΓΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	0
112.	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΖΑΧΑΡΗΣ Α.Ε.	0
113.	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ Α.Ε.	0
114.	ΕΛΣΑ Α.Ε.	0
115.	ΕΞΑΛΚΟ Α.Ε.	0
116.	ΕΞΕΛΚΑ Α.Ε.	0
117.	ΕΠΙΛΕΚΤΟΣ ΚΛΩΣΤΟΥΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ Α.Ε.Β.Ε.	0
118.	ΗΡΑΚΛΗΣ ΑΝΩΝ. ΓΕΝ. ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΣΙΜΕΝΤΩΝ	0
119.	ΘΕΡΜΟΠΛΑΣΤΙΚΗ Α.Β.&Ε.Ε.	0
120.	ΙΚΤΙΝΟΣ ΕΛΛΑΣ Α.Ε.	0
121.	ΙΜΑΣ Α.Ε.	0
122.	ΙΟΝ Α.Ε. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ & ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΑΚΑΟ & ΣΟΚΟΛΑΤΑΣ	0
123.	ΚΑΛΑΜΑΡΑΚΗΣ, Κ. Ε., ΚΑΛΑΣ Α.Ε.	0
124.	ΚΕΡΑΜΕΙΑ ΑΛΛΑΤΙΝΗ Α.Β.Ε.Τ.Ε.	0
125.	ΚΟΘΑΛΗ Α.Ε. ΚΕΡΑΜΟΠΟΙΑ	0
126.	ΚΟΛΙΟΣ Α.Ε.	0
127.	ΚΡΕΤΑ ΦΑΡΜ Α.Β.Ε.Ε.	0
128.	ΛΑΡΚΟ ΓΕΝΙΚΗ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗ & ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗ Α.Ε.	0
129.	ΛΕΒΕΝΤΕΡΗΣ, Ν., Α.Ε.	0
130.	ΜΑΘΙΟΣ ΠΥΡΙΜΑΧΑ Α.Ε.	0
131.	ΜΑΞΙ Α.Β.Ε.Ε.	0
132.	ΜΑΡΜΑΡΑ ΝΑΞΟΥ - ΑΦΟΙ Π. ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ Α.Ε.Β.Ε.	0
133.	ΜΕΛ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΑΡΤΟΥ Α.Ε.	0
134.	ΜΕΤΑΛΛΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΑΡΚΑΔΙΑΣ ΧΡ. ΡΟΚΑΣ Α.Β.Ε.Ε.	0
135.	ΜΕΤΚΑ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΙ ΕΛΛΑΔΟΣ Α.Ε.	0
136.	ΜΙΣΣΙΡΙΑΝ Α.Ε.	0
137.	ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ) ΔΙΓΥΛΙΣΤΗΡΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.	0
138.	ΜΟΥΖΑΚΗ, Σ., ΥΙΟΙ, OLYMPIC Α.Ε.	0
139.	ΜΥΘΟΣ ΖΥΘΟΠΟΙΑ Α.Ε.	0
140.	ΝΤΡΟΥΚΦΑΡΜΠΕΝ ΕΛΛΑΣ Α.Ε.Β.Ε.	0
141.	ΠΑΙΡΗΣ, Ε., Α.Β.Ε.Ε.	0
142.	ΠΑΥΛΙΔΗΣ Α.Ε. ΜΑΡΜΑΡΑ - ΓΡΑΝΙΤΕΣ	0
143.	ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ Α.Τ.Ε.Β.Ε.	0
144.	ΠΕΡΣΕΥΣ ΠΡΟΙΟΝΤΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ Α.Β.Ε.Ε.	0
145.	ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Π., Α.Ε.&Β.Ε.	0
146.	ΠΡΟΦΙΛ ΣΩΛΗΝΟΥΡΓΕΙΑ Λ. ΤΖΙΡΑΚΙΑΝ Α.Ε.	0
147.	ΣΕΒΑΘ Α.Β.Ε.	0
148.	ΣΕΚΕ Α.Ε.	0
149.	ΣΕΛΜΑΝ ΕΛΛΗΝΟΕΛΒΕΤΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΞΥΛΟΥ Α.Ε.	0
150.	ΣΟΥΡΩΤΗ Α.Ε.	0
151.	ΤΖΙ-ΕΜ-ΣΙ Α.Β.Ε.Ε.	0
152.	ΤΡΙΚΟΛΑΝ Α.Ε.	0
153.	ΦΑΡΜΑΝΕΛ Α.Ε.	0
154.	ΧΑΙΤΟΓΛΟΥ, ΑΦΟΙ, Α.Β.Ε.Ε.	0
155.	ΧΑΛΥΒΔΟΦΥΛΛΩΝ Α.Ε.	0
156.	BLUE POINT Σ. Ν. ΑΡΓΥΡΟΣ Α.Ε.	
157.	COCA - COLA ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΜΦΙΑΛΩΣΕ.Σ Α.Ε.	

158.	ERGO TEXTILE ΑΦΟΙ ΓΙΑΝΝΑΚΙΔΗ Α.Β.Ε.Ε.	
159.	EUROPA PROFIL ΑΛΟΥΜΙΝΙΟΝ Α.Β.Ε.	
160.	EXPOPEL HELLAS Α.Ε.	
161.	F.H.L. Η. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Α.Β.&Ε.Ε.	
162.	FOCO Α.Β.&Ε.Ε.	
163.	INEXCO Α.Ε.	
164.	INTERSONIC Α.Β.Ε.Ε.	
165.	MANDARINO INT'L Α.Ε.	
166.	PILUX & DANPEX Α.Ε.	
167.	PLIAS Α.Β.&Ε.Ε.	
168.	RAXEVSKY Α.Ε.Β.Ε.	
169.	RECKITT ΜΠΕΝΚΙΖΕΡ ΕΛΛΑΣ ΧΗΜΙΚΑ Α.Β.&Ε.Ε.	
170.	RILKEN Α.Ε.	
171.	SAIN MORITZ Α.Β.Ε.Ε.	
172.	SCA PACKAGING HELLAS Α.Ε.	
173.	SCHWABE HELLAS Ε.Π.Ε.	
174.	SINTRA Α.Β.Ε.Ε.	
175.	TASTY FOODS Α.Β.Γ.Ε.	
176.	TERLANA Α.Ε.	
177.	TETOROS ΑΦΟΙ Ι. ΤΕΤΩΡΟΥ Α.Β.Ε.	
178.	UNILEVER HELLAS Α.Ε.Β.Ε.	
179.	Α.Κ.Ε.Κ. Α.Ε.	
180.	ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ Α.Ε.	
181.	ΑΘΗΝΑΙΚΗ ΣΤΡΩΜΑΤΟΠΟΙΑ Α.Β.Ε.Ε.	
182.	ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.	
183.	ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, Θ., Α.Ε.	
184.	ΑΡΓΩ Α.Ε.	
185.	ΑΡΙΣΤΟΝ ΧΡ. ΔΙΚΤΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.	
186.	ΒΑΡΜΙΝ Α.Ε.Β.Ε.	
187.	ΒΑΣΣΑΡΑΣ, Χ., & Α., Α.Β.Ε.Ε.	
188.	ΒΕΧΡΩ Α.Ε.	
189.	ΒΙΑΚΕΛ Α.Β.Ε.Ε.	
190.	ΒΙΒΛΙΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ Α.Ε.	
191.	ΒΙΟΚΑΡΠΕΤ Α.Ε.	
192.	ΒΙΟΚΕΦ Ν. Θ. ΚΑΚΚΟΣ Α.Ε.	
193.	ΒΙΧΕΠ Α.Ε.	
194.	ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΤΥΠΟΥ Α.Ε.	
195.	ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΟΦΙΜΩΝ Α.Ε.	
196.	ΓΙΑΓΚΙΤΣΗΣ Α.Ε.	
197.	ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΔΑΚΗΣ Α.Ε.	
198.	ΓΙΑΝΝΙΔΗ, ΑΦΟΙ, Α.Ε.	
199.	ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, Χ. Β. Ι., Α.Ε.	
200.	ΓΙΩΤΗΣ, ΑΘ., Α.Ε.&Β.Ε.	
201.	ΓΛΕΟΥΔΗΣ, Ν., "ΚΑΒΕΞ" Α.Ε.	
202.	ΔΡΑΚΟΣ - ΠΟΛΕΜΗΣ Α.Ε.	
203.	Ε.Μ.Μ.Υ. - ΚΤΙΡΙΑΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ Α.Β.Ε.Ε.	
204.	ΕΛ.ΒΙ.Ζ. Α.Ε.	
205.	ΕΛΒΕ ΕΝΔΥΜΑΤΩΝ Α.Ε.	
206.	ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ Α.Ε.	
207.	ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΕΤΡΕΛΑΙΑ Α.Ε.	
208.	ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΙΧΘΥΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΙ Α.Β.&Ε.Ε.	
209.	ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΥΡΙΤΙΔΟΠΟΙΕΙΟΥ & ΚΑΛΥΚΟΠΟΙΕΙΟΥ Α.Ε.	
210.	ΕΛΣΑΠ Α.Ε.	
211.	ΕΝΩΣΗ ΑΓΡΟΤ. ΣΥΝΕΤ. ΛΑΡΙΣΑΣ ΤΙΡΝΑΒΟΥ ΑΓΙΑΣ	
212.	ΕΥΒΟΙΚΗ ΟΙΝΟΠΟΙΗΤΙΚΗ Α.Ε.	
213.	ΕΥΘΥΜΙΑΔΗΣ, Κ. & Ν., Α.Β.Ε.Ε.	
214.	ΕΥΡΗΚΑ ΕΛΛΑΣ Α.Ε.	
215.	ΖΗΡΟΣ, Ι., Α.Ε.Β.Ε.	

216.	ΖΛΑΤΗΣ Α.Β.Ε.Ε.	
217.	ΖΥΓΟΥΡΑΚΗΣ, Ν., Α.Ε.	
218.	ΗΛΙΟΑΚΜΗ Ε.Π.Ε.	
219.	ΗΛΤΕΞ Α.Β.Ε.Ε.	
220.	ΗΡΩ - ΝΕΦΕΛΗ Α.Ε.Β.Ε.Ε.	
221.	ΘΕΡΜΟΣΤΑΛ Α.Ε.Β.Ε.	
222.	ΘΡΑΚΗ Α.Ε.	
223.	ΘΡΑ-ΠΛΑΣΤ-ΜΕΓΑΣΑΚΚΟΙ Α.Β.Ε.Ε.	
224.	ΙΟΝΙΑΝ ΚΑΛΚ Α.Ε.	
225.	ΙΧΘΥΟΤΡΟΦΕΙΑ ΙΘΑΚΗΣ Α.Ε.	
226.	ΙΧΘΥΟΤΡΟΦΕΙΑ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑΣ Α.Β.&Ε.Ε.	
227.	ΚΑΛΛΙΜΑΝΗΣ, Γ., Α.Ε.	
228.	ΚΑΛΩΔΙΑ ΞΑΝΘΗΣ Α.Ε.	
229.	ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΥ, Ν., ΑΦΟΙ, Α.Β.Ε.Ε.	
230.	ΚΑΡΑΤΖΗ Α.Ε.	
231.	ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗΣ, ΑΘ. Α., Α.Ε.&Β.Ε.	
232.	ΚΑΤΣΕΛΗ, Χ., ΥΙΟΙ, Α.Β.Ε.Ε.	
233.	ΚΑΤΩΓΙ & ΣΤΡΟΦΙΔΙΑ Α.Ε.	
234.	ΚΕΜ Α.Ε.	
235.	ΚΕΝΤΑΠΟΤΖΙΔΗ Α.Ε.	
236.	ΚΕΡΑΝΗΣ Α.Β.Ε.Ε.	
237.	ΚΙΟΛΕΙΔΗΣ, ΝΙΚ., Α.Ε.Β.Ε.	
238.	ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΝΑΟΥΣΗΣ Α.Ε.	
239.	ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΠΡΕΒΕΖΗΣ Α.Ε.	
240.	ΚΟΝΣΕΡΒΟΠΟΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ Α.Β.&Ε.Ε.	
241.	ΚΟΝΤΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΑΛΥΒΟΣ Α.Β.Ε.Ε.	
242.	ΚΟΡΕ Α.Ε.	
243.	ΚΟΡ-ΦΙΑ ΚΛΩΣΤΗΡΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.Β.Ε.	
244.	ΚΟΣΚΙΝΙΔΗΣ, ΣΤ. Σ., Α.Β.Ε.Ε.	
245.	ΚΟΥΡΒΑ Α.Ε.&Β.Ε.	
246.	ΚΡΟΝΟΣ Α.Ε.	
247.	ΚΥΛΙΝΔΡΟΜΥΛΟΙ ΚΡΗΤΗΣ Α.Ε.	
248.	ΛΑΒΑ ΜΕΤΑΛΛΕΥΤΙΚΗ & ΛΑΤΟΜΙΚΗ Α.Ε.	
249.	ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Γ., ΜΑΡΜΑΡΑ ΔΡΑΜΑΣ Α.Ε.	
250.	ΛΑΛΛΑΟΥΝΗΣ, ΗΛ., ΓΚΡΗΚ ΓΚΟΛΑΝΤ Α.Β.Ε.Ε.	
251.	ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΜΑΡΜΑΡΑ Α.Ε.	
252.	ΜΑΝΟΣ Α.Ε.	
253.	ΜΑΝΤΛΕΝ Α.Β.Ε.Ε.	
254.	ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΔΗΣ, Δ., Α.Ε.	
255.	ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Α., Α.Ε.	
256.	ΜΥΛΟΙ ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α.Ε.	
257.	ΜΥΛΟΙ ΘΡΑΚΗΣ Ι. ΟΥΖΟΥΝΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.	
258.	ΜΥΛΟΙ ΣΟΓΙΑΣ Α.Ε.	
259.	ΝΕΝΔΟΣ, ΣΤ., ΣΕΛΕΚΤ ΑΡΤΟΠΟΙΑ Α.Ε.	
260.	ΝΕΣΤΩΡ ΑΒΙΕΤ Α.Ε.	
261.	ΝΙΓΡΙΤΑ Α.Ε.	
262.	ΝΙΚΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ Α.Ε.	
263.	ΝΙΚΠΟ Α.Ε.	
264.	ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ, Θ., Α.Β.Ε.Ε.	
265.	ΝΟΕ ΜΕΤΑΛΛΙΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΙ Α.Ε.	
266.	ΝΤΑΙΜΟΝ ΕΛΛΑΣ ΚΑΠΝΙΚΗ Α.Ε.	
267.	ΟΥΡΑΝΙΟ ΤΟΞΟ Α.Β.Ε.Ε.	
268.	ΠΑΛΙΡΡΟΙΑ ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ Α.Ε.	
269.	ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Ι., ΑΦΟΙ, Α.Ε.	
270.	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ε. Ι., Α.Ε.	
271.	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Η. Δ., Α.Ε.	
272.	ΠΑΡΘΕΝΩΝ Α.Ε.	
273.	ΠΑΡΚΕΛΛΑΣ Α.Β.Ε.Ε.	

274.	ΠΑΤΡΑΙΚΗ ΧΑΡΤΟΠΟΙΑ Α.Ε.	
275.	ΠΑΥΛΙΔΗΣ, ΠΡ., Α.Β.Ε.Ε.	
276.	ΠΕΒΕΠΛΑΣΤ Α.Β.Ε.Ε.	
277.	ΠΕΤΖΕΤΑΚΙΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ Α.Β.&Ε.Ε.	
278.	ΠΕΤΡΟΓΚΑΖ Α.Ε.Ε.	
279.	ΠΕΤΡΟΛΑ ΕΛΛΑΣ Α.Ε.Β.Ε.	
280.	ΠΕΤΣΕΤΑΚΗΣ, Μ., Α.Ε.Β.Ε.	
281.	Ρ.Σ.Ι. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ ΕΣΤΙΑΤΟΡΙΩΝ Α.Β.&Ε.Ε.	
282.	ΡΟΗ, ΑΦΟΙ, ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.Β.Ε.	
283.	ΡΟΜΒΟΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΑ Α.Ε.Β.Ε.	
284.	ΡΟΥΣΟΣ, Ι.Δ.Κ., Α.Β.Ε.Ε.	
285.	ΡΟΥΣΟΥ, Ι., & ΥΙΟΙ Α.Ε.	
286.	ΣΑΜΠΟ ΕΛΛΑΣ Α.Ε.	
287.	ΣΗΜΕΝΣ ΤΗΛΕ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ Α.Ε.	
288.	ΣΟΓΙΑ ΕΛΛΑΣ Α.Β.&Ε.Ε.	
289.	ΣΟΛΕ Α.Ε.	
290.	ΣΤΑΦ Α.Ε.	
291.	ΣΩΛΗΝΟΥΡΓΕΙΑ ΘΗΒΩΝ Α.Ε.	
292.	ΤΡΑΝΣΕΛΛΗΝΙΚΗ Α.Ε.	
293.	ΤΡΙΚΟΠΛΕΞ Α.Ε.	
294.	ΤΣΑΚΙΡΗ, ΑΘ., ΑΦΟΙ, Α.Ε.	
295.	ΤΣΑΝΤΑΛΗΣ, ΕΥΑΓΓ., Α.Ε.	
296.	ΤΥΡΟΚΟΜΙΚΗ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ "ΑΓΡΑΦΑ" Α.Ε.	
297.	ΥΦΑΝΤΗΡΙΑ ΞΑΝΘΗΣ "ΥΦΑΝΕΞ" Α.Ε.	
298.	ΦΙΕΡΑ Α.Β.Ε.Ε.	
299.	ΦΙΛΚΕΡΑΜ JOHNSON Α.Ε.	
300.	ΧΑΙΤΟΓΛΟΥ ΧΑΡΤΕΛ Α.Β.Ε.Ε.	
301.	ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ Α.Ε.	
302.	ΧΕΛΛΑΦΑΡΜ Α.Ε.	

Παράρτημα IV. Παράρτημα κεφαλαίου 6**I.1. Η σύνθεση των ασώματων ακινητοποιήσεων**

Ο λογαριασμός 'ασώματες ακινητοποιήσεις και έξοδα πολυετούς αποσβέσεως' περιλαμβάνει τους παρακάτω δευτεροβάθμιους λογαριασμούς:

Υπεραξία επιχειρήσεως (*goodwill*)

Δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας (Διπλώματα ευρεσιτεχνίας, άδειες παραγωγής, σήματα, μέθοδοι, πρότυπα, σχέδια)

Δικαιώματα εκμεταλλεύσεως ορυχείων – μεταλλείων – λατομείων

Λοιπές παραχωρήσεις

Δικαιώματα χρήσεως ενσώματων παγίων στοιχείων

Λοιπά δικαιώματα

Έξοδα ιδρύσεως και πρώτης εγκαταστάσεως

Έξοδα ερευνών ορυχείων – μεταλλείων – λατομείων

Έξοδα λοιπών ερευνών

Έξοδα αυξήσεως κεφαλαίου και εκδόσεως ομολογιακών δανείων

Έξοδα κτήσεως ακινητοποιήσεων

Συναλλαγματικές διαφορές από πιστώσεις και δάνεια για κτήσεις παγίων στοιχείων

Διαφορές εκδόσεως και εξοφλήσεως ομολογιών

Έξοδα αναδιοργανώσεως

Τόκοι δανείων κατασκευαστικής περιόδου

Λοιπά έξοδα πολυετούς αποσβέσεως

Προκαταβολές κτήσεως ασωμάτων ακινητοποιήσεων

1.2. Στασιμότητα και μοναδιαίες ρίζες

Μία χρονολογική σειρά θεωρείται ότι είναι (ασθενώς) στάσιμη αν ο μέσος και οι αυτοσυνδιακυμάνσεις (autocovariances) της δεν εξαρτώνται από τον χρόνο. Στην περίπτωση που δεν τηρούνται τα παραπάνω, η χρονολογική σειρά ονομάζεται μη στάσιμη. Μια χρονολογική σειρά με χαρακτηριστικά τυχαίου περιπάτου (random walk – εξίσωση (1)) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μη στάσιμης χρονολογικής σειράς,

$$(1) \quad y_t = y_{t-1} + \varepsilon_t$$

όπου ε είναι ένας τυχαίος στάσιμος διαταρακτικός όρος. Η εξέλιξη της χρονολογικής σειράς y εξαρτάται από το t , ενώ η διακύμανσή της αυξάνεται διαχρονικά.

Το υπόδειγμα του τυχαίου περιπάτου είναι στάσιμο μέσω των πρώτων διαφορών, καθώς οι πρώτες διαφορές του y δίνουν μία στάσιμη χρονολογική σειρά:

$$(2) \quad y_t - y_{t-1} = (1-L)y_t = \varepsilon_t$$

Όπου L είναι ο τελεστής υστέρησης και ορίζεται ως $Ly_t = y_{t-1}$. Μία τέτοιου είδους χρονολογική σειρά ονομάζεται ολοκληρώσιμη τάξης d και συμβολίζεται ως $I(d)$, όπου d ο αριθμός των πρώτων διαφορών της χρονολογικής σειράς που είναι απαραίτητος για τη μετατροπή της σε στάσιμη. Στην περίπτωση του παραδείγματος που προηγήθηκε, η χρονολογική σειρά y_t είναι μία χρονολογική σειρά $I(1)$, ενώ μία στάσιμη χρονολογική σειρά είναι $I(0)$.

Η καθιερωμένη μέθοδος εξακρίβωσης της ύπαρξης μοναδιαίων ριζών είναι ο έλεγχος Dickey – Fuller (DF) και ο επαυξημένος έλεγχος Dickey – Fuller (ADF).

1.2.1. Ο έλεγχος Dickey – Fuller (DF)

Έστω ότι έχουμε μία AR(1) διαδικασία (εξίσωση (3)),

$$(3) \quad y_t = \mu + \rho y_{t-1} + \varepsilon_t$$

όπου μ και ρ είναι παράμετροι και το ε_t είναι λευκός θόρυβος. Η χρονολογική σειρά y είναι στάσιμη αν $-1 < \rho < 1$. Αν $\rho = 1$ η χρονολογική σειρά y είναι μία διαδικασία τυχαίου περιπάτου με τάση (drift), κάτι που σημαίνει ότι αν η διαδικασία αρχίσει σε κάποιο σημείο, η διακύμανση του y αυξάνει σταθερά με τον χρόνο και τείνει προς το άπειρο· άρα είναι σαφές πως πρόκειται για μία μη στάσιμη χρονολογική σειρά. Με άλλα λόγια η μηδενική υπόθεση του ελέγχου DF είναι $H_0 : \rho = 1$. Καθώς για τιμές του ρ μεγαλύτερες του 1, η χρονολογική σειρά y θα ακολουθεί εκρηκτική (explosive) πορεία, η μονόπλευρη εναλλακτική υπόθεση είναι $H_1 : \rho < 1$.

Ο έλεγχος πραγματοποιείται εκτιμώντας την εξίσωση (3), έχοντας αφαιρέσει y_{t-1} και από τις δύο πλευρές της, δηλαδή:

$$(4) \quad \Delta y_t = \mu + \rho y_{t-1} + \varepsilon_t$$

όπου $\gamma = \rho - I$ και η μηδενική και εναλλακτική υπόθεση γίνονται

$$(5) \quad H_0 : \gamma = 0$$

$$H_1 : \gamma < 0$$

I.3. Μη στάσιμες χρονολογικές σειρές, ανάλυση VAR, συνολοκλήρωσης και VEC.

Πρέπει να προηγηθεί κείμενο σχετικά με τις εξελίξεις της τελευταίας 20ετίας στην ανάλυση χρονοσειρών.

Όπως φάνηκε παραπάνω, ένα από τα σημαντικά προβλήματα της οικονομετρικής ανάλυσης ήταν ο χειρισμός δεδομένων τα οποία είναι αποτέλεσμα μη-στάσιμων διαδικασιών (όπως αυτές που απασχολούν αυτή την ενότητα της εργασίας). Οι σημαντικές επιπτώσεις της αυτοσυσχέτισης των δεδομένων στην αξιοπιστία των συμπερασμάτων είχε ήδη διαπιστωθεί από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα (Yule, 1926), και είχε σε μεγάλο βαθμό θεωρηθεί υπεύθυνη για την εμφάνιση των λεγόμενων 'ανόητων' (nonsense) παλινδρομήσεων, όπως για παράδειγμα αυτής που αναφέρουν οι Hendry and Juselius (2000: 13) μεταξύ του επιπέδου γεννητικότητας των ανθρώπων και του αριθμού των φωλιών πελαργών στη Στοκχόλμη.

Παρότι, όπως αναφέρουν οι τελευταίοι, οι διαπιστώσεις του Yule (1926) είχαν μία προσωρινή επίπτωση, κατά τη διάρκεια των 40 και πλέον επόμενων ετών, ο προβληματισμός μειώθηκε αισθητά με τους εμπειρικούς οικονομολόγους να περιορίζονται σε προσεκτικές υποθέσεις σχετικά με την εξέλιξη μεταβλητών όπως ο πληθυσμός και οι μεταβολές των τιμών, ή χρησιμοποιώντας λογάριθμους των μεταβλητών, οι οποίοι εξασφαλίζουν θετικές αποτελέσματα και σταθερές ελαστικότητες.

Η πρώτη, ωστόσο, πραγματική λύση δόθηκε από τον Sargan (1964), ο οποίος έδωσε ένα δυναμικό χαρακτήρα στο κλασική υπόδειγμα στατικού επιπέδου ισορροπίας (6), μετατρέποντάς το σε ένα αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα καταναμημένων υστερήσεων, όπως αυτό που φαίνεται στο (7)

$$(6) \quad y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t + u_t$$

$$(7) \quad y_t = b_0 + b_1 y_{t-1} + b_2 x_t + b_3 x_{t-1} + \varepsilon_t$$

Αν από το (7) αφαιρέσουμε y_{t-1} και από τις δύο πλευρές και αφαιρέσουμε και προσθέσουμε $b_2 x_{t-1}$ στη δεξιά πλευρά καταλήγουμε στη μορφή διόρθωσης ισορροπίας (equilibrium correction form)

$$(8) \quad \Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta x_t - a_2 (y_{t-1} - \beta_1 x_{t-1} - \beta_0) + \varepsilon_t$$

Όπου $\alpha_1 = b_2$, $\alpha_2 = (1 - b_1)$, $\beta_1 = (b_2 + b_3)/(1 - b_1)$ και $b_0 = a_0 + a_2 \beta_0$. Η συνάρτηση αυτή, όπως εμφανίζεται στο (8), παρουσιάζει μία πολύ ενδιαφέρουσα ιδιότητα· συγκεκριμένα, ο ρυθμός ανάπτυξης του y_t (Δy_t) εξαρτάται όχι μόνο από το ρυθμό ανάπτυξης του x_t , (Δx_t) αλλά και από την ανισορροπία των προηγούμενων περιόδων στα επίπεδα (αν για παράδειγμα $y_{t-1} \neq \beta_1 x_{t-1} + \beta_0$). Με άλλα λόγια, ο όρος

$y_{t-1} - \beta_1 x_{t-1} - \beta_0$ αντιπροσωπεύει το μέγεθος της παλαιάς ανισορροπίας, ενώ το α_2 δεν είναι άλλο από την ταχύτητα προσαρμογής προς την κατάσταση ισορροπίας.

1.3.1. Συνολοκλήρωση (cointegration)

Βασίζομενος στη μορφή διόρθωσης σφάλματος και προσπαθώντας να την κατανοήσει περισσότερο, ο Granger (1981) ήταν ο πρώτος που αναφέρθηκε στην έννοια της συνολοκλήρωσης, η οποία στηρίζεται στην ιδέα ότι παρότι δύο χρονολογικές σειρές μπορεί να είναι (και στην περίπτωση των οικονομικών δεδομένων συνήθως είναι) μη-στάσιμες, είναι δυνατό να βρεθεί μία γραμμική σχέση μεταξύ τους, η οποία να έχει χαρακτηριστικά στάσιμης χρονολογικής σειράς.

Όπως γίνεται εύκολα κατανοητό από τα παραπάνω, η ύπαρξη συνολοκλήρωσης είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για την οικονομική ανάλυση, καθώς επιτρέπει τη διερεύνηση της μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ των μεταβλητών.

Η μεθοδολογία ελέγχου για την ύπαρξη συνολοκλήρωσης αναπτύχθηκε προς δύο αρκετά διαφορετικές κατευθύνσεις. Η πρώτη (προγενέστερη και κατά τα τελευταία χρόνια πολύ λιγότερο χρησιμοποιούμενη) στηρίζεται στο έργο των Engle and Granger (1987), ενώ η δεύτερη προήλθε από τον Johansen (1988, 1991) και τους Johansen and Juselius (1990).

Ο πρώτος έλεγχος στηρίζεται στην υπόθεση ότι για να υπάρχει μία αιτιακή σχέση μεταξύ δύο $I(1)$ μεταβλητών y_t και x_t , τα κατάλοιπά τους u_t πρέπει να είναι $I(0)$, δηλαδή μία στάσιμη χρονολογική σειρά. Έτσι, είναι προφανές ότι ο έλεγχος αποτελείται από δύο στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την εκτίμηση του στατικού μοντέλου παλινδρόμησης (6) με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων, ενώ το δεύτερο περιλαμβάνει τον έλεγχο της στασιμότητας των καταλοίπων με τη μέθοδο ADF.

Το σημαντικότερο πρόβλημα της παραπάνω μεθοδολογίας είναι ότι θεωρώντας κατά περίπτωση μόνο δύο μεταβλητές ως ενδογενείς περιορίζεται στην ύπαρξη ενός μόνο διανύσματος συνολοκλήρωσης, δίνοντας πιθανότατα ελλιπή αποτελέσματα. Επιπλέον, σε ένα τέτοιο πλαίσιο η ύπαρξη συνολοκλήρωσης δεν μπορεί να δώσει πληροφορίες για την κατεύθυνση της αιτιότητας μεταξύ των μεταβλητών. Έτσι, αν για παράδειγμα θεωρήσουμε τις εισερχόμενες ΞΑΕ ως ενδογενή μεταβλητή και το ΑΕΠ ως εξωγενή, ενώ στην πραγματικότητα η σχέση είναι αντίστροφη, τα αποτελέσματα της ανάλυσης δεν θα είναι ικανοποιητικά και είναι πιθανή η ύπαρξη μεροληψίας. Τέλος, σε περίπτωση αμφίδρομης αιτιότητας, ακόμη και αν εκτιμηθούν και οι δύο πιθανές εξισώσεις, τα αποτελέσματα είναι πιθανό να μην είναι ικανοποιητικά.

Αντίθετα η δεύτερη μέθοδος στηρίζεται σε ένα πολυμεταβλητό πλαίσιο, που επιτρέπει την εκτίμηση περισσότερων από ένα διανύσματα συνολοκλήρωσης, κάτι που μεταφράζεται σε πολύ μικρότερη απώλεια αποτελεσματικότητας.

Στο πλαίσιο του Johansen χρησιμοποιούνται δύο έλεγχοι για τον προσδιορισμό του αριθμού των διανυσμάτων συνολοκλήρωσης, ο έλεγχος του ίχνους (trace test) και ο

έλεγχος του μέγιστου αριθμού των μη μηδενικών χαρακτηριστικών ριζών (maximum eigenvalue statistic), τα οποία θα αναλυθούν παρακάτω.

Είναι, ωστόσο, απαραίτητο, πριν την περιγραφή της μεθοδολογίας του Johansen, να προηγηθεί μία σύντομη αναφορά στο υπόβαθρό της, την ανάλυση VAR.

Η ανάλυση VAR χρησιμοποιείται για τη μελέτη και πρόβλεψη σε συστήματα αλληλοσυσχετιζόμενων χρονοσειρών. Η σημαντικότερη ιδιαιτερότητα της ανάλυσης VAR αφορά το γεγονός ότι όπως φαίνεται στην (9) κάθε μία από τις ενδογενείς μεταβλητές ερμηνεύεται από τις παλαιότερες τιμές των άλλων ενδογενών μεταβλητών. Αυτό σημαίνει ότι είναι δυνατή η κατασκευή υποδειγμάτων τα οποία είναι πιθανό να μη στηρίζονται στην οικονομική θεωρία, κάτι που είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για τη δική μας ανάλυση. Η μαθηματική μορφή ενός συστήματος VAR είναι η εξής:

$$(9) \quad y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t$$

Όπου y_t , είναι ένα διάνυσμα ενδογενών μεταβλητών διάστασης k , $A_1 \dots A_p$, και B είναι μήτρες συντελεστών, x_t , είναι ένα διάνυσμα εξωγενών μεταβλητών διάστασης d και ε_t είναι ένα διάνυσμα innovations.

Έτσι, ένα υποθετικό σύστημα δύο (ενδογενών) μεταβλητών με δύο υστερήσεις θα έπαιρνε την εξής μορφή

$$(10) \quad \Xi \Delta E_t = c_1 + a_{11} \Xi \Delta E_{t-1} + a_{12} \Delta E \Pi_{t-1} + b_{11} \Xi \Delta E_{t-2} + b_{12} \Delta E \Pi_{t-2} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta E \Pi_t = c_2 + a_{21} \Xi \Delta E_{t-1} + a_{22} \Delta E \Pi_{t-1} + b_{21} \Xi \Delta E_{t-2} + b_{22} \Delta E \Pi_{t-2} + \varepsilon_{2t}$$

Όπου οι προς εκτίμηση παράμετροι θα ήταν οι a_{ij} , b_{ij} και c_i

Αν τώρα θεωρήσουμε ότι στην (9) το y_t , είναι ένα διάνυσμα μη-στάσιμων I(1) ενδογενών μεταβλητών διάστασης k , τότε το σύστημα μπορεί να μετασχηματιστεί ως εξής:

$$(11) \quad \Delta y_t = \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \varepsilon_t$$

$$(12) \quad \text{όπου } \Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I \text{ και } \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j$$

Σύμφωνα με το θεώρημα της αντιπροσώπευσης του Granger (Engle and Granger, 1987) αν η μήτρα Π των συντελεστών έχει μειωμένη **διάσταση** $r < k$, τότε θα υπάρχουν $r \times k$ μήτρες α και β , κάθε μία από τις οποίες θα είναι διάστασης r έτσι ώστε $\Pi = \alpha \beta'$ και $\beta' y_t$ είναι I(0). Το r είναι ο αριθμός των σχέσεων συνολοκλήρωσης, ενώ κάθε στήλη της μήτρας β είναι ένα διάνυσμα συνολοκλήρωσης.

Δηλαδή, το πλαίσιο του Johansen επικεντρώνεται στην εκτίμηση της μήτρας Π ενός συστήματος VAR χωρίς περιορισμούς και ο έλεγχος της δυνατότητας απόρριψης των περιορισμών που προκύπτουν από τη μειωμένη διάσταση της Π .

Στην παραπάνω προσέγγιση έχει ιδιαίτερη σημασία ο χειρισμός του ζητήματος της ύπαρξης προσδιοριστικής τάσης και σταθερών όρων τόσο στις μεταβλητές, όσο και στις εξισώσεις συνολοκλήρωσης. Πιο συγκεκριμένα, ο Johansen (1995: 80-84) προτείνει τις πέντε παρακάτω περιπτώσεις προσδιοριστικής τάσης.

$$(13) H_2(r): \Pi y_{t-1} + Bx_t = (a\beta' y_{t-1})$$

Τα δεδομένα y_t σε επίπεδα δεν χαρακτηρίζονται από προσδιοριστική τάση, ενώ οι εξισώσεις συνολοκλήρωσης δεν έχουν σταθερό όρο

$$(14) H_1^*(r): \Pi y_{t-1} + Bx_t = a(\beta' y_{t-1} + \rho_0)$$

Τα δεδομένα y_t σε επίπεδα δεν χαρακτηρίζονται από προσδιοριστική τάση, ενώ οι εξισώσεις συνολοκλήρωσης έχουν σταθερό όρο

$$(15) H_1(r): \Pi y_{t-1} + Bx_t = a(\beta' y_{t-1} + \rho_0) + \alpha_{\perp} \gamma_0$$

Τα δεδομένα y_t σε επίπεδα έχουν γραμμική τάση, ενώ οι εξισώσεις συνολοκλήρωσης έχουν μόνο σταθερό όρο

$$(16) H^*(r): \Pi y_{t-1} + Bx_t = a(\beta' y_{t-1} + \rho_0 + \rho_1 t) + \alpha_{\perp} \gamma_0$$

Τόσο τα δεδομένα y_t σε επίπεδα, όσο και οι εξισώσεις συνολοκλήρωσης έχουν γραμμική τάση

$$(17) H^*(r): \Pi y_{t-1} + Bx_t = a(\beta' y_{t-1} + \rho_0 + \rho_1 t) + \alpha_{\perp} \gamma_0$$

Τέλος, τα δεδομένα y_t σε επίπεδα έχουν τετραγωνική τάση, ενώ οι εξισώσεις συνολοκλήρωσης έχουν γραμμική τάση

Η επιλογή της σωστής μορφής έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς η ασυμπτωτική κατανομή των ελέγχων για την ύπαρξη συνολοκλήρωσης δεν ακολουθεί την τυπική κατανομή χ^2 .

Όπως είπαμε παραπάνω, δύο είναι οι έλεγχοι που χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο της ύπαρξης συνολοκλήρωσης. Ο πρώτος είναι ο έλεγχος ίχνους (trace test) για τη μηδενική υπόθεση r σχέσεων συνολοκλήρωσης υπολογίζεται από τον παρακάτω τύπο:

$$(18) LR_r(r|k) = -T \sum_{i=r+1}^k \log(1 - \lambda_i)$$

όπου λ_i είναι η i μεγαλύτερη μη μηδενική χαρακτηριστική ρίζα (eigenvalue) της μήτρας Π στην (12).

Ο έλεγχος του μέγιστου αριθμού των μη μηδενικών χαρακτηριστικών ριζών (maximum eigenvalue statistic), ελέγχει τη μηδενική υπόθεση της ύπαρξης r σχέσεων συνολοκλήρωσης σε σχέση με την εναλλακτική $r+1$ σχέσεων και υπολογίζεται ως εξής:

$$(19) \begin{aligned} LR_{\max}(r|r+1) &= -T \log(1 - \lambda_{r+1}) \\ &= LR_r(r|k) - LR_r(r+1|k) \end{aligned}$$

για $r = 0, 1, \dots, k - 1$.

1.3.2. Ανάλυση διανύσματος διόρθωσης σφάλματος (VEC – Vector Error Correction)

Όπως είδαμε παραπάνω, η σχέση συνολοκλήρωσης (όπου υπάρχει) δίνει πληροφορίες για την ύπαρξη μακροχρόνιας σχέσης ισορροπίας μεταξύ των μεταβλητών. Ωστόσο, η διαπίστωση της συνολοκλήρωσης σε ένα σύστημα δίνει και μία επιπλέον δυνατότητα ανάλυσης, αυτή της διερεύνησης των βραχυχρόνιων αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μεταβλητών, οι οποίες προκαλούν τη μακροχρόνια σταθερότητα του συστήματος.

Το παραπάνω είναι δυνατό να υλοποιηθεί μέσω της ανάλυσης Διανύσματος Διόρθωσης Σφάλματος (VEC). Η τελευταία δεν είναι άλλο από μία ανάλυση VAR, χρονοσειρών οι οποίες χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη μίας τουλάχιστον σχέσης συνολοκλήρωσης¹⁵², στην οποία εισάγεται η συνάρτηση συνολοκλήρωσης (ή οι συναρτήσεις συνολοκλήρωσης, αν είναι περισσότερες από μία). Η εισαγωγή της συνάρτησης συνολοκλήρωσης, η οποία ονομάζεται όρος διόρθωσης σφάλματος (καθώς συμβάλει στη σταδιακή διόρθωση της απόκλισης από τη μακροχρόνια ισορροπία), έχει ως αποτέλεσμα η μακροχρόνια συμπεριφορά των ενδογενών μεταβλητών να συγκλίνει προς τη σχέση συνολοκλήρωσης, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπεται η ανάλυση των σχέσεων της βραχυχρόνια προσαρμογής.

Ένα απλό παράδειγμα ανάλυσης VEC είναι το παρακάτω (QMS, 2001: 537):

$$(20) \quad y_{2,t} = \beta y_{1,t}$$

$$(21) \quad \begin{aligned} \Delta y_{1,t} &= a_1 (y_{2,t-1} - \beta y_{1,t-1}) + \varepsilon_{1,t} \\ \Delta y_{2,t} &= a_2 (y_{2,t-1} - \beta y_{1,t-1}) + \varepsilon_{2,t} \end{aligned}$$

όπου η (20) είναι η συνάρτηση συνολοκλήρωσης, ενώ η (21) είναι το υπόδειγμα VEC. Το παραπάνω σύστημα που αποτελείται από δύο μεταβλητές χωρίς όρους με υστέρηση και μία συνάρτηση συνολοκλήρωσης εκ πρώτης όψεως δείχνει εξαιρετικά αφαιρετικό, είναι ωστόσο πολύ χρήσιμο για την κατανόηση της ανάλυσης VEC. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η μόνη μεταβλητή στη δεξιά πλευρά τού συστήματος είναι ο όρος διόρθωσης σφάλματος, ο οποίος σε κατάσταση μακροχρόνιας ισορροπίας θα ισούται με το μηδέν. Αν, ωστόσο, το σύστημα δεν βρίσκεται σε κατάσταση μακροχρόνιας ισορροπίας, ο όρος θα είναι διαφορετικός του μηδενός και κάθε μία από τις μεταβλητές θα προσαρμόζεται σταδιακά έως την αποκατάσταση της ισορροπίας. Με άλλα λόγια οι παράμετροι a_1 και a_2 δείχνουν την ταχύτητα προσαρμογής των ενδογενών μεταβλητών y_1 και y_2 , αντίστοιχα προς τη μακροχρόνια ισορροπία.

Έτσι, η ανάλυση που θα ακολουθήσει απαρτίζεται από τα παρακάτω στάδια:

1. Ανάλυση των μεταβλητών του συστήματος για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών (έλεγχος στασιμότητας)

¹⁵² Κάτι που σημαίνει ότι οι υπό ανάλυση χρονοσειρές θα πρέπει να είναι όλες μη – στάσιμες I(1).

2. Έλεγχος για την ύπαρξη σχέσεως(ων) συνολοκλήρωσης μεταξύ των μεταβλητών , οι οποίες αντανακλούν τις μακροχρόνιες διαρθρωτικές σχέσεις του υποδείγματος,

Εκτίμηση των βραχυχρόνιων αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μεταβλητών, μέσω ενός συστήματος VEC.

I.4. Αποτελέσματα παλινδρομήσεως στην αποδοτικότητα ιδίων κεφαλαίων με την προσθήκη ψευδομεταβλητής κλάδου υψηλης τεχνολογίας

Dependent Variable: D(ROA?)

Method: GLS (Cross Section Weights)

Date: 12/16/03 Time: 19:43

Sample: 1994 2001

Included observations: 8

Number of cross-sections used: 147

Total panel (unbalanced) observations: 1118

One-step weighting matrix

Cross sections without valid observations dropped

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(EMPL?)	-0.005913	0.002019	-2.928484	0.0035
D(ASOM?)	-9.68E-08	6.70E-08	-1.446148	0.1484
D(EXC)	-0.032453	0.006896	-4.706297	0.0000
D(ROA?(-1))	-0.084392	0.015847	-5.325362	0.0000
D(FDI_N?)	-0.793109	0.406716	-1.950029	0.0514
D(FDI_N?^2)	0.014954	0.018125	0.825071	0.4095
TECHDUM?	0.075670	0.240713	0.314359	0.7533

Weighted Statistics

R-squared	0.051887	Mean dependent var	-7.858111
Adjusted R-squared	0.046767	S.D. dependent var	55.66742
S.E. of regression	54.35014	Sum squared resid	3281825.
F-statistic	10.13352	Durbin-Watson stat	2.180397
Prob(F-statistic)	0.000000		

Unweighted Statistics

R-squared	0.042857	Mean dependent var	-1.241288
Adjusted R-squared	0.037688	S.D. dependent var	55.61549
S.E. of regression	54.55742	Sum squared resid	3306904.
Durbin-Watson stat	2.632266		

I.5. Αποτελέσματα παλινδρομήσεως στην αποδοτικότητα ιδίων κεφαλαίων για ένα δείγμα επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας

Dependent Variable: D(ROA?)

Method: GLS (Cross Section Weights)

Date: 12/16/03 Time: 19:34

Sample: 1994 2001

Included observations: 8

Number of cross-sections used: 75

Total panel (unbalanced) observations: 586

One-step weighting matrix

Cross sections without valid observations dropped

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.516008	0.323827	1.593468	0.1116
D(EMPL?)	-0.010223	0.005496	-1.860059	0.0634
D(ASOM?)	-3.12E-08	8.28E-08	-0.376369	0.7068
D(EXC)	-0.059753	0.011947	-5.001604	0.0000
D(ROA?(-1))	-0.215731	0.033690	-6.403359	0.0000
D(FDI_N?)	-1.112092	0.586165	-1.897232	0.0583
D(FDI_N?^2)	0.025533	0.024085	1.060141	0.2895

Weighted Statistics

R-squared	0.114018	Mean dependent var	-4.236538
Adjusted R-squared	0.104837	S.D. dependent var	34.36476
S.E. of regression	32.51355	Sum squared resid	612079.0
F-statistic	12.41866	Durbin-Watson stat	2.042653
Prob(F-statistic)	0.000000		

Unweighted Statistics

R-squared	0.122884	Mean dependent var	-0.865290
Adjusted R-squared	0.113794	S.D. dependent var	36.80513
S.E. of regression	34.64779	Sum squared resid	695071.9
Durbin-Watson stat	2.482925		

I.6. Αποτελέσματα παλινδρομήσεως στην αποδοτικότητα ιδίων κεφαλαίων για ένα δείγμα επιχειρήσεων χαμηλής τεχνολογίας

Dependent Variable: D(ROA?)

Method: GLS (Cross Section Weights)

Date: 12/16/03 Time: 19:38

Sample: 1994 2001

Included observations: 8

Number of cross-sections used: 73

Total panel (unbalanced) observations: 540

One-step weighting matrix

Cross sections without valid observations dropped

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.968794	0.382530	-2.532597	0.0116
D(EMPL?)	-0.003643	0.002472	-1.473903	0.1411
D(ASOM?)	-2.45E-07	1.13E-07	-2.164296	0.0309
D(EXC)	0.009428	0.013887	0.678878	0.4975
D(ROA?(-1))	-0.039327	0.019458	-2.021173	0.0438
D(FDI_N?)	-0.485515	0.711700	-0.682190	0.4954
D(FDI_N?^2)	0.009305	0.052154	0.178409	0.8585
Weighted Statistics				
R-squared	0.028018	Mean dependent var		-10.12852
Adjusted R-squared	0.017076	S.D. dependent var		66.70566
S.E. of regression	66.13367	Sum squared resid		2331162.
F-statistic	2.560666	Durbin-Watson stat		2.234779
Prob(F-statistic)	0.018733			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.030463	Mean dependent var		-1.585296
Adjusted R-squared	0.019549	S.D. dependent var		70.29891
S.E. of regression	69.60837	Sum squared resid		2582558.
Durbin-Watson stat	2.727916			

Παράρτημα V.

Ερωτηματολόγιο

ΕΞΑΓΩΓΕΣ

Παρακαλώ συμπληρώστε (στη στήλη 'Συνολική αξία') το συνολικό ποσό αξίας εξαγωγών. Στις επόμενες στήλες συμπληρώστε τους έξι σημαντικότερους εξαγωγικούς σας προορισμούς και το ποσοστό των συνολικών εξαγωγών που κατευθύνθηκε σε κάθε έναν από αυτούς, για κάθε έτος.

Έτος	Συνολική αξία δισ. / εκ. / χιλ	Χώρα 1 ¹⁵³	% ¹⁵⁴	Χώρα 2	%	Χώρα 3	%	Χώρα 4	%	Χώρα 5	%	Χώρα 6	%	Λοιπές χώρες (%)
1991	/ / (δρχ)													
1992	/ / (δρχ)													
1993	/ / (δρχ)													
1994	/ / (δρχ)													
1995	/ / (δρχ)													
1996	/ / (δρχ)													
1997	/ / (δρχ)													
1998	/ / (δρχ)													
1999	/ / (δρχ)													
2000	/ / (δρχ)													
2001	/ / (€)													
2002	/ / (€)													

¹⁵³ Παρακαλώ συμπληρώστε μόνο το όνομα της χώρας. Το ακριβές ποσό εξαγωγών δεν χρειάζεται. Το ίδιο ισχύει και για όλες τις υπόλοιπες χώρες

¹⁵⁴ Παρακαλώ συμπληρώστε το ποσοστό της χώρας 1 επί των συνολικών εξαγωγών της επιχείρησής σας. Το ίδιο ισχύει και για όλες τις υπόλοιπες χώρες

**ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ
ΛΟΙΠΕΣ
ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ**

Στο πρώτο μέρος του πίνακα (Προσωπικό) συμπληρώστε τον αριθμό του απασχολούμενου στην επιχείρηση προσωπικού (στην Ελλάδα). Σε περίπτωση που οι κατηγορίες απασχόλησης δεν συμπίπτουν με τη δική σας ταξινόμηση, παρακαλώ δώστε την καλύτερη δυνατή εκτίμηση. Στο δεύτερο μέρος (Λοιπές Πληροφορίες) ζητούνται τα συνολικά ποσά δαπανών E&A και διαφήμισης, καθώς και ο συνολικός αριθμός προϊόντων που παράγει η επιχείρησή σας.

Έτος	ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ				ΛΟΙΠΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ			
	Στην παραγωγή & γραμματειακή υποστήριξη	Στη Διοίκηση	Στην Έρευνα & Ανάπτυξη (E&A) ¹⁵⁵	Σύνολο απασχόλησης στην Ελλάδα	Προσωπικό που συνέβαλε στο στήσιμο και τη διαχείριση θυγατρικών ¹⁵⁶	Δαπάνες E&A δισ. / εκ. / χιλ	Δαπάνες διαφήμισης δισ. / εκ. / χιλ	Συν. αριθμ. προϊόντων ¹⁵⁷
1991						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1992						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1993						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1994						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1995						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1996						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1997						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1998						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
1999						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
2000						/ / (δρχ)	/ / (δρχ)	
2001						/ / (€)	/ / (€)	
2002						/ / (€)	/ / (€)	

¹⁵⁵ Η E&A περιλαμβάνει βασική και εφαρμοσμένη έρευνα στις φυσικές επιστήμες και τη μηχανολογία. Επίσης περιλαμβάνει το σχεδιασμό και την ανάπτυξη νέων προϊόντων και διαδικασιών, καθώς και τη βελτίωση υπάρχοντων προϊόντων και διαδικασιών.

¹⁵⁶ Αφορά προσωπικό της εταιρίας σας (όχι προσωπικό της θυγατρικής) το οποίο, είτε κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας της επένδυσης στο εξωτερικό, είτε μετά την επένδυση, ενεπλάκησαν, ή εμπλέκονται στη διαχείριση των δραστηριοτήτων της επιχείρησης στο εξωτερικό (π.χ. προσωπικό της επιχείρησης που εγκαθίσταται μόνιμα ή για κάποιο διάστημα στη χώρα επένδυσης, ή προσωπικό που ταξιδεύει συχνά στο εξωτερικό για τους παραπάνω λόγους κλπ.). Δηλαδή, αφορά προσωπικό που περιλαμβάνεται στην προηγούμενη στήλη ('Σύνολο απασχόλησης στην Ελλάδα')

¹⁵⁷ Συμπληρώστε το συνολικό αριθμό κωδικών / οδηγών προϊόντων που παράγει η επιχείρηση στην Ελλάδα

**ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ
ΣΤΟ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ**

Η κάθε ενότητα αφορά μία θυγατρική της επιχείρησης. Για παράδειγμα, αν η επιχείρησή σας ξεκίνησε τις δραστηριότητές της στη χώρα Χ με μία εμπορική επιχείρηση και ακολούθως πραγματοποίησε παραγωγική επένδυση στην ίδια χώρα, σε άλλη επιχείρηση θα πρέπει να εμφανίζονται δύο επιχειρήσεις. Αν αντίθετα η πρώτη επιχείρηση σταδιακά μετατράπηκε σε μεταποιητική, θα πρέπει να εμφανιστεί ως μία επιχείρηση.

Διαγράψτε την απάντηση που δεν αληθεύει. Π.χ. αν η θυγατρική είναι μεταποιητική διαγράψτε το όχι

Επένδυση 1

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	Έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (<u>έστω και κατ'εκτίμηση</u>)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρας	Γειτονικές (στη χώρα άλλες χώρες
	εγκατάστασης	εγκατάστασης) αγορές	ελληνική αγορά
	%	%	%

Επένδυση 2

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	Έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (<u>έστω και κατ'εκτίμηση</u>)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρας	Γειτονικές (στη χώρα άλλες χώρες
	εγκατάστασης	εγκατάστασης) αγορές	ελληνική αγορά
	%	%	%

Επένδυση 3

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (<u>έστω και κατ'εκτίμηση</u>)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρας	Γειτονικές (στη χώρα άλλες χώρες
	εγκατάστασης	εγκατάστασης) αγορές	ελληνική αγορά
	%	%	%

Επένδυση 4

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (<u>έστω και κατ'εκτίμηση</u>)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρας	Γειτονικές (στη χώρα άλλες χώρες
	εγκατάστασης	εγκατάστασης) αγορές	ελληνική αγορά
	%	%	%

Επένδυση 5

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (<u>έστω και κατ'εκτίμηση</u>)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρας	Γειτονικές (στη χώρα άλλες χώρες
	εγκατάστασης	εγκατάστασης) αγορές	ελληνική αγορά
	%	%	%

Επένδυση 6

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (έστω και κατ'εκτίμηση)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρες	Γειτονικές (στη χώρα
	εγκατάστασης		εγκατάστασης) αγορές
	%	%	άλλες χώρες
			ελληνική αγορά
			%

Επένδυση 7

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (έστω και κατ'εκτίμηση)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρες	Γειτονικές (στη χώρα
	εγκατάστασης		εγκατάστασης) αγορές
	%	%	άλλες χώρες
			ελληνική αγορά
			%

Επένδυση 8

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (έστω και κατ'εκτίμηση)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρες	Γειτονικές (στη χώρα
	εγκατάστασης		εγκατάστασης) αγορές
	%	%	άλλες χώρες
			ελληνική αγορά
			%

Επένδυση 9

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (έστω και κατ'εκτίμηση)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρες	Γειτονικές (στη χώρα
	εγκατάστασης		εγκατάστασης) αγορές
	%	%	άλλες χώρες
			ελληνική αγορά
			%

Επένδυση 10

1. Έτος έναρξης		4. Αν η θυγατρική έγινε μεταποιητική μετά το έτος έναρξης (ερ. 1) παρακαλώ συμπληρώστε το έτος μετατροπής	έτος
2. Χώρα			
3. Μεταποιητική θυγατρική;	ναι ☐ όχι ☐	5. Τι ποσοστό των κωδικών / οδηγών παραγωγής της μητρικής, παράγονται και από τη θυγατρική; (έστω και κατ'εκτίμηση)	Ποσοστό %
<u>Αν ναι, συνεχίστε στην ερώτηση 4, αν όχι αγνοήστε τις ερωτήσεις 4, 5 και συνεχίστε στην ερώτηση 6</u>		6. Ποσοστό των πωλήσεων της θυγατρικής που απορροφώνται από:	
	Αγορά	χώρες	Γειτονικές (στη χώρα
	εγκατάστασης		εγκατάστασης) αγορές
	%	%	άλλες χώρες
			ελληνική αγορά
			%

Επιθυμείτε να λάβετε αναφορά των τελικών ευρημάτων?

ναι όχι